

A

MAGYAR BIRODALOM

LEIRÁSA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1876. XXXIII. TÖRV.-CIKKRE.

A MŰVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA.

Külön lenyomat

BALLAGI KÁROLY és KIRÁLY PÁL

„Egyetemes Földrajz“-uk III-ik kötetéből.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

1877.

18337

ELŐSZÓ.

Jelen munkám a czimlapon megnevezett »Egyetemes Földrajz« számára készült cikk levén, kénytelen volt úgy tartalmi, valamint alaki tekintetben azon korlátokhoz alkalmazkodni, melyeket az egész munka terve szabott elébe. A mennyire azonban az említett korlátokon belül lehető volt, mindent elkövettem, hogy dolgozatom így, mint rész is mennél több tulajdonával bírjon egy önálló egésznek. S épen ez a körülmény indítá könyvünk kiadóját, az »Athenaeum«-ot, hogy terjedelmes cikkemet külön lenyomatban is közzétegye.

Munkám több évi fáradozásnak az eredménye, s ha buzgó törekvésem mellett is maradtak benne hézagok és csúsztak belé tévedések: az főleg onnan van, hogy egy részről a rendelkezésre álló források és adatok több tekintetben hiányosak, vagy pedig, a mennyiben nemzetiségi származásuk, többnyire oly egyoldalúak, vagy mondhatnám elfogultak, hogy csak óvatosan használhatók még oly dolgokban is, a melyekben a legjobb értesültségre formálhatnának igényt, — más részről az időközben létrejött nagyobb változások, mint pl. a végvidék részleges polgárosítása, meg a megyék közelebbi kikerekítése, mindúntalán újabb, meg újabb követelések kielégítését rótták rá az íróra. Ezek miatt a már régebben megkezdett nyomtatást több ízben félbe kellett szakítani s igaz, hogy az új részek javára, de mindannyiszor a már kinyomott ívek rovására, a mennyiben az időközben elavult vagy módosult adatokat, főleg a statisztikaiakat, nem lehetett többé egyöntetűleg kiigazítani.

Egész könyvünk a művelt közönség számára készülvén, ez a rész is annak igényeit óhajtja kielégíteni úgy a felölelt anyag bőségénél, valamint a tárgyalás módjánál fogva is; de e mellett rajta voltam, hogy a szakembereknek is szolgálataira lehessen. A tisztán földrajzi és politikai viszonyok vázolásán kívül tömör, de lehetőleg teljes képet igyekeztem nyújtani birodalmunknak mind szellemi, mind anyagi művelődéséről, valamint mellőzhetetlennek tartottam legalább a futólagos érintését azon történeti és közjogi viszonyoknak is, a melyeknek figyelmen kívül hagyásával a magyar birodalom részei közötti összefüggést eléggé érteni nem lehet. Irodalmunkban a hézag, a melynek betöltésére igyekeztem, kétségtelen; azt azonban az illetékes kritika fogja megmondani, vajon célomat megközelítettem-e.

Végül még egyet. A társországek helységeknek neveit Kollerfivel egyezőleg az eredeti mód szerint írtam, részint mert forrásaimban így találtam, részint pedig, mivel nem tartottam magamat jogosultnak azok magyaros átírására. Ezért inkább itt jegyzem meg az olvasás könnyebbitésére, hogy a č, ć cs-nek, a gj gy-nek, az lj ly-nek, az nj ny-nek, a tj ty-nek, az s sz-nek, az š s-nek s a ž zs-nek ejtendő magyarosan.

Forrásainkról a III. kötetben adandunk számot.

Budapesten, 1877. nov. közepén.

Király Pál.

A magyar birodalom.

Terület: 5854₂ □ mfd. — Néesség: 15¹/₂ millió lélek.

Fekvés, kiterjedés, népesség. A magyar birodalom Közép-Európának délkeleti részén terül el az ész. szél. 44° 9'—49° 33' s a keleti hossz, (Ferrótól számítva) 32° 4'—44° 16' között; szélességben tehát mintegy 5, hosszaságban ellenben több mint 12 fokon át terjed. Legdélibb pontja a Z e r m a g n a folyó melléke Kusacz és Polánka között, Zára városától keletre; legészakibb pontja pedig a P o l i c z a hegy Árva vármegyében; a két pontot összekötő vonal hossza 90 mfd. Legnyugatibb pontja a q u a r n e r ö i tengeröböl Fiuménél, legkeletibb pontja Erdély délkeleti sarka (a Csilyános határhegytömegben s fentebb az ojtózi szoros a 46. sz. fok alatt), mely két pontnak egymástól való távolsága egyenes vonalban 150 mértföld. Ily kiterjedésben egész területe 5600 osztrák, vagyis 5854₂ (csupán az anyaországa 4926₈₈) földrajzi □ mértföldet tesz; ha pedig a tényleg még mindig idegen kézen levő Dalmáciát, (231₄ □ mfd.) is, mely az anyaországnál délfelé 2°-kal terjed alább, hozzá foglaljuk: akkor a magyar korona országainak összes területét 6086₈ □ mfdre kell számítanunk, míg a szomszéd Ausztria csak 5220 □ mfdnyi területtel bír. — A magyar birodalomnak csaknem általában természetes határai vannak. E határok vonala (kerekszámmal 500 földrajzi folyó mfd.) Dévénytől indulva a következő: Dévénytől kezdve egészen Szokolczáig a Morva folyó von határt Magyarország és Alsó-Ausztria meg Morvaország közt; Szokolczától odább észak, kelet és délkelet felé a félkörben futó Kárpátok kerítik be az országot s választják el Morvaország-, Szilézia-, Galicia-, Bukovina- és Moldva-Oláhsországtól, mely utóbbinak Orsova felé hajló határát szabatosabban a Cserna folyó jelöli; délen a Duna, Száva és Unna folyók jelölik a határt Szerbia, Bosnyák- és Török-Horvátország felé: az Unnán alul a délkeletnek futó Dinári alpesek főláncolata Dalmáciát választja el a török birodalomtól, a Vellebit hegylánc (illetőleg a Zermagna folyó) pedig a horvát Végvidéket Dalmáciától; délnyugaton az adriai tenger a határ, s végre nyugaton az uszkoki hegység és a Kulpa az osztrák tenger melléktől és Krajnától, a Lapincs és Szottla folyó Stájerországtól; a lajtai hegyek, a Lajta folyó és a hainburgi hegyek pedig ismét Alsó-Ausztriától választják el a birodalmat. A népesség létszáma a legújabb adatok szerint 15.417,327, Dalmáciával együtt pedig (442,796) 15.860,123 lélek. Tisztán magának az anyaországnak 13.455 030 lakosa van.

Felszin. Vízszintes tagoltság tekintetében a magyar birodalom igen egyszerű alaku, a mennyiben félkorongot ábrázoló határvonala igen

jelentéktelen kanyarulatokat tesz úgy be, mint kifelé, minélfogva sem hazánk területe nem nyulik be a szomszéd országokba, sem pedig ezek nem ékelődnek be a mi birodalmunkba. Csupán északon kanyarodik be egy darabon Sziléziának és Galiciának egy-egy része, meg nyugaton Krajna és Stájerország, de ezt is inkább csak a természetes határok el-elgörbülő vonalai okozzák. Az alak szabályosságát csak délnyugaton zavarja meg a délnek kanyarodó horvát Végvidék, meg a még annál is alább nyúló ékalaku Dalmácia. Másrészt különben a részeknek is csekély a vízszintes tagoltsága úgy, hogy partjaink egészen a zárai öbölíig szegényes fejlődésűeknek mondhatók, noha apróbb, kikötőkül is használható öblökben ezen a vonalon sem szűkölködünk; a dalmáciai partot ellenben már részint a part hosszában futó szakgatott hegységek által előidézett előfokok, félszigetek és öblök, részint pedig a partvonallal párhuzamban futó hosszú szigetláncolat jóval változatosabbnak, s így fejlődöttebbnek tüntetik föl. — A függélyes tagoltság már sokkal változatosabb a birodalom egész területén úgy, hogy szélteében-hosszában igen különböző magassági viszonyok tárnak elénk. A végletek azonban határozottan külön csoportosulnak; a legnagyobb emelkedések ugyanis a széleken és azok közelében, a legnagyobb mélyedések ellenben középtájon foglalnak helyet, s így az egész terület majdnem üst alakot mutat, azonban úgy, hogy a déli oldalon egy darabon hiányzik a párkány. A mélyedések az emelkedésekhez körülbelül úgy viszonylanak, mint 2 az 5-höz. Ha pedig a dombos vidékeket is a síkságokhoz foglaljuk: akkor az egész felületnek körülbelül felét nevezhetjük felföldnek, a másik felét pedig az alföldnek.

Az emelkedéseket illetőleg két főhegyrendszert lehet birodalmunk területén megkülönböztetni. u. m. a **Kárpátok** és az **Alpések** rendszerét, oda számítva ez utóbbihoz a horvát és dalmát területeken emelkedő hegységeket is. E két önálló hegyrendszer között, melyek hazánkban két helyen, u. m. Dévény és Pozsonynál, meg Visegrád és Vácnál lépnek egymással legnagyobb közelbe, a Duna vonja meg a határt, míg alpeseink egyes részeinek a Dráva és Száva választó vonalai kölcsönöznek önálló jellemet.

Részletesen áttekintve már a két hegyrendszert, birodalmunknak következő hegyrajzát nyerjük:

A) A Kárpátok Dévény vidékén a Duna balpartján, az Alpések keleti végfokaiyal átellenben kezdődnek, s a tulajdonképeni Magyarországot (Erdélyt el egyetemben) ív alakban megkerülve, az alsó Dunáig (Orsováig) terjednek. E változatos, gyönyörű hegység közel 300 mfd hosszú, s fő- és mellékágaiival csupán birodalmunk határain belül összesen mintegy 2800 mfdnyi területet borít el. Hosszu útjában nem pusztán egy, hanem két, három párhuzamos (nyugot és kelet közé eső) ívet ír le, melyek közül azonban csak a külső

tart szakadatlanul, mellékágakat azonban mindenik nyújt be a beföldre. A kárpátokat kifelé a Morva, Beczva és Odera folyók, továbbá a galíciai és moldvaoláhországi síkságok övezik, befelé ellenben a Duna kettős medencéje szegélyezi. Részeiket tekintve, a Kárpátok igen sokféle neveket viselnek mind hivatalosan, mind az életben; a földrajz azonban az egyszerűség kedvéért három főcsoportra különítve szokta azokat vizsgálni. Ezek: az észak-nyugoti, az észak-keleti és a déli-keleti csoportok.

I. Az észak-nyugati Kárpátok csoportja Dévénytől a Poprád, Tárca és Hernád folyók völgyéig terjed. Főbb részei:

1. Az észak-nyugati határláncolat, mely Pozsonytól (illetőleg Dévénytől) az Árva folyó forrásvidékeig, tehát mintegy 50 mfdnyire terjed, és Kis-Kárpátokra, meg sajátképeni határhegységre oszlik, s Magyarországot Szakolcán felül Morvától, azon túl pedig Szilézia- és Galiciától választja el. Legmagasabbra emelkedik ez a láncolat Árva vármegyének a határán, hol a határláncolat Beszkid hegységnek is nevezetik. Legmagasabb ebben a részben a Babagura vagy Babiagora. (Asszonyhegy, 5448' m. az Árva folyó forrásai fölött), melyről kivált Galicia felé oly tágas kilátás nyílik, hogy pl. Krakót szabad szemmel is ki lehet venni. Oldalait nagy erdőségek, főleg fenyvesek, tetejét pedig izlandi zuzmó borítják. E rész belsejét főleg gránit, gnájsz, mész és homokkőzetek képezik, melyek helyelyel-közzel szakadékos sívár csúcsokkal nyomulnak ki a fölszínre. Eláncolaton át Kisuca-Újhelytől északra nyílik a Jablunkai szoros, mely a Vág völgyét az Oderaéval köti össze. Itt halad át a kassa-oderbergi fontos vasútvonal

2. A Kis-Fátra láncolata vagy a Kis-Krivan hegység. E 20—22 mfdnyi láncolat a Vág és a Nyitra folyók között, az előbbivel párhuzamosan Trencsén, Turóc és Árva megyék határán terjed el s észak felé a sztrecesnyei szorosnál, hol a Vág folyó tör rajta keresztül, éri el legnagyobb magasságát. Legnevezetesebb hegy e láncolatban a tulajdonképeni Kis-Fátra, vagy Kriván-Fátra, vagy Kis-Kriván, mely Turóc és Trencsén megyék között magaslik és 5274'-nyira emelkedik. Ide számítják még a Vág és Nyitra folyók között levő Innovec hegységet, továbbá a Rajeci havasokat, meg az árvamegyei Magura hegységet is. E hegyek belsejét leginkább mész- és homokkő, pala, gránit és trachit kőzetek képezik. Oldalaik általában erdők, s a tetők közeli nagyobbára lakhatatlan fenyves rengetegek. Völgyeik közt legszebbek a szulyói és az uratnai völgyek. Keletre esik ettől

3. A Nagy-Fátra hegyláncolata, mely Nyitra, Bars, Turóc, Liptó és Zólyom megyék területén és határain, a Vág és Garam folyók között az előbbivel párhuzamosan terjed el. Legmagasabb benne a tulajdonképeni Fátra Turóc, Liptó és Zólyom megyék határán, hol a Nagy-Krizsna bérc 4974'-nyira emelkedik. Az egészet

csaknem a tetőikig erdők fedik, s mélyedéseiben sok szép tó és tengerszem foglal helyet. Belseje nemes ércekben gazdag. Délre, csak egy völgy által elválasztva, esik ettől

4. Az Osztróski és Vepor hegyláncolat, mely Bars, Hont, Nógrád, Gömör és Zólyom megyékben, a Garam, Ipoly és Rima folyók közt terjed el, és egymás mellé sorakozó hegycsoportjaival tetemes magasságu felföldet képez. Az Osztróski hegycsoport kiválólag Nógrád megyéhez tartozik. Legjelentékenyebb csúcsa a Jaszenina 3150' magas. A Vepor hegység 3 megyébe, u. m. Nógrádba, Zólyomba és Gömörbe bocsátja ágait, melyek közt legmagasab a Polyána hegy (4572'), Libetbánya környékén. Eláncolatnak lejtőit több helyt szőlők, a többi részeit pedig erdők borítják. Arany, ezüst ebben is találhatik. Eláncolatától északkeletre s a Nagy-Fátra tengelyére derékszög alatt ereszkedve emelkedik.

5. Az alacsony Tátra hegység (vagy a »zólyomi havasok«), mely a Garam és Vág folyók felső folyása közt Liptó és Zólyom megyék határán vonul el, s aztán Szepes és Gömör megyékbe is átsap. Legmagasb pontjai a Gyömbér és Királyhegy, amaz 6462', emez 6144' magas. E hegység északi oldalán, mely sokkal zordonabb, fenyvesek, a délin pedig, mely jóval enyhébb hőmérsékű, tölgy és bükk erdőségek tenyésznek. Barlangjai közt legnevezetesebb a deményfalvi jeges barlang. Főtömegét ennek is gránit és gnájsz képezi. Összefügg ezzel keleten

6. A gömör-szepesi érchegység, mely számos hegyhátra oszolva, a dél felől hozzá csatlakozó mészhegyekkel együtt Gömör, Szepes, Torna és Abauj megyék nagyrésztét foglalja el s kelet felé a Hernádig (egészen Kassáig) fut. Legmagasb csúcsa: a Sztolicsna sem emelkedik 4590'-on felül. Dus erdőségeken kívül gazdag ércbányákkal bővelkedik e hegység, melyben a szádelfői hegyzáradékon és barlangon kívül nevezetesebb a szilicei v. lednicei jeges és az aggteleki csepegő köves barlang (Baradla.) Völgyei közt, melyek leginkább délkelet- és délre nyílnak, legtermékenyebb és legszebb a Sajó és Hernád völgye.

7. A Mátra hegyláncolata, mely az előbbivel az Ipoly és Rima forrás vidékei közt függ össze, azon egymás mellé sorakozó hegycsoportokból áll, melyek Borsod, Heves, Nógrád és Pest megyékben elterjedve, a nagy magyar síkság észak-nyugati szegélyét képezik. Részai a Bükk-

hegység, a sajátképi Mátrahegység a Sajó és Zagyva folyók közt; a Cserhát, a jeníi vagy bürzsönyi hegység. Legmagasb csúcsa a Gyöngyöstől északra emelkedő Kékes-hegy, mely a 3086', más mérések szerint a 3228'-at eléri. A magaslatokat főleg bükk erdőségek fedik, a lejtőkön és déli nyulványokon pedig jeles borok (egri, visontai stb.) teremnek. Ásványokban (főleg kőszénben) és ásványos vizekben gazdag (Parád.)

8. A magas Tátra vagyis a középponti Kárpátok egy részről Galícia, más részről Liptó és Árva megyék határán és Szepes megye északi részében, vagyis a Vág és Poprád folyók közt terjed el. Ez a befelé görbülő láncolat legmagasb része a Kárpátoknak, s annál feltűnőbb, mivel lapályoktól van környezve, s csaknem elszigetelten mered föl. Nyolc csúcsa van olyan, mely a 8000 lábat meghaladja; ezek a Gerlachfalvai csúcs 8414', a lomnici csúcs 8352', továbbá a kis-sárpataki, a késmárki, a Kocsisza, a Viszoka és a zöldbői csúcs. Jegesek és állandó hómezők nincsenek ugyan rajta, de némely helyein nyáron át is megmarad a hó, a havazás pedig nyár derekán is beáll rajta. Gyönyörű tavai és tengerszemei közül némelyik 7000' magasban esik. Legnagyobb a közel $\frac{1}{2}$ mld területű s 200' mélységű Halastó. Ásványai közt legtöbb a vasérc. Szorosai között legnevezetesebbek a jablonkai, mely az Árva folyó völgyéből a galíciai Skawa folyó völgyébe s onnan a Visztula mellékére vezet és az 6-falui, mely a Poprád völgyét a Dunajec folyóval köti össze. E nagyszerű hegységtől a Poprád választja el a sokkal alacsonyabb és délnyugot felé ágazó

9. Lőcse-lublói és a branyiszközi hegy-csoportokat, melyek Szepes és Sáros megyékben terjednek el.

II. Északkeleti Kárpátok alatt értjük a Tárca-Hernád vonalától keletre a Tisza forrásvidékeig, tehát mintegy a Prizlop és Pietrosz hegyekig húzódó határláncolatot s az ahhoz tartozó, nagyobbára délnem irányuló alacsonyabb nyulványokat. Ezt a tömeget dél és kelet felől mind végig a Tisza völgye határolja. Völgyei általában párhuzamosan délnek és délnyugotnak nyílnak s vizeiket mind a Tiszába öntik. Részük:

1. Az északkeleti határláncolat, melyet kárpáti vagy magyar erdős hegységnek is neveznek, a rajta lévő rengeteg bükk és fenyves erdőségről. Ez a Poprád szorosá-

tól Máramaros délkeleti sarkáig terjed; Sáros, Ung, Bereg és Máramaros megyék területén fut szét s többnyire a határt jelöli. Belsejét leginkább mészs-, gránit- s itt-ott diorit- és palaközetek képezik. Magaságban délkelet felé folyton gyarapodik s legnagyobb emelkedését a Tisza forrásvidékein éri el. Legjelentékenyebb csúcsai a Ruski v. Hovirla 6495', a Gutin-Tomnatek 6367' és a Cserna-Gora 6348' stb. Némelyek Beszkéd-hegységnek nevezik a Kárpátok ezen részét, ellenben mások e nevezetet csak a Kárpátok északnyugoti részének egyik láncolatára ruházzák (l. 53. oldalt.) Nevezetesebb szorosok (kereszt-völgyek) e láncolatban a Poprád völgyén kívül a duktai szoros, mely Bártfától északkeletre a Tárca és Ondava folyók völgyét a Wiszloka folyóval köti össze; aztán a lunkovi szoros, melyen át az első magyar-galíciai vasútvonal húzódik a Laborc völgyéből a Szán folyóba; továbbá a vereskei szoros, mely Munkácsról északra a Stry folyó völgyébe vezet át, s végre az u. n. Tatárok völgye, mely a Tisza völgyét a Pruth folyóval köti össze.

2. A Simonka vagy eperjes-tokaji hegy-csoport Eperjes vidékén kezdődik a Hernád és Bodrog folyók közén csaknem egyenes irányban fut délnek Tokajig (A tokaji hegy 1600' magas.) E hegység főleg boráról híres, mely délkeleti részén, az ugynevezett Hegyalján terem. Legkitűnőbb pontjai: a nagy Simonka 3426', a Kujova-Jávör 3078' magas stb. Ebben találják Vörösvágás vidékén a világhírű nemes opált.

3. A Vihorlat-Gutin hegység az eperjes-tokaji hegyláncolatától körülbelül Kapnik-bányáig vonul s Zemplén, Ung, Bereg, Szatmár és Szilágys megyék területén és határán terjed el s a Tisza és Szamos között a V a s s á g nevet visel.

III. A délkeleti Kárpátok Erdélyhez tartoznak s annak csaknem négyszög alakú felföldét övezvén, mindenütt a határvonalat jelölik, melyen csak itt-ott van szoros vagy átjárás. Jellemző, hogy épen e szorosok mellett emelkednek rendszeren a legmagasb hegytetők, mint megannyi őrtornyok; péld. az Ünőkö a rodnai, a Lakoca az ojtói, a Retyezát a vaskapui szorosok mellett stb. A legmagasabb csúcsok 7—8000'-nyira emelkednek. A benföldi hegyek csekélyebb magasságúak, köztük alacsony földhátak és téres, szép völgyek vonulnak; tulajdonképeni síkságok azonban egyáltalában nincsenek; az egészet

tölgy, bükk és fenyves erdők borítják. Főbb részeik:

1. Az északi határláncolat Mármaros és Erdély között terjed el, s csaknem járhatlan szorosok és ösvények visznek rajta keresztül. Legmagasb tetői közé tartoznak a 7316'-nyi **Pietrosz** és a 7222'-nyi **Unőkő**, ez a rodnai, amaz a borgói szorosnál stb.

2. A keleti láncolat a borgói szorostól az ország délkeleti sarkáig terjed. Szorosok rajta a borgói, tölgyesi, gyimesi és ojtói, melyeken Erdély Bukovinával közlekedik. A székelyek e láncolat belső völgyein és lejtőin települtek meg és e szorosokat mindvégig híven védelmezték. E láncolat főbb részei a gyergyói, csiki és berecki hegységek.

3. A Hargitta vagy keleti trachit hegyléc. Maros és Olt nyugoti oldalán vonul a keleti határláncollal egyenközül Kézdi-Vásárhelyig. Az egész láncolat 4 tagra, u. m. görgényi, hargittai, hermányi és háromszéki hegységekre oszlik s déli, szétágazó része **Erdővidék** nevet visel.

4. A belföldi hegysorok nagyjából a Hargitta hegyláncolatból indulnak ki, és szamosmelléki hegysorokra oszlanak. Ezek többnyire mind kisebb hegyek és dombok, melyeknek mindegyik oldalán kaszálók és szántóföldek váltakoznak.

5. A déli határláncolat Erdélynek déli oldalán nyúlik végig s Oláhország felé képez határvonalat, egyszersmind nyugot felé vonulván, a bánátságba ítécsap. Az Olt völgynyílásán kívül nevezetesebb átjárók e láncolaton: az ósáni, tömösi, töröcsvári és vulkányi, melyek mind Oláhországba vezetnek. Legmagasabb csúcsai a **Negoi** 8040', a **Bucsecs** 7368', a **Vunetura-Butyanu** 7896', az **Ourla** 7798', a nagy **Árpás** 7772', az **Olán** 7654', a **Retyezát** 7860' magasak stb.

6. A magyar-erdélyi határláncolat Magyarország keleti és Erdély nyugoti szélein emelkedik s ágazatai nyugatra és keletre terjednek el. A Maros keresztülműve e láncolaton, mely 3 főszakra — déli-re, középsőre és északra oszlik. A déli vagyis a Marostól délre eső szakasz a bánátság és polyána-rusokai hegységekből áll, **Szemenik** csoportnak is nevezetik s vasban és kőszénben igen gazdag. Benne mindenütt festői vidékek váltakoznak. A középső szakasz a Maros és Sebes-Körös közt terjed el; tagjait teszik az erdélyi **Érchegeység**, a gyalui havasok stb.

Nyugoti lejtőin jeles borok teremnek; tetőit erdőségek koszorúzzák, keleti részeiben pedig gazdag ércbányák miveltenek. Gyönyörű tájképei mellett nevezetes itt a **Debona** bazalttömeg Abruđbánya közelében s a thordai híres hasadék. Az északi szakasz a Sebes-Körös és a Szamos közt elterjedő, u. n. **Bihar-Vlegyása** hegységeket foglalja magában, melyen a **Kolozsvár-almás** hegycsoportok, a **Rézhegeység**, a **Meszeshegeység**, a **Krasznamelléki** és a **Szilágysági** domborok és a **Bükkegeység**. Ezeknek főtömege mész- és trachitkőzet sok barlanggal (funácai, szkerisorai, presterei, meziádi stb. Legmagasabb csúcsa a **Kukurbeta** (5830'), Fában, borban gazdag. Ennek rószsége az **Érmellek**.

B. Az Alpok hegyrendszeréhez tartoznak a Duna jobboldalán elterülő alacsony hegycsoportok, u. m. az osztrák-stájer határhegeység, a **Vértes-Bakony** hegysor és a **Pécs-siklói** hegycsoport. E rész északi és keleti határát a Duna, déli határát pedig a Dráva vonja meg. Azon alul a Száva folyó vonala által szegélyezve a horvát-szlavon hegyek foglalnak helyet, míg a Száván alul a **Végvidék** és **Dalmácia** hegyei nyulnak le délkeleti irányban s többé-kevésbé párhuzamos láncolatokban a skutarii tó környékeig. E részek tüzetesebben következőleg jellemezhetők:

1. Az **osztrák-stájer határhegeység** Hainburgnál, a **Kis-Kárpátok**kal átellenben, a Duna jobb partján kezdődik s többé-kevésbé folyamatos láncolatban nyúlik le a Dráva balpartjáig **Varasd** városa irányában. Legészakibb részök a **Lajtha-hegeység**, melynek nyugoti lejtői alatt vonul el az országnak **Ausztria** felőli határa. Ez erdővel és szőlőkkel borított hegeység választja el egymástól a pozsonyi és bécsi medencét. Legmagasabb tető benne a **Naphegy** (1445'). Majdnem egészen egyközűleg halad a **Lajtha-hegeység**gel a kitünő borokat termő **ruszti hegeység**, mely Sopron-megye területén az előbbinek nyulványai-val találkozok. Alább a **Rozália** nevű erdős hegeység, még lentebb pedig egész a Dráva folyóig a **Stájer** hegyeket találjuk, melyek azonban csak szakadozott darabokban jelölnek a határt s völgyeiket nagyjából hazánk felé tárván ki, számos összeköttetési utat nyitnak a két ország között. E hosszú vonalon eddig három vasút megy ki hazánkból, u. m. a **Szönyebécsi** **Bruckna**, a **sopronbécshelyi** **Pecsenyédnél** s a **déli**

Csáktornya és Polsterau közt. Az itt rajzolt hegyeknek folytatásai a többi Dunántúli hegységek u. m.

A Vértes-Bakony hegység, mely Esztergom és Visegrád vidékéről délnyugatra a Zala folyóig terjed s a moóri völgyalapály által kétfelé osztatik. A déli részt Bakonynak, az északit Vértesnek hívják, a mely utóbbihoz északkeleten még a Pilis-Gerecshegytömeg csatlakozik. Az egész közép és kis hegyek hálózata, melyekben a legfőbb csúcsok sem haladják meg a 2500'-at. Belsejök trachit-, mészs- és homokkőzet; felületüket nagy erdők, legelők és (főleg a Balaton és Buda mellékén) jeles szőlők foglalják el. Ez a hegység képezi a pozsonyi medence déli és délkeleti övét. Alább a Duna, Balaton és Dráva közt ágaznak el.

3. A baranyai hegycsoportok és a balaton-melléki dombvidék Tolna, Somogy és Baranya megyékben. Több párhuzamos láncolatokra szakadnak, melyeknek tengelyei nyugot s kelet közé esnek. Mind alacsonyok, erdőségek és bortermők. Legmagasabb bennök a **Zengőhegy** Pécsvárad mellett (2124') és **Mecsek** Pécs fölött.

A hegyrendszereknek e rövid rajzából látható, mikép a magyar birodalom területén a legnagyobb emelkedések északon t. i. Trencsén, Liptó, Zólyom, Gömör, Szepes és Máramaros megyékben, Erdély keleti és déli szélén és a Bánságban vannak. A délnyugoti és nyugoti emelkedések már jóval mérsékeltebbek, noha a tengerhez való közelségök és helylyel-közzel való kopár szakadozottságuk miatt jelentékeny befolyást gyakorolnak az országnak úgy klimatikai, mint forgalmi viszonyaira.

Alföld. A Kárpátok hegyrendszerét mindenfelől alföldek környezik és főleg délnyugoti oldalán van egy nagy területű mélyedés, az úgynevezett magyar medence, mely a Kárpátoktól a Duna és Tisza mentében ereszkedik le egyrészt a Balaton déli oldalán elnyúló dombok aljáig, másrészt a Balkán hegység északi ágazataig. E medencét, melynek közepe és magassága nem tesz 400 lábat, a szemközt emelkedő pilis-visegrádi és börzsöny-váci hegység két egyenlőtlen részre osztja. A kisebb vagy nyugoti részt **kis magyar síkságnak** vagy **pozsonyi medencének** nevezik. Ez a Duna jobb- (s részben bal-) oldalán terül el Dévénytől Esztergomig, mintegy 300 □ mérföldön, s magában foglalja a Csallóközt, Szigetközt, a Hanságot, Rábaközt, Tóközt, a gyönyörű Váglapályt (Mátyus földje) és a Duna kisebb szigeteit Esztergomig, vagyis Pozsony, Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Győr, Veszprém, Vas, Sopron és Moson megyék kisebb nagyobb részeit. Területe tojásdad alakú, melynek nagyobb tengelye Vágújhely és Körmen, kisebb tengelye pedig Sopron és Komárom közé esik. Felületét

4. A Dráva és Száva közötti hegyláncolat az Alpoknak legdélekeletibb kiágazása, mely Rohitsch és Drachenburg közt Horvát-Tótország területére nyomulva, több-kevesebb megszakadással egészen a Tisza torkolata irányáig húzódik. Legmagasabb s legtöbb ágra szakadó a nyugoti rész, míg kelet felé magassága és tagosultsága folyton fogy. Kivévén a Karlovictól délnyugatra eső **Fruska-Gorát**, mely a Boszút folyó táján való nagy eltörpülés után megint jelentékenyen fölemelkedik. A nyugoti vadabb részben legkiválóbb bércek a Matzel, Ivanica, Kálnik, Reka, és Bilo. Az egészet erdőségek s itt-ott szőlők borítják, kivévén a nyugoti zordon, kopár és természetlen magaslatokat.

5. A Száva és tengerpart közötti hegységek a magyar birodalom területén a legdélnyugotibb ágazatok, melyek a Szávától az adriai tengerig, s illetőleg a török határokig nyulnak. E hegységek utolsó tagjaihoz — a horvát Karst, Vellebit és Kapella hegységekhez — csatlakoznak még a dalmátországi hegységek is, melyek délnyugoti irányban s a tengerpart felé folyvást törpülve futnak. Ezek **Dinara** nevű és 5000'-at haladó csúcsokról **dinári alpeseknek** is neveztetnek.

fekete agyag és kővér iszapüledék borítja s így az egész dús termékenységű. A medence nagyobbik része, a valóságos **magyar alföld** a Tisza mindkét oldalán terjed el a Kárpátoktól az alsó Dunáig s még azon túl is a szlaven- és szerbországi hegyekig; továbbá kelet felé a magyar-erdélyi hegységig, nyugot felé pedig a Vértes-Bakony és a szegszárdi hegyekig. Alakja egyközényhez hasonló. Egész területe mintegy 1700—2000 □ mfdet tesz s Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Borsod, Bihar, Hajdu, Heves, Jász-Kun-Szolnok, Békés, Csanád, Csongrád, Pest-Kun, Fehér, Tolna, Bács, Arad, Torontál és Temes megyéket foglalja magában egészen, vagy részben. E területnek, melyet **pesti medencének** is neveznek, tenger fölötti átlagos magassága 98 m.-re tétetik. A legnagyobb mélyedés vonalát rajta a Tisza és ennek mellékfolyói jelölik. E nagy síkság felülete egészben véve vízszintes síknak látszik, jöllehet kisebb-nagyobb emelkedései, domborodásai (buckák, földhányások egyenként vagy sorjával) vannak, melyek azt hullámossá teszik. Nagyobb mélyedései csak néhány helyen vannak. Ezek közt legterjedelmesebb az ugynevezett »Édestengerállás«, melynek közepe táján Kalocsa fekszik. Az egésznek teknő alakja van s két végét körülbelül Solt és Baja városok jelzik. Egyéb mélyedéseit többnyire tavak, mocsárok és lápok töltik be. Az alföldnek Tiszán inneni és túli részei közt sok tekintetben feltűnő különbség van. A Tisza és Duna között terülő részét ugyanis általában sárga homok borítja, melyből csak szigetenként válik ki egy-egy darab agyagos terület. Vízben szegény s ittott terméketlen sivár futó homokká fajul. Bács- és Csongrádban több helyt szikes és salétromos a talaj. Egészben véve különben eléggé termékeny mindenütt, kivált pedig déli részein. Fent, a Zagyva vonalától északkeletre több a víz, s előbb a fekete homok, odább pedig az agyag talaj a túlnyomó. A Tisza balpartján elterülő rész már jóval változatosabb. Először is a Tisza számos mellékfolyói a legtöbb helyet bő vízzel látják el, másfelől a talaj túlnyomólag dús televényből áll, kivéven a Temes folyó vonalán alúli részt, melyen sok a mocsár és a homokos pusztaság, továbbá a Hortobágy, Ér, Berettyó és Körösök összefutási vidékét környező s négy megye területére benyúló Sárrétet, melynek ingoványos fölszíne főleg csak legelőknak és nádasoknak enged helyet, nemkülönben a Nyírséget, mely általában homokos terület, s végre az ecsedi láp ingoványos területét a Kraszna folyó mentén. Innen észak felé, a Tisza felső folyásaig megint televényes a talaj s termő ereje kitűnő. Így ez a medence, noha egyes darabjai mind alkati, mint tájképi tekintetben kietlen sivatagok, egészben véve mégis gyönyörű részét képezi a birodalomnak és főfő alapjául szolgál az ország mezőgazdasági tevékenységének.

Fensikok csak gyéren és csekély kiterjedésben fordulnak elő hazánk területén úgy, hogy itt inkább csak magas fekvésű völgytágulásokról lehet szó, minők a gyergyói, barcasági és mezősegi magasabb fekvésű térségek a Maros és Olt mellékén a királyhágón túli kerületben.

Vízrajzi viszonyok. A magyar birodalom területének legnagyobb

részét elég bőven ellátta a természet forrásokkal és folyóvizekkel; de némely mészközetű hegyes vidék érzékeny szűkséget látviz dolgában. Így pl. a Vértességsíregnek Dunára dülő ágazataiban kevés a forrás, a folyóvizek pedig csaknem teljesen hiányzanak; a tornai hegycsoportban, valamint a horvát végvidéken a meglevő kevés patakok is jó részben a föld alá merülnek s nagyrészt többé elő sem bukkannak. Szintén szegény víztartalmú a Mátra-hegység. A nagy egészet tekintve, aránylag legkevesebb folyó víz van a Duna és Dráva közén; a Duna és Tisza közén pedig a többnyire sós vegyületű apró tavakon kívül legfőlebb néhány időszakos vízü ér van. Egészen másként áll a dolog az ország északi és keleti nagyobb részén, hol a vizek mind számrá, mind bőségre nézve gazdagon fordulnak elő. A baj csak az, hogy hazánk vizei mind a Dunába sietnek s így a közlekedésnek főleg kifelé különböző irányú ereiül nem szolgálhatnak, sőt befelé is csak korlátozott mértékben használhatók vízi utakul. Így a Tisza, e legnagyobb honi folyónk, ma legfőlebb csak Szolnokig alkalmas a rendes gőzhajózásra; a Maros csak időnként járható egy darabon; a Dráva és Száva szintén csak néhány mérföldnyire bírja el a gőzhajózást. Ehhez járul, hogy a csatornák közül is csak az egy Ferenc-csatornának van némi jelentősége az ország illeten vízrajzi viszonyainál fogva. Mindemellett tetemes (362 mfd a nagyobb, s még 327 mfd. kisebb hajók számára) hosszúságuk lennének az ország vízi utjai, ha a folyók kellőleg szabályozva volnának. A külfölddel való összeköttetést azonban minden körülmények közt csak az egy Duna tartalmazhatja fenn, s ez is csak Németország és a Feketetenger felé, a mennyiben a csekély kiterjedésű magyar tengert áttörhetetlen akadályok zárják el a Duna vízkörnyékétől. Vizeinkről különben a következő részletesebb rajz adható.

Folyóvizek. A magyar birodalom folyói, kevés kivétellel csaknem mind a Duna vízkörnyékéhez tartoznak. Így a Duna a magyar birodalom fő vizere s tehát legelső folyója. Utána következik ennek a Tisza, mely egész vízkörnyékét amazzal egyesíti. Többi folyóink mind messze mögötte állnak nemcsak a Dunának, hanem a Tiszának is. A Duna környékétől csak néhány jelentéktelen határszéli folyó válik el s egyesül más vízkörnyékkel. Emlitendőbb folyóink névszerint a következők:

A Duna (I. II. köt. 408. old.), Európának a Volga után legjelentékenyebb folyama; Baden nagyhercegségben ered, és 3 nagy s ugyanannyi kisebb torkolattal a Fekete tengerbe szakad. Dévénynél jut Magyarországra, magyar földön 116 mfdnyi utat tesz, és birodalmunkat Orsovánál hagyja el. Útja közben több helyt elágazik és szigeteket képez, melyek között legnagyobb a Csallóköz. Szélessége Pozsonynál 900, Gönyönél 1200, a budapesti lánchidnál 1440, Szt. Gellért hegyénél 960, a Csepel sziget felső végénél 3600' s alább is sokszor változik. Épen így változatos a mélysége is; néhol a sodrában 0 ponti vízállás mellett 6—8, másutt 15—50, sőt 50—70' között is változik. A magyar birodalom területén mindenütt hajózható e folyó; de Bázias és Orsova közt sok akadálylyal kell a hajózásnak megküzdnie. Mellékfolyó jobbról: A Lajta, mely a stajeri hegységben ered s a Duna mosonyi ágába szakad; hossza 24 mfd. — A Rába Stajersországbán ered, s felvévén a Répce v. Rábca jelentékenyebb mellékfolyót, Győr mellett szakad a Dunába; hossza 45 mfd. s Körmentől kezdve hajókázható. — A Sárviz a velencei tóból és a Balatonból kifolyó vizeket, péld. a Kaposts ezzel

a Siót, Nádasst, stb. felvén, Tolná-
nál egyesül a Dunával. — **A Dráva** Tirol-
ban ered, Friedau (Ormos) közelében a
m. korona területére ér s Magyarországot
Horvát- s Szlavonországtól elválasztván,
Eszéken alul a Dunába ömlik: hossza 88
mfd., miből a magyar területre 47 mfd.
esik. Jelentékenyebb mellékfolyói ennek:
a Mura, Ternava, Lendva stb. —
A Száva Krajna északnyugati szögletében
ered, Horvátországot szeldeli, a magyar
birodalmat Bosnyák- és Szerbországtól
elválasztja s Zimónynál a Dunába szakad;
hossza 123 mfd. Mellékfolyói: a Kulpa,
Unna stb. A Duna mellékvizei balról:
A Morva, mely Magyarországból jön, Sza-
kolca közelében éri el a magyar földet s
Dévénynél ömlik a Dunába; hossza 52
mfd. — **A Vág** két főforráspatakból: a
fekete és fehér Vágból támad a Király-
hegy oldalán Liptó, Gömör és Szepes me-
gyék összeszögellésénél s aztán Liptó,
Árva, Turóc, Trencsén és Nyitra megyék
területét szeldeli és Komárom megyében
Gutánál az érsekújvári Dunába ömlik s
innen kezdve Vág-Duna a neve. A vág
hossza 49 mfd. Számos mellékfolyója van.
— **A Nyitra és Zsitva** (számos mellékfo-
lyóikkal) a Vág-Dunába szakadnak. —
A Garam, mely Gömörben ered, Zólyom és
Bars megyéket szeli, Esztergom és Hont
megyéket is érinti, 36 mfdnyi tekervé-
nyes útjában számos apró folyócskát szed
fel s Párkánynál, Esztergom áttelénében
a Dunába ömlik. — **Az Ipoly** a málnapa-
taki hegységben ered Nógrád, Zólyom és
Gömör megyék összeszögellésénél. Víz-
környéke kiterjed Nógrád és Hont me-
gyék nagyobb részeire s 28 mfdnyi ka-
nyargós útját Szob közelében végzi, hol a
Dunába szakad. Jobbról-balról igen sok
csermely és patak ömlik bele.

A Tisza Magyarországnak szorosb ér-
telemben vett főfolyója, Mármaros me-
gyében ered több forrásból, melyek a
Fekete- és Fehér-Tisza folyócská-
kat, ezek pedig egyesülésük által a va-
lóságos Tiszát alkotják. Ez Tokajig nagy
kanyarulatokban nyugoti, azontul déli
irányt követ, a magyar alföldet csaknem
középen szeli s Titelen alul a Dunába öm-
lik. Pályájának hossza a tömérdek kanya-
rulat miatt eredetileg 174 osztr. mfé-
tet, de az 1846-ban megindított szabá-
lyoztatása által már is tetemesen megrö-
vidült, s ha elkészülend mind a 107 átvá-
gás, akkor folyása körülbelül 63 mféddel
lesz rövidebb. Egyenes vonalban 82 mféde

van a torkolata a forrástól. Mellékfolyói a
jobb oldalon: a Kászó, Szoporuka,
Apsica, Tarac (Mármaros egyik je-
lentősb folyója), Talabor, Nagygagy;
továbbá a Bodrog, mely a Latorca,
Szernye, Csaronda, Ung, La-
borc, Ondova és Tapoly egyesüle-
séből ered s Tokajnál ömlik a Tiszába;
hossza 37 mfd. — **A Sajó**, mely kies és
jobbára termékeny völgyön fut keresztül,
s a Tarca, Rima, Hernád folyókat
és ezek mellékfolyóit fölszedi, Kesznyé-
tem mellett szakad a Tiszába. — **Az Eger**
csak 9 mfd hosszú. — **A Zagyva** Nógrád
megyében ered, s a Galga-Tarnával
egyesülve, Szolnoknál szakad a Tiszába;
hossza 22 mfd. — **A Tisza** mellékfolyói a
baloldalon: **A Vissó**, az Iza, a Szaplonca,
a Batár a Tur; továbbá a Szamos, melylyel
északi Erdélynek vizei kerülnek a nagy
magyar medencébe. A Szamos két ág-
ból, nagy és kis Szamosból ered Erdélyben;
hossza 66 mfd. Az északkeleti ág a nagy
Szamos, a nyugati a kis Szamos, mely
ismét két ág-
ból áll, t. i. hideg és meleg
Szamosból. A két Szamos Deénél egye-
sül és Naménynál ömlik a Tiszába. A
Szamos mellékvizeli közül legjelentéke-
nyebbek: a Kraszna (hossza 24 mfd),
Lápos, Almás, Sajó, Ilosva,
Ilva, Szilágy, Betlen, Nádas
stb. — **A harmas Körös**: a Sebes,
Fekete- és Fehér-Körösből egyesült s a Be-
rettyó, Hortobágy, Kadarc és
Köcsény vizeket fölszedvén, Csongrád-
nál a Tiszába ömlik. — **A Maros**, Erdély-
nek legnagyobb folyója, a Hargitta hegy-
ségben a Tarkó alatt (Gyergyó-Sz-Mikló-
son alul) ered s előbb északnak, majd
dél nyugotnak s végre nyugotnak kanya-
rodván Szegednél szakad a Tiszába; hos-
sza 94 mfd, miből Erdélyre, hol 105
mellékveze van, 56, Magyarországra 34
mfd. esik. Erdélyben Maros-Ujvártól
kezdve hajózható, (Aradtól kezdve pe-
dig gőzösök is járhatnak rajta). Mellékvezei
közt jelentékenyebbek: az Aranyos,
Ompoly, Görgény, Nyárad,
Nagyküüllő, Kisküüllő,
Sztrigy, Cserna stb. — **A Béga** két
csermelyből ered Krassó megye keleti
határán és Titelnél ömlik a Tiszába, hos-
sza 33 mfd. Medre szabályozva van s az
egész folyó »Béga csatorna« név alatt
ismeretes. Nagyobb része hajózható.

A Tisza torkolatán alul több kisebb
folyón kívül még a Temes ömlik a Duná-
ba. A Temes, mely a volt román végezed

területén ered, a Bégával zsilipes csatorna által áll összeköttetésben; hossza 45 mfd., Dubovác fölött szakad a Duna egy ágába. Legjelentékenyebb mellékfolyója a **Berzava**. A déli határhegységen áttörő vizek között legjelentékenyebb a Maros forrásvidékétől Prázmárig délnek, onnan az Erdővidék felső részeig északnak, majd délnyugatnak s végre egészen délnek kanyarodó **Olt**, mely a **Fekete-ügy** nagyobb mellékfolyót fölvéve, a Vöröstoronyi szoroson át fut ki az oláh lapályra s azon végig a Dunába.

A Duna környékébe nem tartozó folyók részint az adriai, részint a keleti tenger felé futnak.

Az Adriai tengerhez tartozó folyók mind rövid partfolyók, mint a **Zermagna**, Dalmátországnak egyik legjelentősb folyója, mely Popinánál ered s a novigrádi öbölbe szakad; hossza $7\frac{1}{2}$ mfd. A **Lika**

Kuklic vidékén ered s több csermelyt szedvén föl, Livopolje környékén eltűnik, mint szokták mondani a föld alá buvik. E partvidékeknek még több csermelye és folyója is elbuvik a föld alá, péld. a **Korbava**, mely Salaminnál buvik el; a **Lepenica** Fucsinnál, a **Velik a-Voda** Lokvénél, a **Suchi-Potok** Csernilugnál buvik el. — A **Kerka** Topogliénál ered egy sziklabarlangból és Zaltón falunál ömlik a tengerbe. Torkolata előtt gyönyörű esése van. — A **Cetina** több apró tócsából ered Verlikkánál, néhány zuhatagot képez s Almiszsa mellett szakad a tengerbe; hossza 13 mfd. — A **Narenta** Bosnyákország és Hercegovina közt ered s 12 torkolattal szakad a tengerbe; hossza 21 mfd. Jó darabon hajózható.

A keleti tengerbe csak a Dunajecceel egyesülő **Proprad** jut. Ez a magas Tátrában ered a poprádi tóból és Galicia területén ömlik a Dunajecbe; hossza 20 mfd.

Tavak és mocsárok. Alföldi tavaink közül a Balaton és Fertő Európának legnagyobb tavai közé tartoznak. — A **Balaton** Veszprém, Somogy és Zala megyék között terül el; hossza 40,190, szélessége 3—4000 öl; területe 9—10 □ mfd., közép mélysége 4—6', de Tihanynál 24 öl. A Zala folyócskán kívül 31 patak ömlik belé, s partjain 9 forrás fakad; belőle pedig a Sió ömlik ki. Különösségei közé tartozik az, hogy néha minden észrevehető ok nélkül felháborodik, és hogy nagy hidegben néha jege nagy robbanással, mit riadásnak neveznek, fölpattan, s végre, hogy a tihanyi félsziget környékén az ugynevezett kecskekörmök találtak benne. A halászatnak kedvez (balatoni fogas) és gőzös is jár rajta. Környékét a minden oldalról reá dülő hegyek festői szépségüvé teszik. — A **Fertő** Moson és Sopron megyékben fekszik s a Hansággal együtt körülbelül $5\frac{1}{2}$ □ mfdnyi tért foglal el; mélysége 5—13'; sok hal van benne. Ujabb időben csaknem egészen kiszáradt, de aztán ismét megtelt. A többi alföldi tavak sokkal kisebbek, jobbára csak tócsák vagy pocsoltyák, melyek nyáron gyakran kiszáradnak. Számuk különben igen nagy; igen sok van a Duna és Tisza közötti területen, péld. Pest és Bács megyékben. Említésre méltó a **Palicstó** Szabadka mellett. A Tisza felső lapályán, ugyszintén a Duna jobb oldalán is vannak efféle tavak, péld. a **Velencei tó** Fejérmegyében. — Hegyi tavaink szintén számosak; többnyire tengerszem a nevök. A magas Tátrán legalább 38 kis tó van; a legjelentékenyebbek: a **Csorbai** és **Szmercsini tavak** és a nagy **Halastó**. A bánsági havasokban van a **Sastó**, melyből a **Karas** folyó ered. Horvát- és Szlavonországban legnevezetesebbek a **Plitvica tavak**, szám szerint 12. Erdélynek legnagyobb hegyi tava a **Szt. Anna tava**, legnagyobb alföldi tava pedig a **cegei tó** a Mezőségen. A fogarasi hegységben csaknem minden csúcs alatt van egy tengerszem. — Az ország legnagyobb mocsárvidéke a Berettyó, Hortobágy és Sebes-Körös mellett terjed el — neve **Sárrét**. Ez körülbelül 30 □ mfdet foglal

el, s legnagyobb részben Jász-Kun-Szolnok, Békés és Bihar megyékhez tartozik. Csatornázások által nagy része már ki van szárítva. Az **ecsediláp**, mely a Kraszna szétterült vizéből származott, Szatmár megyében körülbelül 4 □ mfdet borít, mélysége 4—8'. Ez is csaknem egészen ki van szárítva. Ugy szintén szárítják az **alibunári** és **illancsai** mocsárokat is. (Az ásványos vizekről alább lesz szó.)

Csatorna nem sok van még hazánkban, jöllehet a folyók szabályozása körül roppant földmunkák és átvágások készültek újabb időben. A régibb csatornák ezek: A **Ferenc csatorna** Bácsbódog megyében a Dunát a Tiszával köti össze, hossza 15 mfd., szélessége 20 öl, mélysége 4—6', a hajózásra alkalmas és egyszersmind öntözési célokra is szolgál. Vizét öt zsílíp tartja kellő magasságban. — A **Béga csatorna** a Bánságban 22 mfd hosszú, hajózásra azonban csak részben alkalmas. — A **verseci csatorna** Temes megyében, a **herzavai** Temes-Torontál megyében van; a **Sárvíz** (vagy **Nádor**) csatorna 23 mfd., a **Kapos** (vagy **Zichy**) csatorna 15 mfd., az előbbivel Simontornyánál ér össze; a **Siócsatorna**. Ez utóbbiak a Dunán túl vannak. Végre a **vukovár-számáci** csatorna Vukovártól a Száváig (8 $\frac{7}{8}$ mfd.)

Földtani viszonyok. Magyarország hegységének földtani szerkezete, némely helyi sajátosságokat leszámítva, általánosságban az Alpesekéhez hasonlít. A hegységek főtömege néhol gránit, melyre jegeces palaközetek támaszkodnak, néhol pedig u. n. mezozói kőzetek, melyekhez a harmadkori képződmények sorakoznak. A paläozói kőzetek hazánkban aránylag kevésbé vannak képviselve; de annál nagyobb fejlődésűek a mezozói rakodmányok. Ezek vagy gránit és jegeces palából álló hegységet szegélyeznek, vagy nagyobb hegyláncolatoknak képezik az alaptömegét. Némely vidéken a harmadkori képződmények is alkotnak önálló dombosrokat. Az általános leplet a diluvialis képződmények képezik, melyek alul azonban az alsóbb kőzetek a magaslatokon ki-kiemelkednek. A jelenkori rakodmányok részint a folyók mentében s azok árterein vannak elterjedve, részint pedig futó homok alakjában borítanak kisebb-nagyobb területeket. Helyenként mésztuffok is találhatók, melyek mésztartalmu források csapadékaik gyanánt tekintendők.

Égalj és termények. Hazánk felszínének alakulása olyan, hogy rajta a hőmérséknek nagyon különbözőnek kell lennie, s valóban észlelhető is e területen a hőmérséknek majdnem minden fokozata az alpesi zord éghajlattól az alföldnek csaknem forró övi éghajlatáig. Ezek dacára is azonban három sajátosabb éghajlati fokozatot lehet hazánkban észlelni, u. m. a hegységi éghajlatot, mely leghatározottabban a Kárpátok északi és keleti részeiben tűnik föl; aztán a kis magyar (pozsonyi) medence éghajlatát, mely főleg Pozsonytól Esztergomig uralkodik, de melyhez egészen hasonló még egyfelől a Mura és Dráva, másfelől a Közép-Tisza, a Körös és Maros mellékének éghajlata, is; s végre a nagy magyar (pesti) medence éghajlatát, mely főleg a Duna és Tisza közén észlelhető. Ezekről lényegesen különbözik egyrésről Erdélynek, másrésről az adriai tenger partvidékének éghajlata. Az egész ország közepes évi hőmérséke + 5., és + 14 (cel-

siusi) fok között ingadozik. Legmagasabb az évi közép hőmérsék Fiumében (13.96°C), közepes Sopronban (10.07°C), Komáromban (9.91°C) és Kassán (8.99°C), legalacsonyabb pedig Árva-Váralján, Csikban (6.72°C) és Késmárkon (6.26°C) stb. A pozsonyi medencében átlag $+9.16^{\circ}\text{C}$ -nyi (Pozsonyban 10°C) évi középhőmérsék uralkodik, míg a pesti medencében a főváros közelében $11-11.6^{\circ}\text{C}$, Szegeden 11.3°C , Debrecenben 10.7°C , Zimony és Pancsova vidékén pedig 11.3°C -nyi az évi közép hőmérsék. Az erdélyi 6.7 és 10.3°C közt ingadozó évi közép hőmérsék átlagos középszáma 8.8°C -ra tehető. Erdélyben legcsekélyebb évi hőmérsékét Gyergyóban és Csikban lehet észlelni. Végre az adriai tenger melléke 14°C -nyi évi közép hőmérsékét mutat. Ez adatok szerint a magyar birodalom területén az évi közép hőmérsék $1-3.7^{\circ}\text{C}$ -nyi különbséget tüntet föl; ennél azonban sokkal tetemesebb különbséget mutatnak a tél melegségi viszonyai. Ha pedig a hőmérséknek itteni végleteit tekintjük azt találjuk, hogy a különbség azok közt 68.6°C -ra rug. A legészakibb hegyes vidéken (Árva-Váralján) a legmagasabb hőfokot $+34.28$, a legalacsonyabbat pedig -34.38°C -nak találták; ellenben az Alföld déli vidékein a legnagyobb hőség $+41.3$, a legnagyobb hideg pedig 22.5°C is szokott lenni. A hőmérséki végletek legcsekélyebbek a Duna nyugoti és délnyugoti vidékein, meg a bányavidék erdőiben gazdag hegységeiben. A magyar birodalom hőmérséki viszonyait a napi hőmérsék nagy változásai jellemzik. Így az Alföld napi hőmérsékének különbsége nyáron $13-15^{\circ}\text{C}$ s főleg nyár végén $+4-5^{\circ}\text{C}$ -os reggelekre nem ritkán $+30^{\circ}\text{C}$ -nyi meleg délutánok következnek. — A tenger hatása alatt álló Adria melléki részeket kivéve, hazánk éghajlata általában **kontinentális** (szárazföldi), mit főleg a légnyirkossági és csapadéki tűnemények igazolnak legfeltűnőbben. A növényi életre nézve nagyfontosságú a **fagyos**, vagyis azon napok száma, a melyeken a hőmérő a fagypont alá esik. Az ilyen napok száma nálunk a két nagy rónán 73 , a hegyiségekben 100 , Erdélyben 110 , a legészakibb fekvésű Kárpátokban pedig $140-150$ is. Legkevesebb az ily napok száma az ország déli és délnyugoti részein, úgy, hogy pl. Zágrábban csak 50 , Fiumében pedig csak $10-15$ ilyen nap szokott előfordulni. Az ilyen napok nem egymásutáni folytonosságban szoktak következni, hanem felváltva, miből a hideg visszaesései állnak elő, minek legsújtóbb következményei nálunk főleg májusban tapasztalhatók.

Legnagyobb légnyirkosság nálunk télen, még pedig leginkább januárius hónapban észlelhető és e jelenség általánosnak mondható. A legcsekélyebb légnyirkosság ellenben már helyileg nagyon eltérőleg oszlik meg úgy, hogy a síkföldön és a déli vidékeken július és augusztus, Erdélyben és a felvidéken pedig inkább április és május a legszárazabb hónapok. E mellett az ősz általában nagyobb mérvű nedvesség jellemzi mint a tavaszt. Ha a nyirkossági maximumot 100% -ra tesszük, mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a hegységek átlagos évi nyirkossága 81.5 , a nyugoti, déli s erdélyi vidékéké 76.5 , az alföldé pedig csak 71% -ig emelkedik; így tehát hazánk légnyirkossága által 8% -kal csekélyebb, mint északi Németországé. Innen, meg az erősebb légáramlásokból magya-

rázható meg a nálunk előforduló rendkívüli elpárolgás, mely az utóbbi években oly nagyon fölülmulta a nyert esőmennyiséget. Szakértők ebben a körülményben keresik a kulcsát a Fertő előbb-utóbbi kiszáradásának.

A légszapedék viszonyaiból még szembetűnőbben kiviláglik, hogy mily jelentékeny különbség van a magyar és az észak- meg nyugateurópai éghajlat között. Hazánkban ugyanis az évi csapadék átlagos magassága 617,5 milliméter, mely összeg 107 napra oszlik el. E csapadékból legkevesebb (mintegy 500 millimét.) jut a két síkságnak s legtöbb a hegységeknek, melyekben (pl. Árva-Váralja és Brassó vidékén) 840—900 milliméterig is emelkedik. Az itteni esős napok száma más országokkal és vidékekkel szemben nagyon csekély, úgy, hogy a két nagy síkságon az csak 96-ra tehető, minek aztán száraz években az a következése van, hogy a nagyobb mérvű esőzés is csak kevéssé szolgál a talaj javára, mivel az esővíz egy részről nagyon sebesen lefut, másrésztől nagyon gyorsan elpárolog. Eső legtöbb van nálunk nyáron, noha olykor az őszi esőzések látszanak tulnyomósságot mutatni. E csekély esőmennyiség értékét még csökkenti az is, hogy az évek s hónapok szerinti megoszlás rendkívül egyenlőtlen, s épen innen van aztán, hogy némely években a nagy szárazság miatt nemcsak a gabnaneműekben és a takarmányban látunk szűköt, hanem járványoknak is ki vagyunk téve; más években ellenben a többnyire csekély folyammedrek miatt áradások támadván, 60—100 □ mfdnyi téreink kerülnek víz alá s esnek ki hetekre, sőt hónapokra a gazda-közönség kezéből. A hóesések száma már szabályosabb korlátok közé szorul s inkább csak a magasságok különbözőzései tüntetnek föl benne jelentékenyebb eltéréseket. Így a két nagy síkság 23, a nyugoti és délnyugoti részek 30—35, Erdély 44, a felvidékek pedig átlag 50 havazási napot számlálnak. A havazás időszaka rendszeren november és május hónapok közé esik. Az időjárás tekintetében különben főleg az alföld rónáin tapasztalhatunk feltűnőbb eltérést az itteni és a hasonló szélesség alatti nyugat-európai országok viszonyai között. A nevezett területre ugyanis a tenger mérséklő és kiegyenlítő hatása már ki nem terjedvén, az időjárás rajta igen ingadozó, sőt végtetekben járó. Az általában igen szigorú, de változékony tél az egyes években nagyon különböző; közönségesen november közepén kezdődik fagygyal s havazással, s a hideg már decemberben is gyakran magas fokra hág; de nem ritkán csak januáriusban áll be a nagyobb hideg. A leesett hóréteg többnyire csak néhány centimeter vastagságu s ritkán tartós, de többnyire gyakran megújul s helyiely-közzel a métert is meghaladja. A tél március elejével végződik s enged helyet a tavasznak, mely átmenet leginkább eső vagy esős viharok kíséretében történik; e viharokat azonban csakhamar északkeleti szelek, az esős borongást pedig derült, néha épen kellemes napok váltják föl. Maga a tavasz igen változékony s részben viharos és esős. A mi májusunk csak ritkán oly kellemes, mint más, hasonló szélesség alatti országokban. A májusi hőmérsék nálunk olykor 25—30 C°-ra rug s így a növényzet rendes és kellő kifejlődését gátolja, míg máskor ugyanezen időben hideg esők, sőt fagyok okoznak rendkívüli károkat a vetemények- és ültetvényekben. A

nyár kezdetét nem ritkán erős, olykor jégesővel párosult zivatarok jelzik. A nyár leginkább június elején, de néha már május végén kezdődik. s ilyenkor nagy hőség áll be. A nyár tartama alatt alföldünkön ritkán van eső, tartós eső meg csak kivételesen fordul elő: de annál gyakoribbak a rohamos pusztító záporok. Az így nyert kevés nedvességet s az azt követő üdülést leszámítva, a nyár napjai általában nagyon egyhanguak; a nyári éjszék ellenben aránylag eléggé hűvösek, csak hogy a lég csekély nyirkossága miatt nem szülnek harmatot, még a hegyes vidéken sem mindig s mindenütt. A nyári meleg már nap kelte után kevéssel 22—25 C^o-nyi, de napközben 35—37 C^o-ra is fölemelkedik és napszállat utánig tart. Olykor a zivatarosan megeredt záporok csendes, országos esökké enyhülnek s ilyenkor bár alig tartanak két napig, csodálatos jótékony befolyást gyakorolnak a növényzet fejlődésére. Gyönyörű s mindennapi jelenség nyáron az alföldön a **délibáb**, mely csöndes derült napokon legtöbbszörre délfelé támad és selyemfényű tengerként lepi el a tikkadt rónaságot, a meddig csak a szem beláthat. E bűvös tünemény olykor október közepéig is megjelenik. Legállandóbb időszakunk az **ősz**, mely legrendesebb időjárási viszonyokat mutat, s leginkább szeptember és október hónapokra, olykor pedig november első felére is kiterjed. Nyugodt, langyos napok követik ekkor egymást s az égre csak ritkán tornyosodik állandóbb boru. Az éjszék azonban, kivált az ősz közepén túl, már gyakran dérről, majd fagygyal járnak, holott a nappali hőmérsék 20—25 C^o-on áll majdnem alkonyatig. Legsomorubb az ősz átmenete a **télbe**. Vastag, szintelen felhőrétegek lepik el olykor hetekig az égboltozatot s gyakori, leginkább északnyugoti hűves, kemény szelektől kísért országos esők hűtik a léget. Gyakran sűrű, fojtó ködök ereszkednek a földre, mig nem a szélnek északkeleti irányra fordultával beáll az első havazás és fagy s ezzel együtt a tél.

Termékenységre nézve a magyar birodalom a legáldottabb országok közé tartozik, különösen pedig a szorosabb értelemben vett Magyarország tűnik ki e tekintetben, melynek mind állat-, mind növény-, mind ásványországa oly gazdag úgy a nemek, mint a fajok és egyedek tekintetében, hogy azok tüzetes tárgyalása és föltüntetése csak külön önálló művekben volna megejthető. Miért is itten csak a legnagyobb általánosságra szorítkozunk és csupán az e cikkbe vonható adatokat soroljuk elő. Ugyanis:

a) **A növényországból** említésre méltók: mindenféle gabonafajok, továbbá kukorica, burgonya, hüvelyes vetemények, zöldség, répa, káposzta, paprika, gyümölcs, dinnye, szőlő, dohány, komló, kender, len, repec, sok fa, gubacs, gyógy-, mérges és festőnövények, valamint mindenféle takarmányfűvek stb. Bortermelésre nézve kevés európai ország mérkőzhetik hazánkkal, melynek minden vidékén természetnek szőlőt, kivéven Árva, Liptó, Turóc, Szepes, Sáros és Máramaros megyéket és a károlyvárosi végvidék nagyobb részét. Leghíreseb bortermesztő vidékek: a Hegyalja, Sopron és Ruszt, Ménés, a Szerémség, Szegzárd, a Balaton és Ermelléke, Eger s Buda vidékei. Az alföldön kerti szőlők vannak, lapályos homokföldeken, mint Ceglédén,

Kőrösön, Kecskeméten stb. Hazánk növényvilága különben egészben véve olyan, mint közép-Európa benföldén; de azért emezzel teljesen azonosnak nem mondható. Van ugyanis 262 egészen saját növényfajunk, melyek közül 122 faj már Erdélyben sem fordul elő, 17 faj pedig kizárólag csak a Királyhágón inneni részekben terem, míg Erdélyben 12 kizárólagos fajon kívül 14 faj nő olyan, mely még csak Szibériában található. Végre Horvát- és Dalmátországban 208 oly növényfaj terem, mely nálunk egészen hiányzik. — b) **Az állatországból**, melyet hazánkban mintegy 14,000 faj képvisel, különösen kiemelendők: az erőteljes szarvasmarha, ló, juh, sertés, kitűnő házi és vadászebek, szamár, öszvér, kecske, sok erdei vad (medve, farkas, róka, nyul, őz, szarvas stb.) nagy mennyiségben szelíd és vad szárnyasok, tömérdék hal, rák, nadály, méh, kőrishogár, selyemhernyó stb. A selyemhernyó tenyésztés leginkább a déli részekben kezd lábra kapni, péld. a katonai végvidéken, Tót-, Horvát- és Dalmátországban. A méhtenyésztés kiválólag Gömör megyében, a Duna és Tisza környéken és az erdélyi szászok közt foly nagy mértékben. Kártékony állataink száma roppant többséggel fölülmulja a hasznosakét. Különösen sok kárt okoznak koronként főleg az alvidékeken a sáskafajok és a kolumbácsi legyek. — c) **Az ásványország** főbb termékei: arany, ezüst, higany, réz, ólom, vas, horgany, dárdany, nemes opál, palakő, kén, kőszén, tőzeg (v. turfa), só, márvány, gipsz, porcellánföld, pipaagyag, salétrom, sziksó, timsó, kőolaj, asfalt stb. Arany és ezüst legtöbb van Selmec, Körmöc, Nagybánya, Szomolnok, Oravica, Abrudbánya és Zalatna vidékein. A magyar korona területén egyre-másra évenként 5765 márka aranyat termelnek, minek értéke körülbelül 2,190,900 ft. Az ezüsttermelés évi átlaga 70,854 márka, minek értéke körülbelül 1,786,000 ft. — Réztermelése a magyar birodalomnak 1859-ben tett 34,342 mázsát. Aranypor és hömpölyök a folyók fővényében és mellékein találtnak, péld. a Duna, Maros, Tisza, Kőrös, Aranyos és más folyókban. Vas igen sok termeltetik Gömör, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros, Borsod, Torna, Abauj, Szatmár, Bihar, Krassó megyékben stb. Szén legtöbb kerül Pécsvárad, Oravica, Salgó-Tarján és a Sil folyó környékéről. — Igen nagyszerű márványbányák vannak Pizskénél és a szomszéd Almáson. — Leggazdagabb sóbányáink vannak Mármaros megyében Rónaszéken, Sugatagon, Szlatinán és Erdély területén Vizaknán, Parajdon, Tordán, Deésaknán s Marosujváron. Bányászatunk mindenesetre kiváló helyet foglal el Európában. Különösen fontos jelenleg vas- és szén-termelésünk. A kiaknáztatni szokott ásványok és ásványországi termékek összes évi értékét körülbelül 35—40 millió forintba tehetjük. Az említetteknek kívül rendkívüli gazdagság rejlik a sok ásványos vizekben is, mikben Magyarország bővelkedik. A legnevezetesebb meleg források: a budai, mehádiai, nagyváradi, egri, sztubnyai, szliácsi, pöstényi, harkányi, krapinai, teplici források stb. Hideg ásványos vizek: a suliguli, borszéki, bártfai, cigelkai, szulini, koritnicai, parádi, szalatnyai, budai (keserű víz) stb. Magyar-, Horvát- és Szlavonországban körülbelül 1000 helység van, melyek határában ásványforrások bugyognak ki, köztük 64 melegvizű,

1785-ben egy magyar molnár a Dunán egy hajóval két kiskészt, mely zantatai né-
 Kelt 4 emberrel egy csavar fűthattatásával a folyamon haladt. Azon-
 19-át s 90 malma kövel vele kethelve s 40 ember ült rajta. Tulajdonosa nyitván
 18-án is bemutatta a kövönjégnek, de annak pontatlan fapápa. Műtén folyamon
 haladó hajót Kolló Mátyás kormányosának is lalddi fel abban az időben, de két-
 Kelt jórba 18 ntk. (Gemeinnützige Blätter, 1813. — 492.)

Erdélyben még nagyobb számmal vannak az ásványos és gyógyvizek. A mi a források hőmérsékét illeti, vannak olyanok, melyeknek hőmér-
 séke a + 3 fokon alól marad, és vannak olyanok, melyeknek hőmér-
 séke 46 s 51 R. fokig emelkedik.

A magy. tartományok termő föld területét összesen 4891 □ mfdre
 (szabatosabban 47.2 millió holdra) tehetjük, ugy azonban, hogy a ter-
 méketlennek maradó 8.8 millió holdra a háztelkek, utak, csator-
 nák, folyók stb. is beszámítandók. Ebből esik:

	szántó- földekre	kaszálókra és kertekre	lege- lőkre	sző- lőkre	erdőkre	náda- sokra
	n é g y s z ő g m é r t f ő l d e n k é n t					
Magyarországon	1300	452	539	51.5	874.6	32.8
Erdélyben	234	171.8	107.5	3.9	308.6	0.4
Horvát- és Szlavonországban	89	37.5	32.6	5.7	125.8	2
Katonai végvidéken	126.5	79.3	78.7	4.8	162	—
Összesen	1759.5	79.8	757.8	65.9	1542.6	35.2

Dalmátországban az összes termőföld tesz 9736 holdat.

Ipar dőlában még sok a tenni valónk. A magyar birodalom a
 kiválólag földmiveléssel foglalkozó országok közé tartozván, terményeink
 jobbára külföldön dolgoztatnak fel. De hogy újabb időben e téren is ha-
 ladtünk, tagadni nem lehet. Az új alkotmányos korszak, főleg pedig az
 ipartörvény létrejötte s a kereskedelmi és iparkamarák föllállítása
 oly lendületet adott ipari tevékenységünknek, hogy még egy tekintetben
 komoly versenyre keltünk a nyugotiakkal. Gép-, üveg-, porcellán-, kő- és
 cserépedény-, pipa-, papír-, bőr- és cukorgyártás, lisztkészítés, pálinka- és
 serfőzés valóságos gyarapodást mutatnak. Ezek mellett említésre méltók
 a len-, kender- és gyapjú szövetek, hamuzsir, szikós, tímso, salétrom és
 faárúk készítése is. Gépgyárak, vasöntő- és szerkovács műhelyek vannak
 Pesten, Budán, Temesváron, Resicán, Diósgyőrött, Mosonyban, Nagycen-
 ken és sok bányászati és vasuti telepeken. — Hajókat a nagyobb folyók
 mellett fekvő városokban, pl. Szegeden, Aradon, Budán, Komáromban,
 Győrött stb. készítenek. Gőzhajók a budai és fumei hajógyárakban állít-
 tatnak elő. Zenészeti és optikai műszereket készítenek Pesten. A pipagyár-
 tásban kitűnnek Debrecen, Pápa, Selmechánya, Szigetvár stb. — Cserép-
 edényeket és kályhákat Magyarországon és Erdélyben igen sokat készíte-
 nek; különösen híresek a csákvári göröncserek munkái, a pécsi fehér
 kályhák és a rimaszombati edények. Kőedénygyárak vannak Nagymár-
 tonban, Pápán, Pécsen, Kőszegen, Körmöcbányán, Kassán, Iglón, Mu-
 rányon, Rozsnyón, Apátfalván és Szilváson, Zágrábban és Krapinán.
 A porcellángyárak közt leghíresebb a herendi. — Az üvegyártást nagy
 mértékben üzik a magyar birodalomban s csaknem minden hegyes vi-
 déken vannak üveghuták (v. üvegcsürök) s üvegyárak, de készítményeik
 még nem versenyeznek a külföldi enémü gyártmányaival s aránytalanul
 többet adunk ki üvegárunkért, mint a mennyit beveszünk. Jóval jelenté-
 kenyebb ennél kő- és agyagiparunk, mely utóbbi épen virágzónak mond-
 ható. — Malomkövek készülnek Sárospatak, Fony és Muzsaj mellett,
 valamint Erdélyben is; a fonyi malomkövek világhírűek. A fémiparban,

mióta az öntő-műhelyek a bányaterületeken kívül eső városokban is meghonosultak, jelentékeny haladást mutat föl birodalmunk úgy, hogy már a kiállításokon is rendes, sőt élénk figyelmet ébresztő állást foglalunk el ebben a tekintetben is. A vasipar leginkább virágzik Gömör, Liptó-, Szepes és Hunyad megyékben. Takaréktűzhely és fecskendőgyárak vannak Sopronban és Pesten, harang és betüöntők Pesten, Budán, Temesváron, Sopronban stb. A magyar gépek és építészeti öntvények hova tovább emelkednek tökéletességben, mind hirben, valamint fegyver-, waggon- és vasbutor stb. gyáraink valóban jeleseknek mondhatók. Az ércöntés, bádogos mesterség és cink diszitménygyártás teljes fontosságra emelkedett. — Az óra- és ékszergyártás, noha ez utóbbi egyik legrégebbi iparág Magyarországon, csak mérsékelt kiterjedésű, noha a honi fogyasztás mellett külföldi megrendelések is elég gyakoriak e téren, minek főoka a kellőleg képzett munkások hiányában rejlik. Vegyszeti és gyógyszerészeti áruk készíttetnek gyárilag Pesten, Nagyszombatban, Pozsonyban, Nagyszebenben, Ujmoldován stb. — A gyertya és szappangyártásban elhíresültek Debreczen és Szeged, de vannak Budán is nagy ilynemű gyárak s az erdélyi gyertyák közkedvességben részesülnek. Stearingyárak vannak Pesten, Nagyszebenben, Temesváron. — Az olajgyártás Magyarországon és Erdélyben nagyon el van terjedve, s len-, kender-, repceolajat házi használatra minden nagyobb helységben készítenek. Olajsajtoló és tisztítógyárak vannak Pesten, Ujpesten, Rákospalotán s kisebbbszerűek Székesfehérváron, Győrött, Pozsonyban, Kassán, Temesváron, Brassóban stb. Cservenkán 40 olajmalom működik. — Gyufagyárak vannak Pesten, Pozsonyban, Besztercebányán, Radványban, Trencsényben, Szt. Mártonban, Dunaföldváron, Brassóban. — Festék-, keményítő- és pecsétviaszgyárak vannak Pesten. A pesti cinober kiváló jelességű. A serfőzés igen fontos iparággá fejlődött nálunk is s csaknem minden nagyobb városban találhatni serfőző házakat, — legnagyobb Pest közelében van, Kőbányán. Az egész magyar birodalomban 1859-ben 511 serfőző ház volt; pálinkafőzés pedig 4004. Más szeszes italokat Pesten s sok liquert Dalmátországban készítenek. 1861-ben volt Magyarországon 21 cukorgyár, Horvát- és Szlavonországban 2, Erdélyben 1. A legnagyobb cukorgyárak Magyarországon a mosonyi, sz.-miklósi, surányi és edelényi. A liszttermelés a legörvendetesebb leendőletet vette az utolsó években. A száraz, vízi és szélmalmok mellett mindinkább szaporódnak a gőzerő által hajtott mőmalmok s csaknem minden nagyobb városunkban működik egy, néhol több ilyen malom is. Budapestén van 14 nagyszerű gőzmalom, melyek a hajómalomok ez előtti nagy számát igen megapasztották a főváros területén. Nagy hirre tettek szert ezeken kívül a szegedi, debreceni, aradi, győri és miskolci gőzmalomok. Fiumében van egy sütőműhely, melyben a hajósok számára naponként körülbelül 100 mázsa kétszersült készül. — A dohánygyártás állami egyedáruság. Legnagyobb dohánygyáraink Pesten, Kassán, Debrecenben és Fiumében vannak. — A gyapotipar nálunk még nem kaphatott lábra; leginkább csak a gyapotkelmék festésével és nyomtatásával foglalkoznak s ilyen gyár igen sok van. Ó-Budán két nagyszerű karton és gyapotgyár

működik. A gyapju iparban szintén hátra vagyunk. Finom posztót és egyéb gyapjukelmét csak a gácsi és zay-ugróci gyárakban készítenek; de posztósok számosan vannak Magyarországon és Erdélyben, kik durva posztót és egyéb gyapju kelméket készítenek. A pokróc és szűrgyártás is el van terjedve, kivált Erdélyben s nálunk a tótok közt. A Bánságban és Magyarország több helyein, Erdélyben, Horvát- és Slavonországban és a végvidéken sok abaposztót állítanak elő. Az oláhnők különösen sok gyapjut dolgoznak fel. Vannak gyapjufonó gyárak Brassóban, Nagyszomban, Guranóban és sok a volt soproni kerületben. Szokolcán gyapju-szövőgyár is van. A debreceni, rimaszombati, rosnyói csapók sok gubát és lótakarót készítenek. — A len- és kenderipar nálunk gyárilag csak igen kis mértékben üzetik; de a házi vászonkészítés igen tetemes. — A selyemipar még épen fejletlen. Pozsonyban van egy szalaggyár; Nagyecenen, Hidján, Sopronban és Feltoronyban, a Bánságban, Erdélyben és a végvidéken vannak selyemfilandák. Jóval élénkebb ezeknél a ruházati ipar, mely termékeivel tetemes részt vesz az al-dunai tartományok piacain is. — A bőrkészítés jelentékeny iparág nálunk, hol nyers bőr nagy mennyiségben kerül, noha újabb időben már külföldről is (főleg Dél-Amerikából) jelentékeny mennyiségű nyers bőrt hozunk be gyári feldolgozás végett. Vannak nagyszerű bőrgyárak az ország különböző részeiben, pl. Kassán, Pozsonyban, Körmenden, Temesváron, Rosnyón, Késmárkon és kivált Budapesten, továbbá vargák, timárok az egész országban feles számmal. — A kalapgyártás is tetemes. — A papirgyártás virágzik. E részben csak mennyiségi tekintetben előz meg bennünket a külföld. Vannak számos papírmalmaink és nagyszerű papirgyáraink is. A legjelentékenyebb papirgyárak vannak Diósgyőrben, Nezsideren, Hermanecen, Szlaboson és Fiumében. Sajt-készítéssel az egész országban mindenütt foglalkoznak, de kereskedésre nagyobb mennyiségben leginkább csak a lipthóiak, zólyomiak, nógrádiak, gömöriek és a mezőturiak, állítanak elő sajtot. — A fésűsök is említést érdemelnek, s különösen sok csutorát és pipaszopókát állítanak elő a rimaszombatiak és debreceni csutorások. Pesten és Pozsonyban vannak szarugombgyárak. — A könyvnyomtatás és a photographia nagy lendületet vettek újabb időben főleg Pesten és más nagyobb városainkban. — Faiparunk mind a nyers anyag bő voltánál, mind az e szakkal foglalkozó munkások képzettségénél fogva igen jelentékeny. A vesszőfonást a nép is ügyesen űzi, de a műfonás még csak itt-ott lel képviselőre; az asztalosmivesség, esztergályosság, fafaragás legjelentékenyebb a fővárosban, ugyancsak a kocsi-gyártás is, mely feltűnő emelkedésben van, sőt termékeit már Németországba, a dunai fejedelemségekbe és Törökországba is szállítja ki, közönséges faárúk készítésével foglalkoznak az északnyugati hegyes és erdős vidékek tót és német lakosai, a Bakonyban lakó németek, a Biharban, a Bánságban és Erdélyben lakó románok, a székelyek, a katonai végvidék, Horvát- és Slavonország lakosai. Fonott művek készítésében nagyon hátra vagyunk, csak a Hajdukerületben van némi szalmakalap, — Marosszéken és Szeged környékén gyékonyfonó iparunk. A különböző iparágak termelési erejét illetőleg hadd álljanak itt a következő (nem

épen legújabb) számadatok. A vasipar hazánkban (a társországokat ide nem értve) 1871-ben 2.100,590 mázsa nyers vasat és 267,367 mázsányi öntményt mutatott fel. Vegyészeti gyáraink közül a 28 hamuzsirgyár évi termelése 3200—3500 mázsányi 40—50 ezer forint értékben; a 3 timsógyár 7—8 ezer m. timsót gyárt 55—60 ezer forint értékben; az 5 finomabb vegyészeti gyár különféle termékeinek évi mennyisége 30—40 ezer m. 150—200 ezer frt értékben; a 8 festékgyár 60—70 ezer m. terméket szolgáltat 800 ezer — 1 mill. forint értékben; mesterséges ásványvizeket 10 nagyobb gyárban készítenek körülbelül 1 millió frt értékben; a 9 gyertya- és szappangyár, a két paraffin és 286 olaj- és olajfinomító gyár évi termelése mintegy 1 mill. 200 ezer frtnyi értékre rug; a 21 gyufagyár évi termelése 600 ezer frtnál több értékű; a 9 lőpor és 2 dynamitgyár 5000 s illetőleg 7—800 mázsányi terméke haladja a 200 ezer frt értéket; a 45 keményítő gyárból 45—50 ezer m. keményítő kerül ki 750—800 ezer frt értékben; a 8 csontliszt és spodiumgyár 6—700 ezer forint értékű árut termel; az enyvgyárak (7) és szurok- s viaszmeműek gyárjai közel 100 ezer, a légszeszgyárak (9) 1.500,000 frtot forgatnak; a malmok összes száma 24,924, ezek közt vízi malom van 17,229, szélmalom 854, gőzmalom 480, száraz-malom 6361, e malmok évenként egyre-másra 23.939,000 mázsányi lisztet termelnek. Nagyobb gyárilag kezelt szeszfőző intézet 971 működik, sörfőző ház 349, cukorgyár 26, dohánygyár 9, tészta- és kétszersültgyár 3, pezsgőgyár 4, csokoládé-, pótkávé- és cukorneműgyár 6, malátagyár 28, ecetgyár 66, mind 1870-ki adatok szerint. Pamutszövő gyárunk van 5, vattagyár 8, kalló-malom 35, posztógyár 9, karton vászon-festőgyár 3, zsinór-, gomb- és aransodronykötőgyár 2, bőr- és bőrárugyár 20 (3.500,000 frtnyi évi termeléssel); gépgyár 28, ide nem számítva a nagy vasuti gépműhelyeket; gazdasági gépgyár 15, waggongyár 4 együtt 5—6 millió forint áru termeléssel; a hajógyárak között minden tekintetben első helyet foglal el az ó-budai, mely évente 2.650,000 frt értékű gyártmányt készít. Vasbutorgyár van 3, kapa-, kaszagyár 8, vasszeg-, sodrony-, láncgyár 16, réz-, érc- s ezüstműgyár 3, puska-, kés-, töltény-, edény stb. gyáraink száma még csekély. Működik továbbá gőz-fűrés 38 (5200,000 frt értékű gyártmánynyal), fűrészmalom 99, fapadlógyár 2, fabutor-, fadohoz, faszeg-, faláda stb. gyár 10, nád- és szalmaszékgyár 3 stb. Téglagyárunk van 185 harmadfél millió frt áru termeléssel, kályha-, fazekas-, kőedény- és porcellángyár 3, malomkőgyár 3, cseréppipagyár 9, üveggyár 31, tükörgyár 1, papirgyár 41, papírlemezgyár 2, több vonalzó intézet, nyomda, betüöntő stb. igen tetemes termeléssel. Ezen adatok természetesen csak az egyes, gyárilag kezelt iparágak jellemzőbb képviselőit tüntetik föl s főleg annak bizonyítását célozzák, hogy kedvező körülmények mellett a nagy ipar ezen országban nemcsak meghonosítható, hanem virágzásra is emelhető. A kis ipar eléggé elterjedt és igen jelentékenynek mondható, főleg a nagyobb városokban. A kis iparral foglalkozók száma jóval meghaladja a 40 ezeret. Ujabban a házi ipar érdekében indult meg tevékeny mozgalom, s az eddigi jelek odá

mutatnak, hogy az eredmény sok tekintetben meg fog felelni a várakozásnak annyival inkább, mivel e tér eddig sem volt parlagon.

Kereskedés. Hazánk kereskedelmét illetőleg még mindig csak hiányos adatokkal rendelkezhetünk. Eddigél csak arról lehetünk meggyőződve, hogy a haladás útján vagyunk ugyan ebben a tekintetben is, de eléggé kifejlett magyar kereskedelemről a nyugattal szemben még nem beszélhetünk, nem pedig annyival kevésbbé, mivel a vállalkozási szellem gyér volta mellett termelésünk még nagyon egyoldalú, azaz tulnyomólag nyerstermelés, nem mint az olyan államokban, melyekben a nyerstermelés és a műipar párhuzamos fejlődésben van, s e mellett a sűrűbb népesség nagyobb mérvű termelésre és fogyasztásra ad okot s alkalmat. Mindezek mellett is reménnyel tekinthetünk a jövőbe; mert ugy földrajzi helyzetünk, valamint szemlátomást fokozódó szellemi és anyagi művelődésünk az iparral együtt kereskedelmünknek is fölvirágzást ígér.

A kereskedelmi tevékenység hazánkban is háromféle, u. m. bel-, kül- és átviteli kereskedelem. A belkereskedelem főleg a házi és gazdasági közvetlen szükségletek szolgálatában áll; eladók és vevők találkozási helyei a vásárok (140 helyen; országos és hetivásárok), melyek azonban nagyobb fontossággal ma már csak ottan bírnak, a hol a kiválóbb közlekedési vonalok találkozáván, természetszerűleg nagyobb piacok keletkezhetnek. Ilyenek ma különösen: Budapest, Győr, Pozsony, Sopron, Szeged, Debrecen, Kassa, Kecskemét, Miskolc, Ujvidék, Pécs, N.-Kanizsa; Sz.-Fehérvár, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Brassó, Szeben, a társországokban pedig Sziszek, Eszék, Zágráb, Károlyváros és a tengerparti városok. Ennek a kereskedelemnek főbb cikkei: állatok, mezei és kerti termények, építő és tüzelő anyagok, fémárúk, fűszerek, élelmi szerek, bor, dohány- és szivar, bőr- és szűcsárúk, gyapju, kézmű-árúk, s ruhaneműek, díszmű- és rövidárúk, könyv-, rajz- és zeneművek, vegyes cikkek, fa- és agyagművek stb. A kereskedelemmel foglalkozók száma birodalmunkban 58—60 ezerre tehető. Külkereskedelmünk jellégét országunknak közgazdasági viszonyai szabják meg. Mi különösebben földipari nyers termelvényeinket osztjuk meg a külfölddel, míg ezekért cserében főleg az idegén, fejlettebb gyáripár és a melegebb éghajlatok termékeit kapjuk a világ piacairól. A külkereskedelemnek főerei ránk nézve a Duna és a vasutak, melyek Európának csaknem minden országával összeköttetésbe hozzák hazánkat. A nemzetközi kereskedelemre nézve legközvetlenebb érintkezési pontok ránk nézve az ádriai tengeri kikötők, u. m. Fiume, Bucari, Zeng és Portoré. **Kivitelünk** főbb cikkei czukor, különféle fűszerek, dohány és dohánygyártmányok, buza, rozs, kétszeres, árpa, zab, kukoricza, hüvelyes vetemények, liszt, repce, különféle olajos és veteménymagvak, szarvasmarha, sertés, bőrök (nyers és földolgozott állapotban), toll, szőr, serte, sajt, hus és hús-készítmények, olajok, zsir, bor, szesz, épület- és műfa, hordódonga, só, cserzőanyagok, festőanyagok, gyapju, len, kender, vas, aczél, fonalak, vászonfélék, gyapju- és pamutárúk; üveg- és üvegárúk, apró árúk, gépek és gépszerek, rongy stb., csakhogy a magasabb gyáripárhoz tartozó cikkek inkább

csak vissza, mintsem kivetetnek, levén azok olyanok, melyek nálunk fogyasztókra nem találtak. Könnyebben tisztázható adatokat szolgáltat már a **behozatal**, melynek főbb czikkei a következők: kávé, déli gyümölcsök, cukor, gyarmati és fűszerárak, dohány és dohánygyártmányok, szarvasmarha, sertés, bőrök, prémek, zsírfélék, fa- és egyéb olajok, szesz és szesz italok, mű- és épületfa, kőszén és koaksz, kőolaj, festő anyagok, vas és aczél, különféle fémek, fonalak, vászon, lenárak, pamut- és gyapjuárak, öltönyök, divat, pipere stb. cikkek, selyemárak, különféle szövött és kötött áruk, papiros és papirosárak, bőrárak, porcellán- és cserépedények, üveg- és üvegművek, butorok s háziesszközök, vasuti felszerelési tárgyak, vas, aczél és egyéb fémárak, gőzgépek és vasuti kocsik, gépek és géprészek; rövid- és diszműárak, játékcikkek, szappan és gyertya, nyomtatványok, képek stb. A behozatal és kivitel cikkeinek összes értékét majdnem lehetetlen szabatos számokban kifejezni. 1870-ben a behozatal 344.976,877, a kivitel pedig 342,876,945 forintnyi értéket mutatott föl; de, hogy ez adatok egymást megközelítése csak elméleti, alig is szükség megjegyeznünk, köztudomású dolog levén, mennyire mögötte áll még folytonosan, sőt állandóan a valódi kivitel értéke a valódi behozatalénak, s e kedvezőtlen nemzetgazdasági állapot mindaddig csak csekély javulást mutathat föl, míg hazánk természetes piacza, az al-dunai tartományok kellőleg meg nem nyitvatnak a magyar ipar s kereskedelem előtt.

Az átviteli kereskedelmet illetőleg még folyton csak egy vonalunk bír fontossággal, t. i. az Ausztria és a nyugoti államok, meg az al-dunai tartományok közötti vonal. Átviteli fontosabb cikkek nyugotról délkelet felé: kávé, cukor, faolaj, fonalak, szövetek, ruhafélék, divatárak, bőr-, üveg-, vas- és aczélárak s u. n. rövidárak; délkeletről nyugat, s illetőleg Triest felé: gyapju, gabona, nyers bőrök és prémek. Az átviteli évi értéke 73.725,039 ftrra rug. A kereskedést és ipart előmozdító intézetek: 36-nál több kereskedelmi és iparbank s hitelintézet, az osztr. nemzeti bank fiókjai, a magyar jelzálog hitelbank, a magy. általános földhitel-részvénytársaság, a magyar kereskedelmi bank, 12 ipar- és kereskedelmi kamara (Budapesten, Pozsonyban, Kassán, Sopronban, Debrecenben, Temesvárott, Aradon, Kolozsvárott Brassóban, Fiumében, Zágrábban és Eszéken) a magyar kereskedelmi bank, továbbá a magyar földhitel-intézet; az »első magyar általános biztosító társaság«, a Pannónia vízszontbiztosító intézet; a kölcsönös segélyezési egyletek és a takarékpénztárak, minők már minden nagyobb városban vannak.

Közlekedési eszközeink: az országutak, folyami és tengeri hajózás, vaspályák, telegrafok, posta. — Országutaink csak részben dicsérhetők. Legjobbak a hegyes vidékiek, melyek tört kővel és kavicscsal töltetvén, általában könnyű járatuaknak mondhatók az év minden szakában. Nem úgy az alföldön, hol az építőanyag kevés volta, vagy épen teljes hiánya miatt az országutak alig jobbak a dülő utaknál s épen ezért az esősebb évszakokban olykor nagy darabokon járhatatlanokká válnak. Pedig az állam igen tetemes összegeket fordít évenként az utak építésére és fenntartására. 1871-ben pl. 5,290,800, a következő évben pedig 4.150,469 ftrt

volt e célra előirányozva. A határbeli, vagy dülölutak már épen nagyon gyarlók s igen gyakran majdnem teljesen járhatatlanok. Országutaink egész hossza jelenleg mintegy 830 mfd, miből Magyarországra 770 Horvát-Tótországra pedig 60 mfd esik. Egyéb közutaink hosszasága 2410 mfdre tehető. Legnevezetesebb országutjaink: a budapest-bécsi, budapest-gráci, budapest-eszéki, pozsony-varasdi, vác-selmeci, budapest-kassai, kassa-dukla (Lengyelországba vezető), a szeged-temesvári, temesvár-nagyvárad, temesvár-n.-szebeni, temesvár-fehértemplomi, nagyvárád-kolozsvár-brassói, kolozsvár-nagybányai, a n.-szeben-brassói, vöröstoronyi, a miskolc-rima-zombati, putnok-rozsnyói, a hegyaljai stb.; továbbá az u. n. Via Carolina, Via Luiza és Via Josephina Horvátországban Károlyvárostól a tengerpart felé stb. A vízi közlekedés legfőbb utja birodalmunkban a Duna (169 $\frac{1}{2}$ mfd), s ezenkívül még legalább 14 folyó van, melyeken kisebb-nagyobb hajók, talpak vagy tutajok járhatnak. A Dunán, Tiszán (127 $\frac{1}{2}$ mfd), Száván (78. mfd), Dráván (32. mfd) gőzhajók járnak, valamint a Balatonon is; a Ferenc-csatorna egészen, a Béga-csatorna részben hajózható. A Dunán 1861-ben a duna-gőzhajózási társaság járművein kívül járt 17 gőzös, 35 vontatóhajó más vállalkozók részéről. A Dunán, Tiszán és a többi hajózható folyókon a gőzösökön kívül a legközelebb elmúlt években 738 gabnaszállító evezős hajó is járt. (1870-ben az összes vízi utakon 1,039 fahajó és 149 gőzös (412 uszályhajóval) közvetítette a közlekedést. A vízi utak fenntartására 1872-ben 394,133 frt volt előirányozva. Legtöbb hajója van rendszeren Szegednek és Győrnek, ezek után következnek Sziszek, Pest, Apatin, Baja, Pancsova, Tolna, Károlyváros, Komárom, Nagybecskerek, Dunaföldvár, stb. E hézagos adatokból is kitűnik, hogy vízi közlekedési viszonyaink nem kedvezők. Különben is csekély számmal levő hajózható folyóink jobbára mind egy irányba futnak s az országnak csak nyugoti és délkeleti széleit kapcsolják össze, minélfogva az északi és keleti szélek ki vannak rekesztve a vízi uton való közlekedésből. Ezekhez járul az a sajnálatos tény, hogy a magyar gőzhajózási társaság bukása folytán (1873.) egész vízi közlekedésünk idegen kezekbe (osztrák dunai gőzhajózási társaság) jutott, s ezzel együtt minden hazai érdek és verseny lecsorult a magyar vizekről. Tengeri közlekedésünk csekély, noha Fiumének s a tengerpart néhány más városának igazán jeles kikötői (szám szerint 11) vannak. A magyar-horvát tengerpartra (26 mfd) esik 10 messzejáratu, 24 rövidjáratu partihajó és valami 263 bárka és sajka. A fiumei kikötőbe 1869-ben összesen 3097 vitorlás és 85 gőzös érkezett teherrel, 3030 hajó pedig teher nélkül. 1870-ben azonban ugyanoda 1800 vitorlás és 246 gőzhajó érkezett 130,170 tonna tartalommal.

Tengerészetünk nyomott voltát a történeti okokon kívül főleg az okozza, hogy az osztrák-magyar tengeri forgalom a trieszti Lloyd-társaság egyedáruságát képezi s így a verseny csaknem teljesen lehetetlenné van téve, s Fiume úgy szólván Triesztnak egészen ki van szolgáltatva. Egyik fő-főbaja továbbá tenger mellékünknek, hogy hiányzanak ott a nagyobb tőkék, melyek lehetővé tennék, hogy a kikötős városok azokká legyenek, a miknek az anyaország, sőt az egész monarchia érdekében

lenniök kellene, t. i. oly forgalmi helyekké, melyek a behozatalt közvetítik, a kivitelt pedig elősegítik. Mostanáig még csak elegendő tárházaink sincsenek arra, hogy a világkereskedelem számára hasznot hajtó rakodó helyeket szolgáltatathatnánk. Másik fő-főbaj pedig az, hogy Fiume még folyton szabályozatlan politikai helyzetben tengődik, mi nagy mérvben gátolja abban, hogy világvárossá emelkedjék. Egyik nagy baj azonban valahára el van háritva, az nevezetesen, mely onnan származott, hogy kikötő-városainkra nézve hiányzott a jó és olcsó közlekedés a birodalom belseje felé. Ma már az alföldi s illetőleg ennek folytatása, a horvátországi (de magyar állami) vasut egészen Fiumeig fut, s ennek folytán méltó reményünk lehet, hogy különösen vám- és pénzügyeink kívánt rendezése s általában közgazdasági viszonyaink munkában levő szabályozása mellett élénkebbé s jövedelmezőbbé váland tengeri kereskedelmünk is.

Vasut hálózatunk építgetése még a harmincas években megindult (pozsony-nagyszombati lóvonatu és a magyar középponti vagy cegléd-szolnoki vasut), de az e térre irányuló tevékenység csak a kiegyezés létrejötté óta kezdett nagyobb méreket ölteni s az ország érdekeivel kellő összhangzásba jönni; mert az előtt az osztrák kormány intézkedett e tekintetben is rólunk nélkülünk, vezetvén a vasutakat arra, a merre az ő érdekei kívánták, minek káros következményeit még sokáig fogja a magyar forgalom sinyleni.

Kész vasutvonalak a magyar birodalom területén jelenleg a következők:

1. A cs. k. szab. osztrák állami (délkeleti) vaspálya, mely az országot Marchegg-től Báziasig (Pozsony, Budapest, Cegléd, Szeged és Temesvár városok mentén) egészen végig metszi. Hossza 95.₄ mfd. Csatlakozik ezzel Temesvárhoz az arad-temesvári, Szegeden az alföldi, Cegléden a tiszavidéki, Prácsán a vágyi, Marcheggben a bécs-ujszőnyi, Ujszönyön a déli, Győrben a nyugoti és győr-eberfurthi vasut, s Jaszenován az oravica-steyerdorfi bányapálya.

2. A bécs-ujszőnyi vonal, melynek hossza 15.₄₂ mfd.

3. A déli cs. k. szab. vaspálya, melynek részei: a) a budapest-csáktornyai s az ezzel összefüggő székesfehérvár-ujszőnyi vonal, melyek hossza együtt 47.₅₁ mfd; — b) a nagykanizsa-soproni (tulajdonképen Bécs-Ujhelyig [4½ mfd] futó vonal, melynek hossza 25½ mfd; — c) a nagykanizsa-barcsi vonal, melynek hossza 9 mfd.; és d) a horvátországi (kanizsa-zágráb-sziszeki, meg a zágráb-károlyvárosi) vonal, melynek hossza 25.₈₆ mfd. Az egész pálya hossza 107.₈₇ mfd.

5. A magyar nyugoti vaspálya, vagy székesfehérvár-kiscell-szombathely-csákány-jennersdorfi vonal, melynek hossza 46 mfd. ehhez tartozik a győr-kiscelli vonal, melynek hossza 9.₅ mfd. Ehhez a pályához Székes-Fehérvárhoz és Szombathelyen a déli vasut csatlakozik.

5. A duna-drávai vaspálya, vagy zákány-dombovár-bátta-

széki vonal, melynek hossza 21.₉ mfd. Ez a pálya Zákányban a déli vasúthoz csatlakozik.

6. A mohács-pécsi vaspálya, melynek hossza 8.₂₅ mfd. Ez a vasut az alföldi meg a pécs-barcsi pályával csatlakozik.

7. A pécs-barcsi vaspálya, melynek hossza 8.₉₃ mfd. Ez a pálya, mint az előbbinek folytatása, a déli vasúttal csatlakozik Barcsnál.

8. Az alföld-fiumei vaspálya, vagy a) a nagyvárad-csabaszeged-zombor észéki 34 mfdnyi, és b) az eszék-villányi 6 mfdnyi vonal. Ez a vasut Nagy-Váradon a magyar keleti vaspályával, Nagy-Váradon és Csabán a tiszavidékiel, Szegeden az osztrák állami vasúttal, Villányban pedig a mohács-pécsivel áll csatlakozásban.

9. A magyar kir. állami vaspályák, u. m. a) a budapest-hatvan-ruttkai vonal, mely 41 mfd. hosszú; — b) a fülek-miskolci vonal, mely 12.₃ mfd. hosszú; — c) a zólyom-besztercebányai vonal, mely 2.₈ mfd. hosszú; — d) a garamberzence-selmeci vonal, mely 3.₁ mfd. hosszú; — e) a hatvan-szolnoki vonal, mely 8.₉ mfd. hosszú; — f) a budapest-miskolci vonal, mely 24.₁ mfd. hosszú. Ez utóbbinak három szárnyvonala van, u. m.: α) az 1.₄ mfdnyi vámosgyörk-gyöngyösi, — β) a 2.₂ mfdnyi füzésabony-egri, és γ) az 1 mfdnyi miskolc-diósgyőri; — g) A bánréve-dobsinai vonal, melynek hossza 9.₂ mfd.; — h) a feledtiszolci, mely 6½ mfd hosszú. Ezen rovat alá tartoznak még: i) a 13.₆ mfdnyi zákány-zágrábi (déli vonal) 13½ mfd. — és k) a károlyváros-fiumei (22.₈ mfdnyi vonalak. 1) A győr-sopron eberfurthi vonal győr-soproni része (12 mfd.) közelebb nyílt meg. E pályák összes hossza meghaladja a 140 mfdet (1062 kilométert), s velök öt más pálya áll kapcsolatban u. m. az osztrák állami, tiszavidéki és kassa-oderbergi e pályák északi vonalával, másrészt a déli és duna-drávai pályák a déli vonallal; míg e két külön álló rész közé két helyen a déli (most már szintén állami) vasut van beékelve.

10. A vágvölgyi vaspálya, mely még 5.₉ mfdnyire, azaz Pozsony és Nagyszombat közt van kiépítve s illetőleg lóerőről gőzerőre átalakítva. Tovább építését egy részről az 1773-i pénzügyi válság, más részről pedig a Stroussberg-féle bukás akadályozta. Ehhez csatlakozik a nagyszombat-szeredi lóvonatu vaspálya.

11. A cs. k. szab. tiszai vaspálya, vagy cegléd-szolnok-paladány-debrecen-nyiregyháza-tokaj-miskolc-kassai vonal, melynek hossza 76.₇₆ mfd s melyhez 8 más vasút csatlakozik. Ehhez tartozik.

12. A cegléd-arad-temesvári vonal, melynek hossza 28 mfd. Továbbá

13. A püspökladány-nagyvárad-i vonal, melynek hossza 9 mfd. Végre

14. Az eperjes-tarnovi vonal, mely 7.₁ mfd. hosszú, s melyet a fővonallal (11. p.)

15. A kassa-oderbergi vaspálya hoz összeköttetésbe abos-eperjesi (2.₂ mfd. h.) szárnyvonala által. A kassa-oderbergi pálya

Igló, Ruttká és Zsolna mellett halad el s a jablunkai szoroson lép ki az országból. Egész hossza 46²/₂, Kassától a jablunkai szorosig pedig 39³/₂ mfd.

Ez a vaspálya Kassán a tiszavidéki meg a magyar északkeleti, Ruttkán a m. k. állami, Eperjesen pedig az eperjes-tarnovi vasutakkal áll összeköttetésben.

16. A magyar északkeleti vaspálya, melynek részei a) a debrecen-szathmár-királyházai, 19¹/₂ mfdnyi vonal; — b) a nyiregyház-ungvári 12 mfdnyi vonal; — c) a s.-a.-ujhely-kassai 8¹/₂ mfdnyi vonal; — d) a szerencs-m.-szigeti vonal, melynek hossza 32 mfd. s végre e) batyu-munkácsi 2¹/₂ mértföldnyi vonal. Egész hossza tehát 75¹/₂ mértföld.

Ezzel a vasúttal Debrecenben, Nyiregyházán, Kerencsen és Kassán a tiszavidéki, Légenye-Mihályiban pedig az első magyar galicziai vaspálya áll kapcsolatban.

17. A magyar-galicziai vagy l.-mihályi-lupkov-przemysli vaspálya, mely az ország határán belül mintegy 14¹/₂ mfd hosszú.

18. A magyar keleti vasút, vagy a nagyváradi-kolozsvártövis-segesvár-brassói vonal, melynek hossza 63¹/₂ mfd. Ehhez tartozik: a) a kocsárd-marosvásárhelyi 8 mfdnyi, b) a tövis-gyulafehérvári 2¹/₂ mfdnyi és c) a kapus-nagyszebeni 6 mfdnyi vonal. Egész hossza tehát 80 mfd.

Kapcsolatban áll ez a vasút Nagy-Váradon a tiszavidéki és az alföldi Gyula-Fehérvárott pedig az első erdélyi vaspálya.

19. Az első erdélyi vasút, vagy arad-lippa-déva-piski-gyulafehérvári vonal, melynek hossza 29⁷/₉ mfd. — Ehhez tartozik a piski-pétrozsényi, 10¹/₂ mfdnyi szárnyvonal. Ehhez a vasúthoz a tiszavidéki és a keleti vasútvonal csatlakozik.

20. A budapesti összekötő vasút. A Budapestet érintő vaspályák azon baja, hogy a Duna jobb és bal partja között a közvetlen összeköttetés hiányzott, rendkívül zsibbasztólag hatott a forgalomra minden tekintetben. E baj elhárítása végett a kormány egy összekötő vasút építését határozta el úgy, hogy a Dunát áthidalván, összeköttetésbe lépjenek egymással egyrészről a fővárosi pályaudvarok, más részről pedig szárnyvonalak építtessenek a fővámházhoz, a vágóhidhoz és a kőbányai sertéshizláló szállásokhoz. A nagyszerű vasrácsid már készen áll s az egész terv ma holnap megéri befejeztetését. E pályadarab a m. kir. állami vasutak igazgatósága alatt álland.

21. A brassó-tömösi vasút épülőfelen. Hasonlag

22. a temesvár-orsovai vasút, mely Temesvártól Karánsebesig már át is adatott a forgalomnak.

23. A bánréve-nádasdi vasút (Másod osztályú) 3.7 mfdnyi hosszú s csak teher szállításra van berendezve. Építé a rima-murányi vashámor-társaság. Bánrévén a m. k. állami vasúttal csatlakozik.

E vasutak legnagyobb része állami biztosítékot élvez. E címen a kincstárt évenként 14—16 millió frt közt ingadozó kiadás terheli, tehát mint az osztrák kincstárt, holott az osztrák vasutak közel kétszerre oly

hosszúak, mint a magyarok, s egyszersmind sokkalta jövedelmezőbbek emezeknél.

Kész vasutaink egész hossza e szerint mintegy 920 (6455 kilom.) mfdt tesz; míg 1867 végén csak 383.⁹⁴, 1871-ben pedig csak 459 mfdnyi állott forgalomban.

Tervben lévő vasutaink közül legnagyobb fontosságu lesz a budapesti zimonyi vonal, mely hazánk fővárosát egyenes összeköttetésbe helyezendi a Balkán félszigettel s az általt kelettel. Dalmáciában most épült ki az első vasut Spalatótól Gravozaig.

A távirdavonalak hossza jóval meghaladja a vasutakét, a mennyiben ezek az országutak mentén is sok felé elágaznak s már nem csupán a jelentékenyebb helyeket-kötik össze. Távirdáink részint államiak, részint társulatiak, mely utóbbiak főleg a vasuti közlekedés érdekeinek szolgálnak. A távirdavonalok hat kerületi főigazgatóság alatt (budapesti, debreceni, nagykanizsai, temesvári, kolozsvári és zágrábi) állnak, ezek pedig valamennyien a m. kir. földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumba osztott főigazgatóság alá vannak rendelve.

Távíró vonalaink hosszával együtt azok forgalma is évről évre gyarapodik. 1867-ben pl. még csak 890 mfdnyi vonalhálózatunk volt 2213 mfdnyi sodronyhosszasággal, s már 1871-ben az előbbi adat 1618, az utóbbi pedig 4790 mfdnyire emelkedett. Ma egy mfdnyi vonalhosszaság mintegy 3.⁴⁶ □ mfdnyi térre számítható árlagosan. Ugyanez utóbbi évben az állami távíró állomások száma 321, a vasútiaké pedig 329 volt; s e hálózaton 995 Morse-féle meg 13 Hughes-féle készülék működött. Az 1871-i sürgőnyforgalom 3,911,415. táviratra rugott 1.096,909 frt bevétellel s 1,399,938 frt kiadással, miből azonban 360 ezer ft új vonalak építési s berendezési költségeire számítandók. A távíró (állami) hivatalnokok száma ugyanezen évben 1376 volt.

A posta kizárólag állami s már igen célszerűen van szervezve. A magyar postáknál jelenleg egy országos főigazgatóság és nyolc kerületi igazgatóság (budapesti, pozsonyi, soproni, kassai, nagyváradi, temesvári, nagyszombeni és zágrábi) alatt mintegy három ezer emberből álló személyzet működik. A postahivatalok összes száma 1871 végén 1688 volt. A szállítási árak eléggé mérsékeltek. — A postai forgalom általában szerves összefüggésbe van hozva a vasutakkal; minélfogva a kocsiposta forgalom csak a vasutaktól távolabb eső vidékekre szorítkozik s egyszersmind a személyszállítást is eszközözi. A bérmentett, bérmentetlen és ajánlott levelek évi száma 36—40 millió darabra tehető, míg a pénz- és értéküldeményeket illetőleg az 1871-i adatok azt mutatják, hogy a mondott évben utánvételi szállitmány volt 772,972 darab 9,227,921 frt értékben, a postautalványok száma pedig ugyanakkor 1,156,885 darab 38,925,852 frt összeggel; végre közönséges csomagok 1,113,470 darab 4,292,062 font tartalommal, árumustrák 927,216, keresztkötésű küldemények 2,641,701, hivatalos levelek pedig 6,844,074 darab számmal.

Pénz és mértékek. A magyar birodalomban használt pénzek- és mértékekre vonatkozólag általánosságban elég a magyar-osztrák monar-

chia bevezetésére utalunk. A monarchia két fele közt fennálló sajátos viszony már magában sem engedi, hogy e tekintetben nagyobb eltérések legyenek az önállóság javára. A pénzláb hazánkban is ugyanaz mint a Lajthán tul. A pénzekre nézve sincs itt és ott lényegileg eltérés. Az egész különbség annyira terjed, hogy az 1867-i kiegyezés óta magyar köriratu pénzek is veretnek ugy aranyból, mint ezüst- és rézből is, de a legutolsó darabig ugyanazon értékkel, mint a Lajthán tul. Innen van, hogy a monarchiának ércpénzei mind a két birodalomban egyenlő és teljes forgalomban vannak. A bankjegyek még a tőlünk független osztrák nemzeti bank kibocsátványai. E tárgyban, valamint általában a bank- és vámügy szabályozása tekintetében most folynak a tárgyalások a magyar és osztrák kormányok között. Az ügy törvényhozási megoldása rövid időn be fog következni.

A mértékek szintén egyezők a Lajthántuliakkal. Azok, melyek különösebben magyar mértékek, inkább csak helyi természetűek. Közelebb azonban, vagyis 1876. jan. 1-én mindezen mértékek helyét a törvényesen elfogadott méter-rendszer foglalta el.

Pénzügy és haderő. Magyarország pénzügye csak az 1867-i kiegyezés után lett önállóvá. Azonban ez önállóság hazánkban is épenugy csak a belső államháztartásra vonatkozik, mint a monarchia másik felében. A közösügyekre vonatkozó kiadások innen is a közös pénzügyminister kezeibe folynak; ugyszintén azon 30% évenkénti részfizetés (quóta) is, melyet hazánk a kiegyezés kedvéért Austria államadosságainak kamataiból magára vállalt. Az új aera létrejötté óta az önállóbb állami élet költségei és igényei egyszersmind a magyar birodalom első államadosságát is megteremtette. Államadosságunk összege már (az 1875-i kimutatás szerint) 68.028,651 frt, az arany árpótlék, valamint a vasuti kamatbiztosítások (15 mill.) odaszámításával pedig mintegy 83 millió forint. Állami bevételeink az 1875. évben 153.850,596 frt, 1876-ban pedig 159.064,409 frtot tettek, míg kiadásaink ugyanazon években 175.516,153 frtra, illetőleg 170,623,682 forintra rugtak. E szerint a hiány az előbbi évben 21.665,557, 1876-ban pedig 11,559,273 frt.

Magyarország pénzügyi jövedelmei három főforrásból származnak, u. m: a) az állam gazdasági tevékenységéből, b) adókból, illetékekből és díjakból, és c) az állam hitelének igénybevételeiből. Az állam gazdasági tevékenysége körébe tartoznak a posta és távirda kezelésén kívül a kincstári és kamarai jószágok, az állami ménesek, a bányászat egy része, a só és dohány mint egyedárusági cikkek, a lottó, az állam vasútai, az állami nyomda, az állami épületek s az állami ingó értékek (értékpapírok), melyek 1871-ben mintegy 35 millió frtot jövedelmeztek. Az adók stb. rovatába tartoznak 1) az egyenes adók, ú. m. a föld-, ház-, jövedelmi és személyes kereseti adók mintegy 45 millió frt évi jövedelemmel; 2) a fogyasztási adók, u. m. szesz-, bor-, hús-, cukor- és söradók, a bélyeg- és jogilletékek meg a díjak, minők pl. a fejedelmi és kegyadományozási; szolgálati, szabadalmi stb. díjak, összesen mintegy 25 millió frt évi jövedelemmel. Az állam hitelműveleteinek tárgyai:

a földtehermentesítési, b) a szőlőváltási adósság, c) a vasúti, d) a sorsjegykölcsön, e) a gőmöri záloglevelek, s f) a kincstári utalványok.

Hadügyünk csak részben független. A közös (száraz és tengeri) hadsereg (800 ezer ember), melyhez a magyar birodalom a határőrvidék polgárosításának befejezéseig 329,632 legényt ad, a közös hadügy-miniszter alatt áll s német vezényszó mellett szolgál. A közös tengeri haderő áll 48 gőzhajóból 321 ágyúval és 22 vitorlás hajóból 97 ágyúval. A legénység létszáma (1871-i adatok szerint) 17,799 fő 7 tengernaggyal, 357 tiszttel, kik közül szolgálatban volt 2 tengernagy s 132 tiszt 4540 matrózzal. A magyar védkötelesek törvény szerint csak magyar ezredekbe oszthatók. — A védelmi rendszernek úgy megállapítása, valamint átalakítása mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. A közös hadügyminiszter a delegatióknak, a magyar pedig a magyar országgyűlésnek felelős. Egy önálló hadseregnek csupán magva van még meg hazánkban a honvédség intézményében. A honvédség, melynek létszáma jelenleg mintegy 200,000 fő, a hadügyminiszter s illetőleg a budai honvédfőparancsnokság alatt áll s hovatovább fejlesztetik mind szellemi, mind felszerelési tekintetben.

Mind a közös, mind a honvédseregbe adandó újoncjáruelékot évről évre a magyar országgyűlés ajánlja meg, és csak az országgyűlésnek mindig törvénycikkbe foglalt megajánlása folytán történhetik aztán a szokásos újoncozás.

A honvédség országos haderő levén, első helyen az ország védelmezésére van hivatva. Ennek nyelve, zászlója magyar. Tisztjeinek rangfokozata egyenlő a közös hadseregi tisztekével. A honvédség az ország határain kívül csak kivételesen és csak a törvényhozás külön intézkedése folytán alkalmazható. Rendkívüli esetekben azonban, ha pl. az országgyűlés szünetel s az intézkedés halaszthatatlan, a király kirendelheti a honvédséget az országból, de csak az összes miniszterium felelőssége s az országgyűlés utólagos jóváhagyása mellett.

A védkötelezettséget hazánkban is törvény szabályozza (1868. 40., 41., 42. t. c.) A szolgálati idő a sorkatonaságnál 10 év, a honvédségnél 12 év oly formán, hogy a hadseregnél s hadi tengerészetnél 3 év fegyverben, 7 pedig a tartalékban töltendő. A védkötelezettség minden oly állampolgárra kiterjed, ki élte 20. évét betöltötte. Kivétel csak az illető törvények által kijelölt esetekben lehet. A hadsereg és honvédség mellé háboru idején még a népfölkelés csatlakozik.

A rendes (közös) hadseregnek Magyarországra eső részei a budai cs. kir. főhadparancsnokságnak, a nagyszebeni katonai parancsnokságnak és a zágrábi főhadparancsnokságnak vannak alárendelve. E parancsnokságok ismét 41 hadkiegészítési kerületre osztvák. — A honvédséget illetőleg az ország 7 honvédkerületre (pesti, szegedi, kassai, pozsonyi, budai, kolozsvári és zágrábi kerületek) van osztva, melyekben 20 dandár, 86 honvédzászlóalj, 20 szórólöveges osztály és 40 lovas század van.

A közös hadsereg létszáma békében az 1812-i delegatiók elé terjesztett előirányzat szerint 280,698 ember, mely számból 43 ezer a lo-

vásságra; 20 ezer pedig a tüzérségre esik együtt 46 ezer lóval. A honvédségbe a hadsereg kiegészítésére nem szükséges besorozottak osztatnak be. Kiképzettetésük ideje 8 hét; de esetleg több is. Minden zászlóalj-törzsnél van egy-egy állandó altiszti iskola, melyekben egyenként 30—32 altiszt képeztetik. A dandárok székhelyein ezeken kívül külön törzstiszti iskolák működnek, melyekből évenként 4—5 száz vizsgált tiszt kerül ki a honvédség számára. Ez iskolák mellé sorakozik a budapesti »Ludoviceum«, melyben 1872. óta képeztetnek a hadapródok a magasabb katonai tudományokban. A honvédség 1878. év végével 300 ezer besorozott és 40 ezer oly honvédből fog állani, kik a közös hadsereg tartalékából tétetnek át a honvédséghez 2 évi szolgálatra. A rendes sorozás alá eső védkötelesek közt kivételes állást foglalnak el az u. n. egy évi önkénytesek, kik egy évi fegyveres szolgálat után azonnal a tartalékba lépnek. Ily kedvezményben csak a felsőbb tanuló ifjak részesülhetnek. Az egy évi önkénytesek csak a közös hadseregbe osztatnak.

Eredet, vallás, tudomány, kormányrendszer. Az osztrák-magyar monarchia bevezetésében (II. k. 419—424. lapokon) általánosságban már mindezek tárgyalva valának a magyar birodalomra vonatkozólag is. Azonban részint a nagyobb részletesség kedvéért, részint pedig azért, hogy az idézett cikk megjelenése három évvel előzte meg a jelen kötetet, mely idő alatt sok figyelemreméltó módosulás, sőt változás állott be hazánkban, szükségesnek látszik, hogy a nevezetesebb mozzanatokat itt külön is elsoroljuk.

Birodalmunknak tizenhatodfél milliót haladó népessége egy politikai nemzetet képez ugyan, de nyelvre nézve hét nagyobb és majdnem ugyanannyi kisebb nemzetiségből áll. Ezek között ugy számarányánál, valamint szellemi és anyagi tulsúlyánál fogva első helyen áll a **magyar elem**, ettől vette nevét és politikai állását a birodalom. A magyar elem az 1870. év elején végrehajtatott népszámlálásnak nem épen kifogástalan adatai szerint*) 6.207,580 lélekből állana, tehát mégis jó másfél millióval több, mint a mennyit az osztrák kormány által 1850—51-ben eszközölt népszámlálás föltüntetett. A magyarság főleg a tulajdonképeni Magyarországon van elterjedve, de csekély számmal a társországokban is lakik (Igy Horvát-Tótországban 15 ezer). Ez után következik a műveltségben szintén legelőhaladottabb **német elem**, melynek lélekszáma ugyanazon népszámlálási adatok szerint 1.816,087. A németiség nagyobb tömegekben leginkább az Ausztriával határos nyugoti és északnyugoti megyékben, továbbá a Szepességen, a Királyföldön és a Bánátban van megtelepedve. Számra nézve ezek után az **oláhok** (románok) következnek, kik 2.221,906-an vannak s főleg az erdélyi, meg az Erdélyre szögellő megyékben vannak elterjedve. Műveltség tekintetében az oláhok nagy tömege még igen alacsony fokon áll. Szintén ez mondható a **tótok-**

*) Pl. az maga 6.00% különbséget idézett elő az ország népességére vonatkozólag, hogy a népszámlálás alkalmával 12,564 község közül 661 nem küldte be a kívánt adatokat.

ról, kinek száma 1.825,723 s kik leginkább az ország északnyugoti és északi megyéiben laknak. Egyebütt csak szörványosan jönnek elő. Ezeknél semmivel sem előhaladottabbak az oroszok (ruthének), kiknek összes száma 448,040, s kik főleg az ország északkeleti megyéiben vannak megtelepedve. (Ezek számát illetőleg nem bizonyos, vajon az orosz nyelv nem egynek vétetett-e az ú. n. »orosz vallás«-sal, melynek hivei közt tudvalevőleg jelentékeny számú tősgyökeres magyar is van.) Valamivel nagyobb műveltség birtokában vannak már a szerbek, kiknek összes száma (az anyaországban) 286,834 s kik leginkább az ország déli megyéiben, meg a volt és még fennálló Határőrvidéken vannak elterjedve. (Horvát-Tótországban 76 ezer). A horvátok már első helyet igényelnek a magyar korona területén élő szlávajok közt, de csak annyiban, a mennyiben önállóbb állami életükből kifolyólag a külön nemzeti művelődés érdekében nagyobb tevékenységet fejtenek ki. Ezeknek száma 1 millió s főleg Horvát-Tótországban vannak megtelepedve. A zsidók száma, kik műveltség tekintetében az ország első nemzetiségei után sorakoznak, többen vannak fél milliónál (552,133) s az országban elszórtan mindenütt találhatók. Egyéb nemzetiségek, u. m. örmények, görögök, olaszok, bolgárok, cigányok stb. aránylag mind csekély számúak s leginkább elszórtan találhatók, kivéven az olaszokat, kik Fiumében és környékén tömegesebben laknak együtt. A megoszlást tekintve, általános többségben van a magyar elem 29 megyében, a német 6-ban, a román 20-ban, a tót 9-ben, a horvát egyben sem, (az anyaországot értve), a szerb egyben, az orosz pedig háromban. Az apróbb nemzetiségek sehol sem emelkednek túlsúlyra. Van azonban 12 megye és szék, melyekben egy nemzetiség sincs általános többségben. A lakóhelyeket tekintve, az 1870-i népszámlálás szerint van a magyar birodalomban: város 180, mezőváros 769, falu 16,376, telep és pusztá 3960. — Vallási tekintetben szintén jelentékeny megoszlást találunk a birodalom népei közt: Legnagyobb elterjedéssel bír a keresztyén vallás, melynek kiválóbb felekezeteit képezik: 1. a római katolikusok (7,558,558); 2. a görög katolikusok (1.599,628); 3. az örmény katolikusok (5133); 4. a görög keleti hitűek (2.589,319); 5. az örmény keleti hitűek (646); 6. a helvét hitvallásu reformátusok (2.031,243); 7. az ágostai evangélikusok (1.113,508); 8. az unitáriusok (54,822); 9. más keresztyén felekezetek [(nazarénusok, methodisták, anglikánusok, dissidensek, német-katolikusok stb.) mintegy 2733]. Nem keresztyén felekezetek: 1. a zsidók (hibásan »izraeliták«, a katonákkal együtt 553,641); 2. egyéb nem ker. felekezetek (atheisták stb.) 224]. Ezek közül túlnyomó többségben vannak: a r. katolikusok 32 megyében, a görög-keletiek 11-ben, a görög katolikusok 10-ben, az ágostai evangélikusok 5-ben. Aránylagos többségben vannak: a görög keletiek 6 megyében, a helv. hitv. reformátusok 5-ben, a róm. katolikusok 4-ben, az ágost. evangélikusok 2-ben s a görög katolikusok 1-ben.

Az előszámlált vallásfelekezetek hivei a következő egyházi hatóságok alatt állanak: A róm. katolikusok felekezetét 4 érsek és 17 valóságos megyés püspök kormányozza. Minden érseknek

1. kijavított
2. R. 1
a magyar
Könyv- és
18. 1/26.

és püspöknek megvan saját megyéje, mely ismét fő- és alesperességekre van megosztva. A püspökök közé soroztatik a pannonthalmi főapát is, ki saját egyházi megyéjét püspöki joggal és függetlenséggel kormányozza. A püspökök az érsekek alá vannak beosztva, nevezetesen az esztergomi érsek (az ország herceg primása) alatt állnak: a beszercebányai, nyitrai, győri, szombathelyi, veszprémi, pécsi, székesfehérvári és váci megyés püspökök, meg a pannonthalmi főapát; a kalocsai érsek alatt: a csanádi, nagyváradi, és az erdélyi; — az egri érsek alatt: a szepesi, kassai, rozsnyói és szatmári; — végre a zágrábi érsek alatt: a zengi (vagy modrusi) és a diakóvári (vagy boszniai) megyés püspökök. Minden érseknek és püspöknek van külön szentszéke (collegium, káptalan), melyek a kánonok és orsz. törvények által eléjük utalt ügyekben ítélnék. Az egyetemes magyar róm. kath. egyház feje az esztergomi érsek.

Jegyzet. A Muraköz kormányunk intézkedése folytán közelebb a zágrábi érseknek hatósága alól az esztergomi érsek, illetőleg a szombathelyi püspök hatósága alá fog helyezettetni.

2. **A görög katolikusok egyházi hatóságai:** a) az esztergomi érsek, ki alá a munkácsi és eperjesi püspökök, — b) a gyulafehérvári vagy balásfalvi érsek, ki alá, a nagyváradi, szamosujvári és lugosi, s végre c) a leMBERGI gör. kath. érsek, ki alá a kőrösi (Horvátország) püspök tartozik.

3. **Az örmény katolikusok,** kik csak 6 anyaegyházzal bírnak s a többi katolikusoktól csak annyiban különböznek, hogy miséjüket anyanyelvükön tartják, részben (5 erdélyi egyh.) az erdélyi r. kath. püspök, részben (az ujjvidéki egyh.) a kalocsai r. kath. érsek alatt állnak.

4. **Az helv. hitv. reformátusok egyházai** demokratikus alapokon szervezvők és 5 egyházkerületbe osztvák, melyek ismét egyházmegyékre (traktus) vannak földarabolva. Mindenik egyházkerület élén egy-egy püspök (superintendens) és egy világi főgondviselő áll. Az öt püspök mai székhelyei: Budapest (dunamelléki egyh. ker.), Újszőny (dunántuli egyh. ker.), Debrecen (tisztántuli egyh. ker.) és Kolozsvár (erdélyi egyh. ker.), bár e székhelyek Kolozsvár kivételével sem joggal, sem kötelességgel nem bírnak az állandóságra. A dolog inkább úgy áll, hogy a hol a megválasztott püspök lakik, ott van a püspöki székhely. Az egy egyházmegyék élén egy-egy esperes (néhol fő- és alesperes) és egy-egy világi segédfelügyelő áll. Különösebb jogokkal (pl. válóperekben való bíraskodás) csak az erdélyi egyházkerület bír, de a többi kerületre való hatás nélkül, a mennyiben az egyes kerületek még eddig központi hatóság nélkül függetlenségben állanak egymás mellett. Ily központi hatóság (egyetemes konvent) szervezését már több ízben megkísérlék, de még eddig siker nélkül.

5. **Az ágostai hitv. evangélikusok egyházai** hasonló szervezetűek és szintén egyházkerületekre meg egyházmegyékre osztvák. Az egyházkerületek száma itt is öt, melyek fölött azonban már az egyetemes konvent áll, melyben egy világi főfelügyelő elnököl. Az egyházkerületeket itt is püspökök (superintendensek), az egyházmegyéket pedig espe-

reszek kormányozzák. Püspöki székhelyek most: Pozsony (dunamelléki egyh. ker.) Nagy-Győr (dunántuli egyh. ker.), B.-Csaba (bányai egyh. ker.) Rozsnyó (tiszamelléki egyh. ker.) és Nagy-Szeben (erdélyi egyházkerület.)

6. Az unitáriusok egyházai hasonló alapon szervezvék, de csak egy egyházkerületet (az erdélyit) képeznek, mely szintén egyházmegyékre oszlik. Az egyház-kerület élén egy püspök áll, ki rendszerint, de nem okvetetlenül, Kolozsvárott székel.

7. A görög keleti hitvallásuak egyházai szintén hierarchiai alapokon szervezvék, mint a r. katolikusoknál. A gör. kel. egyház élén a karlócai (karlovici szerb) metropolita és a nagyszebeni (román) érsekség áll. Az előbbi hatósága alá a bácsi, budai, temesvári, verseci és pakráci, — az utóbbié alá pedig az aradi és karánsebesi püspökségek vannak beosztva.

Jegyzet. A r. kath., gör. kath. és gör. kel. felekezetekhez a következő szerzetes-rendek tartoznak: 1. férfi szerz. rendek: a sz. Benedek, premontrei, cisterci, Domonkos, kegyes, Szervita, Minorita, sz. Ferenc, karmelita, irgalmas, Mechitár és sz. Vazal rendek; 2. női szerz. rendek: a Mi asszonyunkról (Notre Dame) címzett kanonokrend, angol kisasszonyok, Orsolya szüzek, sz. Erzsébet, Domonkos, svájci szüzek, irgalmas nők (2), sz. Ferencz és szegény iskolásnők rendjei mintegy 250 (!) zárdában.

8. A zsidók egyházi kormányzata az 1869. jun. 14-én kelt királyi rendeletnél fogva az »egyetemes gyűlés« hatáskörébe tartozik. Alsóbb rendű igazgató hatóságok: a budapesti országos izraelita iroda, a községi képviselő és előljáróság. Az egyházközségek 52 községkerületbe osztvák. A hatóságok körébe tartoznak az izr. egyházigazgatási, hitfelekezeti, közoktatási és alapítványi ügyek.

A tudomány, irodalom és művészet örvendetes haladásnak indult annyira, hogy Magyarország ma már méltán követelhet magának helyet Európa művelt államainak sorában. Az európainak nevezett műveltség általános színvonalától azonban még sok tekintetben távol állunk, s minden tényezőnek hatalmas működésére van szükségük, hogy szellemi és anyagi haladásunk igazán általános jellemű lehessen, s az előre törés népünk minden rétegében nyilatkozhassék. Legújabb állami életünk oly helyi, történelmi és társadalmi viszonyokat örökölt, melyeknek rendezése, avagy eltávolítása még legalább is évtizedek ernyedetlen buzgóságát és hathatós munkásságát teszi szükségessé a mellett, hogy a mult bajaiával való küzdelem közben a jelen és jövő követelményeinek is eleget kell tennünk, ha újra elmaradni nem akarunk. Épen ezért az 1867-ben működésbe lépett új magyar kormánynak első gondjai közé tartozott, hogy művelődésünk fejlesztését mind társadalmi, mind különösen törvényhozási uton munkába vegye. A következő évben (1868.) már meghozatott a nagyfontosságú s tanügyünk terén korszakot alkotó törvény (XXXVIII. t. c.), mely a magyar népnevelést országosan szabályozza. Ez a törvény oda célozván, hogy a magyar birodalom területén egyetlen egy gyermek se nőjön fel kellő oktatás nélkül, az iskolába való járást általános kötelességgé teszi. A kormány köteles

a népiskolai ügy jó előmeneteléről mind szellemi, mind anyagi tekintetben gondoskodni, s egész hatalmával odahatni, hogy kellő számú fölszerelt iskolák állíttassanak és azok minél alaposabban képzett tanítókkal láttassanak el. Az ügy könnyebb s biztosabb vezetése és intézése céljából az ország külön (44) tankerületre volt eleintén felosztva, melyek élén egy-egy iskolai tanács állott egy-egy kir. tanfelügyelő elnökeite alatt, ki mint kormányhivatalnok, a közoktatási miniszter közege, a törvény és a miniszter rendeleteinek végrehajtója s általában az illető tankerület népiskolai ügyeinek vezetője. Ezen törvény szerint a népiskolák részint községiek, részint felekezetiiek, részint pedig magánintezetek. A községiek élén a községi iskolai tanács áll s ezekben a tanfelügyelő rendelkezési joggal bír, míg a felekezeti iskolák a törvény által megengedett korlátokon belül a felekezetek hatósága alatt állnak, s fölöttük a tanfelügyelő csak a kormány legfőbb felügyeleti jogát érvényesíti, míg a magánosok vagy társaságok által fentartott iskolák ügyeibe a tanfelügyelő is, a helybeli isk. tanács is beleszólási joggal bír. A tanfelügyeleti intézmény közelebb azon módosításon ment át, hogy a tanfelügyelők továbbra is a kormány közegei maradnak ugyan, de a megyei hatóságokba osztattak be. Számuk ma megközelíti a megyékét, csak a legkisebb megyék közül állván egynél több egy tanfelügyelő vezetése alatt.

Az iskolalátogatás kötelezettsége a 6—15 év közötti gyermekekre terjed ki, kik 6—12 évek korukig a rendes népiskolát, azontul pedig az ismétlő iskolát kötelesek a megszabott módon és időben látogatni.

A népoktatás ügyének felkarolása az új alkotmányos élet beállta óta nemcsak a törvényhozásnak, kormánynak és felekezeteknek, hanem egyes társaságoknak, sőt magánosoknak is élénk vetélkedési tárgyát képezi. Az utóbbiak közül legállandóbb és legszélesebb körű munkásságot főleg a budapesti »népoktatási kör«, meg az »orsz. nőképző egyesület« mutat föl, noha a vidéken szerteszét is öröndetes tevékenységet tapasztalhatunk kivált a »nőegyletek« részéről. A magánosok között első helyen állnak azon buzgó főurak és nagybirtokosok, kik úgy lakhelyeiken, mint terjedelmesebb tanyáikon már szép számú népiskolát hoztak létre s tartanak fen. Mindezekhez járul még a felnőttek oktatása, melynek kormányi segélyeztetése csak közelebb szűnt meg. A népoktatás ügyének kellő színvonalon tartására és tovább fejlesztésére az országgyűlés 1874-re 1.889,561 frtot szavazott meg, mely összegből azonban több mint 106 ezer frt nem költetett el (!!!).

A tanintézetek a magyar birodalom területén is négy főosztályba csoportosulnak. Vannak ugyanis 1. alsóbb (alsó és felső nép-, ismétlő és polgári) iskolák; 2. középiszkolák (gymnáziumok, reál-gymnáziumok és reáliskolák); 3. felső iskolák (egyetemek, akademiák) és 4. szakiskolák.

1. A nép- és polgári iskolák száma az 1873. évi miniszteri jelentés szerint 15,445 (19,652 tanteremmel), 1874-ben 15,407 *)

*) E csökkenést a miniszteri jelentés vagy az 1873., vagy az 1874-kí adatok hibás voltán a alapulónak mondja.

19,722 tanítóval s 1.497,144 *) tanulóval, mely számok, ha Horvát-Tótország és a Hatarőrvidék 1056 iskoláját, 1375 tanítóját s 73,635 iskolás gyermekét is hozzájuk adjuk, 16,461-re, 21,097-re, s illetőleg 1.570,779-re egészülnek ki. Az iskolalátogatás állását lehető pontossággal tüntetik fel a következő (pusztán csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkozó) hivatalos adatok:

1869-ben	volt	2,294,887	iskolaköteles	gyermek
1870-ben	»	2.215,610	»	»
1871-ben	»	2.185,225	»	»
1872-ben	»	2.144,768	»	»
1873-ban	»	2.121,420	»	»
1874-ben	»	2.139,207	»	»

Ezek közül tényleg iskolába járt:

1869-ben	1.092,977	vagyis	47. ⁸⁸ %
1870-ben	1.144,936	»	52. ²⁰ %
1871-ben	1.237,320	»	56. ⁶² %
1872-ben	1.401,473	»	64. ³⁷ %
1873-ban	1.443,266	»	68. ⁰³ %
1874-ben	1.497,144	»	69. ⁹⁸ %

Ezekből kiderül, hogy e hat év alatt az iskolakötelesek létszámának jelentékeny csökkenése (vagy talán a valósághoz közeledése) mellett is jóval, azaz 22.¹⁰ %-kal emelkedett a rendes iskolai oktatásban részesülők száma, nem is számítva az írni, olvasni megtanult felnőtteket, kiknek száma már ezerekre megy. Az im feltüntetett kép még jó távol áll a törvény által előzott eszménytől, de a haladás már eddig is úgy szólván kézzel fogható. — Az ismétlő (részben csak vasárnapi) iskolák még sok helyen hiányzanak, de a meglevők már 251,390 növendéket mutatnak föl. — A felsőbb nép- és polgári iskolák eddigelé még csak a nagyobb és népesebb városokban kezdenek némi elterjedést venni, de azért már 1873-ban 10,104, 1874-ben pedig 11,305 növendék volt bennök. — Végre az ezen intézetek valamelyikének megfelelő magánintézetekben 20,027 gyermek tanul. Feltűnő, hogy a leányok száma ez iskolák közül csak a legutolsó fajtájukban haladja meg a fiukét mintegy 2000-rel; egyebütt mindenütt a leányok vannak kisebbségben, ugyanis az elemi iskolákban 100,000-rel kevesebb a leány, mint a fiu, az ismétlő iskolákban mintegy 27,000 a különbség, a felső nép- és polgári iskolákban pedig alig haladja a leányok száma a fiukénak felét.

A népiskolai tanítók kiképzésével már tetemes számú intézetek foglalkoznak, melyek nem pusztán férfi, hanem nőtanítókat is szolgáltatnak. A tanítóképezdek száma 1873-ban 57 (ezek közt állami 19, r. kath. 20, gör. kath. 2, gör.-kel. 5, ág. hitv. 7, helv. hitv. ref. 3, zsidó 1) volt,

*) 12735 tanköteles a középiskolákba járt.

melyek közül 47-ben férfi, 10-ben pedig növendékeket képzett 510 tanár (és nőtanár.) Horvát-Tótországban és Határőrvidéken csak 3 ily intézet van, melyek közül azonban csak egy (a petrinjai) van a törvény értelmében szerevezve. Ez intézetekben 12 férfi és 9 nő 188 (83 nő) növendéket tanít. 1874-ben a tanítóképzők száma egy állami férfi tanítóképzővel szaporodott. Ez intézetekben tanult férfi növendék 1905, nő 746, kiket összesen 486 tanár oktatott. Ez ismét csökkenés az előbbi év kimutatásával szemben, mi onnan magyarázható, hogy a királyföldi felekezeti képezdek középiskolákhoz levén csatolva, ezek tanárai eddig amazokéi gyanánt is szerepeltek a kimutatásokban.

A tulajdonképeni magyarországi tanítóképzők 1871 s illetőleg 1872 óta két fokozatba vannak különítve. Vannak ugyanis elemi tanítóképzők, melyeknek hároméves tanfolyama csak az elemi és felsőbb népiskolára, és vannak polgári tanítóképzők, melyeknek két éves (szakszereleg rendezett) tanfolyama a polgári iskolák számára képesíti a növendékeket. Utóbbi minőségű eddig még kevés van, t. i. férfiak számára Budapesten, nők számára pedig Budapesten (a Terézvárosban) és Kolozsvárott. Bennlakással és tápintézettel leginkább csak a női tanítóképzők bírnak; a férfi tanítóképzők ellenben csak havi segélyt nyújtanak növendékeiknek. Ezeken kívül a rendes tanítók továbbképzéséről is gondoskodik az oktatásügyi miniszterium, a mennyiben egyrészről koronként pótтанfolyamokat tartat azok számára, hol az elméleti, hol a gyakorlati tárgyakból, másrészt pedig egy ingyen szaklapot (»Néptanítók Lapja«) nyújt nekik 10 ezer példányban. Ez a lap egy darabig 7 nyelven s 15,000 példányban jelent meg, pár év óta azonban csak magyar nyelven adatik ki. A tanítóképzők és a pótтанfolyamok segélyével ma már oda jutottunk, hogy oklevél nélküli tanítónk csak 4235 van, mi a népiskolai törvény előtti állapotokkal szemben valóban példátlan eredmény. A tanítók nyugdíjazásáról már szintén országos törvény intézkedik.

A népoktatási intézetek mellett helyén lesz megemlitenünk, hogy a kisdédóvó intézetek (gyermekkertek) is országszerte hova-tovább szaporodnak, s már ezek vezetői is külön intézetekben képeztetnek, melyeknek száma azonban még nem ment annyira, hogy a szükségelt egyéneket előállíthatnák. Ilyen intézet eddig csak öt van, u. m. kettő Budapesten, három pedig vidéken. A kisdédóvó intézetek száma jelenleg 198, melyek közül több állami segélyt is élvez; a legtöbb azonban társadalmi uton tartatik fenn. Legtevékenyebb tényező e téren az »Orsz. kisdédóvó egyesület.«

2. Középiskoláink, melyeknek törvény általi rendezése épen most van munkában, a szükségét majdnem haladó nagy számmal vannak. Ezeknek összes száma ugyanis (szintén az 1874. min. jel. szerint) 191, melyek közül gymnasium (és reálgymnasium) 156, reális iskola pedig 35. A gymnasiumok között teljes főgymnasium van 73, VII. osztályu 0, VI. osztályu 23, V. osztályu 5, IV. osztályu 41, III. osztályu 1 és II. osztályu 2; továbbá állami van 6, felekezeti jelleg nélküli 2, a többi (pár magánintézet kivételével) felekezeti. Magában a fővárosban

van 5 nyilvános és 2 (nyilvánossági joggal bíró) magángymnázium. A gymnáziumi tanulók összes száma (1874.) 27,144 (a megelőző 1873—1874. isk. évben 25,835), a tanároké pedig 1768. — A reáliskolák között VII. osztályu van 1, VI. osztályu 12, V. osztályu 2, IV. osztályu 7, III. osztályu 9, II. osztályu 2, s I. osztályu 1. Felekezeti jellegű reáliskola nyolc van, u. m. a pozsonyi 3 osztályu r. kath. és a trencsényi 2, meg a vágujhelyi 3 osztályu zsidó reáliskola, továbbá a beszterczei 3, a brassói 3, a medgyesi 2 s a segesvári 3 osztályu ág. ev., meg a brassói gör. kel. reáliskolák. A többi nagyobbára állami, vagy államilag segélyezett községi. Tisztán községi csak négy, magán reáliskola pedig 3 van. A reáliskolai tanulók száma (1874.) 8086 (a megelőző 1873/4. isk. évben 7368), a tanároké pedig 431. E szerint a középiskolai tanulók összes száma 35,230, a tanároké pedig 2299. Ezen középiskolákhoz járult ujabban egy 1875-ben Budapesten megnyitott női középiskola, mely azonban még nem teljes.

A középiskolai tanulók közt van nemzetiség szerint 28,299 magyar, 4344 német, 2069 tót, 2179 oláh, 691 szerb, 281 ruthén; a lálás felekezet szerint van r. katolikus 16,269, görög kath. 1718, görög-keleti 1726, református 5410, lutheránus 3688, unitárius 232 és zsidó 6187. Egyéb nemzetiségűek és felekezetűek igen csekély számmal tanulnak a középiskolákban. Horvát-Tótországbán és a Határőrvidéken 1872-i adatok szerint gymnázium van 10, melyekben 1800 tanuló tanult és 118 (35 segéd) tanár tanított. A gymnáziumok közül főgymnázium 7, algymnázium 2 és reálgymnázium egy. Ugyanott a reáliskolák száma 9, 852 tanulóval és 71 (21 segéd) tanárral. Ez iskolák közül teljes 2, a többi részint csonka (kettő), részint alreáliskola. A magyar birodalom-beli középiskolák száma ezek szerint 210, melyekben a tanulók száma összesen 37,942, a tanároké pedig 2388. Újabb időben a középiskolai tanárjelöltek is rendes szakszerű képezésben részesülnek; de tanárképző tanfolyamunk még csak két helyen van, t. i. a budapesti és a kolozsvári egyetemeken. A jelek oda mutatnak, hogy a felekezetek e téren is versenyre kelnek az állammal rövid időn.

3. Fő- és felsőbb iskolák. Egyetem a magyar birodalom területén még csak három van, u. m. a budapesti (alapított 1635.), a kolozsvári (alap. 1872.) és a zágrábi (alap. 1869.), mely utóbbi csak az 1874. évben kezdte meg működését, s még akkor sem minden szakra kiterjedőleg. Eddigélé legteljesebb berendezésű a budapesti egyetem, melyben 1874-ben 149 tanár működött, a hallgatók száma pedig 2566 volt. Ezután következik a kolozsvári egyetem, melyben az imént mondott évben a tanárok száma már 49, a tanulók összes száma pedig 269 volt. A zágrábi egyetemről nincsenek még ily részletes adataink. Műegyetemünk csak egy van, s ez a budapesti u. n. »József-műegyetem.« Ebben a tanárok száma 51, a tanulóké pedig 606. (1872/3.) Sokkal nagyobb számmal vannak akadémiáink, melyek közül a hittani akadémiák általában a felekezetek kezeiben vannak, míg a jogi akadémiák már az állam és a felekezetek közt oszlanak meg. A hittani akadémiák száma 41, melyekben az 1874/5. isk. évben

mintegy 134 tanár tanított 766 növendéket. Ezen akadémiák közül a kath. 20, (egy a budapesti egyetemhez kapcsolva) gör. kath. 3, gör. kel. 4, ág. hitv. evangélikus 8, helv. hitv. reformatus 5, unitarius 1. — A jogi akadémiák száma, melyeket az oktatásügyi miniszterium közelebb vont egyöntetű szervezet alá, 13 s van bennök összesen 111 (92 rendes) tanár és 1418 hallgató. Ez akadémiák közt állami 5, r. kath. 2, helv. hitv. reformatus 5, ágostai ev. 1. Horvát-Tótországban csak hittani akadémiák vannak, melyeknek száma 5 (4 r. kath. 1 görög-keleti) 23 tanárral és 152 hallgatóval. A zágrábi jogi akadémia az egyetem megnyíltával abba olvadt.

4. Ugynevezett szakiskolák dolgában még nem mondhatjuk magunkat gazdagoknak, noha a kezdeten már régóta tul vagyunk. Nevezetesebb szakiskoláink jelenleg: a bányászakadémia és erdésziskola Selmecen; bányásziskolák Széklaknán és Nagyágon; gazdasági tanintézetek Magyar-Óváron, Keszthelyen, Kolozsváron, Debrecenben, Hradeken, Nagy-Szent-Miklóson, Medgyesen, Besztercén, Balaton-Füreden, (Ér-Diószege és Budapesten vincellérképezdek) és Körösön (Horvátországban); barom-orvosi iskola Budapesten; bábaképző iskolák Pozsonyban, Nagy-Váradon és Nagy-Szebenben; fa- és szőlőmívelési intézet Budapesten és Nagyváradon; kereskedelmi iskolák Budapesten, Sz.-Fehérvárott, Temesváron, Aradon, Szegeden, Baján, Nagy-Szebenben, Brassóban, Pozsonyban, Zágrábban, Varasdon és Eszéken; ipariskolák Budapesten (nőiipartanoda is), Kassán (»állami gépészeti felsőbb ipartanoda«), Kolozsvártt; továbbá Kézdi-Vásárhelyen, Trencsénben, Rajeczen, Privigyén; azután műfaragó iskolák Zaj-Ugrócson és Hoszszufaluban, s vesszőfonó iskola Somorján; hajózási iskola (m. kir. tengerészeti főtanoda) Fiumében; katonai iskolák Budapesten (a Ludoviceum), Kassán és Zágrábban; képzőművészeti intézetek: az országos mintarajziskola és rajztanárképezde, az országos zene- és szavalati akadémia, zenésziskola (közelebb az orsz. zeneakadémiába olvasztatott) Budapesten stb. A tanító képezdekről már fentebb szoltunk. E m b e r b a r á t i i n t é z e t e k : 1. a siketnémák intézetei Vácon és Pozsonyban, 2. a vakok intézetei Budapesten, Pozsonyban, Kolozsvárott és Maros-Vásárhelyen; 3. a tébolydák Budapesten (2) és Nagy-Szebenben; 4. kórházak (gyermekkorházak is) jelentékeny számmal főleg a fővárosban; 5. Szeretetházak Balaton-Füreden és Budapesten; 6. különféle menházak (honvédek, aggastyánok s gyermekek menházai); 7. bölcsőházak; 8. népkonyhák stb. Végül 9. ide sorozhatjuk még a magyar írói segélyező egyesületet.

A tudomány és irodalom élénk művelésnek örvend, miben igen jelentékeny része van egyrészről az ujra szabaddá lett sajtónak, másrészről pedig azon szerencsés körülménynek, hogy a tudomány emberei ma már nálunk sem izoláltan, hanem társaságokká tömörülten működnek a legtöbb szakban, sőt, hogy hatásuk minél szélesebb körül lehessen, az értelmesebb közönséget is köreikbe vonják s azzal a tudomány vívmányait rendszeren külön szaklapok vagy folyóiratok, részben pedig vándorgyűlések rendezése útján közlik.

A tudományos és irodalmi társaságok és intézetek közt mindenestre a m. tud. akadémia áll első helyen, mely eddig is gyümölcsöző működését közelebb azzal tetézte, hogy könyvkiadó vállalatot nyitott meg, mely főleg a világirodalom főbb termékeit ülteti át magyarra s juttatja szokatlanul olcsó árakon az olvasni és tanulni szerető közönség kezeibe. A magy. tud. akadémia tagjainak száma (1874-ben) 320, vagyona pedig ma (a pompás palotát nem említve) 1.996,249 forint 69 kr. Ezután következnek a Kisfaludy és a Petőfi-társaság Budapesten, a természettudományi társaság (hivatalos néven »magy. orvosok és természetvizsgálók társasága«), a történelmi, régészeti (archeologiai), földtani, földrajzi stb. társaságok, az erdélyi nemzeti muzeumi egyesület, Sz.-István- és Sz.-László-társaságok, a délszláv akadémia, a budapesti poliklinikai társaság, az erdélyi szászok természettudományi és honismertető egyesületei, a protestáns egyelet, mérnök- és építész-egyelet, a középiskolai tanárok országos egyesülete, a budapesti philologiai társaság, a népiskolai tanítók fővárosi és vidéki egyesületei, a Kárpát-egylet, stb. Ide sorozhatók végre a már igen elszaporodott olvasóköri (kaszinók). A tisztán gyakorlati ismeretek terjesztésén is számos egyesület működik, melynek a gazdasági, borbászati, erdészeti stb. egyesületek, melyek úgy központi működésük, valamint szaklapjaik és koronkénti kiállításaik által jelentékeny befolyást gyakorolnak a nagy közönségre.

A szak- és hírlapirodalom az aránylag csekély olvasó közönség mellett is szokatlanul nagy mérveket öltött. Nincs szak s nincs osztály, mely ma már irodalmilag is ne képviseltetné magát. Egyes kiadók és kiadó társaságok versenyezve halmozzák el a nyomdákat munkával s a könyvpiacon irodalmi termékekkel. Nevezetesebb kiadó társaságok az akadémián és Kisfaludy-társaságon kívül az »Athenaeum«, »Franklin« és »Lloyd« czimű társaságok. A hírlapirodalom elterjedt voltának kitüntetésére hadd álljanak itt a következő adatok: A magyar hírlapirodalom a múlt század végén kezdődött. 1780. jan. 1-én jelent meg az első magyar hírlap Bécsben »Magyar Hirmondó« czim alatt (szerk. Ráth Mátyás) 318 előfizetővel s hetenként kétszer. 1786-ban ugyanott már másik magyar hírlap is keletkezett, a »Magyar Kurir«. Itthon 1806. jul. 2-án jelent meg az első magyar hírlap, a »Hazai tudósítások« (szerk. Kulcsár István). 1830-ban már 3 politikai és 7 egyéb tartalmú; 1840-ben pedig 5 politikai és 21 nem politikai tartalmú magyar lapunk volt. S 1874-ben már következőleg állott a magyar hírlapirodalom: politikai napilapunk volt 15, politikai hetilapunk 27, képes lapunk 4, szépirodalmi 10, humorisztikus 6, egyházi és iskolai lap 20, szaklap 36, folyóirat 32, vidéki lap 41, hirdető lap 5, és vegyes melléklet 15, vagyis összesen 208 magyar nyelvű lap szolgálta a magyar tudományt és általában a magyar szellemi érdekeket. Ha pedig az idegen nyelvű hírlapokat is tekintetbe vesszük: a birodalom területén megjelenő lapok száma igen megközelíté a 330-at (1873. 332.) 1875-ben végre összesen 248 hírlap és folyóirat indult meg magyar nyelven. Irodalmi munka

1874-ben 946 jelent meg 1013 darabban, melyek közül 801 mű (839 kötetben) eredeti, 145 mű (174 kötetben) ellenben fordítás.

A tudományos gyűjtemények is mindinkább szaporodnak. Leginkább el vannak idáig terjedve a könyvtárak, melyek nélkül ma már egyetlen közép és felsőbb iskola sem szükkölködik; közkönyvtárak azonban még csak néhány nagyobb városban találhatók. Ilyenek Budapesten az akadémia, az egyetem, műegyetem (technika) és a nemzeti muzeum tekintélyes könyvtárai, a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni (Bruckenthal-féle) stb. könyvtárak, valamint a vidéki városok olvasó köreinek kisebb könyvtárai; a népkönyvtárak azonban még nem birtak említést érdemlőleg lábrakapni. Egyéb tudományos gyűjtemények: a nemzeti muzeum Budapesten, a kolozsvári, nagyszebeni s felső magyarországi (kassai) stb. muzeumok, az országos tanszer-muzeum s a jókora számú levéltárak, melyek részint a megyék és városok, részint pedig és főleg a káptalanok és nagyobb családok birtokában vannak s melyek kincseinek kibányászását főleg a történelmi társaság tette már eddig is sikeres feladatává. Az ország régiségei közül az ingókat leginkább a muzeumok és a nagyobb családok, főpapok és magánosok gyűjteményei tartalmazzák, míg az ingatlan műemlékeket, melyeknek száma ezer körül van, az oktatásügyi minisztérium s illetőleg a törvény vette közelebb ápoló gondoskodása alá.

A művészetek ápolása ma már szintén országos gondoskodás tárgyát képezi. Ez ügy élén 1871. óta egy orsz. képzőművészeti tanács áll. A művészetek terjesztésére állított képzőintézetek mellett emlendőbb művészeti gyűjtemények és intézetek a következők: az Esterházy-képtár, kézi rajz- és rézmetszetgyűjtemény a m. tud. akadémia palotájában, a nemzeti muzeum kép-, szobor- és gipszöntvény gyűjteménye, a Bruckenthal-féle képtár Nagy-Szebenben; a színházak, melyek ma már országsszerte elég szép számmal vannak, s melyek között első helyet a budapesti, kolozsvári és a debreceni színházak foglalnak el. A hazai művészet szolgáltatában nagyon jelentékeny szerepe van az orsz. képzőművészeti társaságnak, mely koronkénti kiállításaiival mind a művészek becságát, mind a műzslés elterjedését és nemesbülését hathatósan elősegíti.

A magyar birodalom kormányrendszere alkotmányos egyeduralom »királyság« cimmel, élén az »apostoli király«-lyal. Az uralkodás joga ma a Habsburg-Lothringeni uralkodó ház birtokában van, melynek tagjai első szülöttségi joron öröklük a koronát. A »pragmatica sanctio«-nál fogva esetleg a női családtagok is örökölhettek a trónt. A jelenlegi uralkodó **I. Ferenc József** ő felsége 1848. dec. 2-tól fogva, ki azonban tényleg csak 1867. jun. 8-án koronáztatott meg Budapesten. A király a törvényhozás egyik tényezője, a meghozott törvények szentesítője és legfőbb őre s egyszersmind a legfőbb hadúr. A királyi hatalom korlátozója s egyszersmid a törvényhozás másik tényezője az alkotmányos **országgyűlés**, mely három évenként ujra meg ujra egybehivatik és két házra, u. m. **felső és alsó** vagy **képviselőházra** oszlik. Az előbbinek tagjai a szüle-

tési, egyházi és hivatali arisztokrácia köréből telnek ki s összesen 407-en vannak, kik közt főherceg (az uralkodó házból) van 3, érsek és püspök (róm. és gör. kath.) 31, országzászlós 11, főispán 57, herceg 3, gróf 219, báró 81 s ezek mellett a horvát-szlavon tartományi gyűlés 2 követe. Az alsó ház tagjai népképviseleti alapon választatnak a törvényszerinti (1848. V. és 1868. XXX. t. c.) választó és választható polgárok által és közül. Az alsóház tagjainak száma 446, kik közül 403-at az anyaország (Fiumét is ide számítva), 43-at pedig Horvát-Tótország és a Határőrvidék választ, még pedig az anyaország közvetlenül, Horvát-Tótország pedig közvetve. Az alsóház képezi a törvényhozó tevékenység tulajdonképeni súlypontját. Ennek többségéből alakul a felelős kormány, s ennek tagjai bírnak indítványozó és törvényjavasló joggal. A felelős kormány vagy m agy. k i r. m i n i s z t e r i u m jelenleg a következő miniszteriumokra oszlik: 1. miniszterelnökség, 2. belügyi, 3. vallás- és közoktatási, 4. pénzügyi, 5. közmunka- és közlekedésügyi, 6. ipar, kereskedelmi és közgazdasági, 7. igazságügyi, 8. honvédelmi, 9. a horvát-szlavon és 10. a király oldala melletti miniszterium. Az ezen elemekből álló külön független kormányon kívül áll az ugynevezett közös minisztérium, mely a monarchia tulsó felével való közös ügyeink élén áll s a következő 3 szakra oszlik: a) a külügyi s egyszersmind államkancellári, b) a pénzügyi és c) a hadügyi miniszteriumokra. Ezen miniszteriumok ellenőrzésére a monarchia két állama egy-egy 60 tagu országos bizottságot vagy küldöttséget (delegatio) küld ki, mely évenként felváltva hol Bécsben, hol Budapesen ülésez, a közös kormány előterjesztéseit teljesen külön tárgyalja úgy, hogy közös ülésre csak szavazás végett és csak azon esetben ül össze, ha az illető ügy különben el nem dönthető. Az ily országos bizottságokat a két közös országgyűlés választja saját tagjai közül úgy, hogy a felső ház csak $\frac{1}{3}$ részben van azokban képviselve. A külön független magyar minisztérium a magyar országgyűlésnek, a közös minisztérium pedig a delegatióknak felelős. Saját ügykörének kezelési módját minden miniszter maga határozza meg. Mindenik miniszterium többkevesebb osztályra van felosztva, melyeket egy-egy osztálytanácsos vezet. Az osztályok ismét külön csoportokra osztvák s az ily csoportok egy-egy miniszteri tanácsos alá vannak rendelve. A miniszter legelső tanácsosa és alkalmasszerűleg helyettese az államtitkár. — A miniszteriumtól függetlenül és önálló hatáskörrel egy állami számvevőszék áll fenn, mely az állam bevételeit és kiadásait, az állami vagyon és államadósság kezelését, meg az állami számvitelt ellenőrzi.

Horvát-Tótország önkormányzati ügyeire nézve saját országos kormány van Zágrábban, melynek élén a király által kinevezett bán áll. Ennek 3 osztálya van, u. m. otthoni bel- és pénzügyi, vallás- és közoktatásügyi, meg igazságügyi osztályok.

Polgári közigazgatásra nézve Magyarország (Erdélylyel) 65 megyei és 30 városi, Horvát-Tótország pedig 8 megyei és 6 városi törvényhatóságra van osztvá. Így a magyar állam területén (a Határőrvidéket nem számítva) 109 a törvényhatóságok száma.

A birói hatalom a közigazgatástól teljesen el van különözve és ő

Felsége által kinevezett s csupán birói ítélet által elmozdítható bírák által gyakoroltatik. Az igazságügyi miniszter csak arra ügyel e részben, hogy az igazságszolgáltatás a törvények értelmében történjék.

Magyarországban elsőfolyamodású bíróságok: a királyi törvényszékek és a járásbíróságok, mely utóbbiaknál a járásbíró mint egyesbíró ítél, de csak a kisebb ügyekben. Törvényszékeink száma jelenleg 59, a járásbíróságoké pedig 375. Ezek fölött áll két kir. tábla és egy kir. kúria. A törvényszékek közül 8 egyszersmind bányabírósági, 14 (a székhelyükön levő esküdtszékekkel kapcsolatosan) sajtóbírósági, 17 pedig pénzügyi bíráskodásra van feljogosítva. Ezeken kívül van még egy kereskedelmi és váltó-törvényszék Budapesten.

Fiume város és kerülete egy külön törvényszékkel bír, melytől a főlebbezés a budapesti kir. táblához s illetőleg a kúriához történik.

Horvát-Tótországban az igazságszolgáltatás még nincs teljesen elválasztva a közigazgatástól, miért is ott a megyék és városok törvényszékei képezik az elsőfolyamodású törvényszékeket. Másodfolyamodású törvényszék a báni tábla s harmadfolyamodású a zágrábi hétszemélyes tábla, melynek elnöke a bán.

A magyar birodalom (v. Szt.-István birodalma) alkotó részei: 1. Magyarország s vele az 1848-dik évi pozsonyi országgyűlési VII-ik és a kolozvári országgyűlés ugyanazon évi I., valamint az 1868-dik évi (márpesti) országgyűlési XLIII. törvénycikkek által véglegesen egyesített Erdély; továbbá az 1868-dik évi XXX. törvénycikk alapján külön tagot képező Fiume város és kerülete. 2. Horvát-Tótország a róla nevezett Határőrvidékkel (Végvidék), és 3. Dalmácia, mely azonban az 1868. XXX. törvénycikk ellenére tényleg még folyvást az osztrák kormány hatósága alatt áll és követői által az osztrák »Reichsrath«-ban képviselteti magát.

A Határőrvidék, mely egészen 1871. közepéig közvetlenül a közös hadügyminiszter hatósága alatt állott s egészen katonai szervezetű területet képezett a magyar birodalom déli határán, a mondott év jun. 8-án kelt császári nyílt parancs következtében jelentékeny területi és nagyfontosságú politikai és társadalmi változáson ment keresztül. E »nyílt parancs« folytán ugyanis a katonai szervezet eltörlésével polgárosítottak elsőben is a varasd-kőrös és varasd-szentgyörgyi ezredek, s belőlük egy Horvátországba kebelezett, Belovár nevű új megye alakítottatt. Aztán a tulajdonképeni magyar Végvidék polgárosítása vétetett foganatba, mi az 1873-dik XXVII.—XXX. törvénycikkek szerint következő átalakításokat eredményezett. Ugyanis a volt román-bánási ezred s a volt szerb-bánási ezred 12-dik századának területéből Szörény vármegye történeti név alatt szintén egy új megye alakítottats osztatott be a tiszántuli kerületbe. Ez új megye területe (hivatalos adatok szerint) 68,54 osztr. □ mfd., népessége pedig 105,211 lélek. A volt szerb-bánási ezred 9., 10. és 14. századai, meg 6. századának a Karas folyó baloldalán fekvő része Krassó vármegyéhez csatoltattak, mely ennek folytán mintegy 10 □ mfdnyi területtel és 23,000-nyi lakossal szaporodott. Ugyancsak a szerb-bá-

náti ezred 6. századának a Karas jobboldalán eső része, továbbá 5., 8. és 4. százada Károlyfalva és Nikolincze községekkel, nemkülönben az azon ezredhez tartozott homokterületek és legelők, végre pedig a volt német-bánáti ezrednek 11. és 12. századai Temes vármegyéhez kapcsolattak, mely e szerint $20\frac{1}{2}$ □ mfddel, meg 32,034 lakossal gyarapodott. — A volt német-bánsági ezred többi része Torontál vármegyébe kebeleztetett, minek folytán e megye 57., □ mfddel és 121,358 lakossal növekedett. Végre a titeli zászlóalj (a csajkások kerülete) Bács-Bodrog vármegyéhez csatoltatott, mi által ez $15\frac{3}{4}$ □ mfddel és 34,358 lakossal lett nagyobb. Az ekként polgárosított végvidéken fekvő Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes volt katonai községek önálló helyhatósággal bíró városokká emeltettek, de később e két utóbbi az 1876. XX. t. c. által Krassó, illetőleg Szörény megyébe kelezetett. Ezek szerint az anyaországtól oly sokáig külön szakasztva és attól teljesen elütő szervezetben tartott végvidéki részekből összesen mintegy 157 □ mfldnyi s $344\frac{1}{2}$ ezer lakossal bíró terület kapcsoltatott vissza s tétetett újra a magyar államnak szerves kiegészítő részévé. A Határvidék többi részének fokozatos polgárosítását és Horvát-Tótországhoz leendő kapcsolását szintén kimondják a fentebb említett törvenycikkek; a valósitást azonban részint politikai okokból, részint az átmeneti állapotokkal együtt járó nehézségek miatt még nem tartja a magyar törvényhozás időszerűnek.

A közvetlenül Magyarországhoz kapcsolt végvidéki részeket az 1848. V. törvenycikk alapján egyelőre négy követ képviseli a magyar országgyűlésen.

Közigazgatási tekintetben a magyar birodalom ezelőtt kerületekre, megyékre, vidékekre, székekre, szab. kir. városokra és ezredekre volt felosztva. Közelebb azonban a törvényhozás részint a már korszerűlenné vált kiváltságok megszüntetése, részint és főleg pedig a közigazgatásnak egyöntetűbbé s így célszerűbbé változtatása céljából oly módon szabályozta a törvényhatóságok területét (1876. XXXIII. t. c.), hogy (természetesen a társországok érintése nélkül) azon részeket, a melyek eddig vidékek, székek s kerületek neve alatt állottak fenn, megyékké alakította, vagy már meglevő megyékbe olvasztotta; az önállásra képtelen apró megyék s kir. városok némelyeit szintén más törvényhatóságokba kebelezte be. Ez eljárás folytán Magyarország területe ma általában és kivétel nélkül megyékre van osztva, melyeknek összes száma 65.

A terület ilyenén rendezése még sokkal újabb, hogysen az új állapotokra vonatkozólag kétségtelen és kifogástalan adatokkal rendelkezhetnénk; mindazáltal, a mennyire a szentesített törvény és a kormányhoz eddig beérkezett jelentések lehetővé teszik, minden erőnket megfeszítjük, hogy a tényleges viszonyoknak a valóhoz legközelebb álló képét tárhassuk az olvasó elé.

Mielőtt azonban a rendszeres és részletes helyrajz vázolásához kezdenénk, czélszerűnek látjuk, hogy a könnyebb és gyorsabb áttekinthetés céljából a magyar birodalom politikai felosztásának egy táblázatos (és betűrendes) kimutatását bocsássuk előre.

**Magyarország pol. közigazgatási fölosztásának táblázatos kimutatása
a terület és azon levő népesség megjelölésével.**

A törvényhatóság neve.	Terület □ kilomete- rekben †)	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma	
I. Magyarország.						
1. Abauj megye	2,794.45	144,924	5	321	—	0'0089%
Kassa sz. kir. város	78.26	21,742	—	1	1	
összesen	2,872.71	166,666	5	322	—	
2. Alsó-Fehér megye	—	182,923	*)	1	—	0'0711%
Nagy-Enyed	—	5,779	—	*)	1	
összesen	3,576.50	188,702	*)	*)	1	
3. Arad megye	6,326.00	289,379	*)	*)	—	0'0200
Arad sz. kir. város	117.39	32,725	—	1	1	
összesen	6,443.39	322,104	*)	*)	1	
4. Árva megye	2,077.42	82,364	4	103	—	0'0064
5. Bács-Bodrog megye	9,601.14	491,855	17	170	—	
Szabadka sz. kir. város	952.97	56,323	—	1	1	0'0344
Ujvidék » » »	155.95	19,119	—	1	1	
Zombor » » »	306.14	24,309	—	1	1	
Baja város	63.21	18,110	—	—	1	
összesen	11,079.41	609,716	17	183	4	
6. Baranya megye	5,063.01	261,643	7	439	—	0'0159
Pécs sz. kir. város	70.12	23,863	—	1	1	
összesen	5,133.13	285,506	7	440	1	
7. Bars megye	2,671.88	137,191	5	253	—	0'0083
8. Besztercze-Naszód megye	—	89,117	*)	*)	—	
Besztercze sz. kir. város	—	7,212	—	—	1	0'0125
összesen	4,014.35	96,339	—	—	1	
9. Brassó megye	—	55,324	*)	28	—	0'0058
Brassó sz. kir. város	—	27,766	—	—	1	
összesen	1,797.17	83,090	—	28	1	

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

†) Az itt föl sorolt számadatok hivatalos forrásból merítvék, de csak utólagosan, miért is a már nagy részt sajtó alatt volt szövegben ezekre csak a 12. íven túl hivatkozhatunk.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

1'15%
1'16%
3139

1'16%
0'50%
1'39

1'06%

A törvényhatóság neve	Terület □ kilomete- rekben	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma	Sz. kir. és kiv. városok száma
10. Békés megye	3,558.01	212,499	6	102	—
11. Bereg megye	3,727.19	159,223	7	185	—
12. Bihar megye	10,871.68	470,687	19	763	—
Nagyvárad sz. kir. város . .	47.76	28,698	—	1	1
összesen .	10,919.44	499,385	19	763	1
13. Borsod megye	3,510.24	195,037	4	267	—
14. Csanád megye	1,618.20	94,658	4	58	—
15. Csik megye	4,493.22	107,285	4	103	—
16. Csongrád megye	1,796.03	96,360	*)	50	—
Szeged sz. kir. város	799.31	70,360	—	1	1
H.-M.-Vásárhely	818.31	49,153	—	1	1
összesen .	3,413.65	215,873	—	51	1
17. Esztergom megye	1,123.30	67,024	2	88	1
18. Fehér megye	4,038.03	173,551	6	300	—
Sz.-Fehérvár sz. kir. város .	117.97	22,683	—	1	1
összesen .	4,156.00	196,234	6	301	1
19. Fogaras megye	1,875.43	86,943	*)	89	—
20. Gömör megye	4,118.02	173,438	5	408	—
21. Győr megye	1,339.11	83,602	3	150	—
Győr sz. kir. város	42.00	20,035	—	1	1
összesen .	1,381.11	103,637	3	151	1
22. Hajdu megye	2,340.98	117,631	*)	19	—
Debreczen sz. kir. város . .	1,012.24	46,111	—	1	1
összesen .	3,353.22	163,742	*)	20	1
23. Háromszék megye	3,556.29	125,881	*)	129	—
24. Heves megye	3,801.52	216,633	*)	*)	*)
25. Hont megye	2,558.02	102,227	12	241	—
Selmeczbánya sz. kir. város .	87.38	14,029	—	1	1
összesen .	2,645.40	116,256	12	242	1
26. Hunyad megye	6,932.04	251,800	*)	466	—
Szászváros	—	5,661	—	1	1
összesen .	6,932.04	257,461	*)	467	1
27. Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye	5,373.67	256,475	*)	*)	—
28. Kis-Küküllő megye	1,645.82	100,161	*)	121	—
29. Kolozs megye	5,004.24	175,881	*)	242	—
Kolozsvár sz. kir. város . .	145.01	26,382	—	1	1
összesen .	5,149.25	202,263	*)	243	1

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagytattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilomé- terekben	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
30. Komárom megye	2,914.15	129,116	4	201	—
Komárom sz. kir. város . . .	29.92	12,256	—	1	1
összesen	2,944.07	141,372	4	202	1
31. Krassó megye	5,271.84	273,827	*)	*)	—
32. Liptó megye	2,257.54	79,273	3	191	—
33. Máramaros megye	10,354.90	220,506	10	173	—
34. Maros-Torda megye	4,291.23	152,949	—	—	—
Maros-Vásárhely sz. kir. v. . .	32.80	12,678	—	1	1
összesen	4,324.03	165,627	*)	*)	1
35. Mosony megye	1,944.49	75,486	3	78	—
36. Nagy-Küküllő megye	3,116.13	122,681	*)	*)	—
Segesvár sz. kir. város	—	8,207	—	1	1
Medgyes sz. kir. város	—	6,712	—	1	1
összesen	3,116.13	137,610	*)	*)	2
37. Nógrád megye	4,366.62	198,269	6	457	—
38. Nyitra megye	5,749.46	361,005	12	531	—
39. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye	10,593.88	528,702	*)	434	—
Budapest sz. kir. főváros . . .	185.29	270,476	—	1	1
Kecskemét sz. kir. város	814.28	41,195	—	1	1
összesen	11,593.45	840,373	*)	436	2
40. Pozsony megye	4,236.08	250,837	7	399	—
Pozsony sz. kir. város	74.72	46,540	—	1	1
összesen	4,310.80	297,377	7	400	1
41. Sáros megye	3,790.58	175,292	12	418	—
42. Somogy megye	6,530.94	287,555	8	768	—
43. Sopron megye	3,169.08	209,050	10	264	—
Sopron sz. kir. város	138.11	21,108	—	2	1
összesen	3,307.19	230,158	10	266	1
44. Szabolcs megye	4,917.34	220,708	*)	*)	—
45. Szatmár megye	6,308.81	290,530	*)	*)	—
Szatmár-Németi sz. kir. város .	182.42	18,353	—	2	1
összesen	6,491.23	308,883	*)	*)	1
46. Szeben megye	3,313.52	140,735	*)	*)	—
Nagy-Szeben sz. kir. város . . .	—	18,998	—	1	1
Szász-Sebes sz. kir. város . . .	—	5,790	—	1	1
összesen	3,313.52	145,523	*)	*)	2

3.60 %

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilomete- rekben	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
47. Szepes megye	3,636.35	175,061	6	276	—
48. Szilágy megye	3,670.88	194,693	*)	*)	—
49. Szörény megye	4,029.40	104,886	*)	107	—
50. Szolnok-Doboka megye . .	5,149.82	210,587	*)	*)	—
51. Temes megye	6,910.75	358,443	*)	*)	—
Temesvár sz. kir. város . .	33.95	32,223	—	1	1
Versecz sz. kir. város . .	191.05	21,095	—	1	1
összesen .	7,135.75	411,761	*)	*)	2
52. Tolna megye	3,643.26	220,740	5	272	—
53. Torda-Aranyos megye . .	3,369.91	140,600	*)	*)	—
54. Torna megye	618.04	23,176	2	55	—
55. Torontál megye	9,329.42	531,755	17	243	—
Pancsova sz. k. v.	165.73	13,748	—	1	1
összesen .	9,495.15	545,503	17	243	1
56. Trencsén megye	4,619.82	248,626	9	425	—
57. Túróc megye	1,150.35	45,346	2	133	—
58. Udvarhely megye	3,417.68	105,349	*)	*)	—
59. Ugocsa megye	1,190.63	67,498	2	73	—
60. Ung megye	3,055.71	130,032	7	252	—
61. Vas megye	5,035.31	331,602	10	796	—
62. Veszprém megye	4,166.36	201,431	5	436	—
63. Zala megye	5,121.63	333,237	12	842	—
64. Zemplén megye	6,194.87	292,771	9	507	—
65. Zólyom megye	2,734.60	97,897	4	140	—
Magyarország összesen .	280,389.75	13,561,245	—	—	—
Fiume város és kerülete . .	19.56	17,884	—	22	1
II. Horvát-Tótország.					
a) Horvátország.					
1. Kőrös megye	1,297.76	99,294	6	307	—
Kőrös sz. kir. város . . .	37.98	3,229	—	1	1
Kaproncza sz. kir. város .	60.91	5,684	—	1	1
összesen .	1,396.65	108,207	6	309	2
2. Varasd megye	2,254.19	197,150	10	601	—
Varasd sz. kir. város . . .	64.93	10,623	—	1	1
összesen .	2,319.12	207,773	10	602	1
3. Zágráb megye	4,240.59	217,859	16	824	—
Zágráb sz. kir. város . . .	32.22	19,857	—	1	1
Károlyváros sz. kir. város .	7.48	5,175	—	1	1
Sziget	21.86	4,006	—	1	1
összesen .	4,302.15	246,897	16	826	3

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilomé- terekben	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma**)	Sz. kir. és kiv. városok száma
4. Fiume megye	1,554.91	82,658	5	372	—
Bukkari sz. kir. város	44.88	1,800	—	35	1
Zeng város	0.57	3,231	—	1	1
összesen .	1,600.36	87,689	5	407	2
5. Belovár megye	3,245.05	123,325	8	363	—
Belovár város	4.60	2,151	—	1	1
Ivanics város	0.57	672	—	1	1
összesen .	3,250.22	126,148	8	365	2
Horvátország egészen .	12,868.52	776,714	45	2,509	8
b) Tótország.					
1. Szerém megye	2,487.15	122,592	6	120	—
2. Verőcze megye	4,678.53	166,072	8	292	—
Eszék sz. kir. város	53.51	17,247	—	1	1
összesen .	4,732.04	183,319	8	293	1
3. Pozsega megye	2,330.63	70,438	7	281	—
Pozsega sz. kir. város	24.16	2,962	—	1	1
összesen .	2,354.79	73,400	7	282	1
Tótország egészen .	11,765.36	379,311	21	695	2
Horvát-Tótország együtt .	22,442.48	1,156,025	66	3,204	10
III. Határörvidék.					
1. Goszpicsi végvidék	5,381.74	176,787	12	134	—
Carlopage város	0.57	712	—	1	1
összesen .	5,382.31	177,489	12	235	1
2. Ogulini végv.	3,984.51	158,345	12	248	—
3. Petrinjai végv.	2,721.38	124,549	*)	*)	—
Kosztajnica város	14.96	2,056	—	1	1
Petrinja város	40.28	2,985	—	1	1
összesen .	2,776.62	129,590	*)	*)	2
4. Gradiskai végv.	1,673.44	57,098	12	171	—
5. Vinkovcei végv.	1,951.39	71,421	*)	*)	—
Bród város és vár	18.99	2,454	—	1	1
összesen .	1,970.38	73,875	*)	*)	1

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagytattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilométer- ekben	Lakosok az 1870. nép- számlálás szerint	Járások száma	Községek száma**)	Sz. kir. és kiv. városok száma
6. Mitrovici végv.	2,953.96	76,565	*)	*)	—
Karlovic város	77.02	4,315	—	1	1
Pétervárad város	34.52	4,345	—	1	1
Zimony város	48.33	9,473	—	1	1
összesen	3,113.83	94,698	*)	*)	3
A Végvidék összesen	18,901.09	691,095	—	—	7
A birodalom összesen	321,752.88	15,426,249	—	—	—
Dalmácia.	12,792.56	442,796	—	—	—
Főösszeg	334,545.44	15,869,045	†)	—	—

S ezzel áttérhetünk a magyar állam részletes helyrajzára.

A) Magyarország.

A tulajdonképeni Magyarország (az anyaország) Európa közep-táján, az osztrák magyar monarchia kel.-kel.-déli részén, az ész. szél. $44^{\circ} 30' s$ $49^{\circ} 38' e$, továbbá a kel. hossz. $32^{\circ} 44\frac{1}{4}'$ -a között terül el. Legnagyobb hossza kelet-nyugoti irányban körülbelül 150, legnagyobb szélessége pedig észak-déli irányban mintegy 90 mfdet tesz egyenes vonal-ban. Kiterjedése 4682.₅₂ osztr., vagy 4893.₈₄ földrajzi □ mfd volt a határ-őrvidéki részek bekebelezése előtt. E bekebelezés megtörténtével azonban 164 osztrák □ mfd járulván az ország testéhez: mai területe (Fiumét is ide értve) 4870.₈₆ osztr., vagyis 5089.₁₀ földrajzi □ mfdet (=280,389.₇₅ □ kilométert) tesz; népességének száma pedig az 1870. népszámlálás szerint 13.561,245 lélek, s így egy □ mfdre átlag mintegy 2982 lakos jut.

Az ország határait, természeti viszonyait, politikai helyzetét és közművelődési stb. állapotait főntebb már vázolván, a következőkben főleg csak a helyrajzi ismertetésre fogunk szorítkozni.

Birodalmunk e része részint történelmi, részint és főleg természeti alapokon öt kerületre oszlik, melyek: 1. a Dunán inneni, 2. Dunán tuli, 3. a Tiszán inneni, 4. a Tiszán tuli és 5. Királyhágón tuli vagy erdélyi kerületek. A kerületek ismét megyékre, ezek pedig járásokra osztva képezik a közigazgatás keretét. A jelenlegi 65 megye sem számra, sem területre nézve nem egyenletesen oszlik meg a kerületek közt. Legna-gyobb területű a Tiszán tuli, legkisebb pedig a Tiszán inneni kerület. Ez-előtt a négy régiebb kerületben úgynevezett kerületi táblák (első folyamo-dású törvényszékek) voltak, melyek a kerületeket politikai közigazgatási

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagytattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

†) A mennyiben a számadatok nem mindenben vágnak össze, annak oka az, hogy egy részről a volt Végvidék területe még nincs szabatosan fölmérve, más rész-ről pedig, hogy Horvát-Tótországban s a végvidéken 1873-ban az új politikai beosz-tás miatt újabb népszámlálás eszközöltetett.

területekké emelték; ma azonban a kerületek inkább csak földrajzi elnevezések, melyekkel sem a törvénykezési, sem a pénzügyigazgatósági, sem a katonai, sem a posta- és távirdai parancsnokságok s illetőleg igazgatóságok határai nem esnek össze. Történelmi szempontból mint kerület legtöbb jelentőséggel bír a Királyhágón túli kerület, melyről csak az 1876. XXXIII. t. c. életbelépte óta mondható el, hogy a legszűkebb értelemben vett Magyarországgal már teljesen és tökéletesen egyesítve van.

Leírásunkban a kerületek fentebbi során fogunk haladni.

I. A dunáninneni kerület. Ez a kerület Felső-Magyarország és a két magyar alföld egy-egy jókora részére terjed ki. Körrajza egy derékszögű háromszögre s egy hosszú egyközényre bontható föl, melyek Vácnál függenek össze s együtt észak-déli irányban az egész országot végig érik. Határai nyugoton csaknem szakadatlanul a Duna, délen szintén ez, keleten Szolnokig nagyobb részt a Tisza, onnan túl a Cserhát, Királyhegy és Kriván vonala, északon és északnyugaton pedig a határ a Kárpátok és a Morva folyó. Van benne 13 megye, u. m.: 1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye, 2. Bács-Bodrog, 3. Nógrád, 4. Hont, 5. Esztergom, 6. Bars, 7. Zólyom, 8. Liptó, 9. Árva, 10. Turóc, 11. Trencsén, 12. Nyitra és 13. Pozsony. Az egész kerület tehát a Duna jobb partján terül el; csupán Pest és Esztergom megyék nyulnak át egy-egy kis részökkel a Duna jobb partjára. Ez országrész 3 hosszasági és 4 szélességi foknál bővebben terjedvén ki, nagy változatosságot mutat fel úgy természeti viszonyait, valamint terményeit és lakosait is illetőleg. Északi része egész a zordonságig hegyes és vízben elég gazdag, míg közép és főleg déli részén az alföld az uralkodó, melynek a Dunán és Tiszán kívül alig van egyéb vize. Éghajlata Vácon fölül inkább hegyvidéki, míg azon alul egészen alföldi, de mindenütt egészséges. Fent inkább a bányászat és haromtenyésztés, lent inkább a földmivelés képezi a lakosság főfoglalkozását, míg középtáján az ország fővárosa a kereskedésnek és iparnak szerez elsőrendű fontosságot. Északi részén a tótság, a nyugotin a németiség és magyarság, középtáján a magyarság, legdélibb részén pedig a déli szláv (szerb) elem van túlsúlyban. (A területrendező törvénynek ide vonatkozó módosításait lásd e cikk folyamán és végén.)

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye. E megye északi és észak-nyugoti csekély részét kivéve, egészen rónáság. Főteste a Duna és Tisza folyók között terül el. A Duna jobb partján eső részét a Vértes hegység ágai borítják, míg az osztrák állami vasutól északra eső részét a Cserhát domborai foglalják el. E megye a »területrendező törvény« folytán közelebb mind területében, mind népességében tetemes gyarapodást nyert, a mennyiben a Kis-Kunságnak benne esett részei ide kebeleztek. Elzött 1837. ☐ mfdnyi területen 775 ezer lakost számlált. Mostani kiterjedése és népessége a legújabb kimutatás szerint 238,08 ☐ mfd 837,362 lakossal. A Dunán és Tiszán kívül alig van e megye

területén néhány jelentéktelen patak; de annál több itt a tó, főleg Izsák, Fülöp-szállás és Fegyelháza között, melyek közül néhány a fél ☐ mfdnyi területet is eléri. A Duna több szigetet képez a megye területén, melyek közül nevezetesebbek: a szentendrei (vagy monostori) sziget Vácnál, a Margit-sziget (hajdan Nyulak szigete) Buda és Pest között, s a Csepel (vagy ráczevi) sziget Budapestén alul. A föld mindenütt eléggé termékeny e megyében. A délibb részeken legtöbb a gabna és gyümölcs, valamint legvirágzóbb az állattenyésztés; is az északibb részek ellenben fában, szőlőben és ásványos vizekben leggazdagabbak. Az ipar és kereskedelem nemcsak e megyét, hanem az egész

országot illetőleg legvirágzóbb Budapesten és környékén. Vasútjai: a déli, az osztr. állami, a budapest-miskolci, a tiszavidéki s az alföldi. Országútjai nem dicsérhetők. Vizi útjai a Duna és a Tisza. A lakosok nyelvökre nézve magyarok, németek, tótok, szerbek és oláhok; az utóbbiak száma igen csekély; valásra nézve pedig róm. katolikusok (legszámosabban), aztán helvét és ágostai vallásu protestansok (unitariusok és más protestans felekezetűek igen kevesen), végre görög-nemegyesültek és zsidók stb. Az összes lakosságnak a Kis-Kunság bekebelezése előtt 76.10%-ka volt a magyar s így e megye a magyarság túlnyomósága tekintetében eddig a 18-ik helyet foglalta el az országban. Ez arány azonban tetemes változást szenvedett ama bekebelezés folytán, minthogy a bekebelezett részek lakossága csaknem kizárólag tiszta magyar. Van e megyében 2 királyi, 1 érseki, 1 püspöki város, 28 mezőváros, 165 falu és mintegy 240 népes pusztaság. A megyegyűlések helye Budapest. Nevezetesebb helyek itt:

Budapest, a magyar birodalomnak fő- és legfontosabb s a magyar királynak székvárosa, a miniszteriumnak és a legfőbb központi hatóságoknak székhelye, egyszersmind szab. kir. város a Duna két partján az ész. szél. $47^{\circ} 29' 44''$ — $47^{\circ} 49' 25''$ -e és a keleti hossz. $36^{\circ} 42' 42''$ — $36^{\circ} 43' 15''$ -e közt Bécestől 35 mföldnyire. Az itt székelő hatóságok közül kiemelendőb-
bek: a magyar kir. kúria, a kir. tábla, kir. törvényszékek és járásbíróságok, a kereskedelmi és váltó-törvényszék, bányatörvényszék, sajtóbíróság, pénzügyi, állam-uradalmi jószág-, vasúti-, posta- és távirdai igazgatóságok, fővármivaltal, dohánnyári- és lottóigazgatóság, fémjelző hivatal, fogyasztási adó főhivatal, katonai és honvédparancsnokságok stb. stb. Népeségét az 1870-i népszámlálás 270,476 léleknek találta (a katonaság nélkül); az 1876-diki (fővárosi) népszámlálás azonban már 295,254 lelket mutat ki, s ha ez összeghez oda számítjuk az állandóan itt állomásozó 13,954 főnyi katonaságot is, a mai lakosság 309,208 lélekre megy. Budapest városa három főrészből áll, u. m. Pestből, Budából és Ó-Budából (meg a Margitszigetből), melyek 1873-ban egyesültek törvényesen s tömörültek egy nagy egésszé. (Kőbánya már e szervezés előtt Pesthez csatoltatott.) Addig a három külön város egészen saját alapokon

és külön-külön fejlődött, noha helyrajzilag már régóta össze valának növe. E városok változatos története a honfoglalás idejénél jóval messzebb benyulik a múltba. A három közül legrégebb Ó-Buda, mely az egykori Aquincum (aquae quinquae) helyén fekszik, s hol egy római vízvezeték és fürdő maradványai még ma is láthatók. Buda várának alapítását Attila korába teszi a hagyomány, mely szerint az eleintén Etelváranak nevezetett, de később mégis Budának, az Attila testvérének nevét örökölte. Buda már az Árpádok alatt is gyakran volt királyi lakhely, s mint ilyen, mind fényben, mind terjedelemben sokat gyarapodott; fénykorát azonban Mátyás király idejében élte, midőn a magyar hatalomnak, művészetnek és tudománynak igazi középpontjává avatott. Azontul folyton hanyatlott, főleg a törökhódoltság idejében, mígsem a múlt században újabb fejlődésnek indult, ma pedig dicsőséges uralkodónk intézkedései folytán ismét régi fénypolca felé közeleg. Pest alapittatása szintén megelőzi őseink bejövetelét; de Buda mellett évszázadokon át csak mint igen jelentéktelen kis szomszéd tengődött. A tatárpusztítás egészen semmivé tette; de IV. Béla intézkedései folytán újra kikelt romjaiból és csakhamar kerített várossá nőtt. Mátyás király már Pestet is szab. kir. várossá tettes attól kezdve folytonosan emelkedett, bár némi nagyvárosi jelleget csak a XVIII. század elején kezdett magára öltetni. Attól fogva hovatovább jelentékeny tényezővé emelkedett e város hazánk politikai, nemzetgazdasági és társadalmi életében. Különös említést érdemel Pest emelése és szépítése körül József nádor, ki 1808-ban szépitőbizottságot létesített benne, nemkülönben Széchenyi István gróf, kihez Pestnek anynyi vezetés emléke fűződik. Az 1838-ki (márc. 13.) nagy árvíz rémitő károkat okozott ugyan a városban, de egyszerűs mind okozója lön annak, hogy utána a város mondhatni újjá alakult. Az eddigi rendetlen, piszkos utcák és silány házak helyén szabályos utcák és térek, ezek mentén pedig egész palotasorok, sőt egész városrészek emelkedtek, melyeket a legújabb kor csak folytat és módosít, hogy fővárosunk minden tekintetben európai színvonalra emelkedjék. A függetlenségi háboru zivatarai is nagyon megviselték az akkor még testvér-fővárost; de a szomorú nyomokat csakhamar eltakarta a bekövetkezett csöndes, de folytonos tevékenység. Rendkívüli a főváros emelkedése

főleg napjainkban, midőn az egygyé lett három város egyesültere az ujra derült és itt központosuló alkotmányos élet hatalma az országnak valódi szívévé s Európa legelső városaival versenyző metropolissá varázsolta azt.

Budapest, mint említettük, a Duna két partján terjed el mértőföldnyi hosszúságban és csaknem oly szélességben; a város közepén áthaladó büszke folyamat nagyszerű kőpartok és pompás palotaszorok szegélyezik csaknem egész hosszában, a fényes partokat pedig ma már három nagyszerű hid iveli át, melyek közül a legfelsőt, a József főherceg által európai hírűvé emelt Margitszigetről, mely alatt elhalad s melyre a hid közepéről egy hidszárnyat szándékoznak építeni, margitszigeti hídnek (1500' h.), a középsőt, mely az akadémia palotája elől a királyi palota hegylába alá nyulik, láncszerű szerkezetéről lánchídnek (1230' h.) s végre a harmadikat, mely a Gellérthegyen alól (a »Kelenföld«-ön) vasrácszatból készült négy merész ívvel (a feljárók nélkül mintegy 1200' h.) lépi keresztül a hatalmas folyamat, hogy a két partra futó vasúthálózatokat egymással kapcsolatba hozza, ö s s z e k ö t ő hídnek nevezik. Mind a három kölabakon nyugvó vasszerkezetből áll, s egyik mint a másik, egyiránt remek a maga nemében. A negyedik hid mely a vámház elől épen a Gellérthegy alá nyulnék át, még csak tervben van.

Budapest határa aránylag igen csekély, alig több ugyanis másfél □ mfdnél, mely térnek a város a felénél jóval többet foglal el. A pesti rész homokos síkon, a budai ellenben hegyes-völgyes talajon fekszik. Az előbbi öt, az utóbbi pedig hat, illetőleg hét városrészből áll, ugyanis a pesti részen a Dunára dőlő s középtájon eső belvárost a Lipóttéréző, József- és Ferenczkülvárosok veszik körül, míg a budai részen a második belvárost képző vár körül a Viziváros, Országút, Ujlak, Tabán (v. rácz-város) és Krisztina város nevű külvárosok csoportosulnak, melyekhez végül még a kültelekkel együtt Ó-Buda járul. Építészeti fény és szabályosság tekintetében a pesti rész messze túlhaladja a budait, bár a tevékenység e tekintetben az egész fővárosban oly élénk és állandó, hogy ez ma már ugy egészben, mint részeiben egy igazi nagy városnak minden

jellegével bir. Az egész város ujabban X kerületre van fölosztva, melyek mindenike külön előljárással bir, a központi tanács felsőbbbsége alatt, melynek élén egy fő- és három alpolgármester áll. A pesti részen 27 tér, 219 utca és mintegy hatodfél ezer ház, a budaiakon pedig mintegy negyedfélezer ház van számos utcákkal, de csak néhány térrel. Az utcák közül leghosszabbak a közelebb megnyílt Sugárut, a Váciut, Királyutca, Kerepesi és Üllői utak, a soroksári ut, a főut, s az Attila-utca stb.; legszebbek a váci- és Dorottya-utcaik gazdag és fényes kirakataikkal, a fürdő-utca, a sugárut-az országut (belső körut), a hatvani és kerepesi utcák stb., melyekhez méltán sorolható főleg a pesti Dunapart majdnem egész hosszában. A térek közül emlitendőbbek: a Ferenc-József- (előbb Lánc-hid-)tér, Erzsébet- és Józseftér, a Gizellatér, a pompás Corso a Dunaparton a lánchidon alul, a Városház- (előbb Szabadság-)tér, a Kalvintér, a Szt.-György tere, a Sugárut két, nyolc-zsögföldt tere, az Istvántér stb. A térek közül az Erzsébet-téren pompás kioszk, a Józseftéren a József nádor álló szobra, a Szent György téren a Hentzi-féle szobor láthatók. Közelebb szintén szobrok lesznek a lánchid-téren (Széchenyi és Eötvös) és a Corso alsó végén (Petőfié). Pompásnál pompásabb köz- és magánépületekben fővárosunk már ez idő szerint is oly gazdag, hogy csak a legkiválóbbak elsorolása is nagyon hosszúra nyulnék. Itt elég lesz csak a következőket említeni: Építési jelenségénél, de főleg páratlan fekvésénél fogva méltán tehetjük első helyre a királyi palotát, mely a budai részen, az ugynevezett várhegyen, a még most is falakkal övezett vár déli végén foglal helyet s uralkodik az egész főváros fölött, oly kilátást nyújtva nemcsak az alatta hömpölygő Dunára, nemcsak a körötte terülő szép fővárosra, hanem a vele átellenben kitérülő nagy magyar Alföldre is, a milyennel Európának egy fejedelmi lakja sem dicsekedhetik. Itt őriztetnek a királyi hatalom jelvényei (a korona, kir. pálcza, kard, sz. István palástja stb.) Részint ennek tözsomszédjában, részint távolabb, de szintén a várban vannak a kormány által használt, többé-kevésbé pompás paloták, ott van a Mátyás gótizálású (most épen újjalakítás alatt levő) temploma, a várhegy keleti oldalán egy pompás gymnáziumi s egy hasonló reáliskolai épület, s lenn a Dunaparton

több igen diszes magán-épület. A kir. palotához tartozó hegyoldali és hegylábi részek ő felsége kezdeményezése folytán egységes terv szerint építettnek ki. Szintén nevezetes építmény a kir. palota aljában a Sikló s annak szomszédjában egyfelől a m. északi vasut palotája, másfelől a lánchídra nyíló nagyszerű alagut, mely a Dunapartot a Vérmezővel köti össze; a nagyszerű katonai kórház s mellette a déli vaspálya állomási épületei, a fürdők, templomok; a gellért-hegyi (izléstelen) fellegrvár, a Szechenyi-hegyi nyaralók, stb. A pesti részen, mint már említve volt, sokkal gazdagabb és fényesebb az építkezés, számra nézve pedig össze sem hasonlíthatók a budai építmények az itteniekkel. Legkiválóbbak: a m. tud. akadémia pompás palotája, az erdélyi vasut palotája, a Tüköri-ház, a Stein-ház, a Vigadó (redoute), a Haas-palota (remek), a »Hungárius«, a Thonet-udvar, a régi és új (lipótutcai) városház, a vámház, a postapalota, a sugáruti építmények (paloták és villák), különösen a Művészház és a vasúti nyugdíjintézet óriási palotája, a terezvárosi polgári iskola, a Lipót-templom, a dohány-utcai zsidó-templom (pompás mórízlésben), a nemzeti színház és hozzátartozó palota, az 1-ső hazai takarékpénztár palotái, az egyetemi könyvtár épülete, a vegytani intézet, a nemzeti muzeum (szép kertjében a Kazinczy-, Berzsenyi- és Kisfaludy-szobrokkal) s a körötte lévő fényes főuri paloták, a józsefvárosi reáliskola, a népszínház, a különféle felekezetű templomok, a Ludoviceum, a külső körút építményei, az egyetem orvostudományi épületei a kaszárujak, az osztr. és a magyar állami vaspályák állomásházai, a fényes vendégházak és kávéházak, a vágóhid. sat. sat.; a különféle gyárak pedig, főleg a városnak északi és déli végén, úgy megszapordítják, hogy valóságos gyárkölvárosokat képeznek, melyeknek sűrűn emelkedő s torony magasságu kéményei már messziről elárulják, hogy e főváros a gyáripáros tevékenységnek is jelentékeny központja e hazában. Az utcák, terek és Dunapartok legnagyobb részt burkolvák (részt kövel, részint fával, részint pedig földszurokkal.) A város legnagyobb részét légszusz- és vízvezeték hálózata be, a főbb utakat és utcákat pedig lóvonatu vasut-hálózat futja be. E vasutak a városon kívül a szomszéd községek felé is jelentékeny távolságra közlekednek. A város

környéke, főleg a budai részen, nyári lakokkal és mulatóhelyekkel és sétatérrel van megrakva, melyek közül emlendőbbek a pesti oldalú Városliget (az állatkerttel) s az Orczykerti; a budai oldalon a Szechenyi (sváb) hegy számos nyaralóval, mulatóhelyekkel és egy mesterileg épített fogaskerekű vasutal, mely Buda külső szélétől egészen a nevezett hegy tetejéig kapaszkodik, továbbá a zugliget több festői részlettel és a Lipótmező (a nagyszerű tébolydával). A várossal a zugliget is lóvonatu vasut köti össze. De a maga nemében valamennyi mulatóhelynél szebb a pompás Margitsziget, mely nagyszerű parkírozása mellett pompás fürdővel (mely egy nagyszerű ártezi kutból nyeri a természetes melegvizet), szép nyárilakokkal, vendéglőkkel, vízvezetékkel és lóvonatu vasutal van ellátva.

Budapest a magyar birodalomnak mind a politikai élet, mind pedig a szellemi és anyagi műveltség terén legelső és legfontosabb középpontja. Állandóan itt tartatik (1848. óta) az országgyűlés; itt székel a miniszteriumon s legfőbb hatóságokon kívül Pest megye törvényhatósága, itt üti föl tanyáját minden országos vállalat. Nevezetességei a) a szellemi műveltség terén: a magy. tud. akadémia, a magy. nemzeti muzeum, a magyar királyi tudomány-egyetem (jogi, bölcsész, orvosi és róm. kath. hittani karokkal) a József-műegyetem, a Kisfaludy-társaság, a legközelebb alapított és szervezett Petőfi-társaság, a természettudományi, földrajzi és történelmi társaságok, az orvosok, tanárok, mérnökök, néptanítók és kisedővők egyesületei, a helv. hitval. protestánsok papnevelő akademiája, a róm. katolikusok és mindkét protestáns felekezet gimnáziumai, az állami és városi főreáliskolák a kereskedelmi akadémia, egy férfi- és 2 nőtanító állami képezde, a kisedővönök képző-intézete, az orsz. rajziskola és rajztanárképző intézet, az orsz. zenészeti akadémia (színesziskolával), számos nép- és polgári iskola, sok kisedővő intézet, az orsz. nőképző egyesület felsőbb leányiskolája, a női iparegyesület és a magyar gazdasszonyok iskolái, az angol kisasszonyok nőnevelő intézete, sok magán fi- (katonai, kereskedelmi sat.) és nőnevelő intézet, a Ludovica akadémia, az állatgyógyászati iskola és a tornaiskolák stb. Egyéb művelődési és művészeti intézetek: a nyilvános könyvtárak (akadémiai, egyetemi és muzeumi), a nyilvános képtárak (az akadémiában és a mu-

zeumban), a képző művészeti társaság, a színházak (nemzeti, népszínház, várszínház, két nyári színház és a német színház; az operaház most épül), a nemzeti zenetársaság (»zenede«), a nemzeti kaszinó, az akadémiai kör, az írók és művészek társasága, számos olvasó és politikai kör, melyek között legfontosabbak az országgyűlési pártok körei, a nemzeti lovagcsarnok, lövő csarnok (»lövöld«) sat. Részint művelődési, részint jótékonyági intézetek: a nagy számú nyomdák (melyek közt legfontosabb a 400 munkással dolgozó állami a várban), a vakok intézete, a magyar írók segélyegylete, a honvédmeház, a városi és felekezeti árvaházak, a szegények háza, a zsidó aggastyánok menháza, a bölcsőház, a gyermekek menháza, számos kórház, melyek közt legfontosabbak a Rókus-kórház és az árvagyermek kórháza, két tébolyda, többféle gyámintézet, több jótékony nőegyesület stb.; — b) az anyagi műveltség terén említendőbbek a kereskedelmet, ipart és közgazdaságot előmozdító intézetek, minők: a börze, a kereskedelmi és iparbank, a leszámítoló (es-compte) bank, a földhitelintézet, a kisbirtokok hitelintézete, a hazai első és több kisebb takarékpénztár, a hitelbank s még számos biztosító, bank- és váltóüzlet; a kereskedelmi és iparkamara, több ipartársaság, az orsz. gazdasági egyesület és más egyebek. A kézi és gyáripar már jelentékeny magaslatra emelkedett. A sokra menő iparos mellett van a fővárosban tíz gőzmalom, hajó- és fegyvergyár, több fonó-, szövet-, gép-, vegyész-, vas-, fémöntő-, butor-, gáz-, szesz- és olajfinomító-, bőr-, téglá- és sok egyéb más gyár, több kőfaragó, kályha és edénygyártó műhely, sok ötvös és órással általában az ipar majdnem minden ágának jelentékeny számu képviselője. Kereskedelme az egész birodalomban legélénkebb és legnagyobb akár az iparczikkek, akár a nyerstermények tekintetében. Nagy számu és fényes kereskedő boltjai bármely nagyvárosáival kiállják a versenyt. Legfontosabbak ezek közt a szövet-, ékszer-, ruha-, butor-, vas-, diszmű-, termény-, porcellán-, üveg-, óra- stb. kereskedések; a budapesti könyvkereskedések pedig a legszebbek és legválasztékosabbak közé tartoznak Európában. Vasuti és vízi kereskedelmi forgalma nem emelkedett ugyan még a kellő magaslatra, de mind a mellett már is oly élénk és nagyfontosságú, hogy Budapest, mint európai piac,

már is számot tesz. Van a fővárosban évenként négy nagyobb és nyolc kisebb vásár, melyeket a külföldi kereskedők is nagy számmal látogatnak. A városban a szárazsi közlekedést a lóvonatu vasutak, társas- és bérkocsik, a Dunán pedig helyi gőzösök közvetítik. Van végre Budapestnek több meleg fürdője (Rudas-, Rác-, Lukács- és Császár-fürdők stb.), melyek gyógyító vizüket a vulkanikus budai hegyekből nyerik. Föld-, kert- és szőlőműveléssel leginkább a budai és ó-budai lakosok egy része foglalkozik, kik főleg jeles borokat termelnek. A budai borok közt legjelesebbnek a sashegyi tartják; valamint a budai keserű víz is Európáshoz híres. Végre megemlítendő még a nagyszerű kerepesi-uti temető, az egyetemi növénykert, a királyi várkert, s a budai hegyek közül a Sas-, János-, Hársfa- és Kecse-hegy, melyek a Széchenyi-hegygyel együtt részint szőlőkkel, részint nyári lakokkal, részint mulatóhelyekkel és sétautjaikkal nagyon emelik a főváros tájképét. Szintén érdekes a Kalváriahegy, melyen még ma is fennáll egy mecset, melyben Gül-Baba török szent hamvai nyugszanak, miért évenként rendszeren meglátogatja keletről néhány török zarándok. E hegyen felül esik az ó-budai kikötő, a Gellérthegyen alul pedig a »Kelenföldön« az ismeretes budai sósforrások találhatók.

A fővárosnak, melyet még ennyiben is csak hiányosan rajzoltattunk, nemcsak belseje, hanem környéke is sebes haladásnak indult. Különösen a pesti rész körött terjedő rónaság hovatovább élénk képet ölt. Gyarmat gyarmat után keletkezik itt, melyek mind csinosan és szabályosan épülnek s a külvárosoknak mintegy külső gyűrűjét képezik. Ilyenek már Erzsébetfalva, Kossuthfalva, Kis-Pest, Rákosfalva és az ugynevezett Százház. Mindezek mintegy előkészítik a főváros jövődbeli terjeszkedésének talaját. Kőbánya vasuti állomással, híres scrifőzéssel, mulatóhelyekkel és a serti kereskedők tanáival. A főváros tőzsomzédságában terül el a már említett Városliget, mely pompás fasoraival, gyalog- és kocsiútjaival, állatkertjével, mulató helyeivel, tavaival s szigetjeivel stb. számtalan látogatót csal a szabadba még télen is. Nagyon emeli a Városligetet a bele torkoló Sugárút. Keletről innen terül el a történelmileg nevezetes Rákosmező rajta az ugynevezett »királydomb«-bal.

Budát környező falvak: Albert-

falva; fu. 449 német l., kik többnyire mesteremberek. Promontor fu. a Duna jobb partján 3844 német l., kath. templommal, vasúti állomással, kikötővel, posta- és távíróhivatallal, kastélylyal, kőbányával s jó szőlőkkel; Vörösvár fu. 2533 német l., kath. és zsidó templommal, postahivatallal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel; lakosai jó fuvarosok. Ténny fu. a déli vasút m. 2512 német l., kath. és zsidó templommal, vasúti állomással, posta- és távíróhivatallal s szintén jó szőlőkkel és kőbányával; Törbágy fu. 1215 német l., kath. templommal. Búzája, szőlője s erdeje igen sok van. Budakeszi völgyben fekvő fu. 2900 német l., postahivatallal, sok szőlő- és erdővel. Hidegkút fu. 1093 német l., hegyes völgyes határral, mely főleg bort és rozst terem. Solmár regényes tájon fekvő fu. 1428 német l., kath. templommal s nagy káposzta-termesztéssel. Hajdan vára volt. Ürm fu. 700 német l., kath. templommal, bor- és gabnatermesztéssel. József főherceg birtoka. Békás-Megyer fu. melynek német (1000) lakosai szőlő- és gyümölcsenyésztéssel foglalkoznak. A Duna balpartján Pesttől és zakra van Ujpest, mely számos gyáraival s iparos lakosaival (12 ezer) a fővárosnak egyik legnépesebb telepe. Fót fu. gróf Károlyi Istv. szép kastélyával s az általa épített bizanczi-izlésű templommal; van 2080 l., kik jó bort termesztének; Rákospalota fu. az osztr. állami vasút m. 3458 magyar l., reform. és luth. templommal, sok szép nyári lakkal, vasúti állomással, posta- és távíróhivatallal, szőlő-, gyümölcs- és búzatermesztéssel, élénk tehenészettel stb. A falu és környéke a pestieknek kedves nyári mulatóhelyök. Szada fu, melynek lakosai (1004) sok gyümölcsöt és hires bort termesztének. Pesttől délre van Soroksár fu. 4000-nél több német lakossal s kalapgyárral. — A megye más helységei: Dunakeszi fu. az osztr. áll. vasút m. 1229 magyar l., posta- és távíróhivatallal. Csomád fu. 624 tót lakossal, luth. templommal, rozs-, krumpli- és bortermesztéssel s baromtenyésztéssel. Duka fu. 527 magyar l., búza-, rozs-, árpa- és zabtermesztéssel. Sződ fu. 1380 tót s magyar l., kath. templommal s homokos, de jó határral, melyen úgy a rozstermesztés, mint a baromtenyésztés sikeres. Acsa fu. a Galga völgyében, igen szép fekvéssel. Van 1061 tót, magyar s német lakosa, luth. temploma, pompás kastélya (Prónayaké) szép

gyűjteményekkel stb. Termeszt. rozst, krumplit és kendert. Püspök-Hatvan fu. a Galga vize m. 1224 magyar l., kath. templommal s jelentékeny határral, melyen jó bor, dohány, rozs, zab és krumpli terem. Szilág fu. szintén a Galga m. 800 magyar l., kath. templommal s jó határral. Vác-Kis-Hartyán fu. dombos vidéken 710 m. l., reform. és kath. templommal, bor- és szénatermesztéssel. Rátóth 738 tót l. s gabnatermesztéssel. A falun átfutó patak jó malmot hajt. Zsidó fu. egy völgyben 697 tót s magyar l., luth. templommal, nagy erdővel és szőlőkkel. Mácsa fu. a Galga völgyében 1388 magyar l., kath. templommal, postahivatallal s termékeny natárral, melyben Ecskend és Megyerke nevű puszták vannak. Búzája, bora jó. Van több vízi malma. Veresegyháza fu. 1245 magyar l., reform. és kath. templommal s jeles fehér borral. Domony fu. a Galga völgyében, Aszód közelében 1244 magyar s tót l., luth. és zsidó templommal s igen jó határral, mely a tiszta búzát is dúsan megtermi. Szőlője, legelője tetemes. Mogyoród fu. 1222 magyar l., r. kath. templommal, nagy határral, jó borral és kőbányával. Salamon király veszedelméről emlékeztet. Kerepes fu. 1022 tót s magyar l., kath. templommal, postahivatallal, szép tölgyes erdővel s dohánytermesztéssel. Rákos-Csaba fu. a budapest-hatvani vasút m. 1480 magyar l., kath. és ref. templommal, vasúti állomással, postahivatallal, jó gabnatermő határral s juhtenyésztéssel. Rákos-Keresztúr fu. a Rákos patak és a budapest-hatvani vasút m. 2444 magyar s tót l., luth. és zsidó templommal, a Podmaniczkyak szép kastélyával, jó búza- és bortermesztéssel. Cinkota fu. 1335 tót és német l., luth. templommal, jó határral s juhtenyésztéssel. Vác püspöki vs. Pesttől északra a vasút és a Duna mellett 12,090 l., kath. gimnázium, papnövelde, siketnők intézete, kórház, tébolyda, nagy fejenyűző, szép püspöki lak és székesegyház. Pilis-Csaba fu. 1309 német s tót l.; sok burgonyát és dohányt termeszt; tehenészet/Pilis-Szentkereszt fu. 880 tót l. s méhésztéssel. Csömör fu. 1491 tót s német l.; jó bort termeszt. Szentendrén vs. a Duna jobb partján szemben a hasonló nevű szigettel; van egy Izbég nevű külvárosa s 4683 német, szerb és magyar l., kik jó bort termesztének. Van itt kath. és óhitű templom, járásbíróság, postahivatal, rév a Dunán és

Van. újs.
1865-3073

Kőtelek
Kő. va
lászhaj

Van. újs.
1865-601
601
Van. újs.
1857-44

Fűszereiből sok vesszőt szállít a fővárosba. S z i g e t-S z e n t-M i k l ó s f u. szintén a Csepel-szigeten 1940 magyar l., reform. templommal, zsódség- és káposztatermesztéssel s ló- és marhatenyésztéssel. T a k s o n y f u. a soroksári Duna balpartján 1826 sváb és magyar l., kath. templommal s nagy, homokos határral, mely főleg rozsort, krumplit, zöldséget és kerti bort terem. Van vendégfogadója, sok dunai malma és halászata. Hozzá tartoznak O r d a s h á z a és D u n a-V a r s á n y nevű nagy puszták. B u g y i f u. az előbbitől délre 2510 magyar l., kath., reform. és zsidó templommal s igen nagy határral, melyen A l s ó- és F e l s ő-D é l e g y h á z a, A l s ó-R á d a, A l s ó-, F e l s ő-S z u n y o g s A l s ó- és F e l s ő-Ü r b ű nevű puszták vannak. A l s ó-D a b a s f u. az előbbitől keletre 1310 magyar l., ref. templommal, sok csinos urilakkal, posta-hivatallal, gabna- és bortermesztéssel s baromtenyésztéssel. F e l s ő-D a b a s f u. az előbbi szomszédjában 814 magyar s tótl. N y á r e g y h á z a (Alsó-, Felső-) pusztai község 1393 magyar l. s jó határral. I d e t a r t o z n a k m é g V a s a d és C s é v ö n á l l ó puszták is. V e c s é s f u. az osztr. áll. vasút m. 2831 magyar és sváb l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s bortermesztéssel. I d e t a r t o z n a k F e r i h e g y, H a l o m és S z e n t-L ő r i n c nevű nagy puszták. Az utóbbi vasúti állomás és szép úri lakokkal bír. Ü l l ő f u. az osztr. áll. vasút m. 2220 magyar l., kath. és ref. templommal, posta- és táviróhivatallal. Rozsot és bort bőven termesz. Van erdeje is. M o n o r mvs. az osztr. áll. vasút m. 5452 magyar l., ref., kath. és zsidótemplommal, több csinos magán épülettel, vasúti állomással, járásbírsággal, posta- és táviróhivatallal. Nagy határában jó roz- és kukoricatermő földek, szőlőskertek vannak. Erdője is van. Lakosai, kik közt szép számmal vannak mesteremberek, terményeikkel élénk kereskedést űznek. G o m b a f u. 2050 magyar l., ref. templommal, több szép úri lakkal, postával és termékeny határral. G ö d ő l l ő mvs. a királyi családnak kedvelt mulatóhelye gyönyörű kastélylyal és kerttel, 3010 l., ref. és kath. templommal.

1 Nyangbailf

Bp. Bou-
grivalja i
hova da
lavo a
a ggermek
"Remines-
laisaregob
em i fole
patamif
Kevife m
jo nevel
mint a b
v. a nadrag
legekte. fdy

Donatár

posta- és táviró hivatallal, csinos vasúti épületekkel és szép erdővel. **Aszód** mvs. a Galga vize m. 2295 l., luth. algymnasiummal, luth., kath. és zsidó templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s egy váralakú szép kastélylyal. Van egy tülgyára, meg szesz és sörfőző háza. **Isaszeg** fu. a Rákos f. m. 1890 l. nevezetes csatahely. **Pécel** fu. a budapest-hatvani vasút m. 2210 magyar l., reform. templommal, vasúti állomással, posta és táviróhivatallal, Nagy határa erős munkát kíván, de minden gabnanemet jól megterem. Van sok szőlője is. A hegyoldalon fekvő falu igen kedves látványt nyújt messzire kilátású kastélyával és úri lakjaival. **Liget és Locsod** nevű puszták tartoznak ide. A határon végig futó Rákos patak több malmot hajt. **Hévíz** fu. a Galga vize m. 1549 magyar l., kath. templommal s meleg forrásokkal. Jó határa sok gabnafélélt terem. Szőlői s erdője említésre méltók. **Tura** fu. az állami vasút m. 3512 magyar l., kath. templommal s postahivatallal. **Zámbock** fu. közel a hevesmegyei határhoz 1786 magyar l., kath. templommal s termékeny határral. **Tápió-Bicske** fu. a Tápió patak m. 2653 magyar l., kath. és zsidó templommal, postahivatallal s híres búzával. 1849. ápr. 3-án itt nagy ütközet volt. **Tápió-Súly** magyar fu. szint' azon patak m. 1018 l., kath. templommal s szép határral. **Tápió-Ságh** magyar fu. a Tápió m. 1358 l. s kath. templommal. **Tápió-Györgye** fu. a Tápió és a szolnok-hatvani vasút m. 3750 magyar l. Van kath. temploma, postahivatala, vasúti állomása és nagy határa. **Tápió-Szele** fu. a Tápió m. 3600 l., kath., luth., óhitű és zsidó templommal, postahivatallal, sok úri lakkal s igen nagy és eléggé termékeny határral. **Újszász** fu. a szolnok-hatvani vasút m. 2671 magyar kath. l., postahivatallal s vasúti állomással. Határa nagy és jó. **Rékas** fu. a Zagyva vize m. 3145 l., kath. templommal s postahivatallal. Határa igen jó; sok szép búzát, kukoricát és árpát terem **Lovat**, szarvasmarhát sokat tenyésztnek. **Tápió-Szent-Márton** fu. a Tápió m. 2333 l., kath. és luth. templommal s postahivatallal. Nagy határa termékeny s baromtenyésztésre alkalmas. **Pánd** fu. az előbbi szomszédjában 1636 l., reform. templommal s jó gabna- és kukoricatermesztéssel. **Alberti** mvs. közel az osztr. áll. vaspálya albert-irrsai állomásához 3320 tót s magyar l., luth. templommal, táv-

íróhivatallal s jelentékeny határral. **Irsa** fu. szintén az említett vasúti állomás közelében 3760 magyar, tót és sváb lakossal, luth., kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, pár csinos lakkal, sok bolttal és korcsmával. Nagy, bár homokos határában jó gabna és izes kerti bor terem; juhtenyésztése jelentékeny. **Pilis** mvs. a vasut m. 3195 l. s szép kastélylyal. Nagy határának a talaja nagyobb részt fekete homok, mely igen szép búzát, rozstól is terem. Bora sok és jó. Juhtenyésztése jelentékeny. Van vasúti állomása és postája. **Cegléd** szép jövőjű mvs. a vasuthálózat egyik legjelentékenyebb csomójánál, 22,216 ezer l., kik jobbára föld- és szőlőműveléssel, baromtenyésztéssel és kupeckedéssel foglalkoznak. Van itt jeles gőzmalom, nagyszerű ref. (kétornyu) templom s több népiskola mellett egy alsó reáliskola rajziskolával, k. járásbíróság, kir. adó- és postahivatal, takarékpénztár, gőzfürdő és szikvizgyár. **Nagykátá** mvs. 4200 l., földművelés, baromtenyésztés. **Nagykőrös** rendezett tanácsu mváros a vasut mellett 20,100 leginkább református lakossal, kik föld- s szőlőműveléssel, baromtenyésztéssel, főleg juhtenyésztéssel s kupeckedéssel foglalkoznak. Van itt ref. felgymnasium jelentékeny könyvtárral, egyházkerületi tanítóképződe tápintézzettel s rajziskolával, 17 nyilv. olvasó egyesület; k. járásbíróság, nevezetes városi levéltár, ref., kath. és zsidó templom, nagy kaszánya, gőzmalom, takarékpénztár, népbank, nőegylet, számos jól rendezett népiskola, felsőbb leányiskola, gyermekkert, városi mintakert, árpoda, mulatókert fürdővel. A lakosok tömérdek uborkát természetnek leginkább besavanyítva hordják Pestre. Kitűnő jövedelemforrás a gyümölcs, melyet Pestre és Bécsbe szállítanak. Ide tartozik **Kocsér** nagy pusztája 1281 l., gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Karaj** n 6 szintén népes és termékeny pusztája Szolnok közelében. **Kecskemét** kir. vs. a vasut m. 42,000 l., kik szintén föld- és szőlőműveléssel, gyümölcstermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Van itt ref. felgymnasium s jogakadémia, (könyv- és képtárral), kath. felgymnasium, kegyes- és ferencrendi zárdák, könyvnyomdák, helyi hírlapok, k. alreáliskola, kir. törvénytörvényes, több nyilv. olvasó egyesület, színház, sok csinos magánépület, minta- és mulatókert, két bank, több templom. (ref., luth., kath., zsidó) gőzmalom, kórház, stb. A lakosok élénk kereskedést üz-

Van új 1857-5

Van. újs. 1872. 4/6.

nek gyümölcsössel, gabnával s sertéssel. A vasúti állomás mellett látható a »Bánk-bán« szerzőjének, Katona Józsefnek márvány mellszobra. 14 □ mfdet haladó határa homokos, de jó mívelés mellett termékeny. Számtalan tanyáin kívül van több népes pusztája is (Borbás, Sz. Király, Monostor, Ágasegyháza, Bugac, Köncsög, Matkó és Kis-Alpár.) Szabadszállás rendezett tanácsu vs. nagy és termékeny határral, 5176 l., kik nagybárára földmivelők, reform. és zsidótemplommal, postával és táviró-állomással. Fülöpszállás rendezett tanácsú vs. előbbtől délre 3816 l., ref. templommal, nagy és termékeny határral, melynek némely helyein sok szikót sepernek, s k. postahivatallal. Félegyháza rendezett tanácsú vs. ezelőtt kerületi székhely, az osztr. államvaspálya m., Kecskeméttől délre 21,313 l., r. kath. és zsidó templommal, államintézőképző és reáliskolával stb. 3 □ mfdet haladó gazdag határán népes puszták (Csólyos, Ferencszállás, Galambos stb.) vannak. Gabna-, gyümölcs- és bortermesztése, állattenyésztése és baromvásárai fontosak. Van postája, vasúti és táviróállomása. Majsa mvs. előbbtől délre 7333 lakossal, kik leginkább földmíveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Nagy határában esik a Sziktó, melynek partjain mészégetésre alkalmas követ ásnak. Van római katolikus és zsidó temploma meg postahivatala. Halas rendezett tanácsú város előbbtől nyugotra 13,127 lakossal. Van reform. gymnasium, a, ref., r. kath. és zsidó temploma, több olvasó köre. Roppant határán sok gabnanemű és gyümölcs terem, tömérdek barom és juh tenyészik s népes puszták (Bodoglár, Eresztő, Fehértő, Fűzes-Balota Tajó, Zsana) vannak. A várostól nem messzire esik a Halas nevű tó. Postahivatal. Szolnok-v. Nagy-Abony mvs. a vasút m. 10,237 l., kath., ref. és zsidó templommal, vasúti állomással, postahivatallal, sok urilakkal s nagy és termékeny határral. Alpár történelmileg nevezetes falu a Tisza m. Kis-Kőrös mvs. 3000 l. Kalocsa érseki vs. a Vajas vize m. s közel a Dunához 16,300 l., kir. törvényszék, érseki palota, székes egyház, jezsuita gymnasium, papnövelde, posta- és táviróállomás. Roppant és termékeny határán sok népes pusztá van. Kún-Szt.-Miklós vs. a Dunának Bakér nevű ága m. 5,593 l., kik leginkább földmivelők. Van 6 osztályú ref. gymnasiuma, ref., róm. kath. és zsidó temploma, buza- és gyümölcs-termelése.

Dunavecse mvs. közel a Dunához 8000 l. Iszák mvs. 5000 l., virágzó juh- és marhatenyésztés. Lacháza mvs. közel a Dunához, 3632 l., ref. templommal és postahivatallal. Terjedelmes és termékeny határán több népes pusztá (Móricgátja, Kató, Csókás, Jakabháza) van. Örkény fu. 1,641 l. nagy és termékeny határral s postahivatallal. Ráckevei mezőváros a Csepel vagy ráckevei szigeten 5000 l., kik kenyérrel, gyümölcsössel és különféle élelmi szerekkel kereskednek Pestre. A szigeten e főhelyen kívül még 11 fu. van. Becse fu. szint' azon szigeten 636 sváb l., lótenyésztéssel, bor- és zöldségtermesztéssel. Sziget-Ujfalu fu. 1097 sváb l. Sziget-Szent-Márton fu. hasonlólag a Csepel-szigeten 624 sváb lakossal, rozs-, szőlő- és zöldségtermesztéssel. Bogdány fu. 2550 lakossal, kik hires bortermesztnek. Csobánka falu kőbányával. Gyömör fu. 1355 lakossal s két kastéllyal. Ócsa fu. 2456 l. igen régi (ref.) templommal. Hajós mvs. (van 3050 l.) közelében kezdődik a több mfdre terjedő Órjegi tó nevű mocsár. Dunapataj mvs. 5510 l., kik sok hagymát és más kerti növényeket termesztnek s azokkal kereskednek. Harta népes fu. sok babot s borsót termeszt s mindenféle élelmi szereket szállít Pestre. Szalkszentmárton mvs. 3460 l. s juhtenyésztéssel. Haraszti fu. a Duna balpartján 1530 l. s szép kastéllyal. Tó-Álmás fu. gyönyörű angol kerttel, Kók a fu. 2200 l., kik igen sok s jó tormát termesztnek. Sükösd fu. 3000 l. Solt mvs. közel a Dunához 4970 l. s virágzó állattenyésztéssel; nagy eperes és selyemtenyésztés. Dab fu. a Duna m. 738 magyar l., ref. templommal s jó határral. Töszomszédos vele Dömsöd fu. 3670 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, Apaj nevű pusztával s nagy határral, mely különösen sok és szép kétszerest terem. Makád fu. a Csepel-sziget déli csücsán 1500 magyar l., ref. templommal, baromtenyésztéssel és nagy halászáttal.

2. Bács-Bodrog megye Pest megyétől délre terjed el a Duna és a Tisza között. Felszíne általában rónáság, melynek egyhanguságát csak néhány tó (a legnagyobb a palicsi), az alföldi vasut, a telecskai dombok, ezeken alúl pedig a Ferencsatorna és a déli részét egészen keresztül metsző római sáncok zavarják meg. Területe 1873 előtt 178.⁷³ □ mfd. volt; 1873-ban azonban a Végvidék polgárosi-

tása folytán a 15.⁷⁸ □ mfdnyi titeli zászlóalj ide csatoltatván, 194.⁵¹ □ mfdre növekedett; lakossága pedig, mely előbb 576,150 lélekre ment, az idekebelezett 34,358 csajkás határörrel 610 508-ra szaporodott. Ezek nemzetiségre nézve magyarok, németek, szerbek, tótok és horvátok, kik a népesség gyarapodása előtt következő arányban állottak egymáshoz: magyar 42%, német 29%, szerb 15%, tót 8% és horvát 4%. A csajkásokkal főleg a szláv elem szaporodott. Vallásra nézve a nagy többség r. katolikus és gör. keleti, protestánsok, gör. katolikusok, zsidók aránylag kevesen vannak. Földje általában igen termékeny s különösen sok búzát és gabnát terem, úgy, hogy e megye méltán nevezhető az ország legfontosabb magtárának. Nevezetes termékei továbbá a len, mely szálainak hosszasága s fehérsége tekintetében legjobb az egész országban; aztán sok és jó dohány, komló, bab, káposzta, dinnye, bor stb. Marhateyésztése igen virágzó. Sertés- és juhnyájai nagy számmal vannak. Erdője kevés, s így fában és vadakban szűkölködik. Ipara főleg csak a városokra szorítkozik. Forgalma és kereskedése (főleg terményekkel) igen élénk. Halászata s hajózása a Duna és Tisza mentén, valamint a Ferenc-csatornán is, igen jelentékeny. Vasútja, az alföldi vasút, dél-nyugoti irányban metszi át a megyét. 1802-ig e megye két külön megyét (Bács és Bodrogh) képezett. Van e megyében 3 szab. királyi vs., 126 mvs és falu és 91 pusztá. A megyegyűlések helye Zombor. Főbb helyek: Szabadka (Szuboticza) kir. vs. a palicsi tó és az alföldi vasút m. 22 mfdre Pesttől 56,300 magyar, dalmata, szerb és német l., kik iparral s kereskedéssel foglalkoznak; a termékeny s terjedelmes határban sok gabnaneműt termesztenek s marhát tenyésztnek. Van itt kath. gimnásium, könyvnyomda, színház, fürdő stb. továbbá r. kath., óhitű és zsidó templom, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, kórház, lovas kaszárnya, nagy vasúti állomás és több nevezetes vásár. Hajdan meg volt erősítve. Van több népes pusztája. Zombor kir. vs. termékeny rónaságon a Ferenc-csatornához s a Dunához közel az alföldi vasút m. 24,300 magyar, dalmata, szerb és német l., szép megyeház, földmivelés, élénk kereskedés gabnával, selyemtermelés, néhány gyár, és kézműipar. Van itt 3 templom, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal,

nagy börtön, csinos városház, s több szép magánépület. Nagy határát csinos tanyák és majorok népesítik. Baja mvs. a Dunának egy hajózható ága m. 18,000 magyar, dalmata, szerb és német l., van kath. gimnásiuma, élénk gabnakereskedése, gőzhajóállomása, járásbírósága, adó-, posta- és táviróhivatala, sok iparos, pár gyára, kath., ref., luth., óhitű és zsidó temploma s termékeny nagy határa. Mátyásfalva nevű népes pusztával. Ujvidék (Neusatz) kir. vs. a Duna balpartján, összekötve egy hajóhíd által az átel-lenben fekvő Péterváradal. Van 19,120 l., szerb gymnasiuma, könyvnyomdája, igen élénk kereskedése borral, ürmőssel s szlavoniai szilvapálinkával, selyemgombolyító intézete. Egy görög nem egyesült püspöknek lakása van itt. Van óhitű, r. kath., ref., luth. és zsidó temploma s igen nagy termékeny határa. Em-lítendő még itt a kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta-, vám- és táviróhivatal. Gőzhajóállomás. Zenta (v. Szentá) mvs. a Tisza jobb partján 19,938 magyar és szerb l., 3 templommal, járásbíróssággal, adó- és postahivatallal. Kereskedés. Apatin mvs. a Duna m. 11,000 l., kik igen sok kendert termesztenek, de selyemtermeléssel, olajütéssel és kereskedéssel is foglalkoznak. Van járásbírósága, adó-, posta- és táviróhivatala. Gőzhajóállomás. Az alföld-fumei vasut itteni és Dunán túli részét egy gőzkomp hozza egymással összeköttetésbe. Almás mezőváros. 8280 l., s virágzó juhtenyésztéssel. Bács mvs. 3190 l., jó vörös bor-^{Val. Lj.} rál és sok gyümölcsrel. Bezdan mvs. 1860. 420. 8325 l. Futak mvs. 5780 l., szép kastély. Hódásák mvs. 3400 l., kik sok kendert és burgonyát termesztenek. Óv. Magyar-Kanisza csinos mezővs. a Tisza jobb partján révvél és 10,000 l., köles- és dohánytermesztés, virágzó marhaterenyésztés. K u p u s z i n a fu. (2895 l.) sok káposztát, zöldséget, főleg foghagymát termeszt. N e m e s M i l e t i c s, B á t h m o n o s t o r falvak. Kula mvs. s nevezetes gabna rakodóhely a Ferencz-csatorna m. 8150 l. Ezek jobbára magyarok és rácok, kik földmivelést és baromtenyésztést űznek. Vannak itt németek is, de ezek leginkább kézművesek. Óv e r b á s z fu. a Ferenc-csatorna által kettéhasítva, 3400 földmivelő lakossal. Uj-Verbász mvs. a Ferenc-csatorna m. 4150 l., evang. gymnasium, élénk gabnakereskedés. Szenttamás mvs. a Ferenc-csatorna m. 10,500 l., bortermesztés, baromtenyész-

tés. **Ó-Becse** mvs. s rakodó hely közel a Tiszához 11,580 l. **S z i v a c** fu. 8900 l., ezőlőmivelés. **Temerin** mvs. 7200 l., szép kastély. **Jankovác** mvs. 9820 l., sziksggyűjtés. **Topolya** mvs 7480 l. **Ó- és Újpalánka** csinos mv. 8900 l., kik kereskedést, selyemtenyészést és ipart űznek; van itt selyemfálanda. **C s e r v e n k a** fu. 6825 l. kereskedés, szőlőmivelés, olajütés. **Kis-ker** fu. 2620 l., buza- és kendertermesztés. **K o l l u t h** fu. 2470 l., selyemtermelés. **Rigyitza** fu. a Kigyós-ér m. 3735 német, szerb s magyar l., két templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Juhtenyészése nagy. **Vaskút** fu 4660 német s dalmát l., kath. templommal, postahivatallal, buza-, zab- és káposztatermesztéssel. **Sztanisics** mvs. egy nagy tó m. Zombortól északra 6206 német, szerb és magyar l., két templommal, postahivatallal s igen nagy termékeny, bár részben mocsáros határral, melyben **Sári és Ravna** nevű puszták vannak. **Hegyes** magyar fu. a telecsai dombok közti ér m. 4432 l., két templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral. **Pivnica** szerb-német fu. a római sáncok m. 4421 l., postahivatallal, kender-, len- és buzatermesztéssel. **Monostorszeg**, magyar fu. a Duna és a Ferencsatorna közt 5135 l., postahivatallal. Sok és kitűnő búzát s kenderet termeszt. Halászata jelentékeny. Itt van a Ferencsatorna első (s hollandi modorú) zsilipje. **Sztapár (Ó-)** szerb fu. 5523 l. a Ferencsatorna m. Van postahivatallal, réve s jó határa. **Kis-Sztapár** önálló adóközség 99 magyar s német l. s igen termékeny határral. Ide tartoznak **Bekova, Pusztá-Kula és Prekaja** kincstári nagy puszták. **Petrovác** nagy tót fu 7256 luth. l. s postahivatallal. **Sóóvé, (Ó- és Új-)** faluk 2091, illetőleg 1979 szerb és német l. s jó határral. **Petrovoszello** fu. 6682 magyar és szerb l. s igen nagy határral. **Földvár (Tisza- v. Bács-)** a Ferencsatornának Tiszába szakadásánál 5265 magyar, szerb l. Posta, halászat. **Ó-Moravica** magyar fu. 5210 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal s nagy határral. **Bajmok, Patsér, Martonos, Ada, Moholy, Csantavér** népes, búzatermesztő és baromtenyésző helységek. **Plavna** fu. jóvelmes halászzattal a Dunában és a Vajas mocsárban. **Titel** (v. **Tittel**) mvs. a Tisza jobb partján, a Béga torkolatával átellenben s egy órányira a Tisza torkolatától. Kir. szolgabiroisági székhely. Van 2700 lakosa,

r. kath. és gör.-keleti felekezeti iskolája, fegyvertára, fegyver- és hajógyára, posta- és táviróhivatala s kereskedelme. Jelentékeny hajózási állomás. **Káty** (v. **Kács**) fu., mely mellett 1848-ban ütközött volt. **Józseffalva** (**Zsablya, Josefödorf**) nagy fu. 4260 l. s kir. járásbírói hivatallal. **Gospodince**, fu. 2200 l. **Felső-Kövil**, fu. a Duna egyik mellékága mellett, **Karlovic** átellenben, 2400 l. s kalugyer-zárdával. **Alsó-Kövil** fu. 1273 szerb l. s gör. kel. templommal. **Csurog** (v. **Csurog**) fu. és hajózási állomás a Tisza mellett, 3460 lakossal. **Mossorin** fu. Titelen felül, 793 szerb lakossal, gör. kel. templommal. **Georgievá, Kövil-Szent-Iván és Vilóva** falvak, előbbi 1707, utóbbi 881 szerb lakossal. *Kelébja, V. új. 1865. 408.*

3. **Nógrádmegye** 753/4 □ mfdnyi területen fekszik Pesttől északra. Van 198,270 lakosa, kik főleg magyarok (67.05%) és tótok (mintegy 30%). Ez utóbbiak főleg az északnyugoti részeket foglalják el. A megye felszíne általában hegyes. Legnagyobb lapályai főfolyója, az **Ipolymentén** vannak. Főbb hegyei a **Cserhát-, Naszáli és Jenő** hegyek. Folyói a **Duna**, de csak egy darabon, délen, továbbá az **Ipoly**, mely a megyét egészen végig szeli s a **Zagyva**, de csak felső folyásával. Kiválóbb termékei a rozs, kukorica, burgonya, dohány és gyümölcs. Állattenyésztésének legfontosabb ága a juh- és sertésenyésztés. Az ásványországot itt főleg kőszén, krétát és mészkövet szolgáltat. **Ipára** élénk s főleg faeszközöket, cseréppipákat, cserépedényeket, üveget és posztót (**Grács**) szolgáltat. Kereskedelme jelentékeny. Vasútja északon és délen van egy-egy darabon. E szép regényes tekintetű megyében van önálló község (város, falu) 278, kapcsolt község (falu, pusztá) pedig 179. Gyűléseit **Balassa-Gyarmaton** tartja. Főbb helyek: **Balassa-Gyarmat** mvs., az **Ipoly** m. 6435 n.a-^{1. új.} gyar s tót lakossal, r. kath., luth. és zsidó templomokkal. Van itt kir. törvényszék, járásbírószág, adó-, posta- és táviróhivatal, szép megye- és fegyház, angol kisasszonyok nevelő intézete. Ide tartozó puszták **Illési és Nyirjes**. **Nagy-Oroszi** mvs. 2010 l. **Ebek** fu. 628 l. s savanyuvíz-forrással. **Felső-Esztergály** mvs. 692 l. **Kékkő** mvs. merdek hegyek közt egy mély völgyben fekszik, gyümölcsösök és gesztenyes erdőkkel körülvéve, 1420 l. **Nógrád** mvs. kies vidéken, 1564 l., romban heverő vára van, melytől a megye kölcsönözte nevét. Közel ide terül el

A kiinduló pontja a Kis-Hegyes - vízvidéki mellékatorna árak, mely az első káprázgató 1872. a kiadly ketté. Ezt ott egy kis folyó (Panionia) öntötte meg.

T. Isely, régi vidéken felvő nagy gyűjtője; idegen elhagyta a földet / Bőven. P. Nagy, 1878. - 233. e.) 3) Leng. R. M. O. és a N. V. 1867. 336. l. Isely városát is meglátogatta. Először a Borsod-Regárdi Károlyi-község. A falu borsod-Regárdi nevezetű. Régi nagy tanyai templomában legelőből ha-
mangyáriak csigáira.

62

a mérges növényzetű Zsombtáva. Vadkert mvs. 2476 l. s. ásványos forrással. Bánkf. m. tó, (tengerszemnek nevezi a nép,) melynek még eddig nem lehetett fenekét érni. Diósjenő fu. 1659 l. gesztenyéje, halastava ásványos forrása s vadakkal bővelkedő erdeje van. Kosd fu. a Naszáli hegy tövében 1520 l. s. híres borral. Penc (v. Felső-Penc) fu. 1506 l. s. híres borral. Rád fu. 1035 l. szintén boráról nevezetes. Riba kis fu. jó dohánnyáról ismeretes. Romhány fu. 1480 l. s. kőbányával. Szügy fu. 1620 l. Tereske fu. 987 l. s. régi templommal. Tolmács fu. 760 l. szép kastély híres gyümölcsös kerttel. Várbó fu. 635 l. kastély kerttel. Verőce fu. a vasut m. 1600 l. jó bora s kőszene van s közel hozzá fekszik a Migazzi-kastély. Szécsény mvs. gyönyörű vidéken 3582 l. szép kastély s ritka növényekkel díszelő angol kert. Van posta- és táviróhivatala. Surány fu. 775 magyar l. luth. templommal s jelentékeny nagy határral. Szirák mvs. 1360 l. járásbíróssággal s szép kastélylyal. Alsó-Ludány kis fu. csinos kastélylyal. Becske falu. 970 l. kik jó bort és híres dohányt termesztnek. Buják fu. magas hegyek közt 1850 l. omladékból heverő vár, bortermesztés. Ecseg fu. 1835 l. vármok, jó bor.²⁾ Hollókő kis fu. Kürt (v. Ipoly-Kürt) nagyon kis csinos kastélylyal. Litke fu. 956 l. Vajás nevű hegyében jó fehér kréta találattik. Szanda fu. 625 l. s. váromladékkal. Szőlős fu. 890 l. kik igen jó meszet égetnek. Fülel mvs. egy kies vidéken Gümörmegye szélén 1510 l. nagy monostor, savanyu-víz-forrás, kőbánya. és nevezetes várom. Ipoly-Bolok fu. 554 lakossal. Garáb igen kis fu. savanyuvíz-forrással. Kis-Terenye (v. Kis-Terenne) fu. 1580 l. s. szép kastélylyal. Málnapataka fu. 1795 l. kik sok deszkát, zsindelyt és lécet készítenek s sok fűzeléket termesztnek. Nagyalu fu. 446 l. kik jobbára fazekasok és bognárok; agyagbányáját messze földről felkeresik a fazekasok. Mátra-Novák fu. 870 l.; közelében van Csértő nevű mérges fűvű tó. Ozdín fu. 520 l. Poltár fu. 550 l. köztük sok fazekas; híres agyag, savanyuvíz-források, egy hegytetőn szappanföld találattik. Rap (v. Rapp) fu. 490 l.; egy Renyik nevű hegytetőn elhagyatott kőbánya van itt, melyben kővé vált tengeri csigák találattak. Rónya kis fu. 260 l. s. ásványos (vasas) forrással. Salgó-Tarján fu.

710 l., kastélykerttel, s híres kőszénbányával s váromladékkal Szinóbanya fu. 1525 l., üveghuta. Zagya fu. a hasonló folyó forrásánál, 520 l., váromladék. Divén mvs. 1405 l. s. várommal, Gács (v. Gács-Váralja) mvs. 1430 l. s. a legnagyobb posztógyárral az országban; ezen kívül van itt még papir-, cukor- és kőedénygyár is. Losonc mvs. a Tugár f. s. a vasut m. egy kies, lapályos térségben 3934 l. köztük sok iparos, prot. gymnasium, híres gabna és gyapjúvásár. Van itt három templom, csinos városház, járásbírósság, adó-, posta- és táviróhivatal s fakereskedés. Losonc-Tugár mvs. Losonc tözsomszédságában 1277 l. Podrecsány fu. 490 l., híres papirgyár, szép kastély kerttel. Alsó-Stregova fu. 309 l. szép kastély kerttel. Vilke fu. 720 l., kastély kerttel.

4. Hont megyének $44\frac{1}{4}$ □ mfdnyi területén 112,195 l. él, kik nyelvökre nézve magyarok (45%), tótok (46%), németek (9%) Vallásra nézve legtöbben vannak r. katolikusok és ágost. evangélikusok. A megye általában hegyes (Északnyugoti Kárpátok) jelentékeny magaslattal és gyönyörű völgyekkel; déli dombos részét a Duna érinti s azonkívül az eléggé termékeny földet az Ipoly, Selmec és Garan áztatja. Termékeit illetőleg meggyezzük, hogy hegyes természete dacára is megterem itt minden gabnánem, valamint a dohány és szőlő is szépen díszlik. Gyümölcse, kendere és hüvelyes veteménye is bőven terem. Erdőségei nagyok lévén, fában és vadakban bővelkedik. Állattenyésztése virágzó. Juhászata sok gyapjút és sajtot szolgáltat. Egyébíránt a lakosok főfoglalkozása a bányászat. Van sok savanyuvíz és ásványa, mint arany (évenként 4 mázsa), ezüst, réz, vas, ón, opál, porcellánföld stb. Ipara elég élénk; forgalma és kereskedelme jelentékeny. A megye déli részén az osztr. állami vaspálya vonul át. A megyegyűlések Ipoly-ságon tartatnak. Országútjai jó karban vannak. Van a megye területén 1 k. vs., 10 mvs., 174 fu. és 57 pusztá. Főbb helyek: Selmec v. Selmecbánya (Schemnitz) k. bányaváros négy külvárossal, 20 mfdre Pesttől, 13,240 l., magas kősziklás hegyek közt fekszik; van itt: bányatörvényszék, kir. törvényszék, járásbírósság, adó-, posta- és táviróhivatal, bányász- és erdészeti akadémia vegműhelyekkel és kitűnő ásványgyűjteménnyel, egy kath. és egy prot. gymnasium, rajztanoda stb.

Val. Var.
új. 1857. v. 8.

Var. u.
1857. 3.
Kiadók
10. 258.

63

5. **Esztergom megye** amattól dél-nyugotra fekszik 19 □ mfdnyi területen; van 69,63 lakosa, kik legnagyobb részt (82,65 %) magyarok, vallásra nézve pedig többnyire róm. katolikusok. Folyói: a Duna, mely a megyét két részre hasítja és a Garan. A Duna balpartján elterülő része a megyének csaknem egészen róna, ellenben a jobbparti részt a Vértes-hegy ágai borítják, melyek közt a Pilis bérc tűnik ki leginkább. Földje általában termékeny. Nevezetesebb termékei a növényországból a buza, kukorica, szőlő és gyümölcs, ezenfelül nagy erdőségei igen sok fát szolgáltatnak. Baromtenyésztése inkább csak a helyi szükséglet fedezéi; de vadak- és halakban bővelkedik. Ipára leginkább csak a városokban élénk; de annál fontosabb a kereskedelme, mely úgy Budapest, mint Bécs felé nagyon élénk. Vasutja az osztr. állami vasút s fontos vízi útja a Duna. Az ásványországnak itt bőven előjövő 3 termékét a kőszén, a márvány és a mészet különösen is ki kell emelnünk. Van a megye területén 1 rendezett tanácsú vs., 4 mvs., 45 fu. és 38 puszt. Gyüleseit a megye Esztergomban tartja. Főbb helyek: **Esztergom** rendezett tanácsú (előbb sz. kir.) vs. és székhelye a hercegprimásnak, gyönyörű vidéken fekszik a Duna jobb partján, Pesthez 6 mértföldre; van 8780 l. Egy hegy tetején diszeleg a várszerű primási lak, melynek legnagyobb ékesége a basilica — a legszébb templomok egyike az országnban. Esztergom városában van fűgymásium, papnövelde, tanítóképezde, értékes könyvtár és levéltár, zárda, takarékpénztár, posztógyár, meleg fürdő. A vár egyik nevezetessége a vízemelő gép, mely a Dunából 150 ölnyi magásra emeli a vizet. Esztergom városa több részre oszlik, melyek közül **Szenttamás** nevű városrészben van kórháza, keserű vizű forrása s egy kis tava, mely soha be nem fagy; továbbá **Szentgyörgy** nevű városrésznek lakosai sok és kitűnő bort termesztenek. E két városrészt külön-külön önálló mezővárosnak is szokott véteitni. **Baja** n. fu. 2100 l., kik jó bort termesztenek. A falunak vadakban bővelkedő erdeje s határának szép fehér fővénye van, melyet üvegutákba messze elhordanak. **Bajóth** fu. 890 l. s híres köszénbányá

Maria-Ceclav, Var. Uj., 1860.-432.

lén 350 l. s kitünő üveggyárral. **Verebély** mvs. a Zsitva f. m. 1620 l., sóház. **Bessenyő** fu. 1136 l., kik sok gyümölcsöt és káposztát termesztenek. **Fájkürt** (Nagy- és Kis-Fájkürt) fu. 825 l., bor és gyümölcstermesztés. *Hrusso, Van. 1871. 1872. - 428.*

7. **Zólyom megye** 49. ☐ mfdnyi területe egészen hegyes. A **Fáttra** és **Kis-Táttra** bércei szeldelik át meg át. Lakosainak száma 101,958 (jobbára tótok (96.75%) s vallásra nézve róm. katholikuskok). Folyói a **Garan** és a **Szalatna**. Hegyeiben van arany, ezüst, réz, vas és higany. Zólyomnak földje egészen hegyes ugyan, és éghajlata is hűvös, de van néhány szép és termékeny völgye is. Főbb termékei: sok burgonya, árpa, zab, hajdina, bab és borsó; de délibb részeiben a buza és rozs is megterem, gyümölcse pedig éppen szép mennyiségben van. Erdője és vadja sok. Állattenyésztése nem nagy. Ipara élénk s üveget, papírt, lőport, cukrot és posztót stb. szolgáltat. Vasútja a hatvan-ruttikai, mely élénk forgalmat közvetít. E megyében van 5 bányavs., 10 mvs., 118 fu. és 7 puszt. Gyűléseit e megye Besztercebányán tartja. Főbb helyek: **Besztercebánya** (Neusohl) bányaváros a **Garan** folyó és a **Bisztra** patak összefolyásánál Pesttől 18 mfdre 11,780 l. Van itt kath. gymnasium, papnövelde, több réz- és vashámor, ezüst és ércolvasztó, néhány gyár, lőpormalom, virágzó ipar és kereskedés, szép város és megyeháza, róm. kath. püspöki lak s a lerombolt várban épült templomok, káptalani épület, kórház, szép piac. Határában van a híres **hermanneci** papirgyár. **Besztercebánya** szép város, de környéke még szebb s mondhatni bájos. **Breznóbánya** (Bries) vs. a **Garan** m. 11,776 l., kik a juhtenyésztésből nagy hasznot húznak, turójuk híres; sok méhet is tartanak. Van itt kath. gymnasium, vashámor és huta. **Libetbánya** (Liebethen) bányavs. a **Garan** m. 2047 l., kik sok lent termesztenek; van itt vas- és rézbánya s olvasztó kemence. **Zólyom** (Altsohl) bányavs. a **Garan** és **Szalatna** összefolyásánál 1840 l. **Korpona** (Karpfen) vs. hasonnevű viz m. 3740 l. Ez az ország legrégebb városainak egyike; van benne egy kath. kis gymnasium, teren bora és sok gyümölcse. **Tót-Lipce** v. **Zólyó** mvs. a **Garan** m. 1305 l., 2 papirmalommal s régi várral. **Polnyik** mvs. 1050 l., vasbányák és hámorokkal, a lakosok sok zsidelyt készít-

nek. **Radván** (v. **Radvány**) mvs. a **Garan** m. 1350 l. s két kastélylyal, melyek egyikeben könyvtár és fegyvergyűjtemény van. **Urvölgye** (Herregrund) mvs. 1481 l. arany-, ezüst- és rézbányákkal. Az itteni cémentvizben a vas rézzé változik. **Baczkuk** (v. **Bazuch**) fu. 705 l., vasbányával és savanyuvizzel. **Felső-Micsinye** fu. 750 l., kik gabna-, marha- és sertéske-reskedést üznek. **Mitőv** v. **Vámosfalu** fu. 900 l., vas-, réz-, dárdany- és horgonybányákkal. **Rhönec** (v. **Rönice**) fu. vas- és acélgýaráiról híres, van 1522 l. **Szila** (v. **Szilha**) falu 304 lakossal s jeles üvegcsúrral. **Tajova** olvasztóműhelylyel. **Detva** mezőváros 6500 l. **Dobrona** (v. **Dobniva**) és **Pelsőc** mvsok, amaz 1260, ez 2890 l. **Nagyszalatna** mvs. 2465 l. a **Szalatna** vize m. savanyuvizzel, szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. **Garamszeg** (v. **Garamszeg**) fu. 280 l. s szép kastélylyal **Ocsóva** fu. 2640 l. és **Végles** fu. 790 l. **Hrinova** (v. **Hrinyova**) kis fu. üveggyárral. **Sziliács** híres fürdőhely. **Ribár** u. m. **Hajnók** fu. 735 l.

8. **Liptó megye** 36 1/4 ☐ mfd. területét mindenfelől hegyek környezik és ágazzák be, még pedig északról a magas, délről pedig az alacsony **Táttra**, mely egyszerű hegyek közén a **Vág** folyó fut és képez egy gyönyörű hosszú völgyet, mely különben az egész megyét magában foglalja. Lakosainak száma 79,272, kik leginkább tótok (96.35%). Éghajlata az év legnagyobb részében a zordonságig hűvös, miért földje sem igen termékeny. Főbb termékei: árpa, zab, burgonya és hajdina. Marha- és méhtenyésztése igen jelentékeny. Juhászata sok és híres saját szolgáltat. Hegyeiben van arany, ezüst, réz, vas és kőszén. Ásványos vizei közt leg-híresebb a korinticai. Ipara faeszközöket, vásznat, gyolcsot, cserépedényt és üveget szolgáltat. Kereskedése, főleg fával, igen élénk. Útjai elég jók. Van itt 148 helység és 43 puszt. Vizei a megyének: a **Vágon** kívül a **Béla** patak, **Bóca**. A megyegyűlések **Sz.-Miklóson** tartatnak. Főbb helyek: **Sz.-Miklós** mvs. a **Vág** m. 2000 l. s megyeházzal. **Verbice** mvs. 1640 l., amattól csak a **Garan** által van elválasztva. **Bobróc** (Nagy) mvs. 1830 l. **Kis-Bobróc** fu. 306 l. **Tárnóc** mvs. 863 l. **Szjelnic** (v. **Szjelnice**) mvs. 870 l., kik sok lent és borsót termesztenek és sok vásznat szőnek. **Hutti** fu. Árva megye határán 1100 l., kik közt sok üveges és ablakos találatik. **Szent**

mária fu. a Vág m. 300 l. s igen régi templommal, melyben nevezetes iratgyűjtemény őriztetik. **Rózsahegy** mvs. a Vág m. 2350 l., sóház, kath. algymnasium, fekete márvány, savanyuvíz. Közeliében hevernek **Lik** a v. r. romjai. A Reguca vize itt foly a Vágba. **Szlécs és Tepla** mvsok savanyuvízzel, amannak 1490, emennek 980 l. van. **Gombás fu.** a Vág m. 050 l. s üveghutával. **Lucski fu.** 987 l., kik sok juhot tartanak, patakjában sok pisztráng és rák van, mely utóbbiak megfőzetve, szürke színűek lesznek. **Hires meleg fürdő** is van itt. **Lik** a v. népes fu. gyönyörű fenyecekkel s régi váromladékokkal. **Sz. Mihály kis fu.** 140 l. s papírmalommal. **Német-Lipcse** mvs. 2550 l., vas- és piskolcányával. **Deményfalva fu.** cseppkőbarlangjáról nevezetes. **Király- és Szt. Iván-Bóca** egymás mellett fekvő két kis mvs. arany- és ezüstmányakkal, üveghutákkal, savanyuvízzel. **Hibbe** mvs. 2000 l., kik faeszközöket és vásznat készítenek. Utcai bibliai helyneveket viselnek, mint Bethlehem, Jeriko, Zsodoma stb. **Hradek v. Liptóújvár** mvs. a Vág m. 777 l., fűrészmalom, vasgyár. **Szt. Iván fu.** 930 l. s sok természeti ritkasággal, melynek: 1. Kriptájában 300 évig is megmaradnak a holttestek a nélkül, hogy rothadásba mennének; 2. A templom belső kerítésén belül van egy mérges forrás, mely a közsiklából tolu ki s kenes gőze napfelkelte előtt az apró madarakat elbódítja; 3. Van savanyuvíz-forrása; 4. Van vizshangja, mely 8 szót tagot visszamond. **Maluzsin** a fu. 460 l. bánya, rézhámor s sós vasas ásványvíz. **Osza da fu.** 1173 l. s **Koritnica** nevű hires fürdővel, hol posta és táviradivahival is van. *V. újr. 1863. 336. ed 1863. - 25. v.*

9. **Árva megye**, az ország ezen legészakibb megyéje 36 □ mfd. területű s van 82,364 tót (igazában 97,1% tót) lakosa. Az itt élő csekély magyarság leginkább a birtokos és hivatalnok osztályhoz tartozik. Az egész megye nagyon hegyes, égalja rideg, földje terméketlen s csupán zabot, burgonyát, kendert és lent terem. A juhtenyésztés virágzik s a szorgalmas lakosok sok turót és sajtot készítenek s azzal kereskednek. Bányászata és fakereskedése nem jelentéktelen. Ásványos vizei sok helyt vannak. Folyói: az Árva és a Vág. Van a megyében 6 mvs., 93 fu. s 33 tanyaféle. A megyegyűlésnek Alsó-Kubinban tartatnak. Főbb helyek: **Tersztenna** mvs. 2680 l., zárda, látogatott vásárok.

Chiszne népes fu. 1320 l. vasbánya, vászonszövés. **Hamri fu.** 240 l. vasbánya s vashámor. **Jablunka fu.** 3500 l. **Alsó- és Felső-Lipnica**, lakói (2416 és 1430) sok vásznat és durva posztót készítenek; sajttal és vajjal kereskednek. **Pekelnik fu.** 1125 l. **Podvilk fu.** 1335 l. **Suchahora fu.** 686 l. **Osza da fu.** 586 l., kik cserépedényt égetnek s sajttal, vajjal igen fontos kereskedést űznek. **Usztje (v. Usztja) fu.** 1066 l. s közzénnel. **Bobró** mvs. 1258 l. kik sok vásznat szőnek s azzal a távol külföldön kereskedést űznek. **Námesztó** mvs. az Árva f. m. 1340 l. kik sok burgonyát termesztnek, fával és gyolccsal kereskednek. **Lomna** falu 670 lakossal kik sok deszkát, zsindelyt s parasztposztót készítenek. **Pothora fu.** a galiciai határ m. 1300 l., fűrészmalom, konyhasós forrás. **Szlanica fu.** 740 l. s gyolcskereskedéssel. **Zubrolava fu.** fával és gyolccsal kereskedést űz; van fehérítő gyára 1877 l. **Turdosin (v. Thurdosin) mvs.** az Árva f. m. 1625 l. élénk ló-, szarvasmarha- és gabnavásárokkal, gyolcskereskedéssel; sóraktár. **Árvavár** alja (v. Árva-Váralja) fu. az Árva f. s a pusztulásnak indult régi vár m. 460 l. **Fehérpatak v. Bielipotok fu.** 751 l.; kőbányájukban jó malomköveket fejtenek, papírmalom. **Habovka fu.** 709 l., durva posztó és szürkésítés, vasbánya. **Malatina fu.** 656 l., vasbányával, durva posztó- és szürkésítéssel. **Nizsna (v. Nyizsnya) fu.** 1030 l., lentermelés, serfőzde, papírmalom. **Podbiel (v. Podbjel) fu.** az Árva f. m. 950 l. **Pribis** borsójáról ismeretes fu. 544 l. **Zabido és Zuberec** falvak mindegyike sok parasztposztót és pokrócot készít, amannak 586, emennek egy vasbányája és 870 l. van. Itt tűnik el a **Sztudena** patak a földbe s 600 ölnyi távolban buvik ismét elő. **Alsókubin** mvs. az Árva f. m. 1690 l., megyeház, nyilvános könyvtár, kőbánya. Határában buza és rozs is terem. **Velicsna v. Nagyfalva** mvs. az Árva f. m. 1286 szorgalmas lakossal, kik gabnát, lent, kendert és hüvelyes veteeményeket termesztnek, sajtot és gyolcsot készítenek, sajttal, fával és gyolccsal kereskednek. **Oláh-Dubova fu.** 690 l. **Jaszenova fu.** sok vásznat és sajtot készít, van 679 l. **Kralován fu.** az Árva és Vág összefolyásánál fakereskedéssel s 370 l. **Felső-Kubin fu.** egy régi vár omladékával s több urasági lakházzal; van 691 l. **Mokrágy fu.** az

Var. újr.
1877

Árva f. m. 275 l., kastélylyal. P a r n i c a fu. turót és sajtot készít, van papirmalma, egy sóha be nem fagyó forrása s 1175 l. P o k r i v á c s fu. (300 l.) sok boroviczkát készít. Z a z r i v a fu. 2500 l., kik faeszközt, turót, vaját és sajtot készítenek. D i e r o v a pusztá, savanyuvíz forrással.

10. **Turóc megye** Árvától délre. E megye egészen hegyektől van körülvéve, melyek a nagy és kis Fátra s ezek ágai, de belől rónás és 20 □ mldnyi területén kellemesen váltják föl egymást szántóföldek, rétek, erdők, hegyek és völgyek. Éghajlata valamivel szelidebb, mint Árváé. Nem igen termékeny földjének főtermékei: a burgonya, zab, hajdina, len, kender és sok fa; de helylyel-közzel megterm a búza és rozs is. Baromtenyésztése csekély, szintgy ipara is, mely főleg a fa feldolgozására (faedények, zsindey stb. szorítokzik; ellenben főleg Orosz- és Oláhországgal üzőtt kereskedése (faragványokkal, turóval, illatszerekkel stb.) élénken mondható. Népsége 45,346 l., kik, kevés magyárt és németet leszámítva, jobbra tótok (84,16%). Vizei a Vág és Turóc folyók meg a trebisztói és bisztricskai tavak. Meggye gyűléseit Szentmártonban tartja. Van e megyében 6 mvs., 116 fu. és 11 pusztá. Főbb helyek: **Szentmárton** (v. Turóc-Szentmárton) vs. a Turóc f. és a pest-oderbergi vasút m. megyeházzal s 2106 l., kik sok borsót termesztének. Van itt kir. törvényszék, járásbíróság, adó- és postahivatal, ev., róm. kath. és zsidó templom. **Thurán** (v. Thurány) mvs. 2045 l. **Szucsán** mvs. 2036 l. közel a Vághoz. **Nolcsó** fu. 370 l., postahivatal, barlang. **Szklabinaváralja** fu. régi várral s 391 l. **Blatnica** fu. kies vidéken juhtenyésztéssel. **Folkusfalva** (v. Folkusova) fu. 291 l. **Necpál** fu. 278 l. s papírmalommal. **Mosóc** mvs. a Csernakov patak m. 1680 l. s 3 kastélylyal. **Sztubnya** nevű fu. van három: **Alsó-Sztubnya** 574 l., **Felső-Sztubnya** 1770 l. és **Fürdő-Sztubnya** 95 l. s jóhírű meleg fürdővel. **Tótpróna** mvs. 1020 l. s kastélylyal. **Znojváralja** mvs. 1640 l. állami tanítóképző-intézettel s papírmalommal. E mvs. sokáig a jezsuitáké volt; most a budapesti egyetem birtoka. Régi vára, mely a tatároknak elől menekült IV. Bélának szolgált menhelyül, ma romban hever. **Dubova** fu. **Pozehaj** és **Halakszék** nevű pusztákkal és 914 lakossal. **Vrickó** fu. 1525 l., kik sok tehenet tartanak, vajjal és sajttal ke-

reskednek. **Hollerstein** nevű barlang is van itt. **Kossuth** fu. a Jordán patak m. 90 l. **Rutka**, **Alsó** és **Felső**, előbbi fu. a hasonló nevű vasútvonal végső állomása 631 l., az utóbbi szintén fu. 284 l.

11. **Trencsén megye** a Beszkek aljában egy kies, széles völgy, melynek közepén a Vág rohan keresztül. Kiterjedése 80¹/₄ □ mld. Lakosainak száma 248,626 (96,25% tót), kik, néhány magyar uricsalád kivételével, tótok, s főleg szarvasmarha-, juh- és méhtenyésztést űznek. Jelentékenyebb folyók: a Vág és Kiszuca; tavai közül említésre méltó a **Vöröskő** i tó, mely 300 □ ölnél nagyobb területű. A Vág völgye gyönyörű tájképet nyújt, de éghajlata hűvös és földje nem termékeny. Főbb terményei: burgonya, zab, hajdina, gyümölcs, kivált szilva. Van igen sok ásványos vize. Ipara főleg cserépedényt, szótót és vásznat szolgáltat. Erdő itt is sok levén, a fakereskedés igen virágzik; mézet, turót és sajtot is sokat visznek úgy a többi megyékbe, mint a szomszédos Galiciába, Sziléziába és Morvaországba. Nagyon emeli e megyét a Vág völgyön épült vasút. A megyegyűlések Trencsénben tartatnak. Van e megyében 1 vs., 19 mvs. 385 fu. és 23 pusztá. Főbb helyek: **Trencsén** előtt sz. kir. ma rendezett tanácsú vs. a Vág m. egy szűk völgyben 4000 tót, magyar s német l., kik ipart űznek, földműveléssel foglalkoznak, sőt főznek és sok gyümölcsöt aszalnak. A belvárost köfal keríti. Van itt egy szép templom, megyeház, zárdá és kath. gimnásium. Magas sziklán épült régi várában nevezetes a 95° mélységű kut. E várat hajdan Csák Máté, később a Szapolyai és Illésházy főúri családok birták; ma Sina b. utódaiké. **Csatza** (v. Csásca) mvs. a Kiszuca f. m. 3345 l., kik bórall, vászonnal s fával kereskednek. **Teplica** mvs. 1003 l., kastélylyal s papírmalommal. **Kiszuca-Ujhely** mezőváros a Kiszuca f. m. 2135 l. **Varin** v. **Várna** mvs. a Vág m. 2800 l., kik meszet égetnek. **Zsolna** kerített mvs. a Vág m. 2730 l., kik fával, vászonnal és bórall kereskednek. Van itt kath. gymnasium, zárdá, sőház, szép négyszögletű piac és sok csinos ház, melyek többnyire erkélyekkel díszítvék. Árpát sokat termeszt és abból híres sört főz; káposztája is sok terem. 1710-ben az evangélikusok itt zsinatot tartottak. **Budetin** (v. Budatin) fu. a Vág s **Kiszuca** összefolyásánál, régi várral s 400 lakossal. **Gbelán** (Gbellan, Gbe-

Van. Ujs.
1860. 301.
1859. 352.

Van. Ujs.
1857. 420.

Van. Ujs.
1857. 432.

1) hisz felveint, de mai még lakhat. - Nagy-Bossány, harankaban a lezeletett, haragvart al, en
 Kungaraa meepunt. - Rucakofu-tanban a vadpucakalt felid megleh e bevalilott Kuty
 segitsegivel csalljak a halota. - Deitke m. fele Nyitakur, fele Pomnyar kastorzi.
 2) hisz ven harja. Hat parat on vai a meg lakhat. Mai 12 yg. van rila ro. 6 yg. idur Kunnin
 haris melhete a beiglatarkur illatjai, a ven haris alatt vendegbe me a nappal. Harja
 a Polypate. Egyik kermeben a kinyi e Frang. borkoneben allu avthal (?). A felvondulati kermel
 mai igen omladrol

2762 jobbára kézmíves lakossal. Kop-
 csán fu. 1700 l., merinójuh-tenyésztés
 Nagypriesd fu. kastélylyal s 873 l.
 Brezova mvs. 6570 l. jobbára timárok,
 vargák. Csejte mvs, jó borral és Báthory
 Erzsébet vértettéről nevezetes régi vár
 omladékaival. Galgócs mvs. a Vág m. 4360
 l., kik fával és faeszközökkel keresked-
 nek; régi várat hajdan Csák Máté birta.
 A XVI. században a Thurzók fészkeltek
 itt, kiknek idejében egy könyvnyomda és
 prot. középiskola is volt Galgócon. A
 Vágon fahidja és sok hajómalma van. Van
 kir. járásbíróháza, adó-, posta- és táviró-
 hivatala. Jókó sziklás hegyek közt fekvő
 mezőváros 1613 l., cserépedénykészítés,
 van itt szép vadaskert és egy régi hegyi
 vár. Vitéz ered a Blava vize. Lipótvár
 (Leopoldstadt) nevezetes erősség és fegy-
 intézet, 911 l. a Vág partján Galgóccal
 átellenben. Miava mvs. 9110 l., kik sok poszt-
 ót, szűrt s szitaszövetet készítenek. Pöstyén
 mvs. a Vág m., 3423 l., híres meleg fürdő.
 Ó-Tura mvs. 6104 l. sok vaját készítenek s
 vele kereskednek. Vágújhely mvs. a Vág part-
 ján 6040 l., kiknek fele zsidó; gyapjúke-
 reskedés, viaszgyertya készítés, gabna-
 vásárok. Verbó mvs. 3100 l., posztókéski-
 tés, szőlőtermesztés s gabnavásárok. Viténc
 mvs. Pozsony megye szélén 2300 l., köz-
 tük sok posztós és varga. Van itt egy kas-
 tély szép angol- és vadas kerttel. Brun-
 óc fu. a Vág m. 378 l. s kastélylyal.
 Bucsan (Nagy- és Kis) fu. 1096 l. kas-
 télylyal és czukorgyárral. Kaplath fu.
 a Vág m. 327 l., gyümölcsstermesztés, me-
 legforrás. Szokolóc fu. 452 l., kastély-
 lyal és tehenészettel. Veszele fu. 118
 l., mélténysztéssel. Bajna mvs. 1043 l. s
 katonakórházzal. Nagytapolcsán mv. 2714
 l., jó kenyér és sör, posztókészítés, nagy
 vásárok; a lakosok safránnyal keresked-
 nek s gabonát és bort is termesztnek. Bo-
 dok fu. 579 l., váromladékkal. Eger-
 szeg népes magy. fu. 1105 l., bor- és
 gabnatermesztés. Körös fu. 717 l. s
 szép várkastélylyal. Pereszlénny f.
 a Nyitra f. m. 961 l., nemes gyümölcsster-
 mesztés. Tavarnok fu. 484 l. s nagy
 erdővel. Zlatnik fu. 513 l. üvegghutá-
 val. Bajmóc hegyen épült mvs. közel a
 Nyitra folyóhoz 900 l. várkastélylyal s
 meleg fürdővel. Privigye ^{Nagybánya} a Nyitra f.
 m. 2528 l., köztük sok posztós és varga;
 zárda, gymnasium. Német-Próna mvs.
 3000 l., timárok, vargák s kécszinálók;
 sok szilvát is aszaltak. Szakcsán mvs. 890
 l., kik safránnyal kereskednek. Kin-
 ór an telep, sóházzal. Nagypapony fu.

677 l. s kastélylyal. Nagybiliec fu.
 465 l. s meleg forrással. Laskár kis
 tót fu. kastélylyal és tehenészettel. Szol-
 csán fu. 868 l., s kastélylyal és répacu-
 korgyárral. Alsó- és Felső-Veszte-
 nie két fu. 530 és 419 l., kik safrány-
 nyal kereskednek. Nyitra püspöki város
 a hasonnevű f. m. 8000 l., megyeház,
 gymnasium. Főnevezetessége azonban a
 püspöki vár, mely egy magában álló kő-
 sziklán épült s pompás székesegyházzal
 dicsekszik. Lakosai élénk ipart és keres-
 kedést űznek. Sellye mvs. a Vág m. 2560 l.
 Sempc mvs. a Vág m. 1379 l. s borte-
 mesztéssel. Nagy-Surány mvs. a Nyitra f.
 m. Érsekújvárhoz közel 3538 tót, magyar
 s német l., műmalommal s nevezetes czu-
 korgyárral. Szép határában népes puszták
 (Akolmány, Csike, Berchtold, Annamajor)
 vannak. Van posta- és táviróhivatala is.
 Ujlak mvs. egy völgyben 1466 l., liqueur-
 gyár. Érsekújvár (Neuhäusel) mvs. a Nyitra
 f. és az osztr. áll. vasút m. 7000 l. alreál-
 iskolával, élénk iparral s híres vásárokkal.
 Hajdan erősség volt. Űrmény mvs. 2100 l.
 híres merinó-juhtenyésztés. Tótmegyer
 fu. 2230 l. juhtenyésztéssel. Farkasd mvs.
 a Vág f. m. 3613 l. kik szép lovakat ten-
 nyésztnek, káposztával s más zöldséggel
 kereskednek. Gimes (v. Ghymes) mvs. re-
 gényes vidéken, 910 l. Közeliében van Gi-
 mesvára gesztenyeerdőtől körülvéve.
 Komjáth vs. 2419 l. s kastélylyal. Mocso-
 nok vs. 2419 l. s a nyitrai püspök nyári
 lakával. Darázsif. 809 l. s régi gót-
 izlésű templommal. Özdöge (v. Eözdög)
 fu. 680 l., kik sok dohányt termeszt-
 nenek. Ólon fu. lakosai (757) meszet
 égetnek. Negyed népes helység a Vág
 m. 2813 l. kik káposztával s más zöld-
 séggel kereskednek. A dunai hajók a Vá-
 gon egész idáig feljöhetnek. Tardos-
 kedd nagy magyar fu. Érsekújvárhoz
 közel 4000 l., kik szép szarvasmarhát s
 szép lovat tenyésztnek. Magyar-Sók
 fu. 1916 l. köztük sok timár. Sárffő (v.
 Nyitra-Sárffő) fu. 736 l. Laskár fu.
 200 l. szép kastélylyal. Koloss fu. 406 l.

13. Pozsony megye 75 □ mföldnyi te-
 rületen fekszik Austria határán a Morva,
 Duna és Vág folyók között. Nyugoti ré-
 szén a kis Kárpátok (Fehérhegy) ágaznak
 el, a keleti rész ellenben róna (a pozsony-
 nyi medence, vagy kis magyar alföld).
 Folyói: a Duna, mely Pozsony városán
 alul két főágira oszolva, az arany kerte-
 nek nevezett Csallóközöt (továbbá a
 Szigetköz, Vízköz és Csillóköz
 fehérhegyei utjához. Van. Uj, 1857-60.

Van. Uj.
 1857. 340.

1872.
 30.

Uj. 1860.
 644.
 v. Uj.
 1865. 461.

Van. Uj.
 1857. 148.

nevű szigeteket) képezi, aztán a Vág, mely egy darabon határt képez Pozsony és Nyitra megyék közt, meg a Morva, mely Ausztriától választja el a megyét. A Kiskárpátok keleti oldalát jó bortermeszlők, a nyugotit pedig roppant bükk-erdők borítják. Nevezetesebb magaslatok a hegységben a Kőbel Dévénynél, a Gemseberg Pozsony határában s Sz.-Györgynél a Babahegy. Földje általában termékeny. Buza legtöbb terem a Csallóközben, rozs, árpa és burgonya mindenütt elég bőven, továbbá kukorica, dohány, kender, szőlő, gyümölcs és hűvelyes vetemények. Helyenként sok és szép káposztát termesztenek. A barom-, ló-, juh- és sertésenyésztés, valamint a selyemtermelés is jelentékeny. Az ásványország vasat, rezet, aranyat, piskolcot, márványt és barnaszénét szolgáltat. Sz.-Györgyön híres kénes, Bazinnál pedig vasas (hideg) ásványvizek vannak. Az ipar és kereskedelem élénk. A forgalmat a vízi utakon kívül jó kő- és vasutak mozditják elő. A 297,377 lélekből álló lakosság legnagyobb része magyar (40%) és tót (42%); a németek (18%) és egyéb nemzetiségek száma sokkal csekélyebb. Vallásra nézve legtöbb a róm. kath. és ágost. hitv. protestans felekezetűek száma; de vannak hely. hitvallásnak, g. keletiek és zsidók is. A megyegyűlések Pozsonyban tartatnak. Van e megyében 1 sz. kir. vs., 37 mvs., 282 fu. és 90 puszta. Főbb helyek: **Pozsony** (Pressburg) sz. kir. vs. a Duna balpartján a Pest-bécsi vasút m. Pesttől 25 mfdre 46,540 l. (2/3 német és 15% zsidó) Diszres épületek, szép sétá- és mulatóhelyek ékesítik e várost, melyben hajdan királyaink koronáztattak és országgyűléseink tartattak. Csinos köz- és magánépületei között említést érdemel a volt országház. Van itt evang. lyceum, kir. jogi akadémia, kath. gymnasium, reál-tanoda, néhány könyvtár, városi színház, műgyűjtemény, zeneegylet, 6 zárda, több nyomda, szegények intézete, árvalház, siketnémák intézete, jó bortermesztés, dohány, selyem-, gyapjú-, olaj-, tükör-, bór-, cukor-, posztó- s más gyárak. Kereskedése élénk. Régi vára romban hever. Pozsonyt Pesttel és Béccsel a Duna és a vasut köti össze. Nagyszombatba pedig lőerőre épült vasut visz innen. Gótzlész székese gyháza (sz. Márton temploma) és az érseki palota figyelemre méltó. A török uralom idején Pozsony volt az ország fővárosa. Ma van kir. törvényszéke, járásbírsága, adó-, posta- és távirahiva-

tala, vasúti és hajóállomása. **Szentgyörgy** ez előtt sz. kir. vs. a nagyszombati vasut m. 3100 l., régi vár, kath. gymnasium, kénes fürdő, bortermesztés. **Bazin** (Bősing) ez előtt szab. kir. vs. a nagyszombati vasut m. 4338 l., arany-, ezüst-, kén-dárdany bányák, ásványos fürdő, bortermesztés, régi várkastély. **Modor** (Modern) ez előtt szab. kir. vs. 5066 l., evang. gymnasium, liszt-, bór-, posztó- és cserépedény kereskedés. **Nagyszombat** (Tyrnau) ez előtt szab. kir. vs. 9737 l., 9 kath. és 1 evang. temploma van (Kis Róma), jezsuita kolostor, s papnövelde, gymnasium, katonaiskola, kórház tébolydával, színház, rokokantak háza, lőerőre épült vasut Pozsonyig, gabna-, bór-, vászon és posztó kereskedés. **Cseklész** mvs., 1200 l., kastély, angol- és vadaskert. **Cseszte és Vöröskéő** mvs. 1890 l., szőlő műveléssel. **Récse** mvs. 2000 l., kik szőlőt művelnek s sok gyümölcsöt hordanak Pozsonyba. **Szenc** (v. Szempe) mvs. 2384 l. s híres marhavásárokkal. **Pila** fu. 345 l., papir- és fűrészmalommal. **Pudmaric** fu. 1471 l. s fácános kerttel. **Réte** helység 1898 l., kik szarvasmarhával kereskednek. **Magyarbél** fu. nagy várkastélyal, szőlőhegye! s 1085 l., kik a gyümölcsöt messze földre elhordják. **Nagysenkvit** fu. 730 l. **Vöröskéő** régi vár s mellette papirgyár. **Alsódiós** mvs. 1062 l. s jó bór-al. **Cifer** mvs. 1368 l. s kastélyal. **Dejte** mvs. a Blava patak által két részre osztatván, egyik fele Pozsony, a másik Nyitra megyéhez tartozik; van papírmalma 1457 l. **Nádas** mvs. 1612 l. **Szomolány** mvs. 1297 l. **Gerencsér** fu. 1184 l. termékeny rónán. **Alsó-Korompa** fu. 1199 l. **Felső-Korompa** fu. 578 l. **Vedrőd** fu. a Gidra vizénél 587 l. s kastélyal. **Kosolna** és **Losonc** két iparúzó fu., amaz (629 l.) cserépedényeket, emez (510 l.) faeszközöket készít. **Diószeg** csinos mvs. a Dudvág és vasut m. 1600 l. gabnakereskedés s szarvasmarhatenyésztés. **Galántha** mvs. régi várral a vasut m. 2000 l. **Szered** mvs. a Vág m., melyen itt fahid visz keresztül; van 2700 l., kik fával s gabnával kereskednek. **Mácséd** fu. 1150 l. **Nádszeg** fu. a kis Duna m. 2200 l., kik gazdálkodnak s vesszőből font kocsiakokkal kereskednek. **Tallós** fu. 1197 l. kastélyal s ménessel. A Csallóközben vannak: **Püspöki** mvs. 1642 l. s több csinos kastélyal **Somorja** mvs. 3050 l., posztó-, szűr-, kalap- és csizmakészítéssel s látogatott vásárokkal. **Vajka** mvs. 1120 l. az érseki

Van. kir. 1846. Zöld vára, 1859. 36. n.

nemes kerület főhelye. Itt a Duna sok apró szigetet képez, melyeken igen jó legelők vannak. **Szt.-Antal** kis helység zárdával s kastélyal. **Eberhard** fu. a kis Duna m. régi várral s 560 l. **Gomba** fu. 198 l. s kastélyal. **Nagy-és Kisjók**a falvak két kastélyal és angol kerttel 2334 l., kik igen sok gyümölcsöt termesztnek, **Ivánka** (v. Iványi 689 l.) **Királyfalva** (1120 l.) **Kislég** (308 l.), **Nagy-Szarvas** (363 l.) falvak. **Hékmány** puszt, szőlőkkel. **Bőös** mvs. a Csiliz f. m. 2500 l. kastélyal; lótenyésztés. **Alsó-Nyárasd** mvs. 1200 l. szarvasmarhavasárokkal. **Szerdahely** (v. Dunaszerdahely) csinos mvs. 3447 l. s sok szép uri lakkal. **Vásárut** mvs. 1255 l., kik sok dohányt termesztnek; barom- és lóvásárai híresek. **Felbár** fu. 680 l. s kastélyal. **Kis-és Nagy-Bodak** két fu. a Duna m. sok malommal, gyümölcsös, káposztával s 509 meg 652 l. **Padány** fu. (586 l.) sok szénát és burgonyát termeszt. **Patony**

néven 6 helység van itt, jelesül: **Benke**-, **Bögly** (v. Vizes)-, **Csécse**n-, **Diós** (és Főrgé-), **Elő- és Lőgér**-**Patony**. A hegycsúti járásban vannak: **Dévén** (v. Dévény) mvs. 1790 l. a **Morva** és **Duna** összefolyásánál; bor- s gyümölcstermesztés, kőbánya, hajózás és fakereskedés. **Pestő**i fekvésű sziklavára romban hever. **Gojár** mvs. 3000 l. s híres baromvásárokkal. **Kis-Léárd** fu. 1197 l. **Nagy-Léárd** mvs. lakosai (2780) sok cserépedényt, késeket és vaseszközöket készítenek. **Malacka** mvs. 2650 l. kastély és nagyszerű angol kert, zárd. **Stomfa** mvs. 4000 l. kik sok kender és lent termesztnek, márványt ásvány. 1859. V. 48. **Bo**-**rostyánkő** fu. 738 l., rézhámor, papír- és lőpormalom, gyümölcs, mész- és szénégetés. **Detrekővár** alja fu. 792 l. szép kastély és vadaskert, fűrészmalom. **Máriavölgy** fu. 678 l. **Var. új. 1859. V. 19.** **Mászt** fu. 912 l. **Pernek** fu. 1170 l. s piskolcbányával. **Rárbok** (v. Rohrbach) fu. 1406 l. s olajgyárral.

A Dunán inneni kerülethez számítottak ez előtt **Jász-Kun kerületek**, melyek a Duna, Zagyva, Tisza, Sárrét és Körös mellékein több külön álló darabban azon jász és kun maradékoknak szolgáltak saját lakóhelyül, kiknek egy részét még **Arpád** hozta be magával, más részét pedig **I. László**, **II. István** és **IV. Béla** királyaink telepítették meg közöttünk. Ezen rokon eredetű, letelepülésük után pedig velünk nyelve és szokásokra nézve egészen összeolvadt testvéreink létszáma mintegy 215526-ra tehető. Hajdan nyert kiváltságait ezek több-kevesebb módosítással egészen napjainkig élvezték, míg nem előbb 1848-ban, közelebb pedig az 1876. XXXIII. t. c. alapján az ország többi polgáraival minden tekintetben egyenlősítették s külön közigazgatási szerkezettel birt területeik a megyei szerkezet keretébe olvasztattak. 82¹/₄ □ mfdre menő területük három önálló részre oszlott, u. m. a **Jász** s **ág**, **Kis-Kun** s **ág** **Nagy-Kun** s **ág**. E részek a fentebb idézett területrendező törvénycikk alapján a régi kapcsolatból kivett Szolnok és Heves megyékhez, továbbá Pest és Csongrád megyékhez kapcsolattak.

II. A dunántúli kerület áll a következő 11 megyéből: Moson, Sopron, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna. Ez a kerület a Duna jobb partján a Duna, Dráva folyók meg a stájeri és alsó ausztriai határhegyek által képezett dülény alakú négyszögben terül el úgy, hogy a Duna balpartjára csupán Komárom megye nyúlik át. Felszíne általában hegyes. Nagyobb rónái csak a Duna és a Dráva mellékein vannak. Főhegytömegét a Bakony hegység képezi, melyhez északkeleten a Duna hajlásaig terjedő Vértess hegység, délen a balatoni hegyek csatlakoznak. E főláncolataltal többé-kevésbé párhuzamos irányt vesznek nyugoton a kemenesaljai és a határhegyek, keleten

pedig a somogy-baranyai hegyek, melyekben legnagyobb tömegű a Mecsekhat. Ebben a kerületben vannak az ország legnagyobb tavai: a Balaton és Fertő. Folyói általában a Duna területéhez tartoznak, s azok a Dunán kívül e következők: a Lajtha, Rábca, Rába, a Sió a Kapos, a Dráva a Murával s a Balatonba ömlő apróbb folyók és patakok. Legjelentékenyebb csatornája a Nádorcsatorna. Éghajlata sokkal egyenletesebb, mint a Dunáninneni kerületé. A legmagasabb hőmérséklet részen 34.25 C^o-ig is fölemelkedik, de 15. fokon alulra nem igen száll. A kerület déli részén az évi középhőmérséklet + 11 C^o-ig emelkedik. Földe általában termékeny és természeti szépségekben dúslakodó. Főbb termékei: sok és szép búza, gabona, árpa, zab, hüvelyes vetemények, tömördek gyümölcs és sok fa. Állattenyésztése igen virágzó. Az ásványország főleg kőszén szolgáltat sokat. Ipara s kereskedelme élénk. Vasútjai számosak. Országútjai jók. Vizi útjai közt legfontosabb a Duna. Lakosai magyarok, németek és szláv fajuk vegyesen. Foglalkozásuk főleg az őstermelés; de az ipar és kereskedelem terén is számot tesznek. Ez a kerület volt a régi Pannónia.

1. Moson (v. Mosony) megye 33³/₄ □ mfd. területű, van 75,486 l. kik közül 76.15% német, a többi magyar (15 ezer) és szláv. A németiség csupán ez egy megyében van túlsúlyban. E megye csaknem egészen rónaság, kivéven azon csekély részét, melyen a Lajta-hegység egyik alacsony nyulványa ágazik el. Földje általában igen termékeny és kitűnő művelés alatt áll. Főterményei: búza, rozs, kukorica, köles stb.; terem továbbá igen jó dohány, bora, zabja, lene és kendere, gyümölcse és sok szénája stb. Lőtenyésztése jelentékeny, valamint baromfitenyésztése is. Faja kevés van, de annál több a nádja. Az ásványország itt leginkább csak szikszót szolgáltat. Forgalma a Dunán s az itt átvonuló győri-bécsi vasuton élénk. Vizei: a Duna, mely itt több szigetet képez; köztük legnagyobb a Szigetköz, mely kisebb ugyan, de termékenyebb a Csallóköznel; továbbá a Lajta, a Rábca, a Fertő tava és a Hanság nevű láp, melynek vizét egy csatorna vezeti a Rábca folyóba. A megyegyűlések Magyar-Óvárótt tartatnak. Van itt 14 mvs., 39 fu. és 25 puszta. Főbb helyek: **Boldogasszony** mvs. bucsúhely zárdával és 2730 l. **Gálos** mvs. 1652 l., szállóművelés, juhtenyésztés. **Köpcsen** mezőváros Pozsony közelében 1830 l., kastély angol- és fácános kerttel, tehenészet és juhászat. **Lajtfalu** (v. Lajthafalu) mvs. Austria szélén a Lajta f. m. 890 l. nagy gabnakereskedéssel s kastélyal. **Nezider** (Neusiedel) mvs. a Fertő partján 2850 l., híres

gabnavásárok, bor- és spárgatermesztés. **Nyulas** mvs. 1040 l., jó bor, kőbánya. **Oroszvár** mvs. 1890 l., kastély és angol kert. **Rajka** mvs. 2190 l. posztógyártás, gyümölcstermesztés, szarvasmarha- és juhtenyésztés. **Winden** fu. 795 l. kőbányával. **Féltorony** fu. 2000 l. s kastélyal. **Gáta** fu. 1306 l., kastély angol kerttel. **Párdorf** fu. a vasut m. Austria határán 2479 l., löversenyéről híres. **Védeny** mvs. 925 l., jó bor és sok káposzta. **Zárán** fu. a Lajta partján, sok káposzta, salétromfőzés, gabna-, széna- és gyapjúkereskedés. Vasúti állomás. **Halászi** mvs. a Szigetközben 1408 l., gyümölcs, káposzta. **Lébény** mvs. Győr megye határán 1860 l., régi gótizálású templom, virágzó marhatenyésztés, szénakereskedés. **Magyaróvár** (Ung. Altenburg) mvs. a Lajta torkolatánál s a vasut m. 3454 magy. s német l., megyeház, régi vár, melyben a híres gazdasági intézet van, kath. gymnasium, példány-juhászat, marha- és gabnakereskedés. Van kir. törvényszéke, járásbíróháza, adó- és postahivatala. **Moson** (v. Mosony Wieselsburg) mvs. a Dunának egy ága s a vasut m. 4900 l., jelentékeny gabnakereskedés, ló- és juhtenyésztéssel. **Szentjános** mvs. a Hanság közelében 2450 l. **Hegyeshalom** (1774 l.) és **F. Ilmics** (384 l.) falvak; ez utóbbiban szódagyár van. **Pomogy** fu. m. van a Hanságon való átjárás. **Pusztasomorja** fu. 974 l. **Sz. András** fu. 983 l. **Sz. Miklós** (v. Lébény-Szentmiklós) fu. 2639 l. **Szolnok**

Van. új 1857. 16

fu. 2020 l. Kálnok fu. 738 l. s virágzó méhtenyéssztéssel. Tétény és Valla falvak 1010 és 1078 l., kik sok gyékényt készítenek. Tárcsa és Bánfalu falvak 1508 és 1527 l., kik szikst gyűjtenek.

2. Sopron megye 57 $\frac{1}{2}$ □ mfd. területű, van 230,158 l. (magyarok (44%), németek (43%), horvátok (13%). Északi és nyugati része hegyes, ellenben dél és kelet felé többé-kevésbé róna. Itt van a Hanság legnagyobb része, mely 6 □ mfdre terjedő ingovány s leginkább csak nádat és sást terem. Összefüggésben van ezzel a Mosony határába nyúló Fertő, melynek nem régiben egészen kiszáradt fenekrészei megint víz alatt állnak. Sopron földje igen termékeny. A hegyes részekben inkább a szőlő, erdőség és legelő diszlik, a rónás részekben ellenben sok gabbanemű, dohány, gyümölcs, kukorica és főzelékkféle stb. terem. Barom-, ló-, juh-, sertés-, méh-, és selymtenyésztése igen jelentékeny; az ásványországból legtöbb itt a kőszén. Az ipar és kereskedelem élénk. A megyének főleg Ausztria felé tört kereskedelmét jó kő- és vasútak segítik elő. Második vasútja, a győr-sopron-ebenfurti közelebb szintén megnyilván az ország belsőjével is élénkebb összeköttetésbe lépett e megye. Folyói a Répce, Rába, Ikva, Vulka, Lajta. Van e megyében 1 kir. vs. 42 mvs. 198 fu. és 32 puszt. A megyegyűlések Sopronban tartanak. Főbb helyek Sopron (Oedenburg) szab. kir. vs. 21,108 l. két vasút csomópontján egy szép völgyben, melyet nyugaton magasabb, keleten és északon kisebb hegyek környeznek. Sopron igen régi város; hajdan több országgyűlés tartatott benne. Van itt megyeház, királyi törvényszék, járásbíróház, adóhivatal, evang. lyceum és tanítóképezde, katolikus gimnázium, színház, gőzmalom, katonai növelde, cukorgyár, selyemfonógyár s sok szép épület; van továbbá jó bora, sok és szép gyümölcse, vásárai híresek; vasúti közlekedése főleg (Bécs felé) élénk. Közel hozzá fekszik Balf fu. kénes fürdővel és jeles borral s Brennbeg nevű hegy kőszénbányával. Ruszt ez előtt sz. k. vs. a Fertő m. 1324 l. híres borral és gyümölcscel. Kismárton (Eisenstadt) sz. kir. vs. igen kies vidéken, nem messze a Fertő tavától 2476 l. Van benne gyönyörű kastély, angol s vadaskert, továbbá zárd, nyomda, kórház, szegények háza, híres kálvária. Feketeváros 1520 lakossal bíró mvs. a Fertő m. Fraknóvárja (Forch-

tenau) mvs. Austria határán s a Fraknóvár. kjs. 1859. 278. nevű vár alján 913 l. A várban őriztetik az Eszterházy család kincse s fegyvertára. Harka mvs. 990 l. s savanyu vízzel. Nagy-Höflány mvs. 1426 l., ecet- és liqueurgyárral. Kabold mvs. 1529 l. Austria szélén, liszt-, fűresz- és kallómalomok, gyümölcs, gesztenye, savanyu viz. Németkeresztúr mvs. 2891 l., várral s savanyu vízzel. Landzsér (v. Lanszer) fu. 587 l. sok gyümölcs és gesztenye. Nagymárton mvs. 4954 l., köztük sok iparos. Fertő-Szentmiklós mvs. 1800 l. savanyu vízzel. Nyék mvs. 1692 l. Pecsényéd mvs. 1586 l. savanyu vízzel s vasúti állomással. Rákos mvs. 1524 l. kastély, kőbánya, jó bor. Szarvko mvs. 2090 l. Ágfalva fu. 1335 l., kik híres búzát termesztenek. Bánfalva fu. 1084 l. Lakfalva falu. 614 l. igen szép vidéken. E falu határában van a brennbergi kőszénbánya. Darufalva fu. 1200 l. s kastélylyal. Márcfalva fu. híres cseresznyével. Nádasd fu. 1250 l. s savanyuvízzel. Ricing fu. 879 l. s kőszénbányával. Rétfalva fu. 1564 l., határában sok gyümölcs terem. Nagycenk mvs. az Ikva f. m. 1200 l. kocsigyar, sok iparos, szederfatenyésztés és selyemtermelés. Kiscenk faluban, mely amatortól csak a folyó által választatik el, van a gr. Széchenyi család fényes kastélya s 367 l. Nagy-Lőzs mvs. 1300 l. Lővő mvs. 1255 l. Eszterház fu. 400 l. kastély és cukorgyár. Nemeskér helység. Klastrom fu. 673 l. s zárdával. Peresznye fu. 611 l. Pereszteg fu. 1036 l. Rőjtők fu. 551 l. Felsőputlya fu. 769 l. kik, sok s híres barackot termesztene. Beő mvs. 848 l. s kastélylyal. Csepreg mvs. közel a Répcehez 2620 l., kik jó bort és sok gyümölcsöt termesztene s évenként löversenyeket tartanak. Répce-Szemere mvs. 871 l. s sok urilakházzal. Bük (Alsó, Felső és Közép) 3 kis fu. összesen 1625 l., szép urilakkal és kastélylyal. Ság fu. 392 l. kastély és jeles méhtenyéssztés. Keresztény fu. 372 l. Kapuvár mvs. a Rába f. egy ága m. 4450 l., várkastély, dohánytermesztés, burnótgár. Mihályi mvs. a Rába m. 1689 l. juh- és marhatenyéssztés. Vitnyéd fu. 1650 l. s híres dohánynyal. Csorna mvs. 4853 l.; Van itt kir. járásbíróház, postahivatal s egy premontrai kolostor híres levéltárral. Nagy határában több népes puszt. van, mint Pál, Csátár, Gyöngyös, Mátyássziget és Földsziget. Egyed mvs. 862 l. kas-

tély, lótenyésztés. **Szány** (v. Szany) mvs. 2474 l. **Szill** mvs. 2377 l. **Bő- és Szil-Sárkány** faluk, előbbi 1301, utóbbi 1768 l. **Szentandrás** fu. 475 l.

3. **Győr megye** 24%. □ mfd. területen fekszik 103,637 l., kik közül 93 ezer (98.70%) magyar, a többi német, horvát stb. A megye egészen róna, s csak déli részén húzódik el a Bakony néhány ága. (a sz.-mártoni dombok.) Vizei a Duna, Rába, Rábca, Marcal, Csiliz. A Duna a Szigetközt, a Rába és Rábca a Tóközt, a Csiliz a Csilizközt képezik. Tavak: a Kónyító és a Fejértó, mindkettő a Tóközben, s a Ladoméri tó a Szigetközben. Földje általában igen termékeny. Főterményei: gabonaneműek, bor- és gyümölcs. Barom-, főleg lótenyésztése jelentékeny. Ipari elég élénk; gabonaneműekkel, sertéssel és fával nagy kereskedést űz. Forgalmi úgy a Dunán, mint vasutjain élénk. A megyegyűlések Győrtől tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 2 mvs., 85 fu. és 63 pusztá. Főbb helyek: **Győr** (a rómaiak korában Arabona, később Jaurinum) régebben erősség volt, ma szab. kir. vs. a Rába torkolatánál, mely itt a Dunába ömlik, 20,000 l., szép, vagyonos, iparos és kereskedő vs., melynek gabonapiaca elsőrendű az országban. Van itt kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal; bank; püspökség, kath. fő- és evang. algymnasium, jogakadémia, papnövelde, két klostrom, leánynövelde, színház, régi székesegyház, fegyvertár, árvaház, szegények háza. Kereskedését nagyon előmozdítja a gőzhajózás és a vasut, melyeknek itt fontos állomásai vannak. **Szentmárton** (Martinsberg) mezőváros. 2 mfdre Győrtől a híres Pannonthalma tövében 3000 l. Nevezetessé teszi e helyet a hármás Pannonthalmán épült benedekrendi apátság, melynek szerzetesei a tudománynak hű apói; van itt nagy könyvtár és sok becses ereklye. Említésre méltó itt a közelebb újított székes egyház, meg egy vízemelő gép, mely óránként 65 akó vizet emel 372' magasságra. A s s z o n y f a fu. 590 l. s bortermeztéssel. R a v a z d fu. 1455 l., szép erdővel és szőlőhegygyel. P á z m á n d fu. 1555 l., kath. és ref. templommal a bortermeztéssel. É c s (Nagy-) fu. 2172 l. s bortermeztéssel. P é r fu. 1951 l. s nagy, de homokos határral, melyben S ö p t é r, T á p l á n y és T ö l t é s t a v a nagy puszták vannak. M e z ő Ó r s fu. 148 l. a bécs-szónyi vasút m.,

posta és táviróhivatallal s birkatenyésztéssel. S z e n t - J á n o s nagy pusztá és vasúti állomás a bécs-szónyi vasút m. D u n a s z e g fu. a Szigetközben 697 l. s búzatermeztéssel. Ö t t e v é n y fu. kö. z e l a bécs-szónyi vasúthoz 1380 l., kath. templommal, kitűnő határral s nagy juhtenyésztéssel. L é b é n y - S z e n t - M i k l ó s fu. a bécs-szónyi vasút m. 1797 l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal. Nagy határában minden gabbanem jól terem. J á n o s h á z, B o r m á s z, B a r á t f ö l d, K i s - N y i l a s és O t t ó m a j o r nevű nagy pusztái vannak. I k r é n y pusztai fu. a Rába folyó m. 449 l. s nagy urasági majorsággal. E n e s e fu. a Tóközben 436 l. s postahivatallal. Sok szénát s gyümölcsöt termeszt. K ó n y fu. a Tóközben 1434 l., kath. templommal s lapályos határral, melyben sok a rét, legelő s nádas. Szép lovat s szarvasmarhát tenyészt. R á b a - P á t o n a fu. a Rába folyó m. 1175 l., kath. templommal és rozstermeztéssel. M é r g e s fu. a Rába folyó m. 286 l., luth. templommal s búzatermeztéssel. R á b a - S z e n t - M i h á l y fu. Csésénynyel átellenben, melytől csak a Rába választja el. Van 619 lakosa, kath. temploma, sok rétje, legelője, fája s három pusztája (H o m o r ó d, A n g h e l y és D ő r i r é t). R á b a - S z t - M i k l ó s fu. a Rába m. 221. l. s F e r e n c h á z a és K á n y a h e g y nevű pusztákkal. K i s - M ó r i c h i d a önálló pusztá 200 l. s termékeny határral. N a g y - M ó r i c h i d a fu. közel a Rábához 848 l., luth. templommal s termékeny határral. C s i k v á n d fu. a Sokoróalj nevű vidéken 831 l., luth. templommal, rozstermeztés- és juhtenyésztéssel. G y ö m ö r e fu. és vasúti állomás a nyugoti vasút m. 1075 l., kath. és zsidótemplommal, táviró- és postahivatallal, rozstermeztés- és birkatenyésztéssel. S z e m e r e f a l u és vasúti állomás a győr-szombathelyi vasút m. 1342 (jobbára tót) l., kath., ref. és luth. templommal, posta- és táviróhivatallal s nagy, de homokos határral. C s a n a k fu., lakosai fonott kukoricza levelekből székeket csinálnak. S z a b a d i fu. 395 l. K i s - é s N a g y b a r á t h f a l v a k, lakosai sok bort, barackot és spanyol meggyet termesztnek, amannak 1272 emennek 798 l. van. G ö n y ő fu. gőzhajóállomás nagy vendégfogadóval s 1153 l. K á p t a l a n, K i s - é s N a g y n y u l 3 fu. 320, 412 és 728 l., kik sok és jó bort termesztnek. Ó - é s U j m a l o m s o k faluk előbbi 273, utóbbi 1111 l. dohánytermesztéssel.

Felpéc fu. 1652 l. Kispéc fu. 790 l. Fényő fu. 1010 l. E 3 fu. lakosai sok bort természetnek. Gyarmat fu. 1300 l. s lótenyésztéssel. Téth fu. 2500 l. s több kastélyal. Ménfő fu. 752 l. kik fonott kukoricza levelekből székeket készítenek. A Csilizsziget- és Tókőzben vannak: Hédervár mvs, 1340 magyar r. kath. l. s szép várkastélyal. Határában jó búza, rozs és káposzta terem. Ásvány falu 1781 lakossal, kik sok káposztát természetnek. Bátsa falu 708 lakossal. Kisbajcs és Nagybajcs falvak 296 és 684 l. Csétsény fu. 773 l. s cukorgyárral. Ballony fu. 631 l. Nyárad fu. 675 l. Radvány 574 l. E falvak lakosai sok szénát természetnek. Patas fu. 1071 l. E fu. sok burgonyájáról nevezetes. Ráró fu. 850 l., díszes kastélyal, káposzta- és gyümölcstermesztéssel s jövedelmén halászáttal. Börtös fu. a Rábca m. 607 l. s igen termékeny, de árvizektől igen látogatott határral.

4. Komárom megyének $51\frac{1}{2}$ □ mfdnyi területét a Duna hasítja keresztül. A megyének északi része (a Duna balpartján) jobbára róna, a déli része ellenben hegyes, mert a Bakony és a Vértes hegyei húzódnak rajta keresztül. Van 143,100 l. Nyelvre nézve magyarok (83,3%) s csak alig 5 ezer német és ugyanannyi tót lakik itt. Vizei: a Duna, Vág, Zsitva, Nyitra folyók; tavai közt nevezeteseb a tatai (fenneketlen) tó. Ebbe ömlik az Általér nevű jelentékeny patak. Továbbá vannak fontos csatornái is. Földje általában termékeny. Legtöbb terem búzája, szénája és bora, melynek leghíresebb fajtája a neszmélyi. Barom- és lótenyésztése virágzó. Az ásványország itt főleg kőszén, meszet és márványt szolgáltat. Ipara csekély, de annál élénkebb a kereskedése, melynek középpontja itt Komárom. Vizi, vas- és országutjain a forgalom élénk. A közelebb hozott területrendező törvény e megyén is ejtett, de csak csekély módosítást, a mennyiben két községét — Piskét és Lábatlant — innen Esztergom megyéhez kapcsolta. A megyegyűlések tartatnak Komáromban. Van e megyében 1 kir. vs. 6 mvs., 89 fu. és 61 pusztá. Főbb helyek: Rév-Komárom szab. kir. vs. Ó-Szőnyvel átellenben a Duna balpartján, a Vágduna torkolatánál, tehát a Csallóköz keleti zugában 12,256 l. Van itt kath. és prot. gymnasium, megyeház, kath., ref., luth. és zsidó templom, kir. törvényszék, járás-

biróság, adó- és postahivatal. A lakosok bort, gabnát természetnek, borral, fával, liszttel és hallal kereskednek s élénk ipart üznek. Kenyere-hires. Sokat szenvedett e város ezelőtt földrendések által. Legnagyobb bevezetessége a vár, mely csaknem bevehetetlen s 30,000 fűnyi őrséget képes befogadni. Fontos gőzhajóállomás. A csalóközi járásban vannak: Guta mvs. a Vágduna torkolata m. 6000 l., kik földmíveléssel s halászáttal foglalkoznak. Nagymegyer mvs. 2500 l. termékeny határral s merino juhászáttal. Csicső fu. 1065 lakosok közül szép kerttel, igen acélos buza terem itt. Érseklél fu. 705 l. Az e falutól nevezett érsekléli székhöz tartoznak a következő puszták és falvak: Örs, Cúdor, Illés, Ontopa, Rocháza, Szilas (fu. 312 l.), Füss, (fu. 576 l.) Keszegfalva. (fu. 1058 l. s több pusztával.) Ez utóbbinak a lakosai sok dohányt természetnek. A többi járásokban vannak: Csusz fu. Esztergommegye szélén 1400 l. kastélyal s kőbányával. Izsza fu. 1115 l. Jó határát az áradások gyakran látogatják. Koltá fu. 1265 l. s híres lencsével. Búzá s rozstos bőven természet. Madar fu. 1302 l. Jó fehér bora a neszmélyivel vetekedik. Van itt egy szép erdő és gondosan ápolat uradalmi fenyves is. Perbete fu. az osztr. állami vasút m. 2916 l. kath. és ref. templommal, vasúti állomással, posta- és áviróhivatallal. E népes falvak igen jó bort természetnek. Udvard fu. a Zsitva folyó m. 3000 l. Vasúti állomás. Kisbér mvs. Veszprém megye határánál 2600 l. s szép kastélyal s nagy állami ménessel. Ó-Szőny mvs. a Duna m. s közel hozzá Új-v. Nagyszőny mvs. hol a szőnybécsei vasút megy el; van az elsőnek 2320 l., az utóbbinak pedig 970 l. Fontos vasúti és hajóállomás. Ács fu. a vasút m. 4000 l., kik híres kocsisok. Bokod fu. sok burgonyát természet. van 1710 l. Kocs fu. 3000 l. ref. és kath. templommal, gabnatermesztés- és salétromfűzéssel. Badacsony nevű hegye alatt láthatók az egykori Tekevár romjai. Kömlőd, Mocsá falvak, amannak 872, emennek 2888 l. van. Mindkét helységben van reform. templom s postahivatal. Határuk igen szép és termékeny. Bora mindkettőnek van. Kömlőd kivált sok és szép zabot természet. Ugyancsak itt van egy jelentékeny szeszgyár. Aranyos fu. sok pusztával s 1310 l. Ó-Gyalla, fu. sok pusztával, 2057 l. s. Konkoly-Thege Miklós csillagvizsgáló tornyával. Új-Gyál

la, fu. 777. l. **Martos** fu. a **Nyitra** és **Zsitva** vizek közén 820 l., ref. templommal, dohány- és szénatermesztéssel s marhatermesztéssel. Határát, melyben **Agyagos** és **Györva** nevű puszták vannak, gyakran látogatják az árvizek. **Bábolna** puszta, híres kir. ménessel. **Gesztes** fu. 340 lakossal. **Tata** (Dotis) mvs. 10,000 lakossal, kik közt sok kézmíves van s ezek kőedényt, posztót s pokrócot készítenek; van itt cukorgyár, meleg forrású tó, márványtörés, gymnasium s egy várkastély. Tavai hallal bővelkednek. **Hajdani** erős várának, melyben **Mátyás** királyunk sokat időzött, ma csak romjai vannak. **Gr. Eszterháznak** szép kastélya van itt. Közel hozzá van **Baj** fu. igen nagy pinccével, melyben egy 2140 akós hordó van. **Almás**, fu. a **Duna** partján, márványtöréssel, bortermesztéssel s 807 l. **Bánhida** fu. meleg forrásokkal, barlanggal s 1520 l. **Kecskéd** fu. 732 l. gyümölcsenyésztéssel; utcai is gyümölcsfákkal vannak beültetve. **Környe** fu. egy szép tó m. fácnos kerttel s 1079 l. **Neszmély** fu. a **Duna** m. 1300 l. híres borral s sok gyümölccsel. **Zsitvató** (v. **Zsitvatorok**) puszta a **Zsitva** vízének a **Nyitra** folyóba ömlésénél, **Komáromtól** pár órányira 96 l. Történelmileg nevezeték. E puszta **Duna-Radvány** faluhoz tartozik, melynek 619 magyar reform. lakosa van. **Oroszlán** fu. 1780 l. olajütővel s mészégetéssel. **Zsemle** v. **Zsömle** fu. kőszénbányával s 745 l. **Majk** puszta a **Vértes** hegy közelében, pokróc- és szűrgyárral. **Kis-, Nagy- és Új-Tayos** három szomszéd puszta nagy határral, bortermesztés- és juhtenyésztéssel, s keserűsavanyú ásványvizzel.

5. **Fehér megye**, melynek északi részén a **Bakony** és **Vértes** hegyek nyúlnak el, de nyugoti része jobbára róma, 72 $\frac{1}{4}$ □ mfd. területű s lakosainak száma 196,234, kiknek nagy többsége magyar (80.15 $\frac{0}{100}$); német, tót és rác csak néhány ezer lakik e megyében. Vallásra nézve a többség r. katolikus. Vizei: a **Duna**, mely csak keleti részét mossa; a **Sárvíz**, a **Nádor** (Sárvíz) csatorna. Tavai közül említésre méltó különösen a **velencei tó**. Földje igen termékeny. Kiválóbb termékei: buza, mely hazánkban a legjelesebb minőségűek közé tartozik, továbbá kukorica, burgonya, repe, jó bor és sok gyümölcs. Barom-, ló- és juhtenyésztése virágzó. Említésre méltó ásványai a szikló, épület- és mészkö. **Ipára**

s kereskedelme elég élénk. Vasuti forgalma jelentékeny. Közlekedésére a dunai hajózás is kedvező befolyással van. A megyegyűlések **Székesfehérváron** tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 15 mvs., 100 fu. és 134 puszta. Főbb helyek: **Székesfehérvár** (Alba regalis) sz. kir. és püspöki vs. 22,690 l. a **Gája** vize s a vasut m. Van itt r. k. gymnasium, reáltanoda, katonaiskola, pap- és nőnevelde, kórház, takarékpénztár stb., továbbá kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal; nyomda, helyi hírlap s több művelődési egyesület. Nevezeteseb épületei a **Mária** templom, melyben koronáztattak és temetettek el némely magyar királyok; a reform., luth., óhitű és zsidó templomok, a megyeház, színház, a püspök palotája stb. Piacán van **Vörösmarty Mihály** szép szobra. Kézművesei számosságuk köztülök sokan posztót, pokrócot, kordovánt, bicskát készítenek; azonban kereskedése is élénk s vásárai híresek. Itt lévén a déli, **fehérvár-szönyi** és **fehérvár-veszprémi** vasutak csomópontja, vasúti állomása igen fontos. Környéke igen kies. **Búzaja**, bora sok. **Bodajk** a **Rajmadi** hegy alján kies völgyben fekvő mvs. 2200 l. bucsujáró- és fürdőhely. **Káloz** mvs. 2800 l., kastély, juhtenyésztés, kórház. **Mór** mvs. 7000 l. nagy piac, két kastély, zárdá, katonai laktanya, ménés, gyümölcs- és szőlőtermesztés. **Csókakő** fu. regényes vidéken, sok jó borral, 740 l. **Curgó** fu. 1710 l., kik sok káposztát termesztenek. **Iszka-szentgyörgy** fu. 1637 l. kastélylyal és ásványforrással. **Moha** fu. 590 l. s savanyuvizzel. **Polgárdi** fu. 3400 l. kastély, angol- s vadaskert. **Nagy-Láng** népes fu. pompás kastélylyal, ménessel, fácnos kerttel s sok pusztával, összesen 3040 l. **Adony** mvs. a **Duna** jobb partján 1500 l. s nagy fakereskedéssel. Innen csekély távolra feküdt a »Vetus salinum« nevű római gyarmat. **Csákvár** mvs. a **Vértes** hegyek alatt 4600 l. kik híres cserépedényt s kolompot készítenek; van itt szép kastély angol kerttel. **Lovasberény** mvs. 5000 l., kastély angol kerttel, tehenészet s juhtenyésztés, jó bor. **Dunapentele** fu. a **Duna** m. állítólag **Anamaria** római vs. helyén, 3400 l. s jó vörös borral. Sok római épületmaradványt ástak itt ki. **Sárosd** mvs. s ettől egy patak által elválasztva **Pusztasárosd** fu. szép kastélylyal, a kettőnek együtt 1516 l. van. **Seregélyes** mvs. 4175 l. kastély, szarvasmarha- és lótenyésztés. **Hercegs-**

Van. lip.
1859. 555

1) melyben egyébként (1878-ban) 6000 Db. Kővet fejtanel. A fejtés utolsó munkesoros.
2) alapítója (Jácher) m. 1880. - Magyarúrnak ott 1880. új kövek egyaránt állított s ott is
v. időn majdára gyárral egészíti ki.

falva fu. 1490 l. Pátka népes fu. egy-
tő m. 2500 l. Perkáta népes fu. kas-
télylyal 3605 l. Veréb fu. 1200 l. s kas-
télylyal. Zámoly fu. 2310 l., kik hi-
res buzát termesztnek. Csillag ma-
jor, Előszállás, (1677 l.), Jakab-
szállás (376 l.), Alsó- és Felső-
Szolgagyháza (599 l.) termékeny-
földű, népes puszták. Bicske mvs. 4120 l.
kastélylyal. Ercsi v. Ercsény mvs. a Duna
partján 5540 magyar, német, dalmát l.,
kik sok kenyeret hordanak Budapestre;
hajóállomás; van itt szesz- és olajgyár.
Hamzsabég v. Érd mvs. a Duna m. 3400
l., jó bor, kastély. Egy még épség-
ben levő török torony és a római ut ma-
radványai láthatók itt. Az itt kiásott ré-
giségek nagyon becsesek. Martonvásár mvs.
1700 l. s kastélylyal s kerttel. Tárnok
fu. 1745 től l. Vasúti állomás. Vaál mvs.
egy szép völgyben 2500 l. s jó borral.
Alesut fu. 1003 l. szép főhercegi kas-
télylyal s példánygazdasággal. József fkg
birtoka és kedvelt mulatóhelye. Sós-
kut fu. 1743 l. híres borral és kőbányá-
val. Tordass fu. 952 l. s jó borral. Pá-
koz d fu. 2050 l. ref. és kath. templom-
mal, búza- és bortermesztéssel s kőbá-
nyával. 1848. szept. 27. itt verték meg a
magyarok Jellasics bánt. Dinnye s nagy
puszta a velencei tó partján s a déli vasút
m. 249 l., posta és táviróhivatallal. Szán-
tóföldjeit igen dicsérik. Velence fu, a
hasonnevű tó partján 1890 l., jó bora
terem. A lap, puszta keserű gyógyvízzel.
Nyék (Kápolnás) puszta 1689 l. közel
a velencei tóhoz. Itt született Vörö-
smarty Mihály. *Sz. István Püspök kálváriájának
gyárával (1879. előtt Velence).*

6. Veszprém megyéj közepén metszi a
Bakony erdő; délkeleti és északnyugoti
része csaknem egészen róna. Területe
72½ □ mfd. s lakosainak száma 201,431
s ezek magyarok (80.45%) s csekély szá-
mmal németek, s még kevesebben tótok. A
többség róm. kath. vallásu. Vizei a Mar-
cal, Sió, Séd, mely a Sárréten vesz el; a
Tapolca. A Balaton tavának északi része
e megyéhez tartozik. Földje általában
elég termékeny, de itt-ott jelentékeny ko-
pár s meddő területei is vannak. Főbb
terményei: rozs, buza, kukorica, gyü-
mölc, bor és fa. Fáját főleg a Bakony
szolgáltatja, mely noha némely tetői, mint
a Somhegy Bakonybél mellett, a Kőr-
öshegy Pápa közelében, a Papod
Veszprém, a Kab pedig Nagy-Vázsony
mellett 7—800 méter magasra is emelked-
nek, csaknem teljesen erdőséggel van bo-

ritva; bort pedig legjobbat terem az egé-
szen elkülönzöttben álló Somhegy
Vásárhely közelében. Az állattenyésztés
legfontosabb ága itt a sertésenyésztés. Az
ásványország főleg kőszén, márványt
és mészkövet szolgáltat. Az ipar emelke-
dőben van. A herendi porcellángyár vi-
lághírű. A kereskedelem és közlekedési
eszközök tekintetében Veszprém megye
még csak közepes helyen áll. Vasútja ke-
vés; országútjai elég jók. A megyegyü-
lések helye Veszprém. Van e megyében 1
püspök vs., 12 mvs., 176 fu. és 200-nál
több puszta. Főbb helyek: Veszprém, püs-
pöki vs. a Bakony aljában, a vasut m.
12,000 l. A hegyen-völgyön épült vá-
rosnak legszebb részét teszi a vár, mely-
ben sok szép épületen kívül megemlítendő
a püspök palotája, a székesegyház s a
megyeház. A várat egy vízemelőgép látja
el vízzel. Van itt papnövelde, r. kath. gym-
nasium, zárda, kórház, nyomda, árvalház.
A Séd vize keresztül foly a városon és
sok lisztmalmot, szür- és pokróckallót
lát el vízzel. A lakosok főfoglatatossága
az ipar s a gabna- és baromkereskedés. A
veszprémi püspök a királyné főkancellárja,
s ő szokta a királynét megkoronázni.
Enying mvs. 3491 l., r. kath., reform. és
zsidó templommal, járásbírószággal s adó-
és postahivatallal. Nagy határban népes
puszták vannak, mint: Hóboka, Ó-Ho-
dos, Kis-Kustján, N-Kustján,
Páta és Vadas. Mező-Komárom mvs.
kartongyárral. Van 1602 lakosa, s több
pusztája. Palota (v. Várpalota, Veszprém-
Palota) mvs. Fehérmege szélén a fehérv.-
gráczai vasut m. 6000 l. régi várral s ár-
valházzal. Lakosai közt sok kézműves, fő-
leg csapó és posztós van. E környéken
Mátyás király sokat vadászott. Nagyvá-
sony mvs. Kinizsi Pál kastélyának roma-
jaival s 3000 l. kath., luth., reform.
és zsidó templommal, postahivatallal s
igen nagy határral, mely kövecses talajú
ugyan, de rozsozt bőven terem. Erdője sok.
A városban és környékén sok régi rom
látható. Dégh fu. Fehérmege hatá-
ránál kastélylyal s 1100 lakossal. Sió-
fok fu. Somogy megye szélén, a Siónak
a Balatonból kiszakadásánál 1105 l. Ba-
lotin fürdőjét sokan látogatják. Szent-
gál fu. 4000 l. liszt- és fűrészmalmok,
cserepedénygyártás. Herend fu. a vasut
m. 819 l. a Bakonyban híres porcellán-
gyárral. Balatonfő-Kajár fu. 2000
l. s jó borral. Kenese fu. a Balaton
partján szőlőkkel s 1547 l. Rátót fu.
Veszprémhez közel 1400 l. Van itt egy

Van. Mj. 1889. - 478.
1839. - 386.

vár- és zárdarom, fűrészmalom s szép préposti kastély. Mészégetése jelentékeny; erdeje sok. S ó l y (v. Sooly) falu 503 lakossal, régi reform. templommal, jó borral és papírmalommal a Séd vizén. V á m o s falu 1760 lakossal; mellette egy török régiség, egy a sikon öszszehordott földhalom van, melynek bel-seje boltozatos. T ó t v á s o n y fu. 1570 l. Veszprém szomszédjában. Van itt kath., reform. és zsidó templom, egy bő makk-termű szép erdő s nagy és termékeny határ, melyben Csátár, Billege és Sós nevű puszták vannak. V ö r ö s-B e r é n y falu a Balaton m. 720 lakossal s szőlőhegyekkel. Zirc mezőváros egy szép völgyben a Bakonyban 2200 l., a cistercita rend apátságával s példánygazdasággal. B a k o n y b é l fu. a Bakony közepén egy keskeny kies völgyben 1600 l. a bencések gazdag apátságával. Itt emelkedik S o m h e g y nevű legmagasb csúcsa a Bakonynak. C s e s z n e k fu. sok gyümölcsessel s 800 l. Mellette van magas hegyen egy régi vár s ez alatt egy nagy barlang. S z e n t-L á s z l ó (Magyar-) fu. 800 l. s ásványos fürdővel. L á z i fu. 891 l. s jó borral. L ó k u t fu. üveghutával s 1736 l. R é d e fu. kastélyal s 1262 l. P á p a csinos mvs. a Tapolca f. s a nyugoti vasút m. a kis magyar alföld déli szélén, 14,223 l. köztük számos kézmives. Emлитendők itt: a bór, posztó- és kőedénykészítés, a pipagyár, az élénk kereskedés; továbbá a szép kath. és reform. templomok, az irgalmas szerzetbeli kórház, a kath. gymnasium, a ref. kollégium (gymnasiummal, jogi és hittani akadémiával és könyvtárral); szintén van itt megyeház, kir. törvényszék, járásbírság, adóhivatal, posta stb.; szőlőiben jó bor terem. Lakosai gubacsos, hamuzsir- és borral, gabna-, pálinka- és marliával élénk kereskedést űznek. Határában népes puszták vannak, mint: Agyaglik, Antfa, Börölli, Dörzsemény, Gyula, Hánta, Hodoska, Igal, Pinkóc, Sávolgy, Arda, Ivánca, Lehért és Simaháza. M a r c a l t ó (v. Marcaltheó) mvs. a Rába és Marcal összefolyásánál 1124 l. s kastélyal. L o v á s z-p a t o n a mvs. kastélyal, élénk baromvásárokkal s 1734 l. B é k á s fu. 395 l., sok turfával és gyeptőzeggel. D á k a fu. 735 l. s híres ménessel. K o p á n (v. Koppán) német fu. a Bakonyban, híres őszi barackjairól és gyümölcséről; van 465 l. S z ü c s fu. 733 l., vö-

rös és fehér márványnyal. T a p o l c a f ő fu. 1377 l. Itt ered a Tapolca. U g o d fu. mészégetés, köszén, savanyuvíz és fürdő 1670 l. T ü s k e v á r, fu. a vasút m. 1028 l. D e v e c s e r mvs. 3381 l. S o m l ó v. u. V á s á r h e l y mvs. 1900 l. E két város lakosai termesztik a híres somlói bort. N a g y-s z ő l l ő s mvs. 1387 l. a somlai hegy alatt igen jó borral. D o b a fu. 850 l. a somlai hegy tövében kastélyal. V á r o s l ő d német falu 2000 l., liszt- és fűrészmalommal. *Kisbód sávjai körmeyen megmaradtak 1876-ban.*

7. Vas megyének 87½ □ mfdnyi kies területét hegyek és kisebb dombok borítják. Szép hegye a külön álló Ság hegy hn. mvs. m. Legszebb rónasága a Keme-salja és a Mura melléke. Lakosainak száma 331,602. Ezek nyelvre nézve magyarok (50.82%), németek, horvátok s vindus tótok. A többség róm. kath. és ágostai hitvallásu. Vizei: a Rába, Pinka, Lapincs, Gyöngyös, Marcal, Mura, Répce. Vas megye földje általában termékenynek mondható, kivált az imént említett két területen; de a dombos vidéken kopár helyek is fordulnak elő. Főbb termékei: gabna, bor és gyümölcs; de egyéb mezei terményekben sem szűkülök-dik. Barom- és juhtenyésztése virágzó. Ásványai közt leg több az épületkő, meg a köszén. Lakosai közt sok szorgalmas iparos van. Gyára is van egy néhány. Kereskedelme és forgalma élénk úgy a többi országrész, valamint főleg Stájerország és az Adriai tenger melléke felé. Vas- és országutjai igen jók. E megye déli részén van az u. n. »Ó r s é g«, melynek tősgyökeres magyar lakossága mind nemes és sajátságos tájszólásáról nevezetes. Az Órség főhelye Felső-Ór. A megyegyűlések Szombathelyen tartatnak. Van e megyében 1 püspöki vs., 41 mvs., 622 fu. s 130 pusztá. Főbb helyek: Kőszeg ez előtt sz. kir. vs. s püspöki székhely a Gyöngyös f. m. igen szép vidéken 6916 l. kik nagyobbára szorgalmas iparosok. A városnak nevezetességei: a püspöki palota, székesegyház, megyeház, papnővelde, gymnasium, kórház, 3 zárdá, muzeum római régiségekkel, javító és dolgozóház, posztó- és kőedénygyár; gyümölcse és bora jó van, kereskedése élénk. Járásbírság, adóhivatal, 1532-ben Jurisics Miklós vezérlete alatt nagyszerű ostromot állt ki e város a török ellenében. A l h a u mvs. Stájerország határánál 1604 l. B o r o s t y á n k ő mvs. lakosai (1244) lent, kender, boroviczkát, olajat készítenek. He-

van. új-
1859. 257

Van. új-1859. 41. l.

gyeiben réz és kén találhatók. Kősziklán épült festői várában fegyvertár van. **Léka** (v. Leuka) mvs. 1194 l., kastélylyal s papirmalommal. **Pinkafő** mvs. 2450 l., kik közt sok posztós van. **Rohonc** mvs. 4820 l., igen nagy kastély s papírszelen-ce-gyár, bortermesztés. **Szalónak** mvs. egy meredek hegyen; lakosai közt van sok timár, varga és csizmadia. **Német-Szent-Mihály** mvs. 2100 l., sok gyümölcs és híres lóvásárok. **Vörösvár** mvs. a Pinka f. m. 886 l., kik közt sok takács és fazekas van; vásárai lenre és lovakra nézve híresek. Gyöngyös-A páthi kis fu. kastélylyal. Németgenesen fu. jó lovakat és marhát tenyészt, van katonai kórháza s 673 l. Jóbbágyi fu. 1200 l., kik a »pettersdorfer« név alatt ismeretes cserépedényt készítenek. Gyimótfalva (Furmansdorf) fu. 298 l., kik szintén cserépedényt készítenek s sok gyümölcsöt termesztenek. Lipótfalva (724 l.), Rüdön (1500 l.) Szinner-sdorf (280 l.) falvak vasgyárakkal. **Felső-Alsó-Ör** lakosai sok lent termesztenek, gyalcsot szőnek és posztót, kést s más vasműveket készítenek. Amaz vs. s van 3124 l., járásbírsága és adóhivatala; emez fu. s van 1387 l. és vasgyára. **Felső-Ör** fu. 1195 l. evang. német algymnasiummal és tanítóképezdével. **Alsó-Ör** (v. Alsó-Lő) fu. 750 német l. **Tarcsa** fu. 566 l. s savanyúvíz-forrással s csinos fürdővel. **Gyepűfűzes** mvs. 692 l. kastély, sajt-készítés, méhészetés. **Gerencseróc** fu. 127 l. **Németujvár** (Güssing) mvs. 2000 l. a ferenciek zárdájával s csinos kastélylyal. Egy magánálló hegyen van itt egy régi vár, melynek épségben maradt részeiben a Batthyányi család képei, régi fegyverei stb. láthatók. **Budafalva** fu. 253 l., bucsujáró hely. **Szentgotthard** mvs. a Rába m. a cistercita rend gazdag apátságával. 912 l. **Nagyfalva** fu. 874 l. kastély, híres dohány és bor. **Sároszék** fu. 436 l. lótenyésztéssel. **Sóskut** fu. 390 l. méhészetéssel s fürdőintézettel. **Dobra** mvs. 680 l. régi várral. **Felsőlendva** mvs. 616 l. s várkastélylyal. **Muraszombat** fu. 1086 l., járásbírsággal s híres baromvásárokkal. **Rakicsán** mvs. 293 l. s kastélylyal. **Alsó-Szőlnök** fu. 618 l. **Pecsaróc** fu. s híres bucsuhely 288 l. **Ivánca** fu. 495 l. s kastélylyal. **Szentelek** mvs. 2098 l. **Csákány** mvs. 900 l. kastély, ménes. **Egervár** mvs. 410 l. s várkastélylyal. **Jáák** mvs. lakosai (1700) sok cserépedényt

égetnek. Van egy szép régi temploma. **Kőrmend** mvs. a Rába folyó m. 2000 l. s élénk kereskedéssel; hg. Batthyány gyöngyöri kastélya fegyvertárral; bőrgyár. **Monyorókerék** mvs, 496 l. s várkastélylyal. A lakosok sok gyümölcsöt termesztenek és cserépedényt készítenek. **Vasvár** (Eisenburg) mvs. 700 l. s hajdan híres várral. Németkeresztes fu. 371 l. sok gyümölcs- és szőlővel. **Pinkamindszent** fu. 708 l. **Pornó** fu. 700 l. s sok gyümölcséssel. **Szombathely** (Steinamanger) püspöki város 7541 l. a Gyöngyös és Perent vizek között s a vasút m., a régi Sabaria helyén. Van kir. törvényszéke, járásbírsága, adóhivatala stb. Rendezett tanácsu vs. és a megye főhelye. Nevezetességei a püspöki palota és templom, megyeház, 3 zárdá, muzeum római régiségekkel, papnővelde, premontrei felgymnásium, javító- és dolgozóház stb. A lakosok földmívelést, ipart és kereskedést űznek. **Répe-Szentgyörgy** mvs. 400 l. szép kastélylyal. **Ikervár** mvs. 1300 l. a Rába m. két várkastélylyal s cukorgyárral. **Sárvár** mvs. a Gyöngyös f. m. 1700 l. s várkastélylyal; jó bort termesz. **Vép** mvs. 1800 l., kastély, sok dohány. **Bogát** fu. sok gyümölcséssel. A szomszéd **Szent-Király** faluval együtt van 274 magyar lakosa **Hegyalu**, **Pécöl**, **Váth** falvak, ez utóbbi bucsuhely. **Ostfiasszonyfa** mvs. 1530 l. **Belső-Vat** kis fu. 100 l. **Kiscell** mvs. és híres bucsuhely 843 l. a nyugoti vasút m. a bencések zárdájával. **Jánosháza** mvs. 1900 l., kik dohányt termesztenek s aprójószággal kereskednek. **Miske** mvs. 497 l. köztük sok iparos. **Pápóc** mvs. 930 l. a Rába m. híres prépostsággal. **Hosszuperesztég** mvs. 1200 l. **Ság** mvs. a hasonnevű bazalthegy alján 1516 l. s jó borral. **Baltavár** fu. 580 l. s kastélylyal. **Nemesdömölk** fu. 641 l. s régi evang. templommal. **Pördömölk** kis fu. benedekrendi apátsággal. **Gérce** és **Tacsikánd** falu 1730 l. s híres cseresznyével. **Geregye** fu. 145 l.

8. Zala megye 85 □ mfd. területű 333,237 l. kik közt van 221,000 magyar-ajku, 4000 német, 53,000 horvát s 13,000 vindus tót. Ez a legkisebb megyék egyike. Területén hegyek, völgyek s dombok festőileg váltják fel egymást; a Balaton környéke különösen igen gyönyörű. Vizei: a Dráva, Mura, Zala, Kerka Válicka, Lendva stb, folyók s a Balatonnak

Van. új. 1859. 98.

Prentiss, Van. 1869, 590.

f a n e c fu. 395 l. **Csáktornya** mvs. a **Ternova** f. m. a **Muraközön** 2050 l., régi várral (a **Zrinyiek** egykori fészke) s élénk kereskedéssel. **Nedelitz** mvs. 1234 l. s élénk kereskedéssel. **Légrád** mvs. a **Dráva** m, 3100 l. kik hajózásból s kereskedésből élnek. **Perlak** mvs. 3010 l. se-lyemtenyészéssel. **Stridó** mvs. 400 l., se-lyemfonó gyárral **Kursanec** fu. 300 l. szintén a **Muraközben**. Ennek erdejében lelte halálát **Zrinyi** a költő. **Peklenica** fu. 308 l., határában sok kőolaj v. kulimász van.

9. **Somogy megyének** 114 □ mfdnyi területén hegy, völgy, domb, s síkság egymást váltják fel. Nagyobb hegye egy sincs. Van 289.555 l. kik közt legnagyobb számmal vannak a magyarok 202,000 (89. 6%) ; ezeken kívül itt vannak horvátok, rácok, németek és tótok, de csekély számmal. Vizei: a **Dráva**, **Mura**, **Sió**, **Koppány**, **Rinya**, **Almás** és a **Kapos** folyók, meg a **Balaton** tava és számos kisebb nagyobb posvány, melyek közt legnagyobb a fonyódi mocsár. E mocsárok kiszáritására, valamint a **Balaton** szabályozására már régebben társulat alakult s eddig is tetemes terület adatott át a gazdálkodásnak. A föld általában termékenynek mondható, de itt-ott sovány homokos területek is vannak. Fő terményei rozs, búza, kukorica, krumpli, köles, len, hűvelyes vetemények, gyümölcs és makk (tömrdek), szőlő és fa szintén nagy mennyiségben. Bora nem valami jeles. Legjobb a zákányi és hajmási. Állattenyésztése igen kiterjedt. Legtöbb a ló, sertés és juh. Halat sokat szolgáltat a **Balaton** és **Dráva**. Ásványa nincs. Ipára csak a városokban van. Forgalma élénk kivált a szomszéd Horvátországgal meg **Stájer** felé. A megyét köznyelven **Belső- és Külső-Somogyra** szokták elkülönöztetni. amaz alatt a **Kaposváron** aluli, emezen az azon felüli (északi) részt értvén. A megyén három vasut fut végig. A megyegyűlésnek **Kaposvárt** tartatnak. Van e megyében 30 mvs., 282 fu. és 90 puszt. Főbb helyek: **Inarosberény** mvs. 11752 l., postahivatallal s **Gána**, **Pad**, **Kanizsa**, **Berek**, **Sz. Pál** és **Keresztúr** nevű pusztákkal. Szomszédos vele **Iháros** fu. 1066 l. **Kis- és Nagy-Berény** falvak, előbbi 257, utóbbi 1563 l. s. ref. és r. kath. templommal. **Berzence** mvs. 2300 l., kastélylyal. **Bőhőnye** mvs. 1800 l. jó borral. **Csurgó** mvs. közel a **Dráva**hoz 2800 l. ref. gymnasiummal s ál-

lami tanítóképző intézettel. **Kéthely** mvs. közel a **Balaton**hoz 2200 l. ménessel. **Marcali** mvs. 2900 l. jó borral s svaici tehenészettel. **Lengyeltóti** mvs. 2380 l. postahivatallal s nagy határában több népes pusztával. **Felsősegesd** mvs. 1517 l. **Nemesvid** mvs. 1408 l. **Nagyomba** és **Horvátkut** falvak jó borral, amaz 908, emez 518 l. **Zákány** fu. a vasút m. 680 l. s jó borral, a lakosok marhával és sertéssel kereskednek. **Szölősgyőrök** mvs. 998 l. közel a **Balaton**hoz. **Nagy-Bajom** nagy határá csinos mvs. 4309 l., ref., r. kath. és zsidó templommal postahivatallal s népes pusztákkal. **Kis-Bajom** fu. 957 nagyobbára ref. lakossal. **Jákó** fu. a dombovár-zákányi vasút m, 521 ref. l. s postahivatallal. **Bőhőnye** mvs. a kaposv. n.-kanizsa pompás téglaut m. 2095 ref. vallású lakossal s gr. **Festich** kitűnő gazdaságával. Termékeny határában két nagy pusztá van. **Dráva-Tamási** fu. a **Dráva** m. 651 ref. l. **Kis-Tamási** fu. 419 ref. l. **Tapsony** fu. 1524 l. s termékeny határral. **Kaposvár** mvs. 4100 l. a **Kapos** vize és a zákány-báttaszéki vasut m. Van itt megyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, kath. gymnasium, dohány és bortermesztés; s több népes vásár. **Mernye**, **Sárd**, **Toponár** helységek 1020, 973 és 1800 l. **Aszaló** fu. 781 l. lótenyészéssel. **Hetes** fu. 1029 l., két pusztával s ménessel. **Somogyvár** fu. 1170 l., példánygazdasággal s régi vár (Kupa vára) romjaival. **Ádánd** mvs. 1700 l. ménessel. **Nagyberki** mvs. 2500 l. s kastélylyal. **Városhídveg** mvs. a **Sió** m. 1300 l. **Igal** és **Karád** mvsok, amannak 1931, emennek 2700 l. van. **Törökkoppány** mvs. a **Koppány** f. m. 1100 l. A mohácsi vész után a törökök megerősítették, de erődítvényei elpusztultak. **Nágocs** mvs. 1208 l. kastély, dohánytermesztés. **Átala** fu. 971 l., lótenyészéssel. **Döröcske** német fu. 997 l. **Köröshegy** fu. 1126 l. régi gótizlésű templommal. **Szamárdi** fu. jó borral. **Szil** fu. Tolnamegye szélén szivargyárral s 2200 l. **Istváni** mvs. 1300 l. sok almával. **Mosgó** (v. **Mozsgó**) mvs. 900 l. dohánytermesztéssel. **Szigetvár** mvs. az **Almás** vize által képezett szigeten 3600 l., kik ipart és kereskedést üznek. Hajdan erősség. **Zrinyi** eleste helyén egy kápolna áll s halála napját ma is évenként megünnepeli a város. **Kis- és Nagydobosza** helységek 405 és 800 l. **Zselickisfalud** fu. 760 l. **Drávaszentmárton** fu. 800

1) Katalánban 1867. nyarán némi katalánból jeteretett fel, mely katalán ember: ei állat; katalánok a borsai oldi mezőre képet bontak, kineget pedig káloperis' foglaltak el. A meg némbolha meg a katalánok is kinegeti.

l. s. apátsággal. N é m e t l u k a f a p u z s z t a k ö e d é n y g y á r r a l. H o r v á t - v. N a g y a f á d m v s. 1210 l. kastélylyal és híres baromvásárokkal. B a b o c s a m v s. 1608 l. kastélylyal, sertésenyésztéssel. B a r c s m v s. a D r á v a és a hason nevű vasút m. 1700 l. s. fake-reskedéssel. C s o k o n y a m v s. 1600 l., sertés-, marha- és juhtenyésztéssel. C s ö k ö l y m v s. 2000 l., len- és kendertermesztéssel. D a r á n y f u. 1900 l., kik sok kender természetnek s azzal kereskednek. H e n c s e f u. 400 l. kastélylyal. K a d a r k u t f u. 1800 l. s. kastélylyal. K á l m á n c s a f u. 1100 l., kik sok faeszközt és szekeret készítenek s ezekkel kereskednek. K i s a s s z o n d, f u. termékeny határral s 400, l. K ö f f e m v s. 1820 l. járási székhely S z u l o k német telepítvény dohánytermesztéssel. M a g y a r - L a d f u. 300 ref. lakossal. N é m e t - L a d m v s. 1007 l., postahivattal s G y ö n g y ö s, T i l t v á n y és S z. M i h á l y nevű pusztákkal. L á b o d f u. 1507 l., kik földmivesek. Nagy határában több nagy pusztá van. K o m l ó s d, f u. 495 l. A l s ó - és F e l s ő - F o n y ó d / népes puszták a h n. mocsár m. L ö l l e (v. Lelle) m v s. a B a l a t o n m. 1129 t. T a b m v s. 2303 l., járásbíróssággal, 4 lemplommal s postahivattal.

10. Baranyának 89 □ mfdnyi területén hegyek, halmok, völgyek, rónák váltakoznak, melyek a legkiesb vidékek egyikévé teszik a megyét. Legalapályosabb a Duna és Dráva melléke; egybeült a rónás területeket hegyek fogják közre, melyek közt legjelentékenyebbek a M e c s e k h á t, a Z e n g ő h e g y, aztán a siklósi és szőlősi alacsony hegysorok. Lakosainak száma 285,506, kik közül 45% magyar, 39% német, 13% pedig horvát és szerb. Vallásra nézve a többség róm. kath. és helv. hitv. protestáns. Folyói: a Duna, mely a megyének keleti részén a termékeny mohácsi, meg alább a Petres szigeten képezi; a Dráva, mely az előbbivel csaknem derékszög alatt egyesül, és a Karasica. Földje a megyének nemcsak kies domborzatu, hanem igen termékeny is. Legkiválóbb termékei: búza, rozs, kukorica, köles, fa, sok és jó bor, tömérdék gyümölcs, kivált szilva, gesztenye, barack. A füge és olajfa is elég közönséges. Állattországa a mily változatos, ép oly gazdag. Ásványországa kitünő kőszeten és ásványvizeket szolgáltat. Ipára elég virágzó. Forgalma vizen és szárazon igen élénk főleg Horvátország felé. A területrendező törvény e megyében közelebb azt

a változtatást tette, hogy S é l l y e és O k o r á g nevű határközsegeket Somogy megyétől ide kapcsolta, minek folytán Baranyamegye 2000 lakossal s mintegy $\frac{1}{2}$ □ mfdnyi területtel gyarapodott. A megyegyűlések Pécsen tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 13 mvs., 341 fu. és 84 pusztá. Főbb helyek: Pécs (a római S o p i a n a, Alsó-Pannonia főváának helyén) szab. kir. vs. és püspöki székhely a M e c s e k h e g y a l a t t s a m o h á c s - p é c s i és p é c s - b a r c s i vasutak találkozó pontján, 22 mfd-re Pesttől, kedves égalju s gyönyörű alakulási vidéken 23,863 l. A v s áll a b e l - és 3 külvárosból; utcái, köztérei, boltjai s épületei nagyvárosi külsőt kölcsönöznek neki; jelesb épületei: a plébánia-templom, a négytornyú székesegyház, a püspöki palota, a megyeháza stb. Van kath. lyceum, pap- és nönöveldeje, reáltanodája, könyvtára és színház, több törökkori mecsetje és minaréja, továbbá bűr-, posztó-, selyemfonó-, papir- és vasgyára. Kő- és szénbányái gazdagok. Kereskedése jelentékeny; bora, gyümölcse és dohányja szintén említést érdemelnek. Van végre itt kir. törvényszék, járásbíróság adóhivatal stb. Hajdan jeles egyeteme volt. A Mohácsra vezető vasut által a Dunával is összeköttetésben áll. H o s s z u h e t é n y m a g y. f u. 2000 l. P a t a c s f u. 690 l. P e l é r d f u. 1300 l., kastélylyal, jó borral s cseresznyével; szeszgyár is van itt. S z a b o l c s f u. 1206 l. kőszénnel. K ő v á g ó s z ő l ő s f u. 974 l., kik malom- és kőszőrűköveket készítenek. Ű s z ő g pusztá a mohács-pécsi vasút m. 286 l. s. kastélylyal. B ü k ö s d m v s. 900 l. bortermesztéssel s márványtöréssel. S z a b a d s z e n t k i r á l y f u. 1158 l. S z e n t l ő r i n c m v s. 1400 l. G ő r c s ö n y m v s. 820 l. kastélylyal. S i k l ó s m v s. 3500 l. régi vár (Zsigmond király foghelye), jó vörös bor, ásványvíz, kőbánya, selyemgombolyító intézet. V a i s z l ó m v s. 1117 l. híres sertésvásárokkal. G y ű d (v. Gyűd Mária) f u. s b u c s u h e l y s 675 l. jó bor, vörös és kék márvány. H a r k á n y f u. S i k l ó s k ö z e l é b e n k é n e s f ű r d ő v e l s 600 l. N a g y h a r s á n y f u. 1297 l. jó borral. N é m e t b o l y m v s. 2600 l. jó búzát termeszt s szép lovakat tart. H e r c e g S z ő l l ó s f u. k ö z l a D u n á h o z 2048 l. s nagy kiterjedésű termékeny határral. L a s k ó f u. 1358 reform. l. D á r d a m v s. 2100 l., kastély, marha- és sertésenyésztés. B a r a n y a v á r f u. 1650 l. egy régi vár romjaival. B a t t i n a v. K i s k ő s z e g f u. k ő b á n y á v a l. s L e á n y v á r o m l a -

Van. újs. 1865.-65.

Van. újs. 1869.-75. - 408.

Van. újs. 1872.44.

dékival. B é l l y e fu. 1280 l. s fellegvár-
 ral. Villány fu. a pécsmohácsi vasut
 m. boráról híres, van 1475 l. **Mohács** mvs.
 a Duna jobb partján 12.140 l. kath. gym-
 nasiummal. **Pécsvárad** mvs. igen regé-
 nyes vidéken 3700 l. **Szekcső** mvs. 4809
 l. kastélylyal. Hidas fu. sok dohányt
 termeszt. Nádasd fu. 2700 l. **Som-
 berek** falu. 2615 l. két kastély, ló-
 tenyésztés. **Gödre** mvs. 917 l., kik szép
 lovakat árulnak; kastély. **Mágócs** és
Ráckozár mezővárosok sok bort termeszt-
 nek; amannak 3735, emennek 1512 l.
 van. A b a l i g e t fu. 710 l. cseppkő-
 vas barlanggal, mely 500 ülnyre terjed.
 M a g y a r e g r e g y fu. 1207 l. E fu. ha-
 tárában állanak a régi M á r a v á r n a k
 falai. Magyarhertelend falunak
 aszszonyai készítik az ugynevezett bu-
 gyogós korsókat. K á r á s z fu. 581 l.
 P ö l ö s k e fu. 402 l. s igen régi tem-
 plommal. R á k o s fu. 277 l. E fu. da-
 gadó forrásáról nevezetes, mely koron-
 kint sok vizet mintegy lökdösve buktat
 ki. S z á s z v á r fu. 1286 l. s közsébná-
 nyával. S é l l y e mvs. a Dráva f. m. 1558 l.
 s postahivatallal. O k o r á g az előbbivel
 határos fu. 442 l.

11. Tolna megye 63 $\frac{1}{4}$ □ mfd. terü-
 leten fekszik; van 220,740 lakosa, kik
 közül 63.24% magyar, a többi pedig né-
 met, rác és tót. Felszíne igen változatos.
 Nyugoti része domborok által tarkázott
 síkság; keleti része a Sárvíz és Kapos
 folyók között hegyes-völgyes, de jelenté-
 kenyebb magaslatok nélkül; legnagyobb
 hegytömege a szegszárdi hegycsoport,
 melyet szőlők és erdőségek borítanak.
 Földje általában igen termékeny. Főter-
 ményei: búza, rozs, repce, dohány és bor
 (vörös és fehér), továbbá sok gyümölcs,
 kukorica, krumpli, kender, stb. Virágzó
 a barom-, ló-, juh-, sertés-, méh- és sely-
 mértényésztés. Nagy erdői sok fát, mak-
 kot és vadakat szolgáltatnak. Van néhány
 kő- és kőszénbányája. Ipara és kereske-
 delme csekély kiterjedésű. Vasutja a bát-
 tászek-dombóvári. Vizei: a Duna, (határ-
 folyó) Sárvíz, Kapos, Sió és a Nádor
 csatorna. A megyegyűlés Szegszárdon
 tartatnak. Van e megyében 20 mvs..
 99 fu. és 153 puszt. Főbb helyek:
 Duna-Földvár mvs. a Duna jobb partján
 12,382 l., kik földmívelést, ipart, gyü-
 mölcstenyésztést és halászatot űznek.
 Számos iparos a közt van sok fazekas.
 A Dunán jelentékeny deszka- és épület-
 fa-kereskedést űz. Van járásbíróháza, adó-

hivátala, réve s 4 temploma. **Dunaszent-
 györgy** mvs. közel a Dunához, 2300 l. s jó
 borral. **Paks** mvs. a Duna jobb partján 9000
 l. élénk kereskedéssel; lakosai közt sok a
 kézmíves, főleg a takács. **Tolna** mvs. a
 Dunánál 7309 l., kik élénk termény-
 vált bor- és dohány-) kereskedéssel, hajó-
 zással s halászáttal foglalkoznak; lakó-
 sai közt sok a mesterember is. **Szegszárd**
 (v. Szekszárd) csinos mvs. a Sió m. a ró-
 mai Alisca telep helyén 11,200 l. s híres
 vörös borral; főkéssége a megyeház. Van
 itt kir. törvényszék, járásbíróház, adóhi-
 vatal, posta, távírda s egy kórház. Lako-
 sai főleg szőlőmíveléssel és iparral foglal-
 koznak. **Báttaszék** mvs. a Sárvíz és a
 vasut m. 5900 l., jó vörös borral. **Báta** mvs.
 Baranya megye szélén 3450 l. jó borral.
 D e c s fu. közel Szegszárdhoz 2208 l.,
 bora igen jó. N a g y d o r o g fu. a Sárvíz
 csatornája m. sok káposztát termeszt és jó
 dohányt, van 2589 l. K i s - D o r o g fu. 1054
 német l. F a d d fu., mely a Duna m. fek-
 szik, szintén jó dohányt termeszt. **Kölesd**
 4825 l. K a j d á c s fu. 1328 l. H ö g y é s z
 mvs. kies vidéken 3136 l. kastélylyal; a
 lakosok dohányt természetnek. **Kölesd**
 mvs. a Sárvíz m. 1806 l. jó borral s hi-
 res vásárral. **Simontornya** csinos mvs. a
 Kapos és Sió összefolyásánál, 3000 l. jó
 bor, kórház s régi vár. **Győnk** mvs. 2900 l.
 ref. algymnásiummal s két kastélylyal,
 gyümölcs- és dohánytermesztés, szőlőmi-
 velés és olajütéssel. S z e n t l ő r i n c fu.
 1954 l. evang. gymnásiummal. M e d i n a
 fu. 1172 l. N a g y - S z é k e l y fu. 2491 l.
 gyümölcs, dohány, mák, ló- és juhte-
 nyesztés. **Bonyhád** mvs. 6060 l. evang. al-
 gymnasiummal, nagy piaccal s boltokkal,
 dohánytermesztés. Az ide tartozó S z é p -
 l a k puszt. határában egy régi templom
 maradványai láthatók. **Tevél** mvs. 2423
 l. dohánytermesztéssel. G r a b ó c fu.
 655 l. zárda. I z m é n y fu. 1016 l.
 olajsutolással. K a k a s d fu. 1064 l.
 L e n g y e l fu. 675 l. kastélylyal. V á -
 r a l j a fu. 1444 l. kőszénbányával s
 mészegetéssel. Z o m b a fu. 2354 l. s kas-
 télylyal. **Ó-Dombóvár** mvs. a Kapos és a
 hasonnevű vasut m. 1945 l. várral
 s termékeny határral. **Új-Dombóvár** nagy
 határú mvs. 2220 l. és sok pusztával. V á -
 s á r o s - D o m b o v á r fu. 846 l. bor- és búza-
 terméssel. **Döbrököz** mvs. a Kapos m. jó
 borral. **Felső-Iregh** mvs. 2989 l., szép kas-
 télylyal, ménessel, juhászáttal. **Ozora** mvs.
 a Sió m. 4100 l. kastély, kitűnő ménes.
Pincehely mvs. 2712 l. dohánytermeléssel.
Régöly mvs. 2200 l. regényes vidéken.

Van. l. 1865. 12.

Van. l. 1865. 238.

± Kölesd szőlői 1878. tömegesen megmagyánosítottak nemzettel.

Van. l. 1865. 566.

Szakcs mvs. 2400 l., lótenyésztéssel. **Tá-**
mási mvs. a Koppány vize m. 3800l.,
várkastély vadaskerttel. **Értény** fu. 1395
l. híres buzát termeszt. **Felsőnyék**
fu. 1306 l. kitűnő buzatermesztés és lóte-
nyésztés. **Sásd** fu. 463 l., járásbírószá-
g-gal s postahivatallal. **Tengőd** fu. 1303
l., **Gyánt** nevű pusztával s kitűnő bú-
zával. **Nagy-Szokol** fu. **F.-Iregh**
szomszédjában 2225 l. s híres búzával.

Kurd fu. 1500 l. s jó borral. Ezzel kap-
csolt pusztá **Új-Kurd** 94 l. **Csibrák**
fu. 917 l., kik jeles bort természetnek. **Hi-**
degkut fu. 672 l. Szintén boráról ne-
vezetes. **Rác-Kozár** mvs. 1361 l. a
vasút m. termékeny határral. **Kis-Ko-**
zár fu. 439 l. s **Üszög** nevű pusztával.
Nagy-Kozás fu. 761 horvát l. és **Zse-**
menye nevű pusztával.

III. A Tiszán inneni kerület. Ez a kerület azon szabálytalan három-
szöget foglalja el hazánk területéből, mely a Galiciára dülő határ-Kár-
pátoktól, mint alaptól kezdve az ország közepénél alább nyomul be ék-
gyanánt oly formán, hogy nyugoti szarát a Magas Tátra közepétől
Szolnokig vont egyenes vonal, Szolnokon alul pedig a Körös torkola-
taig a Tisza balpartja, délkeletre néző oldalát pedig a Verchovinától
mintegy Tisza-Füredig, legnagyobbbrészt a Tisza jobb partja, onnan
kezdve a Sebes-Körösig Hajdu- és Bihar-megyéek határa képezi. Felszine
több mint háromnegyed részben hegyes, északon hazánk legnagyobb
bérceivel, a többi része ellenben rónaság, mely a nagy Alföldnek jobbára
északi (de dél-felé jelentékenyen kiszélesedő) szegélyét képezi. Vize
meglehetősen bőven van. Folyói majdnem kivétel nélkül a Tisza folyam-
mellékéhez tartoznak. Éghajlata igen változatos. Északi részein hegy-
ségi az éghajlat évi +5.° C°-nyi középhőmérsékkel (Kézmárk); kö-
zép részein (a 49 sz. fokon alul) már jóval enyhébb 6—9 C° közötti
évi középhőmérsékkel s végre déli részein már egészen alföldi 11.°
C°-nyi évi középhőmérsékkel. Eső és hó legtöbb jár az északi részeken.
A termények s lakosság szintén tarka változatosságot tüntetnek föl.
Fent a bányászatot, baromtenyésztést és faipart kívül csak kis mérv-
ben foglalkozhatnak a lakosok mezeti termékek előállításával. A szőlő
és búza pl. egyáltalában nem terem ott meg. A közép és déli részek el-
lenben már a legtöbb hazai növényt megtermik, bort és búzát pedig a
legjobbat szolgáltatnak azon felül, hogy az ipar, kereskedés és barom-
tenyésztés tekintetében is jelentékeny helyet foglalnak el az országban.
Az ország ezen területét a honfoglalás előtt különféle szláv törzsi népek
lakták; ma azonban a szláv elem a németiséggel együtt leginkább az
északi és északkeleti bércei vidékekre van szorúlva, míg az alantabb
eső részekben mindenütt a magyar elem a tulnyomó, mely közt jobbára
csak szigetenként maradt meg helylyel-közzel egyéb faj. Forgalom
tekintetében a Tiszán inneni kerület majdnem az első helyet foglalja el,
a mennyiben jó országútjain kívül vasútjai majdnem legszámosabbak.
Vizi útjai azonban leginkább csak tutajozásra alkalmasak. E kerületben
ma 11 megye van, melyek a következők: 1. Szepes m., 2. Gömör és Kis-
Hont megye, 3. Heves m., 4. Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye, 5. Borsod
m., 6. Torna m., 7. Abaúj m., 8. Sáros m., 9. Zemplén m., 10. Ung m.
és 11. Bereg megye.

1. Szepes megye 61 $\frac{1}{4}$ □ mfdnyi te-
rületet foglal el s a maga nemében egyike a legvadregényesebb tájaknak. Az ország
legészakiabb részén fekvő, határos Ga-

liciával, melybe innen több hegyi út vezet át. Felszíne általában hegyes, a mennyiben a Magas Tátra az egészet beárazza; de legmagasabb és legnagyobb szerű bércei mégis a Galicia felőli határvidéken emelkednek. Ezek közt vannak a Kárpát-hegységek legmagasabb csúcsai, u. m.: a gerlachfalvi (8200'), a lomnici (8300'), a jégvölgyi, hunfalvi, zöldtői, kézsmárki s nagyszalóki. A megye keleti oldalán, a sárosmegyei határon emelkedik a történelmi nevezetességű Branyiszko hegy (a Szepes-Váralja és Eperjes közti útbán), déli részén pedig a gömör-szepesi érchegeység ágazik szét. Róna területe nincs, de annál több benne a völgy, melyek kifogyhatatlan változatossággal lepi el a hegyek közeit s csak itt-ott szélesednek ki kisebb fensíkokká. Egyik legszebb fensíkja a Hernád völgye közel 2000' magasban. Tavai és folyói szép számmal vannak, de nem jelentékenyek. Amazok közt legszebbek az u. n. »tengerszemek«, emezek közt említendőbbek a határt érintő Dunajec, a Visztula felé futó Poprád, a Göllnic és a Hernád. Földje általában sovány s az éghajlat zordonsága, valamint a magas fekvés miatt kevés termékeny. A kenyérnövényeket csak kevés helyen, de mindig idegen magról, a szőlőt éppen nem, a gyümölcsnek is csak némely fajtát és ritka helyen termi meg. Így főbb terményei: a zab, árpa, hajdina, burgonya, borsó (igen híres), len (nagy mennyiségben) és fanemek. Illatos legelői a barom, s főleg juh- és kecsketenyésztésnek eléggé kedveznek. Szénája itt-ott sok van. Vadakban (őz, nyúl, zerge, medve) bővölködik. A poprádi lazachalászat jövedelmező. De főgazdaságát e megyének az ásványország adja, mely különösen bővölködik itt rézben (a legnagyobb mennyiségű és legjobb minőségű Európában) és vasban; szolgáltat ezeken kívül kevés aranyat, ezüstöt, kéklenyt, mirenyt, mészövet, márványt, kősenet, gipszet, alabástromot és grafitot stb. Ásványos vize sok van (Tátra-Füred). Nevezetes a szomolnokai cementvíz, melyből évenként mintegy 1200 mázsányi rezet nyernek. A lakosok főfoglalkozása a bányászat, gyolcsszövés, faipar és fuvarozás, mely utóbbit azonban nagyon szűk korlátok köré szorítá a már teljes forgalomnak örvendő s itt átvonuló kassa-oderbergi vasut. Országútjai igen jók. Kereskedelme úgy be- mint kifelé jelentékeny. Lakosainak száma 175,061, kiknek többsége német (90 ezer) és tót (63 ezer); ezeken kívül vannak itt

oroszok (16 ezer), magyarok (mintegy 5 ezer) s lengyelek és zsidók is, de igen kevesen. A magyar nyelvet azonban a művelt osztály általában érti és használja úgy a közéletben, mint a családban is; a megye középiskolaiban pedig tulnyomólag az a tannyelv. Szepes megyén a területrendező tvény azt a lényeges változtatást tette, hogy volt két kir. városát, továbbá az ú. n. 16 szepesi várost eddigi önálló törvényhatósággal bíró helyzetükből kivévén, mindannyit a megyébe kebelezte s a megye hatósága alá helyezte. Így lett vége azon különleges állapotnak, melybe a 16 szepesi város (név szerint: Béla, Durand, Felka, Gnezda, Igló, Leibitz, Lubló, Mateóc, Menyhárd, Szepes-Olaszi, Podolin, Poprád, Ruszkinóc, Strázsa, Szombathely és Szepes-Váralja, együtt mintegy 10 □ mfdnyi terület) előbb az 1412-ben történt elzolgatás, majd 360 esztendő múlva az 1772-ben bekövetkezett visszaváltatás alkalmával jutott. A megye székhelye Lőcse. Van Szepes megyének 276 községe. Említendőbb helyek: **Késmárk**, ez előtti sz. kir. vs. a Poprád m. közel a Tátrához s 32 1/2 mfdre Budapesthez, van 3938 (nagyobb német s tót) l., kik élénk kereskedést űznek borral, vászonnal és gabnával, van itt evang. felgymnasium, kath. algymnasium, ágost., r. kath. és zsidótemplom, járásbíróság, adó-, posta- és táviró hivatal, börgyár, sörház, stb. Közéletben van Tátrafüred (v. Tátrakisled, Schmecks), szép fekvésű (3150' m.) híres fürdőhely, melyet újabb időben nagyon felkaptak; vize szénaványos. **Lőcse** (Leutschau) magaslaton épült (ez előtti sz. kir.) vs. 6887 l. kereskedést, ipart, földmívelést és bányászatot űzők; evang. és kath. gymnasium, megyeház, k. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviró hivatal. Méhsőre híres. **Béla** vs. a Poprád m. 2500 l., kik lentermesztést és gyolcskészítést űznek, híres borovicskát főznek, van kénésfürdője. **Durand** vs. 700 l., jó sajttal. **Felka** vs. 1409 l. gyolcskészítés, papírmalom. **Gnezda** vs. a Poprád m. 1300 l. **Igló** (Neudorf) bánya vs. a kassa-oderbergi vasut m. (ez előtti a XVI. szepesi vs. főhelye) 6000 l., evang. gymnasium, tanítóképző intézet, járásbíróság, vasuti állomás, fürdő, réz- és vasbányák, vashámorok, kőedény- és papírgyár, kaló- és fűrészmalmok, lentermesztés, vázonszövés, földmívelés, méhtenyésztés, élénk kereskedés, kőbánya, Igló-huta, Igló-Kis- és Nagy-Hnilec Iglóhoz tartozó telepek. **Leibitz** vs. Késmárk

un. új.
1859. 609.

új. 1865. 187.

szomszédságában, 3526 lak., kik közt sok mesterember van, főkép műtakács és posztós; határában sok borsó és len terem. **Lubló** (v. Ó-Lublyó) vs. 2000 l., bor, gyolcs, méhsér kereskedéssel, vára még épségben van. Délre innen fekszik **Uj-Lublyó** fu. 1031 l. vashámmal s híres savanyuvízforrással s fürdővel. **Mateoc** kis vs. lakosai pálinka-, sör- és ecetfőzést, len-termesztést, sertéshizlalást és lótenyésztést űznek. **Menyhárd** vs. 908 l. erdejében sok szarvasgomba találtatik. **Szepes-Olaszi** vs. a kassa-oderbergi vasút m. kő-, márvány-, réz- és vasbányákkal és rézhámorokkal. 2916 l. **Podolin** vs. 1590 l., gymnasiummal, várrommal s márványtöréssel. **Poprád** vs. a hasonnevű f. m. 1120 l. s papírmalommal. **Ruszkínó** vs. 618 l. **Sztrázsa** vs. 627 l. **Szombathely** (v. Szepes-Szombat) vs. 1010 l. **Szepesváralja** vs. s püspöki lakhely 3360 l. járásbíróssággal s lenkereskedéssel. Mellette van **Szepesvára**, melynek ma csak romjai láthatók. **Szepes-Ófalu** mezőváros. Galicia határán, közel a Dunajechez 1209 l. lazakereskedéssel. **Halgóc** falu m. (621 l.) van **Penina** nevű barlang és **Szmerdsonka** nevű fürdő. **Vörösklasterom** a Dunajec m., hajdan zárda volt. **Hanusfalva** fu. 700 l. klastrommal. **Jarembina** (v. Jarabina) fu. 1290 l., kik sok talpbőrt és gyolcsot készítenek; sok drótos is kerül ki innen. **Kamjonka** fu. 2500 l. juh- és marhatenyésztéssel s savanyuvízzel. **Nedec** fu. (968 től l.) közel hozzá **Dunavec vára**. **Teplic** mvs. a **Poprád** m. 990 l., papírmalommal, sok jó káposzta terem határában. **Batizfalva** fu. 922 l. **Mengusfalva** fu. 415 l. **Gerlachfalva** fu. 570 l. **Hunfalva** fu. 1800 l. **Busóc** fu. 630 l. kastélylyal, lakosai sok gyolcsot készítenek és feje ritenek. A fu. határában látható régihányású dombok, **hunhalmoknak** nevezetnek. **Hunsdorf** fu. igen régi gula alakú toronnyal. **Filic** (191 l.), **Gánóc** (223 l.) kis falvak savanyuvízzel. **Kis-szalók** helység 365 l. **Nagyszalók** fu. 960 l., **Müllենbach** (v. Millenbach), (ide tartozik **Tátrafüred** fürdővel) 428 l. **Landok** fu. 900 l. mészégetéssel s márványtöréssel. **Kakaslomnic** fu. a **Poprád** m. 1308 l. kastélylyal. **Alsó-Ruszbach** fu. 787 l. papírmalommal. **Felső-Ruszba** c87 fu. 981 l., kik sok gyolcsot szőnek s feje ritenek; papírmalom, fürdő. **Stola** fu. lakosai (216) sok teknőt és faeszközt készítenek. **Sztráska** fu. 377 l., kas-

télylyal. **Zsádjár** fu. 1517 l., határában találtatik sok nemes kő. **Csütfőrtőkhely** mvs. 912 l. **Káposztatalva** mvs. 1510 l. vashámmal; szegények háza. A közel levő hegyben (Lapis refugii) sok barlang van. **Vagendrüssel** (bányas. Iglo-^{Merény}hoz közel 2540 l. vasbányákkal és hámorokkal. **Szentandrás** fu. savanyu vízzel. **Görgő** fu. 906 l. **Kotterbach** fu. 826 l. réz- és ezüstbányákkal. **Markusfalva** fu. kastélylyal) **Göllnic** (v. Göllnicbánya) ez előtt sz. kir., ma csak bányas. hasonnevű f. m. 5200 l. vas- és rézbányákkal, szeggyár s számos kovácsműhely, sodronykészítés. **Krompach** vs. 2100 l. kastélylyal. **Klunkó** mvs. 1300 l. vasbányák- és hámorokkal. **Remete** vs. 2053 l. vasbányákkal. **Stosz** vs. 1300 l. vasbányák- és hámorokkal. **Svedlér** vs. 2510 l., rézbányákkal. **Szomolnok** (Schmölnitz) csinos vs. 4000 l., ezüst- s rézbányákkal, cément-vízzel, bányahivatalokkal. **Baldóc** kis fu. savanyuvízzel s fürdővel. **Szepesháza** helység Szepesváralja közelében csinos épületekkel, a káptalan levéltárával s 3431 l. *Kis-Szeben, Va. Új., 1857. 34. l.*

2. **Gömör** (Kis-Honttal egyesült) megye 71 $\frac{1}{2}$ □ mértöldnyi területe általában hegyes, de vannak széles völgyei is. Gömörről úgy domborzati viszonyait, valamint termékeit tekintve, azt szokták mondani, hogy „Magyarország kicsinyben.” Felszínét északon az alacsony **Tátra**, nyugoti széleit az **Osztrószki** hegyláncolat, déli részét a **Mátra** alacsony nyílványai, keleti oldalát pedig a gömör-szepesi érchegység alacsonyabb részei ágazzák be. Ez utóbbi részben van a világhírű aggteleki barlang, mely úgy természeti ritkaságai, mint nagyságánál fogva Európalegnezetesebb barlangjai közé tartozik. Legmagasabb bérce a **Királyhegy** (5000') a szepesi határon. Völgyei közt legszélesebbek a **Ríma** és **Sajó** völgyei. Nagyobb folyói: a **Ríma**, **Göllnic**, **Hernád**, **Garan** és **Sajó**. Földje az északi hegyesebb részekben nem igen termékeny úgy, hogy legfőlebb csak zabot, hajdinát, burgonyát és fát szolgáltat; de az alább eső völgyek már termékenyek, s rozst, búzát, kukoricát és dohányt is tetemes mennyiségben termenek. **Putnok** körül már a szőlő is diszlik. **Lene**, **kendere** és gyümölcse is sok terem. **Erdei roppant kiterjedésűek**, s nemcsak fában, hanem vadakban is (őz, szarvas, nyúl, farkas, medve) gazdagok. Az állattenyésztés-

Van. Új. 1859. 220.

sel. Harkács és Kalosa falvak 350 és 535 l., Hétfu. 400 l., sok dohányt termeszt. Szentkirály fu. 500 l. a Sajó m. ásványos tóval, mely malmot hajt. Méhi fu. 590 l. Tornalja fu. 795 l. járásbíróssággal s kastélylyal. Alsóvály fu. 317 l. Zádorfa fu. 1090 l. Rimaszombat csinos, élénk iparos és kereskedő mvs. a Rima f. és a gömöri vasút m. 4868 l., Nevezetességei négy templom, egyesült prot. gymnasium, nőnevelő intézet, megyeház, fürdő, szép vendéglők, szép nyilvános kert, híres vásárok. Kenyere országzerte híres. Van itt kir. törvényszék, járásbíró, adó-, posta- és táviróhivatal. Tamásfalva fu. Rimaszombat tőzsomszédságában 893 l., kik híres kályhákat készítenek. Zehereje magas fekvésű csinos fu. 400 l. Aszszonyai között a kendőzés kiirthatatlan divat. Alsó- és Felső-Pokorág földmives falvak 331, s 397 l., Tiszolc mvs. a Rima f. m. 3500 l., vasbányák, vas- és papirgyárak, juhtenyésztés. Rimabánya fu. hegyei ércekkel bővelkednek, vizeiben sok hal és rák van, lakosainak száma 556. Rimabrezó fu. 682 l., vasbányákkal, vasgyárakkal s savanyúvizzel. Forgácsfalva fu. 1000 l., üveghutával. Klenócfu. 2800 l., kik sok mákot és fűzeléket termesztnek, durva posztót készítenek, marha- és juhtenyésztést üznek s híres sajtot készítenek. Kókova fu. 3500 l., köztük sok posztós. E fu. határában van több üveghuta, néhány papirgyár, hamuzsír-főzős. Ostyán fu. 1509 l. kastélylyal. Pongyelók fu. 500 l. sok cserépedényt s kályhát készít. Rahó fu. 475 l. *Balog, Vas. Ujs., 1869. 5. 45.*

3. Heves alak és nagyság tekintetében igen tetemes változást szenvedett a területrendező törvény létrejöttével. Ennek előtte, mint »Heves- és Külső-Szolnok« 114.60 □ mfdön 332.613 lakost, 270 (önálló és kapcsolt) községet és 11 járást számlált. E járasok voltak: a tiszai alsó, tiszai közép, tiszazugi, tiszai felső, tarnai alsó, tarnai felső, tarnai közép, a gyöngyösi felső és alsó, meg a mátrai alsó és felső járasok. Az említett törvény azonban a megyéből egy tetemes részt kiszakítván, azt az újonnan alakított Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéhez kapcsolta, az itt maradt részeket pedig, u. m. a tarnai alsó, felső, közép, a gyöngyösi felső s alsó, a mátrai alsó s felső járasokat, valamint a tiszai felső járás egy ré-

szét »Heves megye« név alatt új és székebb határok közé fogta úgy, hogy Pusztasüly nevű fu. közelében a Tiszának azon legnagyobb kanyarodását, mely a volt Jászság keleti határához legközelebb esik, ezen határponttal egyenes irányban összekötvén, e vonalat s a volt Jászság északi szélét tette a megye déli határává, a Tisza balpartján pedig csupán T-Füred, T-Igar, Nagy-Iván, T-Örs, T-Örvényes és Szöllös községeket hagyta meg Heves megyénél. Az ekként eszközölt kikerekítés még csak a tegnap műve levén, sem a terület nagysága, sem a népesség száma szabatosan fel nem tüntethető; a mennyiben azonban az új megye mintegy $\frac{1}{3}$ -dal kisebb a réginiél, s a régi-ben átlag 2895 lélek esett egy □ mfdre: hozzávetőleges számítás szerint a mai Heves mintegy 80 □ mfdnyi területtel s s 231.600 lakossal bírhat. Heves felszíne legnagyobb részt termékeny rónáság, csupán északi szélein vonul át a Mátra (Egerhegy, Sárhegy). Vizei: a Tisza, Zagyva, Eger, Gyöngyös és Tarna folyók. Dús földje bőven szolgáltat mindennemű gabnát, kerti veteményeket, kukoriczát, dohányt (verpeléti), gyümölcsöt és bort (egri, visontai) stb. Állattenyésztése igen jelentékeny. Hegyeiben ezüstöt, rezet, timsót stb. ásnak és több ásványos forrást ismernek, melyek közt leghíresebb a parádi. A lakosok főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés, de a városokban ipart is üznek. Kereskedelme jelentékeny. Forgalmát három fő és két szárnyvasút élénkíti. Lakossága csaknem tisztán magyarok úgy, hogy az idegen elem (német, tót) alig megy itt $\frac{1}{2}$ -ra. A megye székhelye Eger. Említendőbb helységek itt: Apc mvs. 1274 l. Nógrádmegye szélén jó borral. Gyöngyös mvs. a Mátra tövében 16,000 l. járásbíróssággal, adóhivatallal, 3 templommal, élénk kereskedelessel, bortermesztéssel s iparral. Itt van a ferencziek főzárda. Van algymnasiuma. Egy szárnyvasut köti össze a pest-miskolci vasutall. Hatvan mvs. a Zagyva és a vasut m. 4118 l., szép várapotával, prépostsági templommal, járásbíróssággal, dinnyetermesztés- és lótenyésztéssel s fontos vasúti állomással, mely a pest-miskolci, hatvan-ruttkai és hatvan-szolnoki vonalak csomópontján áll. Van két nagy pusztája. Pásztó mvs. a Zagyva m. 4000 l., kastélylyal. Gyöngyös-Pata mvs. 2448 l. nagy határral s ásványos forrással. Csány fu. 3040 l. s híres görög-dinnyével. Gyöngyös-Sár fu. 2057 l., jó

borral. S o l y m o s f u. lakosai (1378) faszéköket készítenek s azokkal kereskednek, nagy kiterjedésű erdejében hamuszirt főznek. G y ö n g y ö s - T a r j á n f u. 1830 l., F a j z á t nevű nagy pusztávals igen nagy pincével. E g e r kies fekvésű csinos vs. és egy érsek székhelye, hasonnevű folyó m., mely a várost két részre hasítja, s az egri szárnyvasút m. 19, 150 l. Épületei közül kitünőbbek: a lyceum könyvtárral és csillagdával, a székesegyház, az érseki palota, öt szerzet zárdája, a megyeház. Van itt szegények intézete, kórház, papnövelde, két meleg fürdő, szép közkert, egy minaret, továbbá kir. törvényszék, járásbíróház, adóhivatal stb. A lakosok földműveléssel, iparral és kereskedelemmel foglalkoznak. Vörös bora híres. A vár helyén most kálvária van.

H e v e s mvs. 4000 l. dinnyéről, V e r p e l é t mvs. (3309 l.) meg A l- és F e l- D e b r ő f u. dohányjáról híres. K o m p o l t f u. 1767 l. lő- és juhtenyésztéssel. V e z e k é n y f u. 672 l. V i s o n t a f u. 1067 l. híres borral. V i s z n e k f u. 1273 l.; sok aprómarhát tenyészt. T i s z a f ü r e d mvs. a T i s z a m. fahíddal, 6500 l., kik földműveléssel és halászáttal foglalkoznak.

P o r o s z l ő mvs. 4612 l. Roppant határában sok népes pusztá van. T i s z a n á n a f u. 3300 l., szép szarvasmarhát nevel. P é t e r v á s á r a mvs. a Z a g y v a f. m. 1603 l. s télylyal. P a r á d f u. és fürdőhely 1713 l. regényes vidéken a Mátrában; van itt banya, üveghuta s timsófüzés is. S i r o k f u. 1272 l. s pusztá várral. Á s v á n y o s v i z e fontos kereskedelmi czikk. M e z ő - T á r k á n y szép vidéken fekvő falu 2735 l. sok búzával. S z é k f u. 700 l. kőbányával s sóstartalmu forrással. I s t e n m e z e j e (v. Istenmező) f u. Pétervásárától északra 987 l. s egy S z e d e r k é n y nevű pusztával. S z - E r s z é b e t falu 928 kath. l. M i k ő f a l v a f u. a borsodi határon 928 l. F e l n e m e t h f u. 1360 l. S z u r d o k - P ü s p ö k i f u. közel a losonci vasúthoz 765 l. V e r e s m á r t f u. 449 l. E c s é d nagy f u. Hatvanhoz közel 2211 l. H o r t és V á m o s - G y ö r k (1501 l.) kisebb állomások a pest-miskolci vasút mentén. K á p o l n a történelmileg nevezetes f u. a vasút m. 1800 l. s igen termékeny határral. M a k l á r mvs. Egertől délre 2312 l., kik sok bort és búzát termesztenek. S z a r v a s k ő (v. Szarvaskeő) gyönyörű vidéken fekvő f u. 337 l. és festői várral. D o r m á n d, f u. 922 l. E r d ő t e l e k f u. 3071 l. s több pusztával. B e s e n y ő nagy falu 2467 l., postahivatallal s T e -

p é l y nevű pusztával. Á t á n y nagy f u. 2783 nagyobbára reform. lakossal, kik sok búzát termesztenek s szép marhát és lovat tenyésztenek. K ő m l ő, f u. 2155 l., sok búzával. G y ö n g y ö s - H a l á s z f u. 1293 l. T i s z a - H a l á s z, f u. közel a T i s z á h o z, 415 l. s M a g y a r á t nevű pusztával. F ü z e s - A b o n y, nagy falu a miskolci vasút m. nagy állomással, 3475 l. termékeny határral. T i s z a - S z ő l l ő s, 2200 l.; buzatermesztés, baromtenyésztés, halászat. T i s z - I g a r f u. 1309 ref. lakossal s termékeny határral. N a g y - I v á n, f u. 1901 földművelő lakossal. T i s z a - Ó r s (v. Eörs) f u. 1691 ref. lakossal s igen termékeny határral. T i s z a - Ö r v é n y (v. T.-Eörvény) f u. a T i s z a m. 561 l.; gazdálkodás, halászat. T i s z a - D e r z s f u. a T i s z a m. 1591 l. P é l y f u. 1950 l. igen nagy és termékeny határral. T a r n a - S z e n t - M i k l ó s f u. a T a r n a v i z e m. 1195 földművelő lakossal. Z a r á n k (v. Szaránk) f u. 878 l. T a r n a - M é r a 1313 l., postahivatallal és F o g a c s nevű pusztával E r k f u. 1061 l. A d á c s, f u. közel a vasúthoz 2256 l. kik sok búzát s dinnyét termesztenek. L u d a s f u. közel a vasúthoz 682 l. és postahivatallal.

4. Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye. Mai nevét s területét ez a megye az 1876. XXXIII. (területrendező) törv.-cikk alapján nyerte. Alakja egy szabálytalan háromszöget képez, melynek alapvonala északon Hatvan és Egyek községei közé esik, ez alapvonallal áttelleges csúcsát pedig a Tisza és Körös összefolyása képezi. E csúcsból aztán a balszár Pestmegye, a jobbszár pedig Békés és Hajdu megyék határára húzódik végig. Kiterjedését és népességét illetőleg pontos számadatokkal még nem rendelkezünk. Alkotó részeit azonban a törvény pontosan megnevezi. E szerint a megye magában foglalja a) a volt Jászságot (17 □ mfd 65 ezer lakossal), b) a volt Nagy-Kunságból Kardszag, Kis-Újszállás, Kunhegyes, Kun-Szt.-Márton, Madaras és Túrkeve községeket (mintegy 20 □ mfd 60015 lakossal) és c) a volt Heves és Külső-Szolnok egyesült megyéből a tiszai alsó, közép, felső és tiszazugi járások községeit, valamint a gyönyösi felső járásból Monostor községet Kerekudvar nevű pusztájával együtt, kivéve azonban a tiszai középjárársból Dévanyának Csefán nevű pusztáját, mely Békés megyéhez csatoltatott, és a tiszai felső járásból Tisza-Füred, Tisza-Igar, Nagy-Iván, Tisza-Örs, Tisza-Örvény és Szöllős községeket,

melyek Heves megyéjénél meghagyattak. E rész mintegy 45 □ mfdet tehet körülbelől 100 ezer lakossal. E számok összege tehát 82 □ mfdet tenne, mintegy 225 ezer lakossal. Felszínét tekintve, földje egészen rónaság dús termékenységű talajjal, melynek művelhetetlen részei csak a Tisza kiáradásai által ingoványossá tett helyeken találhatók. A délibb rész talaja sok helyt homokos, de eléggé termékeny. Vizei: a Tisza, mely a megyét két egyenlőtlen félre (a kisebb nyugoti és nagyobb kele-tire) osztja, továbbá ennek mellékfolyói, ú. m. a Zagyva, Eger, Tarna, Hortobágy, Berettyó, Sárvíz és Körös. A Berettyó és Sárvíz közötti vízenyős térség Sárret nevet visel. Tavai is jó számmal vannak, de nagyobb jelentőséggel egy sem bír. Főtermékei: tömörkedő búza, rozs, kukorica, dohány, dinnye, gyümölcs-, kerti szőlő stb. Fában az egész megye szűköt lát. Állattenyésztése igen virágzó. Szarvasmarha, ló, juh és sertés egyaránt sok van itt. A házi szárnyasokat is roppant mennyiségben tenyésztik. Halászatja igen jól védelemes. Az ásványországból legfőbb homokkőve van néhol. Ipara csekély; de annál nagyobb termény- és állatkereskedése. Forgalmát három vasút s egy vízi út (a Tisza) élénkíti. Országútjai nem dicserhetők. Em-lítést érdemel itt két hajdani erődtési mű: a Csörsz-árka és a Kis-árok, melyek a megye északi részéből Hevesbe is nagy távolra átnyúlnak. A népesség itt pár ezer tót és német leszámításával tisztán törzsköcs magyar, úgy, hogy e megye a legmagyarabb megyék között is a legelső közt tartozik. A megye fő- és székhelye ma Szolnok. Említendőbb helyek itt: Szolnok város a Tisza és Zagyva összefolyásánál s a tiszavidéki vasútak csomópontján 15,847 l., Budapesttől délkeletre s 11½ mfdre. A lakosok főleg földmívelésből, iparból, halászatból s kereskedésből élnek. Különösen fontos kereskedelmi cikk itt a fa, búza és szarvasmarha. Itt székel a megye. Van itt kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, só- és dohányhivatal, róm. kath. algymnasium, melyben a helybeli szerzetesek tanítanak; továbbá szép vasúti állomás, megyeház, csinos r. kath. templom, a Tiszán két hid (egyik vasúti) és rév stb. Termékeny s nagy kiterjedésű határát népes puszták élénktik, mint: A l c s i, D e r z s i g á t, A l s ó - s F e l s ő - V a r s á n y, S z a n d a és P a l o t a - S z e n t - I v á n. Gőzhajózása és tutajszállítása élénk. A város közelében levő mocsárokból sok teknősbéka te-

nyészik. B e s e n s z ö g f u. 3440 l. s mintegy 3 □ mfdnyi termékeny határral, melyen sok búza terem és sok barom tenyészik. Nagyobb pusztái: S z á s z b e r e k, F o k o r ú, S z t - I v á n - S z ö g és H o m o r s z ö g. Jász-Ladány mvs. közel a Zagyva folyóhoz, termékeny nagy határral, 6321 l. s postahivatallal. Szele-vény nagy határú fu. a tiszazúgban 1460 l. s Gyalu és Istvánháza nevű pusztákkal. Jánoshida nagy fu. a Zagyva f. m. 2893 l. s termékeny határral, melyben Mizse nevű nagy pusztája is van. E falu a területrendező törvény előtt Pest megyéhez tartozott. A l a t t y á n f u. 2209 l. s termékeny határral. Mihálytelek rendezett tanácsu vs. a Zagyva f. m. 2100 l. s gabnatermesztéssel. Jászberény rendezett tanácsu vs. a Zagyva f. és a hatvan-szolnoki vasút m. 20233 l., kik roppant határukon földmívelést, barom- és juhtenyésztést űznek. Van itt kir. törvényszék, járásbíró-ság, adó-, posta- és táviróhivatal, róm. kath. gymnasium, három templom, s csi-
nos városláz, melynek fontos levéltára-
ban a Lehel kúrtje is őriztetik. József nádornak márványszobra van itt. Forgalma s vásárai élénkek. Fénsszaru rendezett tanácsu vs. a Zagyva partján 4582 l. nagy határral s postahivatallal. F e l s ő - S z e n t - G y ö r g y f u. a Zagyva m. 1649 l. s járásbírószággal. Határában van egy sós tó, melyben sok hal tenyészik. D ó s a f u. a Tarna f. m. 2975 l. Árokcsallás rendezett tanácsu vs. a Csörsz-árka m. s a Tarna folyóhoz közel 9625 l., kik nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést űznek. Van postahivatala s több nagy pusztája. Jász-Apáthi rendezett tanácsu vs. 9231 l. s nagy gabnatermesztéssel. Van itt járásbírószággal, adó- és postahivatal. Alsó-Szent-György mvs. 5013 l., járásbírószággal s postahivatallal. Roppant határa sok búzát terem. Jákóhalma mvs. a Tarna vize m. 3037 l. postahivatallal, sok búzával, barom- és juhtenyésztéssel. Jász-Kis-Ér mvs. a hasonnevű s a Tiszába ömlő víz m. 5039 l., két templommal, nagy határral, búza és dohánytermesztéssel s postahivatallal. P u s z t a - S ü l y, fu. a Tisza m., a Heves felőli határszálen 2157 l., nagy határral s halászzattal. K ő t e l e k f u. a Tisza m. 1953 l. gabnatermesztéssel s halászzattal. Nagy-Kőrű fu. a Tisza jobb partján 2253 l., kik közt sok halász van. E faluk nagy baromtenyészést űznek. T i s z a - R o f f, fu. a Tisza balpartján 2900 l., kastélylyal s baromtenyésztéssel. Nagy-Kun-Madaras rendezett tanácsu város 7076 l., szép ref.

templommal, búzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Nagy határában F á b i á n k a és K á p o l n á s népes puszták vannak. **Kun-Hegyes** mvs. 7272 l., ref. templommal s híres állami ménessel 2 1/2 □ mfdnyí termékeny határában sok búzát, dohányt s kukoricát termesztenek és sok lovat meg szarvasmarhát tenyésztnek. Az állami ménes egy mintagazdasággal áll kapcsolatban. Van postahivatala. Határában több jelentékeny tó van. **Kardszag** (v. Karczag) rendezett tanácsu vs. a tiszavidéki vasút m. 14488 l., négy templommal s 6 □ mfdet haladó termékeny határral. Van itt kir. törvényszék, járásbíró, adó- és postahivatal. Dinnyéje híres. Nagy határában sok népes pusztá van, ú. m. **Kun-Asszony szállás**, **Kun-Bolcsa**, **Ködszállás**, **Magyarka** és **Orgond-Szent-Miklós**. **Kis-Újszállás** rendezett tanácsu vs. a tiszavidéki vasút m. 10,376 l., csinos ref. és kath. templommal, ref. algyrnasiiummal, járásbíróval s 3 □ mfdnél nagyobb határral, melyben **Márialaka**, **Kis-Turgony**, **Tót-Turgony** és **Csorba** nevű népes puszták vannak. Termeszt búzát, kukoricát, kölest, repcét, szőlőt s igen híres görögdinnyét stb. **Túr-Keve** rendezett tanácsu vs. előbbtől délre a Berettyó f. m. 10969 l., három templommal, szép népis-kolával, szarvasmarha és juhtenyésztéssel. Dús és nagy kiterjedésű határát sok pusztá népesíti. **Kenderes** fu. **Kis-Újszállás**hoz közel, 4428 l., három templommal, búzatermesztéssel és postahivatallal. Nagy határában **Kakát** és **Bánhalma** nevű népes puszták vannak. **Fegyvernek** fu. a tiszavidéki vasút m. 3773 l. nagy és termékeny határral s postahivatallal. **Tisza-Püspöki** fu. a Tisza m. 1491 l., mezőgazdasággal, halászzattal s hajózással. **Török-Szent-Miklós** mvs. a tiszavidéki vasút m. 13024 l., három templommal, sok búzával s postahivatallal. Nagy határában **Lengyel**, **Szakál-las**, **Sz-Tamáás**, **Fenyő** és **Balla** nevű népes puszták vannak. **Szajó** i fu. a Tisza és a tiszavidéki vasút m. 989 l. postahivatallal. Itt ágazik ki a tiszai vasútból a szolnok-aradi szárnyvonal. **Pusztá-Pó** nagy határu pusztai köz-ség az aradi vasút m. **Mező-Túr** rendezett tanácsu vs. az aradi vasút s a Berettyó m. 20447 l., szép ref. és kath. templomokkal, ref. kisgymnasiummal, nagy búza-, kukorica-, repce- stb. termesztéssel, barom-, ló-, juh- és sertésenyésztéssel s népes vásárokkal. Van itt k. járásbíró, adó- és

postahivatal. Roppant határában sok apró és két népes pusztá (**Pusztá-Pó** [l. f.] és **Túr-pásztó**) van. **Déva-Ványa** (v. **Dévabánya**) mvs. Túról keletre 10,165 l., három templommal, postahivatallal, nagy baromtenyésztéssel. Nagy határában **Gabonás**, **Ecseg**, **Kérsziget** és **Hegyesbor** nevű népes puszták vannak. **Szelevény** fu. a Körös m. 1460 l., gabna-termesztéssel, halászzattal s **Gyalu** és **Istvánháza** nevű pusztákkal. **Csépa** fu. a Tisza m. 2652 l., termékeny nagy határral, halászzattal és postahivatallal. **Tisza-Sás** fu. a Tisza m. 1521 reform. lakossal s termékeny határral. **Tisza-Ugh** fu. a Tisza m. 714 ref. l., nagy határral s halászzattal. **Tisza-Kürth** fu. a Tisza m. 2020 ref. l., révvél s termékeny nagy határral, melyben **Göböljárás** és **Kürth** uevű nagy puszták vannak. **Inoka** fu. a Tisza partján 1006 reform. l., halászzattal, búzatermesztéssel. Nagy határában **Csámpa** nevű népes pusztá van. **Nagy-Rév** fu. a Tisza partján 1291 l., termékeny határral, révvél, halászzattal és **Sáp** nevű pusztával. **Czibakháza**, mvs. a Tisza m., melyen itt fahid vezet át. Van 2926 lakosa, kik sok búzát termesztnek, baromtenyésztést és halászatot űznek. Postahivatal, rév. Termékeny nagy határában **Jenő**, **Gyünger**, **Sárszög** és **Zsiger** nevű népes puszták vannak. **Tisza-Földvár** fu. a Tisza m. 5640 l., kik nagy földmívelést, baromtenyésztést és halászatot űznek. Van ref., luth. és zsidótemploma s postahivatala. Nagy és termékeny határában **Mártfű** és **Homok** nevű népes puszták vannak. **Várkony** fu. a Tisza m. 2311 ref. l. s postahivatallal. **Vezseny** fu. a Tisza m. 1460 ref. l., nagy és termékeny határral, melyben **Bökönye** nevű népes pusztá van. Mindkét falu nagy halászatot űz. **Tisza-Abád** fu. a Tisza m. Szolnokon felül 2273 ref. l., termékeny nagy határral, halászzattal s egy szeszhajóállomással.

5. **Borsod megye** 61 1/2 □ mfdnyí területű. Északnyugoti nagyobb része hegyes, délkeleti kisebb része termékeny róna. Főhegysége a Diósgyőr fölött emelkedő Bikk, melynek legmagasabb emelkedése a Bálványkő. Legszébb s legtágasabb völgye a Sajó völgye. Folyói: a Tisza, melynek alacsony partmellékén gyakoriak az áradások és sok az ingoványos föld, továbbá a Sajó, Bódva, Szinva, a soha be nem fagyó Hejő, az Eger és a

Hernád. Földje, kivált a lapályos részeiken, igen termékeny. Főbb termékei: búza (kitünő), gabna, árpa, zab, kukorica, hüvelyes vetemények, krumpli, gyümölcs, bor, kender, dohány stb. Borának évi mennyiségét mintegy 300 ezer akóra becsülik. Állattenyésztése kitünő. Különösen sok a szarvasmarha, ló, sertés és juh. Hegyeiben sok rezet, vasat, kőszén, márványt, jó palakövet, porcellánföldet stb. ásnak. Ásványos vizei Tapolcán, Diósgyőrben, Szalontán, Szendrőn, Apátfalván s Csernelyen vannak. Fában a hegyes vidékek gazdagok; de a Tisza vidékén szalmával, trágyatőzeggel és náddal tüzel a nép. Az ipar elég élénk. Legvirágzóbb vas-, acél-, üveg- és papírgyártása, meg liszt-ipara. Kereskedelme, melynek középpontja Miskolc, nagyon élénk. Vasútja eddig négy van. Országútjai általában igen jók. Van e megyében 195,037 l. még pedig mintegy 180.000 (vagyis 93,97%) magyarajku, 3815 tót, 1090 német, 5668 ruthén s 181 görög. Gyüleseit Miskolcon tartja. Van e megyében 1 szab. koronai vs., 9 mvs., 153 fu. és 104 kapcsolt község és puszta. Főbb helyek: **Mező-Csáth** mvs. 5000 l. járásbíróssággal, adó- és postahivatallal. Nagy és termékeny határában két népes puszta van. Búzával kereskedik. **Diósgyőr** mvs. a Szinva patak m., 3900 l. sok gyümölcs és szőlőtermesztés; van üveg- és papírgyára, meleg ásványos forrása s fürdője, vashámoráiban készül a legjobb hazai acél. A lakosok közt találattok sok mesterember; az itt készült **kulacsok híresek**. Közeliében van a Taj nevű hegyi tó. Miskolcra egy szárnyvasút vezet ide. Régi vára igen festői rom. **Miskolcz** szab. koronai vs. és a megye székhelye, közel a Sajóhoz, a Szinva két partján, Kassával, Budapesttel, Gömörrel és Debreczennel vasút által összekötve, 21.200 l. E csinosan épült, kövezett és világított város elsőbb vidéki városaink közé tartozik. Van itt ref. fő és kath. algymnásium, kisdudóvoda, színház, megyeház, virágzó ipar és kereskedés (főleg gabonával), de a szőlőművelés, marha- és méhtenyésztés is figyelemre méltó itt; buzája, kenyere híres; van több nyomdaja, hírlapja, könyvkereskedése só- és adóhivatallal, sok temploma, zárdája, kir. törvényszéke, járásbírósa, porcellángyára, nagy gőzmalma, több vízi malma s burnótyára stb. A város egy tágas völgyet foglal el; de két szélé már hegyre (Avas és Várhegy) nyúlik föl. E két hegyről, melyeket szőlők és pincék foglalnak el, gyönyörű kilátás

nyílik minden felé. Bora sok és jeles. Vásárait messze földről látogatják. Vargái és csizmadiái híresek. **Ónod** mvs. a Sajó m. Ennek határához tartozik a Mohi puszta. Szirma-Bessenyő fu. kastélylyal s 1100 l. Csaba fu. a vasut m. 3000 l. s jó borral. **Tarjány** mvs. 1182 l. Alsó- és Felső-Zsolca, falvak a vasut m., előbbi 1013 l. és szép kastélylyal, utóbbi 946 l. s szintén szép kastélylyal. Tapolca hegyi pusztája ásványos vizéről és porcellánagyagáról ismeretes. **Mezőkeresztes** mvs. 3893 l. nagy és termékeny határral. **Mezőkövesd** mvs. a vasut m. 8000 l. kik jobbára földművelők; díszes városháza, vendégfogadója és kaszárnyája van. Cserépfalu fu. 2210 l. kőbánya, mészegetés, 2 barlang. Cserépváralfa fu. 700 l. kastélylyal s várromokkal. **Tibold-Daróc** (v. Daróc-Tibold) fu. 1743 l., több kastélylyal. **Emőd** fu. 2200 l. kastélylyal, **Geszt** fu. 859 l., jó borral s régi várrommal. Szirma fu. 1114 ref. lakossal, kik jó kertművelők és tömördek zöldseget természetnek s adnak el főleg a miskolci piacon. **Harsány** fu. termékeny határral s 1728 l. **Kis-Tokaj** fu. 661 l. s **Lükhegy** nevű pusztával. **Vattaj** fu. 867 földműves lakossal. **Alsó- és Felső-Ábrány** faluk, előbbi 329 l. s postahivatallal, utóbbi 638 l. s termékeny határral. **Igrici** fu. 1274 ref. lakossal. **Nyék** (Borsod-Nyék) fu. 533 l. a m. állami vasút m. **Tullus** nevű pusztával. **Hejő-Papi** fu. 1057 l. s jó búzával. **Gelej** fu. 1480 ref. l., nagy és termékeny határral. **Sajó Lád** fu. a Sajó m. 1081 l. l. **Ládháza** fu. a m. állami vasút m. 436 l. **Tisza-Kürt** fu. Csáthoz közel a Tisza m. 423 l., kik gabnatermesztéssel és halászzattal foglalkoznak. **Tisza-Keszi** fu. 2114 ref. l. a Tisza m. termékeny határral s élénk halászzattal. **Ároktó** fu. közel a Tiszához 1796 földművelő lakossal. **Tisza-Bábolna** fu. a Tisza m. 595 l. s **Bábolna** és **Szil** nevű termékeny pusztákkal. **Dorogma** fu. a Tisza m. 1100 van. **Tisza-Valk** fu. 583 lakos **Eger-Farmos** nagy határu fu. 936 l. **Szihalom** fu. a m. állami vasút m. 2464 l. s postahivatallal. **Sz. István** fu. 2641 l., kik nagy és termékeny határukon sok gabnaneműt természetnek. **Andornak** fu. 581 l. **Novaj** fu. 1026 r. kath. l. **Tard** szép fekvésű fu. 1884 l. s nagy határában sok majorrall. **Tardona** fu. 544 l. **Bánhorvát** fu.

3 vármegye
a vármegye
A. Szentlelek
V. l. 1860. III.

V. l. 1869. V.

V. l. 1872. V.

2615 l. Szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. Ide tartozik Kis-Bárca pusztá, Vadna fu. és vasúti állomás 539 l. Lak 820 ref. l. Sajó-Keresztúr fu. a Sajó m. termékeny határral s 731 l. Szirák fu. 640 l. és szép kastélylyal. Kisgyőr fu. sok gyümölcsöt termeszt; palakó van a határában. Kács fu. 586 l., kőbánya, mészégetés, ásványviz. Noszvaj fu. 1800 l., jó vörös borral, kastélylyal. Mezőnyárád fu. a vasút m. 598 l. kastélylyal. Kistállya fu. 1112 l., kik sok dohányt, gyümölcsöt és dinnyét termesztnek. Felsőtárkány fu. 1571 l. kő- és márványbánya, mészégetés, fűrészmalom. Leányfalva nevű pusztán van egy bővizű malom, mely sok malmot hajt. **Apátfalva** mvs., 1400 l., papirmalommal, ködénygyárral; ásványos fürdője 3 forrásból kapja vizét. Bábonny fu. 751 l. s bortermesztéssel. A l a c s k a hegyi fu. 569 l. s kitűnő borral. **Szentpéter** mvs. a Sajó és a vasat m. 3900 l. járásbírsággal s jó fehér borral. Arló fu. 1297 l. közénbányával s sertéshizlalással. Center kis fu. közénbányával. Dédes fu. 900 l. vashámmal s papirmalommal. Kazincz fu. 1074 l. régi váromladékkal. Nádasd (731 l.) Ozd (830 l.) és Parasznya (600 l.) falvak határaiban közén találattik s Ozdon vashámor is van. Szilvás fu. 1050 l., szép ref. templommal, vashámorokkal és vasgyárral. Várkony fu. közéntelepekkel, Visnyó fu. 1000 l., üveghutával s igen jó fűdélpalával. **Ede-lény** mvs. a Bódva völgyében 1724 l. járásbírsággal, kastélylyal s nagy cukorgyárral. **Szendrő** mvs. a Bódva m. 1640 l., kastélylyal s dohánytermesztéssel. Borsod fu. 585 l. Sajóháza fu. a Sajó m. 1372 l. vászonszövessel. Rudóbánya fu. hegyeiben réz találattik. Szalonna fu., 894 l., kik sok faeszközt készítenek s azzal kereskednek. Sajóvámos fu. 1660 l. szép kastélylyal s juhtenyésztéssel. Bódva csinos fu. 1248 l. Balajt fu. 567 l. Böcs fu. 1315 l. s termékeny határral.

6. Torna megye nem egészen 11 □ mfd. területű; van 23.176 l., kik csekély kivétellel magyarok (95.20%). Az egész megyét hegyek borítják; de ezek közt tágas völgyekkel bir, melynek: a tágas és termékeny Bódvavölgy s az ebbe nyíló Torna- és Jolsvavölgy. Hegyei nem magasak, de meredekes s erdőkkel borítvák,

s természeti szépségekben gazdagok. Nevezetes itt a szádélői hegyhasadék, a szilicei barlang és a regés »Lőfő«-forrás. Folyói: a Bódva, Torna, Jolsva. Földje eléggé termékeny. Főbb terményei: a búza, rozs, árpa, kukorica, burgonya, gyümölcs (sok szilva), szőlő és makk. Nehány helységben dohányt is termesztnek. Kendere és káposztája a megyén kívül is ismeretes. Fája (fenyője is) sok van. Erdeiben nagy mennyiségű sertést szoktak makkolni; ezen kívül a marha-, juh- és méhtenyésztés is jelentékeny. Hegyei vasat, márványt és épültkövet szolgáltatnak. Bányászatának s vasiparának főhelye Dernő. Ipara és kereskedelme csekély jelentőségű. Országútjai igen jók. Gyűléseit Tornán tartja. Van e megyében 1 mvs., 41 fu; s 13 pusztá. Főbb helyek: **Torna** mvs. kies vidéken, 2300 iparos l., megyeház- és kastélylyal. Van k. törvényszéke, járásbírsága, posta- és táviróhivatala. Az itteni halastóból kifolyó patak soha be nem fagy s malmot hajt. Hegyen fekvő régi vára romban hever. Aj fu. 502 l. Falucska fu. 578 l. s Bódóka nevű pusztával. Almás fu. 683 főnyi lakossága sok gyümölcsöt, főleg almát és szilvát meg káposztát termeszt. Barka magasan fekvő fu. 425 l. vashányák- és hámmorokkal, a lakosok sok faeszközt készítenek és gyümölcsössel kereskednek. Derenk fu. 451 l. fűrészmalom, szénégetés. Közeliében láthatni Szadvár romjait. Hárskút fu. 606 l. s várral. Hidvégaród fu. 806 l. Horvát fu. 306 l. Dernő fu. 827 l. jeles vasgyárral, kastélylyal és sok gyümölcsössel. Görgő fu. 1119 l., kőbányával s juhtenyésztéssel. Jablonca fu. 562 l., gipszbányával s sok gyümölcsössel. Kovácsvágás v. Kovácsi fu. 329 l., vashánya, palakóbánya, szénégetés. Szádéló fu. 276 l., regényes völgyben. A mellette nyíló szűk hegyhasadékról és ősilati csontokat rejtő több barlangjáról nevezetes. Határában fűrészmalmok is vannak. Zsarnó fu. 562 l., márványtöréssel. Rákó fu. 335 l. s vashányával. Szin (v. Szén) fu. 690 l., postahivatallal, jó borral s kendertermesztéssel. Szilas fu. 1500 l. juhtenyésztéssel. Szilice 851 lakossal bíró falut »Sólyomkő vármorjai« és »Led-nice« nevű barlang teszik nevezetessé. E barlangban nyáron megfagy a víz, télen kienged. Varbóc kis falu boráról ismeretes. Udvarnák fu. 512 l. Vendégi fu. 444 l. s nagy erdővel. Méhesz fu. 192 ref. l. Teresztene fu.

273 l. s egy pusztával. Szögliget fu. 910 l. s termékeny határral. Szőlősar-dó fu. 443 l. Perkupa fu. 869 l. Petri fu. 450 ref. l. Nádaska fu. 168 tót l. Barakony fu. 298 l. Becskeláza fu. 261 l. Egerszög fu. 410 ref. l. Jósafó fu. 715 l. Kápolna fu. 177 l. Komjáti fu. 601 lakos. Lenke fu. a Bódva f. m. 339 l. Sz. t. Andráss fu. 520 l. és Kovácsi nevű pusztával.

7. Abauj megye 50 □ mfdnyi területét kisebb-nagyobb párluzamos hegyek s dombok borítják, nagyobb rónája nincs, de a Hernád völgye eléggé tág, szép és termékeny. A népességet 166,666 lélekre teszik. Ezek nyelvékre nézve nagyjából (64.99%) magyarok; de vannak tótok, németek és ruthének is. A többség r. kath. vallású. Ezeken kívül legtöbb a református. Folyók: a Hernád, Tárca, Ósva, Ida, Bódva. Földjét tekintve e, megye a gazdagabb megyék közé sorozható. Legelső helyen áll a Hernád völgye s az ezzel összefüggő Bódva és Ida völgye. A »Szárzavölgy« és »Cserehát« márjával hátrább áll, de szegénynek nem mondható, fát pedig legtöbbet e két terület szolgáltat, míg a Hernád völgyét szegélyező hegyek inkább szőlőben és gyümölcsben gazdagok. Főbb termékei: búza, rozs, kukorica, árpa, zab, burgonya, sok gyümölcs (gönci cseresznye) és bor (legjobb a szikszai és aszalai); továbbá borsó, lencse (legjobb a pányoki és kékedi), káposzta (főleg az Ósva völgyében), kender, len, köles és hajdina. Néhol a repce is dúsan fizet. Állattenyésztése jelentékeny. Van itt sok szarvasmarha, ló, juh és sertés, valamint mindenféle házi szárnyas. Vadakban is bővölködik. Az ásványország szolgáltat itt aranyat (Arany-Idka) ezüstöt, rezet, vasat, piskolcot, jaspist, kalcedont, karneolt, agátot, palát, porcellánföldet és többféle haszonra való követ. Vannak nevezetes ásványos vizei is, mint a ranki, kékedi és rudnoki stb. A földmívelésen, mint főfoglalkozáson kívül említésre méltó az ipar és kereskedelem is, melynek főtárgyai a gabbaneműek, bor és bányatermékek. A megye gyáripárának fűfésze Kassa. De van jeles porcellángyár Telkibányán és Hollóházán, papírszalmalom Szinnyán, üveghuták Szaláncan, Regécen és Sompatakon. Vashámora és rézolvastója is van vagy 12. A megyegyűlések Kassán tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 12 mvs., 170 fu. és 76 kap-

csolt község meg pusztá. A megyén végig a tiszavidéki, északi részén keresztül pedig a kassa-oderbergi, meg a kassa-eperjesi vasut fut. Kútjai általában jók. Főbb helyek e megyében: Kassa, szab. kir. város, megyei és püspöki székhely a Hernád folyó mellett s a tiszavidéki és kassa-oderbergi vasutak találkozó pontján igen szép fekvéssel. Van 21,742 lakosa. Kassa igen csinosan s részben szabályosan van építve. Áll egy bel- és három külvárosból tágas utcákkal és téres piacokkal, melyek gázszal világítottak. Nevezetesebb épületei: a főpiac közepén álló remek Erzsébet-templom (hibátlan gótizálás), a ref. és ev. templomok, a püspöki palota, a megye háza, a színház s több köz- és magánépület. Van itt muzeum, kir. jogakadémia, r. kath. papnövelde és gymnázium, reáliskola, tanítóképző, több nőnevelő intézet, polgári iskola, katonai iskola s több más művelődési intézet. Van itt továbbá egy férfi- és egy nőzárda, könyvnyomda és több könyvkereskedés, könyvtár stb. Aztán itt székel egy kir. törvényszék, jbiróság egy pénzügyi és postaigazgatóság, egy fémjelző hivatal, egy dohánygyári igazgatóság. Említendő még a városi kórház, a dologház s több gyár, minők a kőedény, papír-, burnót-, cukor-, bőr-, posztó- stb. gyárak. Vannak vízi és gőzmalmai, van kaszárnyája és megyei fogháza sat. Kassának mind ipara, mind kereskedelme jelentékeny, melyeket a közlekedési eszközökön kívül több pénzintézet s kereskedelmi és ipartársaság segít elő. Környéke általában kies. A kassaiaknak kedvelt mulató helye a határban levő Bankó nevű fürdő, melynek közelében szeggyár slóportorony van. Közel a városhoz esik Ránk nevű fu. 358 l. s ásványos fürdővel. Beszter fu. lakosai (391) sok gyümölcsöt, különösen híres cseresznyét termesztenek. Füzér fu. 763 l. nagy határral. s igen szép várral Alsó-kéked fu. 318 l. szép kastéllyal s ásványos fürdővel. Alsó-Mislye fu. 1051 l., kik halászatot űznek az Ósva, Tárca és Hernád vizeiben. Felső-Mislye falunak 679 l. van. Herlány kis fu. Rozgony fu. 870 l. a Tárca völgyében, káposzta-termesztéssel. Nagyszalánc fu. 743 l. s váromládékokkal. Szinye fu. kastély- és papírmalommal. Újvár fu. közel a Hernádhoz 951 l. s váromládékokkal. Hollóháza (v. Hollóház) fu. 540 l. s porcellángyárral. Komlóss fu. 435 l. s fürdővel,

gehéne-
li, gaz-
dálási,
reláció-
kati cik.

Pusztafalu (523 l.) mellett 2 tó van. Szilvásapáti kis fu. (208 tót l.) Kassához közel eső mulatóhely fürdővel. **Enyicke** mvs. 861 l. s kastélylyal. **Nagyida** mvs. 1850 l., híres sertésvásárokkal s nagy pusztákkal. **Bárca** fu. 905 l. s 4 kastélylyal. **Aranyidka** fu. 659 l., arany- és ezüsbányákkal. **Saca** fu. kastélylyal s juhtenyésztéssel. **Semse** fu. 453 l. s kastélylyal. **Béla** fu. 936 l., rézbányával. **Csány** fu. 789 l. a vasút és a Hernád m., melyen itt hid viz kereszti. **Hámor** fu. 635 l., vasbányákkal s hámorokkal. **Jászó** mind szent fu. 1010 l., réz- és vasbányával. **Hidasnémeti** fu. 650 l. a Hernád és a vasut m. **Opáka** kis fu. rézolvastó hámorral. **Rudnok** fu. 982 l. ásványos fürdővel. **Jászó** mvs. a Bódva m. 1900 l. a premontrai rend prépostságával, márványbányákkal s barlanggal. **Alsó- és Felső-Mecenzéf** mvsok, amaz 3550, emez 2110 l., vasbányákkal és hámorokkal. Lakosai híres veremások **Szepsi** mvs. a Bódva m. 2900 l. köztük sok mesterember; élénk ipar s kereskedés, híres gabnavásárok. **Cséc** fu. 894 lakossal s **Szölöske** nevű pusztával. **Kis- és Nagy-Bodólló** faluk, annak 170, emez 351 l. **Jánosk** termékeny határu fu. 731 l. **Péder** fu. 568 ref. l. **Buzinka** fu. 460 l. s postahivatallal. **Buzita** fu. 1218 l. s postahivatallal. Termékeny határában három nagy pusztá van. **Büttös** fu. 295 l. s több pusztával. **Szolonok** fu. 410 l. **Pusztá-Vendégi** fu. 361 l. s postahivatallal. **Szemere** fu. 533 l. s kastélylyal. **Fáj** fu. 441 l. **Gagy-Bátor** fu. 714 l. **Alsó- és Felső-Gagy** falvak, amaz 373, emez 496 l. **Fancsal** fu. 598 l. **Deveser** fu. 499 l. **Szend** (Alsó- Felső-), **Szala** falvak, előbbi 285, illetőleg 210, utóbbi 388 l. bor- és gabnatermesztéssel. **Felső-Vadász** fu. 902 l., grófi kastélylyal s posta-hivatallal. **Kupa** fu. 402 l. **Tómor**, fu. 509 l. s két pusztával. **Alsó-Vadász** fu. 1241 ref. l. Termékeny határa bort, bízát stb. eleget terem. Csak egy utca választja el ettől **Jánosd** falut (239 l.), melynek határa szintén elég gabnaneműt, kukoricát s kendert szolgáltat. **Bakta** (700 l.), **Beret** (463 l.), **Alsó- és Felső-Kázmárk** (356 s 344 l.) száraz völgyi faluk gabnatermesztéssel s baromtenyésztéssel. **Csobád** fu. a vasút m. 613 l., jó határral s postahivatallal. **Kis- és Nagy-Kinizs** (578 és 439 l.) jó gabnatermesztő faluk a Her-

nád mellett. **Dobsza** (Felső-) fu. egy hegyoldalban 1048 l. s juhtenyésztéssel. **Fony** fu. magas hegy alatt 1136 l., két toplommal, nagy és termékeny határral, melyben egy **Csonkás** nevű pusztá van. Legnevezetesebb itt a **malomkőbánya**, melyet a fonyiak nagy haszonnal mivelnek. **Perény** fu. 1194 l. s **Gombos** nevű pusztával. Juhtenyésztése jelentékeny. **Pere** fu. a **Hernád** balpartján 681 l. s gabnatermesztéssel. **Perecse** falu 308 lakossal. **Forró, Aszaló és Szikszó** népes mezővárosok a vasút mellett termékeny határral, 1580, 1295 és 3765 l., kik sok buzát és bort termesztnek. Szikszón kir. járásbíróság és takarékpénztár van; baromvásárai híresek. Gótizlésű s kőfallal kerített ref. templomát az 1852. leégés után eltorzítva építették föl. **Halmaj** fu. 524 l. kik buzát és sok szénát termesztnek. **Szentandrás** fu. 516 l. s jó dohánnyal. **Bodókővára** (v. **Boldogkő-Vára**) mvs. 1366 l. s kastélylyal. **Gönc** mvs. közel a **Hernád**hoz 3922 l. jó bor, sok gyümölcs és cse. resznye, fürdő, posta, látogatott vásárok. **Vizsoly** fu. a **Hernád**hoz közel 1160 l., jó határral s postával. Itt nyomtatják a **Károlyi G.-féle** első teljes magyar bibliát. **Vilmány** fu. 845 l. s jó búzával. **Szántó** mvs. 4863 l., járásbíróssággal, postával, jó borral és dohánnyal. **Széphalom** (v. **Kisbányácska**) fu. **Kazinczy Ferencz**ről lett nevezetessé. **Cekéháza** fu. 221 l. Van jó bora s kastélya. **Felső-Golop** fu. összefügg a **Zemplén** megyéhez tartozó **Alsó-Goloppal**, együtt van a kettőnek 876 l., jó borral s a b. Vayak szép kastélyával. **Hejce** fu. jó borral s kastélylyal. **Erdőhorváti** fu. 1493 l. s jó borral. **Regécke** fu. 504 l. váromladékkal. **Alpár** fu. 267 l. **Telkibánya** falu 1378 l., arany-, ezüst- és vasbányákkal, porcellán s kőedénygyárral és ásványvizzel. *Regmec, Aranykő, román stb., most prot. templom.*

8. Sáros megye, melynek 65 $\frac{3}{4}$ □ mfdnyi területén 175,292, jobbára tót [(62.53%), orosz, kevés (mintegy 10 ezer) magyar s még kevesebb német (3 ezer)] lakos él, egészen északi fekvésű Földje általában hegyes-völgyes; különösen bércecs északi, Galiciával határos része, hol az **Erdős-Kárpátok** fő- és mellékágai gyönyörű, de zordon vidékké csoportosulnak. Nyugaton legnagyobb hegysége a **Branyiszko** hegység, mely **Szepstől** választja el; dél-keleti részében pedig (Zemplén felé) a **sóvári** hegycso-

an. új.
1857. 257

v. új.
1857. 249

1890ben.

port ágazik el, melyben egmagasabb a Simonka hegy (3426). Földje helylyel-közzel eléggé termékeny úgy, hogy az északibb részekben főleg csak árpa zab, krumpli és pohánka (tatárka) terem ugyan, de a délibb vidékeken a búza és rozs is diszlik, sőt a tihányi határban szőlő is terem. Egyéb termékei: len, kender, gyümölcs (sok) és káposzta. Rétjei, legelői és erdői igen szépek és dúsak. Állattenyésztése virágzó, csupán lova van kevés. Az ásványország aranyat, ezüstöt, gyönyörű opált, sőt és meszet szolgáltat. Sóváron nagy mennyiségű főtt só termelnek. Ásványi vize sok és jó van. Erdőségeiben sok a vad, vizeben pedig különösen sok a pisztráng és menyhal. Ipara főleg a városokban van. Forgalmá és kereskedelme élénk. Országútjai jók. Vasútja (eperjes-tarnovi) a tiszavidéki-vel áll kapcsolatban. Folyói: a Hernád, Poprád, Tarca, Tapoly, Ondova. A megyegyűlések Eperjesen tartanak. Van e megyében 3 vs., 13 mvs., 374 fu. s 35 pusztá. Főbb helyek: **Bártfa** (v. Bárdfa) ez előtt sz. kir. vs. a Tapoly m. 5403 l. Említést érdemel itt a tanácsház igen régi levéltárral, a kath. zárda és gimnásium, meg a papirgyár. A lakosok leginkább szővéssel, bor-, kender- és vászonkereskedéssel és vászonfehérítéssel foglalkoznak. Fürdője és sanyarú vize nevezetes. **Arany pataka** (Zlate) fu. 526 tót l. **Bartosfalu** fu. 460 l. **Bártfa-Újfalu** fu. 400 l. **Boglyárka** tót falu 300 l. **Sárpataka** fu. 481 tót l. **Livó** fu. 381 orosz l. Elhez van csatolva **Livóhuta** nevezetes üveggyár. **Lemes** fu. a vasút m. 714 l. **Kruzslyó** fu. 592 l. s vashámmal. **Csarnó** fu. 461 l. **Dubova** fu. 369 l. **Eperjes** (ez előtt kir.) vs. e egy görög kath. püspök székhelye, 10,770 l. a Tarca és a vasút m. Jelesb épületei közé tartoznak a kath. templomok, a megyeház, a gör. kath. székesegyház, a ferenciek zárdája, a katonai laktanya stb. Van itt evang. collegium, kir. törvényszék, kath. gimnásium, árva-, dolgozó- és kórház, takarékpénztár, színház, könyvnyomda, kőedénygyár. Főfoglalkozás a vászonszövés, posztógyártás, bőr-, vászon és gabnakereskedés. A városnak Borkút és Ceméte nevű pusztáin jó savanyuvíz jön elő. **Ábrány** fu. 346 l. **Kakasfalu** fu. 541 l., sós forrás. **Mocsármány** fu. 372 l. **Salgó** fu. 210 l. **Kellemes** fu. 693 l. **Terjékfalu** fu. 241 l. **Szent-Péter** fu. 847 l. s

Kishegy nevű majossal. **Kis- és Nagy-Ladna** faluk 380 és 378 l. **Várgony** fu. 388 l. **Kis-Szeben** (a forradalom óta Hű-Szeben) ez előtt kir. vs. 3000 l., a Tarca m., van itt kath. gymnasium, papirgyár, járásbíróság adó- és postahivatal, vászonszövés. **Alsó-Sebes** mvs. 1200 l., kastélylyal s vatta-, liqueur- és papirgyárral és »Magyar Isla« nevű fürdővel. **Somos** kincstári mvs. 1356 l. s kastélylyal. **Sóvár** mvs. 2200 l. s sófűző intézettel, mely évenként 120,000 mázsa fűtőt szolgáltat. **Habzsán** vagy **Böki** fu. 306 l. sajtkészítés, kastély. **Budamer** fu. 603 l. kastélylyal. **Felső-Sebes** fu. 600 l., vármokkal. és **Szengető** nevű pusztával. **Vörösvágás** fu. 681 l. opálbányáiról híres. **Berzovica** mvs. 1400 l., 4 kastélylyal s papirmalommal. **Bajorvágás** fu. 759 l. **Balázsvágás** (Blazsov) fu. 915 l. **Feketekút** fu. 1062 l. **Orló** fu. 606 l. **Ujlak** fu. 718 l. **Gergelylaka** (v. Gergelak) fu. 726 l. s **Pocskay** nevű pusztával. **Főnikszhuta** vashámor 396 l. **Héfhárs** mvs. 1400 l. a Tarca m. híres vásárokkal. **Palocsa** mvs. 1115 l. a **Poprád** m. nevezetes vásárokkal; a folyó tulsó partján van régi vára, mely még most is lakható. **Szulin** fu. 728 l., savanyuvizéről híres. **Tarkó** fu. 777 l., vármokkal. **Nagy-Sáros** mvs. a Tarca m. 3000 l. s nevezetes vásárokkal. **Péché-Újfalu** fu. 1342 magyar s tót l. s kastélylyal. **Decső** fu. 479 l. **Dobó** fu. 721 l. s jelentékeny határral. **Magyar-Jakabfalu** fu. 519 l. **Roskovány** fu. 650 l. s kastélylyal. **Lófalu** fu. 685 l. **Kis- és Nagy-Vitéz** faluk 265 és 807 l. **Nyársárdó** fu. 754 l. nagyszemű cseresznyét termeszt, van kastélya. **Finta** fu. 796 l. bűrgyárral, savanyuvízzel, kastélylyal. **Szinnyeli-póc** fu. 618 l., híres savanyuvízzel s fürdővel. **Miklósvágás** fu. 594 l. a **Hernád** m., rézbánya, vashámor. **Gabolto** mvs. 646 l. savanyuvízzel és faiparral. **Cigzelka** fu. 468 l. savanyuvízzel. **Kruzsó** fu. 460 l. s vashámmal. **Hanusfalva** mvs. 1185 l. kik közt sok tinár, czizmadia és gubás van; két kastély. **Csele-falu** kis fu. 164 l. **Kálnás** fu. 346 l. **Tihány** fu. 1038 l. s szőlőtermesztéssel. **Komlósa** fu. 619 orosz l. **Magyar-Raszlavicz** fu. 323 magyar s tót l. s postahivatallal. **Girált** mvs. 820 l. s postahivatallal. **Szedikret** fu. 568 l. **Töltszék** (Tulcik) fu. 828 l. **Kükemező** (Kukowa) fu. 485 l.

[Van. lji.
1865.-4. l.
75. 89.
MO. a l. m.
1867. 40. 12.
2 képpel.

[Van. 44
1869. 59

Rákóc fu. 115 orosz l. és kastélylyal. Kurima mvs. 983 l., kik sok vásznat szőnek és fehéritenek, van pipagyára. Kapis fu. régi várral. Nyíres fu. 342 l., sok körtét termeszt. Shavnik fu. 1122 l. s savanyu vízzel. Felső-Szvidnik mvs. 450 l. az Ondava völgyében, sok lent termeszt. Zboró fu. mvs. közel a galiciai szélékhez 2300 l., köztük sok timár és csizmadia; két kastély, papírmalom, járásbiróság Bukóc fu. egy patak által két részre osztatik s fele része Zemplénhez tartozik.

9. Zemplén megye, hazánknak egyik legaldottabb vidéke, mintegy 108 □ mldnyi területen fekszik. Északi része bérces (Erdős Kárpátok), közepé egy tágas hosszú völgy, mely Gálszécsen alul kelet felé ellapul s azon oldalról többé föl sem emelkedik; délnyugati részén pedig a híres Hegyalja vagy tokaji hegység vonul végig jeles szőlőkkel és a termékeny Bodrogtózzal. Alább a Hernád, Sajó, Tisza vizek melléke és Szerencs vidéke közt fekvő része, az úgynevezett Harangodi pusztá, mely egészen róna és igen termékeny. Folyói: a Tisza, Bodrog, Tapoly, Ondava és Hernád. A Bodrog ered a Latorca és Laborca összefolyásából, ez s a vele párhuzamosan futó Tisza képezi e megye területén a Bodrogköz nevű felszírt, mely Tokajnál végződik. Az északi hegyekben vasat, timsót, márványt, opált a sárospataki batárban jeles malomkövet ásnak. A Bodrogköz és a Harangod gabbanművekben, a Hegyalja pedig jeles borban s gyümölcsben gazdag. Erdősége s rétsége sok van, melyekben jelentékeny baromtenyésztést űznek. Az északi rész zordon éghajlatú és sovány talajú, úgy hogy ott a zab, pohánka és burgonya képezi a főb terményeket; de savanyú és egyéb ásványos vize itt van legtöbb. Ipára a városokban elég élénk. Forgalma és kereskedelme (főleg borral és gabonával) jelentékeny. Vasútjai a tiszai vasútból indulnak ki s Ujhelyen felyül ágaznak el. Országútjai elég jók, de annál gyarlóbbak a mellékutak főleg a Bodrogközön. Vizi útjai inkább csak tutajozásra használatnak, bár koronkint gőzhajózása is van még a Bodrogon is Tokajtól Sárospatakig. Halászata a Tiszán és Bodrogon jóvedelmes; a Bodrogköz ingoványos mocsárai pedig sok csikot szolgáltatnak. Művelődésének jelentékeny támasza a sárospataki ref. kollegium. A megye-

gyűlések Sátoralja-Ujhelyen tartatnak. Van e megyében 29 mvs., 420 fu. és 58 pusztá. Népsége 292,771 lélekből áll. Ezek magyarok (44%), tótok (32%), oroszok (20%) és németek (3%). Nevezetes, hogy a zempléni tótságból mintegy 20 ezer h. h. református. A lakosság többsége különben r. kath. és óhitű. Főbb helyek: Erdőbénye mvs. szőlője a Hegyaljához tartozik s igen jó bort s gyümölcsöt terem, van fürdője, igen nagy pinczéje s 2387 l. Bodrog-Keresztúr mvs. a Bodrog m. szőlőhegye szintén a Hegyaljához tartozik, vásárai híresek, lakosainak száma 1428. Olasz-Liszka mvs. 1900 l., vasnti állomás. Bora jeles. Mád mvs. 3514 l. s kitünő borral. Megyaszó mvs. 2090 l. kik sok kukoriczát és közönséges bort termesztnek. Tállya csinos mvs. 4029 l. szép templomokkal, takarékpénztárakkal, élénk piaccal s gyönyörű szőlőkkel, melyek fölséges bort teremnek. Sárospatak két egyenlőtlen részből, azaz Nagy- és Kispatakból álló mvs. a Bodrog két partján s a vasut mellett 5100 lakossal s igen híres ref. főiskolával, melynek szép könyvtára, többféle gyűjteménye s nyomdája van. A lakosok föld- s szőlőműveléssel, s iparral foglalkoznak. Kőbányájából jó malomkövek kerülnek. A régi vár egy része festői rom, másik részén pedig most szép kastély emelkedik gyönyörű angolkerttel és értékes könyvtárral. Van itt állami tanítóképző, népbank, apácázárda, járásbiróság, bor- és fakeseresedés is. Szerencs mvs. a vasut m. 1793 l. s igen jó borral. A Rákócziak korából való vára ma is lakható; ebben van a járásbiróság. Gótizlésű ref. templomában van a Rákócziak egyik sirboltja egy hamvvederrel. Bekecs előbbivel szomszédos fu. 1038 l. hévforrással, fürdővel s jó borral és búzával. Itt kezdődik a Harangod. Harkály fu. a vasut m. 1594 ref. l. s termékeny határral. Tisza-Lúc fu. a Tisza s a vasut m. 1942 l., gabnatermesztéssel, halászáttal, révvel s épületfa- és deszkakereskedéssel. Hernád-Németi fu. a Hernád és a vasut m. 1837 l. s élénk mezőgazdálkodással. Gesztely mos. a Hernád partján, melyen itt egy fahid van, 1615 l., kastélylyal, nagy és termékeny határral, barom-, juh-, és sertésenyésztéssel, Kesznyétem, fu. a Sajónak a Tiszába ömlésénél 1154 ref. l. s nagy és termékeny határral, baromtenyésztéssel és halászáttal. Zombor mvs. Szerencs szomszédjában a vasut m. 1131 l., négy templommal, nagy gabna és kukoriczatermesz-

téssel s népes vásárokkal. Kárád mvs. a Bodrogeközön 3211 l., kik sok búzát termesztenek, náddal s hallal kereskednek. Czigánd (Nagy- és Kis-, előbbi 1177, utóbbi 1626 l.) fu. a Tisza partján. Gabnatermesztés, halászat és baromtenyésztés. Karcsa a bodroközi fu. 853 l. s gyönyörű templommal. Toronya falu 620 l., sok szénával. Tarcál mvs. a tokaji hegy déli oldalán a vasut m. fekszik 2509 l. s a legbecsesb bort termeszt. Tokaj mvs. egy kúpalaku meredek hegy tövében, a Bodrog és Tisza összefolyásánál a vasut m., 3500 l., Pesthez 24 mfldre fekszik. Itt végződik a kassai hegynél kezdődő hegyaljai hegylánc, mely a világhírű tokaji bort termi. Legjobbnek tartják a tarcali, mádi, táljai és erdőbényei bort. Van Tokajban kir. járásbiróság, sóház, hat különböző hitfelekezetű templom, a Tiszán hídja; kereskedése főleg borral és tutajfával igen élénk. Tolcsva mvs. Abauj megye szélén 3107 l. közel a vasuthoz. A hegyaljához tartozó szőlőhegye híres bort ad. Kisfalud fu. 551 l. régi vár romjainal. Monok mvs. 2706 l. s kastélyal. Bodrog-Olaszi fu. Sárospatak szomszédjában; bora kitűnő, van 500 l. Rátka fu. 852 l. s jó dohánynyal. Királyhelmece mvs. 1600 l., sok gyümölcsössel, dohány- és bortermesztéssel. Legényemihályi két szomszédos falu, de egy vasúti állomás a szemlini vasútak csomópontján igen élénk forgalommal. Előbbinek 640, utóbbinak 506 lakosa van. Pelejte fu. a vasut m. 577 l. Ladmac fu. 918 l., kik híres meszet égetnek. Lasztóc fu. 651 vegyes ajkú l. s a költő Szemere Miklós csinos kastélyával. Hardicsa fu. 1231 l. és baromtenyésztéssel. Buska mvs. 1435 l., sertésenyésztéssel. Kelecsény fu. 298 l. Pelejte fu. 732 l. s jó határral. Lelesz mvs. 1728 l., régi prepostsággal és levéltárral. Zemplén mvs. a Bodrog m. 771 l. jó borral és híres sertésvásárokkal. Nagytárkány fu. 818 l. a Tisza m. sóházzal s kastélyal. Gálszécs mvs. 2898 l. a vasut m., kastélyal s járásbirósággal. Töketeres mvs. 3475 l., kastélyal, vadás- és fácskos-kerttel. Sátoralja-Ujhely csinos vs. és a megye székhelye a Ronyva patak s a vasut m. 9946 l. Van itt megyeház, sok díszes köz- és magánépület, takarékpénztár, kórház, kir. törvényszék, járásbiróság, kath. kis gymnasium, (egy zárdával kapcsolatban), kath., ref. és zsidó templom, adó- posta- és táv-Nagy-Kövesd, Vas. Uj., 1869. 370.

íróhivatal, fürdő, gőzmalom, szesz- és sörgyár stb., nemkülönbben kitűnő bortermelés, élénk iparral s látogatott vásárokkal. Környéke igen kies. A vs. nyugoti oldalán emelkedik a Sátor-hegy gyönyörű szőlőkkel, a keleti oldalt pedig búzában és szénában gazdag rónaság szegélyezi. Vasúti forgalma nagyon élénk. Bodzásujlak mezőváros. 1055 l. Bacska fu. 743 l. kastélyal s várromokkal. Imreg fu. 695 l. zárdával és kastélyal. Homonna mvs. a Laborca és a vasut m. 3087 l., népes vásárokkal, kastélyal, sóhivatallal. Nagymihály mvs. 2680 l. a vasut m. kastélyal, sóházzal, Vásárhely fu. 1185 l., 3 templommal s postával. Szécs-Polyánka fu. 1275 l. Csemernye fu. 1093 l. Orosz-Patak fu. 278 l. Dobra fu. 476 magy. l. Kelse fu. 442 l. s fürdővel. Vítány fu. 513 l. Mező-Laborc fu. 785 l. s postahivatallal. Szomotor fu. a vasut m. 381 l. Szinna mvs. 1600 l. vashammorral, kastélyal. Sztára mvs. 908 l. kastélyal. Abara fu. 892 l. lőtenyésztéssel. Kemence fu. 2445 l. s papirmalommal. Krasznibrod kis fu. m. van egy zárdá, Tavarna fu. 393 l. kastélyal. Cserteszt fu. Galicia határához közel 826 l. s postával. Sztropkó mvs. az Ondava f. m. 2456 l., zárdá, régi vár s népes vásárok. Varannó mvs. a Tapoly f. m. 2300 l., hegyeből higany kerül; szomszédjában vannak Cicsva nevű vár romjai. Agyago s fu. 497 l., szeszgyárral s ásványos vízzel. Bánszka fu. 459 l., vasbányákkal. Tapolybisztra fu. savanyuvízzel. Csáklyó fu. 564 l. szeszgyárral. Varancsemernya, fu. sok káposztát termeszt; van bór- és szeszgyára. Dávidvágás fu. baromtenyésztéssel. Hosszumező fu. lőtenyésztéssel. Tót-Izsépfu. 439 l., szeszgyárral. Mogyoróska fu. gyümölcsstermesztés, szeszgyár. Aranyospatak fu. 351 l. Sóskut fu. 784 l. sósvízű forrással. Szacsur fu. 1027 l. Zamuthó fu. 860 l., opálbányákkal s szeszgyárral; határában község találatik. Borsdi, Vas. Uj., 1869. - 187. l.

10. Ung megye 53.10 □ mfd. területű Északkeleti része hegyes, (Beszvidek magas tetőkkel), délnyugoti része róna. Lakosainak száma 130,032 még pedig magyarok (28%), tótok (21%), oroszok vagy ruthének (49%) és németek (2%). Vallásra nézve a többség óhitű és r. kath. Nehány tót református

község itt is van. Vizek itten: az Ung, Laborca, Latorca. A Tisza a déli csucsát érinti a megyének, melynek kárpáti bérceiben szép tengerszemek vannak. A síkságon említésre méltó a Blata nevű mocsár. Az északi rész hideg éghajlatú s nem igen termékeny, leginkább csak erdőségekben (fenyvesek) gazdag; a déli (kisebb) rész azonban megtermi a búzát, rozst, kölest, kukoricát, kendert stb. Bora jó és sok terem, főleg Szerednye környékén. Állattartásba elég gazdag, de lova kevés van. Vizeiben sok a pisztráng. Ásványországa aranyat, ezüstöt (Temnik), vasat és jó porcellán földet szolgáltat. Petroleum forrásai igen jól elhelyezkednek. Ásványos vizei közt leghevesebb a szobránci. Ipara csekély, valamint forgalma és kereskedelme is csak némelya cikkeket (fa, bor) illetőleg élénk. Vasútja csak déli felében van. Országútjai elég jó karban vannak. Gyűléseit a megye Ungváron tartja. Van e megyében 8 mvs., 204 fu. és 40 puszta. Főbb helyek: **Szobránc** mvs. 1033 l., járásbirósággal postával. E városka kénés és sós fürdőiről híres. **Konyus** fu. 416 l. régi várromokkal. **Alsóribnyice** fu. 449 l. fűrészmalommal. **Váralja** fu. 435 l. Közel ide egy pusztára áll az erdőben. **Dobó-Ruska** fu. 604 l. **Cigányóc** kis fu. 232 l. ásványos vizű fürdővel. **Petruska** fu. 495 l. s révvél a Latorca vizén. **Nagy-Kapros** mvs. közel a lelezci révhez 1155 l., járásbirósággal, adó- és postahivatallal. Mezőgazdasága s barmtenyésztése jelentékeny. **Gerén** fu. 548 l., várromokkal. **Minaj**, **Szürte** (vasúti állomás postával), **Záhony** falvak (423, 1499 és 881 magyar l.); az utóbbiban van cukor és szeszgyár. **Kisberezna** fu. 812 l. s Bazil szerzetesek kolostorával, hova a környékbeli oroszok és rusnyákok búcsúra járnak. **Dubrinics** fu. 1069 l. porcellángyárral. **Nyevicke** fu. 548 l., várromokkal. **Kosztjova-Pásztély** fu. 373 l. és savanyuvízzel. **Perecsény** fu. 1093 l., mészkőbányával. **Turjaremete** fu. 1616 l. jeles vashámorral vasöntővel. **Ungvár** mvs. az Ung és a vasut m. Pesthez 32 mfdre 11,017 l. s régi várral, melyben most a munkási görög egyesült püspökségnek káptalana és papnőveldeje van; itt székel a püspök is. Van itt szépmegyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, négy templom, gymnasium,

leánynevelő intézet, továbbá népbank, kőedény- és posztógyár, sok iparos és kereskedő stb. Az Ungh vize néhány posztós gubakalló- és fűrészmalmot hajt. Van végre jó savanyúvize s látogatott fürdője. **Kis-Kapros** falu 499 l. Kis- és Nagy-Kapos határában több tó van. **Pálóc** mvs. 1820 l. s kastélylyal. **Csapa** fu. a Tisza m. 920 ref. l. Fontos vasúti csomópont szép állomással s élénk forgalommal. Van réve is a Tiszán. **Vaján** fu. az Ungh f. m. 1200 l. s reform. templommal. **Viszoka** fu. az Ungh folyó m. révvél s 1068 lak. **Szena** fu. 794 l., kastélylyal és Hrabó nevű pusztával. **Tiba** fu. Szobránc m. 727 l., adóhivatallal s **Ricska** nevű pusztával. **Vinna** mvs. közel a zemléni határhoz 963 l., régi várral s **Fehérhegy**, **Podhaj** és **Várkond** nevű pusztákkal. **Felső-Remete** fu. (390 l.) mellett van egy tengerszem, melyből egy patak szakad ki s itt fűrés- és lisztmalmokat hajt. Van vashámora is. **Hámor-Remete** (v. Remete-vasgyár) fu. 740 német s ruthén l. és vasgyárral. **Alsó- és Felső-Ribnyic** (v. Ribnice) faluk 412 s illetőleg 472 l. **Ó-Kemence** fu. 530 l. Közel van ide a Polyána hegy (3042' m.). **Perecsény** fu. 1205 l. s postahivatallal. **Új-Kemence** fu. 265 l. **Ó-Szemere** fu. az Ungh f. m. 553 l. **Tarna** fu. 665 l. **Nagy- és Kis-Zalacska** faluk 695 s 691 l. **Bező** fu. 731 l. s kastélylyal. **Petróc** kis falu 439 l. s híres cseresznével. **Pinkóc** fu. 377 l. s kastélylyal. **Szerednye** mvs. 1748 l., három templommal s postahivatallal. Szőlőhegyein igen jó bor terem. **Antalóc** fu. 705 l. s vasgyárral. **Lynta** fu. 1300 l. s fűrészmalommal. **Nagy-Berezna** mvs. a megye északi részében bérces vidéken 1596 l., két templommal, járásbirósággal s adó- és postahivatallal. **Új- és Ó-Sztuzsica** magas fekvésű határszéli faluk Galiciához közel, előbbi 260, utóbbi pedig 375 l. **Sztáuna** (v. Sztáuna) fu. 694 ruthén l., kőolaj-forrással és postahivatallal. **Uzso** fu. a galíciai határ közelében 576 l. ásványos vízzel, fürdővel és postahivatallal. **Luh** (v. Luch) ruthén fu. 222 l. és petroleum-forrással. **Huszná** szintén határszéli falu nagy hegyek közt 326 l. **Gajdos** fu. 215 l. **Iglinc** fu. 514 l. s gyümölcs-termesztéssel. **Szolya** (v. Solya) fu. 243 l. és ásványos forrással. Határában **Sókút** nevű népes pusztája van.

11. Beregmegye a Tiszáninneni kerület északkeleti szögletét foglalja el. Területe 65 □ mfd. Északi részét az Erdős-Kárpátok határhegy-

sége borítja jelentékeny magaslatokkal s részben havasokkal, mint az Osztra, Polonina, Huszlya, Borsova, Velétke és Hark hegyek, s egy Galiciába vezető fontos hegyi úttal, a vereckei szorossal (*Magyarok útja*). Közép részeit szintén hegyek ágazzák be, de ezek jóval alacsonyabbak a határhegyeknél, s dél felé annyira eltörpülnek, hogy végre a síkságba olvadnak. A déli része (a megyének mintegy fele) egészen rónaság. Éghajlata és földje az imént feltüntetett három régió szerint különböző minőségű. Északon ugyanis zordon az éghajlat és terméketlen a talaj, fán, zabon és hajdínán kívül alig terem egyebet, de legelői annál terjedelmesebbek. A közép rész éghajlata már jóval szelidebb levén, földje is termékenyebb; a gabnanemeken kívül itt már a szőlő és gyümölcs is diszlik, míg a déli részek kedvező éghajlata mellett a rónaság talaja is igen termékeny. Főbb termékei e megyének: sok és szép búza, rozs, zab, árpa, sok kukorica (a lakosság egyik főtápláléka), pohány, kender, len, sok haszonra való és tüzelőfa, tömördek gyümölcs, kivált kormos, sóvári és fontos alma, melyet nagy mennyiségben szállítanak le a Tiszán tutajokon az alföldre. Bort főleg Beregszász környékén természetnek nagyobb mennyiségben. Beregszászon az aszúbor is nevezetes árucikk. Az állatország itt elég gazdag; a sertés- és szarvasmarhatenyésztés különösen virágzik, míg a ló- és juhtenyésztés csekély mérvűnek mondható. Vadakban eléggé bővölködik. A Kárpátokban van medve, őz, róka, farkas, vaddisznó, továbbá nyír- és fajdyúk, császármadár stb.; mocsaraiban roppant sok a vizimadár, még a hattyú sem ritka; a Tiszában itt roppant sok halat, a Latorczában nagy és jóízű rákokat, a mocsárookban pedig teknősbékákat is fognak. Hegyi patakjaiban sok a pisztráng. Ásványországa márványt, vasat, kivált pedig sok timsót, továbbá porcellánföldet, opált, jászpist és hegyi jegecet (itt »cseh gyémánt«) stb. szolgáltat. Ásványos vizekben is elég gazdag. Ezek közül leghiresebb a szolyvai; Iványon pedig vasas fürdője is van. Ipára már is tetemes. Munkácson és Beregszászon sok gubát, más városokban sok kádat és hordót, Podheringen posztót, Kölcсэнben berlinikéket készítenek. Timsógyára van vagy tíz. Szeleştőn jeles vasgyár, Hrabonicán papirosmalom, a munkácsi uradalomban pedig üveghuta van. Kereskedelme főleg csak terményeinek kivitelére szorítkozik. Országútjai közül a Galiciába vezető munkácsi út a legjobb. Ma már vasútja is van kettő, melyek egyike csak Munkácsig hatol be a megyébe, míg a másika Batyutól (e két vonal válpontjától) kezdve átfut a megye déli részén. Vizi útja a Tisza, mely azonban itt csak tutajozásra alkalmas. Egyéb vizei az Ung, Latorca, Borsova, Túr és Batár folyók, továbbá a nagy kiterjedésű sz e r n y e i s a jóval kisebb f e k e t e g é r mocsár. Vannak tengerszemei és hegyi tavai is. A lakosság száma 159,223. Ebből 52% ruthén, mintegy 70,000 magyar s néhány száz német. Vallásra nézve a többség gör. keleti hitű. Gyűléseit a megye Munkácson és Beregszászon tartja felváltva. Van e megyében 10 mvs., 175 falu és 4 puszt. Említendőbb helyek:

Munkács rendezett tanácsu vs. s a megye | m. 8602 l. (magyar, ruth., ném.), kiknek egyik székhelye a Latorca f. és a vasút | nagyobb része földműves és iparos. Van

itt négy (ref., gör. kel., r. kath. és zsidó) templom, gör. egyesült püspökség és zárda, algymnasium; továbbá megyeház, kir. járásbíróság, adóhivatal, nagy vasúti állomás; végre kir. sóraktár, harisnya- és timsógyár, szép kastély, nevezetes ménes és egy régi vár (Verbőczy I. születéshe-lye), mely a város közelében egy 240'-nyi magas domb tetején áll, s jelenleg állami foghelyül szolgál. Krónikáink szerint honfoglaló őseink Munkácsen tarták az első állomást a bevonulás után, s ugyancsak itt választák fővezéröket Árpádot 889-ben. A város környéke igen kies és jól művelt. Hegyeiben sok cseh gyémántot szednek. Galiciába innen egy igen jó országot vezet. Vásárai látogatottak. — *Podhering* fu. a Latorca m. Munkács-hoz közel s 721 l. Van itt posztó- és timsógyár, meg serfőzőház. *Sz.-Miklós* fu. a Latorca m. 934 l. s egy kastélylyal. *Pászika* fu. 417 ruthén l. és savanyúvizforrással. *Szolyva* mvs. a galiciai országot és a Latorca m. 1205 l., gör. e. templommal, híres savanyúvízzel és fürdővel. *Alsó- és Felső-Kerepec* népes puszták gr. Schönborn mintagazdaságával. *Hátmeg* fu. 807 ruth. l. *Ilosva* fu. 945 ruth. l. ásványos forrással, várromokkal, sok gubacsot termő szép erdővel és járásbíróssággal. *Bilke* közel a Borsova vízéhez 2248 l., kik az itteni vasbányák és hámorokban dolgoznak, deszkát fűrészelnek és meszet égetnek. Van postahivatala. *Alsó-Hrabonica* fu. 283 l. és papirommalommal. *Kölcsén* fu. 376 ruth. l. s berliniké-gyárral. *Kisfalud* fu. 1246 l. s postahivatallal. *Árdánháza* fu. 793. l. Nyíresfalva fu. 398 l. *Nagy-Almás* fu. 588 l. *Kis-Almás* fu. 590 lakos s postahivatallal. *Oláh-Csertész* fu. 421 l. *Fekete-Patak* fu. 363 l. *Iváskőfalva* fu. 259 l. *Hársfalva* (Nelipina) fu. 629 r. kath. l. fűrészmalommal, fürdővel és savanyúvízzel. *Almamező* kis fu. 63 l. *Völöc* fu. közel a galiciai határhoz 597 l. *Talamás* fu. az előbbi szomszédjában 151 l. *Szvályovka* fu. a határszélen 169 l. *Hlubopata* k határszéli kis fu. 53 l. és sok erdővel. *Alsó-Verecke* fu. a hasonnevű kárpáti szoros közelében 1200 l., két templommal, sóhivatallal, járásbíróssággal, adó- és postahivatallal. *Felső-Verecke* falu az előbbi közelében 459 l. *Bukóc* határszéli fu. 343. l. és savanyúvízzel. *Laturka* fu. 586 magy., ruth. lakossal és jó savanyúvízzel. *Zsdenyova* fu. 282

l. s nagy erdőséggel. *Pudpolóc* fu. 260 l. s mellette *Romanóc* kis fu. 45 orosz l. *Izvor* fu. 236 l. *Uklina* fu. 136 l. *Hankovica* fu. 275 l. *Polena* fu. a Latorca m. 358 l. s postahivatallal. *Szolocsin* a fu. a Latorca m. 429. l. és savanyúvizforrással. *Holubina* előbbivel szomszédos fu. 753 l. *Szinyák* fu. 151 l. savanyúvizforrással s igen nagy határral, melynek legnagyobb része erdős bérc. *Nagy-Mogyorós* fu. 333 lakos. *Kis-Mogyorós* fu. 250 l. *Alsó-Viznice* fu. 217 l. *Felső-Viznice* fu. 572 l. s gör. kel. templommal. *Zsukó* fu. 503 l. s termékeny határral. *Ploszkó* kis fu. 187 l. s jeles vasgyárakkal, melyeknek kályhái, kazánjai, edényei és díszművei messzeföldön ismeretesek és keresettek. *Rákos* fu. Munkáctól nyugotra 2000 magy. és ruth. l., ref. és gör.-kel. templommal s gabnatermesztéssel. *Kis- és Nagy-Dobrony* tiszta magyar faluk a Borsova f. két partján, előbbi 1130, utóbbi 2319 ref. lakossal, kik sok gabnát és gyümölcsöt termesztenek. *Kis- és Nagy-Lucska*, előbbi fu. 148 l., utóbbi mvs. 3217 l. s nagy és termékeny határral. *Sztrabicsó* fu. a Borsova vize és a vasút m. 1128 l. s vasúti állomással. *Izsnéte* fu. 1305 magy., reform. l. s termékeny határral, mely már a szernyei mocsárral érintkezik. *Makária* fu. a szernyei mocsár keleti partján 788 l. *Kövesd* (Szilce-) fu. közel a Borsovához 869 l. *Bereg-Újfalu* fu. 1018 magy. ref. l. s szép szőlőhegyekkel. *N-Bereg* mvs. 1609 magy. ref. l., kik sok és jó gyümölcsöt termesztenek. Van egy régi vára. *Gát* fu. a szernyei mocsártól délre 940 l. s postahivatallal. *Makkos-János* fu. 767 l., ref. és r. kath. templommal; sertésitenyésztés. *Végaródó* fu. Beregszász szomszédjában 535 l. **Beregszász** (hajdan, midőn lakosai szászok voltak, *Lampertház*nak is hívták) rendezett tanácsu vs. a Vérke vize és az északkeleti vasút m. 6273 magyar l. Van itt ref., r. kath., gör.-kel. és zsidótemplom, algymnasiummal párosított polgári iskola, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, megyeház, vasúti állomás, szegények háza, jeles malomkő-bánya és sok iparos stb. környéke igen kies. Szántóföldjei sok gabnanevét s fűzeléket teremnek, szőlőhegyei pedig igen jeles bort szolgáltatnak. Várai híresek. *Iványi* fu. 536 l., vasas ásványvízzel és fürdővel. *Muzsaly* fu. a vasút m. 705 l.; hegyén jó bor terem; kőbányája s timsógyára említésre méltó. *Bene* fu.

a Borsova f. s a vasút m. 494 ref. l. Van jó bora s malomkőbányája. Vári (Mező-) mvs. a Tisza egyik ága m. 2500 ref. l. s postahivatallal. Sok gyümölcsöt termeszt, de leghiresebb az almája, mely »tiszaháti alma« név alatt Szolnokig, sőt alább is szállítatik a Tiszán. Badaló fu. a Tisza mell. 1040 ref. l. Szintén sok gyümölcsöt termeszt. Tivadar fu. a Tisza m. 279 lak. s halászzattal. Vásáros-Namény mvs. a Tisza m., közel a Szamos torkolatához 1061 l., kik főleg gyümölcscsel és hallal kereskednek. Van postahivatala, ref. és zsidó temploma, s gőzhajó állomása. Csaroda fu. 828 l. s Kis-Bajos nevű pusztával. Surány falu 622 l. Tarpa (Mező-) mvs. 2870 ref. l., gabnatermesztéssel és postahivatallal. Asztély fu. 391. lak. Vámosatya fu. 769 l. s termékeny határral. Mező-Kászony mvs. 1220 l., jövedel-

mes bortermesztéssel, járásbíróssággal s postahivatallal. Derény fu. 1199 l., kik fehér cseréppipát égetnek s faeszközöket készítenek. Zászonny fu. 719 l. s jó határral. Déda fu. 875 l. s tímógógyárral. Tisza-Vid fu. a Tisza m. révvel, 504 lakos, tutajozással s halászzattal. Tisza-Adony fu. a Tisza m. 569 lak., halászzattal s révvel. Som fu. az északkeleti vasút m. 939 l., gabnatermesztéssel, vasúti állomással, táviró- és postahivatallal. Tisza-Kerecsény fu. a Tisza mell. 924 lakos, révvel s halászzattal. Kis- és Nagy-Lónya s szomszédos faluk a Tisza partján (506 és 1040 ref. l.). Halászat, gőzhajóállomás és postahivatal. Szernye fu. 928 ref. l., kik sok gabnaneműt s kukoricát termesztenek. Balyu fu. és vasúti csomópont 655 ref. lak. s élénk forgalommal.

IV. A Tiszán-túli kerület nyugotra hajló öv alakjában huzódik végig az Erdős-Kárpátoktól egészen az Al-Dunáig Erdély és az ország többi része közt úgy, hogy legszélsőbb pontjai egyrészről az ész. szél 44° 25'-e, meg a 48° 50'-e, másrésztől pedig a kel. hossz. (Ferrőtől) 37° 25'-e és a 42° 48'-e közé esnek. Nyugoti határát a Borsova folyón alul a Tisza képezi, kivéve a Tisza-Füredtől Csongrád városáig tartó vonalat, mely Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegyében esik s így e részen ennek a megyének a keleti széle képezi a határt. Keleti (s illetőleg egy darabon déli) határát az erdélyi északi Kárpátok, a Lápos, Kraszna, Királyhágó és Bihar-hegyek, az erdélyi Érchegek és a hátszegvidéki (Szárkö és Ruszka hegycsoportok) hegyek képezik. Így e nagy kerület az ország területének közel $\frac{1}{5}$ részét (azaz mintegy 1420 □ mfdet) foglalja magában, míg népessége az összes lakosságnak $\frac{1}{4}$ részét (mintegy 3.800.000 lak.) teszi. Felszíne a mily kiterjedt, épen oly változatos, Legészakibb részét a Kárpátok és azok nyulványai borítják, s a galíciai határon hatalmas bércei (Bisztra, Ruszki, Cserna-Gora, Stoj, belebb a Pop-Iván) vannak. Keleti kisebb felén szintén hegységekkel van megrakva, míg nyugati nagyobb fele le egészen a Dunáig kizárólag rónaság s a nagy magyar alföld kiegészítő része. Folyói számosak és jelentékenyek, s azok a Tiszán kívül a következők: a Visó, Iza, Túr, Szamos, Kraszna, Berettyó, a Sebes-, Fekete- és Fehér-Körös, a Maros, Béga, Temes, Karas, Néra, Cserna és Titeltől Orsováig a Duna. Tavai vannak, de jelentéktelenek. Annál nagyobb néhány mocsárja, melyek közül legismertebbek az ecsedi (kiszáradó félben levő) láp és a Sárrét. Ásványos vizei is sok helyt vannak. Éghajlata a szélességi és domborzati viszonyok szerint nagyon változatos. Északon hűvös az éghajlat 5_s—7_s C°-nyi évi középhőmérsékkel; közepe táján már 9_s—10_s C°-nyi az évi középhőmérsék, míg délen 11_s—11_s C°-nyi az. Legtöbb eső az északi és aránylag a keleti részén jár. A talaj termékenysége is különböző, de azon eltéréssel, hogy bércei vidékei inkább csak erdei termékekben bővülködnek, míg rónái és völ-

gyei mindenféle gabnaneműekben és gyümölcsökben gazdagok úgy, hogy e tekintetben ez a kerület első helyre tehető az országban, úgy a mennyiséget, mint a minőséget tekintve. Állattenyésztése majdnem mindenütt igen virágzó. Hegységei fában (még őserdőkben is), ásványokban és vadakban általában bővölködnek. Forgalma és kereskedelme általában igen élénk. Lakossága szintén változatos. Északon a ruthén, a keleti és déli hegyes részekben az oláh elem a túlnyomó, míg a terjedelmes rónaságokat s az azokra nyíló alacsonyabb fekvésű völgyeket kevés német és déli szlávon kívül legnagyobb részben a magyar elem foglalja el. A lakosság főfoglalkozása az őstermelés; de e mellett az ipar és kereskedelem is jelentékeny ápolásnak örvend e kerületben. Kő-, vas- és vízi útjai nagy számmal és általában jó karban lévén s nemcsak a bel-, hanem a külfölddel is összeköttetésben lévén, hatalmas lendületet adnak az ipari és kereskedelmi tevékenységnek. A rómaiak korában Nyugoti Dáciának nevezték ezt a kerületet. A középkorban többféle nép zajlott át rajta. A honfoglalás idejében a Marosig Marót, azon alul pedig Glád fejedelem birta, mignem az egész a magyarok birtokába került. A mohácsi vész után alulról előbb a Kőrös vonaláig, később csak a Marosig a török hatalma alatt állott 1716-ig; de teljesen csak 1779-ben csatoltatott vissza s ugyanekkor nyerte vissza e terület a vármegyei szerkezetet. A múlt század második felében a Temes és Duna közének déli része katonai szervezet alá fogatott s Határőrvidék nevet kapott, mely név és szervezet aztán egészen 1873-ig fennmaradt. 1849-ben a világosi katasztrófa után a bécsi kormány ismét kiszakítá a Maroson alúli részt az országból, s Bács-Bodrogh megyével összefoglalva »Szerbvajdaság és Temesi bánság« cím alatt külön területté alakította (1849. nov. 18.) felosztván öt kerületre, u. m. temesvári, lugosi, nagy-becskerekai, zombori és ujvidékire egy vajda alatt, ki Temesvározt székelte. Így tengődött e mestersegesen korcsosított országrész 11 esztendeig, mignem az 1860-ik év októb. 20-án e szomorú állapot véget érven, az időközi felosztás és kormányzás helyét itt is alkotmányos municipalis intézmények foglalták el. Végre közelebb is (az 1873-i bekebelezést nem is tekintve) tetemes változás érte ezt a kerületet. A területrendező törvény ugyanis némely megyéit (kerületet s vidéket) eltörölte, némelyek területét módosította, kettőt pedig egészen újat alkotott. Eltöröltettek s illetőleg más régiebb, vagy most alakított megyékbe bekebelezettek Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyék, Kővár vidéke a nagy-kikindai és a Hajdú kerület. Módosítást szenvedtek Szatmár, Szabolcs, Bihar, Békés, Arad, Csongrád, Csanád, Temes és Torontál megyék. Egészen új névvel s területtel alakítottak Hajdú és Szilágy megyék, még pedig Hajdú megye a volt Hajdúságon kívül Szabolcs és Bihar megyék egy-egy részéből, Szilágy megye pedig a volt Kraszna és Közép-Szolnok megyék egész területén kívül a volt Doboka meg Kolozs megyék egy-egy részéből. Így ma e kerület összesen 15 megyét foglal magában, u. m. 1. Máramaros, 2. Ugocsa, 3. Szatmár, 4. Szilágy, 5. Szabolcs, 6. Hajdú, 7. Bihar, 8. Békés, 9. Csanád, 10. Csongrád, 11. Arad, 12. Torontál, 13. Temes, 14. Krassó és 15. Szörény megyéket.

1. Máramaros megye a Tiszántúli kerület legészakibb megyéje. Határai: északról és keletről Galicia és Bukovina, délről Beszterce — Naszód megye, nyugotról és délnyugotról Bereg, Ugocsa és Szatmár megyék. Kiterjedése 180 □ mfd. Felszíne egészen hegyes, a mennyiben a határt vonó Erdős-Kárpátok nyúlványaikkal az egész megyét beággazzák. Legmagasabb hegycsúcsai (máramarosi hegyesok) a Cserna-Góra (v. Cserna-Hora, 6318') és Ruszki (6412 m.), Pietrosz, Pop-Iván és Torajaga. Belső hegyei sokkal alacsonyabbak és többnyire délnek irányuló párhuzamos láncolatokban futnak végig a megyén. Folyói: a Fehér és Fekete Tisza, melyek Rahó-Akna falu közelében egyesülnek, továbbá a Tisza mellékfolyói, u. m. jobbról a Tarak, Talabor, Nagy-Ág és Borsova, balról pedig a Visó, Iza és Mára. Hegyeiben több helyt fordulnak elő tengerszemek. Földje elég termékeny, de csak mintegy 1/3-da van gazdasági művelés alatt, a mennyiben a felszínnek közel kétharmad részét erdőségek (tölgy, cser, fenyő) borítják. A határhegyek meredek oldalain még valódi őserdők is vannak. Völgyeiben azonban, kivált Hosszumező vidékén, megterem a búza, kukorica, burgonya, len, dohány stb. is; a hüvelyes vetemények pedig a legtöbb helyen bőven teremnek. Az állatországból legtöbbet tenyésztnek lovat, szarvasmarhát, juhott, sertést és méhet. Erdőségeiben igen sok a medve, vaddisznó, farkas, őz, szarvas stb. A Pop-Iván szakadékos szélén zerge is található. Az ásványország leggazdagabb itt sóban, mely csaknem kimeríthetetlen bőségben van itt; leghíresebbek a rónaszéki, sófalvi, kerekhegyi és akna-sugatasi sóbányák. Ásnak itt továbbá aranyat (Bud), ezüstöt, rezet, vasat (Borsa, Kabola-Polyána), mirenýt, ónt, kőszenet, alabastro-mat, mész-követ, márványt stb.; cseh-vagy máramarosi gyémánt is nagy bőségben találhatik. Ásványos vize sok van; leghíresebb a felső-visói »suliguli«, meg a borsai »Sándor-forrás« szénsavas vaséle-ges vize. A lakosság száma 220,506, kik-nek többsége (51,21%) orosz (ruthén), a kisebbségből pedig mintegy 20 ezer mag-yar, 50 ezer oláh, 7—8 ezer német. Val-lásra nézve legtöbb az óhitű, de aránylag a zsidóság is felelten nagy számú. A nép-nevelés itt áll legalantabb fokon az or-szágba. A nép részint bányaműveléssel és gyárakban, részint földműveléssel fog-lalkozik, a kereskedelemben igen csekély részt vesz. A megye forgalmát már vasút

is élénkíti, mely ide Beregből már M.-Szi-gethig nyúlik be. Országútjai többnyire jók. A Tisza tutajszállítására már itt is alkalmas, s egyszersmind a halászatra mel-lékfolyóival együtt kedvező. Van e me-gyében 160 város és falu, meg 13 pusztá. Gyűléseit a megye Máramaros-Szigethen tartja. Említendőbb helységek itt:

Máramaros-Szigeth rendezett tanácsú csi-nos vs. és a megye székhelye a Tisza és Iza vizek összefolyásánál, az észak-keleti vasút végső pontján 8833 lak. (magyar, ruthén, oláh). Van itt megyeház, ref., kath. és óhitű templom, kir. jogi akadémia, ref. főgymnasiummal kapcsolatban, kath. gym-nasium, női középiskola, kir. törvényszék, járásbiróság, só-, adó-, posta- és táviróhi-vatal, nagy sóraktár (300 ezer mázsa sóra), kincstári uradalmi igazgatóság, kórház, takarékpénztár stb. Ipára s kereskedelme élénk. Környéke festői. Szlatin-Akna fu. a Tisza partján 1572 l. s gazdag sóbá-nyával. Rónaszék fu. Szigethről dél-keletre 1532 l. kath. és óhitű templommal, postahivatallal s gazd. sóbányával. Alsó-, Felső-Róna nagy oláh faluk, előbbi 1224, utóbbi 1709 lakossal. Váncsalva fu. az Iza folyó m. 1055 oláh lakossal. Barcánfalu fu. az Iza f. m. 2471 l., két templommal s nagy határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést dz. A kna-Sugata fu. 1874 oláh l., két templom-mal, postahivatallal s gazdag sóbányával. Falu-Sugata fu. az előbbi szomszéd-jában 856 oláh l. Szerfalu fu. 781 oláh l., Budfalu fu. 1200 l. s aranybányá-val. Glód fu. 758 oláh l., két templom-mal és savanyúvízforrással. Sajópo-lyána fu. 824 oláh l. s két templommal. Batiza fu. 1011 oláh l. két templom-mal. Felső-Szelistye fu. az Iza völ-gyében 2184 orosz l. s két templommal. Szacsal fu. az Iza f. m. 2185 l. Dra-gomérfa fu. az Iza völgyében 1437 oláh l., két templommal, nagy határral és savanyúvízzel. Konnya fu. 1324 oláh l. és savanyúvízzel. Sajó fu. az Iza völ-gyében 1015 oláh lak. s két templommal. Szurdok mvs. az Iza m. 2547 oláh l., két templommal s postahivatallal. Pe-trova fu. a Visó f. m. 2220 l., két temp-lommal s postahivatallal. Igen nagy hatá-rában Bisztra nevű népes pusztá van. Ruszkova fu. a Visó m. 1575. lak. s nagy határral. Alsó-, Közép- és Felső-Visó (v. Visó) népes oláh faluk, mind a Visó f. m. Alsó-Visónak van 2545 lakosa s két temploma; Közép-Visónak 1199 lakosa; Felső-Visónak pedig 4922 lakosa,

Torajaga
1735
Bisztra
1811 m.

kath., óhitű és zsidó temploma, járásbíró-sága, adó- és postahivatala. Ez utóbbinak roppant határában van a **Suliguli** név alatt országszerte ismeretes savanyúvíz-forrás. Bors a fu. a Bors a és Vissó patakok öss e folyásánál, 5053 oláh s magyar l., vas- és rézbányákkal, savanyúvíz-forrással és postahivatallal. Bors a bány a falu a Bors a patak m. 491 oláh l. s rézbányával. E két községnek együtt mintegy 8 □ mfdnyi bérce határa van. Az utóbbi falun felül, a bukovinai határ közelében 1717-ben 15 ezer tatár veszett el a magy. fegyverek csapása alatt. Rus z p o l y á n a mvs. 3750 orosz l., két templommal, postahivatallal, nagy erdős határral. Rus z k i r v a fu. az előbbi szomszédjában 1247. orosz l. nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. Nagy- és Kis-Bocskó szomszédos faluk a Tisza m. előbbi 3187 magyar s orosz l., két templommal, sószállító- és postahivatallal; utóbbi 612 oláh lakossal. N é m e t-B o s k ó kis fu. az előbbieket szomszédjában. L o n k a fu. a Tisza m. 1553 orosz l. s nagy határral. F e j é r p a t a k fu. a Tisza m. 587 orosz l. Községi kapcsolatban áll e falu a szomszéd T r e b u s a (v. Trebusány) faluval, melynek 1160 magyar s orosz lakosa, postahivatala, igen nagy határa és sok erdője van. E helységek fölött magaslik a keleti oldalon a Pop-Iván hegy. A k n a-R a h ó fu. a Tisza völgyében 2347 magyar s orosz l., postahivatallal, sóbányával s igen nagy határral. Ide van kapcsolva *Berlebas* nevű népes pusztá. R a h ó-B o c s k ó fu. a Tisza m. savanyúvízzel, szódagyárral és fürdővel. B o g d á n (Alsó-) fu. a Tisza m. 1916 l., roppant határral és rengeteg erdőségekkel, melyek tömérdek fák, gubacsot és hamusírt szolgáltatnak. Ide van kapcsolva *Luh* nevű népes pusztá. B i l i n fu. 574 l. B o r k ú t (Kovási) fu. a Pietrosz hegytől d.-nyugotra, a Felér-Tisza m. 754 orosz l., postahivatallal, savanyúvízzel és nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős bércek borítják. K ö r ö s m e z ő (Jaszinya) nagy fu. a Felér-Tisza m., közel a galíciai határhoz 5676 magy., orosz és német lakossal, négy templommal, sok kamarai épülettel, s postahivatallal. Roppant határát magas hegysek (havasok) és rengeteg erdők borítják, melyek tömérdek fát és vadat szolgáltatnak. A lakosok nagy juhtenyésztést, sajtkészítést és élénk kereskedést űznek. Innen a jablonkai szoros vezet át Galiciába. B r u s z t u r a szintén határszéli fu. a Tarac vize m. 1062 magyar s orosz l., roppant határral, ren-

geteg erdőségekkel és havasi legelőkkel. Juh- és kecskatenyésztése tetemes. K i r á l y m e z ő fu. a Tarac völgyében 549 magyar l. s ásványos fürdővel. Határa ennek is bérce, erdős és igen nagy kiterjedésű. N é m e t- és Orosz-Mokra szomszédos faluk, előbbi 403 nemet, utóbbi pedig 600 orosz lakossal. K r a s z n i s o r a fu. a Tarac m. 415 orosz l. D o m b ó fu. a Tarac m. 2050 magyar s orosz l., két templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést űz. A l s ó- és F e l s ő-K a l i n f a l u szomszédos falvak a Tarac völgyén, előbbi 1098, utóbbi 1437 orosz lak. K a b o l a p o l y á n a fu. a Szapurka patak m. 1261 magyar s orosz l., két templommal, vas- és rézbányákkal, hámorokkal, savanyúvízzel és fürdővel. Roppant határát legnagyobb részt erdőség borítja. K a s z o p o l y á n a (vagy Kaszopoly) fu. az előbbi szomszédjában 1237 orosz l., ásványos vízforrásokkal s nagy határral. K ö k é n y e s fu. a Tarac vize m. 1776 orosz l. K i s- és N a g y-K i r v a faluk a Tarac völgyében, előbbi 468, utóbbi 593 lakos. **Hosszúmező** mvs. a Tisza és az ész.-keleti vasút m., 1716 magyar s oláh l., ref. és óhitű templommal, nagy és jó határral s s élénk forgalommal. A tisz a itt nagy szirtek közt tört magának utat (a Tisza *vas-kapuja*). S z a r v a s z ó oláh fu. közel a Tiszához és vasúthoz 744. l. S z a p l o n c a fu. a Tisza és a vasút m. 2030 oláh l., postahivatallal s igen nagy határral, melyben sok erdő és savanyúvíz van. R e m e t e fu. a Tisza és a vasút m. 716 orosz lak. **Técső** mvs. a Tisza és a vasút m. 2877 magyar s orosz l., ref., óhitű és r. kath. templommal, járásbíróssággal, posta- és táviróhivatallal. Van kőszénbányája és sóaknája. Igen nagy határa sok fát és gabnát szolgáltat. Halászatja tetemes. Közel van hozzá F e r e n c z v ö l g y kis orosz fu. 316 l. és üvegkútával. B e d ő fu. 1290 l. s termékeny határral. B u s t y á n h á z a (vagy Bustyaháza) fu. a Talabornak Tiszába ömlésénél s az ész.-kel. vasút m. 959 orosz s német l., táviró és postahivatallal. T a l a b o r f a l v a fu. a Talabor vize m. 1778 orosz l. U g l y a fu. a Talabor m. 1755 l. s igen nagy határral. K r i c s f a l v a fu. a Talabor m. 1129 l. K ö v e s l i g e t fu. a Talabor m. 2492 orosz l., postahivatallal és nagy határral. S z á l d o b o s fu. a Tisza m. 1023 l. s termékeny határral. S ó f a l v a fu. 557 l. és sóbányával. A l s ó-S z e l i s t y e fu. 1182 lak. és sóaknával. **Visk** mvs. a Tisza közelében 3616 magyar

s orosz l., ref., óhitű és r. kath. templommal, postahivatallal s halászzattal. Nagy és termékeny határaitban van egy híres vasas fürdő, mely különösen női bajokban hasznos. A lakosok igen sok lent természetnek és lenolajat ütnék. Környéke igen kies. Huszt n.v.s. a Tisza és a vasút m. A Nagyg torkolatánál, 6413 magy. s orosz l. Van itt ref., óhitű és r. kath. templom; kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal; nagy vasúti állomás s a városhoz közel egy kúpalakú sziklán egy gyönyörű várrom, mely ugy festői alakjával, mint páratlan kilátásával nagyon emeli a különben is kies vidéket. Husznak is igen nagy határa van, melyen a gabneneműeken kívül különösen sok és szép lent természetnek és sok barmot tenyésztenek. Halászata s ipara is említést érdemel. Huszt köz fu. 937 l. Iza fu. a Nagyg mellett 2767 l. Lipcse fu. a Nagyg m. 1871 l. s nagy határral. Lipcse polyána fu. 748 l., kik sok meszet égetnek. Kerecke fu. a beregi határ közelében. 1613 l. Dolha n.v.s. a Borsova f. m. 1261 l., papirosmalommal, mészégetéssel és hamuzsírfozással. Van postahivatala. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Róka mező fu. egy kis patak m. 1107 l. s nagy határral. Kelecsény fu. a Nagyg mellett 543 l. Rosztoka fu. a Nagyg m. 460 l. Alsó- és Felső-Hidegpatak tőszomszédos helységek a Nagyg m. 1801 l. savanyúvíz-forrásokkal. Iszka orosz fu. 631 l. Nagy határában rengeteg erdők és savanyúvíz-források vannak. Ó- és Új-Holyatin orosz faluk, előbbi 523, utóbbi 755 l. Majdanka fu. 762 orosz l. Felső-Bisztra falu 627 l. s nagy határral. Toronya határszéli fu. 615 orosz l. s erdős bércekkel. Priszlop fu. a határszéli havasok alján egy hegyszorosnál 834 orosz l., kik Galiciával élénk kereskedést üznek. Szinevér-Polyána határszéli fu. 744 orosz l., s gyönyörű fenyvesekkel, melyekből a lakosok évenként sok épületfát vágnak és bocsátanak kereskedésbe. Lyahovec határszéli falu 454 l. s baromtenyésztéssel. Szinevér fu. a Talabor m. 1825 l., kik sok marhát és juhot tenyésztenek erdős hegyekben. Kalocsa-Imás fu. a Talabor m. 511 lak. s juhtenyésztéssel. Kalocsa-Láz fu. 1274 és Kalocsa-Horb fu. 476 orosz l. Mindhárom falunak szép erdőségei és savanyúvíz-forrásai vannak. Solyma fu. a Nagyg m. 440 l. s jó savanyúvízzel. Ökörmező fu. a Nagyg m. gyönyörű völgyben, az u. n. Vercho-

vina központja 1261 orosz l., járásbíróssággal, postahivatallal, nagy baromtenyésztéssel és savanyúvízzel. Terjedelmes és bérces határában *Prohidnya, Sztráhnnya* és Peregyil nevű népes puszták vannak. Itt találják a legtöbb és legszebb máramarosi gyémántot. «Vucskó mező fu. a Nagyg m. 406 l., nagy határral s baromtenyésztéssel. Alsó-Bisztra orosz fu. a Nagyg m. 1200 l., faüzlettel és baromtenyésztéssel. Berezna fu. a Nagyg m. 1639 orosz l., postahivatallal és nagy határral, melynek roppant erdőségeiből tömérdek fát szállítanak el a lakosok. Savanyúvize is van. Csománfalva fu. 1088 orosz lak., kik sok cserépedényt készítenek. Kerekhegy fu. 320 l. és nagy soáknával. Sándorfalva falu Huszt közelében 863 lak. és sóbányával. Kis- és Nagy-Úrmező tőszomszédos faluk együtt 1368 magyar s orosz l., ref. és óhitű templommal s termékeny határral. Bréb fu. Szigethről délre 973 oláh l., igen szép fehér márvánnyal és egy tengerszemmel. Leordina falu 1035 oláh l. Mojszin nagy oláh fu. a Vissó f. m. 2273 l. s igen nagy határral. Jód fu. a Vissó völgyén 2127 l., ásványos forrással és nagy határral. Bárdfalva, fu. 1488 l. Gyulafalu fu. 1257 oláh l. Desze fu. 957 oláh l. Krácsfalva fu. 821 lak. s igen nagy határral. Farkasrév fu. Sugataghoz közel 1058 lak. Fejérfalu (Feresci) fu. az előbbi közelében 332 l. Mikolapatak (Valeni) fu. 884 l. s jó határral. Nándorfalu (Nándorfalva) fu. 570 oláh l. Somfalu (Cornesti) 515 oláh l. Szerfalu (Sirbi) 781 oláh l. Veresmart kis község 387 l. és savanyúvízzel.

2. **Ugocsa megye** Máramarostól délnyugotra fekszik a Tisza két partján. Területe csak mintegy 22 □ mfd. levén, e megye egyike a legkisebb megyéknek. Felszine az észak-kelet és dél-keleti részen hegyes, völgyes. Legmagasabb bércei a tarnai, turci és harki hegyek, meg az Avas. Mindannyi a Kárpátok nyulványa. A többi része termékeny rónaság. Folyói a Tisza, mely a megyének csaknem a kellő közepén fut végig, továbbá a Batár, Borsova és a Túr. Van egy nagy mocsárja, a Fekete-Eger, mely Beregmegyéből terjed át. Éghajlata igen kellemes és földje általában igen termékeny. Főbb termékei: sok és szép tiszta búza, rozs, tönköly, kukorica, dohány, kender, len, bor, sok gyümölcs, főleg a Tisza mentén; nagy erdő-

ségei sok fát, makkot és gubacsot szolgáltatnak. Állattenyésztése virágzó. Legelterjedtebb a marha- és sertésenyésztés. Vadakban is bővölködik. Folyói vizimadarakban és halakban gazdagok. Ásvány-országai aranyat, kevés ezüstöt és kőzenetet szolgáltat. Ipara csekély, de forgalma annál élénkebb. Vizi- (Tisza), ország- és vasútjai (a beregszász-husztai és szatmárhusztai) egyiránt fontosak. Lakosainak száma közel 68 ezer, kiknek fele magyar, a többi leginkább orosz; oláh és német kevés. Vallás tekintetében a többség óhitű. Gyüleseit a megye Nagy-Szöllősen tartja. Van e megyében 4 mvs. meg 69 falu és pusztta. Említendőbb helységek itt: **Nagy-Szöllős** csinos mvs. a Feketehegy tövében, közel a Tiszához s az ész.-kel. vasút m. 4406 magyar s orosz l. Van négy csinos temploma (ref., kath., óhitű és zsidó), egy ferencrendű zárdája, megyeháza, kir. törvénytörvényseke, járásbíróháza, adó-, posta- és táviróhivatala, egy szép kastélya, több csinos úri laka s igen nagy határa. Közéleben a Feketehegyen láthatók Kankóvár (hajdan Ugocsavár) romjai. Lakosai jó bortermesztének. Vasúti forgalma élénk. **Szóllós-Végárdó** fu. 825 magyar s orosz l. és termékeny határral **Tisza-Újlak** mvs. a Tisza és az észak-keleti vasút m. 2211 magyar s orosz l., három templommal, só-, posta- és táviróhiv., révvél, élénk kereskedéssel, só- és tutajszállítással s halászáttal. A Széchenyi által kezdeményezett Tisza-szabályozás innen indult meg. **Salánk** falu közel a beregi határhoz 1765 magyar l., két templommal s nagy és termékeny határral, melyben *Sandik* nevű nagy pusztája van. **Fekete-patak** fu. 473 magyar ref. l. s jó határral. **Veresmart** fu. közel a Tiszához 814 orosz l., s postahivattal s termékeny határral, melyben *Jakubik* nevű nagy pusztája van. **Ilonok-Újfalu** fu. a Borsova f. m. 917 orosz l. **Magyar-Komját** fu. 651 orosz l. s baromtenyésztéssel. **Nagy-Komját** fu. 1850 magyar s oláh l. s jó határral. **Ölyves** fu. a Borsova közelében 1122 orosz l. s kukoricatermeléssel. **Kis- és Nagy-Csongova** orosz faluk, előbbi 362, utóbbi 1255 l. **Egres** fu. 1027 orosz l. **Fakóbük** fu. 237 l. **Kis-Kupán** falu 606 l. s kendertermesztéssel. **Alsó- és Felső-Karászló** orosz faluk 1891 s illetőleg 571 l. s baromtenyésztéssel. **Nagy-Rakasz** falu 1611 l., gabna- és gyümölcsstermesztéssel, *Versepa* és *Cserdina* nevű nagy pusztákkal. **Kis- és Nagy-Rákóc** faluk a

megye északi részében 1182 s illetőleg 2028 orosz l., kik nagy mezőgazdaságof és sertésenyésztést űznek. **Alsó- és Felső-Sárad** orosz faluk 505 s illetőleg 1245 l. Az utóbbihoz tartozik *Aranyos* nevű pusztta. **Tisza-Keresztur** fu. a Tisza m. 593 magyar ref. l., gyümölcsstermesztéssel és halászáttal. **Sásvár** fu. 698 l., a Tisza m. Sok búzát és kukoricát termeszt. **Tisza-Újhely** fu. a Tisza m. 605 magyar s orosz l., ref. és orosz templommal, gabna- és gyümölcsstermesztéssel s halászáttal. **Kökényesd** fu. a Tisza m. 1176 magyar s orosz l. s termékeny határral. **Tivadar** fu. a Tisza közelében 412 magyar ref. l. **Bökény** fu. 811 magyar lak. s orosz és ref. templommal. **Forgolány** fu. 787 magyar ref. l. s búzatermesztéssel. **Batár** fu. a hn. patak m. 510 l. **Nevetlenfal** fu. az előbbi szomszédjában 450 magyar l. s gabna- és gyümölcsstermesztéssel. **Halmi** mvs. közel a Túr folyóhoz az észak-keleti vasút m., 1739 magyar l., ref., r. kath. és zsidó templommal, járásbíróházzal, adó-, posta- és táviróhivattal, vasúti állomással s nevezetes városokkal. **Csedreg** (v. Csedregfalva) fu. közel az előbbihez, 560 orosz l. s gabna- és gyümölcsstermesztéssel. **Túr-Terebes** nagy fu. a Túr folyó m. 2535 magyar, német s orosz l., négy templommal, nagy és termékeny határral, termény- és baromkereskedéssel. Van egy csinos kastélya. **Hetény** (v. Hetény, v. Hettyén) orosz fu. 430 l. a Tisza és a vasút közelében, gabna- s gyümölcsstermesztéssel. Mellette vannak **Nyalábvár** romjai. Hajdan főhelye volt ez *Heténföldjének*, melyet Taksony vezérünk ajándékozott volt Hetén nevű jeles kun vezérnek. **Fekete-Ardó** mvs. a Tisza balpartján s az észak-keleti vasút m. 1339 magyar s orosz l., ref. és orosz templommal, posta- és táviróhivattal, vasúti állomással. Jó búzát és gyümölcsöt termeszt. **Komlós** fu. Szép hegyes vidéken 754 oláh l., *Sellő* nevű pusztával s közszételeppel. **Batarcs** fu. az előbbi szomszédjában 1237 oláh l., nagy határral, bortermesztéssel és baromtenyésztéssel. **Bábony** fu. közel a Túr vízéhez 578 magyar kath. l., termékeny nagy határral s bortermesztéssel. **Királyháza** fu. és fontos vasúti állomás az észak-keleti vasút m. 1100 magy. s orosz l., két templommal, posta- és táviróhivattal, gabna- és gyümölcsstermesztéssel. Hozzá van kapcsolva **Tölgyesfalva** kis fu. 78 l. s disznótenyésztéssel, és **Sós-Újfalu** nagy pusztta. **Kis-Gérce** falu a

Túr völgyében 1250 l. s kőszénleppel. Nagy-Gérce fu. 808 oláh l. Verbóc fu. 496 magyar ref. l., búza-, dohány- és gyümölcstermesztéssel. A hires Verbóczy család ősfészke. Szász falu orosz falu 1414 l., termékeny határral s jeles dohány-nyal. Szirma fu. 438 magyar s orosz l. Fancsika fu. közel a Tiszához 775 magyar l., három templommal s búzatermesztéssel. Turc elszórt fu. a hn. hegytömeg alatt 1750 l. Tekéháza fu. 921 magy. s orosz l., termékeny határral, sok gyümölcscsal, kivált dióval. — Nagy-Tarna fu. 1081 oláh lak. s termékeny nagy határral. Szomszédos vele Kis-Tarna fu. 591 oláh l., sertésenyésztéssel. Mindkettő a tarnai hegyek alatt. Tamás-Váralja fu. Halmhoz közel 465 magy. ref. l., jó búza- és bortermesz- tés. Veléte fu. közel a máramarosi határhoz a Tisza szép völgyében 2069 orosz l., két templommal s táviróhivatal- lal. Mátyfalva fu. Tisza-Újlak köze- lében 506 magyar s orosz l. s gabnater- mesztéssel. Szárazpatak fu. 449 oláh l. s termékeny határral. Csoma fu. 310 orosz lak. s *Andrásfalva* nevű pusztával. Csepe fu. 750 magyar l., két templom- mal s termékeny határral. Gyula falu 543 magyar ref. l., termékeny nagy határ- ral, gabna- és gyümölcstermesztéssel. Gödényháza fu. Királyháza m. 608 ma- gyar ref. l. s jó határral. Péterfalva fu. a Tisza közelében 946 magyar ref. l. gabna-, kukorica- és kendertermesz- tés. Dabóc fu. 469 magyar ref. l. s gyü- mölcstermesztéssel. Aklif. 290 magyar ref. l., nagy és termékeny határral. Fertő-Salmás fu. 767 magyar ref. l. s jó mezőgazdasággal.

3. Szatmármegye Ugocsa és Máramaros megyéktől délnyugotra terül el a Szamos két partján. Nagysága a területrendező törvény előtt 101₆₉ □ mfd. volt 280,568 lakossal. Az említett törvény folytán azonban jelentékeny változást szenvedett úgy a terület, mint a népesség eddigi mivolta is, a mennyiben a volt Kővárvidéknek négy járásából kettő (a volt n.-som- kúti és n.-nyíresi) egészen Szatmárme- gyébe kebelezetett, a másik kettőből (monostori és kis-nyíresi) pedig egy-egy község, névszerint Kapnikbánya és Váralja. Most tekintve, hogy a volt Kővárvidéke 20 □ mfdnyi területtel s 51,744 lakossal bírt, s hogy ez adatoknak több, mint fele került Szatmármegyéhez: megközelítőleg állítható, hogy az így megnövelt megye

ma mintegy 112—114 □ mfdnyi terület- tel s körülbelül 300 ezer lakossal bírhat. E kikerekítéssel egyidejűleg egyszersmind Felső-Bánya és Nagy-Bánya eddigi kir. városok külön törvényhatósága is meg- szűnt s e két város is a megyébe kebele- zetett. Felszínét tekintve Szatmár az or- szág legszebb megyéi közé tartozik. Nyu- goti nagyobb fele egészen rónaság; keleti kisebb felét azonban ércben, fában és sző- löben gazdag hegyek borítják, melyek három fő-tömegre különülnek el, u. m. 1. az a hegytömeg, mely Máramaros szelétől a Lapos vizéig terjed s az ezzel kapco- s- latban levő *avassági* bérccek. E magas és zordon hegyekben legkiemelkedőbb csú- csok egyrészt a Rozsály, a Feketehegy és a Gutin, másrészt pedig a Mike, Kö- ves, Meszes és a Petrosz. 2. Az Avas- sággal összefüggő színérváraljai hegyek, és 3. a Bikkalja, melynek nyulványai már egészen alacsonyak és az Érmellékbe ol- vadnak. A rónaság a Tisza felé homokos és mocsáros, de egybeült fekete föld. Vi- ze: a Tisza, mely itt nagyobbára csak határfolyó az észak-nyugoti oldalon; a Szamos, mely a megyét csaknem két egyenlő részre osztja, továbbá a Kraszna, Túr, Batár és Lapos folyók, meg a déli határon az Ér vize. Tavai csekélyek; ellenben mocsárai számosak és nagyobb kiterjedésűek. Különösen az ecsedi láp mintegy 4 mfdnyi hosszú és 1—1½ mfd- nyi széles tért foglal el. Kisebbek a Sár, Holttisza, Holtszamos, Gegő stb. Földje a zordon bércek vidékek kivételével általá- ban igen termékeny. Főterményei: búza, rozs, kukorica, tönköly, köles, repce, hü- velyes vetemények, krumpli, len, kender, dohány, gyümölcs (kivált szilva) igen sok, dinnye, gesztenye, bor sok és jó (50 ezer holdon mintegy 600 ezer akó évenként), fa (főképp tölgy és bükk), gubacs, makk stb. Állattenyésztése virágzó. Van sok szarvasmarhája, lova, juha, különösen pe- dig sertése. Rengeteg erdősegeiben sok a vad (szarvas, őz, medve stb.) Vizei halak- ban és vizimadarakban gazdagok. Az á- sványország szolgáltat itt aranyat, ezüstöt, rezet, ónt, ként, kőszén (az Avasban), higanyt, mirenýt, követ stb. Ipára szórva- nyos, de élénk. Kereskedelme eléggé élénk. Országútjai részben jók. Vasútja az észak- keleti vasút. A megye székhelye Nagy- Károly. Van e megyében 1 sz. kir. vs., vagy 20 mvs., mintegy 280 falu és 51 puszt. Említendőbb helyek itt: **Szatmár- Németi**, igen régi s nagyon csinos sz. kir. vs. és püspöki székhely az észak-keleti *U. H. 1857. 2. o. s.*

Külön vasút és a Szamos folyó m., mely ezelőtt Szatmárt s Németit külön választotta egymástól, most azonban a városon kívül van vezetve s elhagyott medre részben már be van építve. Szatmár és Németi külön városok voltak s 1715-ben csatoltattak egybe. Van itt 18,353 lakos, csinos városház, püspöki palota, székesegyház, ref. templom kettő, továbbá gör.-kel. és zsidó tempom, férfi- és nő-zárda, előbbi r. kath. gymnasiummal, utóbbi leánynevelő-intézettel, ref. gymnasium (6 osztálylyal), felsőbb ref. leányiskola, árva-leány-intézet, több díszes épület, szép négyszögletű nagy piac; továbbá kir. törvényszék, járásbíró-ság, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti állomás, kaszárnya, fürdő, takarékpénztár, két hírlapkiadó hivatal, könyvkereskedés, több olvasótársaság, tűzoltó-egyesület stb. A lakosok élénk ipart és kereskedést űznek. Az ipar főbb cikkei itt: vászonszövés, cserépedény-készítés, szőlő-, gabna- és gyümölcsstermesztés, meg barom-tenyésztés. A mesteremberek közt legna-gyobb számmal vannak csizmadiaik, timá-rok, szűcsök, gubások, kádárok stb., kik készítményeiket messze földre elhordják a vásárokra. Vásárai nagyon látogatot-tak. 3 □ mfdet baladő határa nagyobb-részt termékeny rónáság, keleti része azonban hegyes és szőlőkkel van borítva. E részen van a Szatmár-hegy (vagy csak »Hegy«) nevű telep, mely Szatmar-tól egy órányira esik s 2000 állandó lakost számlál, kik majdnem kivétel nélkül azon protestánsok utódai, kik az üldözések elő-menekülve hagyták el az akkor türelmet-len anyavárost. A lakosok leginkább bor-termesztésből élnek. Néhány szatmári bir-tokosnak csinos nyári lakai vannak itt. Erdőd mvs. egy hegy oldalán a Bükkalja tövében 1266 sváb l., kiket a Károlyiak a reformátusok kizsorítása után telepítettek ide. Csinos gót ízlésű temploma foglalás folytán ma a r. katolikusok birtokában van. 1545-ben a ref. protestánsok zsinatot is tartottak benne. Mai alakja tetemesen különbözik a hajdanától, mit egyebeken kívül a vár nagy termének egyik megron-gált s csupán e templomot ábrázoló fali képe is mutat. Hegyen álló régi vára (a Drághfi-ak építménye) ma romban hever, de korántsem az ágyúk tüze, hanem bir-tokosának intézkedése folytán, mely in-tézkedést a megbizottak ugy hajtották végre, hogy a tetőket leszórták, a bolto-zatokat s lépcsőket beszaggatták, a (kü-lönben primitív) fali festményeket s fel-iratokat kalapácsokkal leverették, vagy

eltorzították úgy, hogy az utazó alig talál itt ma egyebet egy éktelenül elcsú-fított kőhalmaznál, mely panaszosan lát-szik mutogatni meg nem érdemlett sebeit a helyett, hogy a vidék festői voltát emelné. (Talán nem fogja az olvasót ter-helni, ha a vár kapu fölötti nagy termének általunk nagy nehezen kibetűzött följira-tait ide mellékeljük. Déli oldal (balra): »Anno 1481 Szent György napjának octa-vaian Néhai Dragfi Bertalan kezdette csi-náltatni ezen Erdőd várát. Az kőfalaknak magosságát hatvan singnyire szélességét harminczra az tornyok magosságát Nyolc-va-nra az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.« — (Középen): »Anno 1482 ugyanazon Dragfi Bertalan Erdélyi Vajda az hatalmas Mátyás király idejében Nagy Boldog Aszony Octavaiaira Istennek Dicsi-retire es az Nagy Aszszonynak tiszteletére végeztette el az Nagy Erdődi Szent egy-házat is.« — (Jobbra): Anno 1501 Emli-tett Nagy emlékeztű Dragfi Bertalan Erdélyi Vajda Demeter napján Eötven négy esztendő korában ez világbul iste-nesen kimult.« — Nyugoti oldal: »Anno 1565 Janos Sigmond Király ezen Erdőd várát együtt az Törökökkel megh-szálván Negyven napi Ostromlások után Capitulatio ellen az nepet fegyverre hán-ta és rabságra vitte az várat földig rototta.« — Keleti oldal: »Anno 1730 Első Nagy Károlyi Groff Károlyi Sándor kezd-vén Restauratiojához Magazinátis Háza-nak Istennek segítségéből Fel is állította és építette.«) A lakosok szorgalmas föld-mívelők. Van itt kir. járásbíró-ság, posta-hivatal, mintagazdaság (gr. Károlyi Ala-josé), s jelentékeny lötenyésztés. Bora, búzája sok terem. Nagy határában egy gyönyörű erdőn kívül van több népes pusztá, mint Cserhát, Erdődhegy, László-tér és Újmajor. Madarász fu. Erdőd szom-szédjában 1600 oláh s német l. s termé-keny nagy határral, melyben Homoród, Florész és Gyarmat nevű pusztái vannak. Baromtenyésztése jelentékeny. Krassó mvs. a Szamos m. 1604 magyar s oláh l., csinos kastélylyal, búza-, repce-, kukorica-és gyümölcsstermesztéssel s postahivatallal. Szinfa-lu fu. hegyes völgyes határral s 810 sváb l., kik gabnát és bort termesz-tenek. Remetemező (Pomi) fu. 1396 oláh l., sertésenyésztéssel és postahiva-tallal. Borhíd fu. 1106 oláh lak. Vá-laszút és Mare borsa fu. 555 oláh lak. s kukoricatermesztéssel. Alsó- és Felső-Homoród faluk, előbbi 696 sváb, utóbbi 392 oláh l. s gabna- és gyü-

Van. k. 1869. - 6. lap.

mölcstermesztéssel. Oláh-Medgyes fu. 497 oláh l. s terjedelmes határral. Oláh-Gyűrűs fu. 504 oláh s német lak. és Sós nevű nagy pusztával. Szakasz fu. 730 német s oláh l., kik bort s búzát termesztének. Kraszna-Bételek mvs. a Kraszna f. m. 1378 sváb és magyar l., kik sok bort és kukoricát termesztének. Van postahivatala. Géres fu. a Kraszna f. m. 1034 magyar ref. l., kik sok gabnaneműt s kukoricát termesztének, marhát tenyésztésnek és szénét égetnek, melylyel messze földet bejárnak. Dobra fu. az előbbtől délre 1314 magyar ref. l. s termékeny határral. Nántú (Huredin) fu. 778 oláh és sváb l., két templommal s baromtenyésztéssel. Kis- és Nagy-Szokond faluk, előbbi 367 oláh, utóbbi 643 oláh és sváb l. s baromtenyésztéssel. Erdő-Száda mvs. a Szamos szép völgyében 1164 oláh s magyar l., termékeny határral, kastélyal és népes vásárokkal. Kolcér falu 135 orosz l. s baromtenyésztéssel. Dánfalva fu. 288 oláh l. Nagy-Somkút ju. 1650 oláh l., baromtenyésztéssel s népes vásárokkal. Van itt kir. járásbiróság és postahivatal. Kis- és Nagy-Nyires faluk a szilágymegyei határ közelében, előbbi 732, utóbbi 1315 oláh l., gyümölcsstermesztéssel és sertésenyésztéssel. Jedérfu. 791 oláh l. és nagy erdővel, melyben sok sertést makkolnak. Fericsé fu. 392 oláh l. Törökfal fu. 796 oláh l. s gyümölcsstermesztéssel. Gaura fu. 746 oláh l. és sertésenyésztéssel. Kis-Buny fu. 781 oláh l. s nagy erdősséggel, mely sok makkot és gubacsot szolgáltat. Berkesz (Sáros-Magyar-) falu a Lapos f. m. 619 magyar s oláh l., kik cseréppipát és edényt készítenek s gyümölcsöt és bort termesztének. Remete fu. a Lapos f. m. 1130 oláh l. és savanyúvíz-forrással. Kovás fu. 1144 oláh l. s baromtenyésztéssel. Szakálasfalva fu. 797 oláh l., gyümölcs és bortermesztéssel. Dombrovica fu. 784 oláh l. s juhtenyésztéssel. Bajfalu fu. 285 oláh l., kik többnyire a szomszédos Nagy- és felső-bányai bányákban dolgoznak s szénét égetnek. Van ásványos vize és fürdője. Avass-Újfalu fu. az Avasság egyik völgyében 1483 oláh l., igen nagy határral s baromtenyésztéssel. Erdőségeiben sok szénét égetnek. Felsőfal fu. az Avasságban 2314 magyar s oláh l., nagy s bércecs határral, sok erdővel, sertésenyésztéssel és postahivattal. Lajosvölgy, huta Bikszád közelében. Alsó-Újfalu fu. 600 oláh l. Szaszár fu. a Lajos f. m. 885

oláh l. Mísz-tőtfalu fu. 902 oláh s magyar lak., óhitű és ref. templommal, gabna-, kukorica és bortermesztéssel s postahivattal. Nagy-Bánya bányaváros az Avasságban (hajdan Asszonyunkpataka neve volt, mivel a magyar királyasszonyok számára jövedelmezett, 9082 magy., német s oláh l., kath., ref., óhitű, luth. és zsidótemplommal, kir. törvényszékkal, járásbirósággal, fő bányahivattal, pénzverő műhelylyel, adó-, posta- és táviróhivattal, kath. kis gymnasiummal, gazdag arany- és ezüsbányákkal, vas- és acélárú-készítéssel, nagy gyümölcsstermesztéssel, vászonszövéssel, cseréppipa-készítéssel és kereskedéssel. Roppant határában rengeteg erdősegek vannak, melyek fán kívül sok makkot, gubacsot és szénét is szolgáltatnak. Vadakban is bővölködik. Hajdan vára volt. Felső-Bánya bányaváros az előbbtől keletre s 2 mfdre 6000 magyar, német s oláh l., kath., ref. és oláh templommal, arany-, ezüst-, réz- és ólomhányákkal, olvasztó kemencékkel, vashámmal, jó savanyúvízzel, posta- és táviróhivattal. Az itt készült nagy mennyiségű cserépedényt messze földre elhordják. Gyümölcs- és kukoricatermesztése is említésre méltó. Határa ennek is bércecs, erdős, mint Nagy-Bányaé, s fában és vadakban szintén bővölködik. Kapnik-Bánya mvs. a Kapnik vize m. 2464 oláh, magyar s német l., kath. és oláh templommal, arany- és ezüsbányákkal s bányahivattal. Bércecs, erdős határa főleg fát, makkot, gubacsot és szénét szolgáltat. Alsó- és Felső-Fernezely oláh faluk Nagy-Bánya szomszédjában, előbbi 1621, utóbbi 960 l. Ez utóbbi szétszórtan fekszik s van bányája, ércbánya, olvasztó- és választó-kohója és savanyúvize. Kis-Bánya fu. ezüsbányával. Lapos-Bánya fu. Nagy-Bányától északra 1194 oláh és sváb lak., oláh és kath. templommal, savanyúvízzel. Szinyér-Váralja mvs. közel a Szamoshoz 3996 magyar s oláh l., ref., kath. és oláh templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivattal, jó borral s népes városokkal. Itt született Erdősi (Sylvester) János az első (fenmaradt) magyar nyelvtan írója. A pa fu. 2782 magyar s oláh lak., ref. és oláh templommal, gabna-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Ide tartozik Apahegy nevű népes pusztá. Patóháza fu. a Szamos jobb partján, Krassóval átellenben 1141 magyar s oláh l., gabnatermesztéssel s baromtenyésztéssel. Aranyos-Medgyes mvs. 2341 magyar s oláh l., kik jó bort és gabnát termesztének. Van ref., oláh és zsidó

temploma, postahivatala. Nagy határában népes puszták vannak, mint *Megyeri-hegy*, *Gombáserdő* és *Etenyeerdő*. A gr. Karcisai-aknak itt tökéletesen ép és lakott vára van itt. *Hirip* fu. 906 magyar ref. lak., kik sok vöröshagymát termesztenek s azzal kereskednek. Erdejét dongafa kedvéért a belgák mind kipusztították. *Maac* fu. 826 magyar s oláh l., két templommal, szép gyümölcsös és káposztás-kertekkel. *Új-Huta* fu. Erdő-Száda szomszédjában 294 oláh l. s üveghutával. *Mózesfalva* fu. az Avasságban, közel a máramarosi határhoz 579 oláh l. s szénégetéssel. *Tartolc* fu. 1522 oláh l., baromtenyésztéssel és savanyúvízzel. *Bikszád* fu. a Túr völgyében 1582 magyar s oláh l., postahivatallal, zárdával, híres savanyúvízzel, fürdővel és hutával. *Turvénya* fu. a Túr völgyében 834 oláh l., gyümölcsstermesztéssel, fürdővel és savanyúvíz-forrással. *Avas-Vámfalva* fu. 1416 magyar s oláh l. és jó savanyúvízzel s fürdővel. Nagy határában sok erdő van. *Avas-Újváros* mvs. a Túr m. 1442 magyar ref. l., postahivatallal, termékeny határral, jó borral és savanyúvízzel. *Sárköz* mvs. a Túr vize m. 1834 magyar s orosz l., ref. és kath. templommal s jó borral. Roppant határában sok gabbanemű terem. *Komorzán* fu. 1846 magyar s oláh lak., kik sok lent termesztenek és gyolcsot szőnek. *Lekenca* fu. 472 oláh l. és kőbányával. *Józsefháza* fu. 1417 magyar, német s oláh l., három templommal, bortermesztéssel. *Berend* fu. a Szamos m. 648 magyar s oláh l., ref. templommal és gabnatermesztéssel. *Udvári* fu. a Szamos m. 1792 magyar l., gabnatermesztés és baromtenyésztéssel. *Berence* fu. a Szinyérpataka m. 685 oláh l. *Batiz* fu. 1405 magyar s oláh l., nagy határral, *Gombás* nevű nagy pusztával s marhatenyésztéssel. *Batiz-Vasvári* fu. 658 magyar s oláh l. *Saár* fu. 153 magyar l. s termékeny határral. *Homok* fu. 518 magyar ref. l., gabnatermesztéssel és savanyúvízzel. *Kis-Nagy-Peleske* szomszédos faluk, előbbi 430, utóbbi 904 l. s termékeny, de itt-ott mocsáros határral. *Mikola* fu. az ész.-kel. vasút m. 1114 lak., postahivatallal, vasúti állomással, gabnatermesztéssel és baromtenyésztéssel. *Dara* fu. a Szamos m. 678 l., ref. és kath. templommal s jó határral, melyben *Vízoly* nevű nagy pusztája van. *Csegöld* falu közel a Szamoshoz 855 l., kik sok gabbaneműt és szénát termesztenek. *Jánk* fu. a Túr és Szamos közt 925 l., postahivalat-

lal, kastélyllyal és széngyárral. *Gacsáj* fu. 834 l., ref. templommal, gabna- és dohánytermesztéssel s híres lencsével. *Kis-Nagy-Hódos* faluk a Túr f. közelében, előbbi 373, utóbbi 461 l. s mindkető jelentékeny határral, melyekben sok só és posvány van. Gabna- és szénatermesztésők, valamint baromtenyésztésők is jelentékeny. *Szára-Z-Berek* fu. 772 l. Határában tavak vannak. *Ricse* fu. 478 l., ref. templommal és szénatermesztéssel. *Kis- és Nagy-Palád* faluk az ugoicsai határ közelében, előbbi 1000, utóbbi 1045 magyar ref. l., búzatermesztés- és baromtenyésztéssel. *N-Paládon* postahivatal is van. *Magos-Liget* fu. a Túr közelében 315 vegyes l. *Sonkád* fu. a Túr m. 646 magyar ref. l. s termékeny határral. *Cseke* fu. a Tisza m. 1679 l., ref. és kath. templommal, roppant gyümölcsösökkel, *Kölcsey F. sirja*- és emlékszóbrával, nagy gabnatermesztés- és barom-, különösen sertésenyésztéssel, halászsattal és révvél. *Kölcse* fu. a Túr m. 550 l. *Fülesd* fu. 718 l., kik sok búzát s dohányt termesztenek. *Fülpös-Daróc* fu. 342 l. ref. templommal s baromtenyésztéssel. Sok káposztát és diót termeszt s ezzel kereskedik. *Tisza-Berek* fu. a Tisza m. 546 magyar ref. l. s gabna- és szénatermesztéssel. *Tiszta-Berek* fu. marha- és sertésenyésztéssel. *Kis- és Nagy-Ar* faluk a Tisza m., előbbi 829, utóbbi 738 magyar ref. l., jó határral, gyümölcsstermesztéssel s marhatenyésztéssel, halászsattal és révvél. *Fejér-Gyarmath* mvs. a Szamos és Túr közén mocsáros, de termékeny nagy határral 3353 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, járásbíróssággal, adó- és postahivatallal, jó dohány-, len- és kendertermesztéssel. *Matolcs* fu. a Szamos m. 1197 l., kik közt sok iparos és halász. *Kér* fu. a Szamos m. 627 l., gabna-, szénatermesztés- és baromtenyésztéssel. *Kér-Semjén* (vagy Semlyén) fu. az előbbi közelében 339 l., marha- és lótenyésztéssel. A falut a Kér vize hasítja ketté. *Gyügye* fu. a Szamos mellett 340 l. *Ó-Pályi* fu. közel a Kraszna vizéhez s a szabolcsi határhoz 1667 l., három templommal, nagy és termékeny határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. *Máté-Szalka* mvs. közel Kraszna vizéhez 3741 l., ref. templommal, nagy és termékeny határral s híres baromvásokkal. Van itt kir. járásbírósg és postahivatal. *Olcsva* fu. az előbbi közelében 791 l. s gyümölcsstermesztéssel. *Olcsva-Apáti* fu. 804 l. s gabnatermesztéssel.

Kis N a m é n y f u. a Tisza m. 833 l., termékeny határral, halászzattal és hajóállomással, híres lencse- és bortermesztéssel. Ö k ö r i t ő f u. a Szamos m. 1469 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy és termékeny határral. S z a m o s s z e g f u. a Szamosnak Tiszába ömlésénél 2191 l., kik jelentékeny juhtenyésztést, gabnatermesztést és halászatot üznek. P o r c s a l m a f u. közel a Szamoshoz 1395 l., ref. és óhitű templommal, gabna- és dohánytermesztéssel. A n g y a l o s f u. a Szamos m. 570 lak., szép kastélylyal és gazdasággal s *Pusztajános* nevű pusztával. T y u k o d f u. 1035 l., kik nagy határjukban sok búzát, rozst és kukoricát termesztenek s barmot tenyésztnek. Ide tartozik *Bürgезд* nevű népes pusztá. **Csenger** mvs. a Szamos balpartján 2968 l., ref., kath. és zsidó-templommal, postahivatallal, dohánytermesztéssel, halászzattal s roppant nagy baromvásárokkal. Történeti nevezetességű Csengert illetőleg, hogy Zsigmond király országgyűlést, a ref. egyház pedig híres zsinatot tartott itt (1558. vagy 1570.), melyen az a vallástétel készült, melyet a német írók tévedésből *lengyel vallástételnek* szoktak nevezni. U r a f u. 366 magy. l. s gabnatermesztéssel. **Csenger-Bagos** f u. 1269 lak. s marhatenyésztéssel. **Vetés** f u. a Szamos m. 1586 magyar oláh l., ref. és óhitű templommal, jó búzával s marhatenyésztéssel. Van postahivatala. **Szamos-Dob** f u. 1087 l. s postahivatallal. **N-Zsada** f u. a Kraszna f. és az ész.-kel. vasút m. 993 l., gabnatermesztéssel és baromtenyésztéssel. **Tőke-Terebes** mvs. közel a Kraszna folyóhoz 1913 magyar, tót és orosz l., két templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben *Goroncs* és *Cserják* nevű népes puszták vannak. Gabna-, széna- és gyümölcstermesztése, valamint baromtenyésztése jelentékeny. **Kis-Nagy-Majtény** faluk az észak-kel. vasút két oldalán, előbbi 1123 magyar és oláh l., ref. és oláh templommal, utóbbi pedig 1345 sváb l., vasúti állomással s postahivatallal. Mindkét falu sok búzát, kukoricát s hüvelyes veteményeket termeszt és szép szarvasmarhát tenyészt. A kismajtényi határ szélén N.-Károly felé van egy berek s abban egy kőoszlop az u. n. békeponton a Károlyi Sándor által létesített 1711-i békekötés emlékére. **Király-Daróc** mvs. a Kraszna f. két partján 2429 magyar, sváb és oláh l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, gabna-, kukorica-, repce- és dohánytermesztéssel s pos-

tahivatallal. **Kak-Szent-Márton** f u. közel a Szamoshoz 456 magyar l., ref. templommal s búza- és kukoricatermesztéssel. **Esztro** f u. az Ér vize m. 315 oláh lak. s gyümölcstenyésztéssel. **Ér-Szent-Miklós** f u. közel az Ér vizéhez 984 magyar s oláh l., két templommal s termékeny határral. **Gencs** f u. közel az Ér vizéhez 1211 magyar s oláh lak., kik gyümölcsöt, búzát és kukoricát termesztenek. **Nagy-Károly** csinos mvs. és a megyeszékhelye az ész.-kel. vasút m. 12,754 magyar, sváb, oláh és orosz l., kath., ref., oláh, luth. és zsidó templommal, megyeházzal, kir. törvényszékkal, járásbírószékkal, adóhivatallal, postával, kath. kis gimnasiunmmal, könyvnyomdával, takarékpénztárral, népbankkal, több olvasókörrrel, a gr. Károlyiak várkastélyával, serfőzéssel, gr. Károlyi-féle nagyszerű ménessel, sok mesteremberrrel és kereskedővel stb. Termékeny s nagy kiterjedésű határában szőlőt, búzát, kukoricát és dohányt sokat termesztenek, barmot, juhot és sertést tenyésztnek, s nagy puszták vannak, mint *Feketeszállás*, *Korporát*, *Juhmajortanya*, *Szentjános*, *Klára-Major*, *Osikóskert*, vagy *Postaréti*. Fontos heti és országos vásárain különösen sok a gabnanemű, szarvasmarha, ló és sertés. A város alatt egy jelentékeny tölgyes erdő és sok szőlőskert van, melyek bora azonban nem igen állandó. Vasúti állomása fontos. **Börvény** f u. az ecsedi láp által kerítve 1700 lakossal, kik gazdag földjükön pompás búzát termesztenek s lápos, eres határjukban sok nádat vágának, halat és csikot fognak. **Csomaköz** f u. 1893. l., három templommal s termékeny nagy határral. Dohánytermesztése jelentékeny. **Doma** h i d a f u. 644. magyar s oláh l., gabna- és kukoricatermesztéssel s marha- és juhtenyésztéssel. **Kálmánd** f u. 666. sváb l., csinos épületekkel, gazdag és szép határral, cserép- és téglagyárral s kitűnő lovakkal. **Csanálos** f u. közel N.-Károlyhoz 1097 magyar és sváb l., kik szép szarvasmarhát és lovat tenyésztnek. **Kaplony** f u. 1253. magyar és sváb l., három templommal, zárdával, a gr. Károlyiak nagyszerű sirböltjével, s termékeny határral, melyben *Kozárd* és *Haraszt* nevű nagy puszták vannak. **Kocsord** f u. közel a Kraszna folyóhoz, az ecsedi láp mellett 1441. magyar ref. l., kik sok gabnát kukoricát és gyümölcsöt termesztenek. **Ecsed** (Nagy-) mvs. a hasonló nagy

Vms. lap
1857. 24.
1859. 401

láp m. 1312. magyar ref. l. kik a láp ká-
kájából sok kosarat, méhkest és gyéké-
nyeket készítenek s azokkal keresked-
nek. Nagy határában szép marha tenyé-
szik s Kis-Ecsed nevű pusztá van.
Lápok közé épített régi vára romban
hever. Fábriánháza fu. az ecsedi
láp m. 1839 l., két templommal s posta-
hivatallal. A gyékényfonást itt is nagyban
üzik. Nyir-Vasvári fu. a szabolcsi
határon 1287 l., Baromlak nevű
pusztával és marhatenyésztéssel. Mérk
fu. 1619. magyar és sváb l., kik sok gab-
naneműt és kendert termesztének s ba-
romtenyésztést üznek. Van kath. és ref.
temploma. Váliaj fu. 1572. magyar
és sváb l. s postahivatallal. Igen nagy és
termékeny határában jelentékeny juhte-
nyésztést üz. Bere fu. 595. ref. l. Pe-
n és zlek fu. a szabolcsi határon 1413.
magyar s orosz l., postahivatallal s gyü-
mölcs termesztéssel. Ér-Körtvélyes
fu. az Ér vize m. 1815 magyar l., két
templommal s termékeny nagy határral.
Szaniszló fu. 2400 l., kik jó dohányt
termesztenek, sok szarvasmarhát és jubot
tenyésztének. Mező-Petri fu. 1134
magyar és sváb l., s gyümölcs termesztéssel.
Mező-Terem fu. 1613 magyar, oláh
és sváb l., két templommal és termékeny
határral. Dengeleg fu. 1412 magyar s
oláh l., két templommal és mezőgazda-
sággal. Ér-Endréd fu. az Ér vízéhez
közel 1719 magyar s oláh l., kik jó bort és
búzát termesztének, van postahivatala.

4. Szilágy megye az 1876. XXXIII. t. c.
új alkotása. Szatmár s Biharmegyek
meg az erdélyi kerület között az eddigi
Kraszna és Közép-Szolnok nevű megyék
egész területét, valamint az eddigi Doboka
megyéből a régi egregyi járás 23 közsé-
gét, Kolozsmegyéből pedig Nagy-Raj-
tolc és Kásapatak nevű községeket fog-
lalja magában. Így a megye Erdély felőli
határát most az Egregy és az Almás nevű
kis folyók képezik. E részekhez járult
még Zilah városa, mely eddigi s. kir.
városi kiváltságától megfosztatván, szin-
tén a megyébe kebeleztetett s egyszers-
mind az új megye székhelyévé tétetett.
Szilágy megye kiterjedéséről és népességé-
ről pontos adataink még nincsenek; de,
ha tekintjük, hogy az eddigi Kraszna-
megye 20 □ mfdön 62,714 lakossal, Kö-
zép-Szolnok pedig 38 1/2 □ mfdön 113,639
lakossal birt, s ha hozzá vesszük, hogy
az ide kapcsolt (doboka- és kolozsmegyei)
25 község mintegy 5—6 □ mfdnyi terü-

lettel s 10 ezer lakossal birhat: a megye
területének nagyságát 63—65 □ mfdre,
népességének számát pedig 185—190
ezerre tehetjük, mely népesség 65—70
ezer magyaron kívül csaknem kivétel
nélkül oláh. Kraszna és Közép-Szolnok
megyék, valamint a volt Zarándmegye
és Kővárvidéke is a mohácsi vész óta
»részek« (partium) név alatt részint időn-
ként, részint állandóbban Erdélyhez tar-
toztak s az erdélyi kormányzók (guber-
nium) igazgatása alatt állottak, míg nem
az 1832-ki országgyűlés által törvénye-
sen visszakapcsoltattak az anyaorszá-
hoz, noha e visszakapcsolás csak 1848-ban
emelkedett teljes érvényre. Az új megye
felszíne egészen hegyes, völgyes, kivéven
az észak-nyugoti csücsét, az u. n. Érmel-
léket, mely keleti alacsony s borteremő
hegyeit leszámítva, tulnyomólag lapályos.
Hegyei az erdélyi Érchegeység közép ma-
gasságú s részben alacsony nyulványai,
melyek közeit többnyire tágas (észak-,
nyugat- és délnyugotnak nyíló és termé-
keny völgyek foglalják el. Legmagasabb
hegytömege délen a Réz, mely Bihartól
választja el, keleten a Meszes, északon pe-
dig a Bükkalja, mely Szatmártól választja
el és szelid lejtőkkel ereszkedik egy részről
a Szamos, más részről pedig a Kraszna
szép völgyébe. Vizei: a Szamos, Zilaj,
Kraszna, Berettyó, Szilágy, Egregy és
Almás meg a csehi tó. A Szilágy vize
szép vidékét »Szilágyság«-nak nevezik.
Éghajlata általában elég szelid, de tele
olykor igen szigorú. Földje termékeny s a
magaslatokon is többnyire mivelhető.
Főbb termékei: mindenféle gabnanemű,
kukorica, bor, gyümölcs (tömerdek ber-
zencei szilva) és dohány. Erdőségei nagy
kiterjedésűek levén, fában mindenütt bő-
velkedik. Állattenyésztése virágzó. Ás-
ványországa kevés ércen kívül főleg ha-
szonra való követ szolgáltat. Az ipar cse-
kély jelentőségű, úgy szintén a kereskedés
is. Útjai általában nagyon kezdetlegesek.
Távírdai összeköttetése van. Van e me-
gyében összesen 239 község s vagy 30
puszta. A megye székhelye Zilah. Emli-
tendőbb helységek itt:

Zilah csinos város és megyei székhely
szép vidéken, a Meszeshegytől délnyugot-
ra s a Zilaj patak m. 5787 magyar l., ref.
és kath. templommal, polgári iskolával s ev. hit. gyman.
állami tanítóképző intézettel. Van itten
megyeház, kir. törvényszék, járásbíró-
ság, adó-, posta- és távíróhivatal. Lakosai
közt sok az iparos. Bortermesztése igen
jelentékeny. Vásárai híresek. Roppant

határában sok az erdő, melyben sok sértést makkolnak, szent égetnek és hamuszirt készítenek. **Somró-Újfalu** fu. az **Egregy** f. m. 322 oláh l., **Vártelek** fu. 1054 oláh l., baromtenyésztéssel és **Királykút** nevű nagy pusztával. **Bréd** fu. a **Meszeshegy** alatt 911 oláh s magyar l. s kukoricatermesztéssel. **Örmező** fu. az **Almás vize** m. 367 oláh l. **Tihó** fu. 757 oláh l. **Borzáva** (v. **Borzova**) fu. 299 oláh l. **Galgó** fu. az **Almás vize** m. 952 oláh l., gabnatermesztés- és sertésenyésztéssel. **Farkasmező** fu. az **Egregy vize** m. 322 oláh l. **Kettősmező** fu. az **Almás vize** m. 1198 oláh l., kik mezőgazdaságot, baromtenyésztést és szénégetést üznek. **Balázsháza** fu. az **Almás vize** m. 1356 oláh l. s termékeny határral. **Felső-Kékes-Nyárló** fu. 538 oláh l. **Alsó-Kékes-Nyárló** fu. 317 oláh l. **Romlott** fu. 380 oláh l. **Galponya** fu. 652 oláh l. s baromtenyésztéssel. **Csőmörlyő** fu. közel az **Egregy vizéhez** 580 oláh l. s kukorica- és krumplitermesztéssel. **Magyar-Egereg** fu. az **Egregy vize** m. 594 oláh l., postahivatallal s disznótenyésztéssel. **Ördögkút** fu. az előbbi szomszédjában 1128 oláh l., kik mezőgazdasággal foglalkoznak. **Pósa** fu. 675 oláh l. s jó határral. **Vaskapu** fu. 230 oláh l., kukorica és gyümölcsstermesztéssel. **Szent-Péterfalva** fu. az **Almás vize** m. 513 oláh l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Pusztarajtóc** fu. 445 oláh l. **Felső-Egereg** fu. az **Egregy vize** m. 971 oláh s magyar l. s gabna- és gyümölcsstermesztéssel. **Bodja** (vagy **Bogya**) fu. 386 oláh l. **Meszes-Szent-György** fu. az **Egregy vize** m. 675 oláh l. s gabna, kukorica- és krumplitermesztéssel. **Vármező** fu. 1673 oláh s magyar l., kik jó mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. **Nagy-Rajtóc** fu. 646 oláh l. s jó határral. **Kásapatak** fu. az **Egregy vize** m. 801 oláh l., jó határral. és **Huta** nevű pusztával. **Perje** fu. a **Kraszna** egyik mellék patakjánál, 902 oláh lakos- és jó határral. **Tusza** fu. a megye déli részén 414 oláh l. s nagy határral, melyben sok erdő van. A lakosok egy része szénégetéssel és hamuszirkészítéssel foglalkozik. **Csiszer** fu. sok erdővel. **Alsó- és Felső-Bán** oláh faluk, előbbi 819, utóbbi 655 l. s mindkettő jelentékeny határral. **Palicka** fu. a **Kraszna** folyó m. 201 oláh l. **Bogdánháza** fu. 1238 oláh l., mészégetéssel, márványtöréssel, kukorica- és krumpli-

termesztéssel és juhtenyésztéssel. **Oláh-Kecel** fu. 1137 oláh l., sertésenyésztéssel. **Kraszna-Horvát** fu. a **Kraszna** f. m. 763 magyar s oláh l., ref. templommal s jó mezőgazdasággal. **Kraszna** mvs. a hasonnevű folyó m. 3128 magyar s oláh l., ref. kath. és oláh templommal, postahivatallal, mezőgazdasággal s néhány iparossal. **Márkaszek** fu. 987 oláh l. **Magyar-Kecel** fu. 822 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s kukoricatermesztéssel. **Récse** fu. 1053 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, s baromtenyésztéssel. **Vársólc** fu. a **Kraszna** vize m. 1036 magyar s oláh l., ref. templommal, postahivatallal s gabnatermesztéssel. **Bádon** fu. 517 oláh l. **Cigányi** fu. 629 oláh l. s **Király** nevű pusztával. **Paptelek** fu. Zilahtól északra 785 oláh l. s baromtenyésztéssel. **Zsibó** (v. **Sibó**) dombon épült szép fekvésű fu. közel a Szamoshoz 1524 magyar l., ref. templommal, bárói (Wesselényi) kastélylyal, nemesített ménessel, selyemtermeléssel, postahivatallal s termékeny nagy határral. **Kucsó** fu. 1069 oláh l. **Mojgrád** fu. 595 magyar s oláh l., gyümölcsstermesztéssel s várromokkal. **Deben** fu. az előbbitől nyugatra 521 oláh l. **Szilágy-Szentkirály** fu. a **Szilágy vize** m. 268 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, kastélylyal s gabna- és gyümölcsstermesztéssel. **Szamos-Udvárhely** fu. a **Szamos** m. 1474 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s gabnatermesztéssel. **Náprád** fu. közel a Szamoshoz 1213 oláh s magyar l., ref. és oláh templommal és sok erdővel. **Sülelmed** fu. a **Szamos** m. 555 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal, postahivatallal, termékeny határral, nagyon híres lóvásárokkal, s a gr. Kornisok szép gazdaságával. **Szilágy-Cseh** csinos mvs. a **Szilágy vize** m. 2462 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, járásbirósággal, postahivatallal. Szép nagy határában jó gabna, árpa, zab, sok szőlő és gyümölcs terem. **Bósháza** fu. közel a **Szilágy vizéhez** 691 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s jó határral. **Ardó** fu. a **Szamos** m. 598 magyar s oláh l., ref. templommal s termékeny határral. **Benedekfalva** fu. 537 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. **Gárdánfalva** fu. a **Szamos** m. 773 oláh l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Alsó- és Felső-Berekszó** oláh falvak, előbbi 874, utóbbi 1669 l. s baromtenyésztéssel. **Alsó- és Felső-Szilágy** oláh falvak,

előbbi 881, utóbbi 1333 l. s termékeny határokkal. Egerhát fu. a Szilágy vize m. 543 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal, nagy marhavásárokkal. s bortermesztéssel. Sirbi-Tótfalu fu. 370 oláh l. Csizér fu. a Szilágy-völgyén 1122 magyar s oláh l., postahivatallal, gabna-, szőlő- és gyümölcs termesztéssel. Ballaháza fu. 684 oláh l. s jó határral. Alsó-, Középs- és Felső-Várca egy sorban fekvő oláh faluk 796, 379 s illetőleg 708 l. s kukoricatermesztéssel. Somfalu fu. 644 oláh l. Mutos fu. a Szilágy völgyén 533 oláh l., kastélylyal kukorica- és bortermesztéssel. Győrtelek fu. 1068 oláh l. s baromtenyésztéssel. Hadad mvs. a Szilágy völgyén 1491 magyar l. ref. és luth. templommal, postahivatallal s jelentékeny nagy határral, melyben sok gabnanemű, bor és gyümölcs terem s nagy erdők vannak. Van két pompás kastélya (a Wesselényieké), melyek egyike a városban, másika a város szélén egy magaslaton, a régi vár romjai fölött áll. Mindkettőnek szép angol kertje van. A b. Wesselényiek itteni ménése igen kitűnő és nagy értékű. Marhavásárai jelentékenyek. Lele fu. 950 magyar l., ref. templommal s buza- és kukoricatermesztéssel. Menyő fu. 1004 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Szilágy-szeg fu. a Szilágy vize m., erdős hegyektől környezve 477 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, termékeny határral és várromokkal, Girókuta fu. 692 oláh l. s a Wesselényiek szép gazdaságával. Kis-Dersida fu. 725 oláh l. Görcsön fu. 859 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, és bortermesztéssel. Balla fu. 984 magyar lakossal, reform. templommal jó borral s termékeny határral, melyen a Zilaj patak fut vigig. Oláh-Baksa fu. 968 oláh l. s szép határral. Kutaly fu. 858 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, marhatenyésztéssel és szilvatermesztéssel. Szilágy-Sámszon fu. 1002 magyar, kath. l., s baromtenyésztéssel. Sarmaság fu. 1195 magyar l., ref. templommal, búza-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Szer fu. 809 magyar ref. l. s termékeny határral. Szilágy-Szécs fu. 657 oláh l. Bogdánd fu. a Bükkalja tövében 916 magyar l., ref. templommal, sok borral, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel, főkp. postahivatallal s Baromlak nevű szép puszán a Wesselényiek mintagazdaságával. Kövesd fu. 1176 oláh l. s nagy határral. Nagy-Dersida fu. a Krasz-

na m. 1414 oláh l., postahivatallal és bortermesztéssel. Lompért fu. közel a Krasznához 839 magyar s oláh l., ref. templommal s gyümölcs- és bortermesztéssel. Győrtelek fu. a Kraszna f. m. 1190 oláh l. s termékeny határral. Badacson fu. 165 magyar s oláh l. Percsen fu. a Kraszna vize m. 2041 magyar s oláh l., kik kiválólag hagyományterestek s azzal kereskednek. Van itt ref. és oláh templom. Kémer fu. 2184 magyar s oláh lakossal, ref. templommal s nagy határral, melyben főleg szilvát termesztnek s abból kereskedési célból szilvapálinkát főznek. Erdője és szőlője is sok van. Szilágy-Somlyó mvs. magas hegy alatt a Kraszna völgyében 4786 magyar s oláh l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, régi megyeházzal, két zárdával, sóházzal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, ásványos vizekkel, várromokkal s igen sok borral. Van nagy épületfa-, nagy deszka- és zsindelykereskedése. Bagos fu. a Kraszna vize m. 1236 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Bagolyház fu. Kraszna vize m. 332 magyar s oláh l., kik jó meszet égetnek. Rátón fu. 414 magyar s oláh l., és ref. templommal. Magyar-Valkó fu. 767 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Oláh-Valkó fu. 572 oláh l. Zovány fu. a Berettyó f. m. 1042 magyar s oláh l., ref. templommal, postahivatallal, nagy bortermesztéssel, ásványosvizzel és látogatott csinos fürdővel. Nagyfalu fu. a Berettyó f. m. 1804 magyar s oláh l. s ref. templommal. Detrehem fu. 516 oláh l. Jáz fu. 739 oláh l. Erdőségeiben sok sertést makkolnak. Halmosd fu. 1065 magyar s oláh l., kath. templommal s nagy határral. Ipp fu. a Berettyó m. 1154 magyar s oláh l., reform. templommal, gyümölcsstermesztéssel, sertéshizlálással és sok erdővel. Ilosva fu. 870 magyar s oláh l. s kath. templommal. Álmás falu 1513 magyar s oláh lakos s nagy határral, melyben sok kukoricát, gyümölcsöt és bort termesztnek. Boján (v. Bolyán) oláh falu 604 l. s nagy erdőkkel. Domoszló fu. 255 oláh l. s bortermesztéssel. Hidvég fu. 863 oláh l. s marhatenyésztéssel. Zálnok fu. 1008 oláh l., kik sok kukoricát, krumplit, gyümölcsöt és szőlőt termesztnek. Alsó- és Felső-Szopor faluk közel a Kraszna vizéhez 1414 s illetőleg 1000 oláh l., kik sok bort termesztnek. Oláh-Nádasd fu. Szilágy-Cseh m. 543 oláh l. Hadad-Nádasd (v. Ma-

gyar N.) fu. Hadad m. 804 magyar l., ref. templommal, búza- és bortermesztéssel. Nagy-Pacal fu. a megye nyugoti határán, Pacalusa és Csekenye szomszédos telepekkel képez egy községet. Van 833 magyar s oláh lakosa és bortermesztése. Pele fu. 590 magyar l., ref. templommal, kastélylyal, sok és jó borral. Úsztató fu. 282 magyar s oláh l., ref. templommal s gyümölcsstermesztéssel. Oláh-Csaholy fu. az Ér vizéhez közel 1145 oláh l., búza- és bortermesztéssel. Tasnád hegyfokon épült mvs. az Ér vize m. 3741 magyar l., ref., kath. és oláh templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatalokkal, takarékpénztárral s híres vásárokkal. Sok és jó bortermeszt. Nagy és termékeny határában Morabánffy v. Malomszeg nevű népes pusztája van. Nagy-Károlyba egy közelebb államilag épített jó kút vezet innen. E mellett van Ér-Kávás fu. 941 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s dohánytermesztéssel. Szakács fu. 1442 magyar s oláh l., ref. templommal s bortermesztéssel. Ér-Szodoró fu. az Érmelléken 616 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, jóízű dohánynyal és borral. Ér-Szent-Király fu. az Érmelléken 1151 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s nagy bortermesztéssel. Ér-Kőrös fu. az Érmelléken 504 magyar s oláh l., ref. templommal, búza- és bortermesztéssel s szép marhatenyésztéssel. Pérv. (v. Peér) fu. az Érmelléken 1714 magyar s oláh l., ref., oláh és zsidó templommal, híres borral és nagy határral, melyben Ete nevű pusztája van. Tasnád-Szántó fu. 1788 magyar s oláh és tót l., ref., kath. és oláh templommal s jó dohánynyal. Nagy határában Hídeg és Újfalú nevű puszták vannak. Sződemeter fu. 704 oláh l., sok kastélylyal (legnagyobb szerű a Bydeskúthiáké) s igen jó borral. Csög fu. az Ér vize m. 521 oláh l. s termékeny határral. Új-Németi fu. közel a Kraszna folyóhoz 909 oláh l. s bortermesztéssel. Ér-Mindszent, fu. az Ér vize m., közel a szatmári határhoz 750 magyar s oláh l., ref., kath. és oláh templommal s pusztuló félben levő apácázárdával. Szép róma határán sok buza és kitűnő dohány terem. Ér-Hatvan, fu. az Ér vize m. 765 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s nagy róma határral, melyen sok buza, dohány, kukorica és gyümölcs terem. Ákos, sikon fekvő fu. a Kraszna folyó m. 1434 magyar s oláh l., kéttornyú s nevezetes ref. tem-

plommal, mely mellett a régi zárda romjai ma is láthatók; van oláh temploma is. Roppant sok búzát s dohányt termeszt.

5. Szabolcsmegye a Tisza balpartján terül Szatmár, Bihar és Hajdumegyék által környezve. Alakja szabályos háromszöghöz hasonlít, melyet csak a délről bele nyúló Hajdumegye zavar meg. Kiterjedése, valamint népessége tetemes csökülést szenvedett közelebb az által, hogy a területrendező törvény egy részről Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szovát, Tétlen és Földes községeket az új Hajdu, másrésről Ér-Kenéz és Sáp községeket pedig Biharmegyéhez kapcsolta, minek folytán e megye 19 □ mfdet s 44,976 lakost veszített. E számokat az ez előtti 104 □ mfdet s 265,584 lelket mutató adatokból levonván: a megye területe jelenleg 83 □ mfdre, népességének száma pedig 220,608-ra tehető. A megye felszíne egészen rónaság, melyet főleg csak a Nyírségen (a megye közép részén) tesz változatossá néhány csekély magasságu homok domb és dombors. Vizei: a Tisza a megye északi és nyugati határán, a Kösely, Kadarcas és Taktaközt képező Fekete. Ezek azonban csak időszakos folyással bírnak. Tó és mocsár sok van e megye területén, de azért a megye belseje és keleti része vízben szegény. A nyugoti részek sokat szenvednek az áradásoktól, melyek olykor beláthatatlan téreket lepnek el. Éghajlata alföldi nagy nyári forróságokkal. Földje általában igen termékenynek mondható. Főterményei búza, rozs, kukorica, krumpli, kender, len, dohány és sok kerti bor. Gyümölcse sok terem, főleg a Tisza mentén, dinnyéje a Nyírségen. Fában inkább északi része bővelkedik, de közép és déli részein is vannak egyes erdők (főfane a nyír). Legeleje igen sok van, mi a baromtenyésztésre nézve annyival kedvezőbb, hogy legtöbb legelejének a földje szikes. Szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést legtöbbet tenyészt. Vadja kevés van, de annál dúsabb halban (kecsége) a Tisza egész melléke. A dombrádi határ ingoványos mocsáraiban teknősbéka is tenyészik. Szik-sót sok helyen és jelentékeny mennyiségben sepernek. Ipára főleg szeszgyártásra, szikso- és salétromfőzésre terjed ki. Kereskedelme élénk. Országutjai nem dicserhetők, de annál fontosabbak vasutjai, melyeknek csomópontja Nyiregyháza. A

lakosság nagy többsége (ez előtt 96.95%) magyar, a csekély kisebbség pedig tótokból (mintegy 16 ezer), oroszok s oláhokból és németekből áll. Van e megyében mintegy 252 helység és puszták. A megyei gyűlések székhelye Nagy-Kálló. Említendőbb helyek e megyében:

Nyíregyháza rendezett tanácsú csinos város, Debreczentől északra s 8 mfdre a tiszavidéki és északkeleti vasut csomópontján 21,896 magyar, tót s német l., kath., ref., luth., óhitű és zsidó templommal, meg sok csinos emeletes épülettel. Van itt kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, kataszteri, posta- és táviró hivatal, takarékpénztár, több olvasó kör, könyvnyomda, hirlap-kiadóhivatal, evang. algyimnasium, a város alatt egy nagy sóstó fürdővel stb. A lakosság nagy mezőgazdaságot, nagy juhtenyésztést, salétrom- és sziksfűzést s élénk kereskedést űz. Mesterember is sok van a városban. A várost nagy kiterjedésű kerti szőlők és gyümölcsösök veszik körül. Roppant nagy és termékeny határában sok tanya és két nagy puszták van, melyek tömérdek buzát, árpat, kukoriczát, dohányt és gyümölcsöt termesztenek. A két nagy puszták közül az egyik **Sima**, a várostól délre, nagy sóstók között, templommal, — a másik pedig **Királytelek** a várostól észak-nyugatra, s mintegy 2 mfdnyire nagyszerű gazdasággal, ménessel, gulyával, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. **Uj-Fejértó** mvs. a tiszai vasut m. 7109 magyar l., ref., kath., óhitű és zsidó templommal, sok csinos úri lakkal, melyek közül többnek szép angolkertje van. Van itt továbbá vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, sok szélmalom s a város és vasút között egy terjedelmes sóstó stb. Igen nagy és jobbára homokos, de termékeny határában roppant sok buzát, kukoriczát, dohányt, gyümölcsöt és kerti bort termesztenek, marhát, juhot, sertést stb. tenyésztenek. A várost közelben s távolban sok tanya és puszták veszi körül, mely utóbbiak közül említendőbbek: **Böd, Micske** és **Szegegyház** mindannyi kiterjedt mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. **Geszteréd** fu. az előbbtől keletre 1895 l., ref. és kath. templommal, több úrilakkal s nagy határral, melyben sok buza, kukorica, repce és dohány terem s **Geszteréd** (Nagy- és Kis) és **Lónya** nevű népes puszták vannak, melyek hasonlólag mezőgazdaságot és barom- és juhtenyésztést űznek. **Balkány** fu. 3977 l., ref. tem-

plommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben **Aba, Kecskés, Mosolygó, Perked** és **Mogyorós** nevű puszták vannak. **Buzája**, **kukoriczája**, **dohánya**, **káposztája** s **dinnyéje** sok terem, baromtenyésztése is jelentékeny. **Bököny** fu. 2198 l., ref. s zsidó templommal s termékeny határral. **P-Nádas** telepítvény buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Mártonfalva** (Pusztá-Balmaz-Mártonfalva) fu. 932 l., ref. templommal, buza, kukorica, dinnye- és dohánytermeszttéssel. Ide tartozik **Kutya-Bagos** nevű népes és termékeny puszták. **Budai-Ábrány** fu. 335 l. **Nyir-Acsád** fu. 2645 l., ref. és óhitű templommal, postahivatallal s termékeny határral, melyben **Ártándháza**, **Asszonyrész**, **Buzita** és **Nyir-Ábrány** nevű népes és baromtenyésztő puszták vannak. **Szt.-György-Ábrány** fu. az ész-kei. vasut m. 1684 magyar s tót l., kath. és óhitű templommal, kastélylyal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, buza, dinnye- és kerti bortermeszttéssel s **Szent-Anna**, **Ördög-Ábrány**, **Nagy- és Kis-Fülöp** nevű pusztákkal. Határa hullámszatos. **Pusztá-Bánháza**, önálló puszták s szatmármegyei határ m. 519 l., kik sok gabnaneműt, dohányt s kukoriczát termesztenek. **Nyir-Bélték** fu. 2005 magyar s tót l., óhitű templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben **Kis- és Nagy-Bélték** és **Cifraszállás** nevű puszták vannak. **Nyir-Lugos** fu. 2221 magyar s tót l., kath. és óhitű templommal, nagy határral, buza, dohány, kukorica- és dinnyetermesztéssel és **Szeny** nevű népes pusztával. **Encsencs** fu. 1188 magyar s tót l., ref. templommal s termékeny határral. **Piricse** mvs. 1246 l., ref. és óhitű templommal, buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Pilis** fu. az előbbtől északra 1149 l., óhitű templommal, kukoriczatermesztés- és sertésenyésztéssel s **Bátorliget** nevű nagy pusztával. **Nyir-Adony** mvs. 3062 l., kath. és óhitű templommal, postahivatallal, igen nagy határral, melyben tömérdek buzát és kukoriczát termesztenek s barmot, juhot tenyésztenek. Népes pusztái: **Kis- és Nagy-Aradvány**, **Kis- és Nagy-Gúth**, **Kis- és Nagy-Tamási** mindannyi nagy mezőgazdasággal. **Mihálydi** fu. 1359 l., ref. templommal, buza, kukorica és dinnyetermesztéssel. **Gelse** fu. 914 magyar és tót l., ref. és óhitű

Uj-Fejértó 1895. g. 432.

templommal s barom- és juhtenyéssel. Szakoly fu. 1309 l., kik sok dohányt termesztenek. Van csinos ref. temploma. Biri fu. 719 l., óhitű templommal s termékeny határral, melyben hasonnevű nagy pusztája van. Hugaaj fu. Uj-Fejértó szomszédjában 1642 l., óhitű templommal, buza és dohánytermesztéssel, juhtenyéssel s Botyka, Fövényes és Szt-György nevű pusztákkal. Nagy-Kálló mvs. és ~~a megye székhelye~~ Nyiregyházától dél keletre s 4 mfdnyire mocsáros vidéken 5835 l., ref., kath., óhitű és zsidó templommal, megyeházzal, sok urilakkal, egy kastélylyal, kir. járásbíróssággal, adó-, posta- és táviróhivatallal s igen nagy határral, melyben sok dohányt, buzát, árpát, kerti szőlőt s gyümölcsöt termesztenek, barmot, juhot tenyésztnek. A lakosok nagymennyiségű salétromot főznek. Vársárai népek. Határában népes puszták vannak, mint Göröny, Butyka, Császárszállás és Sziron d. Kis-Kálló fu. 485 l., kik mezőgazdaságot s baromtenyésztést űznek. Bogáthdombos vidéken fekvő fu. 2590 l., ref. templommal, buza, dohány- és gyümölcstermesztéssel és baromtenyésztéssel. Kis-Léta fu. 1608 l., ref. és óhitű templommal s termékeny határral. Nyirbátor mvs. Nagy-Kállótól keletre 14 mfdnyire 4723 l., ref. és kath. templommal, kis gimnasiunmmal, minorita zárdával, kir. járásbíróssággal, posta- és táviróhivatallal, s igen nagy határral, melyben kivált buzát és dohányt termesztenek sokat. Hajdane város igen meg volt erősítve. Az itteni ref. templomban látható az innen származott Báthory fejedelmi család sírköve. Mária-Pócs mvs. és híres bucsujáró hely Nyirbátortól ész.-nyugotra 1603 l., kath. és óhitű templommal, zárdával és termékeny határral. A búcsúk idején nagy vásárai vannak. Pócs-Petri fu. az előbbi szomszédjában 1479 l., csinos kath. templommal, dohánytermesztéssel és szeszgyárral. Gyulaj fu. 1856 l., ref. és óhitű templommal s nagy és termékeny határral. Ér-Kenez fu. 865 l., óhitű templommal s dohány- és dinnyetermesztéssel. Levelek fu. 1000 magyar és tót l., óhitű és r. kath. templommal, kastélylyal s termékeny határral, melyben Félégháza és Pókahegy nevű nagy puszták vannak. Besenyőd fu. 749 magyar s tót l., ref. templommal s jó határral. Apagy fu. nagy tavak között 1523 l., ref. templom-

mal, kastélylyal s buza, kukorica és dohánytermesztéssel. Napkor fu. mocsáros vidéken 1808 lakossal, katolikus és óhitű templommal, kastélylyal, buza, kukoricatermesztés és juhtenyéssel. Orosfalu 2723 lakossal, ref., kath. és óhitű templommal s nagy határral, melyben Kis- és Nagy-Harangozd nevű népes puszták vannak és sok dohányt termesztenek. Pazony fu. 1251 l., ref. és óhitű templommal, buza, árpa, kukorica- és dohánytermesztéssel. Nyir-Bakta mvs. 1002 l., r. kath. és óhitű templommal, kastélylyal s postahivatallal. Dohánytermesztése jelentékeny. Vársárai népek szoktak lenni. Lórántháza fu. 424 l., ref. templommal, s buza- és zöldségtermesztéssel. Kércs fu. 393 l., ref. templommal s Bús nevű nagy pusztával. Eör (Ör) fu. a megye keleti szélén 953 l., ref. templommal s lentermesztéssel. Vaja fu. 1444 l., ref. templommal, postahivatallal, lentermesztés- és baromtenyésztéssel. A Vay-család ősfészke. Régi vára jó karban van. Határában Laskód nevű nagy pusztá van. Rohod fu. 1026 l., ref. templommal s termékeny határral, melyben Sige nevű népes pusztá van. Nyir-Mada mvs. 2042 l., ref., óhitű és zsidó templommal, több kastélylyal, postahivatallal, sok szőlővel, szép erdővel, buza, kukorica- és dohánytermesztéssel s marha- és juhtenyéssel. Baromvásárait messzeföldről látogatják. Pusztá-Dobos fu. 900 l., kath. templommal s jó határral. Jákófu. 847 l. s ref. templommal. Téthfu. 783 magyar és tót l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Székely fu. 803 l., ref. templommal s dohánytermesztéssel. Demecser fu. 1385 l., ref. és kath. templommal s nagy káposztatermesztéssel. Berkesz fu. 654 l., ref. templommal, kastélylyal és nagy káposztatermesztéssel. Tass (v. Thass) fu. 1966 l., ref., kath., óhitű és zsidó templommal, buza, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Kárász fu. 1609 l., ref., kath., óhitű és zsidó templommal, postahivatallal s nagy határral, melyben sok dohányt és kendert termesztenek. Gemze fu. 712 l., ref. és óhitű templommal. Kis-Varsány fu. a Tisza m. 973 l. s ref. templommal. Terem sok gyümölcse, különösen almája; van sertésenyésztése, szeszgyára és fakereskedése. Nagy-Varsány fu. a Tisza m. 784 l., ref. templommal, kastélylyal és szeszgyárral. Gyüre fu. a Tisza partján 904 l., ref. templommal,

1) Van. új. 1869. 658.
2) E búcsúk évenként aug. 11-én ref. 20-ig tartanak s 50-6000 ember látogatja. Jén F. Magyarb.

Van. új. 1857. 46

fakereskedéssel s egy nagy tóval, melyben sok hal van. **Kis- és Nagy-Báka** faluk, amaz 467, emez 496 l., egy-egy ref. templommal s baromtenyésztéssel. **Lövő** fu. 517 l., ref. templommal, szeszgyárral s gabnatermesztéssel. Határát keleten a **Tisza** mossa. **Ajak** fu. 1572 l., kik roppant sok főzeléket és hagymát termesztnek. Van kath. ref. és óhitű temploma. **Kis-Várda** mvs. az ész.-keleti vasut m. 4703 l., kath. és ref. templommal, vasúti állomással, k. járásbíróssággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, virágzó marha- és sertésenyésztéssel s népes vásárokkal. Régi vára romokban hever. **Tornóspálca** fu. közel a Tiszához 1792 l., ref. és óhitű templommal s nagy és termékeny határral. **Bezéd** fu. 1230 l., kath. és zsidó templommal, szeszgyárral, buza és dohánytermesztéssel. **Mándok** mvs. a Tisza m. 2020 l., ref., kath. és zsidótemplommal s postahivatallal. Nagy határán nevezetes szarvasmarha- és sertésenyésztést űz. **Tisza-Szent-Márton** fu. a Tisza m. 814 l., ref. templommal, buza, dohány- és gyümölcsstermesztéssel, sertésenyésztéssel s halászáttal. **Túzsér** fu. a Tisza partján s az ész.-keleti vasút m. 993 l., ref. templommal, kastélylyal, vasúti és hajóállomással, mezőgazdasággal, halászáttal és kereskedéssel. Határában **Kalonga** nevű nagy pusztá van. **Fényes-Litke** fu. a Tisza m. 1862 l., ref. és kath. templommal, buza, kukorica- és dohánytermesztéssel. **Pap** fu. 749 l., ref. templommal. **Aranyos-Bács** fu. 692 l., ref. és óhitű templommal és sertésenyésztéssel. **Kopács-Apáti** fu. közel a Tiszához 768 l., kath. és ref. templommal. **Veresmárt** fu. a Tisza partján dombos, erdős vidéken 1032 l., ref. templommal, révvel s gyümölcsstermesztéssel. **Kékcse** fu. 303 l., kath. és ref. templommal, gabna, kender- és gyümölcsstermesztéssel. **Óntelek** fu. a Tisza partján 414 l., nagy rétességgel s halászáttal. **Dombrád** nagy falu a Tisza partján 2031 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy posványos határral, marha, juh- és sertésenyésztéssel, halászáttal és teknősbéka fogással. A falun alul a Tisza egy nagy szigetet képez, mely majdnem Bercelig nyulik le. **Berenes** fu. az előbbtől keletre 460 l.; ref. templommal s termékeny határral. **Pátró** h. a fu. az ész.-kel. vasut m. 1616 l., ref. templommal, vasuti állomással s nagy káposztatermesztéssel. **Gégyen** fu. 740 l., ref. templommal s barom-, juh- és sertés-

tenyésztéssel. Nagy határában **Kaszaritka** nevű népes pusztá van. **Beszterec** fu. 352 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. **Kék** fu. 945 l., ref. templommal s gabnatermesztéssel. **Kemecse** fu. az ész.-kel. vasut m. 2202 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, vasuti állomással és nagy dohánytermesztéssel. **Bogdány** mvs. 1454 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s nagy dohánytermesztéssel. Nagy határában **Hene** és **Szolnok** nevű puszták vannak. **Tura** fu. 1105 l., ref. templommal, buza és dohánytermesztéssel. **Esztergályosai** híres pipaszárakat és szaru szopókákat készítenek. **Kótaj** (v. Keresztút) fu. Nyiregyházától északra 2780 l., kath., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. **Buj** (Buly) fu. mocsáros vidéken 2300 l., postahivatallal s ref. és óhitű templommal. **Ibrány** fu. mocsáros vidéken 2778 l., ref. és kath. templommal s igen nagy határral, melyben sok dohányt termesztnek és marhát, juhot tenyésztnek. **Bercel** fu. a Tisza partján 1792 l., ref., kath. és zsidó templommal, nagy határral, melyben sok a nádas és füzes, révvel és nagy fenyőkereskedéssel. **Gáva** fu. a Tisza m., 2162 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, két szeszgyárral, nagy dohánytermesztéssel és sziklósepréssel. **Ó-Vencsellő** fu. a Tisza mellett 1416 l., ref. és óhitű templommal, nagy dohánytermesztéssel és halászáttal. Nagy határában **Görögszállás** és **Varjula** posn. nevű puszták vannak. **Ó-Vencsellő** szintén fu. 1049 l., kath. templommal s hasonlólag jeles dohánynyal. Ennek is van egy népes pusztája, a **Rózás**. **Balsa** fu. a Tisza partján 1378 l., ref. és óhitű templommal, révvel és halászáttal. **Szabolcs** fu. a Tisza m. 628 l., ref. templommal, sok dohánynyal, híres dinnyével és halászáttal. **I. László királyunk** 1097-ben itt országgyűlést tartott. A falun kívül egy tömelt láthatók hajdani erős földvárának maradványai. Határában **Kisfalud** nevű pusztá van. **Timár** fu. 1133 lakossal s termékeny határral. **Kenezlő** (v. Kenyizlő) fu. a Tisza m. 1051 l., ref. és óhitű templommal s dohány és dinnyetermesztéssel. **Zalkod** fu. a Tisza m. Tokaj szomszédjában 392 l. **Viss** fu. a Tisza m. 698 lakossal, ref. templommal s roppant sok náddal és szénával. **Rakam** az fu. Tokaj szomszédjában a **Takta** f. és a tiszai vasut m. 2914 l., kath. tem-

plommal, postahivatallal, vasúti állomással s nagy dohánytermesztéssel. Szép időben gyönyörű kilátás nyílik innen a tokaji hegyre, valamint a Hegyalja nagy részére. Nagyfalva fu. 1051 l., ref. templommal, nagy és igen termékeny határral, buza, dohány, kukorica és gyümölcstermesztéssel, jelentékeny marha- és juhtenyéshéssel s olajmalmokkal. Tiszazászlár fu. a Tisza m. 2147 l., óhitű és kath. templommal, postahivatallal, s nagy buza, kukoricatermesztés és baromtenyésztéssel. Tiszaladány fu. a Tisza jobbpartján 913 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Tisza-Lök mvs. a Tisza m. 3436 l., ref., kath. és zsidó templommal, postahivatallal, révvel, halászzattal, nagy buza, kukorica és dohánytermesztéssel. Tiszabúdfu. a Tisza mellett 1557 l., óhitű templommal, mezőgazdasággal és baromtenyésztéssel. A lakosok a Tisza posványában tömérdek nádat vágnak. Bájf. a Tisza jobb partján, a Taktaközön 500 l., ref. templommal, kastélylyal és marhatenyéshéssel. Pthügy fu. 964 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Tiszadada fu. a Tisza m. 2398 l., ref. és óhitű templommal, kastélylyal, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyben Rázon nevű nagy pusztája van. Buzájval, kukoricájával s marhájával kereskedik. Dohánya is sok és jó terem. Tiszadob mvs. a Tisza m. 3010 l., ref. templommal, postahivatallal, révvel s fenyőfa, deszka- és zsindelykereskedéssel. Roppant rétségei mellett buza- és kukoricatermő földje is sok van. Marhát, juhot, sertést sokat tenyészt. Búdszt. Mihály fu. 5966 lakossal, ref. és kath. templommal, postahivatallal, kastélylyal s roppant és gazdag határral, melyben sok buza terem. A lakosok sok kenyeret hordanak a tokaji piacra. Polgár nagy mvs. a Tisza partján 6892 l., kath. templommal, postahivatallal, hajóállomással, épületfakereskedéssel, halászzattal s közel 6 □ mfdnyi határral, melyben mindenféle gabbanemű bőven terem s tömérdek ló, barom, juh és sertés tenyészik. Vásárait (buza és barom kedvéért) messze földről látogatják. Ide tartozó népes puszták: Szent-Margita, Tikos, Borockás és Kapros. Polgáron alul a Tisza megint egy nagy szép szigetet képez, mely egész Csege határáig ér. Csobaj fu. a Taktaközön 729 l., ref. templommal s buza, kukoricatermesztéssel. Tardos fu. a Tisza m. 579

l., kath. templommal s termékeny nagy határral. A megye belső és felső részében vannak még: Eperjeske fu. 845 ref. l., s öt kastélylyal. Döghé fu. 1239 l., ref. templommal s termékeny nagy határral, Laskod fu. 621 l., ref. templommal s dohány- és zöldségtermesztéssel.

6. Hajdumegye Borsod, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Békés, Bihar és Szabolcs megyék között fekszik. Ezt a megyét is az 1876. XXXIII. t. cz. alakította oly formán, hogy a volt Hajdukerületet megtoldotta egyfelől Szabolcsmegye nádudvari alsó és középjárisának egy részével, (Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tetétlen és Földes községek), másfelől Bihar megye három községével (Kaba, Mike-Pércs, Sámson) meg Debreczen sz. kir. várossal s illetőleg ennek határából Józsa-Szent-György nevű pusztával, s ezen új területet Hajdumegye név alatt a megyék sorába iktatta. A »nemes Hajdukerület« kiváltságait és területét Bocskay István erdélyi fejedelemtől kapta s ily minőségben II. Mátyás király által megerősítve egy főkapitány alatt állott. Az 1848-ki képviselői alkotmány ezen kerületre is módosítólag hatott némileg, de kiváltságos viszonyait csak a fent idézett törvény szüntette meg teljesen. Az új megye kiterjedését és népességének számát ma még csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. A volt Hajdukerület ugyanis az 1870-ki adatok szerint 17 □ mfdnyi területtel s 62,914 lakossal bírt, a hozzá kapcsolt községek összes területét s népességének számát pedig mintegy 40 □ mfdre s 100 ezer lélekre lehet tenni. E szerint az egész megye körülbelül 57 — 60 □ mfdet s 162—164 ezer lakost foglalhat magában.

Hajdumegye felszíne általában síkság csaknem minden emelkedés és mélyedés nélkül. Földje mindenütt igen termékeny fekete föld, kivéven az ész.-keleti részét (Hadház, Vámos-Pércs), mely honorkos talaja s nem oly gazdag, mint a többi rész. Kárpótlásul azonban itt vannak a megye legnagyobb erdősegei, míg a többi rész fában szűkölködik. Vizei: a Tisza, mely azonban csak a nyugoti határt érinti egy darabon, továbbá a jelentéktelen s csak időszakos folyással bíró Hortobágy a hasonló nevű nagy pusztaságon, a megye nyugoti felében, s a szintén jelentéktelen Berettyó, néhány folyás nélküli ér (Kösely, Kadarcs), még több

apró tó és mocsár. Éghajlata száraz meglehetősen kevés esőjával; az egészségre nézve csak a mocsárosabb helyeken nem kedvező. Fő termékei: búza, kukorica, dohány, dinnye és gyümölcs (kerti szőlő is sok). Állattenyésztése igen virágzó. Legtöbbet tenyésztenek szarvasmarhát, lovat, sertést és juhot. Némely mocsáros helyeken tetemes mennyiségű sziksót sepernek. Az ipar tekintetében itt főleg csak Debrecen érdemel említést. Kereskedése kivált marhával és terményekkel igen jelentékeny. Útjai nem dicsérhetők; de vasutjai annál fontosabbak. A vízi közlekedés csakhogy éppen érinti a megyét. A lakosok csaknem kizárólag tisztá nagyarok, izmos, szép alakú emberek. Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok, ezek után pedig a görög-katolikusok; a r.-katolikusok, zsidók és egyéb felekezetűek száma igen csekély. Községeinek számát tekintve Hajdumegye az utolsó helyet foglalja el az országban; mert egy sz. kir. városon, 14 mvároson kívül csupán négy falu van itt; de annál nagyobb aztán a puszták és tanyák száma, melyek a községek határait általában nagy számmal lepik el s némelyik magában véve is több földdel és több lakossal bír, mint igen sok felföldi falu. A megye székhelye Debrecen, (A volt Hajdu kerület székhelye Bőszörmény volt.) Hajdumegye községei a következők:

Debrecen sz. kir. város, a megye és a tiszántúli ref. püspök székhelye a tiszai és észak-keleti vasút csatlakozási pontján, Budapesttől keletre s mintegy 25 mfdnyire 46111 tősgyökeres magyar lakossal, kik legnagyobb részt reformátusok. A hosszas kerekded alakban épült város ó és új részből áll. Az óvárost régebben széles árok vette körül s belé 8 kapu vezetett. Ma a régi és új részek egészen össze vannak olvadva. A belváros általában igen csinos, szép épületekkel, tágas és kövezett utcákkal. A külső részek inkább falusi tekintetűek. Éjjel az egész város gázzal van világítva. Említendőbb épületei: a két tornyu ref. templom s mellette a közelebb csinosan kiépített ref. kollegium (főgymnasiummal, theologiai és jogi akademiával), mely egyike az ország legtekintélyesebb s leggazdagabb tanintézetének, könyvtára, különféle gyűjteményei és növénykertje nagyon jelentékenyek és jó karban tartatnak, továbbá a kis ref., a kath., luth. és zsidó templomok, a piaristák zárdája és gymnasiuma, a megyeház, városház, a szép s állandó szín-

ház, a »Tiszabank« palotája, az »István gőzmalom gyönyörű kerttel, s egyéb középületek és úri lakok, czukor- és szeszgyárak. A kollegium háta mögött van Csokonai V. Mihály születése háza, előtte pedig egy honvéd-emlékszobor és ugyan-csak Csokonai álló szobra (21' m.) díszlik az u. n. Emlékkertben, mely díszes kert a nagy templom és a kollegium közötti tért foglalja el. Mindkét szobor igen szép kivitelű s valóban díszére válik a hazai művészetnek. Egyéb nevezetességei még a városnak: egy ref. tanító képző s egy felsőbb nőnevelő intézet (szintén ref.), felsőbb gazdasági iskola (földmívelési iskolával kapcsolatosan), kereskedelmi és polgári iskolák, több helyi hírlap, városi könyvnyomda, két könyvkereskedés, több művelődési társas kör, kisdobozó intézetek, árva- és szegényápoló házak, két kórház, kaszánya stb. Van kereskedelmi és iparkamara, népbankja, 2 takarékpénztára, kir. törvénytörvényes, s járásbírószámai, van itt továbbá egy fiók-bank (az osztr. nemz. banké), pénzügyi igazgatóság, fővármihatal, dohánybevéltő és sóhivatal, kataszteri felügyelőség, fémjelző hivatal, gazdasági egyesület, táviró igazgatóság, katonai ezredparancsnokság (39. sz. gyalogezred), honvéd zászlóalj törzsszállomás (46. sz.), honvéd tiszti iskola, sok előkelő kereskedés stb. Debrecen lakossága főleg mezei gazdálkodással és baromtenyésztéssel foglalkozik, de ipara és kereskedelme is igen élénk. Az itt üzött iparágak között említendőbbek: a szappanfőzés-bőrcserzés, salétromfőzés, csizma-, bunda-, szűr-, fésű-, cseréppipa-, csontszopóka-, kulacs-, durva gyapju kelme-, pokróc-, guba-, lőszerszám-, edény- stb. készítés. Hentesi híres kolbászt és sódort készítenek, asszonyai híres kenyeret sütnék. 17 négyszög mföldet haladó roppant határa részben homokos, részben agyagos, de általában igen termékeny kivéve néhány mocsáros és semlyékes, de az egészhez képest jelentéktelen vidékét, melyek azonban sok sziksót szolgáltatnak. A várost egyfelől terjedelmes kerti szőlők környezik, melyekben igen sok gyöngye bor és gyümölcs terem, másfelől nyílt róna és az u. n. »Nagy erdő« övezi, melyben fürdő és mulató helyek vannak. Jó részt ezen erdőből látják el magukat a lakosok ivó vízzel, noha a városban bent is több jó (ártézi) kút van. A mezei gazdálkodás főleg búza-, kukorica-, dohány-, repce- és dinnyetermesztéssel foglalkozik; de nagymérvű itt a ló-, szarvasmarha-, ser-

gal, posta- és távíróhivatallal. Közel négy □ mföldnyi határa igen termékeny s tömörked bűzát, kukoricát, dohányt, dinnyét és gyümölcsöt szolgáltat. Kerti szőlője is sok van. Barom- és sertésenyésztése igen jelentékeny. Határában sok tanya és egy népes pusztá (Kőteles) van. Kaba mvs. az előbbtől délnyugatra, a tiszai vasút m. 5745 l., ref. és zsidó templommal, posta- és távíróhivatallal. Másfél □ mföldet haladó szép határában sok bűzát, kukoricát, dohányt dinnyét stb. termesztnek s barmot tenyésztenek. Ennek is sok tanyája és két nagy pusztája (Kis-Kaba és Dögös) van. Szováth fu. az előbbtől keletre 3011 l., ref. templommal s nagy határral, melyben híres káposztát termesztnek. Tetétlen fu. az előbbtől dél-nyugatra 2071 l., ref. templommal s virágzó marha- és juhtenyésztéssel. Földes fu. az előbbi szomszédságban 4549 l., reform. templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral, melyben Szt.-Miklós nevű népes pusztá van. Püspök-Ladány nagy mvs. a tiszai vasút m. s a nagyvárad szárnyvonal kiindulási pontján 7839 l., ref., r.-kath. és zsidó templommal, sok úri lakkal, nagy vasúti állomással, posta- és távíróhivatallal. Három □ mföldet haladó termékeny határának nagy része a vallási alapítvány sajátja. Roppant sok bűzát, kukoricát, repét és dinnyét termeszt, kerti szőlője és gyümölcsöse is sok van; marha-, de főleg juhtenyésztése igen jelentékeny. Vásárai népek. Határában sok tanya és népes puszták vannak, mint: Fejértő, Futakegyháza, Középhát, Makód, Medgyes, Hamvas és Szökésziget. Nádudvar mvs. mosáros vidéken, az előbbtől északra 7879 l., ref., óhitű és zsidó templommal, több csinos úri lakkal, postahivatallal s negyedfél □ mföldet haladó határral, melyben sok bűzát, kukoricát s dohányt termesztnek s barmot és juhot tenyésztenek. A várost csaknem egészen kerti szőlők veszik körül, melyekben sok gyenge bor és nagy mennyiségű gyümölcs terem. Zöldségtermesztése is jelentékeny. Határában sok tanya van. Egyek fu. a Tisza m. 3318 l., kath. templommal s postahivatallal. Nagy határában sok bűzát, kukoricát s dohányt termesztnek s virágzó szarvasmarha- és sertésenyésztést üznek. Van réve, épületfakereskedése és halászata is. Nagyobb pusztái: Pongrác, Ohat és Kois-Szoboszló. Csege fu. a Tisza m. 3107 l., ref. templommal.

postahivatallal, révvél, halászzattal s termékeny nagy határral, melyben nagy barom-, juh- és sertésenyésztést üznek. Ide tartozó népes puszták: Cserepes, Kecskés, Kettős, Nagymajor, Sarkad és Szilágy. Balmaz-Újváros mvs. Csege és Debrecen közt, a Kadarcs vize m. 9481 magyar és német (reform.) l., magyar és német reform., r. kath. és zsidó templommal, postahivatallal és öt mfdnyi termékeny határral, melyben a nagy számmal levő tanyákon kívül András háza, Kis- és Nagy-Bakoc, Boca, Cserepes, Görög tanyája, Kis- és Nagy-Hort, Jenő háza, Kiskapus, Kiserdő, Kecskés, Mélykut, Nagy-Hát, Palagráta, Paprét, Sebesér, Sinai, Sarkad, Kis- és Nagy-Szegi, Ujkert, Virágoskút és Vokonya nevű nagyobb puszták vannak. Búza, kukorica-, dohány- és gyümölcsstermesztésén kívül nagy szarvasmarha- és juhtenyésztést üz. Vásárai népesek. Hajdu-Böszörmény rendezett tanácsú vs. Debrecen-től ész.-nyugotra 19,208 l., két ref. s egy óhitű templommal, a volt Hajdukerület házával, kir. törvényszékkal, járásbíróssággal, ref. algymnasiummal, takarékpénztárral. posta- és táviróhivatallal s közel hat mfdnyi termékeny határral, melyben nagy mennyiségű búzát, kukoricát, dinnyét, zöldséget és gyümölcsöt termesztnek, szarvasmarhát, juhot, és disznót tenyésztnek. Ide tartozó népes puszták: Depauli, Kis- és Nagy-Zelemér és Vid pusztája egy része. Ezelőtt e város volt a Hajdukerület székhelye. Vásárait messze földről látogatják.

Var. újr. 1859. 29. Hajdu-Dorog mvs. Böszörménytől északra 8216 l., óhitű, r. kath. és ref. templommal (az ó-hitű magyarok itt vannak legnagyobb számmal), postahivatallal s másfél mfdet haladó termékeny határral, melyben sok búzát, kukoricát, dohányt stb. termesztnek s nagy baromtenyésztést üznek. Hajdu-Nánás mvs. az előbbtől nyugotra 13,198 l., nags ref. templommal, ref. algymnasiummal, felsőbb leányiskolával, járásbíróssággal s közel ötfélf mfdnyi igen termékeny határral, melyben tömérdek gabbaneműt, kukoricát, dohányt, dinnyét, zöldséget stb. termesztnek s nagy mennyiségű szarvasmarhát, juhot és sertést tenyésztnek. A város körött terjedelmes szőlőskertek vannak, melyekben sok gyöngye bor és gyümölcs terem. Számos tanyáján kívül van egy népes pusztája, Tedej, valamint a Vid

nevű nagy pusztája egy része is ide tartozik. Vásárai ennek is jelentékenyek. Határának nyugoti részén sok nádas és egy régi rom van.

7. Biharmegye Hajdu, Szabolcs és Szilágymegyék-től délre terül mintegy 170—172 mfdön s közel 500 ezer lakossal. Ennek előtte 192¹/₂ mfdnyi területtel s 555,337 lakossal birt, de a területrendező törvény ezen is módosítást ejtett, a mennyiben Kaba, Mike-Pércs és Sámson nevű községeit, továbbá Debrecen (és Józsa-Szent-György nevű nagy pusztáját) Hajdu megyéhez csatolta, s a csonkításért ide csupán Sáp és Ér-Kenéz szabolcsmegyei községeket adta, mi területben jó ¹/₂ mfdnyi, népességben pedig 1942 léleknyi gyarapodást tesz a veszített 20¹/₂ mfdnyi s 57894 léleknyi veszteséggel szemben. A megye felszíne a székelvíd-nagyvárád-feketetőti vonaltól nyugotra általában rónás, s ez a megye nagyobb fele, az említett vonaltól keletre fekvő részét ellenben kisebb-nagyobb hegyek ágazzák be, melyek közül a nagyobbak, u. m. a Réz- és Bihar-hegyek Szilágymegyétől s illetőleg a Királyhágón tuli kerülettől választják el a megyét, a kisebbek pedig mindnyájan ezek nyulványai s általában nyugotnak és délnyugotnak nyíló völgyeket zárnak közre. A határhegyekben nevezetes pont a Királyhágó, mely egy részről az említett két nagyobb hegyláncolatot köti össze, másrésztől pedig fontos átjárót képez Bihar- és Kolozsmegyék között. E bérceket általában erdősegek (tőgy, bükk, cser) borítják, belsejök pedig gazdag érc- és kőbányákat tartalmaz. Az alacsonyabb hegyek közül legnevezetesebbek a Szatmártól induló érmelléki borteremő hegyek a Sebes-Köröstől északra, bár az attól délre eső Mogara s alább a belényesi stb. hegyek is bővelkednek borbán, gyümölcsben és fában egyiránt. Vizei: az Er, Berettyó, Sebes- és Fekete-Körös, Korhány, Töz, Hollód és Pece. A Berettyó és Sebes-Körös képezik a megye délnyugoti részén a 7 mfdet elfoglaló Sárretet, melynek azonban csak egy része esik ide. A Berettyót a Sebes-Körössel egy csatorna köti össze (Bakonysegtől Szeghalomig). Tőle mocsár is sok van a rónaságon, de mindannyian aprók és szikesek. Belőlük és környékükből sok sziksót nyernek és sok nádat, kákát vágnak. Éghajlata nyugaton alföldi, a hegyes részen jóval hűvösebb és nedvesebb, általa-

nosságban különben egészségesnek mondható; a Fekete-Körös forrásvidékén azonban sok ember szenved golyvában. A lakosságnak nagyobb része (54,16%) igen szép fajtájú magyarság, a többi nagyobbra oláh és kevés sváb. A magyar elem inkább a sík földön s az alacsony hegyes tájakon lakik, míg az oláhság legnagyobb részt a magasabb hegységeket s azok keskeny völgyeit lakja. Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok (közel 300 ezer), aztán a n.-egy.-óhitűek, de szintén jelentékeny számmal vannak r. katolikusok és egy.-óhitűek is. Biharmegye földje általában igen termékeny, csak hogy a rónaság e részben jóval dúsabb, mint a hegyes tájak. Főbb termékei: tömérdek búza és kukorica (amaz kiválónban a magyarok, emez az oláhok fő-eledele), árpa, zab, köles, dohány (félegyházi, ártándi, tarjáni), dinnye, konyhai zöldség, hüvelyes és olajos növények (tömérdek napra forgó), len, kender, bor (állattenyésztés különösebben szarvasmarhát és sertést mutat föl sokat. Vadjai közt legtöbb a nyul, farkas, borz és őz, de a medve, szarvas és vaddisznó sem ritkaság a nagyobb erdőségekben. A mocsáros vidékeket sok tűzok, gém, kócsag, daru és vadkacsa látogatja; a folyók pedig hal-és. rákban eléggé bővelkednek. Ásványos-szága ezüstöt, ólmot, vasat, márványt, mészkövet, sziksót, fazekas agyagot, sőt malomkövet és kőszentet is szolgáltat. A Fekete-Körös homokjából néhol aranyat mosnak. Ásványos vizekben Bihar nem gazdag, de van több jó vasas, meleg és sós forrása. Ipara aránylag csekély. A kézműipar leginkább famunkákat (faedényeket, szekereket, szerszámokat, hordókat stb.) továbbá szappant, gubát, durva posztót és pokrócot, cseréppipát és edényt stb. szolgáltat, míg a gyáripár főleg vasat, padló-kockát, papirost, üveget és cukrot termel. Kereskedelme élénk. Vasutjainak középpontja Nagy-Várád, itt érven össze az alföldi, tiszai és a keleti vasut. Országutjai elég jók. Van e megyében 1 sz. kir. vs., 494 önálló és 270 kapcsolt község és puszta. A megye fő- és székhelye Nagy-Várád. Említendőbb helységek e megyében:

Nagy-Várád igen csinos sz. kir. vs., a megye, egy r. kath. s egy egyesült óhitű püspök székhelye a Sebeskörös két part-

ján, a Körösvölgy torkolatában s a megyebeli három vasút csomópontján 28,700 magyar, német s oláh l. s **V á r á d**. Olaszzi, Várád-Velence és Várád-Váralja városrészekkel. Nagy-Várád egyike az ország legszebb s legfontosabb vidéki városainak. Szép utcáit és téreit díszes köz- és magánépületek szegélyezik és gázsal világítják. Van itt 16 r. kath. templom, melyek közt legkitűnőbb a székesegyház, továbbá 2 reform., 2 nem egyesült s egy egyesült óhitű, 1 lutheranus és egy zsidó templom, aztán megyeház, városház, két püspöki palota (a r. kath. a nagyobbbszerű díszes kerttel és gyűjteményekkel), több káptalani épület, több kórház, két zárda (az Orsolya-apácáké leánynevelő intézettel, s az irgalmasoké), több gyár, kaszánya s nagyszerű vasuti állomásház. Intézetei: a kir. jogi akadémia, r. kath. papi seminarium és gymnasium, egyesült óhitű gymnasium, reform. kis gymnasium, két tanítóképző intézet, r. kath. és egyesült óhitű papápoló intézet, katonai iskola, reáliskola, árvaház, könyvnyomda, különféle pénzüintézetek és művelődési társaságok stb. Vannak helyi hírlapjai, könyvkereskedései s számos hivatalai, mint: fémjelző, állam-építészeti, só- és dohányhivatal, postaigazgatóság, kir. törvényszék, járásbíróság, adóhivatal, katonai ezredparancsnokság, honvéd (10. sz.) zászlóalj törzsszállomás stb. A lakosok főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, de szőlő- és földművelése is jelentékeny. Nagy vásárait messze földről látogatják, heti vásárai is élénkek. Közéleben meleg forrású szép fürdő (Püspökfürdő) van, mely a váradiaknak kedvelt nyári mulató helye. Hajdan nagy erősség volt. Sánczal kerített régi vára ma fogházul szolgál. A város környéke igen kies. Nagy-Váradról kiindulva, a Körösvölgyön először is **F u g y i-V á s á r h e l y e** jutunk. Ez hegyoldalon épült falu 944 l., ref. templommal s bor-és gabnatermesztéssel. **F u g y i f u.** 524 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s bortermesztéssel. **H o d o s,** kis fu. a vasút és Körös m. bor-és gyümölcs-termesztéssel. **Mező-Telegd** mvs. a várád-kolozsvári vasut s a Sebes-Körös m. 1755. magyar s oláh l., ref., kath. és zsidó templommal, táviró-és postahivatallal s vasuti állomással. Lakosai jó bortermesztének, híres cserépedényt készítenek s azal kereskednek. **Ö r v é n d f u.** a vasut és Sebes-Körös m. 905 magyar l., ref. templommal s termékeny nagy határral,

melyben Talkus nevű népes pusztá van. Alsó-Lugos fu. a vasut és a Körös m. 883 oláh s magyar l., oláh templommal és sertésenyésztéssel. Felső-Lugos fu. az előbbtől északra 787 oláh s magyar l., oláh templommal, Polyána nevű pusztával s tetemes nagy határral. Élesd mvs. a vasut és a Körös m. 1300 magyar l., ref. és kath. templommal, vasuti állomással, k. járásbíróssággal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Sok szilvát termeszt. Közeliében láthatók egy magas kőszál tetején Sölyomkő régi várnak romjai (egy kápolnával s a Batthyányi grófok sirboltjával). Gégeny falu a vasut és a Körös m. 107 oláh lakos s oláh templommal. Kis-Báród fu. a Körös m. 586 oláh lakos s kukorica termesztéssel. Nagy-Báród mvs. a vasut és a Körös m. 1398 oláh s magyar lakos, oláh és zsidó templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. Hegyeiben arany s több másféle érc található. Heti vásárai élénkek. (N.-Báród vidéke ez előtt külön «báródsági nemes kerület» volt s ily címen saját főkapitánya alatt egész 1848-ig fenn állott.) Feketető mvs. a Királyhágó alatt a vasut és a Sebes-Körös m. 1806 oláh s magyar l., oláh templommal, vasuti állomással s igen nagy határral, melynek nagy részét erdőség borítja. Van két nagy pusztája, u. m. Vakka és Dalom sertés- és juh-tenyésztéssel. A vasut kiépülte előtt fontos állomása volt e mvs. a Kolozsvár és Nagyvárad közt közlekedett posta- és társas-kocsinak. Almaszeg fu. a Ráchehy alatt 543 l. és üveghutával. Cigánfalva fu. Örvéndtől északra 419 oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Pusztá-Ujlak fu. a Körös m. 620 magyar l., ref. templommal, gabna- és bortermesztéssel. Siter hegyen fekvő fu. 1012 l., ref. templommal, kastélylyal, gyümölcs- és gesztenyetermesztéssel. Csátar mvs. N.-Váradtól északra 1271 magyar l., ref. és kath. templommal, cserépedénykészítéssel s nagy határral, mely sok búzát s bort terem. Borát már az érmellékihez számítják. Bihar mvs. az előbbtől nyugotra 2501 magyar l., ref. és kath. templommal, postahivatallal s bor- és búzatermesztéssel. Régi várának, melytől e megye nevét kölcsönöz, ma csak omladécai láthatók. Nagy határában Komócsó és Régeny nevű puszták vannak. Pap-Tamási fu. 904 magyar l., ref. templommal s termékeny nagy határral, melyben Benke, Kis-Ujfalu és Szigethi

nevű puszták vannak. Szalárd mvs. a Berettyó m. 2041 magyar l., ref. templommal, több csinos úri lakkal, postahivatallal és sok malommal. Van jeles savanyúvizforrása, csinos fürdője s Adorján nevű népes pusztája. Járó-Hodos fu. a Berettyó egyik nagyobb mocsárja m. 970 magyar l., ref. templommal, juh-tenyésztéssel és Süveged nevű pusztával. Lakosai tömördek rákot fognak és szállítanak a közeli piacokra. Kis-Tótfalu fu. 305 oláh l. Hagy-Tótfalu fu. 1055 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal s jó határral. Hagymádfalva, fu. 745 oláh s magyar l., oláh templommal s gyümölcstermesztéssel. Szarkó fu. 212 oláh l. Farnos fu. a Berettyó nagy mocsárja m. 369 oláh l. Sárszeg fu. 409 oláh l. s kukoricatermesztéssel, Alsó- és Felső-Derna szomszédos oláh faluk, előbbi 561, utóbbi 289 l. Alsó-Dernán padlókokczka-gyár van. Bodonospatak fu. az előbbiektől keletre, 576 magyar s tót l., kath. templommal s földszurokbányával. Papfalva fu. 607 oláh l., postahivatallal s jelentékeny határral. Bisztra-Ujfalu oláh fu. 299 l. s mészköbányával. Széplak mvs. a Szilágy megye felőli határon, a Réz-hegy alatt 1708 magyar l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, postahivatallal s nagy határral, melyben sok erdő, ásványos forrás és bánya van. Száldobágy fu. 486 oláh s magyar l. s ásványos vízzel. Terje fu. Derna szomszédjában 707 oláh l. és sertésenyésztéssel. Micske mvs. 1220 magyar l., ref. és kath. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal, jó borral és sok gyümölcsecel. Van egy Sáncc nevű nagy pusztája. Szent-Lázár fu. 497 l. s oláh templommal. Szent-Jób (v. Sz.-Jobb, hajdan Sz.-Jogh) mvs. a Berettyó m. 1314 magyar l., kath. és ref. templommal, postahivatallal, jó borral s egy hajdani apátság romjaival. Hajdan nevezetes vára volt a Berettyó ingoványai közt. Kohány fu. a Berettyó m. 161 magyar s oláh l. Déda fu. a Berettyó m. 281 oláh l. s bortermesztéssel. Margita mvs. a Berettyó m. 3983 magyar l., ref. és kath. templommal, kir. járásbíróssággal, adó- és postahivatallal, kastélylyal, jó borral és hires baromvásárokkal. Vajda fu. közel a Berettyóhoz 723 magyar ref. l., két kastélylyal s jó borral. Félégyháza fu. az előbbi szomszédjában 1462 magyar ref. l., s postahivatallal. Nagy és termékeny határában Gyapoly, Kerekegyháza és

Kozmafalva (v. Szent-Kozma) nevű nagy puszták vannak. **Hegyköz-Szent-Imre** fu. a Berettyó m. 1147 magyar ref. l. s jeles érmelléki bortermesztéssel. **Ér-Diószeg** mvs. az Érmelléken 5774 magyar l., ref., kath., óhitű és zsidó templommal, postahivatallal s szép nagy határral, melyen jó dohányt, búzát, főleg pedig kitűnő bakarbort természetnek. Nagyszerű borászata és pinczéje van itt gr. Zichynek. Újabban egy állami vinzellériskolát is állítottak e városban. Ide tartozó népes puszták: **Szent-Egyed**, **Hertnek**, **Kis-Janka**, **Ferenc-major** és **Sárfő**. **Kis- és Nagy-Kágya** magyar faluk, előbbi 303, utóbbi 288 l. s termékeny határral. **Kóly** fu. 783 magy. ref. l. s búzatermesztéssel. **Székelyhid** mvs. az Ér vize m. 3920 magyar l., ref., kath. és zsidó-templommal, kir. járásbíró-sággal, postahivatallal, kastélyival, híres bortermesztéssel és nevezetes sertésvásárokkal. **Székely Mózes** itteni régi várának csak romjai vannak még meg. **Tataros oláh** fu. 1102 l. s nagy határral. **Tóti** magyar fu. 1124 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. **Ér-Olaszi** (v. Sváb-Olaszi) fu. az Ér vize m. 627 magyar ref. l. s bortermesztéssel. **Er-Fancsika** fu. 349 oláh l. **Apát-Keresztúr** fu. 400 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, s bortermesztéssel. **Bogyoszló** fu. 904 magyar ref. l., bor- és gyümölcstermesztéssel. **Otomány** fu. az Ér vize m. 1006 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, búza-, dohány- és dinnyetermesztéssel s **Buzaréztugaly**, **Horgas** és **Szent-Demeter** nevű népes pusztákkal. **Szalacs** mvs. az Ér vize m. 3230 magyar l., ref. és r. kath. templommal s postahivatallal. Terem jó bora, sok nádja s jelentékeny szarvasmarha- és lótenyésztést űz. Nagy határában **Kupoc** és **Értölgy** nevű nagy pusztákkal. **Ér-Adony** fu. 761 magyar l., ref., kath. és óhitű templommal, postahivatallal s bortermesztéssel. **Ér-Keserű** fu. 1490 magyar l., ref. és kath. templommal s búzatermesztéssel. A határán átfutó **Ér** ingoványos partjain sok nád és sás terem. **Vasád** fu. 1153 magyar s oláh l. s termékeny határral. **Piskolt** mvs. közel az ész.-kel. vasúthoz 2240 magyar s oláh l., ref., oláh és zsidó templommal postahivatallal, gabonatermesztéssel s a Rhédeyek ősi kastélyával. **Ér-Mihályfalva** mvs. az ész.-kel. vasút m. 3574 magyar l., ref. és zsidó-templommal, nagy vasúti állomással, posta- és táviróhi-

vatallal s termékeny nagy határral. **Ér-Semlyén** fu. az előbbtől d.-nyugotra 2040 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, gabna-, dohány- és dinnyetermesztéssel. **Ér-Kenéz** fu. az előbbi közelében 865 magyar l., óhitű templommal, búza- és gabnatermesztéssel. Ez a község közelebb csatoltatott Biharhoz Szabolcs megyétől. Itt született **Kazinczy Ferencz**. **Ér-Selind** fu. 859 magyar ref. l. s búzatermesztéssel. **Álmosd** fu. 2020 l., ref. oláh és zsidó-templommal, postahivatallal, állami ménessel s gabnatermesztéssel. **Kokád** fu. 1072 magyar l., ref. és óhitű templommal s baromtenyésztéssel. **Nagy-Léta** mvs. Székelyhídtól nyugotra 5414 magyar l., ref. és óhitű templommal, postahivatallal, közel 2 □ mfdnyi termékeny határral s baromtenyésztéssel. Van két nagy pusztája, u. m. **Cserecsákó** és **Cserekert**. **Vértess** fu. 2054 magyar l., ref., óhitű és zsidó templommal, jó határral, melyben **Resszege** nevű nagy pusztája van. **Hosszú-Pályi** fu. 2514 l., ref., kath. és óhitű templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. **Monostor-Pályi** fu. 1623 l., ref. templommal s jó határral. **Kis-Pércs** fu. zöldségtermesztéssel. **Sáránd** (Bagó-) fu. 1437 l., ref. templommal, búza-, dohány- és dinnyetermesztéssel. **Hajdu-Bagos** fu. 1537 l., ref. templommal, gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Derecske** mvs. 7334 l., ref., kath. és zsidó templommal, ref. kis gymnasiummal, postahivatallal, járásbíró-sággal és adóhivatallal. Roppant határa igen termékeny és jól miveit. Főbb termékei búza, dohány, kerti bor, de különösen tömörkedő vöröshagyma. Baromtenyésztése is jelentékeny. Ide tartozó népes puszták: **Ereszkedő**, **Kengyeles**, **Kocsilapos**, **Morgó**, **Musliczás**, **Pergelő** és **Sósvölgy**. **Tépe** fu. 1120 magyar ref. l. s termékeny határral. **Könyár** fu. 2464 magyar l., ref. templommal, több sóstóval, fürdő intézettel s nagy határral. A lakosok sok szikszót sepernek. **Esztár** fu. a Berettyó m. 1565 l., ref. templommal, búza- és dohánytermesztéssel. **Gáborján** fu. a Berettyó m. 1478 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. **Henczida** fu. a Berettyó m. 2107 l., ref. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben **Évákla**, **Gyűrűszeg** és **Dombegyház** nevű népes puszták vannak. **Szent-Péterszeg** fu. a Berettyó m. 1535 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Nagy

határában Cserepesmajor nevű pusztá van. Berettyó-Újfalu mvs. a Berettyó f. és a püspökladány-nagyvárad vasút m. 5760 l., ref. és zsidó-templommal, kir. járásbíróssággal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s közel 2 □ mfdnyi termékeny határral, melyben számos búza s kukoriczatermesztő és baromtenyésztő tanya és pusztá van, mint: Herpály, Andaháza, Szent-Kozma, Kőrögy és Kis-Andaháza. A Berettyó mentén sok nádat és kákát vágnak. Kis-Marja mvs. a Berettyó m., Nagy-Váradtól éjszakra 1961 l., ref. templommal, postahivatallal s baromtenyésztéssel. Pocsaj fu. az Értorkolatúnál 2752 magyar s oláh l., r. kath. s oláh templommal s nagy határral, melyben a lakosok sok szénát és nádat gyűjtenek, marhát és sertést tenyésztnek. Nagy-Kerekif. az előbbtől délre 1623 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyben Ádámi nevű népes pusztá van. Nagy-Szántó fu. 733 magyar l., ref. és óhitű templommal s jó határral. Püspöki mvs. N. - Várad szomszédjában 2477 l., ref. és r. kath. templommal, búza-, kukoricza és zöldségtermesztéssel. Szent-András fu. a Körös m. 1097 magyar s oláh l., oláh templommal s nagy határral. Bors fu. a nagyvárad vasút m. 1238 l., ref. templommal, vasúti állomással és postahivatallal. Határában Kis- és Nagy-Zomlin nevű puszták vannak. Ártánd csinos fu. a nagyvárad vasút m. 862 l., ref. templommal s termékeny határral, melyben főleg sok jó dohány terem. Kis-Szántó fu. 494 l. s ref. templommal. Lakosai sok napraforgó-olajat ütnek. Pecze-Szent-Márton fu. a Pecze vize m. 247 magyar l., hőforrással és Félix nevű meleg fürdővel. Mező-Keresztes mvs. a nagyvárad vasút m. 2863 l., ref. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s termékeny nagy határral. Bedő fu. 583 l., óhitű templommal s baromtenyésztéssel. Bojt fu. 1276 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny határral. Mező-Peterd fu. a várad vasút m. 714 l., óhitű és r. kath. templommal, vasúti állomással, postahivatallal s búza- és kukoriczatermesztéssel. Váncsod nagy falu közel a várad vasúthoz 1700 l., ref. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral, melyben Kaszmány nevű népes pusztá és sok nagy tanya van. Berettyó-Sz.-Márton fu. a Berettyó m. 975 l., ref. és kath. templommal, nagy mezőgazda-

sággal s baromtenyésztéssel. Egy □ mfdet haladó határában sok tanya és két nagy pusztá (Szomajom és Dancsháza) van. Pusztá-Told fu. 597 l., ref. templommal, kertibor-, búza-, kukoricza- és dohánytermesztéssel. Határában Kis-Told és Simánd nevű puszták vannak. Bakonszeg (v. Bakonyzeg) fu. a Berettyó m. 1528 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Torda fu. a Berettyó m. 1481 l., ref. templommal, nagy dohány- és kukoriczatermesztéssel. Nagy-Sáp fu. a nagyvárad vasút m. 1077 l., reform. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s termékeny határral, mely főleg sok dohányt szolgáltat. Ez a község közelebb csatoltatott Bihar megyéhez. Nagy-Rábá fu. 2101 l., ref. templommal, postahivatallal, igen nagy és termékeny határral, mely sok búzát, kukoriczát s dohányt szolgáltat. A barom-, főleg juh- és sertésenyésztés is jelentékeny. Ide tartozó népes puszták: Kis-Rábé, Réth-Sz.-Miklós és Nagyrét. A határ déli része már a berettyói sárrétbe esik. Dancsháza fu. 575 l., ref. templommal s dohánytermesztéssel. Báránd nagy fu. a nagyvárad vasút m. 3664 l., ref. és r. kath. templommal, vasúti állomással, postahivatallal s nagy dohánytermesztéssel. Udvari csinos fu. az előbbtől délre 3304 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Szerep fu. 1372 l., ref. templommal, postahivatallal, búza-, kukoricza-, dohány- és dinnyetermesztéssel s baromtenyésztéssel. Szép nagy határában Csátály, Zódó (v. Bucsa), Hosszusziget, Keménysziget, Nagysziget, Kosárfertőhát és Ösvénytő nevű nagy puszták vannak. Nagy-Bajom fu. 3520 l., ref. templommal, posta- és táviróhivatallal s igen nagy (részben ingoványos) határral, mely sok búzát, kukoriczát, dohányt és napraforgót terem. Ide tartozik Kis-Bajom nevű népes pusztá baromtenyésztéssel. A határ mocsáraiban sok teknősbéka tenyészik. Zsáká fu. közel a Berettyóhoz 2412 l., ref. és zsidó templommal s igen nagy határral. Furta fu. 1957 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, marha-, ló-, sertés- és juhtenyésztéssel. Van két nagy pusztája (Cserépgyár és Peres v. Papmegyer). Vekerd fu. az előbbtől délre 433 l., óhitű templommal s baromtenyésztéssel. Csökmő falu a Sárrétben 2693 l., ref. templommal, postahivatallal s igen nagy ingoványos, de ter-

mékeny határral, melyben Szöcskőd nevű nagy pusztá és sok népes tanya van. Komádi nagy fu. a febeskőrösi sárrétben 4260 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal, barom-, ló-, juh- és sertés-tenyésztéssel. Közel 3 □ mfdnyi határában két nagy pusztá (Iráz és Kóty) és sok tanya van. Magyar-Homorog fu. 1242 l., ref. templommal s nagy és termékeny határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést üznek. Jelentékeny puszták itt: Kenéz, Kis- és Nagy-Nyesta, Boldogasszonytelke, Kis- és Nagy-Tóti. A határ mocsáros részein sok nád és széna terem. Bereg-Bösszörmény fu. közel a Sebeskőröshöz 3265 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal, termékeny nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. Van egy jókora nagy erdeje, melynek nyugoti szélén áll egy, állítólag Kun László király korabeli csonkatorony. Ide tartozik a Csókás nevű népes pusztá. Új-Palota fu 563 németl., kath. templommal s lótenyésztéssel. Körös-Tarján fu. a Sebes-Körös m. 1692 magyar s oláh l., r. kath. és óhitű templommal, postahivatallal, jelentékeny határral, dohánytermesztéssel s Besenyő, Mácsa és Mindszent nevű pusztákkal. Körösszeg fu. a Sebes-Körös m. 1058 többnyire oláh l., oláh templommal, jó határral s Csonkatorony és Prépostság nevű pusztákkal. Körösszeg-Apáti fu. a Sebes-Körös m. 1721 magyar l., ref. és óhitű templ., marha- és sertésenyésztéssel, nagy határral s Körösöd nevű népes pusztával. Harsány fu. a Körös m. 1359 magyar l., ref. templommal s termékeny határral, melyen főleg sok káposztát termesztnek. Oláh-Szent-Miklós fu. 2305, többnyire oláh l., oláh templommal s baromtenyésztéssel. Ugra fu. a Körös m. 1940 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s híres káposztatermesztéssel. Nagy határában Peterd, Peszere és Kis-Ugra nevű népes puszták vannak. Bikács fu. 1106 magyar, oláh és tót l., r. kath. és oláh templommal s jó határral. Cséffa mvs. az alföldi vasút m. 1245 oláh s magyar l., oláh templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, marha- és juhtenyésztéssel s Püspök-Radvány nevű népes pusztával. Atyás fu. 798 magyar s oláh l., luth. templommal, kiterjedt határral és Tisza-Radvány nevű pusztával. Zsádány fu. közel a Köröshöz 1867 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy

Van. h. 1.
1860. 6. 10.

határral, búzatermesztéssel s Bölcsei és Fancsika nevű pusztákkal. Okány fu. a Körös m. 2712 l., ref. templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyen Varjas nevű nagy pusztá van. Sarkad-Keresztúr fu. a Fekete-Körös m. 1540 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, postahivatallal s jó határral, melyben Győr, Jenő, Komlós, Herpályék, Romogy, Varsányhely, Veresgyűrűs és Medgyes nevű puszták vannak. Sarkad mvs. a Fekete-Körös és az alföldi vasút m. 7383 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, czukorgyárral, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, marha- és juhtenyésztéssel s 2 □ mfdnél nagyobb határral, melyben Remeteház, Lelhelősi, Prépostósi, Báránya, Kapitányszállás és Varsádomb nevű jelentékeny puszták vannak. Kőtegyán fu. a Fekete-Körös m. 2380 l., reform. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Fiter nevű pusztá van. Ant (v. Anth) fu. az előbbi szomszédjában 1114 l., reform. templommal s búza- és kukoriczatermesztéssel. Tamásda fu. 1413 magy. s oláh l., ref. és oláh templommal s termékeny nagy határral, melyben Keményfok nevű népes és baromtenyésztő pusztá van. Illye fu. 1771 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal, búza-, kukoriczatermesztés- és baromtenyésztéssel. Nagy határában Csegőd nevű népes pusztá van. Nagy-Szalonta mvs. a Fekete-Körös és az alföldi vasút m. 12,340 magy. l., két ref. s egy zsidó templommal, ref. al gymnasiummal, kir. járásbíróssággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, több olvasó körrel, vasuti állomással stb. Itt született Arany János. Közel 4 □ mfdnyi határa igen termékeny. Buzája s vérbélű görögdinnyéje sok terem. Sertésenyésztése országsteret híres. Terményeivel élénk kereskedést üz. Ide tartoznak Atyás Erdőgyarak, Mezőgyarak, Barmod, N-Orosi, Kőlcser, Andacs és Cserepes nevű népes puszták. Árpád fu. Szalontától d.-keletre 1454 magyar l., ref. templommal s termékeny szép határral. Fekete-Bátor fu. a Fekete-Körös m., a megye déli határán 1429 oláh s magyar l. s baromtenyésztéssel. Ide tartozik Új-Bátor nagy telep 770 magyar ref. lakossal s búzatermesztéssel. Fekete-Tótfu. amazoktól keletre a Fekete-Körös balpartján 1593 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal

s termékeny határral, melynek keleti oldalán már a hegyes vidék kezdődik. **Tenke** mvs. a Fekete-Körös m. szőlőhegyektől környezve. Van 2897 magyar lakosa, ref., kath. és zsidó temploma, kir. járásbíróháza, adó- és postahivatala s jelentékeny nagy határa. Itt kezdődik az u. n. »Erdőhát«, mely az egész Körösvölgyet magában foglalja s fájával a Körös melletti helységeket (egészen a Tiszáig) ellátja. **Görbed** fu. 1657 oláh s magyar l., oláh s kath. templommal s nagy határral. **Tulka** fu. Szalonta szomszédjában 2693 többnyire oláh l., oláh templommal, nagy határral s juh- és sertéstenyésztéssel. **Madarász** fu. 920 oláh l. s juh- és sertéstenyésztéssel. **Oláh-Homorog** fu. 1477 oláh l. s jó határral. **Jánosda** fu. 1659 oláh l. s nagy határral. **Marciháza** fu. 395 oláh s magyar l. **Inánd** fu. 494 oláh l., jó határral s Kistelek nevű pusztával. **Nyárszeg** fu. 764 oláh l. s bor- és gyümölcsstermesztéssel. **Gyapju** fu. az alföldi vasut m. 1134 oláh s magyar l., vasuti állomással, nagy határral s **Pankota**, **Méhes** és **Kis-Orosi** nevű pusztákkal. **Les** (v. **Less**) fu. az alföldi vasut m. 831 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, vasuti állomással, postahivatallal s jelentékeny határral, melyben **Magánlak** nevű nagy pusztá van. **Kis- és Nagy-Ürög** d oláh faluk, előbbi 564, utóbbi 851 l. **Szaránd** fu. 576 oláh l. és terjedelmes erdőséggel. **Serges** fu. 709 oláh l. és szénégetéssel. **Izsó** pallaga oláh fu. 735 l. s baromtenyésztéssel. **Fancsika** oláh fu. 509 l. s nagy erdőséggel. **Kalota** fu. 738 oláh l. s szénégetéssel. **Sonkolyos** (v. **Vár-Sonkolyos**) fu. 954 oláh l. s juh- és sertéstenyésztéssel. **Brátka** fu. a váradi-kolozsvári vasut m. 1173 oláh l. s posta- és táviróhivatallal. **Dámos** hegyek közt fekvő fu. 454 oláh l., nagy határral és sok erdővel. **Kardó** fu. **N-Várad**tól délre 680 oláh l. s bortermesztéssel. **Sályi** fu. 650 magyar s oláh l., kik szennet égetnek, sertésel és marhával kereskednek. Van r. kath. és oláh temploma. **Harangmező** fu. 761 oláh l. **Drágcske** fu. 664 oláh l. Innen keletre magaslik a Magura bércztömeg. **Miklós-Lazur** fu. 628 oláh l. s bortermesztéssel. **Székelyletek** fu. 1033 többnyire oláh l., nagy határral, gabna- és kukoriczatermesztéssel. **Hosszúaszó** fu. 1472 oláh lakossal s bortermesztéssel. **Rippa** oláh fu. a Fekete-Körös m. 936 l. s baromtenyésztéssel. **Magyar-Cseke** mvs.

a Magurától nyugotra 726 magyar s oláh lakossal, katolikus és oláh templommal, postahivatallal s igen nagy határral, mely erdős hegyeken terül el és sok gyümölcsöt, kivált szilvát terem. **Nagy-Kerpest**, völgyben fekvő fu. 523 oláh l. **Rogoz** oláh fu. 584 l. **Hollód** (v. **Hidastelek**) oláh fu. a hn. patak m. 530 oláh l. s postahivatallal. **Bélgrog** oláh fu. 282 l. **Ökrös** fu. közel a Fekete-Köröshez 1106 oláh l., postahivatallal s nagy határral, melyben **Szuszág** és **Talmács** nevű puszták vannak. **Robogány** (v. **Lazur**) oláh fu. egy szép völgyben 668 lakossal s postahivatallal. **Preszáka** fu. erdős hegyek közt 580 oláh l. **Belényes-Örvényes** fu. a Fekete-Körös m. 898 oláh l. s gyümölcsstermesztéssel. **Olc** oláh fu. erdős hegyek közt 583 l., kik sok épületfát adnak el. **Körőj** oláh fu. 375 l. s baromtenyésztéssel. **Krajova** oláh fu. 635 l. s gyümölcsstermesztéssel. **Kislaka** fu. a békési határral, melyben **Telmege** nevű pusztá van. **Bél** (v. **Béél**) mvs. 1470 oláh s magyar l., gör. e., gör. n. e. és kath. templommal, postahivatallal, nagy határral, üveghutával, sertéstenyésztéssel és **Cseri** nevű pusztával. **Toplica-Káránd** fu. az előbbi től d.-keletre 587 oláh l., kik sok zsindelet s dongát készítenek. Van sok gyümölcse és ásványos vize. **Kumányes** d oláh fu. 281 l. s ásványos vízzel. **Botfej** (v. **Botfő**) oláh fu. 399 l. s nagy, erdős határral. Innen keletre esik a **Pless-hegy**. **Poklus** oláh fu. 158 l. **Bélfenyér** fu. 1554 magyar l., r. kath. templommal s **Búzásd** nevű pusztával. Lakosai közt sok kerégyártó van. **Geszt** (v. **Fekete-Geszt**) fu. 1496 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, kastélylyal s termékeny nagy határral, melyben **Iklód**, **Szík**, **Begács** és **Bogyoszlóháza** nevű puszták vannak. **Gross** fu. 885 oláh l., s **Vojvogyesd** nevű pusztával. A falut dió- és cseresnyefás berkek övezik, a falut átfutó patak pedig több malmot és kallót hajt. **Magyar-Gyanta** és **Oláh-Rohány** egyesült faluk a Körös és **Hollód** f. m. 2245 magyar és oláh l., ref. és oláh templommal, jó sárga dinnyével és halászzattal. **Hagymás** oláh fu. 676 l., kik fészköket készítenek, diót és cseresznyét termesztnek. **Belényes-Ujlak**, fu. a Fekete-Körös m. 1114 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, jelentékeny határral és halászzattal. **Fenes** fu. kősziklás hegyek közt 1448 magyar s oláh l.,

máj. 1848. leírt.

ref. és oláh templommal, papírmalommal s igen nagy határral, melynek jó részét erdőség borítja. Pokola fu. 510 oláh l. Remete szép völgyben fekvő falu 1169 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal, jókora határral, faüzlettel és ásványos vízzel. Lazúr-Szohodol fu. 1136 oláh l., nagy határral s szénégetéssel. Rossia oláh fu. az előbbtől északra 2018 l., nagy erdős határral, szénégetéssel. Belényes csinos mvs. a Fekete-Körös m., szép völgyben 3105 magyar s oláh l., ref. óhitű és kath. templomokkal s gör. ~~nyáris~~ ^{nyáris} ~~gymnasiummal~~ ^{gymnasiummal}. Van itt továbbá kir. törvényszék, járásbíróság, adó- és postahivatal. Szép itt a nagyváradi gör. ~~nyáris~~ ^{nyáris} ~~püspök nyári palotája~~ ^{püspök nyári palotája}. Baromvásárai híresek. Gyümölcse sok és jó terem. Határában egy hegyen láthatók a hajdani Bélavár omladékai. Kis-Belényes fu. 736 oláh l. s nagy, erdős határral. Burda fu. 369 oláh l. Nyégerfalva (v. Feketefalva) fu. a Körös m. 395 magyar s oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Átellenben van ezzel a Fekete-Körös balpartján Tárkány csinos fu. 1070 magyar l., ref. templommal, gyümölcstermesztéssel s faüzlettel. Tatárfalva fu. a Fekete-Körös m. az előbbi szomszédjában 316 oláh l. Határában egy régi váromjai láthatók. Dragonyesd oláh fu. 315 l. Szudrics oláh fu. a Körös m. 344 l. Kőszvényes oláh fu. a Körös balpartján 891 l., kik többnyire bánya- és famunkások. Briheny oláh fu. a Körös m. 462 l. Petrilény-Zavoján oláh fu. a Körös m. 430 l. Petrósz fu. erdős bércek között 944 oláh s német l., oláh templommal, nagy határral és vashámorokkal. Stej oláh fu. a Fekete-Körös m. 472 l., kik többnyire bányamunkások. Határ fu. a Fekete-Körös balpartján 351 oláh l. Briheny oláh fu. a megye déli részén 462 l. Sust oláh fu. a Fekete-Körös m. 371 l., kik szemet égetnek. Vas-Kőh mvs. a Fekete-Körös m. 744 oláh, német és magyar l., óhitű és kath. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal, sok erdővel és híres vasgyárakkal. Vaskóh-Szohodol oláh fu. 787 l., kik leginkább bányászattól és szénégetéstől élnek. Kalugyer oláh fu. a megye legdélibb szélén 916 l., erdős nagy határral s egy időszakonként dagadó forrással. Kristyor oláh fu. 1243 l., postahivatallal, nagy határral, ásványos forrásokkal és szénégetéssel. Rézbánya mvs. a Biharhegy aljában, kősziklás vidéken, 661 oláh s német l., oláh

és r. kath. templommal, postahivatallal, réz-, vas- és ölömbányákkal. Serbest oláh fu. előbbtől nyugotra 486 l. Kimp oláh fu. 755 l., vashányával és márványtöréssel. Alsó- és Felső-Kimpány oláh faluk, előbbi 529, utóbbi 378 l. Papmező-Kimpány oláh fu. 621 l. és szénégetéssel. Fonácza fu. 576 oláh l. s híres csepegőkőbarlanggal. *Jenőváros*
Vas. *Ugy.*, 1869-673.

8. Békésmegye. Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Hajdu- és Biharmegyékén alul terjed el az itt egyesülő Körösök mindkét partján. Kiterjedés és népesség tekintetében közelebb ez a megye is szenvedett némi változást a területrendező törvény folytán, mely az eddigi állapotok épségben hagyása mellett két községet és három pusztát csatolt ide, u. m. Sámson községet és Szölös pusztát, Csongrád, Földvár községet és Székegyháza pusztát, Csanád, s végre Csefán pusztát a volt Heves- és K.-Szolnok t. e. megyétől, minek következtében Békésm. mintegy $2\frac{1}{4}$ □ mflddel s közel 4 ezer lakossal gyarapodott. Eddigi területe ugyanis 59.49 □ mfld, népessége pedig 209,729 (1870. népszám.) lélek volt; míg jelenleg a megye területe mintegy 62 □ mfldre, népessége pedig 213-214 ezerre tehető. Békésmegye felszíne általában rónáság, melynek sík egyenességét csak azon csekély magaságú domborok zavarják meg, melyek itt hajdanában hadi célokból emeltettek. Vizei: a Sebes-, Fekete- és F.-Körös, melyek közül a két utóbbi Békés városánál egyesül; ezekhez járul a Berettyó folyó, mely a megyének jóformán csak keleti határát érinti s aztán a megye területére érve, rövid futás után a Sebes-Körösbe ömlik. Van ezeken kívül számos ér (itt úgynevezett »fok«), melyekben azonban csak hóolvadáskor, vagy a Körös áradásai alkalmával van víz. Szintén jó számmal vannak mocsárok is, melyeket szintén az áradások táplálnak. Éghajlata általában egészségesnek mondható, kivéven a mocsáros vidékeket, melyeken néha járványos betegség a láz. A nyár közönségesen igen meleg, de a tél is gyakran szigorú itt. A föld általában kitűnő minőségű, hatalmas termőerővel, mely sem trágyát, sem sokszori mívelést, avagy pihentetést nem igényel. Legnagyobb területeket a szántóföldek és rétségek foglalnak el, sokkal csekélyebb térré szorítván a szőlők, kertek és gyümölcsösök, míg erdőről szó is alig lehet, mely körülmény az éghajlati viszonyok zavarása mellett a ház-

tartásban és építkezésnél is felette érzékeny szükségét, sőt kárt okoz. Hanem azért a békési ember a világot sem ültet fát, mert »nem akar a buzapusztító verebeknek tanyát emelni.« Főbb termékei Békésnek: tömördek és kitűnő buza, kényszeres, árpa, zab, köles, kukorica és kender. Dohány, repce, gyümölcs és zöldség csak némely helyen terem nagyobb mennyiségben. Virágzik itt a marha-, ló-, juh- és sertésenyésztés. A méhtenyésztés is jelentékeny. Az ásványország itt csak gyepszövetet nyújt és azt elég bőségben, de még eddig kevés figyelmet fordítanak rá. Inkább tüzelnek szalmával, náddal és trágyatüzzel. A lakosságnak több, mint kétharmada szép, izmos fajtájú magyar-ság, mintegy 46 ezer tót, 9—10 ezer oláh, a többi (pár ezer) sváb. Vallásra nézve a r. katolikusok és ágostai evangélikusok vannak legszámosabban. A nép főfoglalkozása a földmivelés. A csekély ipar főleg a városokra korlátozódik. Annál jelentékenyebb a házi ipar, a mennyiben a nőnem általában jó fonó és szövő s a termelt kendert, sőt néhol a gyapjút is maga dolgozza föl, de leginkább csak házi szükségre. Kereskedelme és forgalma jelentékeny. Vasutjai az alföldi és a szolnok-aradi vonal, melyek Csabán keresztezik egymást. Országutjai, kő az egész megyében nem lévén, igen kezdetlegesek, sőt esőzések idején nem is járhatók. Csatornája egy van, mely Csabát teszi összeköttetésbe a Fehér-Körösrel. A községek összes száma (ide értve a nagyobb pusztákat is) 133. A megyegyűlések Gyulán tartatnak. Említendő helyek itt:

Gyula csinos mvs. és a megye székhelye a Fehér-Körös és az alföldi vasút m., a megye dél-keleti csucsában, 18,495 l., kik magyarok, oláhok és németek. A várost a régi vár külső árka két részre Magyar- és Németvárosra osztja, de e mellett a Körösnek is több csatornája megy végig a városon, melyeken jó kőhidak közvetítik a közlekedést. Van itt r. kath., ref., óhitű, luth. és zsidó-templom, szép urasági kastély nagyszerű kerttel, e mellett a régi vár romjai egy börtönnel, szolgálati csomóponttal, továbbá vármegyeház, egy régi török-fürdő, több csinos magánház, több olajmalom, szép vasúti állomásház stb. A jelentékenyebb utcák ki vannak kövezve. A megyei hatáson kívül van itt több hivatal, u. m.: kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Van takarékpénztára is. A lakosok részint iparral s kereskedés-

sel, részint mezei gazdálkodással, barom-, ló-, juh- és sertésenyésztéssel foglalkoznak. Népes vásárainak legfontosabb czikkei: buza, szarvasmarha, juh, sertés, fesszökök és gubacs. Hetivásárai is élénkek. Közé 4 □ mfdnyi határa általában igen termékeny; legtöbbet szolgálati buzát, kerti bort és gyümölcsöt. Számos tanyáin kívül említést érdemelnek Benedek, Póstelek, Gerla, Eperjes és Kis-Pél nevű népes pusztái. Kétegyháza fu. Gyulától délre a szolnok-aradi vasút m. 3354 magyar s oláh l., kath. és oláh templommal, vasúti állomással, kastélylyal s postahivatallal. Nagy és termékeny határában Kakucs nevű nagy pusztá van és jelentékeny buzatermesztés, meg barom-, sertés- és juhtenyésztés üzetik. Békés-Csaba nagy és csinos mvs. a szolnok-aradi és az alföldi vasút csomópontján s a Körös csatornája m. 30022 tót, magyar s oláh l., kik nagyszerű mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. Az általában jól épült város középületei közt legkiválóbb a lutheranosok bazilikája, mely roppant népet képes befogadni; van e mellett egy másik luth. templom is, továbbá kath., ref. oláh- és zsidó-templom, luth. algymnasium, jól szervezett felsőbb leányiskola, sok csinos magánház stb. Van itt kir. járásbíróság, takarékpénztár, adó-, posta- és táviróhivatal s nagy vasúti állomás. A szorgalmas lakosok közt sok az iparos. A nagyban természetesen kender jobbra az asszonyok dolgozzák föl, kik vászonból, zsák- és ponyvából sok pénzt vesznek be évenként. Határa hetedfél □ mfdnyi kiterjedésű s általában igen termékeny oly helyeken is, melyek homokosak és szikések. A várost szőlők és gyümölcsösök veszik körül, melyek szintén nevezetes pénzforrással szolgálnak a lakosokra nézve. A roppant határt szélmalomok, tanyák és népes puszták (Gerendás, Vándás, Szt.-Miklós, Kis-Gerendás) élik. Kereskedelme és forgalma igen jelentékeny. Békés csinos mvs. a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál 22,547 magyar l., kik 6 □ mfdet haladó termékeny határukon buza, dohány-, kukorica-, bor- és lentermesztést, kertmivelést s nagy marha-, méh- és juhtenyésztést üznek. Vásárai, különösen baromvásárai híresek. Van itt ref., r. kath., zsidó- és óhitű templom, ref. kis gymnasium, takarékpénztár, kir. járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, urasági kastély, a Körösön két fahíd stb. Hajdani várának ma már csak

némi romjai láthatók. Jelentékeny erdője Csaba felé nyúlik. Határának némely részeit gyakran előnti a Körös. Ennek is sok tanyája és népes pusztája van, mint Bélmezyer, Fás mellék, Nagy-Kamut, Csátár, Dánfok, Verebes, Borosján, Murvahely és Gyúr. A várost szőlők környezik, melyek rendesen szép gyümölcsösökkel állanak kapcsolatban. Halászata igen jelentékeny. Új-Kigyós, pusztai fu. s a Wenkheim-család uradalma Békés szomszédjában 3516 magyar l., r. kath. templommal, kastélylyal és postahivatallal. Nagy és termékeny határában tömérdek buzát és dohányt termesztenek s nagy merinó-juhászatot, ló- és marhatenyésztést fűznek. Ide tartozik Ó-Kigyós népes pusztá. Mezőberény fu. a szolnok-aradi vasút m. 10,915 magyar, német s tót l., ref. és luth. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s harmadfél ☐ mfdnyi termékeny határral, melyben számos tanyán kívül Szt.-János nevű népes pusztá van. Buzatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. Vésztő fu. a Sebes-Körös m. 6357 magyar l., ref. templommal s postahivatallal. Van nagy és termékeny határa, jelentékeny buza-, dohány- és dinnyetermesztése és baromtenyésztése. Ide tartoznak Ürmös, Nagyrét, Cigoró, Átka, Kocs, Mágó, Malom, Szopos és Szecső nevű népes és nagy termelésű puszták. A Körösön jelentékeny halászatot űz. Szeghalom mvs. a Berettyó és Sebes-Körös m. 7255 magyar l., ref. templommal, kir. járásbíróssággal, több csinos úri lakházzal, postahivatallal s több mint negyedfél ☐ mfdnyi termékeny határral, melyen nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést, kivált nagy sertésenyésztést űz. Sok népes pusztája van, mint Torda, Simánd, Várhely, Tóköz, Fás, Major, Simasziget, Aklos, Töviskes, Sorhát és Földhidegég. Nevezetes itt a gr. Festetics féle juh- és szarvasmarhatenyésztés. Határát a Körös áradásai ellen töltések és »fokok« védik. Az ingoványos helyeken tömérdek nádat vágnak. Füzes-Gyarmath mvs. a Sárrét szélén 5735 magyar l., ref. templommal, pár csinos úri házzal s postahivatallal. Négy ☐ mfdtel haladó határa igen termékeny fekete földű, kivévén a semlyékes részeket, melyeket tavak, mocsárok és roppant nádasok borítanak. Tüzeges telep is van a határban, de nem ássák. Búzája, dohánya, szénája, szőlője és gyümölcse sok

terem; juha (merinó és magyar), sertése és szarvasmarhája sok és szép tenyészik, nádasaiiban pedig tömérdek vízi madár, (kivált kócsag) és teknősbéka található. Kereskedése is élénk. Ivóvize iszapos ízű és keserű. Sok tanyán kívül ide tartoznak Kásasarok, Csizaguz, Sársziget, Macskás, Hagymás, Darázssziget, Vargapali, Barnasziget, Monostor, Töviskes, Tótsziget, Rakoncás, Divékzug, Görbesziget, Kertészzug, Akasztó, Garos, Papsziget, Csikér, Vargazug, Bucsa, Ösvény, Harang, Pázmány, Halas és Balkány népes puszták. Körös-Ladány (hajdan Körös-Nadány) fu. a Sebes-Körös m. 6244 magyar l., ref., kath. és zsidótemplommal, pompás kastélylyal (s ehhez tartozó angol kerttel), több liszt- és olajmalommal, serfűzőházzal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyben Környe, Fás (tetemes erdővel), Kórház, Vermes, Sárrét és Bihar nevű nagy puszták vannak. Földje különben részben szikes és nehéz munkátli. Szőlője s gyümölcse (szilva, alma, meggy) sok terem. Nevezetes juh-, szarvasmarha- és lótenyésztése. A Körösön itt egy fahid vezet át. Halászata nem jelentékeny. Körös-Tarcsa régi fu. az egyesült Fekete- és Fehér-Körös m., meiyen itt réven járnak át. Van 4665 magyar lakosa, ref. temploma, postahivatala s másfél ☐ mfdnél nagyobb határa, melynek jó fekete földje buzát, bort, dohányt, kukoriczát stb. igen bőven terem. Juh-, marha-, ló- és sertésenyésztése igen jelentékeny. Halászata (potyka, harcsa, süllő, tok) az őszi hónapokban igen sikeres. Sok tanyáján kívül, (melyeket Békésben a tiszta magyar helyeken általában »szállások«-nak neveznek) van egy népes pusztája (Edeles) is. Gyoma régi mvs. az egyesült Körösök partján s a szolnok-aradi vasút m. 9910 magyar l., ref., kath., luth. és zsidó templommal, derék városzállal, urasági lakokkal, sűrűházzal, adó-, posta- és táviróhivatalokkal, nagy vasúti állomással, sok mesteremberrel s közel 3 ☐ mfdnyi termékeny (fekete agyag szikes helyekkel váltakozó) határral, melyen a szorgalmas lakosok nagy mennyiségű buzát, kétszerest, árpát, kölest, kukoriczát stb. termesztenek. Kerti bora és gyümölcse sok terem. A nagyobb birtokok juhott, sertést és szarvasmarhát is jelentékeny mennyiségben tenyésztenek. A Körösben, melyen

itt a vasúti hidon kívül egy jó fahíd is vezet át, élénk halászatot űznek. E folyó árterén tömérdek vízi madár tanyáz. A körösi tutajosok nagy mennyiségű tüzi fát szállítanak ide. Az áradások ellen a város egy nagy gáttal védi földjeit. Ugyancsak az áradások elvezetésére szolgálnak a Jokai, Csergetyű, Nagy-Iván, és Német nevű fokok (vizerek), melyek nyárban fenéig ki szoktak száradni. Gyoma nagy határán 1682. előtt még három helység volt, u. m. Ege, Pó és Nyárszeg; ezek azonban a mondott évtől annyira semmivé tétettek, hogy ma már csak nyomaik láthatók. Határát sok tanya és pusztá (Nagyálias, Póhalom, Szikhalom, Ege és Félhalom) népesíti. Endrőd fu. a Körös partján 8714 magyar l., r. kath. és zsidó templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyben Nyárszeg, Sima és Csejt nevű népes, baromtenyésztő puszták vannak. Halászata említést érdemlő. Szarvas csinos mvs. a Körös balpartján s az alföldi vasút m. 22,446 magyars tót l. A várost nagyobbára egyenes és burkolt utcák szeldelik át. Épületei közt kiemelendőbbek a luth., r. kath. és zsidó templom, a luth. gymnasium, gr. Bolza kastélya (szép angolkerttel), a városház, több úri lak, vendéglők, a vasúti állomásház stb. Van itt kir. járásbíró, adó-, posta- és táviróhivatal, könyvnyomda, takarékpénztár, több művelődési társaság, élénk kereskedés és sok iparos, kik készítményeket messze földre elhordják a vásárokra. A lakosság főfoglalkozása különben a földmívelés. Termékeny határa közel 6 □ mfdnyi kiterjedésű s bőven terem búzát, bort, kukoricát, sok gyümölcsöt, dinnyét, takarmánynövényeket stb. Fában azonban szűkölködik. Nagyban tenyésztik Szarvason a szarvasmarhát, lovat, sertést, juhot és a házi szárnyasokat. A Körös mentén, mely az áradások miatt mocsáros, tömérdek vizimadár tartózkodik. A Körösben sok halat, rákot és csikot fognak. Kereskedelme és forgalma, főleg a vasut kiépülte óta, igen élénk. Vásárai nevezeteseek. A Körösön jó fahídja van. Nagy határát sok tanya és pusztá népesíti, melyek apró faluk gyanánt tűnnek föl a nagy rónaságon. Emelítendő pusztái: Décs, Kondoros, Nagy-Csákó, Káka, Halásztelek és Szőrhalom. A gyümölcsnemesítésnek hatalmas apostola volt itt Tessedik tanár. Gerendás nagy pusztá és vasúti állomás az alföldi vasút m. Szt-András fu. a Körös m. 6083 magyar l., kath., ref.

és zsidó templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral, melyben sok tanyán kívül Csabacsüd nevű népes pusztá van. Búzája híres, bora, gyümölcse sok és jó terem; barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztése jelentékeny. Őcsöd fu. a Körös m. 6100 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s kitűnő nagy határral, melyet nagy gátak védenek a Körös áradásai ellen, noha a legelők s rétek még így is gyakran víz alá kerülnek. Sok és híres buzáját a megyében a legjelesebbnek tartják. Terjedelmes szőlős kertjeiben gyöngye bor terem. Tenyészt szarvasmarhát, lovat, birkát és tömérdek házi szárnyast. Erdeje nincs, de a Körös gátjain sok fűzfája terem. A Körösben jelentékeny halászatot űz. Ide tartozó népes puszták: Fehéregyház, Veresegyház és Tatárszállás. Tanyái nagy számmal vannak. Puszták: Szent-Tornya pusztai fu. a Magocs ér m. 1555 magyar l. s igen nagy és termékeny határral. Szabad-Szent-Tornya pusztai fu. az előbbi közelében 818 magyar l. Bánfalva pusztai fu. az előbbiektől szomszédjában 2248 magyar l., luth., kath. és reform. templommal, postahivatallal és Lajos-Szénás nevű pusztával. Orosháza (hajdan Oroszháza) mvs. a megye délnyugati részén, az alföldi vasut m. 14,554 magyar l., luth., kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, kir. járásbíróval, díszes úri lakokkal, vasúti állomással és nagy s termékeny határral, melyen sok buza, kukorica és köles terem, sok ló, szarvasmarha, juh és sertés tenyészik. Orosházához Kis- és Nagy-Csákó meg Muron nevű népes puszták tartoznak. A határ mindenfelé tanyákkal van népesítve. Csorvás pusztai fu. az alföldi vasút m. 2265 magyar l., reform. templommal, vasúti állomással s posta és táviróhivatallal. Tót-Komlós nagy és csinos falu a megyétől egészen külön álló területen, Csanád és Csongrád megyék közt, Orosházától délre s jó két mfdnyire. Van 7750 magyar és tót l., luth. és zsidó temploma, közel 1 □ mfdnyi termékeny határa s postahivatala. Búzát, kukoricát s repét sokat termeszt. Gyümölcse is sok van. Doboz fu. 3430 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, jó dohánynyal s nagy tölgyes erdővel, melyben sok vad tanyázik. Gyula-Vári fu. Gyula közelében 2845 magyar l., nagy határral, szarvasm.- és juh-tenyésztéssel. Bábocka önálló pusztá Őcsöd szomszédjában, 249 magyar ref. l. s nagy mezőgazdasággal.

9. Csongrád megye Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyéktől délre, s illetőleg délkeletre terül el a Tisza folyó mindkét partján. Alakja ferdényhez hasonlít, mely legrövidebb oldalával délnyugotra néz. A területrendező törvény ezen a megyén is ejtett némi módosítást, a mennyiben Sámson községet és Szőlős nevű pusztát innen elszakítá s Békésmegyéhez kapcsolá, míg másrészről a volt Jász-Kun kerületből Dorozsma községet, meg Átokháza és Ülés nevű pusztákat Csongrádba kebelezték. E változtatás folytán az addig 57,68 □ mfdldel és 207,585 lélekkel bírt megye mintegy másfél □ mfdnyi földet s 2055 lakost veszített, de viszont 3 □ mfdlnél több területtel s 9688 lakossal gyarapodott. Ez adatok folytán a megye mostani területét mintegy 59 □ mfdre, lakosainak számát pedig 215,218 lélekre tehetjük. Csongrád megye felszíne általában rónaság, melyen csak itt-ott láthatni egy-egy (régén hadi czélekből) hányt halmot. Vizei a már említett Tisza, mely a megyének csaknem kellő közepén futván végig s az év legnagyobb részében hajózható levén, igen fontos a közlekedésre nézve; továbbá a Körös, mely északon s a Maros, mely délen képezi egy-egy darabon a megye határát. Tavasszal mind a három folyónak veszedelmes áradásai vannak, melyek ellen vannak ugyan már gátak emelve, de a nélkül, hogy a fenyegetett területek egészen biztosítva volnának. Egyéb vizei: a Kurca, Kőrögy és Veker kis folyók, meg a Mágócsi és Száraz-ér. Tavai is vannak, de csak aprók; legnagyobb a Hódító Hódmezővásárhely mellett. A dorozsmai határban gyógyító fürdőkül is használt sótavak vannak. A megye éghajlata általában egészségesnek mondható. Földje mindenütt termékeny, de a Tisza jobb partján eső rész homokos és itt-ott ingoványos természeténél fogva szűkebb termőképességű, mint az átelleni oldal feketé agyagos talaja. Főbb termékei: tiszta buza, kettőszeres, árpa, zab, kukorica, jó dohány, sok gyümölcs és kerti bor, sárga és görög dinnye stb. Repcét és zöldségféléit is tetemes mennyiségben termesztnek. Nagy kiterjedésű rétségei jó legelőül szolgálnak és sok szénát teremnek. Fája igen kevés van. Állattenyésztése virágzó. Legelterjedtebb a szarvasmarha-, ló-, juh- és sertésenyésztés. Házi szárnyasokat mindenfélre nagy mennyiségben tenyésztnek. Az ásványorország itt terméskövet és

szikót szolgáltat, előbbi építéshez, az utóbbit pedig szappanfőzéshez használják. Ipára s kereskedelmre a városokban, főleg Szegeden, élénknek mondható. Forgalmát a Tiszán kívül az osztrák állami és alföldi vasutak közvetítik, melyek itt Szegeden metszik egymást. Említést érdemel a Körösön és Maroson üzött tutaajozás is. Országutjai nem igen jók, sőt a nedvesebb évszakokban alig is járhatók. A lakosság csaknem tisztán (98,18%) magyar, épen ezért a pár ezret tevő német, tót és rác eredetűek is mind beszélnek magyarul. Vallásra nézve a többség r. katolikus, ezeken kívül legszámosabbak a h. h. reformátusok, egyéb felekezetűek kevesen. Van e megyében 1. sz. kir. város, 4 város, 22 falu és 21 népes pusztája. A megyei gyűlések közönségesen Szegeden, de gyakran Szegvárott is tartatnak. Említendőbb helyek itt:

Szeged sz. kir. város és megye székhelye a Tisza jobb partján, a Maros torkolatával átellenben s az osztrák állami és az alföldi vasutak által képezett csomóponton 70,197 magyar lakossal. E régi és nevezetes város elég jól, s részben csinosan van építve. Részei: a belváros (Palánka) és öt külváros (Sz. Rókus-, felső-, alsó- stb. külvárosok), nem számítva a tőzsomszédos Uj-Szegedet, mely a Tisza balpartján fekszik s Torontál megyéhez tartozik. Így Szeged népességét és kiterjedését tekintve, az ország második városa. Utcái és térei nagy számmal vannak, többnyire kövezettek és gázzal világítvák. Régi épületei között legjelentékenyebb a vár, mely elég jó karban van tartva, de többé nem erősségül, hanem csak kaszárnyaúl és fogházul szolgál. Újabb épületei nagy számmal vannak és egészen nagyvárosi modorúak. A sok közül kiemeljük itt elsőben is a templomokat, melyek között van 4 r. kath. két n. e. óhitű, egy reform., egy luth. és egy zsidó templom, aztán a gymnasium, real- és kereskedelmi iskolák s a tanítóképző épületeit, a két zárdát (minorita és ferenc-rendi), a színházat, a pompás városházat, mely átellenben van a várral, a törvényeszéki épületet, a roppant nagy polgári kórházat, a sóhivatali épületeket és a belvárosi díszes (emeletes) magánházakat stb. Művelődési és emberbaráti intézetei nagy számmal vannak. A köznevelés ügyét nagy buzgalommal segíti elő; mert azon kívül hogy maga a város kellő számú közép-, szak- és népiskolákkal bír, népes határban is több tanyai iskolát tart fenn. Van

itt továbbá kir. törvényszék, pénzügyi igazgatóság, adóhivatal, dohánybevéltő felügyelőség, dohányraktár, bélyegtár, sóhivatal, gazdasági hivatal, fémjelző állomás, pénzügyi őrség, folyamtermelői hivatal, könyvnyomda, több hirdapkiadó hivatal, közös hadseregi ezredparancsnokság (46. sz.), honvédszállóalj-parancsnokság (3. sz.), kir. járásbíróság, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti, ugy szintén gőzhajózási állomás stb. Ipar s kereskedelme igen élénk. Van sok iparos és több gyára, melyek közül kiemelendőbbek a hajó-, dohány- és posztógyár. A kis ipar főbb termékei: szappan, kötél, ruhaneműek, gazdasági eszközök stb. Kereskedelmének főbb czikkei: dohány, gypaju, gabona, épületfa, marha, szikós stb. Vásárai híresek. Tarhonyját és fehér kenyerét legjelesebbnek tartják az alföldön. Igen nagy, közel 14 □ mfdnyi határában a talaj legnagyobb részt sárga és fekete homok s csak kevés részben fekete agyag, de azért általában termékenynek mondható az egész határ. A város közelében inkább a szőlő- és kertmivelés foglalja el az első helyet; egyebütt azonban a mezőgazdaság az uralkodó. Nagyban termesztik a szegediek a gabnaneműeket és a dohányt. Baromtenyésztésük is igen jelentékeny; különösen sok itt a szarvasmarha, ló, juh és sertés. A tanyákon és pusztákon a szárnyas állatok tenyésztése igen nagy mérvű. Ide tartozó nevezetesebb puszták: R ó s z k e, S z e n t - M i h á l y t e l e k, Á s o t t h a l o m, Á t o k h á z a, K e r e t e s, M é r g e s, C s o r v a, C s e n g e l e és S z a t y m á r. Ez utóbbi vasuti állomás. A határ mocsáros részein tömördek szikót sepernek és sok vad madarat lőnek. A Tiszán nagy halászatot űznek. Két hidja közül az egyik vasuti s igen nagyszerű. A várostól csekély távolban esik a »Boszorkányok szigete«, hol hajdan a boszorkányoknak tartott vén asszonyokat szokták megégetni. **Dorozsma** mezőváros. Szegedtől nyugotra s egy mfdnyire 9688 l., r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral, mely elég termékeny. Baromtenyésztése igen tetemes. Van több sós-tója, melyeket fürdés végett vidékről is sokan látogatnak. Ide tartozó népes puszták: Á t o k h á z a és Ü l é s, melyeken kívül még igen sok tanya népesíti a határt. Dorozsmát pusztáival együtt az 1876. XXXIII. t. c. csatolta Csongrádmegyéhez. Ez előtt a Kis-Kunsághoz tartozott, A l g y ő f u. Szegedtől északra, a Tisza és az alföldi vasut m. 2914 l., r. kath.

templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, termékeny határral, halászat s vasuti hiddal. **Kis-Telek** fu. az osztrák államvasut m. 4655 l., r. kath. templommal, vasuti állomással, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyen nagy gabnatermesztést és baromtenyésztést űznek. Pusztaszer történelmi nevezetességű pusztája Kis-Telektől északra a megye határán s az osztrák államvasut m. E név alá mintegy negyedfél □ mfdnyi terület van foglalva, mely azonban három nagy részre van osztva, melyek közül F e l s ő - P u s z t a s z e r önálló pusztája 538 l., Kis-Pusztaszer szintén önálló pusztája és adóközség 627 l. s a többi közt legnagyobb területtel, melyen **Paks** és **Tömörkény** nevű kisebb puszták vannak. S végre **Uj- vagy Alsó-Pusztaszer** 704 l. E puszták földje általában homokos, de termékeny; különösen sokat terem búzát, gabonát és dohányt. Állattenyésztése virágzó. Szarvasmarhai igen szépek. Legnagyobb számban van juha. Van itt egy nagy tó, a **Körtvélytő**, mely mellett hajdan egy **Gömölső** nevű erdő állott. Szintén e tó mellett láthatók az itteni hajdani gót ízlésű templom romjai. Árpád e templom táján tartotta az országszervező hires gyűlést. **Osány** és **Síróhegy** pusztai községek 2047 l., r. kath. templommal s postahivatallal. **Sővényháza** önálló pusztája és adóközség 1297 l. s 3 □ mfdnyi határral, melyen nagy gabnatermesztést és baromtenyésztést űznek. Ide tartozik **Dóc** nagy pusztája 257 l., kath. templommal s nagy dohánytermesztéssel, valamint **Fark** és **Homok** nevű puszták. **Csongrád** csinos mvs. a Tisza jobb partján, a Körös torkolatával átellenben, a hajdani **Parthisium** helyén. Van 17,356 lakosa, kath. és zsidó temploma, postahivatala s négy □ mfdet haladó határa, mely általában homokos ugyan, de eléggé termékeny, a baromtenyésztésre pedig kiválóan alkalmas. A várost szőlőskertek övezik, melyekben gyöngye, de jóízű bor terem. A gabnaneműeken kívül dohányt is tetemes mennyiségben termeszt; szarvasmarhai a megyében a legszébbek közé tartoznak. A város alatt, a Tisza partján, még ma is láthatók régi földvárának a romjai. A Tiszán van révéje és gőzhajóállomása. A határ szikes részein itt is sok szikót sepernek. Tanyái nagy számmal vannak. T e s önálló pusztája és adóközség a Körös m. 284 l., termékeny határral s juhtenyésztéssel. **Fábián-Sebestyén**

önálló pusztá és adóközség a Kórógy vize m. 784 l. termékeny határral s baromtenyésztéssel. **Szentes** nagy mvs. közel a Tiszához a Kurca vize m., mely a Körösből szakadván ki, Mindszenten felül ömlik a Tiszába. Van 27658 lakosa, reform., kath., luth., óhitű és zsidó temploma, kir. járásbíróháza, adó- és postahivatala, polgári iskolája, sok csinos épülete, sörháza, fűrdőkertje, olajmalmá, sok iparosá s közel 7 □ mfdnyi igen termékeny határa, mely tömördek buzát, dohányt s kukoricát terem. Barom- és juhtenyésztése igen virágzó. Szőlője a város mellett két helyen van. Bora gyöngye, de gyümölcse annál jobb. Tarhonyája híres. Van gőzhajóállomása a Tiszán, melyben jelentékeny halászatot is üznek a szentesiek. Van Szentesen egy nyomda, könyvkereskedés és helyi hírlap is. Határát igen sok tanya élénkíti. E határban hajdan több helység volt, melyek helyét ma tanyák és puszták foglalják el. Szentes körülött levő nagy puszták: Királtság, Héked, Kis- és Nagy-Ujváros. **Szegvár** nagy fu. a Mágocs ér m. 5611 l., r. kath. templommal, szép megyeházzal, postahivattal s nagy és termékeny határral, melyen nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. A megyegyűlések gyakran itt tartatnak. Derekegyháza pusztai fu. a Mágocs ér m. 1490 l., kath. templommal s igen nagy termékeny határral, melyen Tompahát, Szent-László, Istvánhegyes és Terehalom nevű nagy buzatermesztő s baromtenyésztő puszták vannak. Mindszent fu. a Tisza balpartján 9814 l., r. kath. és zsidó templommal, postahivattal, több csinos urasági lakkal s nagy, termékeny határral, melyen kitünő buza terem és szép szarvasmarhák s juhok tenyésznek. Ide tartozik Tömörkény pusztának községi része. A nyás pusztá és önálló adóközség 537 l., nagy határral s Levevény nevű nagy majorral. Fehérvári népes pusztá Csongrád közelében buza- és dohánytermesztéssel. Felgyő önálló pusztá és adóközség a Tisza jobb oldalán, 551 l. s termékeny, bár homokos határral, melyen sok dohányt termesztnek. Horgos fu. az alföldi vasut m. 3410 l., kath. templommal; vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s nagy határral, melyen nagy szarvasmarha- és juhtenyésztést üznek. Van több szép urilaka. A Tisza partján levő rétségein sok nádat vágnak. Kis-Horgos pusztai fu. az előbbi szomszédjában 867 l. s nagy

határral. Ötöös önálló pusztá és adóközség Szeged szomszédjában 63 l. s nagy mezőgazdasággal. Tápé fu. a Tisza m. 2472 l., kath. templommal s jelentékeny határral. A lakosok a gazdálkodáson kívül leginkább halászat- és gyékényfonásból élnek. A tápéi gyékényeket még külföldre is szállítják. **Hódmező-Vásárhely** rendezett tanácsu vs. a Hód tava s az alföldi vasut m. 49,153 l. E nagy és nevezetes város főleg az újabb időben nagy haladást tanusít egy a szellemi, mint az anyagi művelődés terén. Utcái s épületei hovatovább csinosodnak; ipara s kereskedelme szembetűnőleg emelkedik. Van itt két reform., egy kath., egy luth., egy óhitű s egy zsidó templom, reform. főgymnasium csinos, emeletes épületben, derék városház, sok csinos magánépület, kir. törvényszék, járásbíróház, adóhivatal, két bank, sok olvasó kör, két kórház, csinos közkert fűrdővel, könyvnyomda és két helyi hírlap, nagy sörház, olajgyár, sok kereskedő és iparos, továbbá vasuti állomás, posta- és táviróhivatal stb. 14 □ mfdet haladó s igen termékeny határa sok tiszta buzát, kétszerest, árpát, zabot, kölest, kukoricát, dinnyét stb. terem. A várost nagy kiterjedésű szőlős kertek szegélyezik, melyek tetemes mennyiségű fehér és vörös bort, meg gyümölcsöt szolgáltatnak. Szarvasmarhái és lovai legszebbek az alföldön; juha és sertése is nagy mennyiségben van. A roppant határt nagy gát védi a Tisza áradásai ellen, noha a nagyobb kiöntések még így is sok kárt okoznak a városnak. Nagy számú tanyáin kívül vannak népes pusztái is, mint: Gorzsa és Mártély kertész telepek; továbbá: Batida, Sz. Király, Férge, Sz.-Erzsébet, Csomorkány, Tótkutas, Feckés, Rárós, Sót és Körtvélyes, melyek mind mennyi elpusztult községek maradványai. Ezek közül az utolsó a Tisza partján fekszik s jelentékeny halászatá, fakeskedése és réve van. Még Csomorkányon is láthatók az egykori templom romjai. A h.-m.-vásárhelyi baromvásárok ország-szerte híresek. Mágocs önálló pusztá és adóközség a hn. ér m. 2421 l. s nagy és termékeny határral, melyben a tanyákon kívül Lászlótelek, Lajosszállás, Lajostanya, Zoltántér, Árpádhalom, Szendrei, Ördögös és Árpád-v. Héthalom nevű nagy majorok vannak mindannyi nagy mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. Királtság nagy pusztá buzatermesztő

tés- és barom- s juhtenyésztéssel. K e n y e r e - T é g l á s önálló pusztá és adóközség 98 l. s termékeny határral.

10. **Csanádmegye** Békésmegyén alul Csongrád és Aradmegyék közt fekszik. Egyike a legszabálytalanabb alakú megyéknek; csupán déli határa közli az egyenes vonalhoz, a mennyiben ez a nyugoti irányban csekély hajlásokkal futó Maros folyóra dül. E megyét a terület-rendező törvény alapján a változás érte, hogy Földvár község és a Székegyházi pusztá innen Békésmegyéhez csatoltatott, minek folytán Csanád megye mintegy 1 □ mfdnyi területtel s 1500 magyar lakossal fogyott. Mai területe így mintegy 27½ □ mfd, lakosságának száma pedig 94 ezer lehet. Felszine merő rónaság kiváló termékenységi fekete-agyag-talajjal. Egyetlen folyója a Maros, mely, mint már fentebb érintve volt, a megyének csupán déli széleit mossa s olykor áradásokkal is rongálja. Egyéb vízei a Maros mentén levő mocsárok s bent a megyében nehány, időszaki vízzel bíró ér. Jó ivó vize csak helyfel-közzel található. Éghajlata alföldies és mind a tenyésztetre, mind az egészségre kedvező, de ez utóbbi tekintetben csak a száraz években, mert nedves években a meg-negszáporodó mocsárok kigőzölgése lázas járványokat idéz elő. Főtermékei: buza, rozs, kukorica, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, köles, kender, kerti szőlő, dohány és sok takarmány, de fája igen kevés van úgy, hogy a nép szalmán, kórón, nádon és trágyatőzegen kívül egyéb tüzelőt alig használ. Állattenyésztése virágzó. A makói szép szarvasmarhák országshíresek. Szintén tetemes a lótenyésztés is, melynek emelésére nagy hatást gyakorol a mező-hegyesi állami ménes. Sok a juh és sertés is, valamint a házi szárnyasok minden neme. A vadak közt legszámasabbak a vízi madarak. Ipara s kereskedelme aránylag csekély. A lakosság vegyes. Legszámasabb a magyar elem (45,000), meg az oláhság (20,000) ezeken kívül kevés tót és német is lakik e megyében. A közlekedést többé-kevésbé alkalmas országutak közvetítik. Vízi útja a Maros, mely azonban tulnyomólag csak tutajozásra használta-tik. Táviró vonala csak rövid van. A megyei gyűlések Makón tartatnak. Van Csanádban 58 község (és pusztá), melyek közül említendőbbek a következők:

Makó rendezett tanácsu vs. és a megye székhelye közel a Maroshoz, Szeged-

től keletre s 3 mfdnyire 27,450 magyar l. Három részről áll, u. m. Bujáki, Szent-Lőrinci és Ujvárosi részről. Van itt ref., kath., óhitű, luth. és zsidó templom, ref. kis gymnasium (csinos, emeletes épületben), megyeház, püspöki kastély nagy kerttel, sóház és több csinos magánépület; továbbá kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, fakereskedés stb. A lakosok részben iparral, főleg pedig mezei gazdálkodással foglalkoznak. Természetnek sok búzát, kétszerest, kukoricát, tömördek zöldséget (főleg híres hagymát), sok gyöngé bort és gyümölcsöt; tenyésztnek sok és szép szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést. Közül három □ mfdnyi határában több nagy pusztá (Csókás, Dál, Kis-Makó és Tőmpös) van, melyek többnyire ele nyészett falvak helyét foglalják el. Tanyáinak száma igen nagy. A várost a Maros áradásai ellen erős gát védelmezi. Kutjai rosak levén, a város nagyobb része a Marosból látja el magát ivó vízzel. A pátfalva fu. a Maros m. 4000 magyar l., r. kath. templommal, sok gazdasági épülettel, postahivatallal. Határa felette termékeny. Van sok szőlőskertje, jeles marha- és lótenyésztése. Béka (hajdan Bekenfalva) pusztai fu. az előbbi szomszédjában 133 l. s szintén igen termékeny határral, melyen hasonló nevű nagy pusztá van. Nagy-Lak mvs. a Maroshoz közel 9661 magyar, tót és oláh l., luth., gör.-kel., gör.-egyesült és kath. templommal, sok uradalmi épülettel, postahivatallal, járásbíróssággal s igen nagy termékeny határral, melyen tömördek buza, kétszeres, kukorica és zöldségféle terem, sok szarvasmarha, juh, sertés és roppant számú házi szárnyas tenyészik. Tüzi és épületfát sokat szállítanak ide a Maroson, melynek áradásai ellen itt is erős gát van emelve. Ide tartozik. Tóviskes nevű nagy pusztá. Csanádpalota fu. az előbbtől északra 4013 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, urasági épületekkel, kitűnő nagy határral, mely minden gabbanemet gazdagon terem, s nevezetes ló-, szarvasmarha-, juh- és sertésenyésztéssel. Terembora s gyümölcsé is. Alberti pusztai fu. 836 tót l., luth. templommal s jó határral. Ambrózfalva pusztai fu. 861 tót s magyar l., luth. templommal s kendertermesztéssel. Földéák fu. 2952 magyar l., kath. templommal, mely dombon álló régi gótépitmény, búzán kívül terem sok dohányja, bora és nádja. Hozzá

tartozó nagy puszták: Héthalom, Szárazér és Földeák. Kis-Királyhegyes pusztai fu. 617 magyar l. s jó határral. Nagy-Királyhegyes nagy pusztá 299 magyar l., buza- és dohánytermesztéssel s baromtenyésztéssel. Kis-Lele pusztai fu. 482 magyar l. Kópáncs és Nagy-Lele népes és termékeny puszták 310 magyar l. E két pusztá képezi a csanádi püspök uradalmát (11,158 katasztr. hold.) Nagy-Majláth pusztai fu. 669 magyar l., ref. templommal, jó határral, buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. A Székesháza nevű pusztá a területrendezés előtt ide tartozott. Pitvaros pusztai falu 2257 tót s magyar l., luth. templommal, postahivatallal s buza- és dohánytermesztéssel. Kövegymednyánszkiháza pusztai fu. 605 l., buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Sajtény (v. Sajtin) fu. a Maros mellett 3980 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral, sok réttel és legelővel. **Batonya** mvs. 8642 magyar, oláh és szerb l., kath., reform., gör.-kel. és zsidó templommal, járásbíróssággal, adó- és postahivatallal, több csinos épülettel, igen nagy, de közepes termékenységi határral, melyben **Tompa** nevű nagy pusztá van. A várost kiterjedt szőlőskertek környezik. **Tornya** mvs. Batonyától d.-keletre s 2 mfdre 2317 magyar, szerb, oláh s német l., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, csinos kastélylyal s gazdag határral, melyben **Varjasháza** és **Vizes** nevű puszták vannak. **Marcibány-Dombegyháza** pusztai fu. 835 magyar l., kath. templommal s termékeny határral. **Mattenkloi-Dombegyháza** pusztai fu. 229 magyar l. s szintén jeles határral. Van postahivatala is. **Pusztadombegyháza** pusztai fu. 1193 magyar l. **Reformatus-Dombegyháza** pusztai fu. 294 magyar l., reform. templommal s buzatermesztéssel. **Kervermes** pusztai fu. 3068 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, szép kastélylyal, marha- és lótenyésztéssel s dohány- és buzatermesztéssel. Határában hasonló nevű pusztá van. **Mezőhegyes nagy pusztá** 1100 magyar s német l., postahivatallal, igen nagy és termékeny határral s híres kir. katonai ménés intézettel, mintagazdasággal. Ide tartozó kisebb puszták **Kis-Kamarás** és **Fecske** s. Még **Pereg** pusztá is ide tartozik, de ez már a szomszéd Aradmegye határán fekszik.

Kis-Iratos pusztai fu. 1988 magyar l., kath. templommal s jelentékeny ló-, szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. Határában hasonló nevű népes pusztá van. **Mező-Kovács háza** pusztai fu. 3392 l., kath. templommal, postahivatallal, nagy és gazdag határral, melyben **Kis-Kovács háza** nevű pusztá van. **Reformatus-Kovács háza** pusztai fu. 691 magyar l., ref. templommal, szintén nagy és termékeny határral. **Tót-Kovács háza** pusztai fu. 651 tót s magyar l. **Kunágotá** pusztai fu. 1402 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, nagy buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Szomszédos ezzel **Kunágotá** önálló pusztá 552 magyar l. s nagy mezőgazdasággal. Szintén határos vele **Kupa** nagy pusztá 399 magyar lakossal. **Apáca** pusztai fu. a megye északi részében 2344 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, **Kis- és Nagy-Apáca** nevű pusztákkal, dohánytermesztéssel s nagy barom- és juhtenyésztéssel. **Földvár** pusztai fu. 1189 magyar l. s hasonló nevű pusztával. **Magyar-Bánhegyes** pusztai fu. 1209 magyar l. s jó határral. **Tót-Bánhegyes** 1617 tót l., luth. templommal s nagy határral, melyben **Bánhegyes** nevű pusztája van. **Dombiratos** pusztai fu. 1107 magyar l., nagy határral s hasonló nevű pusztával. **Kaszapereg** igen szép és gazdag pusztá 649 magyar l. s nagyon termékeny határral. **Magyar-Csanád** fu. Makóhoz közel 2512 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s nagy határral, melyet azonban a Maros áradásai gyakran fenyegetnek. 1046-ban a rendék itt választák a letett Péter helyére I. András királylyá.

11. **Aradmegye** Csanádtól keletre terül el a Maros mentén hosszas négyszög alakban, melynek azonban északi és nyugati határvonala mélyen be van vágva. Aradmegyén a területrendező törvény jelentékeny módosítást ejtett mind területét, mind népességét illetőleg. Előbb ugyanis e megye 104.⁴⁰ □ mfdnyi területen 304,713 lakost (1870. népszáml.) számlált; az említett törvény azonban a szomszédos Zarándmegyét eltörölve, annak nagy-halmágyi járását négy község kivételével ide kapcsolta, minek folytán a megye területe 6.¹⁸ □ mfdel, lakossága pedig 16,423 lélekkel szaporodott. Mátéhat Aradmegye kiterjedését 110.⁶⁴ □ mfdre, népességének számát pedig meg-

1872-án
falu

közelítőleg 321,136 lélekre tehetjük. A megye felszíne nyugoton és északnyugoton termékeny rónaság, a keleti nagyobb ($\frac{2}{3}$ -nál több) részen ellenben változatos hegyvidék, mely nyugatról kelet felé folyton emelkedik, míg nem a Bihar- és Érchegységben, melyek jórészt épen a határt lelik el, jelentékeny magasságot ér el. E hegyvidék két főcsoportra tagozódik el, melyek közül a felső, a M ó m a K o d r u, a Fekete- és Fehér-Körös völgyei közt nyulik Borosjenő határáig északnyugoti irányban egy főlánccal, de több oldalnyulvánnyal, melyek nagyobbára csekély emelkedésűek és szőlővel borítottak, míg a keleti magasabb részt erdők fedezik. Nevezetes e hegységben a K a m p a n e s z k a szikla barlang és a kalugyeri időszak forrás (váltó forrás); alább a Fehér-Körös és a Maros közén a másik terjedelmes csoport, a D r o c s a - H e g y i s hegység nyomul be a megyébe az előbbivel párhuzamosan és szintén elágazó nyulványokkal, melyeken Paulis, Ménés, Világos és Pankota vidékein jeles bortermő szőlők vannak. Nevezetesebb hegytömegek benne a Drocza (2652') Szlatinától északra, a Hegyis (2550') Gyoroktól keletre, s a Mokra hegy Borosjenőttől délre. Uralkodó kőzet mind a két főtömegben a mészkő, diorit, csillámpala és homokkő, s ásványokban mindakettő bővölködik. Folyói a Maros a megye déli határán, a Fehér-Körös a megye középe táján, a Fekete-Körös északon s ezek mellékfolyói a Csiger és a Tőz meg számos patak. Jelentékeny csatornája a Malomér, mely Pankota határától Siklóig tart s folyó viz levezetésére szolgálván, sok malmot hajt. Ásványos források vannak Monyáson, Pankotán, Borosjenőn stb. Éghajlata nyugoton alföldi, keleten pedig hegyvidéki, de mindenütt kellemes és egészséges. Főbb termékei: sok és jeles bor (ménesi, magyarati, világosi, gyoroki stb.) szép tiszta buza, kukorica, dohány, árpa, zab, tömördek gyümölcs, főleg szilva, dinnye s takarmánynövények stb. Fája a nyugoti részében igen kevés van. Az állattenyésztés virágzó. A rónaságok kővér legelőin inkább szarvasmarhát, lovat és juhót, a hegységekben pedig inkább juhót és sertést tenyésztnek sokat. A méhtenyésztés nagy divatban van. Az ásványország kevés aranyon s ezüstön kívül főlőzet, vasat, meszet és kitűnő tűzálló agyagot szolgáltat. Derék hámarok vannak Milován és Deznán. Az ipar és kereskedelem virágzóan mondható, kivált a városokban és bányatelepeken.

Aradon összpontosuló vasutjai (négy) Budapesttel, Temesvárral s Erdélylyel kötik össze. Országutjai eléggé jó karban tartatnak. Vizi útul csak a Maros említhető. A lakosság többnyire (mintegy 63—65%) oláh; a magyarság száma mintegy 40 ezer; a többi népség leginkább német, kevés tóttal és cigánnyal vegyesen. Vallásra nézve a többség a gör.-keleti egyház hive; ezeken kívül legszámosabban vannak a r. katolikusok; vannak továbbá reformátusok (12—14 ezer), ágost. evangélikusok (3—4 ezer), gör.-katolikusok (1500—2000) és zsidók (3—4 ezer). Van e megyében 1 szab. kir. város és 293 község (és kapcsolt község). A megyegyűlések Aradon tartatnak. Említendőbb községek itt:

Ó-Arad csinosan épült szab. kir. város és gör.-nem-egyesült püspöki és megyei székhely a Maros jobb partján s a tiszavidéki, arad-temesvári, arad-gyulafehérvári vasutak csomópontján 32,726 magy., német, oláh és szerb lakossal. A belvároson kívül van 5 külvárosa. Aradot számos szép köz- és magánépület díszesíti, melyek közül kiemelendőbbek: a r. kath., gör.-kel., reform., luth., zsidó és gör.-kath. templomok, a pompás állami gymnasiumi épület, a püspöki palota, a megyei és városház, a színház, több nagy vendégház, több kincstári épület, kórház stb. A többé-kevésbé csinos utcákat gáz világítja, a főutcán pedig lóvonatu vasút fut végig egészen a pompás vasuti állomásig. Intézetei közt nevezetesebbek az állami gymnasium és tanítóképző intézet, gör.-kel. seminarium, polgári iskola, zenekiskola s több művelődési és emberbaráti intézet. Említést érdemelnek könyvnyomdái, könyvkereskedései és helyi hírlapjai. A megye törvényhatóságán kívül székel itt egy kir. törvényszék, járásbíróság, pénzügyi igazgatóság, adóhivatal, dohánybevéltő hivatal, só- és gazdasági hivatal, fémjelző és pénzügyőri biztosító állomás, ipar- és kereskedelmi kamara, gazdasági egyesület, állami építészeti és folyméternöki hivatal, katonai ezred (33. sz.) székhely, honvéd zászlóalj (12. sz.) törzsszállomás, és végül posta- és táviróhivatal. Ipara és kereskedelme kiváló fontosságu. Van több gyára és számos előkelő kereskedése. Iparának főbb czikkei liszt, szesz, bőr és bőrárúk, gyertya, szappan, ruházati és gazdasági czikkek, fa- és fémművek stb.; kereskedelmének főbb czikkei pedig búza s általában gabnaneműek, bor, gyapjú, nyers bőrök, méz,

Mar. új.
1857. 465.

No, híven!

serte, gubacs, fa, só stb. Országos vásárai, főleg gyártmányok és fenyőzési cikkekre nézve igen fontosak és népesek. Közel harmadfél □ mfdnyi határa igen termékeny s a baromtenyésztésre is alkalmas. Arad általában úgy szellemi, mint anyagi műveltségét tekintve, első rendű vidéki városaink közé tartozik. Egy fahíd vezet innen át a folyó bal partján fekvő Arad várába. Ez mindjárt a Maros mellett lapályon s négyszeg alakra van építve s erős sánczokkal, bástyákkal és két kapuval ellátva. Fontos erősség, 1848—49-ben fontos szerepet játszott mind mellettünk, mind ellenünk. E vár alatt végeztetett ki 1849. okt. 6. a tizenhárom magyar vértanu, név szerint: gr. Vécsey Károly, Aulich Lajos, Török Ignác, Lahner György, Pöltenberg Ernő, Nagy Sándor József, Knezhik Károly, gr. Leininger Károly és Damjanics János kötél által, Kiss Ernő, Desseffy Arisztid, Lázár Vilmos és Schweidel József pedig golyó által. Ó-Bodrog fu. a Maros m. 247 szerb l., óhitű templommal s kalugyer zárdával. Magyar-Pécska mvs. közel a Maroshoz, Aradtól nyugatra 7491 magyar l., kath. és zsidó templommal, járásbírsággal, postahivatallal, csinos városházzal s derék kamarai épületekkel. Nagy határa igen kitűnő. Terem sok búzája, bora; van elég legelője és erdeje; szarvasmarhát sokat és szőpet tenyészt. Erdejében egy római sáncznak, két templomnak és egy mecsetnek maradványai láthatók. Élénk vásárai közt nevezetes a Sz-György napi »ceselédvásár,« melyre nagy távolról eljárnak a gazdák s bérleők férfi és nőcselédek fogadására. Oláh-Pécska (Régebben Rácz-P.) mvs. az előbbi tőzomszédjában s attól csak egy utcza által elválasztva, 6745 oláh, magyar és szerb l. Van egy óhitű temploma s hasonlóan igen nagy határa, mely szintén bőven terem minden gabnafélét, szőlőt és gyümölcsöt; egy része azonban igen vízenyős s így inkább csak legelőül és kaszálólul szolgál. E két községből egy komp közvetíti az átkelést a szomszéd Temes megyébe. Oláh-Pécskához Basarág, Csála és Szent-Tamás nevű nagyobb puszták tartoznak. Szemlak mvs. az előbbiektől nyugatra, a Maros jobb partján 4910 magyar, német s oláh l., óhitű, luth., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s nagy és kitűnő határral, mely főleg búzát és kukoriczát terem legtöbbit. Baromtenyésztése is jelentékeny. Vásárai látogatottak. Kis-Pereg fu. 2000 magyar ref. l., kik a mult század vé-

gén (1778) költöztek ide Szabolcs vármegyéből, Egyekről. Van derék ref. temploma s igen jó határa, melyen a lakosok jeles búzát és kukoriczát termesztnek és szép fajtájú szarvasmarhát tenyésztnek. Ide tartoznak Kis-Új-Pereg, Nagy-Pereg (a mezőhegyesi kir. ménés tulajdona) és Szionda nevű nagy puszták, mind igen kitűnő földdel. Német-Pereg fu. 1082 német s magyar l. s jó határral. Forrai Nagy-Iratos pusztai fu. 1148 magyar l. s termékeny határral. Kis- és Nagy-Varjas pusztai faluk 855 magyar l. s dohánytermesztéssel. Szent-Leányfalva pusztai fu. 1032 magyar l., ref. templommal s termékeny határral. Fakert pusztai fu. 902 magyar és sváb l., kath. templommal és baromtenyésztéssel. Kurtics mvs. és vasúti állomás a szolnok-aradi vasut m. 4501 oláh, magyar és sváb l., óhitű és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal. Határa igen nagy és bőtermő. Van sok dohánya, szarvasmarhája és juha. Szent-Márton fu. 2530 sváb l., kath. templommal, postahivatallal és igen jó határral. Mácsa fu. közel a szolnok-aradi vasúthoz 3244 oláh, magy. és sváb l., óhitű templommal, postahivatallal, gazdag határral és juhtenyéssel. Almás-Kamarás fu. 1580 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. Nagy-Kamarás pusztai fu. 1715 oláh s magyar l. s jó határral. Bodzás-Medgyes pusztai fu. 2625 magyar l. Nagy és termékeny határa sok gabnafélét és dohányt szolgáltat. Elek mvs. közel a szolnok-aradi vasúthoz 4583 német, oláh és magyar l., kath. és óhitű templommal, postahivatallal s ötödfél □ mfdet haladó határral, melyen sok búzát, kukoriczát és kerti bort termesztnek és szarvasmarhát tenyésztnek. Ottlaka (v. Ottlaka) fu. az előbbi felé keletre a Bugyér vize m. 2963 oláh és magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy határral, melynek azonban mintegy 1/-e szikes és vízállásos. Ide tartozik Eperjes nevű szép pusztá. Nagy-Pél fu. az előbbi felé ész.-keletre 1671 oláh és magyar l., oláh templommal és termékeny határral. Gyula-Varsánd fu. Békés Gyulához közel, a Fehér-Körös m. 2396 oláh s magyar l., óhitű és kath. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Gelvács nevű nagy pusztá van. A különben is sikeres gazdálkodást jelentékenyen elősegíti az itteni urasági mintagazdaság, mely egyszerűsödés jeles barom-, juh- és

sértéstenyésztést üz. A Körös sok halat szolgáltat. Van a faluban egy csinos kastély, melyet nagy díszkert vesz körül. **Fekete-Gyarmat** fu. a Fekete-Körös m. 1458 magyar l., ref. templommal s szép nagy határral, melyet a Körös gyakran rongál. Jcles szántóföldjei és legelői mellett van egy szép tölgyes erdeje is. **Nagy-Zerénd** (v. Zerind) mvs a Fekete-Körös m. 2050 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s több urasági épülettel. Nagy róna határa igen termékeny, de sok helyt vizenyős. Terem sok búzája s kukoriczája. Szépen van legelője és erdeje is. **Bél-Zerénd** fu szintén a Fekete-Körös m. 520 magyar l., ref. templommal, igen jó határral, barom- és sertéstenyésztéssel s nagy erdővel. Határában futnak össze a Körössel a Szartos, Töz és Leveles nevű kis folyók s ezek közén van a Kalakampós tó. **Vadász** fu. az előbbtől keletre 2504 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal s postahivatallal. Van benne egy szép úri lak. Róna határa nagy és termékeny, de árvizektől gyakran szenved. **Miske** fu. a Töz folyó m. 1967 oláh és magyar l., oláh templommal, nagy határral s **Livadia** és **Tresztia** nevű vagy pusztákkal. **Ágya** fu. a Töz folyó m. 1554 magyar l., ref. templommal s igen jó határral, mely az árpán kívül mindent dúsan megterem. Erdejében a lakosok sok szenet égetnek. **Szintye** fu. 931 oláh l., kik sok búzát, kukoriczát termeszteneek s barmot tenyészteneek. **Kis-Jenő** mvs. a Fehér-Körös m. 2174 magyar s oláh l., kath. és oláh templommal. Van itt kir. járásbíróság, adó- és postahivatal, nagy szeszgyár, sörház és sok szép uradalmi épület. Jelentékeny határa közepes termékenységű. Ide tartozó puszták: **Bükköny**, **Darvastó**, **Horgastó**, **Korhán**, **Ós** és **Samhid**. Kis-Jenő főhelye a József főherczeg Arad megyei nagy uradalmának. **Széknádvár** fu. az előbbtől nyugotra 4794 magyar s oláh l., óhitű s kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyen minden gabbanemet, kivált sok zabot, továbbá sok káposztát s gyümölcsöt termeszteneek; erdője jó nagy. A határt a Bugyér vize folyja át. Maig is láthatók itt még Trajanus árkanak a nyomai. **Erdőhegy** fu. 1862 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal. Szép róna határa igen termékeny. **Sikló** mvs. a Fehér-Körösbe szakadó Malomárok és egy tő partján, mely bent a községben foglal helyet. Van 2880 oláh s magyar l., oláh temploma, posta-

hivatala, jó malma a Malomárkon s nagy és termékeny határa, melyet több tanyán kívül **Botos**, **Kéthalom**, **Bodzás** és **Sikló** nevű nagyobb puszták élénkítenek. Egy régi vár falainak és sánczainak maradványai láthatók itt. **Nadab** fu. 2187 oláh s magyar l., oláh templommal s igen jó határral. A Malomárkon itt is derék malom van. **Csente** (vagy Csintye) fu. 1504 oláh l. s nagy határral. **Simánd** mvs. Kis-Jenőtől délre 2496 oláh, magyar és sváb l., oláh, kath. és zsidó templommal s postahivatallal. Van több szép uradalmi épülete, pálinkafűző s sörháza. Nagy róna határa igen szép búzát és jó káposztát terem. Barom- és sertéstenyésztése igen jelentékeny. Vásárai látogatottak. **Ó-Fazekas-Varsánd** fu. 1050 oláh s magyar l. **Új-Fazekas-Varsánd** fu. 1220 magyar l., luth. templommal s jó határral. **Ó-Szent-Anna** mvs. 4173 oláh, magyar, sváb l., oláh templommal s dohánytermesztéssel. **Új-Szent-Anna** mvs. az előbbi tőszomszédjában 4810 magyar s német l., kath. templommal s postahivatallal. Róna határa (az előbbiével együtt) igen termékeny. Van szép búzája, kukoriczája, jó keri bora és dohánya. **Kerek** fu. 1846 oláh s magy. l. s termékeny határral. **Pankóta** mvs. igen szép vidéken, a Malomér m. 4480 magyar s oláh l., kath. ref. és oláh templommal, adó- és postahivatallal. Határa részben termékeny róna, részben hegyes. Búzája, bora egyiránt jeles. Van egy jelentékeny szeszgyára igen szép szökőkuttal s több csinos épülete. Búzavásárjait messze földről látogattják. **Szöllős-Csigerel** kettős fu. Pankótától északra a Csiger folyó és a Malomér m., mely utóbbi az előbbi fölött egy hidasatornán foly tovább a Fehér-Körös felé, mely a határnak csak szélét érinti. Van 2358 oláh s magy. lakosa, oláh temploma, egy nagy vízi malma, kőhidja a Csigeren s igen jó róna határa, mely igen szép búzát s kukoriczát stb. terem. A lakosok közül sokan foglalkoznak méhtenyésztéssel és ácsmunkákkal. **Zaránd** mvs. a Fehér-Körös m. 2973 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s igen jó róna határral, melyen derék erdő is van. Régi várának csak nyomai láthatók. Téli sertésvására igen híres. Van egy szeszgyára is. **Kerülő** s fu. Zarándtól északra 2454 oláh s magyar l., oláh templommal s nagy határral. **Seprős** fu. a Töz folyó és a Darvas tó m. 4118 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy határral. A

lakosok főleg marha- és sertésenyésztéssel és faeszközök készítésével foglalkoznak. Erdője nagy van. **Talpas** fu. a Fekete-Körös m. 2110 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy róna határral, melyen közepes szántóföldek és rétek mellett jókora tölgyes erdő van. Sertés- és marhatenyésztése virágzó. **Barakony** fu. 1715 l. s oláh templommal. Sok sertést és marhát tenyészt. **Somoskesz** fu. 1905 oláh l. **Csermő** fu. a Tűz vize m. 2728 oláh s magyar l., oláh és kath. templommal, postahivatallal s nagy és róna határral, melyen sok sertést és szarvasmarhát tenyésztettek. **Gurba** oláh fu. 1730 l., oláh templommal s termékeny határral. **Sikula** fu. 3451 oláh s magyar l., oláh templommal s szép róna határral. **Boros-Jenő** mvs. a Fehér-Körös m. 4427 oláh s magyar l., óhitű és r. kath. templommal s több csinos épülettel. Van itt járásbíróság, adó- és postahivatal. Nagy határa részben hegyes, de általában igen termékeny; gabnaneműeket bőven szolgáltat. Legelői s rétjei igen jók; erdeje nagy és gyönyörű. Alacsony szőlőhegyein igen jó bor és sok gyümölcs terem. Régi és sok ostromot kiállott várának ma csak részei állanak, de lakható állapotban. A magyarság itt a török dúlások idejében gyérült meg. **Boksze** fu. a Fehér-Körös m. 1977 oláh s magyar l., gör-kel. és gör-egyesült templommal s postahivatallal. Határa nagyobb részt hegyes. Van bora, erdeje s baromtenyésztése. **Monyoró** fu. a Fehér-Körös m. 775 oláh és sváb l., oláh templommal s jó határral. **Algyest** fu. a Fehér-Körös m. 940 oláh s magyar l., oláh templommal s hegyes határral. **Borossebes** mvs. a Fehér-Körös m. 1885 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal, postahivatallal s hegyes völgyes határral, mely bort s fát bőven szolgáltat. A lakosok gyümölcscsel, fával és cserépedényekkel kereskednek. **Doncsén** fu. 290 oláh l. **Kertes** fu. erdős hegyes vidéken a bihari határ m. 780 oláh s magyar l., oláh templommal s jó nagy határral. **Szuszán** oláh fu. magas bércek között a bihari határ m. 485 l., oláh templommal és sok erdővel. **Monyásza** (Menyháza) fu. az előbbtől keletre szintén magas hegyek közt 574 oláh, német, magyar és tót l., óhitű és kath. templommal. Van nevezetes meleg ásványos forrása és fürdője, vashányája és hámora. Lakosai meszet is égetnek. Utolsó postája **Dézna**. **Ravná** oláh fu. az előbbi szom-

szédjában 540 l. s oláh templommal. **Dézna** mvs. igen hegyes vidéken 1190 oláh, német s magyar l., oláh templommal, postahivatallal, nagy erdőséggel, vashammorokkal s ásványos vízzel. Régi, hegyen állott várának csak romjai láthatók. **Bőköny** v. **Buttyin** mvs. a Fehér-Körös m. 3313 oláh, magyar és sváb l., oláh, kath. és zsidó templommal, járásbíróssággal s adó- és postahivatallal. Hegyes határában sok az erdő és szilvás. Van egy jó kőbányája. **Kiszindia** oláh fu. az előbbtől délre, igen erdős bérceken 1626 l. s igen nagy határral. **Zöldes** oláh fu. a Fehér-Körös m. 681 l. s erdős határral. **Csil** (v. **Al-Csil**) mvs. Fehér-Köröstől balra erdőkkel borított bércek közt 897 oláh s magyar l., oláh templommal s postahivatallal **Diecs** oláh fu. a Fehér-Körös m. 1233 l. s nagy erdőséggel, melyben sok szentet égetnek. **Jószás** oláh fu. a Fehér-Körös m. 345 l. s bércecs, erdős határral. **Jószás hely** oláh fu. az előbbi mellett 528 l. s oláh templommal. **Pleskucá** oláh fu. a Fehér-Köröstől jobbra 562 l. s oláh templommal. Erdeje ennek is sok van. **Csucs** oláh fu. 842 l. s erdős bércecs határral. **Nagy-Halmagy** mvs. közel a Fehér-Köröshöz 1301 oláh s magyar l., gör-kel. és gör-egyes. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal s igen bércecs erdős határral. **Kishalmagy** fu. az előbbi szomszédjában 1074 oláh l. s csekély, de erdős határral. **Pojenár** oláh fu. 420 l. **Ocs** fu. a Fehér-Körös m. 450 oláh l. **Bálytele** oláh fu. a Fehér-Körös m. 117 l., nagy erdővel és szénégetéssel. **Musztésd** oláh fu. a Drocsa-hegy alatt igen zordon vidéken 399 l. s oláh templommal. **Vassója** oláh fu. Bőkönytől délre erdős bércek között 674 l., kik szentet égetnek s faeszközöket készítenek. **Nádas** fu. a Csiger vize m. 2251 oláh, magyar és német l., oláh templommal s igen nagy bércecs határral, melynek legnagyobb részét erdőség borítja. Ez erdőség kedvéért létesült itt mostanában egy jelentékeny gyártelep, melyben egy lajhántuli részvénytársaság kénizett főleg padló deszkát és padlóköcskét. **Taucz** fu. egy szűk völgyben a Csiger vize m. 2486 oláh s magyar l. s oláh templommal. Nagy határa sovány földű, de gyümölcsöt igen bőven terem. Hegyeiben gazdag vasércbányák vannak. Közéleben három régi várromjai láthatók. **Silingyia** fu. a Csiger vize m. 1028 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s pokróczké-

szítéssel. Hegyein jó bor és gyümölcs terem. A **p a t e l e k** (v. Mokra) fu. a Mokrahegy alatt 1282 oláh, magyar és tót l., részben róna határral s igen jó borral. Van oláh, kath. és luth. temploma. **T e r n o v a** (hajdan Egres és Almás) völgyben fekvő oláh fu. az előbbi szomszédjában 2307 l., kik főleg fával és mésszel járnak kereskedni. **M a g y a r á t** fu. Pankotától délkeletre igen szép vidéken 2491 oláh, s magyar l., oláh templommal s híres bortermesztéssel. Közepes minőségű szántóföldjei buzát, kukoricát és zabot teremnek. A **g r i s** oláh fu. az előbbitől keletre 296 l. híres mésszégetéssel. Csake nevű hegyén egy régi vár romjai láthatók. A **r a n y á g** oláh fu. az előbbi m., a Hegyis (v. Hegyes) bérc alatt 891 l. s nagy határral, melyet jobbadán erdőség borít. **M u s z k a** oláh fu. Magyaráttól nyugatra 1076 oláh s magyar l., oláh templommal s igen jó határral, melynek legfontosabb terméke az itteni jeles fehér bor. **G a l s a** fu. az előbbi szomszédjában részben róna határral, melyet a Zsimbolya nevű ér szel át. Van 2355 oláh s magyar lakosa, kik bort, buzát, kukoricát, szilvát, dohányt s kendert termesztnek. Valamivel alább esik **Világos** régi s gyönyörű fekvésű mvs. Aradtól ész.-keletre ott, a hol a síkság a hegységbe olvad. Ilyen nevű mvs. különben kettő van egymás tőzomszédjában, u. m. **Magyar-Világos** 2114 magyar s német l., r. kath. templommal, szép kastélylyal, járásbirósággal és postahivatallal; — a másik **Ó-Világos** szintén mvs. 4648 l., kik legnagyobb részt oláhok. Van itt egy gör.-kel. és egy gör.-kath. templom. A kettő határa együtt több mint $2\frac{1}{2}$ mfd s nagyobb részben igen termékeny róna, mely egyiránt bőven terem buzát, kukoricát, kölest, krumplit, dohányt, kendert stb. A határ kisebb része hegyes kitünő bortermő szőlőkkel és nagy erdőséggel. A határbeli nagy puszták közül **Barnacel**, **Földvár** és **Barnat Magyar-Világoshoz**, **Kladova**, **Paulis**, **Radna**, **Solymos** és **Szabadhely** pedig **Ó-Világoshoz** tartozik. A határ hegyes részén emelkedik az emlékezetes világosi vár pusztuló falakkal. Legutóbbi szomorú nevezetessége ennek az, hogy 1849. aug. 13-án ezen vár alatt rakta le fegyverét a 35 ezer főnyi magyar hadsereg az orosz hadak előtt. A romladozó várból gyönyörű kilátás nyílik mind a keleti hegyes, mind a nyugoti róna táj felé. **K o v a s z i n c** fu. Világostól délre 3808 oláh s magyar l., oláh templommal és

szintén jó bortermő hegyekkel. **Gyork** mvs. az első erdélyi vasut m. 1137 magyar, német és oláh l., reform., kath. és oláh templommal, szép kastélylyal, posta- és táviróhivatallal. Részben hegyes határa kitünő bort s jeles buzát stb. terem. **M é n e s** fu. az előbbi szomszédjában 1398 oláh, magyar s német lakos, oláh templommal s részben róna, részben hegyes határral, melynek a vörös aszabor a leghíresebb terméke. A faluban több csinos uradalmi épület van. **Ó-Paulis** mvs. a Maros m. magas hegyek alatt 2186 oláh, német és magyar l., kik jeles bort, buzát, kukoricát, árpát s zabot termesztnek. A Maroson több jó malma van. **Új-Paulis** kincstári fu. a Maros és az első erdélyi vasut m. az előbbi szomszédjában 451 sváb l., kik igen jó bort, dinnyét és dohányt termesztnek. Tulajdonképen itt kezdődik a Maros gyönyörű völgye. **Radna** mvs. a Maros és az első erdélyi vasut m. gyönyörű tájon, Lippával éppen átellenben, melylyel egy jó fahíd által áll összeköttetésben. Van 2064 oláh, magyar s német lakosa, híres bucsujáró kath. zárdája (ferencrendi) szép kéttornyú templommal, oláh temploma, vasuti állomása, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, több malma s szép határa, melynek csaknem felét erdőség borítja, a többi része pedig jó közönséges bort, és kukoricát terem. Barom- és juhtenyésztése is említésre méltó. **S o l y m o s** fu. közel a Maros- és vasúthoz 1791 oláh l. s roppant terjedelmű hegyes völgyes határral, melynek nagy erdősége legszebb a megyében. Bora, gyümölcse jó. Van több malma, három kallója, kő-, ólom- és rézbánya s közelében egy meredek tetőn festői várromja, mely a Maros völgyének egyik legszebb tájképét képezi. **O t v o s** (Ódvos) fu. a Maros m. 1214 oláh s német l., oláh és kath. templommal s bérces sziklás határral, melyben főleg kukoricát és berzencei szilvát termesztnek. Erdeje nagy és szép. **K o n o p** fu. a Maros és a vasut m. 1102 oláh l., templommal, posta- és táviróhivatallal, szép határral, melyen leginkább kukoricát és gyümölcsöt termesztnek s juhot, kecskét tenyésztnek. Van egy csinos uri laka, pálinkafőző gyára s több malma. Szép erdeje igen nagy terjedelmű. **M i l o v a** oláh fu. közel a Maroshoz 532 l., oláh templommal s rézbányával és hámmal. A többnyire bányászattól élő lakosok közül sokan foglalkoznak közszerű készítésével és árulásával is. **B e r z o v a** fu. a Maros és a vasut m. 1862 oláh s német l.,

Arad-hegysége. Van. újr., 1869, 646, 655, 672.

oláh templommal, posta- és távíróhivattal. Hegyes völgyes nagy határában sok szilvát s kukoricát termesztnek, juhok, kecskét tenyésztnek. **Kapruca** fu. a Maros m. 854 oláh l. és szép szilvásokkal. **Grosu** fu. az előbbtől északra, hegyes völgyes vidéken 791 oláh l., kik szemet égetnek. **Szlátina** fu. még bentebb a hegy-ségben a Drocsa-hegy déli aljában 471 oláh l. s nagy erdőséggel. **Baja** oláh fu. az előbbtől délre 580 l. **Batuc** oláh fu. a Maros m. 434 l. **Govosdia** oláh fu. a Maros m. 669 l. szép (szoros ültetési) szilvásokkal s fontos vas-iparteleppel, nagy erdővel. **Tótvár** mvs. a Maros és vasut m. 1165 oláh templommal, postahivatallal s szép erdővel. Régi, szép fekvésű várának ma csak romjai láthatók. **Tótvár** hajdan egészen magyar község volt. **Pernyesd** oláh fu. az előbbtől északra 488 l. **Soborsin** mvs. a Maros és a vasut m. igen szép táján. Van 1407 oláh s magyar lakosa, oláh és kath. temploma, diszes kastélya szép angolkerttel, **Ivánliget** nevű vadaskertje, nagy vasuti állomása, posta- és távíróhivatala s jó határa, mely fán kívül gabnaneműt s gyümölcsöt is elég bőven szolgáltat. Erdőiben s legelőin sok kecskét tenyésztnek. **Tok** oláh fu. a Maros és vasut m. 907 l. s bérces erdős határral. Szilvái szépek és nagyok. **Szelistye** elszórtan épült oláh fu. közel a Maroshoz 401 l. Nagy erdősége mellett szántóföldjei is jók. Buzán kívül sok kukoricája és szilvája terem. **Petris** mvs. az előbbi szomszédjában északra 1477 oláh és magyar l., oláh templommal s szép hegyes-völgyes határral, melynek szántó részei tágas lapályon esnek; s jó minőségűek. Fán kívül legtöbb van itt kukorica, krumpli és gyümölcs. Vásárait a szomszédos völgyek lakosai nagy számmal látogatják. Juh, kecske itt is bőven tenyészik. **Rossia** hegyek közt fekvő oláh fu. az előbbtől északra 1356 l. s tágas határral, melyben szilván kívül leginkább kukoricát és tavaszi búzát termesztnek. Van egy jó rézbányája, két liszt- és 4 fűrészmalma. A lakosok fával, zsindelyvel és deszkával kereskednek. **Obersia** oláh fu. az előbbin felül 356 l., kik sok szilvát termesztnek s szilvapalinkát főznek.

12. **Torontálmegye** egyik legnagyobb törvényhatósága a hazának, a Marostól, tehát Csongrád és Csanádmegye déli szélétől kezdve a Tisza balpartján nyulik le egészen a Dunáig. Alakjára nézve egy hossz-as dülénnyhez hasonlít. Kiterjedés és né-

pesség tekintetében az újabb időben jelentékeny változáson ment keresztül. 1873-ban a volt német bánásgí vége zred legnagyobb része (57.11 □ mfd), 1876-ban pedig az egész nagy-kikindai kerület (8.06 □ mfd) adatván hozzá, addig is jelentékeny területe 176.37 □ mfdre (9,329,42 kilom.) növekedett. Felszíne általában rónaság, legnagyobb részt kitűnő fekete agyag talajjal, mely az egész hazában a legjobb búzát és repcét termi. Délen azonban, főleg Alibunáron alul, jelentékeny homokos területei is vannak. Vizei: északon a Maros az Aranka nevű mellékággal, nyugaton a Tisza, délen a Duna, mely Szerbiától választja el és a megye területén sok szigetet képez, kelet felől pedig a Béga, Temes, Berzava ömlenek belé s futnak át rajta a Dunába, míg a kis Karas folyó, mely szintén a Dunába szakad, Temes felé jelzi egy darabon a határt. Ezekon kívül több tó és mocsár van főleg a déli felében. Részben a folyók szabályozására, részben pedig a mocsárokat leveztetésére szolgálnak a Béga-, Berzava- és verseczi csatorna. Jelentékenyebb tavai a Fehér- és Fekete tó, nagyobb mocsárai pedig az alibunári, illancsai és dunamelléki mocsárokat. Éghajlata általában alföldi 11.6, Pancsován pedig 11.3 C°-nyi évi középhőmérsékkel; a legnagyobb hő azonban +41.3, a legalacsonyabb pedig olykor —22.5 C°-ot is elér, s így itt épen oly nagyok a hőmérsékleti végletek, mint akár a Magas-Tátra vidékein. A fagypontra aluli hőmérsékkel bíró napok számát itt átlag 73-ra, az esős napokét 96-ra, a havazó napokét pedig 23-ra lehet tenni. Az évi csapadék átlagos magassága 500 millimetryire rug. Termékenységre nézve e megye az első helyet foglalja el az országban. Főbb termékei: tömérdék tiszta buza (a kereskedésben bánásgí buza név alatt), repce, dokány (a kereskedésben s egedi dokány néven), kétszeres, zab, zöldsfélék, hüvelyes vetemények, takarmánynövények és néhol rizs is. Fája kevés van, legtöbb a Maros és Temes mellékén. A Tisza mentén csak fűzes erdők vannak. Kerti bora meglehetősen mennyiségben terem, de nem állandó. Marha- és lótenyésztése virágzó, sertése, juha szintén sok és szép. Több vidéken selyembogár- és méhtenyésztés is divatos. A vadak közül legnagyobb mennyiségben vannak vízi madarai. Piócat a mocsárokon sokat fognak. Lakossága igen vegyes. A határörvidék polgárosítása előtt volt itten magyar 16%, német 47%, szerb 20% és oláh 15%

A határőrvidék polgárosítása folytán leg-
tetemesebben a három utóbbi nemzetiség
gyarapodott. Ezeken kívül csekélyebb
számmal vannak itt bolgárok (10,000),
franciák (6000), kiket M. Terézia uralko-
dása alatt telepítettek ide, valamint tótok,
sokakok és cigányok is. Vallása néve a
többség a r. katolikus és a gör.-kel. egy-
házhoz tartozik, míg a kisebbség a gör.-
kath., protestans és mózesi felekezetek
közt oszlik meg. A lakosság főfoglalko-
zása a mező gazdálkodás, de az ipar és
kereskedelem is tetemes számú művelőkre
talál itt, kivált a nagyobb városokban s a
nagyobb folyók és vasútak mentén. Leg-
főbb közlekedési eszközök a Duna és Ti-
sza folyók s a megyét átszelő osztr. áll. mi
s valkány-perjámosi vasútak. Országútjai,
valamint csatornái is csak alsó rendű hor-
dozói a forgalomnak. Van e megyében
mintegy 226 város és falu, meg 50—60
puszta. A megyegyűlések Nagy-Becskere-
ken tartatnak. Említendőbb helységek itt:

Nagy-Becskerek rendezett tanácsú
nagy mvs. a Béga f. m., 19,666 szerb, német,
magyar, tót és oláh l., kik iparral (selyem-
termeléssel is) és földműveléssel foglal-
koznak s gabbaneműekkel, nyers bőrök-
kel és szarvasmarhával jelentékeny ke-
reskedést űznek. Van itt óhitű, r. kath.,
luth., reform. és zsidó templom, sok csi-
nos épület, megyeház, algymnasium,
színház, gazdasági egyesület, királyi tör-
vényszék, járásbíró, adó-, só-, posta-
és táviróhivatal s gőzhajóállomás. Rop-
pant (3,2 □ mfd.) határa igen termékeny;
rajta sok búzát, kukoricát stb. természe-
nek s barmot, juhot, sertést tenyésztnek.
Epreskertje legnagyobb a megyében. Vá-
sárai híresek. **Franyova** mvs. a Tisza m.
7230 szerb, német l., nagy határral, gab-
natárházakkal s ásványos forrással. Van
óhitű és kath. templom. **Zsigmondfalva** német fu. 975 l. Német-Écska
fu. a Béga folyó m. 1590 német l., kath.
templommal és kastéllyal. A Bégán győ-
nyörű hídja van. **Oláh-Écska** fu. az
elsőbbi szomszédjában 2575 oláh és szerb
l., óhitű templommal és jó határral. **Per-
laszváros** mvs. a Béga folyó m. 3434 szerb,
horvát s oláh l., óhitű és kath. templom-
mal, postahivatallal s igen nagy s termé-
keny határral. **Leopoldova** (v. Csenta)
szerb fu. 2378 l., óhitű templommal s jó
határral. **Ó-Borcsa** szerb fu. a Duna
m. 1033 l., óhitű templommal s gőzhajó-
állomással. Innen lefelé a Duna sok szige-
tet képez. **Páncsova** (v. Pančevo) sz. kir.
vs. a Temesnek a Dunába szakadásánál

13,748 szerb s német l. **Páncsova** eléggé
csinosan épült. Van sok díszes köz- és ma-
gánépülete, melyek közül kiemelendőbbek
a templomok (óhitű, r. kath., luth. és
zsidó), a reál- és polgári iskolák, a városi
kórház, a városháza, a kaszárnya és több
koronai épület stb. Van itt kir. törvény-
szék, járásbíró, kataszteri felmérési
felügyelőség, fémjelző, só-, adó-, posta- és
táviróhivatal, cukor- és selyemfonógyár,
vesztégtézet stb. **Ipára** élénk, kereske-
delme fontos főleg gabnával, fával és szar-
vasmarhával. A dunai gőzhajózásnak itt
van egyik fontos állomása. Fehértemplom
felé innen egy nagy homokisvátg terület,
melyet az ottaniak Bieleberdo-nak (Szál-
ló-homok) neveznek. **Homolica** fu. a
Duna m. 4076 német, szerb s oláh l., kath.
és óhitű templommal s igen nagy határ-
ral. **Bresztovác** fu. az előbbitől ke-
letre, a Duna mellékága m. 2406 német és
szerb l., kath. és óhitű templommal. In-
nen délre terül a Jezero nevű nagy mo-
csár. **Kubin** mvs. a Duna m. 4448 szerb,
német l., óhitű és kath. templommal, já-
rásbíróval, posta- és táviróhivatallal,
gőzhajóállomással és igen nagy határral.
Kereskedése élénk. Vásárai látogatottak.
Bavániste szerb fu. az előbbitől észak-
ra 5851 l., postahivatallal s nagy határ-
ral. **Osztrova** szerb fu. a Dunának ha-
sonnevű nagy szigetén 965 l., halászzattal
s termékeny határral. **Dubovác** szerb
fu. a Duna m. 716 l., igen nagy határral
s halászzattal. **Deliblat** fu. 3589 szerb
s oláh l., óhitű templommal, postahivatallal
s igen nagy, de homokos határral.
Gajtasol oláh fu. a Karas f. m. 369 l.
Ulm fu. 2841 oláh és szerb l., óhitű
templommal, postahivatallal s jó határ-
ral. **Károlyfalva** fu. 187 oláh l.
Alibunár mvs. a hasonnevű mocsárok s a
római sáncok m. 3706 szerb, oláh s német
l., óhitű templommal, postahivatallal s je-
lentékeny határral, melynek mocsáraiban
sok piócat és teknősbékát fognak. Itt szé-
kel egy kataszteri felügyelőség. **Neu-
dorf** (v. Novosello) fu. az előbbitől dél-
nyugotra 6747 oláh l., postahivatallal s
igen nagy határral. **Jabuka** fu. a Te-
mes folyó m. 3011 német s oláh l., kath.
templommal, nagy s jó határral s halá-
szattal. **Zrepája** (v. Crepája) fu. 4658
szerb l., kik roppant határukon sok ga-
baneműt s zöldséget termesztnek. Van
óhitű temploma s postahivatala. **Debeli-
ácsa** (v. Debeljácsa) magyar fu. 3145
l., reform. templommal, igen jó határral,
mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. A

lakosok Veszprém megyéből költöztek ide. **Antalfalva** (v. Kovacsica) 3180 tót l., járásbíróság-s postahivatallal. **Baranda** fu. a Temes f. m. 2121 szerb l. **Szakula** u. a Temes f. m. 2609 szerb l. óhitű templom- és postahivatallal. **Határa** nagy és termékeny. **Opova** fu. a Temes f. m. 3712 l. **Glogon** fu. 2761 német és szerb l. **Uzdin** (v. Uzdin) fu. közel a Temes folyóhoz 5329 szerb s horvát l., postahivatallal s igen nagy s termékeny határral. **Szamos** fu. 2270 szerb l. **Dobrica** szerb fu. közel a verseci csatornához 2679 l., postahivatallal s jeles határral. **Tamásfalva** (v. Tomasevác) fu. a Temes folyó m. 2741 szerb l., postahivatallal s nagy határral. **Jarkovac** fu. a Berzava-csatorna m. 2373 szerb l. **Margitica** fu. a Berzava-csatorna m. rével. **Illanica** u. a hn. mocsár m. **Zichyfalva** (v. Zichyháza) mvs. közel a verseci csatornához 2937 német l., kath. templommal, postahivatallal s kitűnő szántóföldek- és rétekkel. Hozzá tartoznak **Biószeg** és **Mormintye** nevű nagy puszták. **Hajdusica** tót fu. a verseci csatorna m. 1762 l., luth. templommal s **Gréda**, **Ó-Léc**, **Új-Léc** és **Mala-Megya** nevű búzatermesztő pusztákkal. **Szécsány** (v. Szécsánfalva) fu. 2122 német l., kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral. **Kanak** szerb fu. 1042 l., óhitű templommal, postahivatallal s kitűnő legelőkkel. **Horvát-Neuzina** fu. a Temes folyó m. 977 horvát l., kath. templommal s postahivatallal s igen nagy határral. **Szerb-Neuzina** fu. szintén a Temes m. 2464 szerb l., óhitű templommal s postahivatallal. Van réve s halászata. **Horvát-Bóka** fu. a Temes m. 1169 horvát l., kath. templommal s igen nagy határral. **Szerb-Bóka** fu. a Temes m. 2556 szerb és magyar l., óhitű templom s postahivatallal. **Nagy-Gáj** szerb fu. a Temes megye felőli határon 1881 l., óhitű templom- és postahivatallal. **Partos** fu. 904 oláh és szerb l. **Dolac** német fu. 1800 l., kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Csávós** fu. a Temes f. m. 1127 német és szerb l. s postahivatallal. **Szerb-Módos** mvs. a Temes f. m. 2780 szerb és bolgár l., óhitű templommal, táviró-s postahivatallal s jó határral, melyen sok eperfát tenyésztenek. **Német-Módos** mvs. amannak tőzsomszédjában 1483 német l., kath. templommal, járásbíróssággal s adóhivatallal. **Gád** fu. 975 szerb, német l., postahivatallal s igen termékeny határral.

Szent-István (v. Stefanföld) német fu. Módostól nyugotra 2329 l., kath. templommal s postahivatallal. **Határa** különösen termékeny. **Szárcsa** (Német-) fu. 1232 német l., kath. templommal s postahivatallal. **Lakosai** igen szép lovakat tenyésztenek. **Oláh-Szárcsa** oláh fu. az előbbi m. 1606 l. s oláh templommal. **Katalinfalva** német fu. a Béga-csatorna m. 2040 l., kath. templommal s jeles határral. **Magyar-Ittebe** magyar fu. a Béga-csatorna m. 2320 l., ref. templommal, postahivatallal s igen kitűnő határral. **Szerb-Ittebe** fu. az előbbi m. 4395 szerb s német l. s táviróhivatallal. **Fény** (v. Foen) fu. 2161 oláh l. s postahivatallal. **Gyülvész** oláh fu. 1352 l. **Német-Párdány** mvs. közel a Béga-csatornához 2088 német s magyar l.; kath. templommal s posta- s táviróhivatallal. **Jeles** határa kitűnő búzát, zabot, repcét és kukoricát terem. **Szerb-Párdány** mvs. az előbbi m. 1924 szerb l. **Ótelek** fu. a Béga-csatorna m. 1014 magyar l., kik sok gabnafélét termesztenek s juhot, szarvasmarhát tenyésztenek. **Magyar-Szent-Márton** fu. a Béga-csatorna m. 822 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. **Szerb-Szent-Márton** fu. az előbbi mellett 1587 szerb l., s közepes termékenységu határral. **Új-Pécs** mvs. a Temes vize m. 1885 német l., kath. templommal s posta- és táviróhivatallal. Van nagy lovaskaszárnyája és vendégfogadója. **Határa** igen termékeny. Van erdeje is. Régebben rizstermesztése is volt. **Dinyás** fu. közel a Béga-csatornához 1624 szerb l. **Horvát-Csénye** (v. Cseney) fu. a Béga f. m. 738 horvát l., postahivatallal s marha- és lótenyésztéssel. **Szerb-Csénye** fu. az előbbi szomszédjában 2291 szerb l., több csinos uri lakkal s gazdag határral. **Horvát-Kécsa** fu. közel a Béga folyóhoz 814 horvát l., postahivatallal, búza-, kukorica- és repcetermesztéssel. **Oláh- és Szerb-Kécsa** iker fu. 2611 oláh és szerb l. s kitűnő határral. **Gertyámos** fu. az osztr. államvasút m. 2795 német l., kath. templommal, posta- s táviróhivatallal s vasúti állomással. **Buzát** s zabot sokat termeszt s marhát és lovat sokat tenyészt. **Zomboly** (v. Zombolya, ném. Hatzfeld) mvs. az osztrák államvasút m. 7981 német l. Van kath. temploma, szép kastélya, vendégfogadója, járásbírósa, posta-, táviró- és adóhivatala s kitűnő nagy határa, mely leginkább tiszta búzát, repcét, zabot, árpat s kukoricát terem. **Lóte-**

nyésztése nevezetes. T a m á s f a l v a telep a Béga f. m. 1010 magyar l., kik sok bűzát s dohányt termesztnek. N é m e t - C s e r n y a fu. 2603 német l., kath. templommal s igen nagy s gazdag batárral. Szerb - C s e r n a fu. 3799 szerb l. s óhitű templommal. M a g y a r - C s e r n a fu. 3113 magyar l., kath. templommal, postahivatal- és jó határral. M o l i f a l v a (v. Molidorf) német fu. egy nagy tó m. 794 l. T ó b a magyar fu. 998 l., kath. templommal s igen nagy batárral, melyen hasonló nagy pusztán kívül több népes major van. C s ő s z t e l e k fu. 2000 német l., kath. templommal s igen termékeny határral. I d v a r n o k fu. 1000 magyar l. s kitűnő határral. I d v a r n o k - S z ő l ő s nagy és termékeny pusztá 210 német l. M a g y a r - S z t. - M i h á l y fu. Becskerektől északra 910 magyar l. s szép határral. N é m e t - E l l e m é r német fu. közel a Tiszához 1242 l., kath. templommal s postahivatallal. Szerb - E l l e m é r fu. 3117 szerb l. Szerb - A r a d á c fu. közel a Tiszához 1884 szerb l., óhitű templommal s gazdag, bár részben ingoványos határral. Csak egy útca választja el ettől T ő t - A r a d á c falut, melynek 2070 t/rt lakosa, luth. temploma, marha- és sertésenyésztése van. Lakosai sok élelmi szert hordanak Becskerekre. K u m á n (v. Kumánd) szerb fu. közel a Tiszához 4937 l., óhitű templommal s igen termékeny határral. M e l e n c e mvs. 8156 szerb l., óhitű templommal s posta- s táviróhivatallal. Roppant határán tömérdek bűzát termesztnek s nagy mennyiségű szarvasmarhát tenyésztnek. T o r d a fu. 3857 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. B a s a h i d fu. 3727 szerb l. s postahivatallal. Ú j - v. T ö r ö k - B e c s e mvs. a Tisza partját 7193 magyar és szerb l. Ez a város a magyar birodalomnak egyik legfontosabb gabnapiacza. Van itt kath., óhitű és zsidó templom, járásbíróház, posta- s táviróhivatal, gőzhajóállomás, sok gabnatarház, egy szép kastély, nagy vendégfogadó és sok csinos magánépület. Ide tartozik B o r j a s nevű pusztá, meg a Tisza szomszédos szigete, melyen az egykori becei vár romjai láthatók. K i s - B i k á c s pusztai fu. 517 magyar s német l. N a g y - B i k á c s vagy K a r á c s o n f a l v a pusztai fu. 658 magyar s német l. Miudkettő sok gabnafélélt termeszt. B e o d r a mvs. nem messzire a Tiszától 4025 magyar és szerb l., óhitű, kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, szép kastélylyal s igen jó határ-

ral, melyben öt nagy pusztá van. Bűzája tömérdek terem. A k á c s pusztai fu. közel a Tiszához 520 magyar l., luth. templommal s bűzatermesztéssel és halászat-tal. B o c s á r fu. 2827 szerb, magyar s német l., kath. templommal, postahivatallal, szép kastélylyal s igen termékeny határral, melyben J ó z s e f h á z a nevű nagy pusztá van. M a g y a r - P á d é fu. a Tisza m. 1601 magyar l., kath. templom-, postahivatallal és gőzhajóállomással. Szerb - P á d é fu. az előbbi szomszédjában 1668 szerb l., óhitű templommal s hasonlólag termékeny határral. T i s z a - S z e n t - M i k l ó s fu. a Tisza m. 3150. magyar, szerb és német l., kath. és óhitű templommal, postahivatallal s igen jeles határral. N a g y - K i k i n d a csinos mvs. az osztr. áll. vasút m. igen nagy kiterjedésű s termékeny határral és 18,834 szerb, német s magyar l., kik részint iparral s kereskede-
dással, részint pedig szarvasmarha- és juh-
tenyésztéssel, selyemtermeléssel, valamint
búza-, repce- és bortermesztéssel foglal-
koznak. Itt székel a volt nagykikindai
kerület, mely ma a megyébe van keblezve.
Van Kikindán óhitű, kath. és zsidó tem-
plom, szép városház, nagy vendégfogadó,
továbbá kir. törvényszék, járásbíróház,
adó-, posta- és táviróhivatal. Vasúti állomá-
sa fontos. A várost környező szőlők és
epreskertek nagyon gondosan ápolatnak.
S z e n t - H u b e r t (v. Nagy-Oroszi) né-
met fu. az osztr. áll. vasút m. 1426 l.,
kath. templommal, posta- és táviróhiva-
tallal. Vasúti állomás. K i s - é s N a g y -
J é c s a német faluk, előbbi 1595, utóbbi
3085 l. s postahivatallal. B i l l é t mvs. közel
a temesi határhoz, a Kis-Maros nevű pa-
tak m. 4331 német l., kath. templommal,
járásbíróházzal, posta- s táviróhivatallal.
Nagy határa igen termékeny, de részben
posványos. Bűzája kitűnő. Lova sok és
szép. C s a t á d mvs. 3122 német l., kath.
templommal, postahivatallal, szép ura-
dalmi épülettel s kitűnő határral. Lóte-
nyésztése jelentékeny. B á n á t - K o m l ó s nagy
falu 5715 oláh és német l., gör.-kel., gör.-
kath. és r. kath. templommal, posta- és
táviróhivatallal, szép urasági épületekkel
s jó határral. Lakosai szarvasmarhát és
juhot tenyésztnek. N á k ó f a l v a (Szőlő-
lős) német fu. N - K i k i n d á t ó l észak-ke-
letre 2204 l., kitűnő határral s postahiva-
tallal. N a g y - T e r e m i a (v. Marien-
feld) német fu. 2393 l., kath. templom- és
postahivatallal. M o k r i n mvs. az osztr. áll.
vasút m. 8502 szerb s német l., óhitű és
kath. templommal, vasúti állomással, pos-

ta- és távíróhivatallal. Nagy kiterjedésű határa igen termékeny. Csóka mvs. közel a Tiszához 2841 magyar és szerb l., kath. és gör.-kel. templommal, s nagy és termékeny határral. Vásárai élénkek. A Tiszán révje van. Cernabara fu. az Aranka f. m. 870 szerb s német l. Valkány nagy fu. az Aranka f. m. s az osztr. állami, meg a valkány-perjámosi vasútak összehozgallésánál 4084 oláh, bolgár s magyar l., óhitű templommal, posta- és távíróhivatallal s fontos vasúti állomással. Határa termékeny. Charleville (olv. Sárvely) eredetileg francia gyarmat, most német fu. 805 l. s kitűnő határral. Lakosai hies vaját készítenek. Seultour (olv. Szőlőtúr) szintén francia gyarmat, de már elnémetesedett (917) lakosokkal s jó határral. Nagy-Ósz (v. Trübswetter) hasonlólag francia gyarmat, de lakosai (3508) már nagyrészt elnémetesedtek. Van kath. temploma, postahivatala s kitűnő határa. Lakosai igen jó lovakat és teheneket tartanak. Lovrin (v. Lovránd) német fu. 3511 l., kath. templommal és postahivatallal. Aurélháza fu. 920 magyar l. Sándorháza fu. 1798 német l. s postahivatallal. Ujvár német fu. 1093 l., kath. templom- és postahivatallal. Perjámos mvs. az Arankának a Marosba ömlésénél s a valkány-perjámosi vasút végén 5215 német l., kath. templommal, több szép épülettel, posta- s távíróhivatallal, vasúti állomással s gazdag határral. Van itt fakeskedés, kitűnő lótenyésztés, élénk halászat, jövedelmes malomüzlet és több népes vásár. Rác-Szent-Péter fu. az Aranka vize és a valkány-perjámosi vasút m. 4180 szerb és német l., óhitű és kath. templommal, vasúti állomással, posta és távíróhivatallal. Egres oláh fu. a Maros m. 3042 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határ- és halászzattal. Szárafalva (Szaravola) fu. az Aranka és a valkány-perjámosi vasút m. 3839 szerb és oláh l., igen nagy és jó határral, vasúti állomás-, posta- és távíróhivatallal. Nagy-Szent-Miklós mvs. az Aranka vize s a valkány-perjámosi vasút m. 1903 német l. Vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. Magyar-Csanád fu. a Maros m. 2512 magyar s oláh l. s jó határral. Rác-Szent-Miklós mvs 9100 l., kik sok szarvasmarhát, lovat, juhót és sertést tenyésztnek. Ó-Besnyő mvs. a valkány-perjámosi vasút s az Aranka vize m. 7099 bolgár l., kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Van posta- és távíróhivatala s vasúti állomása.

Keglevics háza puszta fu. 1097 német l. Kis-Zombor fu. közel a Maroshoz 3712 magyar l., kath. templom-, jó határ- s posta- és távíróhivatallal. Bébafu. 2793 oláh s magyar l., gör.-kel., róm. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral. Oroszlámos fu. az osztr. áll. vasút m. 2838 szerb s magyar l. Van óhitű temploma, derék és termékeny határa, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. Új- v. Török-Kanizsa mvs. a Tisza m. Magyar-Kanizsával átellenben 3010 magyar és szerb l. Van óhitű és kath. temploma, járásbíróháza, adó- és postahivatala, gőzhajóállomása s nagy és jles határa. Szőregfa. a Tisza meg az osztr. áll. vasút m. 2661 magyar és szerb l., kath. és óhitű templommal, kitűnő s nagy határral. Van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala s halászata. Új-Szeged fu. a Tisza m. Szegeddel átellenben 843 magyar l., kik leginkább kereskedésből s hajózásból élnek. Van postahivatala s jeles hajógyára, melynek készítményei az óbudai hajógyárával is versenyeznek úgy alak, mint szilárdság tekintetében. Határa termékeny. Klárafalva magyar fu. a Maros m. 331 l. jó határral.

13. Temes vármegye Torontal és Kraszó megyék közén terül el, a Maros folyótól egészen a Dunáig. Alakja egy alá felé folyton keskenyülő hosszass négyzöghöz hasonlít. Kiterjedése elébb (1873.) a volt Végvidék ú. n. német- és illyr-bánuságig ezredei egy részének (20.000 □mfd), közelebb pedig (1876. XXXIII. tc.) Krassó megye tíz községének (Fejérttemplom, Jászénova, Dupla, Új- és Ó-Pal nka, Róthkirchen, Vracseva, Ablián, Kruszica és Rebenberg (4½ □mfd.) ide csatoltatása folytán jelentékenyen megnövekedett úgy, hogy jelenleg 123 □mfdon (szabatosabban 7,135.72 □kilometeren) 411,761 lakost számlál s így a legnagyobb megyék közé tartozik. Felszíne a nyugoti (kisebb) felén igen termékeny rónaság, melyen még ma is sok a mocsár, nyugoti (nagyobb) fele ellenben többé-kevésbé hegyes, nagyobbára nyugot és ész.-nyugot felé nyíló szép völgyekkel, melyek valamennyien egy egy (kisebb, nagyobb) folyó viznek nyitnak útát. Hegyei mind az erdélyi Kárpátok nyulványai s általában alacsonyak. Úgy tömegére, mint gazdaságára nézve legjelentékenyebb a Kudric-hegy Versectől keletre. A rónán legjelentékenyebb emelkedések a megye közép és déli részén futó római sáncok.

Vize van elég mind a hegyes, mind a róna résznek. Említendőbb folyói: a Maros a megye északi határán, alább a Béga a hasonló nevű csatornával, a Beregszó, a Temes, Berzava a hasonnevű és a verseci csatornával, a Karas, Néra és a Duna, mely Temes vármegyét Szerbiától választja el. Mocsárai közül, melyek nagy részét az imént említett csatornák már jórészt bevezették, legnagyobb a Torontálból ide is áterjedő alibunári mocsár. Éghajlata tulajdonképpen alföldi, de a rónaságokon nem mindenütt egészséges. Talaja, kivált a síkon, egyértékű a torontálival, de mégis legkövetőbb a Temes folyó mentén. A hegyes részek már erősebb munka mellett hozzák meg gyümölcsöiket, de szintén terményeknek mondhatók. Sovány, homokos területe csupán délen van egy darabon, a Duna és Karas összeömlése körül. Kiválóbb termékei a világhírű bánáti búza, kukorica, repce, dohány, zöldség, hüvelyes és takarmánynövények, gyümölcs, bor (legtöbb s legjobb Versec vidékén) és sok fa, de csak a keleti részen. A Berzava mellékén ezeltt rizst is elég bőven termesztettek, de ma a rizs, valamint a gyapottermesztés is csak itt-ott divatos. A dús növényzet mellé kiterjedt állattenyésztés sorakozik. Tenyésztnek itt tömérdek szarvasmarhát, lovat, juhok, sertést, méhet és selyembogarat. Folyói halban, erdősegei és mocsáros vidékei pedig vadakban (őz, nyúl, farkas, császármadár, fogoly, vízi madarak, teknősbékák stb.) gazdagok. Közönséges itt már a kolumbácsi légyis, mely a marhatenyésztésben gyakran érzékeny károkat okoz. Az ásványország itt leginkább csak meszet és épületkővet szolgáltat. Savanyú vízforrása sok van. Ipara a városokban, főleg Temesvárott, igen jelentékeny, úgy szintén a kereskedelem is, melynek szolgáltatában itt jó vasútak (az osztr. állami, temesvár-arádi, a temesvár-karánsebesi s a jaszenova-stejerdorfi), nagyobb részt jó országutak és többé-kevésbé fontos vízi utak (Duna, Maros és a csatornák) állnak. A határörvidék polgárosítása s a közlebbi területrendezés folytán a népesség is tetemesen módosult itt úgy számára, mint elcímre nézve. Az 1870. népszámlálás szerint volt e megyében 42% oláh, 40% német, 7% magyar s ugyanennyi szerb, meg pár ezernyi tót, bolgár, montenegrói, sőt görög és francia is. Az újabb gyarapodás főleg a szláv elemet szaporította. Vallás tekintetében a többség a gör.-kel. és a r. kath. egyház híve. Van e

megyében 1 szab. kir. város s mintegy 236 mvs. (falu és pusztá). Gyűléseit a megye Temesvárott tartja. Említendőbb helyek itt:

Temesvár sz. kir. vs. és nagy erősség a Béga-csatorna m. s a megye nagyobb vasútjainak csomópontján 32,223 német, oláh, szerb és magyar l. Temesvár igen csinosan épült város úgy, hogy az ottaniak Kis-Bécsnek is szeretik nevezni. Áll egy bel- és három (Mihály-, József- és Gyár-) külvárosból, melyek között legszébb a Józsefváros. A belvárost, mely egy a várral, erős bástyák és háromszoros sáncok kerítik, mely utóbbiak a Béga-ból vízzel táltathatják meg. A külvárosokat, melyek szintén körül vannak kerítve, a belvárostól és egymástól is fasoros utak választják el. A várost szép köz- és magánépületek, tiszta és kövezett utcák és terek díszítik, mely utóbbiak gázzal világittatnak. Épületei s intézetei közül kiemelendőbbek: a templomok (róm. kath., óhitű, reform., gör.-kath és zsidó), a püspöki (róm. kath. és gör.-n.-e.) paloták, a kincstári épületek, a megye- és városház, a gymnasium, reáliskola, a színház, a takarékpénztár palotája, a kórházak (legkiválóbb az irgalmasoké), a nagyobb vendégfogadók, több fényes kereskedés, több nyomda és könyvkereskedés, kereskedelmi és ipariskola, bank, r. kath. papi seminárium, s több művelődési és jótékonyági intézet stb. Vízrel a várost egy vízvezeték látja el. Van több gyára, melyek közül legvirágzóbbak a posztó-, papir-, pamut-szövet-, stearingyertya-, bőr-, olaj- és vegyszeti gyárak s jó malmok. Kis iparosra, valamint kereskedője is sok van. Forgalma úgy a vasúton, mint a csatornán igen jelentékeny. Selyemtermelése már tetemes. Itt székel a csanádi r. kath. és a temesi gör.-kel. püspök, a megye, egy kir. törvényszék, járásbíró, egy katonai parancsnokság, adó- és sóhivatal, pénzügyi igazgatóság, lottó- és vámhivatal, ipar- és kereskedelmi kamara, folyam-mérnöki és államépítészeti hivatal, posta- és távirtdai igazgatóság, egy török konzul stb. Vasúti állomása nagyszerű, vásárai fontosak. Környéke mocsáros lapály, miért is levegője nem eléggé egészséges. Szabadságharczunknak kivált vége felé nagyszerű küzdelmek történtek itt, melyek a várost is nagyon megrongálták. 1849. aug. 9. szomorú emlékű nap. Szakálháza a fu. Temesvártól nyugotra az osztr. áll. vaspálya m. 3258 német l., kath. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal.

Nagy határa igen termékeny, de részben mocsáros s a Beregszói patak áradásaitól gyakran szenved. Lakosai sok lovat és tenetet tartanak s Temesvárra sok tejet, vaját s túrót szállítanak. Van szép erdeje is. **Beregszói** fu. a hasonnevű patak s az osztr. áll. vasút m. 2138 oláh, német l., oláh templommal s vasúti állomással. Jelentékeny határa, melyet a Beregszón kívül a Csúrja patak is öntöz, legnagyobb-részt igen termékeny s különösen sok tiszta búzát és kukoricát szolgáltat. **Mehala** fu. Temesvár szomszédjában a Berzava és Trivobora patakok m. 4521 oláh, német l. Van itt gör.-kel. templom, festék- és szivargyár, szép közkert, polgári lövészsarnok, hova a temesváriak gyakran el szoktak látogatni. Határában van egy puszkaporos torony. Nagy határa legnagyobb-részt igen termékeny; különösen diszlik rajta a tiszta búza. De vannak salétromos és mocsáros területei is. Erdeje nagy és szép. **Kis-Becskerek** fu. a Jehr patak m., mely fölött nagy köhíd vezet át. Van 3263 német, oláh és szerb l., kath. és gör.-kel. temploma, postahivatala s nagy és gazdag határa, mely kitűnő búzát, de savanyú szénát terem. Lovat sokat tenyésztenek a lakosok. **Szent-András** mvs. a Beregszói patak, az arad-temesvári vasút m. 2577 német, oláh és szerb l. Van itt kath. és óhitű templom, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Jelentékeny határában főleg csak tiszta búzát termesztenek; de szőlője, gyümölcse és takarmánya is szépen terem. Ló- és juhtenyésztése virágzó. Malmai és téglázó kemencei említést érdemlők. **Baracháza** fu. szép dombos vidéken 888 oláh s német l., oláh templommal s postahivatallal. Szép határa tiszta búzát, kukoricát, zabot, árpát, kenderet és krumplit terem. Juhtenyésztése jelentékeny. Itt halad el az egyik római sánc. **Orcifalva** fu. az arad-temesvári vasút m. 2748 német l., kath. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. Termékeny határa híres búzát terem. A lakosok szép lovakat tartanak. **Monostor** fu. szép, dombos vidéken 1789 oláh, német s magyar l. Van gör.-kel. temploma, több uradalmi épülete, nagyszerű szesz- és ecetgyára. Határa igen gazdag s kitűnő búzát terem. Szőlős és gyümölcsös kertjei igen kiéssé teszik a falu környékét. Juhtenyésztése jelentékeny. A határ egy részén a Dvorin és Béga patakok futnak át. A falun kívül egy régi vár, vagy talán Monostor körül sáncolt romjai láthatók.

Kétfélfu. 1893 oláh s német l., oláh templommal s termékeny határral. **Várja** s fu. 4209 német s oláh l. Van itt szép kath. és gör.-kel. templom, több szép épület és postahivatal. Nagy határa sok búzát és kukoricát terem. Van a határban három nagy tó, melyeknek mocsáros környékén sok nád terem. Juhtenyésztése igen jelentékeny. **Székesút** mvs. a Maros m., melyen kívül az Aranka és Galambos vizek is öntözik a határát. Van 2667 oláh s német l., derék gör.-kel. temploma, kath. kápolnája, nagy vendégfogadója s postahivatala. Gazdag határa sok búzát és kukoricát terem. Juhtenyésztése jelentékeny. A Maros partján, mely halat bőven szolgáltat, nagy füzesei vannak, melyekből sok kosárnak való veszőtöt vágnak. Az asszonyok igen jó fonók s szövők itt. A városon kívül egy sörháza és egy szeszgyára van. **Német-Szt. Péter** fu. a Maros m. 2517 német l., kath. templom, postahivatal- és termékeny határral. Baromtenyésztése és halászata jelentékeny. **Fönla** k oláh fu. a Maros m. 2816 l., oláh templommal s postahivatallal. **Zádorlak** (v. Szadorlak) német fu. a Maros m. 2081 l., kath. templommal s jó határral. **Új-Arad** mvs. a Maros balpartján, Ó-Araddal átellenben s az arad-temesvári vasút m. 4960 német l., kath. templommal, postahivatallal s híres lisztiparral. Itt székel egy kir. járásbíróház és adóhivatal. Liszt- és fakereskedése jelentékeny. **Német-Ság** (Segenthan) fu. az arad-temesvári vasút m. 1729 német l., kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral. **Vinga** mvs. síkságra olvadó dombos vidéken a Béga f. és az arad-temesvári vasút m. 4552 bolgár, német s magyar l. Van kath. temploma, derék városnép háza, több szép iskolaépülete, több csinos magánháza, egy nagy vendéglője s vasúti állomása. Határa igen nagy s termékeny, s főleg búzát, kukoricát, árpát és zabot terem. Van erdője és szőlője is. Mesteremberei szép számmal vannak. **Vásárait** nagyon látogatják. **Murány** fu. 1551 oláh s német l., gör.-kel. templommal s jeles határral. **Fibi** s fu. 2431 oláh s német l. s oláh templommal. **Szécsány** fu. 2242 oláh s német l., oláh templommal s derék határral. **Féregyháza** fu. 2290 oláh s német l. s baromtenyésztéssel. **Allos** fu. szép hegyes vidéken 2208 oláh s német l., oláh templom- s postahivatallal. Határa, mely részben dombos, hegyes, igen termékeny. Van nagy szilvása, szőlője és erdeje. Egyik

Mihály fu. az előbbi szomszédjában 1518 német l., kath. templommal s szintén termékeny határral. Ság (Saag) fu. az osztr. áll. vasút m. 2328 német s oláh l., kath. és oláh templommal, postahivatallal s vasúti állomással. Jó határa szép kétszeres terem. Erdeje jó nagy. Parác fu. a Temes folyó m. 2405 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kitünő határral. Erdeje nagy; marhája, juha sok. Liget oláh fu. közel az osztr. áll. vasúthoz 1754 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gazdag róna határral, mely északi szélével a Temesre dől. Ujlak fu. a Temes és Bogonis (v. Pogonis) folyó m. 1012 oláh l. Földje igen termékeny róna; juhot sokat tenyészt. A Bogonis vízen több jó malma van. Török Szákos fu. a Bogonis patak m. 1415 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s kitünő határral, mely leginkább kétszeres terem. Nagy-Kövérés fu. közel a Temeshez, a Kövérés patak m. 2120 oláh s magyar l., oláh templom- s postahivatallal. Jó sík határa bűzát, kétszeres bőven terem. Buziás csinos mvs. szép dombos vidéken 2594 magyar, oláh, német és tót l., kath. és gör.-kel. templommal, jó ásványos vízzel (hét bő forrás) és díszes fürdővel, melyhez több szép épület (bérházak, vendégfogadó, kávéház stb.) s egy izléses park tartozik, melyet még a távol vidékiek is nagy számmal látogatnak. Vize mellett levegőjét is igen egészségesnek tartják. Van posta- és táviróhivatala, járásbírósa s adóhivatala stb. Határa középszerű talajú, de a bűzát és zabot jól megtermi. A közeli szilasi hegyeiről szép kilátás nyílik a Temes völgyére. Szilas fu. az előbbi szomszédjában 2216 oláh s magyar l., görög-keleti templommal s nagy, hegyes-völgyes határral. Bora a bánsági legjobb borok közé tartozik. Dubos oláh fu. közel a Krassó megyei határhoz 771 l. s erdős határral. Magyar-Szákos fu. az előbbtól délre szintén hegyes-völgyes határral. Van 3069 oláh s magyar lakosa, kik roppant sok szilvát termesztenek s abból pálinkát főznek. Hegyeiben igen jó épületeket ásnak. A határ dúlőinek érdekes nevei vannak, mint Nyaláb, Kereszlő, Kovács, Kóróbánya, Beres, Bogáros. Szinerszeg fu. közel a krassói határhoz 963 oláh s magyar l., oláh templommal, nagy gyümölcsös s juhtenyésztéssel. Daruvár fu. az Obiendá völgy m. 1365 német l., kath. templommal, nagy kertműveléssel s savanyúvízforrással. Bakóvár fu. 1942

német l., kath. templommal, postahivatallal, bűzatermesztéssel, szép erdővel s savanyúvízzel. Balázsfalva oláh fu. 473 l., olaj- és szeszgyárral. Rittberg mvs. szép dombos vidéken 2607 magyar l., reform. temp. ommal, postahivatallal, lúza-, zab- és kukoricatermesztéssel. Ván szép erdeje is. Berény oláh fu. 1095 l. s hegyes-völgyes határral. Sipet fu. 2707 oláh s német l. Van oláh temploma, postahivatala és jó termő földje. Petromán oláh fu. 2301 l. s jó határral. Zsebhely (v. Zsebely) fu. az osztr. áll. vasút m. 3978 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal, vasúti állomással s igen termékeny róna határral. Csákovár (v. Csákovca) mvs. a Temes folyó s a Bogonis patak m. 4369 német, oláh, szerb és magyar l. Van kath., gör.-kel. és zsidó temploma, adó-, posta- és táviróhivatala s gazdag róna határa, mely sok bűzát terem. Régi várából még ma is fennáll egy csonka torony. Gilád fu. az előbbtól délre 3789 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy róna és termékeny határral. Vojtek fu. az osztr. áll. s a vojtek-bogsáni vasút m. 1600 német s oláh l., gör.-kel. templommal s igen gazdag róna határral. Birda fu. 1236 tót s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal és bűzatermesztéssel. Szkulya fu. 1353 magyar s oláh l. Van reform. és gör.-kel. temploma s derék határa, melyben jókora erdő és szőlőhegy van. Sósdi oláh fu. 1086 l., postahivatallal s nagy, erdős határral. Gertenyes fu. a vojtek-bogsáni vasút m. a Krassó felőli határon 1498 oláh s német l. s nagy határral. Moritzfeld mvs. a vojtek-bogsáni vasút m., 2506 német l. s kath. templommal. Nagy határa dombos, erdős. Van postahivatala. Gattaja mvs. a vojtek-bogsáni vasút és a Berzava f. m., 2403 oláh, német, magyar és bolgár l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s hegyes-völgyes határral. Klastrom-Szent-György fu. a Berzava f. m., 386 szerb s oláh l., kath. templommal, kalugyer zárdával s postahivatallal. Omor fu. 1237 magyar, bolgár s oláh l., kath. és óhitű templommal. Róna határa igen termékeny. Delta mvs. az osztr. áll. vasút m. 2745 német, bolgár s magyar l., kath. templommal, vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. Van itt járásbírósa is. Határa közepes termékenységgű róna. Denta fu. a Berzava f. m. s közel az osztr. áll. vasúthoz, 2919 oláh s német l., gör.-kel. templommal, postahivatallal.

Róna határa bőven terem tisztá búzát, kukoricát, zabot, árpát és reptét. Ez előtt rizstermesztése is volt. Topolya önálló pusztá 144 német l., kik jó földjükben rizst is termesztnek. Kis-Gáj oláh fu. közel a torontáli határhoz 694 l. Tót-fu. Német-Sztámora fu. az osztr. áll. vasút m. 1348 német l., kik róna határukon szép búzát, kukoricát, árpát, s zabot termesztnek. Van egy csinos kastélya. Vasina oláh fu. 510 l. Moravica mvs. a Moravica és Krivaj patakok meg az osztr. áll. vasút m. 1582 német l., kik jó határukon sok búzát, rozst, kukoricát és bort termesztnek s jó lovakat tenyésztnek. Van kath. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és sok meseterembere. Berektca oláh fu. a Moravica patak m. 273 l. Buttyin mvs. szép hegyes vidéken 1105 tót, német s oláh l. Van luth. temploma s postahivatala. Ferendia völgyben fekvő fu. 1351 oláh s német l. Nagy-Zsám fu. a Boruga nagy patak m. 2801 német l. Van kath. temploma, postahivatala s igen kiterjedt hegyes-völgyes határa, mely sok búzát, kukoricát, zabot s krumplit terem. Szőlője s erdője sok van. Juh-, marha- és sertésenyésztése jelentékeny. A Borugán jó malma van. Kis-Zsám oláh fu. az előbbittől dél-nyugotra 957 l. oláh templommal s igen jó határral. Lacunás oláh fu. a krassói határ mellett 975 l. oláh templommal s nagy erdővel. Nagy-Szredistye fu. 1983 oláh s magyar l. oláh és reform. templommal, postahivatallal s részben hegyes határral, mely kitűnő búzát, kukoricát s jó bort terem. Erdője is van. A falut egy szép kastély díszíti. Kis-Szredistye oláh fu. 711 l., kik jó fehér bort termesztnek. Kudritz mvs. szép hegyes vidéken 2038 német l. katolikus templommal s postahivatallal. Földje termékeny s tiszta búzát bőven ad; de legfontosabb termék itt a szőlő, melyből igen jó és sok bort szűrnek. Versec rendezett tanácsu csinos város és gör.-kel. püspöki székhely az osztr. áll. vasút m. s a Kudritz-hegy aljában 21,095 német, szerb, oláh és magyar l. Van kath., óhitű és zsidó temploma, gör.-kel. püspöki palotája, több derék kincstári épülete, reáliskolája, sóhivatala, kir. törvényszéke, járásbírsága, adó-, posta- és táviróhivatala, vasúti állomása, sok kézműves s roppant nagy határa, melynek sík része tömérdek gabnáneműt, hegyes (nagyobb) része pedig nagy mennyiségű jó és híres bort terem. Selyemtermelése igen jelentékeny. Vásárai népe-

sek. Varadia oláh fu. a Karas vize m. 3511 l. gör.-kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, szilva- és vörös bortermesztéssel. Van erdeje is. Kustély (v. Kustil) oláh fu. 2455 l. s igen nagy határral, melyben a gabnáneműken kívül gyümölcs és bor is szépen terem. Jaszenova fu. a Karas f. m. az osztr. áll. s a jaszenova-stejerdorfi vasútak találkozási pontján 1668 szerb és oláh l. Van gör.-kel. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala. Duplaja oláh fu. a Karas f. m. 753 l s róna határral. Ó- és Új-Palánka iker falu a Karasnak Dunába szakadásánál 1062 szerb s oláh l., mocsáros határral s gőzhajóállomással a Dunán. Róthkirchen oláh fu. 621 l. Vracsevgja (v. Vracsevgaj) fu. 2090 szerb és oláh l. s jelentékeny határral. Ablián (v. Fábián) cseh fu. 155 l. Szakálovács szerb fu. közel a Dunához 1042 l. Bázias fu. a Duna m. s az osztr. áll. vas-pálya végső pontján, vám-, posta- és táviróhivatallal s fontos vasúti és gőzhajóállomással. Kruscica szerb fu. 1807 l. s jó határral. Fehért templom rendezett tanácsu vs. az osztr. áll. vasút s a Néra f. m. 7490 német, oláh, szerb és magyar l. Van itt kath., gör.-kel. és zsidó templom, több csinos köz- és magánépület, kir. törvényszék, járásbírság, stb., adó-, posta- és táviróhivatal, vasúti állomás, selyemfőnyógyár stb. Hegyes-völgyes szép határa híres vörös és fehér bort terem. Rébenberg (Kalugyerova) fu. 641 szerb l. s erdős határral. Nikolinca fu. Alibunár közelében 3029 szerb s oláh l. s igen nagy és termékeny (bár részben mocsáros) határral.

14. Krassó megye Temes megyének a keleti oldalán húzódik le hosszas négyszög alakban a Marostól a Dunáig, körül-véve Temesen kívül Arad, Hunyad és Szörény megyék által. Még ez a megye is az u. n. bánáthoz tartozik. Kiterjedése a Végvidék polgárosítása folytán ide csatolt szerb-bánsági ezred négy századának (10 □mfd) ide kebeleztetése után 100.78 □mfdre rúgott. Közlebb azonban a területrendező törvény által tíz községe (1. Temes bevezetését) Temes, egy pedig (Vamamarga) Szörény megyéhez csatol-tatván, eddigi területe közel ötödfél □mfddel apadt, míg lakossága (291,042) 16,215-tel lett kevesebb. Mai területe így mintegy 95½ □mfd. (5,271.84 □kilome-ter) 273,827 lakossal. A megye felszíne általában hegyes (az erdélyi Kárpátok

Krassó megyei oláh ol. Var. Hef. 1469. 311. A bánáthoz tartozó Krassó megye. Hef. 1887. 483. p.

nyulványai), de nagyobb hegytömegek és csúcsok nélkül. Az aránylag legmagasabb bércek a megye keleti részén emelkednek, s következők: a Dimbu-Hornu és Badjes (Badis) hegyek a Maros és Temes közén, a Szemenik-hegy a Temes és Karas (vagy Krassó) forrásvidékén, s alább az oravicai és szászka hegyek. Mindezek nyulványai nagyjából nyugotnak húzódnak s Temes felé mindinkább lejtnek. Völgyei számosak és szépek. Legtágasabb a Temes és Béga völgye. Folyói a Maros, Béga, Temes, Berzava, Karas és Néra, számos apró mellékfolyókkal; mindannyi nyugot s délnyugot felé siet ki a megyéből. Ellenben a Duna, mely délen Szerbiától választja el Krassót, egészen ellenkező irányt követ. Éghajlata kellemes, mérsékelt s zordonná még a hegyek közt sem igen válik. Krassó megye földje inkább szép, mint termékeny; Temesnek legalább nagyon mögötte áll e tekintetben; de azért semmiféle hazai termékben nem lát szűköt. Főbb termékei különben: gabbaneműek, kukorica, gyümölcs, különösen sok szilva. Erdője igen sok van. Hüvelyes veteménye és zöldsége is elég bőven terem. Állattenyésztése közepes. Főgazdagságát e megyének az ásványország képezi. Van ugyanis itt főleg a délibbhegyekben arany (Oravica, Dognácska, Szászka), ezüst, réz, vas, magneskő, ón, kobalt, horgany, márvány, mész, kőszén, cementvíz stb. Iparának főágát a bányászat képezi. Kereskedelme és forgalma nem nagy fontosságú. Országútjai igen jók. Ma már vannak vasútjai, is u. m. a vojtek-bogsáni, temesvár-karánsebesi (még csak Lugosig járható) s a jeszenova-steierdorfi. Ezek mellé sorozható még az első erdélyi, mely különben csak a megye legészakibb részének esik keze ügyében. Vizi útjai közt legfontosabb a Duna, s az után a Maros. A lakosság nagy többsége, mintegy 265 ezer, oláh; németek, magyarok és szerbek csekély számmal vannak. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-kel. egyház hívei. Van e megyében 17 mezőváros, mintegy 240 falu s 27 puszta. A megyegyűlések Lugoson tartatnak. Említendőbb helyek:

Lugos mvs. a Temes folyó két partján s a temesvár-karánsebesi vasút m. 11,654 l. Lugos tulajdonképen két részből Német- és Oláh-Lugosból áll, melyeket a Temes fölött egy derék fahíd köt össze. A lakosok közül, kik kevés magyaron kívül tulnyomólag oláhok, németek s tótok, 3850 Német-, 8304 pedig Oláh-Lugoson lakik. Itt székel a megye

egy gör.-kath. püspök. Van itt gör.-kel. s görög-kath., luth., római kath. és zsidó templom, megyeház, püspöki kastély, minorita zárda, r. kath. VI. osztályú gymnasium, fémjelző állomás, áll. építészeti hivatal, kir. törvényszék, járásbírószék, erdő-, adó-, posta- és táviróhivatal, vasúti állomás, kaszárnya és több derék uradalmi épület. Nagy határa részint termékeny térségen, részint hegyeken terül el. Legkiválóbb terméke sok és jó bora. Erdője nagy. Régi vára elpusztult. Zs a b á r fu. a Temesnek Lugos alatt kezdődő szép szigetén 1029 oláh l. s termékeny határral. Szilva oláh fu. a Temes m. 1412 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral, mely igen szép tiszta búzát terem. Szilvása sok van. Harmadia oláh fu. 423 l. s nagy legelővel. Poganeszt oláh fu. 485 l. Birna oláh fu. 385 l. Valialunga (v. Valle-Lunga) oláh fu. egy szép völgyben 344 l. és sok erdővel. Nevrincsa oláh fu. 374 l., gör.-kath. templommal s bortermesztéssel. Zsupány oláh fu. 493 l., s gör.-kel. templommal. Bozsúr oláh fu. a Béga f. m. 568 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal és nagy legelővel. Leokossest oláh fu. a Béga m. 624 l. Kutina oláh fu. a Béga f. m., gör.-kel. templommal s hegyes-völgyes, erdős határral, mely csak középtermékenységgel. Kládova oláh fu. 749 l., szőlőhegygyel, szilvásokkal s nagy legelővel. Barra oláh fu. 1033 l., gör.-kel. templommal, sok szilvással és erdővel. Ohaba-Lunga oláh fu. 457 l. Ohaba-Szerbaszka oláh fu. 991 l. s gör.-keleti templommal. Padurány oláh fu. 470 l. s óhitű templommal. Német- és Oláh-Facset iker fu. a Béga f. m. 1977 oláh s német l., gör.-kel., kath. és zsidó templommal. Van itt kir. járásbírószék, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa hegyes-völgyes, de eléggé termékeny. Vannak szép tölgyes és fenyves erdői. Régi vára ma festői rom. Topla oláh fu. 194 l. s nagy erdővel. Bunya oláh fu. 646 l. Dubest oláh fu. 922 l. s juhtenyésztéssel. Dobrest oláh fu. 591 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Radmanyeszt oláh fu. 721 l. s gör.-kel. templommal. Buznik oláh fu. nagy erdős hegyek között a temesi határon 1203 l. s oláh templommal. Zabalitz oláh fu. 732 l. Határa igen hegyes és sziklás roppant nagy erdőséggel. Juh- és kecsketenyésztése van. Veresmart oláh fu. közel a Maroshoz 380 l. s oláh templommal. Battá oláh fu.

1813 l. sok szilvással és réttel. **Kaprio** ra oláh fu. a Maros m. 993 l. oláh templommal és szép erdővel. **Posoga** oláh fu. közel a Maroshoz 863 l., oláh templommal s nagy erdős határral. **Kápolná**s oláh fu. 1541 l., oláh templommal, postahivatallal s nagy hegyes határral, melyben sok erdő, szilvás és szőlő van. Juhtenyésztése jelentékeny. **Bulza** oláh fu. 644 l. s oláh templommal. **Kostej** oláh fu. 681 l. **Kostova** oláh fu. a Facsetről Erdélybe vivő ut m. 701 l., oláh templommal, postahivatallal s szép erdővel. **Dorány** oláh fu. 293 l. **Gross** oláh fu. 476 l. s oláh templommal. **Bikis** oláh fu. 808 l. s oláh templommal. Határa erdős. **Kurtya** oláh fu. a Béga folyó m. 1208 l., oláh templommal s bérce, erdős határral. **Krivina** fu. magas hegyek alatt, közel a hunyadmegyei határhoz 357 oláh l. s nagy erdőséggel. **Pojen** oláh fu. szintén a határszállén 562 l. **Lunkány** fu. nagy hegyek közt 667 oláh és cseh l., oláh templommal s ropicai nagy határral, melynek erdős bércei közt ered a Béga egyik ága. Van egy, a gräfenbergihez hasonló hidegviz-fürdője. **Tornest** fu. az előbbtől északra 698 oláh s német l., oláh templommal s nagy, erdős határral. Közel hozzá van a hegyek közt egy üvegkuta. **Branyest** oláh fu. 691 l. **Német-Gladna** (Gladna-hány) fu. a Badjes-hegy tövében 300 oláh s német l., oláh templommal, réz- és vasbányákkal s nagy, tölgyes erdőséggel. **Oláh-Gladna** oláh fu. 739 l., oláh templommal, nagy erdővel s egy tóval. **Nadrag** fu. közel a Temeshez 1453 német, cseh és oláh l., kath. és oláh templommal, postahivatallal s igen nagy, erdős határral. **Lugoshely** fu. a Temes folyó m. 1277 oláh l., oláh templommal s igen termékeny szántóföldekkel. **Kricsova** oláh fu. 1026 l. s oláh templommal. **Zsidóvár**. oláh fu. 1322 l., oláh templommal s termékeny határral. Erdéje igen nagy. Közelében egy sziklatetőn egy régi vár omladéka láthatók. Van postahivatala. **Istvánhegy** magyar fu. a Temes folyó m. 130 l., s nagy és jó határral. **Szákul** oláh fu. a Temes folyó m. 1039 l., oláh templommal s postahivatallal. Van sok szilvása és nagy erdeje. **Szilváshely** oláh fu. 728 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s termékeny szántóföldekkel. **Szatumik** oláh fu. 669 l. **Herendjest** oláh fu. közel a Temeshez 976 l. s jó határral. **Viszág** oláh fu. 1473 l. s nagy

határral. **Vermes** falu a Bogonis patak m. 2124 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s nagy és jó határral. **Jerszeg** fu. a Bogonis vize m. 665 oláh s tót l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, postahivatallal, és nagy határral. **Izgár** fu. a Bogonis vize m. 953 oláh s tót l., gör.-kath. templommal s szép erdővel. **Valemare** oláh fu. 567 l. **Bulcs** fu. 425 nagyobbára oláh l. s kath. templommal. **Remete-Pogonest** oláh fu. 482 l. **Furlog** fu. egy szép völgyben 220 l. oláh l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s postahivatallal. Van sok szilvása és erdeje. **Nagy-Zórlenc** oláh fu. 2659 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy határral, melyet a Bogonis patak öntöz. **Apadia** oláh fu. 932 l. **Tirnova** oláh fu. 2816 l., oláh templommal s rengeteg erdőséggel. **Szocsán** oláh fu. 1120 l. **Német-Bogsán** v. **Bogsánbánya** mvs. a Berzava folyó m. s a vojtek-bogsáni vasut végső pontján 2622 oláh s német l. Van gör.-kel., rom., és gör.-kath. temploma, vasuti állomása, járásbírsága, bánya-, adó-, posta- és táviróhivatala. Nagy, hegyes határában bányákat művelnek. Van több vashámora s öntő-műhelye. **Altwerk**, **Új-Bogsán** (153 német lakossal), **Koldorf**, **Magura** és **Neuwerk** nevű telepek is ide tartoznak. Erdéje sok. **Oláh-Bogsán** fu. az előbbi szomszédjában 2444 oláh s német l., oláh templommal, postahivatallal s nagy erdős határral. **Moravica** (Eisenstein) oláh fu. az előbbiektől délre 783 l., oláh templommal s vasbányával. **Dognácska** mvs. amazon alul 3120 német s oláh l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, járásbírsággal, posta- és táviróhivatallal. Határa igen nagy, erdős és hegyes. Hegyeiben márványt törnek és rezet, ezüstöt aknáznak. **Hámorai** s olvasztói híresek. **Königsgnad** német fu. az előbbtől nyugatra 1468 l. Van kath. temploma, postahivatala s erdős határa. **Resicabánya** mvs. Dognácskától keletre erdős bércek közén 6302 német s oláh l., kath. és óhitű templommal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Roppant határában vas-, réz- és kőbányák, hámorok és olvasztó-műhelyek vannak. **Oláh-Resica** fu. 1196 oláh s német l. s óhitű templommal. **Domán** oláh fu. 781 l. **Franczdorf** fu. szép, regényes völgyben, a Szemenik-hegység alatt 1851 német s oláh l., kath. és óhitű templommal, postahivatallal és bányákkal. **Krassova**

nyadi határon meredő D i a l a - P e t r i (6936'), a Pojana Nedjej, a tulajdonképeni Szárkvó, az oláh határon emelkedő Kraku Matiki, a Boldonen-hegy a Cserna forrásvidékén stb., a megye nyugoti részén a Szemenik, a Capucinus-hegy stb., s végre ezeken alul a Karas, Néra, Duna és Cserna között fekvő mehádiai és orsovai hegyek, mely utóbbiak között legnevezetesebb a tájképi tekintetben is kiváló K l i s s z u r a Uj Moldva és Galambóctól Orsován tulig. E hegyek közét tulnyomólag nyugot és dél felé nyíló völgyek foglalják el. Legtágasabbak a Bisztra és Temes völgyei. A többnyire mész-, pala- és és homok-közetekből álló hegyeket rengeteg erdők borítják mindenütt. Folyói számosak, de — a Dunát kivéve — jelentéktelenek. Említendőbbek: a Bisztra, a Temes, mely az előbbit épen a megye határán veszi magába; alább a Sebes (szintén a Temes mellékfolyója), a Karas. Néra és a Cserna, mely jó darabon határjelölő Oláhország felé. Nevezetes pont a Duna mellett az Oláhországba nyíló Vaskapu-szoros, mely nagyobb hajókkal csak a 30-as évek óta járható, de melynek teljes szabályozása még ma is a jövőnek van fenntartva. Szörény és Szerbia közt a Duna több szép szigetet képez. Földje nem termékeny, de fában és ásványokban bővelkedik. Még völgyei is nagyobbára inkább regényesek, mintsem termők. A gabnaneműek csak itt—ott műveltetnek eredményesen. Közönségesebb mezei termékek: a kukorica, krumpli, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, takarmánynövények s némi kender és len. Gyümölcs és bor is elég sok terem. Az állatország sem mutat föl gazdagságot. A bércek azonban igen sikeres vadászatoknak, valamint a folyók is bő halászatnak nyitnak tért. Az ásványország legjelentékenyebb adománya itt a réz, vasérc a megye nagy részében, serpentin igen bőven, kőszén Brzaska, Eibenthal és Karansebes vidékén s különféle kőnevek stb. Ásványos vizei közül legjelesebb és leghíresebb a mehádiai. Éghajlata kellemes szelid, de forró nyarakkal és gyakran szigorú telekkel. Az ipar terén legkiválóbb helyet a bányaipar foglal el. A kereskedelmi tevékenység legélénkebb a Duna mentén. Országutjai elég jók, vasutja most épül Temesvártól Lugoson át Karansebesig. A lakosság nagy többsége oláhság. Magyarok, németek, szerbek és egyéb nemzetiségbeliek csak néhány ezren vannak. A népnevelés, s általában a művelődési viszonyok

csak most kezdenek némi lendületet venni e megyében. Van itt mintegy 121 község és néhány puszta. Gyűléseit a megye Karánsebesen tartja. Említendőbb helységei:

Karansebes: önálló törvényhatósággal bíró város s egyszersmind a megye és egy gör.-kel. püspök székhelye a Temes és Sebes folyók összeömlésénél s az épülő vasut mellett egy szép völgyben 3512 oláh s német lakossal. Van itt püspöki lak, megyeház, több csinos magán épület, gör.-kel. s r.-kath. és zsidó templom, katonai iskola, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviró hivatal. Jelentékeny rakodó helye Karánsebes az Erdélybe szállított török árucikknek. Selymfonása és kordovánkészítése említést érdemlő. A lakosok különben főleg bortermesztéssel, aranymosással és kereskedelemmel foglalkoznak. Környékén sok római régiséget találnak. A határában szedett csigákkal jelentékeny kereskedést üznek. Hegyeiben savanyúvízforrások és kőszéntelepek vannak. Erdeje sok. Ú j - K a r á n s e b e s f u . 426 német l., kik leginkább bányamunkások. J á z (v. Jász) fu. a Bisztra völgyében 747 oláh l. és oláh templommal G l i m b o k a oláh fu. a Bisztra folyó m. 1586 l. s oláh templommal. Határa igen nagy és erdős. Terembora is. O h a b a - B i s z t r a oláh fu. a Bisztra folyó m. 724 l., oláh templommal, posta- és táviróhivatallal. Szép határában jó szántóföldek vannak. S z a v o j (v. Zavoj) oláh fu. a Bisztra folyó m. 320 l., oláh templommal, s erdős határral. F e r d i n a n d s t h a l f u . az előbitől északnyugotra 971 német, cseh és oláh l., luth. templommal, nagyszerű vashámorral s jeles hengermű- és gépgyárral. V o j s z l o v a (v. Vaiszlava) oláh fu. a Bisztra melletti Vaskapunál 402 l., oláh templommal s igen nagy, erdős, bérces határral. Fontos országot vezet innen Hátszegre, Hunyadmegyébe. **Ruszkabánya** (v. Ruszkahegy) bányász falu az 5000' magas Ruszkahegy alatt egy kies völgyben, az előbbiútól északra 2736 német, oláh, magyar s tót l., r. kath. és gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, igen nagy erdős, bérces határral s fontos vas-, ezüst- és kőszénbányákkal, nagyszerű vasöntő műhellyel, hámorokkal és gépműhellyel. Ugyanezen völgyben, de főleből északra fekszik **Ruszkica** fu. 650 német, cseh és oláh l. Ennek is vannak vas-, ezüst- és kőszénbányái, van öt vashámora, s nagyszerű var-

öntő műhelye, melyből tömérdek kályha, konyhai edény, cső, oszlop stb. kerül ki. Van gépgyára és fém-márványtörése is. **Marga** oláh fu. Vojszlovától délre a hunyadi határ m. nagy, erdős hegyek között 1265 l. s oláh templommal. Erdőiben sok zsindelet s deszkát készítenek. **Mörufu** a h. n. patak m. 1227 oláh l., oláh templommal s igen nagy, erdős határral. **Turnul** oláh fu. 392 l. **Borlova** oláh fu. Karánsebestől délkeletre a Sebespatak m. 1400 l., oláh templommal s igen nagy s erdős határral. Innen keletre emelkedik az **Ovid Torna** nevű magaslat. **Körpa** oláh fu. közel a Temeshez 805 l. s oláh templommal. **Pojána** fu. amattól nyugatra 932 oláh l., oláh templommal s bortermesztéssel. **Lindenfeld** német fu. az előbbtől délnyugatra 182 l. s erdős, bérces határral. **Valisora** fu. a Temes m. **Szlatina** (v. **Slatina**) fu. a Temes folyó m. 1662 (nagyobbára oláh l.) kath. templommal s igen nagy határral. Egy hosszú hegyszoros vezet innen Oláhország felé. Van postahivatala. **Weidenthal** német falu a Szemenik hegy alatt 614 l. s vashámorral. Erdője nagy. **Armönis** oláh fu. a Temes folyó m. 2002 l., oláh templommal s igen nagy határral, melyben sok az erdő és legelő. **Teregova** (vagy **Terregova**) fu. és járásbírósi székhely a Temes folyó m. 2671 oláh l., oláh templommal, postahivattal s igen nagy határral, melyben rézbánya, hámor, sok erdő és legelő van. Környékén több régi vár romjai láthatók. Innen is vezet egy szoros Oláhország felé. **Ruska** oláh fu. az előbbi szomszédjában 1327 l., oláh templommal és igen nagy bérces határral, melyben bányás és rengeteg erdőség van. **Domania** oláh fu. 2181 l., oláh templommal s jelentékeny határral. Bércei mind erdős. **Kornia** (Cornia) fu. egy szép völgyben 1515 oláh l., oláh templommal, postahivattal és savanyuvízforrással. **Lunkavica** oláh falu 1128 lakos, oláh templommal s juhtenyésztéssel. **Mehadika** oláh fu. a Cserna folyó m. igen regényes tájon 1992 l., oláh templommal s roppant határral, melynek nagy részét erdőség borítja. Füzlete jelentékeny. **Pervova** oláh fu. az előbbi szomszédjában 935 l. oláh templommal s jó nagy határral. **Petnik** oláh fu. 896 l., oláh templom- és postahivattal. **Kormiareva** fu. a Bella-Keka patak m., a Boldonnen hegytömeg aljában 3954 oláh l., oláh templommal s roppant nagy és erdős

határral, melyben több ásványos forrás is van. Kecse- és juhtenyésztést űz. **Plugova** fu. szintén a Bella patak völgyében 877 oláh l. s oláh templommal. **Mehadia** csinos mvs. a Bella-Reka (v. Bereka) patak vadregényes sziklás völgyében, Orsovától északra s mintegy 3 mfdnyire 2069 oláh s német l., gör.-kel. és r. kath. templommal. Másfél mfdet haladó határa igen erdős és sziklás, de tájképileg mindenütt gyönyörű. Van itt kir. járásbírósi, vesztégintézet, több várrom és római régiség a város körül, posta- és táviróhivatal s élénk forgalom stb. De legfőbb nevezetessége a szomszéd Csernavölgyben levő »Herkules fürdő«, melynek meleg ásványos vizét már a rómaiak is ismerték (»Aqua Herculis«). E fürdőintézet a kamara birtoka s igen gondosan van építve úgy, hogy méltán bir európai hírnévvel. A fürdő környéke nagy távolra izléses parkká van átalakítva. Közel van hozzá a »Rabló barlang« nevű csepegő-köves barlang. **Pecseneszka** oláh fu. az előbbtől délre a Cserna f. m. 499 lakos, kik faipart és fuvarozást űznek. **Börza** (v. Berza) szép fekvésű oláh fu. a Cserna völgyében 188 l., kik élénk tuta-ozást űznek. **Koramnik** (Coramnik) szép fekvésű oláh fu. a Cserna f. m. 173 l. s oláh templommal. **Tuffier** oláh fu. közel a Cserna torkolatához 316 l., oláh templommal és halászzattal. Ettől keletre esett a Duna mellett a régi **Szörényvár** körülbelül a mai Kladovával átellenben. Ő- és Új-Zsupanek szomszédos oláh faluk Orsovától északra, előbbi 197, utóbbi pedig 404 lakossal s nagy vesztégintézettel. **Ó-Orsova** mvs. és határerősség a Duna balpartján, a Cserna folyó torkolata m., átellenben Török- v. Új-Orsovával. Van 1555 német, magyar, oláh és szerb l., kath. és gör.-kel. temploma, járásbírósa, kikötője, fővámhivatala, vesztégintézete, posta- és táviróhivatala, jelentékeny forgalma, kordoványártása és halászata stb. E városon alul lépi át a Duna a magyar határt a nevetes **Vaskapu** szoroson át. Környéke festői. A város közelében egy kápolna jelzi azt a helyet, a hol az 1849-ben elrejtett magyar koronát 1852-ben megtalálták. **Jeszelnica** oláh falu a Duna m. 671 l., kik jó hajósok és halászok. Ő- és Új-Ogradina kis faluk a Duna m. előbbi 151 cseh, utóbbi pedig 585 oláh lakossal s halászzattal, Ogradinával átellenben látható egy sziklahegy oldalában vésvé a »Traján táblája«, mely

Ut. gy. 1872. v. 4. v. 66.

Traján itteni hadjáratának emlékjele. Dubova oláh fu. a Duna m. 328 l. s oláh templommal. Határa sziklás, erdős. Plavisevica oláh fu. 320 l. s oláh templommal. Közéleben van a veterani barlang. Tiszovica kis oláh fu. sziklás hegyek alatt a Duna m. 177 l. s oláh templommal. Szvinica oláh fu. a Duna legdélibb hajlásánál igen szép vidéken 1033 l., oláh templommal s halászzattal. Drenkova kis helység a Klisszura hegység alatt a Duna m. gőzhajóállomással és táviróhivatallal. Ez előtt határőrállomás volt. Eibenthal cseh fu. a Klisszurában 469 cseh l., kath. templommal és kőszénbányával. Brzaszka (Berszka) fu. a Klisszura alatt s a Duna közelében 1109 oláh és szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s fontos kőszénbányával. Innen nyugotra látható a Duna m. egy sziklás magaslaton Galambóc (ma Kolumbács) vára. Ljubkova dolnja szerb fu. a Duna m. 598 l., g.-kel. templommal s halászzattal. Ljubkova gornja szintén szerb fu. a Klisszura aljában, közel az előbbihez 598 l. s gör.-kel. templommal. Ravenszka fu. a Klis-

zurában 321 oláh l. s kőszénteleppel. Ó és Új-Sopot szomszédos oláh faluk a Néra f. völgyében, előbbi 1328, utóbbi 732 lakossal. Mocseris oláh fu. a Néra folyó m. 1122 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. Bosovics nagy fu. a Néra völgyében 3149 oláh, német és cseh l., gör.-kel. és kath. templommal, postahivatallal s igen nagy, erdős-bérces határral s jelentékeny juhtenyésztéssel, Bania oláh fu. a Cserna f. völgyében 2374 l., gör.-kel. templommal s nagy és erdős határral, melyben több savanyuvízforrás van. Serpentint is sokat találnak itt. Rudaria oláh fu. a Néra egyik mellékvölgyében 2645 lakos, gör.-kel. templommal s igen nagy, erdős határral, melyben réz- és vastelepek vannak. Prigor fu. a Néra völgyében 1704 oláh l., oláh templommal s igen nagy határral. Ó-Borlovén fu. 974 oláh l., oláh templommal s rengeteg erdővel megrakott nagy határral. Új-Borlovén oláh fu. az előbbi szomszédjában 464 l., oláh templommal és postahivatallal. Lapusnicel oláh fu. 781 l. s oláh templommal.

V. Erdély vagy a Királyhágón túli terület hazánk délkeleti trapéz alakú szögletét foglalja el oly formán, hogy észak és nyugot felől a Tiszán túli terület, kelet felől Bukovina és Moldva, dél felől pedig az oláh alföld által vététkedik körül. Határvonalai, melyeknek hossza a Tiszán túli terület felől mintegy 92, Bukovina felől 8, Moldva felől 33, Oláhország felől pedig 57, tehát összesen mintegy 190 mföldnyi, egy részről az ész. sz. $45^{\circ} 16'$ és $47^{\circ} 42'-e$, más részről pedig a kel. hosszu. $40^{\circ} 2'$ és $44^{\circ} 16'-e$ közé esnek, s ily kiterjedésében e terület kerek számmal mintegy 955 □ mföldnyi (szabatosabban 55,729,76 □ kilom.) tért foglal el s azon 2.101,727 lelket számol, kik közül 1 milliónál több az oláh, mintegy 800 ezer a magyar s közel 180 ezer a német (köznnyelven »szász«) elemhez tartozik. Az ezeken kívüli, együtt véve is csekély számú apróbb nemzetiségek, mint az örmények, zsidók, cigányok és szlávfélek (igen kevesen) a nagyobb nemzetiségek közt oszlanak meg oly formán, hogy nyelvre nézve ezek részint a magyarságba, részint az oláhságba olvadtakul tekintendők, noha házi körükben és vallásos szertartásaiknál saját anyanyelvökkel is élnek.

Erdély felszíne teljesen külön földrajzi egyedet képez, levén az egész egy magas bércek által kerített s medenceszerű fennföld, mely a külfölddel csak néhány szűk hegyszoros, a haza szomszédos részeivel pedig csak néhány, észak és nyugotnak nyíló völgy által lép érintkezésbe. E fennföldnek (mint már az általános bevezetésben is láttuk) ugy szegély-, valamint benső hegyei is általában a Kárpát hegrendszerhez tartoznak. A mint ugyanis az erdős Kárpátok láncolata a radnai hava-

sokhoz ér, ott előbb egy nagy tömeget képezve, két fő-ágazatra szakad, melyek közül az egyik (folyvást az ország határán, vagy a mellett haladva) előbb délkeletnek, majd egészen délnek fut, aztán pedig Zagon-tól délkeletre a Csilyános hegytömeg körül hirtelen nagyot kanyarodva, csaknem egészen nyugotnak fordul s így halad egészen a Zsily és Cserna forrásvidékeig, honnan aztán hatalmas ágakat bocsát ki magából egyfelől a Duna, másfelől a Maros mellékére; a másik elebb nyugotnak tart, aztán Kapnik-Bánya környékén hirtelen délnyugotnak tér, hogy részint közvetlen, részint közvetett összeköttetésbe lépjen a nyugoti határt ellepő rokon hegyekkel. Ez összeköttetést különben számtalan ponton fenntartják a szétágazó szegélyhegységek közt a benföldet minden irányban át- meg átfutó alacsonyabb hegyek, melyeknek sűrű sorait valamely magasabb határpontról áttekintve, egy hullámszás közben megdermedt Óceán fantasztikus felszínének vélnéd. E hegyek összege különben könnyebb áttekinthetés végett négy főcsoportra osztható, u. m. 1. az **északi főláncolat**, melynek részei: a) a **lápósi hegylánc**, mely a Szamostól a Máramarosba vezető sztrimbai (v. romulii) hegy-nyakig, vagyis a Szilovca patak völgyeig tart. Legnagyobb tömeg ebben a Cibles (5756') Bethlentől északra; — b) a **radnai hegylánc**, mely az említett hegynyaktól csaknem félkör alakú hajlásban a Bukovinába vezető borgói szorosig terjed. Legmagasabb tömegek ebben az Ünökő (7222'), és Ómuluj (6360') hegyek. — 2. A **keleti főláncolat**, melynek részei: a) a **gyergyói havasok** *) a borgói szorostól le a Moldva felé futó Békás patakig s illetőleg az Olt forrásvidékeig. Legmagasabb bércek ebben a láncolatban a Pietrosz, (7300') Kelemen-havas (6400') és a Piatra-Csalkó. Legfontosabb szoros benne a tölgyesi; — b) a **csíki havasok láncolata**, mely az előbbinek a Búdös-hegyig futó keleti folytatása, s melyhez az Olt és Feketeügy folyók közt terjedő háromszéki hegyek sorakoznak. Legnagyobb tömegek benne a Fekete- és Nagy-Hagymás (5681') meg a Szöllőhegy; nevezetes szoros e részben a gyimesi. — c) a **Hargitta hegylánc**, mely a gyergyói határhegynek délnyugoti irányban Oláhfaluiig futó másik ága, melyhez az Ostoros-hegynél északnyugoti irányban a görgényi, déli irányban pedig Sepsi-Sz.-Györgyig a **hermányi** vagy **baróti** hegyek csatlakoznak; kiválóbb részei a Hargittának a Nagy-Harang, Csomád, a kénbarlangjáról nevezetes Búdös és ennek szomszédja, a Bálványos hn. vár romjaival; s végre d) a **berecki hegység** az Uszpatak völgyétől a Nagy-Puska patakig. Legtekintélyesebb hegytömegek ebben a szeléről hirhedt Nemere (5176'), Nagy-Sándor (5160'), Lakócás (5570'), Csukás (6217'), és Csilyános (5080'). Legfontosabb szoros rajta át az ojtózi Berecktől csaknem épen keletre. — 3. A **déli főláncolat**, melynek részei: a) a **bodzai hegylánc** a Nagy-Puska pataktól az ósánci szorosig; b) a **barcasági hegylánc** amattól a Ki-

*) Erdélyben az északi, keleti és déli határhegységeket (sőt több helyt a jelentékenyebb benföldi hegyeket is) általában havasoknak nevezik, noha valódi havasokról itt alig lehet szó, kivéven a Négojt.

rálykő-hegy nyugoti lejtőjéig. Ebből ágaznak ki észak felé a persányi középhegységek Ó-Tohantól kezdve Udvarhely vidékeig. Legmagasabb bércek e láncolatban a Bucsesd (7951') és Királykő (7101'), s legfontosabb szoros rajta át a töröcsvári Brassótól délre. Ezen a szoroson át épül a magyar- és oláhországi vasutak közötti összekötő vonal; — c) a fő garasvidéki meredek havasok az előbbtől keletre az Ólt áttöréseig. Legmagasabb tetők e részben a Nagy-Árpás (7770') Vurfu Ourla (7850'), a Nőgy (8046' vagyis az egész erdélyi hegység főcsúcsa), a Surul (7259'), s a Csindrel (7100'). Legfontosabb átjáró benne az Ólt völgye által képezett verestoronyi szoros; — d) a szebeni hegység lánc a verestoronyi szorostól a Pojána Mujeri hegynyakig; — e) a Pareng v. Paringul-hegység amattól a vulkán-szorosig a Geuschoare (6219') és Negoran Mare (6782') bércekkel. Ebből ágazik ki észak felé a Sebeshelyi hegység a Surian (6517') és Godjan (5255') tetőkkel; — f) a Vulkáni hegy lánc a Zsily pataktól kezdve az erdélyi, szörényi és oláhországi határok összeszőgelléseig, a vulkáni szorossal. Ehhez csatlakozik befelé a hátszegi gyönyörű hegyvidék, melyben legmagasabb bérc a Retyezát (7860'). — **A nyugoti hegység**, melynek részei: a) a Cserna-hegység a délnyugoti határszöglettől a Marosig. Legjelentékenyebb tömeg ebben a Ruszka-hegy (4306') Hunyad- és Szörénymegyek határán; — b) az erdélyi Érchegység Detonáta nevű híres bazalt hegygyel s a Zalathnától északra emelkedő Dimbo (4327') bérccel. E hegységnek nyulványai képezik a vizválasztót egyrészről a Maros és Fehér-Körös, másrészről pedig ez utóbbi és az Aranyos folyó között; c) a Bihar-hegység a Tiszán tuli kerület határán a Fehér- és Sebes-Körös közén. Ennek keleti nyulványai képezik a vizválasztót a Kis-Szamos és az Aranyos között. Legmagasabb bérc e hegységben a Bihar (5828'); — végre d) a Krászna-hegység a Sebes-Köröstől a Szamos áttöréséig. Legnevezetesebb része ennek a Királyhágó az előbbi folyó jobb oldalán. E hegységek főbb alkotó kőzetei a csillámpala és a gnájsz, melyekhez azonban a későbbi képződmények, különösen a porfir, trachit, bazalt, mészkő stb. végtelen változatossága csatlakozik. Meredek, sziklás és szakadékos részek leginkább csak a főbb csúcsok környékén, meg oly helyeken vannak, melyeknek földalakzati (mész- és trachit-kőzetek stb.) tulajdonságaival az ilyesmik természetszerűleg együtt járnak; különben pedig mindenfelé szeliden domborodó tetők és gerincek a közönségesek, melyek aztán, a mennyiben viszonylagos magasságuk engedi, részint földmívelési célokra, részint és főleg pedig rétek, legelők és erdők hordozására alkalmasak. És valóban annyira el is lepvék e hegységek erdőségekké, hogy az »Erdély« nevet a legteljesebb mértékben igazolják. Helylyel-közzel érdekes barlangok vannak e hegyek oldalában. Nevezetesebbek: a Bűdös kénbarlang a hn. hegyben, az almási (v. kutya-) barlang Udvarhelytől délre s a Csetáttye bolí Petrozsony mellett stb.

A benső hegyek, mint már érintők, kivétel nélkül a határláncolatok alacsonyabb nyulványai s végtelenül elágazók, azonban úgy hogy főbb tengelyeik a Marostól délre inkább kelet s nyugot, attól északra,

pedig inkább észak és dél közötti irányba esnek. Lejtésük ugy ezeknek, mint a közéjük ékelődő völgyeknek kelettől nyugoti irányban haladó. Ezeken már gyérebb (s itt-ott egészen is hiányzik) az erdő, de annál több a szántó-föld, legelő és szőlő.

Az erdélyi fennföldnek legnagyobb mélyedését délnyugoton, a Maros kifolyása mellett találjuk, hol e folyó medre csak mintegy 550' magasságot mutat az adriai tenger fölött. Az összes völgyek közép magassága azonban 1400'-ra van becsülve, s így 1000'—1300'-bal magasabb fekvésűek azok, mint a szomszéd nagy Alföld, avagy Moldva- és Oláhország rónái. A közbenső hegyek a legalantabb fekvésű tájakon 4—800, a magasabban esőkön pedig 700—1300'-bal mulják felül szomszédos völgyeik fenekét, míg a legmagasabb hegyek igen különböző viszonyokban állnak szomszédos völgyeikhez. Így a Bucsesd 5424, a Négoj és Retyezát 6500'-nál is magasabbra nyulnak illető völgyeik fölött.

Alföldről Erdélyben szó sem lehet, hanem azért vannak egyes kitágultabb völgyek, melyek aránylag szép terjedelműek. Ilyenek a Maros mellékén a gyergyói, marosvásárhelyi, gyulafehérvári és szászvárosi térségek; az Olt mellékén a csikszeredai térség, Brassó környékén a gyönyörű (14 □ mföldnyi) Barcaság, (a háromszéki rónával együtt értve), mely az egész erdélyi kerületnek legnagyobb lapálya, meg a fogarasi és szebeni térség; a Szamos mentén a besztercei és déési lapály; az Aranyos mentén a thordai völgytágulás stb. Ezek mellett csupán szépségökért említhetjük föl a remek Hátszeg vidéket a Retyezát, meg a Kalotaszeg a Királyhágó alatt.

A magasságok és mélyedések végletei közt mintegy közép helyet foglal el a Szamos (Kolozsvár) és Maros (M.-Vásárhely) közt elterülő hullámos dombvidék, az ugynevezett Mezőség, mely gabnában bővölködik, de fában az egész kerületnek legszegényebb vidéke.

Vízben ez a kerület általában eléggé bővölködik, kivévn, hogy a talaj emelkedéseinek különfélesége szerint a vizek is nagyon különbözőleg oszlnak meg. Aránylag legtöbb vizök van a közép hegyek vidékeinek s legkevesebb az alantasabb fekvésűeknek. Az ide tartozó folyók majdnem kivétel nélkül a kerület határain belül erednek s mindannyian vagy közvetlenül, vagy közvetve a Duna felé sietnek. Emlitendőbb folyók: 1. a Szamos, mely két főág egyesüléséből áll elő, t. i. a Sajót fölvevő Nagy-Szamosból, mely a radnai havasokban, s a Kis Szamosból, mely a Bihar-hegygyel összefüggő gyalui havasokból eredő Hideg- és Meleg-Szamos patakok egyesüléséből származik. A két főág aztán Déésnél fut össze s ugy siet át aztán a Meszes-hegy alatt Szilágy-megyébe s onnan a Tiszába; 2. az Aranyos, mely szintén a Bihar-hegységben ered s Maros-Ujváron felyül ömlik — 3. a Marosba, a kerület főfolyójába, mely a Nagy-Hagymás bérc alatt ered s onnan előbb észak s illetőleg észak-nyugotnak, aztán Gyergyó-Toplicánál egy nagyot kanyarodva, nyugotnak, délnyugotnak s délnek s végre ismét nyugotnak tartva, tehát az egész kerületet

átfutva lép át Zámná a Tisza lapályára. Gyula-Fehérvártól kezdve hajózható. Addig inkább csak tutajszállításra alkalmas. Említendőbb mellékfolyói ennek az Aranyoson kívül a Nyárad, a Maros-hoz közel egyesülő Kis- és Nagy-Küküllő, az Ompoly, a Sebes, a Sztrigy és a Cserna; — 4. az Olt, mely a Maros forrásának szomszédjában ered s előbb délnek, majd a Barcaságon (a Feketeügy nevű mellékfolyóval egyesülve) át északnyugotnak, odább a persányi hegyektől nyomatva északnak, Agostonfalván túl azonban délnyugotnak, majd egészen délnek kanyarodva fut a vöröstoronyi szoroson át az oláh lapályra s illetőleg a Dunába. Említendőbb mellékfolyói a Feketeügyön kívül a Hortobágy, Barca, Homoród s a Cibin. Kisebb rendű folyók az említettekén kívül a Békás, Beszterce, Lápos, Kraszna, Almás, a Sebes- és Fehér-Körös, a Sill stb. A forgalomra nézve inkább csak a négy nagyobb bír némi jelentőséggel, az azonban a legtöbbet (még az apróbb patakokat is) illetőleg nevezetes, hogy medreik homokjában több-kevesebb aranszemert hőmpolygetnek, hogy némelyek, pl. az Árpás patak (30°), a Nagyág patak Bánpatakánál (60°) stb. gyönyörű zuhatagokkal bírnak, meg hogy némelyek a föld alá merülnek, s hosszabb vagy rövidebb földalatti út után megint előbukkannak, mint pl. a Vargyas patak az almási barlangnál, a Banyica patak a Csetátyebeli barlangban, a Sill egyik ága a Skoku sziklaszakadékban, a Száraz-Tömös Brassó közelében stb.

Álló vizei részint tengerszemek, részint tavak. Az előbbieik között legnagyobb és legmélyebb a Sz.-Anna tava a Büdös-hegy szomszédjában 2967'-nyi magasban. Szintén jelentékeny a Verestő az almamezői szorosnál a gyergyói havasokban. Az előbbiben semmiféle hal nem él, ez utóbbiban ellenben tömérdek a pisztráng. Tavakban különösen a Mezőség gazdag. Legnagyobb ezek közt a cegei v. Hódos tó Cege falva mellett, a Szarvastó Cege és Gyeke közt, továbbá az úzdi-szentpéteri, záhi, tóháti és mező-madarasi stb. Apróbb tavak szanaszét nagy számmal vannak. Sós tavak is nagy számmal vannak, mint Thordánál, Vizakna és Kolozs mellett. Szamosfalva és Apahida között egész sor ilyen tó látható. Némely sóstó vize fürdésre is használtatik. Posványok és mocsárok csak néhol, főleg a Maros és Olt mellékén fordulnak elő, de ott is csekély kiterjedéssel.

Az éghajlati viszonyok a felszín domborzati változatosságaihoz képest igen különbözők a kerület különböző részein, általánosságban azonban az erdélyi éghajlat hűvös, mérsékeltnek mondható, a mennyiben a kerület szélességi fekvését megillető magasabb hőmérséklet a délen és keleten magasló bércek jelentékenyen csökkentik. Az éghajlati különfelelések a magassággal, a völgyek irányával s a völgyeket beszegő hegyek erdőbeli gazdagságával állnak összefüggésben. Az erdélyi éghajlatban közönségesen hat különböző fokozatot szokás megkülönböztetni, melyek közül a két elsőt inkább a vízszintes, a többit pedig inkább a függélyes irányra alapítják. Az elsőt a szőlő tenyésztése jellemzi. Ide tartoznak: a Maros völgye Maros-Vásárhelytől Zámig, hozzá értve a két Küküllő völgyeinek alsó részét s még néhány mellék-völ-

gyet; mind a Kis-, mind a Nagy-Szamos völgye jó darabon és a Mezőség. A másodikat a kukorica és buza tenyészése jellemzi, mely két növény különben az egész kerületben megterem 2500'-nyi általános magasságig. A harmadik fokozat az, melyben a többi kenyérnövények tenyésznek. Ez 3500' magasságig terjed. A negyedik a lombos fák határaig, vagyis 4000—4500' magasságig ér. Az ötödik a túlevelek hazája a fatenyészet széleig, vagyis 6000—6800' magasságig, s végre a hatodik az előbbin felül eső egész magasság, vagyis az alpesi füvek hazája. Az évi középhőmérséklet (a kelet és dél felé emelkedő bérceket kivéve) a legujabb észleletek 6.7 és 10.3 C° között ingadozónak mutatják, miből 1200'-nyi általános emelkedés mellett 8.3 C°-nyi középszám jön ki. Legkedvezőbbek a hőmérséki viszonyok a Maros-mentén Vásárhelytől Dévára, a hol is pl. Gyula-Fehérvár 10.3 C°-nyi közepes hőmérsékletet mutat. Ezután következik a Szamos melléke, hol Kolozsvárnak 9.12, Déésnek pedig 8.60 C°-nyi közepes hőmérséke van. Nagy-Szebenben 8.77, Brassóban pedig 7.60 a fokok száma. Legcsekélyebb évi hőmérséklet a Maros és Olt forrásvidékén találunk, hol is a 7 C° a rendes. Legegyenletesebb az őszi hőmérsék, miért is e kerületnek rendszeres tartós és enyhe őszi időszaka van. A légnyirkosság általános mértéke e kerületben 76.5. Az esőzés általában elég bő, de legbővebb (840—900 milliméternyi) Brassó vidékén. A havazó napok általános száma 44. A széljáratok a hegyek és völgyek irányához képest különbözők. Így a Szamos mellékén legtöbbször keleti és nyugati, a Maros völgyén nyugoti és délnyugoti s az Olt völgyén nyugoti és északnyugoti irányúak a szelek. Legviharosabb szokott lenni a Nemeréről szálguldo hasonnevű szél. Az egészségre nézve az erdélyi éghajlat általában igen kedvező. Csupán némely helyek azok, melyek az idegenre nézve káros hatásúak, vagy melyeken a bennszülöttek hülyekórban (a fogarasi, radnai bérci völgyek), vagy g o l y v á b a n (Medgyes, Gyula és Radna stb. környéke) szenvednek. A talaj általában eléggé termékenynek mondható, de még a kedvezőbb viszonyú völgytágulásokban is szorgalmas munkát igényel. A növényéletet illetőleg igen érdekes Erdélyre nézve az a körülmény, hogy talajalakulásánál fogva nagyobb sajátosságok és különfeleségek találhatók itt, mint bárhol hasonló területen. Itt ugyanis előfordulnak a közép-európai növények mellett úgy az alpesi, valamint a balkáni és kaukázusi növények, valamint a sós tavak környékein a tengerparti növények is. A talajnak (Kőváry szerint) 26%-án kívül egész területe művelés alatt áll oly formán, hogy szántóföld van 2,768 ezer hold, szőlő 320 ezer h., rét és kert 1,140 ezer h., legelő 1,666 ezer h., erdő pedig 2,768 ezer hold. A főbb gazdasági termékek: buza, kétszeres, rozs, árpa, zab, kukorica (itt török buza), krumpli, sok hajdina (haricska), köles, gyümölcs és bor (legjobb a Küküllő és Maros mentén), továbbá len, kender, zöldségfélék, takarmány-, festő, és orvosi növények s tömérdek fa, kivéven a Mezőséget, hol a nép a trágyatőzre is rászorul. Dohánya nem sok, de kitűnő terem. A növényországból Erdélynek különben 12 egészen saját faja van. Állatvilága szintén elég

gazdag és változatos. A házi állatok közt első helyet foglal el az erdélyi apró, de kitartó lófaj, mely azonban tiszta eredetiségében leginkább csak a déli és délkeleti részeken jön elő. Jelentékenyek az államilag és néhány nagybirtokos által fenntartott nemes faju (angol, arab) méneselek. Szarvasmarha-tenyésztése, a mennyiséget tekintve, igen jelentékeny, de még maig sem eléggé okszerű. Bivalyt is szép számmal tenyésztének. Juh, sertés és kecske igen sok van. A házi szárnyasok száma elég nagy. A méh-tenyésztés igen általános főleg Hunyadmegyében; a selyemhernyó-tenyésztés ellenben csak néhány vidéken sikeres. Vadakban főleg a szegély-bércek gazdagok. Legtöbb a farkas, medve, hiuz, öz, nyul, kevés zerge stb. vad madár minden felé sok található. A folyók nagyobbára gazdagok halakban. Az ásványország termékei mindenfelé gazdagon találhatók. Termel e kerület sok aranyat, kevesebb ezüstöt, higanyt, ónt, vasat, gálicot, rezet, kőszemet s mindenekfölött roppant mennyiségű kősót, a mennyiben az egész kerület egy óriási sótelepnek nevezhető. Legfontosabb sóbányái a maros-ujvári, tordai, déésaknai, kolozsi, vizaknai és parajdi. Ásványos vize szintén sok és sokféle van, melyek részint ivásra, részint fürdésre, részint egyéb célokra alkalmasak. Savanyu vizei közt legfontosabb a borszéki a tölgyesi szoros közeliében, a bikszádi, előpataki stb. Számosak a sós, kénes, keserű és szén-savas források, úgy szintén a meleg források, melyek közt leghiresebbek az alsó-vácai, algyógyi és kis-kaláni stb.

A lakosság főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés ugyan, de az ipar és kereskedelem terén is élénk itt már a tevékenység. Az ipar terén főfő helyet foglal el a bányászat s az annak termékeit feldolgozó gyáripár. A legfontosabb bányatelepek főleg a nyugoti részen; a Maros és Almás folyók mentén és közén vannak, de a déli és középrészek is nevezetes bányákat mutathatnak föl. Nyugaton legtöbb a nemes érc és vas, délen a vas és kőszén s a középtájon a só. A gyártelepek közül vasat szolgáltatnak a thorockói, zalasdi, plotzkói, govasdiai, sebeshelyi, kudzsiri, kis-kaláni, sz. keresztbányai és rójahidi hámorok és olvasztók. A bőven nyert aranyat és ezüstöt legnagyobb részt nyersen viszik ki, kivéven azt a mennyiséget, melyet a városokban levő arany-ezüstművesek használnak föl. A rézhámorok közül nevezetesebbek az alsó-tömösi, brassói, szebeni, szászvárosi és orlái. Az ón és ólom is csak a rokon- meg a kis iparnál talál földolgozókra. Az ércvegyítők közt legjelentékenyebb helyet foglalnak el a harangöntők; üvegutak több (mint egy 12) helyt vannak, de készítményeik még ma is durvák. A papírmalmok (14) közt legkiválóbb a péterfalvi (európai hírű) és az orlái, a kőedénygyárak közt pedig a batizi és görgényi; cserépedényeket és egyéb agyagárukat (pl. fekete pipát) legtöbbet gyártanak a borgói völgyben és az Aranyos mellett Alsó-Jarán. Kőbánya legtöbb van Kolozsmegyében. Cukorgyár volt Gorbón, Kolozsvárott és N.-Szebenben. A pamutszövés legjelentékenyebb Brassóban és Segesvárott. A gyapju ipar főfészke Disznód és Brassó. A posztó és pokróc-gyártás legkiterjedtebb Kolozsváron, Brassóban és Gurárón; a durva posztót és darócot azonban, valamint len- és kenderkelméket is legnagyobb-részt a házi

ipar állítja elő. A kikészített és bundabőr földolgozása igen nevezetes iparág az egész kerületben, tulajdonképeni bőrgyárak azonban nem igen vannak. A fa feldolgozása még mindig kezdetleges, bár 500-nál több fűrészmalom van működésben. A malomipar csak a nagyobb városokban bir álló fontossággal. Dohánygyár van Kolozsvárott. A szeszgyártás nagyon el van terjedve, de alig juttat valamit idegen piacra. Nagy szeszgyárak vannak Kolozsvárt, M.-Vásárhelyt, Gy.-Fehérvárt, Déván, Déésen, N.-Szebenben, Brassóban és Szász-Sebesen. A vegyészeti és szappan, gyertyagyártás csak Kolozsvárt és Szebenben emelkedett fontosságra. Serfőző házak vannak Kolozsvártt, N.-Szebenben, Gyula-Fehérvártt. Nagy élesztőgyár van Kolozsvártt. A hamuzsirkészítés elég közönséges, de többnyire erdőpusztítással áll kapcsolatban. Az élelmi szerek iparát legnagyobb részt házilag és csak saját használatra üzik. Gépgyárak vannak Kolozsvárt és Petrosényben, kocsigyárak Kolozsvártt és N.-Szebenben; kalapgyárak Kolozsvártt, Brassóban és N.-Szebenben; kőolaj- és csontétegetőgyár Kolozsvártt és N.-Szebenben; löporgyár Gy.-Fehérvár mellett Kísfaludon. Nyomdák már majdnem minden nagyobb városban vannak; legtöbb Kolozsváron és N.-Szebenben. Mesterember tetemes számmal van, s ezek közt majdnem minden iparágban akad mivelője; de úgy itt, valamint a gyáriparnál nagy akadálya a fejlődésnek az, hogy a munkás legtöbbnyire csak a földmunkától szabad idejét fordítja mestersége üzésére. Részben aztán innen van, hogy a kerület ipartermelése a belső szükségletet sem képes fűdözni. Mint már fentebb is érintők, a házi ipar jelentékeny kiterjedést öltött kivált a kender és gyapjufonás és szövés tekintetében. A székely földön pl. annyira általános ez, valamint a szalma- és vesszőfonás is, hogy a székely család alig szorul öltözet dolgában a műiparra. Haszon és baj egyuttal!

A kereskedelem eddig is elég élénk volt aránylag úgy bent, valamint főleg a dunai szomszéd tartományok felé; mióta azonban a már forgalomban levő vasutak kiépültek, még fokozottabbá lett az, úgy azonban, hogy a kereskedelmi cikkek még maig is legtöbbnyire csak a régiek maradtak. Legfontosabb kereskedelmi pont Brassó, mely város, ha a tömösi vasut teljesen elkészül, sokszorosan fontosabb piacává leend a keletnek, mint eddig lehetett. Brassó után N.-Szeben, Kolozsvár és Maros-Vásárhely következnek, melyek szintén nagyfontosságú piacok. Egyéb városok, mint Medgyes és Szamos-Ujvár inkább csak helyi fontossággal birnak. A kereskedelem legnagyobb részt még mindig a a szászok, örmények és zsidók kezén van. A legfontosabb kereskedelmi cikkek: posztó és pokróc, fazekas- és esztergályos művek, bőr és vászon, kalap, gyertya, szappan, fa és faművek, üveg, papír, állatok, élelmi cikkek, ásványok és ásványos vizek stb., valamint gyarmatárak, finomabb gyártmányok, fényüzési cikkek, gépek stb., mely utóbbiak nagyobbara külföldről szállíttatnak ide.

A közlekedési eszközök ma már elég számosak. A többnyire jó országutakon kívül főforgalmi erekké váltak a közelebb épített vasutak, melyek a Sebes-Körös völgyén át Budapestet Kolozsvárral, aztán

Kolozsvárt Gyula-Fehérvárral, Szebennel és Brassóval, a Maros völgyén át pedig ez utóbbiakat és egyszersmind Petrozsényt a Tiszán tuli részekkel juttatják gyors és élénk összeköttetésbe. A vízi utak közt csak a Maros érdemel megemlítést, noha a tutajozásra még a nagyobb patakok közül is több alkalmas. Táviró vonalak minden irányban beágaznak e kerületet. Ipar- és kereskedelmi kamarája van Kolozsvárnak és Brassónak.

A népesség, mint már fentebb jeleztük, nagyon vegyes. Legnagyobb számmal vannak az oláhok, vagy, mint maguk magukat nevezik, románok (rumun). Ezek a dák őslakosoknak romanizált maradékai tulnyomólag szláv népsajátságokkal. Izmos, középtermetű faj, szelid engedelmes természettel, mely azonban izgatásra könnyen elvadul és fektelenné szilajul. Az oláh népnek nyelve, valamint vére, különböző (germán, szláv és román) elemek vegyülete s irodalmivá csak nem régebben fejlődött; mint ilyen azonban még folyvást csak a tanultabb körök sajátjául tekinthető. Az oláhság leginkább a kerület nyugoti felében, meg északon van elterjedve. Munkásságra nézve a déliek és nyugatiak felülmúlják a többi; a művelődés iránt azonban az egész faj igen homályos érzékkel bír. — Számra nézve második helyet foglal el a magyarság, mely, noha faj, nyelv, jellem és műveltség tekintetében egyetlen egészet képez, tényleg mégis magyarokra és székelyekre különül el, ez utóbbiak inkább keleti és délkeleti, amazok a közép és északnyugoti részeket foglalván el a kerületben. A székelyek mondhatni-zárt tömegben élnek, míg a »magyarok« majdnem mindenütt vegyest laknak más elemekkel, kivált az oláhokkal. Az erdélyi magyarság mindenben édes testvére a többi magyarságnak, azonban vonásaiban több keleti nyomot, szokásaiban több egyszerűséget őrzött meg a többinél. Szép természetes nép s kiválóan hazaszerető, mely a maga Erdélyt a világ egyik országával sem cserélné el. Általában józan, munkás és becsületes s minden rétegében haladni törekvő mind az anyagi, mind a szellemi művelődés terén. — Harmadik a német (v. szász) elem, mely tömegesebben II. Géza királyunk idejében és azon túl vándorolt be Németország különböző vidékeiről s minthogy a mongolok és tatárok által elpusztított helyekre telepítették, nagy kiváltságok mellett a föld egy részét is (N. Szeben, Brassó és Beszterce vidékén) tulajdonul nyerték, melyet aztán több-kevesebb adó mellett »Királyföld« néven egészen a legújabb időkig birtokoltak. A szászoknak társadalmi és politikai kiváltságos helyzetét egyrésztől az 1876. XII. t. c., másrésztől pedig az ugyanazon évi XXXIII. t. c. szüntette meg. Nyelvjárásaik igen különbözők, úgy, hogy pl. a Beszterce vidéki szász vagy csak nehezen, vagy éppen nem is érti meg a szebenit. Irodalmilag azonban a rendes irodalmi német nyelvet használják. A szászok izmos termetűek, értelmesek, munkások, de felettébb önzők és zárkóztak. Egymás közt igen összetartók; de új hazájok iránt, főleg mint állam iránt, csak annyi ragaszkodást tanusítanak, a mennyi éppen érdekükben áll. Városaikat s falvaikat igen jól építik s házaikban rend és tisztaság honol. Sajnos, hogy, valamint a Dunán túl kivált Baranyában, úgy a szászok közt is

szégyennek tartják, ha egy családban kettőnél több gyermek van. — Ezek után következnek a cigányok, kik itt is, mint a többi kerületekben, csak részben bírnak állandó lakással; egy részök még most is faluról falura vándorol, s általában kétes életmódot folytat. A megtelepültek itt-ott mezei munkát is űznek; de legjobban szeretik a kovács mesterséget, vályogvetést, lócsiszárságot és mindenekfölött a zenészetet. A megtelepültek nyelvre és vallásra nézve legtöbbször az illető község lakosságához alkalmazkodnak, bár saját nyelvöket e kerületben gyakrabban használják, mint egyebütt. A gör.-kel. vallással együtt jó számmal elsajátították az oláh nyelvet is. A polgári életben leginkább csak azok vesznek részt, a kik állandó mesterséggel, vagy zenével foglalkoznak. A legnagyobb rész nyomorúságos lomha életet folytat rozszant, piszkos kunyhóiban. — Zsidók csak az oláhok között vannak nagyobb számmal (összesen 24,848 lélek) Erdélyben, minek főoka az, hogy 1849-ig csak némely helyen volt szabad tartózkodniok. Foglalkozásuk itt is kiválólág a kereskedés. Közeleti nyelvül főleg a németet használják; de, a hol kell, a magyar és oláh nyelvet is elsajátítják. — Örmények szintén kevesen vannak s nagyobb részt annyira elmagyarosodtak, hogy anyanyelvüket leginkább csak vallásos szertartásaiknál használják s neveik is többször magyarosak. E barna, természetes turkomán faj a 17. században költözött ide s azóta teljesen meghonosult. Főbb fészkeik Gyergyó-Szt. Miklós, Erzsébetváros és Szamos-Ujvár. Foglalkozásuk leginkább kereskedés, de földbirtokos és honoratior is sok van köztük. — Még apróbb népségek a bolgárok, leginkább Déva környékén; de már majdnem teljesen beolvadva az oláh, vagy magyar elembe. A tótok és ruthének valamivel többen vannak, de tömegesen sehol nem találhatók. Meg lehet még említenünk a görögöket, kik leginkább mint kereskedők költöztek ide át Oláhországból. Számuk alig pár száz. Legtöbb görög család van Brassóban. Egyéb nemzetiségekhez tartozók szintén tartózkodnak e kerületben, de leginkább csak mint idegenek s úgy is elenyésző csekély számmal.

Műveltség tekintetében eddig csak a magyar és német elem (odaszámítva az előbbihez az örményt, az utóbbihoz a zsidót) áll európai színvonalon; a lakosság többi része oly szertelenül el van maradva, mint alig egyebütt a birodalomban. Még az 1868. XXXVIII. t. c. is csak gyér hatást gyakorolt eddig rájuk.

Vallási tekintetben ritkán található, hogy egy ily, aránylag csekély területen s csekély népszám mellett oly sok féle hitfelekezet éljen együtt, mint az erdélyi kerületben. Vannak itt ugyanis: 1. római katolikusok (a székelyek nagy része s az örmények; magyarok és németek kevesen); 2. gör.-katolikusok (az oláhoknak nagyobb fele, sok cigány és a szláv-féle elemek); 3. gör.-keletiek (az oláhok kisebb fele s a cigányok többsége); 4. helv. hitv. protestánsok v. reformátusok (a magyarok legnagyobb része s a székelyeknek mintegy fele, kevés cigány és egyéb nemzetiségű); 5. ágost. hitv. protestánsok, v. evangélikusok (a szászok legnagyobb része s néhány ezer csángó-székely); 6. unitáriusok (kizárólág magya-

rok, vagy erdélyiesen: magyarok és székelyek *)), 7. mózesi vallásuk a zsidók mind, meg néhány száz székely, az u. u. szombatosok leginkább Ernyén, Ikládon és Bözöd-Ujfaluban. E sajátos felekezetnek, mely mégsem egészen azonos a zsidóval, alapító apostola Pécsi Simon, a Bethlen Gábor kancellárja volt. Ez irt nekik énekes könyvet is. Kezdetben nagy felekezet valának a szombatosok; de csakhamar törvényes (1635. és 1638-ik törv.) üldözés támadt ellenök s nagyon megfogyva, csak úgy lappangva jutottak el a mai időkig. Törvényesen maig sincsenek elismerve.

Az erdélyrészi közigazgatás legujabb átalakulásának alkalmából érdemes, sőt szükséges itt legalább egy futó pillantást vetnünk birodalmunk e részének felettébb érdekes történeteire, hogy a jelen állapothoz itt nyújtott képe annál színezettebb s így érhetőbb legyen az olvasó előtt.

Erdély, mióta csak a honfoglalás bevégezett ténynyé lett, mindenkor kiegészítő része volt Magyarországnak. Sz. István óta külön kormányzók (később u. n. vajdák) kormányozták ugyan ez országreszt, de törvényhozás, avagy közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintében soha nem volt megválva az anyaországtól egészen a mohácsi vész utánig.

A mi belügyi intézkedéseket a mondott időn belül találunk, azok tisztán, pusztán helyhatósági természetűek. Külön önálló törvénye Erdélynek, noha főleg székely és szász lakosai nagy mérvű kiváltságokat élveztek, ez időszakból egyetlen egy sem maradt fenn. A magyarországi szabályok alapján szervezett megyék és székek főhivatalnokait, valamint a vajdát is mindenkor a király nevezte ki. Az igazságszolgáltatás sem volt soha valamely külön legfőbb hatóságra ruházva. Csupán a honvédelem tekintetében történtek itt néha önállóbb intézkedések, de csak sürgős esetekben, midőn a távol eső középponttal veszély nélkül nem érintkezhetek az erdélyiek előlegesen.

A mohácsi vész után azonban lényegesen megváltoztak az előbbi viszonyok, noha az a szomorú katasztrófa még korántsem tekinthető a különválás kezdetének. A mondott időben csak két felé vált az ország a két király érdekében, de Erdély önállósága nélkül. Az 1538. febr. 24-ki nagyváradi békében is csak ilyen értelmű földarabolásról van szó. Még 1540 (János király halála) után is jó darabig csak mint János Zsigmond osztályrésze kormányoztatott Erdély Magyarország Tisza melléki nagy részével együtt Gyula-Fehérvárról, mint János Zsigmond tartózkodási helyéről; e részek csak 1556. jan. 26. (Tordán), márczius 8. (Szász-Sebesen) és ugyancsak márcz. 25. (Kolozsvárott) tartott országgyűlésükön decretáltak »az erdélyi új magyar választó-fejedelemséget«, midőn látták, hogy a török be nem váltja azon ígétét, hogy a felnőtt János Zsigmondnak kiadandja az általa elfoglalva tartott országresze-

*) E felekezetnek vallásszabadságot a Királyhágón innen csak az 1848-i törvényhozás adott, míg Erdélyben már az 1571-i országgyűlés megtette ezt. Tagjai ezért csak Erdélyben szaporodtak el úgy, hogy ma (az 1870. népszáml. szerint) 54,327-en vannak egy püspök és egy egyh. fűtanács alatt.

ket. Azonban ez a végzés is csak 1571. márcz. 21. emelkedett érvényre, midőn az elhalt János Zsigmond király után somlyói Báthory István választatott az említett részek urává, s illetőleg első erdélyi fejedelemmé. Ettől kezdve aztán közel másfél száz évig csakugyan külön állami egyedet képezett Erdély, de még így is mindig a nélkül, hogy az anyaország és Erdély összetartozásának öntudata s újból összeforradásának vágya kihalt volna itt, vagy amott.

Buda visszavétele s így a török hatalom megtörése után Erdély a magyar király főuri hatalma alá került, de még külön fejedelemmel. (I. Apafi M.) Majd 1691-ben I. Leopold egy külön kormánytanácsot állított a jogaiban megerősített Erdély élére s ez a tanács aztán az utolsó fejedelemmé, az ifjabb Apafinak kényszerített lemondása után állandóvá lett és Erdélyt a magyar király személyébe olvasztott erdélyi fejedelem nevében kormányzta oly módon, hogy az az egyidejűleg Erdély számára Bécsben állított külön udvari kancellaria utasításaihoz szabta magát. (Ugyancsak ekkor szerveztetett véglegesen az erdélyi határország, melynek gyalogezredei voltak az orláti, fogarasi, csik-gyergyói és a naszódvidéki, lovas ezredei pedig az aranyos-, maros- és háromszéki, mely intézmény 1850-ben szűnt meg végképen). Az így elszakasztott és egészen külön kormányzott Erdély visszakapcsolása érdekében mind a magyarországi, mind az erdélyi rendek többször és nyomatékosan emeltek szót; de, noha királyaink egymásután elismerték, hogy Erdélyt csak a magyar korona címén birják s kormányozzák, az egyesítés sürgetése eredménytelen maradt, sőt Mária Terézia, hogy a két országrész közötti elválasztó falat még magasabbá emelje, Erdélyt »nagy fejedelemség« címmel ruházta fel, II. Leopold pedig a II. József által egyesített magyar és erdélyi udvari kancelláriákat minden ellenzés dacára is újból külön választá. Hasztalan volt ez után az egyesülésre irányzott minden törekvés, mig nem végre 1848-ban egy részről a kolozsvári országgyűlés I., más részről a pozsonyi országgyűlés VII. törvénycikke elvahárolta és kimondta a teljes egyesülést. A törvény nagyfontosságú intézkedése azonnal fogamatba vétetett. Erdély képviselői csakhamar megjelentek az időközben Pestre költözött országgyűlésen; de a beligazgatás szervezését már nem ejthette meg az illetékes miniszterium... Az önvédelmi háború szomorú végével bekövetkezett abszolút kormányzat Erdélyt a szentesített törvény ellenére megint külön választá s mint nagy fejedelemséget a Bécsben székelő helytartótanács alá rendelve, katonai kormányzat alá helyezte és tartotta is egészen 1860-ig, midőn a beligazgatást az újra szervezett kormánytanács (»a felséges gubernium«) vette át s legtöbbször királyi biztosok elnöklése alatt kezelte is 1867-ig, s illetőleg 1868-ig, midőn a 43. törvénycikk az egyesítést újból kimondta, részletesen szabályozta és valószínűsítette is, úgy azonban, hogy az átmeneti nehézségek tulajdonképen egészen 1876-ig vajdultak; mert az 1870. 42. t.-c. egyformán rendezte ugyan már az erdélyi törvényhatóságokat a magyarországiakkal; de a Királyföld még ez után is különleges állást foglalt el. Az egyöntetű kormányzás s illetőleg közigazgatás útjában állott akadályokat végre

az 1876-ki törvények háríták el teljesen oly formán, hogy a nevezett évi 12. t.-c. az ú. n. »szász universitas«-t kizárólag közművelődési hatósággá változtatta a kormány felügyeleti s ellenőrzési jogának fenntartása mellett, az ugyanazon évi XXXIII. t.-c. pedig Erdély egész területét is a megyei szervezet alapjára állítja. E fontos törvények csak azon erdélyi törvényeket hagyták érintetlenül, a melyek Erdélyben, s a korábban úgynevezett »részekben« a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, egymáshoz való viszonyait s általában hatáskörét biztosítják, sőt e jogok élvezetét ezen tulra a görög és örmény katolikus, valamint a görkel. egyházakra is kiterjeszték. Egyébként Erdély ma csupán rendőri tekintetben képez külön területet.

Felosztását illetőleg Erdély ez előtt*) három fő részre volt tagolva, ú. m. magyarok, székelyek és szászok földére. A magyarok földje ismét megyékre, a székelyeké és szászoké pedig székekre s illetőleg vidékekre vala elosztva úgy, hogy a megyék élén főispánok, a székeken pedig királybírók állottak. A székely-székek egyetemének ispánja volt maga a király, a szászok székei fölött pedig az úgynevezett szász comes (szászok grófja) állott. E felosztáshoz képest a korábbi erdélyi törvények csak három politikai nemzetet ismertek, ú. m. a magyarokat, székelyeket és szászokat. A nemzetiségek egyenjoguságának biztosítása óta azonban ily fölfogásról többé szó sem lehetvén: ma már Erdélynek is minden polgára egyenlő s a politikai magyar nemzethez tartozó.

Az 1876. előtti felosztás előtt volt Erdélyben 8 megye, ú. m. Doboka, Alsó-Fejér, Felső-Fejér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Belső-Szolnok és Thorda; 5 székely szék, ú. m. Aranyosszék, Csikszék (Gyergyó és Kászon fiúszékekkel), Háromszék, (mely a hajdani szepsi, kézdi és orbai székekből egyesült, s melyekhez később Miklós városszék is csatoltatott) Marosszék és Udvarhelyszék (Keresztúr és Bardóc fiúszékekkel); 9 szász szék, ú. m.: Kóhalomszék, Medgyesszék, Nagysinkszék, Segesvárszék, Szászsebeszék, Sászvárosszék, Szebenszék, Szerdahely- és Új-egyházzsék, továbbá 4 vidék, u. m.: Fogaras, Brassó, Beszterce és Naszód vidéke. Ezen törvényhatóságok területén még a következő, önálló törvényhatósággal bírt szab. kir. s illetőleg kiváltságos városok voltak: Beszterce, Brassó, Erzsébetváros, Gyula-Fehérvár, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Medgyes, Nagy-Szeben, Segesvár, Sászváros, Szászsebes és Szamosújvár, továbbá Déés, Nagy-Enyed és Thorda nemes városok, nem különben Abrudbánya, Bereck, Csikszereda, Fogaras, Hátszeg, Illyefalva, Kézdivásárhely, Kolos, Oláhfalva, Szászrégen, Szepsi-Szent-György, Szék, Székely-Udvarhely, Vajda-Hunyad és Vizakna.

A területrendező törvény, vagyis az 1876. 20. t.-c. e kiváltságos városok közül csupán kettőt hagvott meg kir. városi minőségben s ezek: Kolozsvár és Marosvásárhely, az 1876. 33. t.-c. pedig az addigi megyéket, székeket és vidékeket részint teljesen eltörölve, részint pedig új, vagy legalább ujjonnan kikerített megyékké alakította. Az így keletkezett megyék

*) (A katonai szervezet és fegyelem alá vont határőrvidéket nem tekintve.)

száma az erdélyi kerületben ma 15 s azok e következők: Alsó-Fejér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Thorda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Thorda-Aranyos és Udvarhely megyék.

S ezzel áttérünk a részletes helyrajzra.

1. Kolozs megye Bihar megyétől keletre, Szilágytól délre esik a Szamos mindkét partján, s nyugotról kelet felé mindinkább keskenyülő szalag alakjában nyulik el a kerület közepén jóval túl. Ed-digi területe 85 □mfdt tett 190 ezer lakossal. Minthogy azonban a területrendező törvény innen három községet s egy puszát Szilágy megyéhez, két községet Thorda-Aranyoshoz, ötöt pedig Maros-Thordához kapcsolt, s minthogy továbbá a volt Doboka megyének 34 (délnyugoti) községét ide kapcsolta s Kolozst is ide ke-belezte: jelentékeny változást mutatnak úgy a területi, mint a népességi viszonyok; mai kiterjedése ugyanis 89.⁴⁷ □mfd. (szabatosabban 5149.⁸⁵ □kilomet.), lakosainak száma pedig 202,263. Kolozs me-gye felszíne általában hegyes. azonban úgy, hogy nagyobb hegyek csak nyugoti szélein és részein emelkednek, míg kelet felé folyton lejt a talaj s végre a dom-bos-völgyes Mezőségbe olvad át. A nyu-goti határon legmagasb bércei: a Király-hágó a Sebes-Körös északi oldalán, alább a Bihar-Vlegyásza hegység a Fontinelle, Vlegyásza, Brusa és Muntyele mare (5755') magaslatokkal, belebb a gyalui havasok gyönyörű vadregényes tájakkal. Rónája nincs, de a Szamos mentén igen szép tágas völgy nyulik el. Többi völgyei szűkek, vagy csekély kiterjedésűek. Vizei: a Kis-Szamos, m-ly Gyalunál a Meleg- és Hideg-Szamos nevű patakok egyesülésé-ből áll elő s a megyét előbb keleti, majd Apahidán túl északi irányban metszi át, aztán a Sebes-Körös, mely a Vlegyásza hegyből ered s nyugoti irányban fut ki a megyéből. Patakja sok van, melyek leg-nagyobbrészt a Szamos területéhez tar-toznak, továbbá sok édes és sós vizű tó és forrás. Legnagyobb tavai — a ceguei és gyekei — a Mezőségen vannak. Éghajlata kellemes, mérsékelt és egészséges. Telei gyakran szigoruak. Földje a Szamos men-tén, valamint az egész Mezőségen termé-keny, de az északnyugoti részek cse-ély termőképességgel bírnak s csak a tavaszi veteményeket érlelik meg. Főbb termékei búza, rozs, kukorica, bor (igen közepes), gyümölcs és zöldségfélék. Lege-

lője, takarmánya elég bőven, erdeje pedig roppant sok van, a mennyiben főleg a na-gyobb hegyeket mindenütt erdőségek bo-rítják. Marha-, ló-, sertés- és juhtenyész-tése jelentékeny. Kecskét s bivalyt is sok helyen tartanak. Az ásványország szolgá-lat itt a nyugoti részekben mészkövet, va-sat, aranyat (Hideg-Szamoson), némi ezü-stöt és ólmot, a keleti részen pedig sok söt stb. A lakosok magyarok és oláhok, kik körülbelül egyenlő szá-mal vannak. Vallásra nézve legtöb-ben vannak gör-keletiek; ezek után következnek a reformátusok, katholi-kusok és unitáriusok: egyéb vallásúak csak elszórtan találhatók. A nép fő-foglalkozása a földmivelés, baromtenyész-tés és bányászat. Az ipar és kereskedelem leginkább a városokban, de még mindig csak közepes arányokban üzetik. Annál közönségesebb a házi ipar, mely főleg durva szövetekeket s fonatokat szolgáltat. A közlekedést részben jó ország- és vas-útak szolgálják. A düllő-utak azonban többnyire igen gyarlóak. Vasútjai, melyek Kolozsváron futnak össze, egyrésről N.-Váradon át Budapesttel, másrésről pedig a kerület belseje- és déli részeivel teszik ösz-szeköttetésbe. Vizi útnak a Szamos annyiban mondható, a mennyiben kisebb tutajozást üznek rajta. A megye köz-ségeinek száma jelenleg 244, melyek közül egy sz. kir. város. A megye-gyűlések Kolozsvárról tartatnak. Neve-zetesebb helyek itt:

Kolozsvár (a rómaiak korában Ulpianum; németül Clausenburg, latinul Claudiopolis, oláhl Clusiu) sz. kir. és egyetemi város a Kis-Szamos mindkét partján Nagyváradtól keletre s 21 mfdnyire a keleti s az első erdélyi vasút összekötő pontján 26,400 magyar lakossal. Áll egy bel- és öt külvárosból. A négyszögű belvárost hajdan kőkerítés övezte, melyből négy tornyon kívül ma már csak egyes maradványok vannak meg. A város egészben véve csinosan van építve. Különösen szépek nagy szá-mal levő főuri palotái és középkületei, me-lyek gázzal világított csinos utcákra és terekre néznek. Említendőbb épületei: a

gótizálású kath. templom a város főterén, a két derék reform. templom, továbbá az unitárius, lutheránus, gör.-kel., gör.-kath. és zsidó templomok, a muzeum pompás kerttel, a megye- és városház, a színház, a tornacsarnok, a különféle iskolai és szerzetesrendi épületek, Mátyás király szülőháza, mely ma kaszányaual szolgál, a kórházak, kincstári épületek és derék vendéglők stb. Kolozsvár sok tekintetben középpontja az egész terület szellemi és anyagi életének. Van itt egyetem, unitárius kollegium (seminariummal), reform. és r. kath. főgymnasium, mind jelentékeny könyvtárakkal s egyéb gyűjteményekkel, reáliskola, férfi és női tanító-, valamint kisdudóvóképző-intézet, polgári iskola, s általában sok művelődés is jótékonyági intézet, 3 kö- és könyvnyomda, több helyi hirlap, 2 könyvkereskedés, árva- és dologház stb. Itt székel a Királyhágón túli reform. és unitárius püspök, a megye, egy kir. törvényszék, sajtó- és járásbíró-ság, nemkülönben van itt pénzügyi igazgatóság, gyalogezred (51. sz.) és honvédszászlóalji parancsnokság (30. sz.) stb. A lakosságnak jelentékeny része foglalkozik kereskedelemmel és iparral. A főbb utcákon fényes kereskedések láthatók. Van gaz-, posztó-, papír-, dolmány-, gép-, élesztő-, kocsi-, kalap, küolaj-, gyertya-, csontégető-, sör-, szesz-, kukor.-edénygyárak. Iparosai közt különösen sok a szűcs, csizmadia és varga. Hegyes-völgyes határa haladja a harmadfél []mflet. A hegyes részt erdők és szőlők borítják, míg a völgyben jeles szántóföldek s kitűnő rétek és legelők vannak. A kenyér- és takarmánynövényeken kívül szép mennyiségben terem cukorrépája és zöldsége is. A város szélén egy magaslaton áll egy nagyon régi fellegrvár rendkívül mély kúttal, melyből gyönyörű a kilátás úgy a városra, mint a Szamos völgyére; a város alatt pedig a vasúti állomás derék épületei és udvara foglalnak el jelentékeny tért. Vásárai fontosak s különösen lóra s sücsárúkra nézve első rendűek e körületben. Kolozsvárnak igen nevezetes, de egyszersmind sok viszontagságról tanúskodó története van. Láttá e város Trajanus hadait, szerepe volt Dáciában, kaput tárt a honfoglaló magyarok előtt, aztán székhelye volt a vajdának, majd a nemzeti fejedelmeknek, a Bastaknak stb. s el-elbukott, majd ismét fölemelkedett a külsapások és a belviszályok viharai között. Az erdélyi országgyűlések, mint főhelyen, rendszeren itt tartattak; itt mondatott ki törvénye-

sen az anyaországgal való egyesülés 1848-ban. Az önvédelmi háború végeztével első rangjától megfosztva Nagy-Szeben alárendeltetett, mígnem 1861-ben a főkormányzókat megint itt helyeztették el. Kolos-Monostor csinos fu. és erdőigazgatósági székhely az előbbi tőzszomszédjában 1524 oláh s magyar l., gör. és róm. kath. templommal, káptalani levéltárral, egy jezsuita templom romjaival, roppant juh-vásárokkal s nevezetes gazdasági akadémiával, megszüntetett bencés zárdájában volt hajdan az erdélyi országos levéltár. Szász-Fenes fu. a Szamos m. 2061 oláh s magyar l., görög és róm. kath. templommal, erdős határral s a Mikesek szép kastélyával. Szász-Lóna fu. 1229 magyar s oláh l., ref. és görög-kel. templommal s szép és termékeny határral. Gyalu mvs. a Szamos m. 2680 oláh s magyar l., gör.-kath. és ref. templommal, postahivattal, gr. Eszterházi-féle kastélyával, várral s derék határral, melyben szép erdők és jó szántóföldek vannak. Fákerekedése jelentékeny. Hideg-Szamos fu. a hn. folyó m. 736 oláh l., sgör.-kel. templommal s aranybányával. Héves-Szamos oláh fu. a hn. folyó m. 564 l., nagy, erdős határral s juh-tenyésztéssel. Sztolna (Sztolna) oláh fu. 186 l. s erdős határral. Magura oláh fu. a Hideg-Szamos m. 999 l., g.-kel. templommal s bércecs határral, mely már a zalathnai bányaterülethez tartozik. Van nagy juhtenyésztése és fákerekedése. Egerbég fu. Héves-Szamosba ömlő Szapony patak m. 1318 német s oláh l., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templomokkal, szép nagy határral s baromtenyésztéssel. Nagy-Kapus fu. a Kapus patak s a nagyvárak-kolozsvári országtút m. 756 oláh s magyar l., reform. templommal s erdős határral. Kis-Kapus fu. szintén a Kapus patak m. 857 oláh s magyar l. s jelentékeny határral. Bedecs oláh fu. a Kapus patak m. 889 l., gör.-kel. templommal. Valkó-Kelecel a Sebes-Körösbe ömlő Kalota patak m. 556 oláh s magyar l., reform. és oláh templommal s jelentékeny határral, mely erdőség- és gazdasági terményekben egyiránt bővölködik. Nagy-Meregő (Mergen) nagy oláh fu. a Székelyő patak m. 1972 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, melyben aranyérc-telepek vannak. Bocs oláh fu. az előbbtől északra egy völgyben 865 l., s gör.-kath. templommal. Bökény (Butyenia, Buticsnia) oláh fu.

Van újs.
1869. 59. t.

643 l. s gör. kel. templommal. **Magyar-Valkó** regényes fekvésű fu. a Sebes-Körös egyik mellékpatakja m. 767 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s erdős, bérces határral. Fekvése jelentékeny. **Kalota-Szent-Király** fu. a Kalota patak m. 886 magyar s oláh l., reform. és görög-kath. templommal s inkább szép, mint termékeny határral, mely már a Kalotaszeg nevű szép lapályba olvad. **Dámós** fu. a szomszéd völgyben 390 magyar s oláh l., reform. templommal. **Gyerő-Vásárhely** (Asorbej) közel a kolozsvár-nagyvárad vasúthoz 702 magyar s oláh l., reform. templommal s szép és termékeny határral, melynek nagy része a kolozsvári ref. főgymnasium birtoka. **Jegenye** fu. az e öbbitől ész.-nyugotra 481 magyar lakos, kath. templommal s fürdővel és ásványos forrásokkal, melyeket kivált bőrbetegeknek nagyon ajánlanak. **Körös-fő** (Kriso) fu. a Körös m. 848 magyar l., reform. templommal és szép határral. **Sárvásár** fu. az előbbi szomszédjában 312 magyar ref. l. **Nyárszó** (Nyarszová) fu. 422 magyar s oláh l., reform. templommal s jó határral. **Bánffy-Hunyad** csinos mvs. és a szép Kalotaszeg főhelye a Sebes-Körös és kolozsvár-nagyvárad vasút m. 3290 magyar s oláh l., régi reform. és r. kath. templommal, a Bánffyák szép várkastélyával, posta- és távíróhivatallal, nagy vasúti állomással és szép határral, melyben márványt és sok köveletet találnak. A lakosok közt sok az iparos és kereskedő. Marha-, sertés- és gabnakereskedése igen fontos. Országos vásárai igen élénke. Itt székel egy kir. járásbírósg. **Zentelke** fu. 670 magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. **Malomszeg** fu. a Kalota patak m. 422 nagybőrára oláh l. s szép határral. **Marótlaka** fu. a Kalota patak m. 1140 l., gör.-kath. templommal, várral, bérces, erdős határral. Lakosai sok szemet égetnek. **Székelő** (Székely) oláh fu. a Székelyó patak völgyében 715 l. s bérces határral. Fa- és juhkereskedése nagy. **Sebes-Váralja** v. **Sebesvár** (Bologa) fu. közel a vasúthoz és a Kalota patakhoz 829 többnyire oláh l., gör.-kath. templommal, granit-töréssel s egy hegyen álló szép várral, mely Váralja környékét a Kalotaszeg legfestőibb részévé teszi. Van egy papírmalma. **Kis- és Nagy-Sebes** szomszédos oláh faluk a Sebes-Körös és a kolozsvár-nagyvárad vasút közelében.

Előbbinek van 447 lakosa s gör.-kath. temploma, utóbbinak pedig 1203 lakosa és gör.-kel. temploma. **Csuccsa** fu. a Királyhágóhoz közel, a Sebes-Körös és a vasút m. 1068 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, postahivatallal, vasúti állomással s igen bérces határral, mely a kolozsvár-nagyvárad vasút mellékének legvadregényesebb része. **Magyar-Bikál** fu. az Almás patak m., Bánffy-Hunyadtól északra 750 magyar l., reform. templommal s gyümölcstermesztéssel. **Oláh-Bikál** oláh fu. 554 l. **Magyar-Gyerő-Monostor** fu. 1898 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s igen nagy határral, melyben sok erdő és legelő van. **Oláh-Gyerő-Monostor** oláh fu. 1100 l. gör.-kel. templommal. **Felső-Föld** oláh fu. az Almás patak m. 670 l. s gör.-kel. templommal. **Közép-Föld** oláh fu. ugyanazon patak m. 742 l., gör.-kath. templommal s szép határral. **Alsó-Föld** oláh fu. az Almás patak m. 487 l. s g.-kel. templommal. Mindezen falvak sok szilvát termesztenek s juhot és kecskét tenyésztnek. **Nyires** oláh fu. 836 l., görög-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. **Czold** oláh fu. 500 l., görög-kath. templommal s kastélyal. **Bábony** (Babogyi) fu. az Almás patak egyik mellék-völgyében 260 s magyar l., gör.-kath. templommal s gyümölcstermesztéssel. **N.-Almás** fu. a hasonló nevű patak m. 1756 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, adó- és postahivatallal, a gr. Csákyak ősi kastélyával, a régi Dezsővár romjaival s szép nagy határral, melyen a gabnatermesztés és baromtenyésztés egyiránt sikerül. Közéleben van egy érdekes barlang. **Középlak** fu. az Almás patak m. 820 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és jó határral. **Zutor** oláh fu. az Almás patak m. 289 l. s gör.-kath. templommal. **Magyar-Nagy-Sombor** fu. az előbbi szomszédjában 971 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s derek határral. **Bercse** oláh fu. 546 l., gör.-kath. templommal s szénégetéssel. **Szent-Mária** oláh fu. 579 l. **Pusztaszent-Mihály** oláh fu. az Almás vize m. 1183 l., gör.-kath. templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. **Nidalmás** mvs. az Almás vize m. 1209 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, járásbírósggal, adó- és postahivatallal, négy országos vásárral s termékeny határral. **Bányika** (Bajka) oláh fu. közel az

Almás vizéhez 298 l. Drág fu. Hídal-
mástól keletre 1165 oláh s magyar l.,
gör.-kath. templommal, a Wesselényiek
ősi kastélyával, mely hajdan apácázár-
da volt (egykori négy tornyából egy ma
is épen áll) s jelentékeny erdős határral,
mely híres búzát terem. Kendermál
oláh fu. 176 l. s gör.-kel. templommal.
Magyar-Fodorháza fu. 634 magyar
s oláh l. Babuc fu. a Buda patak m. 308
magyar s oláh l., reform. és gör.-kath.
templommal s erdős határral. Milvány
oláh fu. 726 l. s gör.-kel. templommal.
Dal (Dolu) oláh fu. 571 l. Ugruc oláh
fu. 745 l., gör.-kel. templommal, nagy cse-
resznyetermesztéssel, méhészetrel s erdős
határral. Kis-v. Felső-Esküllő fu.
a Borsa patak völgyében 560 oláh s ma-
gyar l., gör.-kath. templommal s jó ha-
tárral. Nagy-Esküllő fu. a Borsa
patak m. 891 oláh s magyar l., gör.-kath.
templommal s jelentékeny erdős határral.
A honfoglaláskor itt eskette meg Tűhötöm
a levért előlokat a magyarok iránti hű-
ségére. Ördög-Keresztur fu. az
előbbieik szomszédjában 411 magyar s
oláh l., reform. templommal, szép kas-
télylyal s baromtenyésztéssel. Topa-
Szt.-Király fu. az Almás egyik mel-
lékvölgyében 954 oláh l., görög-kath.
templommal s jelentékeny erdős határral.
Pusztá-Topa oláh fu. 406 l. s gör.-
kath. templommal. Tamásfalva fu.
az Almás egyik mellékvölgyében 699 oláh
s magyar l. s gör.-kel. templommal. Kis-
és Nagy-Petri szomszédos völgyek-
ben fekvő faluk, előbbi 606 magyar s
oláh l. s reform. templommal; utóbbi 570
magyar s oláh l., ref. és g.-kath. templom-
mal s szép erdős határral. Egeres fu. a
kolozsvár-nagyvárad vasút m. 1083 ma-
gyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templom-
mal, posta- és táviróhivatallal, Apaffy-
féle szép kastélylyal, vasúti állomás-
sal és jelentékeny határral. Magyar-
Gorbó falu. közel a vasúthoz a
Nádas patak m. 555 oláh s magyar l.,
gör.-kath. templommal, cukorgyárral, s
gr. Haller kastélyával s kitűnő ménésével.
Türe fu. az előbbi szomszédjában 652
magyar s oláh l., reform. és gör.-kath.
templommal és szép határral. Mészégeté-
séről híres. Magyaránás fu. a hn.
patak s a kolozsvár-nagyvárad vasút m.
565 oláh s magyar l., gör.-kath. temp-
lommal, szép kastélylyal, postahivatallal
s vasúti állomással. Szucsák fu. az
előbbi szomszédjában 956 magyar s oláh
l., reform. és gör.-kath. templommal s jó

határral. Nagy kőbányája van. Méra fu.
közel a vasúthoz 1078 magyar s oláh l.,
ref. templommal s gabna- és gyümölcs-
termesztéssel. Szép határában Andrásháza
névű nagy pusztája van. Ennek is
van kőbányája. Bács fu. a vasút közelé-
ben 915 magyar s oláh l., róm. kath. és
g.-kath. templommal s jelentékeny határ-
ral. Pappfalva fu. az előbbtől északra
521 oláh l. s gör.-kath. templommal. Ka-
janto (Kinto) fu. az előbbtől északra
883 magyar s oláh l., reform., r. kath. és
gör.-kath. templommal s szép nagy határ-
ral. Oláh-Buda (Burjános) fu. 623
oláh s magyar l., gör.-kath. és reform.
templommal, baromtenyésztéssel s Új-
Buda és Kölesmező névű puszták-
kal. Gyula fu. közel a Borsa patakhoz
992 oláh l. s g.-kath. templommal. Csoma-
fája fu. a Borsa patak m. 414 ma-
gyar s oláh l., reform. templommal, több
úri lakkal s szép határral. Hossz-
Macska fu. 512 magyar s oláh l.
Magyar-Macska fu. 522 magyar s
oláh l., ref. és gör.-kath. templommal,
kastélylyal és jó határral. Magyar-Új-
falva fu. a Borsa patak m. 699 oláh l.,
gör.-kath. templommal s nagy erdővel.
Borsa fu. a hn. patak m. 1933 magyar
s oláh l., reform. és gör.-kath. templom-
mal, Bánffy-féle szép ősi kastélylyal s
szép nagy határral, melyen gabnater-
mesztést s juh és baromtenyésztést űznek.
Az uradalom nagyban állítat elé tőrőt és
sajtot Sóllyomkő oláh fu. 719 l. s gör.-
kath. templommal. Üvegutaja s malom-
kőbányája nevezetes. Válaszút fu. a
Kis-Szamos m. 1082 magyar s oláh l.,
reform. és gör.-kath. templommal, Bánffy-
féle ősi kastélylyal, p. stahivatallal és ter-
mékeny határral. Lő- és selyem-birkate-
nyésztése nevezetes. Fejérd erdős
hegyek közt fekvő fu. az előbbtől dél-
nyugotra 1920 magyar s oláh l., reform.
és görög-katholikus templommal, nagy
határral s juh- és baromtenyésztéssel.
Szamosfalva fu. a Szamos m. s kö-
zel a keleti vasúthoz, 961 oláh s magyar
l., gör.-kel. templommal s szép határral.
Pusztá-Szt.-Miklós fu. a Szamos
m. s közel a keleti vasúthoz, 239 oláh l.,
s kastélylyal. A palidá fu. a vasút és a
Szamos m. 960 többnyire oláh l., gör.-kel.
templommal s termékeny határral. Ne-
mes, Felső- és Alsó-Suk (v. Zsuk)
oláh faluk egy sorjában a Szamos két par-
ján 546, 534 s illetőleg 555 l. s erdős és
termékeny határokkal. Alsó-Sukon szép
kastély van. Bonchida nagy fu. a Kis-

Szamos m., épen a Kolozs patak torkolatánál, 1724 magyar s oláh l., ref., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal, a Bánffyak szép kastélyával és kertjeivel, nagy határral s barom- s juhtenyésztéssel. Gyulatelke oláh fu. az előbbtől délkeletre 420 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Kötelen d fu. 690 oláh l. s gör.-kath. templommal. Vajda-Kamarás fu. egy fensíkon, Apahidától keletre 810 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a gróf Bethlenek szép kastélyával s jelentékeny határral. Magyar-Kályán fu. az előbbtől délre 940 magyar s oláh l., görög-kel. templommal, s hegyes-völgyes határral, melyben nagy marha- és juhtenyésztést üznek. Alsó-Szovátfu. a Geres patak m. 787 magyar l., ref. és unitárius templommal s közepes termékenységgű határral. Felső-Szovátfu. az előbbi szomszédjában 877 oláh s magyar l., reform., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. **Kolozs** (Kolozsakna v. Kosokna) mvs. a hn. patak m., közel a keleti vaspályához, Kolozsvártól keletre, hegyes-völgyes határral s 3254 magyar s oláh l. Van itt róm.-kath., reform., unitárius, gör.-kath. és gör.-kel. templom, járásbírság, postahivatal s több csinos épület. Határa igen kiterjedt s részben termékeny. Gazdag só- és szentelepei vannak. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Itt kezdődik s innen keletre délkelet felé terjed a dombos Mezőség. A kolozsi határban van a keleti vasútnak egyik legnagyobb alagútja. Pata fu. közel a keleti vasúthoz 556 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s lapályos határral. Boos oláh fu. 692 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Mező-Ör oláh fu. a Mezőség nyugoti szélén, közel a keleti vasúthoz 755 l., gör.-kath. templommal s jókora, de sovány határral. Aranynótfu. 823 magyar s oláh l. s görög-keleti templommal. Van kastélya és nagy marhatenyésztése. Szopor oláh fu. 603 l. s gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Magyar-Fratta fu. 1752 magyar s oláh l., ref., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyen jó legelők vannak. Berkenyes fu. 570 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s erdős határral. Tótháza oláh fu. 375 l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Gyères fu. a Gyères patak m., 425 magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. Kesű fu. az előbbi szomszédjában 436 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath.

templommal. Mócs szép völgyben fekvő fu. a hn. patak m., 1507 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, adó- és postahivatallal, járásbírsággal, több csinos épülettel s jó nagy határral. Botháza fu. amattól délre 392 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s kevésbé termékeny határral. Csehtelke (Csitytelek) fu. egy tó m., 514 oláh l., gör.-kath. templommal s szegény határral. Báld fu. a Budatelke patak m., 411 magyar s oláh l., s gör.-kath. templommal. Nagy- és Kis-Sármás faluk a Budatelek völgyében, előbbi 736 oláh, utóbbi 551 oláh és magyar l. Gabnatermesztése, marha- és juhtenyésztése jelentékeny. Pusztakamarás fu. 900 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a Kemények ősi kastélyával s szép határral, melyben nagy gabnatermesztést, marha- és juhtenyésztést üznek. Mező-Szombattelke oláh fu. két tó között 597 l. s gör.-kath. templommal. Gyeké fu. 686 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s jelentékeny, hegyes-völgyes határral. Magyar-Légen (Lezsín) fu. Mocstól északra 468 magyar s oláh lakossal, református és görög-kathol. templommal s két völgyre dülő erdős határral. Omóc (Omibus, Imbuc) oláh fu. a Gyilkos patak m., 298 l. s gör.-kel. templommal. Száva fu. 401 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s kopár határral. Nagy-Óég fu. a budatelki patak mellett 586 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, gr. Bánffy-féle szép kastélyal s jelentékeny határral, melyen nagy juh- és baromtenyésztést üznek. Kis-Óég fu. az előbbi szomszédjában 533 oláh lakos, gör.-kath. templommal és keserűvízfürőkkel. Katona nagy fu. a gyekei tótól keletre s egy órányira 1415 magyar s oláh lakos, reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, pár csinos uri lakkal s jó nagy határral. Uzdí-Szt.-Péter fu. a megye déli szélén a hn. patak és tó m. 1140 magyar s oláh l., gör.-kath. és reform. templommal, kastélyal, dombos határral s ásványos vizekkel. Juhvásárai nagyok. Mező-Szt.-György oláh fu. a szomszéd völgyben 495 l. Mező-Szt.-Márton fu. a Nyulas patak m. 1060 oláh s magyar l., ref. és gör.-katholikus templommal. Királyfalva fu. a Nyulas patak m. 467 oláh l. Mező-Örményes fu. a hn. patak m. 975 oláh s magyar l. gör.-kath. templommal, postahivatallal s jó-

kora határral. Nagy-Ölves (Uliás) fu. 1067 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jelentékeny határral, baromtenyésztéssel és keserűvízforrással. Mező-Szilvásfu. a bn. patak m. 1171 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép uagy határral. Mező-Ujlak fu. a Monostor patak m. 889 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal Kőbölkut (Tyibulkut) fu. az előbbtől északra 843 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és sós forrásokkal. Kis- és Nagy-Nyulas oláh faluk a bn. patak m., előbbi 568, utóbbi 1220 l. s tetemes határral. Oroszfája fu. az előbbiektől északra, 759 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és sós forrásokkal. Budatelke oláh fu. 865 l. s nagy, erdős határral. Mező-Szót-Mihálytelke fu. a Kecseg patak völgyében 946 magyar s oláh l., g.-kath. templommal, s postahivatallal. Füzükut fu. az előbbtől ész.-nyugotra 569 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Nagy-Jola fu. a megye északi szélén 995 magyar, német s oláh l., gör.-kel. templommal és sós forrásokkal. Szász-Akna fu. a Buny patak m. 1120 oláh l., gör.-kath. templommal és sóteleppel. Teke csinos mvs. a beszterce-szász-régény utban 2068 magyar, német s oláh l., ref., luth. és kath. templommal, járásbírsággal, adó- és postahivatallal. Derék határán jó szántóföldek és szőlőhegyek vannak. Pászmos (Passbusch) fu. 869 német s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal. Bátos mvs. Tekétől keletre a Luc patak m. 1910 magyar, német s oláh l., luth. templommal s postahivatallal. Kis határa eléggé termékeny. Széplak fu. az előbbtől délre 588 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, szép határral s bortermesztéssel. De drád fu. a Luc patak melletti völgytágulásban 1863 német s oláh l., luth. templommal s bortermesztéssel. Oláh-Ujfaluk oláh fu. a Szintu patak m. 655 l., Ludvig (Ludvigsdorf, Logigu) fu. az előbbtől északra, 1004 oláh, német s magyar l., görög-katholikus és lutheránus templommal, szép kastélylyal s bortermesztéssel. Szász-Bánycica fualu 1016 oláh l., gör.-kath. templommal s ásványos forrásokkal. Harasztos (Hrasztose) oláh fu. 514 l. s gör.-kath. templommal. Kis-Fülpös fu. 515 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal. Komzatelke oláh fu. 1034 l., kik nagy

rétségökön, nagy méhészetet űznek. Tancs (v. Toncs) magyar fu. a megye déli részén egy szép völgyben 596 l., ref. templommal, szép kastélylyal és bortermesztéssel Nagy-Ercse fu. az előbbtől délre 632 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel.

2. Egyesült Szolnok-Dobokamegye a Szamos melléken terül el, Máramarostól délre, Szatmár és Szilágymegyéktől keletre és Kolozsmegyétől északra. Mai alakjában ez a megye is egészen új. Tulajdonképeni magvát a volt Belső-Szolnok-megye képezi, melyből csak nyolc község hasított ki a szomszéd Beszterce-Násód-megyéhez, a többi rész pedig a volt Kővárvidék kisebb s a volt Dobokamegye nagyobb részével toldatván meg, s Szamos-Ujvár kir. és Szék kiv. városok is beléje kebelezetvén, a fentebbi név alatt új törvényhatósággá alakított (1876. 33. t. c. s 1877. 1. t. c.). így kikerekítve most trapéz-alakot mutat, s leghosszabb kiterjedése észak és dél közé esik. Felszíne általában hegyes, úgy azonban, hogy a Nagy-Szamostól északra eső emelkedései mind méretek, mind tömeg tekintetében jóval felülmúlják az attól délre esőket, melyek a Mezőség felé hajoltukban csaknem dombokká törpülnek. Legmagasabb bércek a megye északi határain találhatók, hol a Cibles (5755') hegytömegből 1826 m. kiinduló s jobbra nyugoti irányban vonuló láposi havasok nyúlnak a megye szélé s alacsonyabb nyulányaikat általában déli irányban bocsátják be a megyébe egészen a Szamos partjáig. Ott, a hol a Szamos a megyét elhagyja, emelkedik a Meszes hegység s leginkább délnyugoti és déli irányú ágakat bocsát be a megyébe. A Szamostól délre legjelentékenyebb a Sajó melléki havas vidék, melyeknek széles, de alacsony elágazásai átmenetként futják a megyének csaknem egész déli részét. Ennek egyik végfoka a Sajó és Galac patak összeömlése közben emelkedő Cserhalom. Rónát a megyében sehol nem találunk, de igenis annál több völgyet, melyeknek száma igen nagy, de melyek közül csak a Szamos és Sajó melléke tágul ki tetemesebben. E völgyek mind egy-egy folyóvíz előtt nyitnak utat. Legjelentékenyebb folyó itt a Kis- és N.-Szamos egyesüléséből származó Öreg-Szamos. A Kis-Szamos, mint fentebb láttuk, Kolozsmegyében ered s onnan lép át a megyébe, hol csaknem egészen északi iránynak tartva és sok apró patakot fölvevé Déésnél találkozik össze a Nagy-

Szamossal, mely meg épen ellenkező irányból, Beszterce-Naszódmegye északi keleti szegletéből fut előbb dél-nyug. majd nyugoti irányba és sok patakon kívül magába veszi balról a Beszterce patakka l erősbödött Sajót (Bethlenen felől) s úgy halad Déésnek, hol az előbbivel egybeömlőlvén, hirtelen nagyot kanyarodik ész. nyug. felé Rognáig, hol ismét merész kanyarodással nyug., majd dél-nyug. felé fordul s csak a Meszes hegy alatt vesz ismét északi irányt, hogy a Tiszába siessen. Másik jelentékeny, de a Szamosnál sokkal kisebb folyója a Lápos, mely a megye északi részén fut jobbra nyugot felé az Öreg-Szamosba. Egyéb vizei közt legnevezetesebbek a nagy számmal levő ásványos (főleg só) források, meg a 4 □ mfdnyi cegei v. Hód a s tó Szamos-Ujvartól délkeletre, melynek környéke igen festői, vize pedig halban oly gazdag, hogy birtokosainak egyik fontos jövedelemforrását képezi. Hód, melyről egyik nevét vette, már nem igen fordul elő benne. E szép megyének éghajlata nagyon változatos, végletekben járó, bár egészséges. Leghűvösebb a hőmérsék északon, leggyengétebb a Szamos völgyében és attól délre. Esője elég jár. Szelei közül leggyakoribbak a nedves nyugoti és a száraz keleti. Déésnél, hol három külön irányu völgy fut össze, még csendes időben is csaknem folyvást lengedezik a szél. A talaj általában közepes minőségű, de a tágasabb völgyekben és a Mezőség ide hajló részén eléggé termékeny, az Öreg-Szamos mentén pedig épen kitűnő. Legtöbb tért foglalnak el az erdők (bikk, tölgy, cser, szil, gyertyán, juhar, fenyő stb.) és legelők. Kopár, mivelhetetlen tér is elég van, főleg a hegyesebb vidékeken. Kiválóbb mezei termékek: a kukorica (itt, valamint egész Erdélyben: törökbuza), mely az oláhságnak majdnem egyetlen tápláléka, buza, készeres, zab, árpa, krumpli kevés, bor meg lehetős mennyiségben, de igen közepes (legjobbnek tartják a bongárdit, galacit, veresegyházit, szt.-mártonit, melegtőldvárít, marakházit, császárít, kékesit, árpástóit stb.) dinnye nagyon sok Szamos-Ujváron, gyümölcsöt legtöbbet a nyugoti rész termeszt (sok és híres cseresznye terem Kideén), lent Kékes, kender Szék. Sokat termesztének az oláhok disznó- és uritőköt, melyek magvaiból olajat szeretnek őrni. Hüvelyes vetemények, káposzta és egyéb zöldségfélék elég bőven található. Nem régiben az eperfaültetést is di-

vatba hozta néhány uraság (Bethlenen, Dobokán, Gorbón stb.) hogy a selyemtenyésztést is meghonosíthassák; eddig azonban csak az ültetvények díszlenek. Az állattenyésztés a legelők bősége mellett eléggé jelentékeny. Van itt sok, bár aprós szarvasmarha, juh, sertés, kecske, ló, kevés bivaly, mindenféle házi szárnyas stb. Fontosak e megyében az állam ménese Rettegen és gr. Bethlen Sándor gyönyörű ménese Bethlenen és Apa-Nagyfaluban. A vadak közül leggyakrabban előfordul itt az őz és medve a havasokban. Legmerészebb s leghíresebb vadászok a magyar láposiak. A méhtenyésztést sok helyt űzik főleg a Mezőség felé. De csaknem legfontosabbak itt az ásványosság termékei, melyeket bőven szolgáltat majdnem az egész terület. Van itt tömredék só (Déés-Akna, Szék stb.) és sósforrás, (melyek közönségesen zárva tartanak s belőlük a lakosok csak bizonyos napokon és meghatározott mennyiségben meríthetnek); arany, ezüst kevés; vaslegnagyobb mennyiségben, Oláh-Láposnál, köszen Tibó bérceiben, darázkő Poklostelkén, épületkő Déésnél és a Csicsó-hegyen, Dééstől keletre. Ásványos forrásai közt legkiválóbb a sztojka és a kérii vas- és kén tartalmu forrás. Mai kiterjedése a megyének mintegy 89,3 □ mértőld (szabatosabban 5149.^{az} □ kilometer), lakosainak száma pedig 210,587 lélek, kiknek többsége (mintegy 65%-a) oláh. Számra nézve második helyen áll (mintegy 30%) a magyarság (ide értve a nyelvre és érzelmekre nézve különben is csak ide sorolható őrményeket) s aztán kevés szász, cigány és sok zsidó. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-katolikusok s gör.-keletiek, kik mind oláhok, aztán a reformátusok, kik mind magyarok, valamint a csekély számmal levő unitáriusok és róm.-katolikusok is, végre lutheranusok (szászok) kevesen és zsidók. Foglalkozását tekintve a lakosság legnagyobb része földműveléssel, baromtenyésztéssel és néhol fuvarozással foglalkozik; de sok van bányamunkás is. Az iparnak főfészkei Szamos-Ujvár és Déés. Egyebütt csak némi szövő és fonó ipart űz a nép, de csak házilag és saját szükségére, ugyanigy állítja elő házi és gazdasági eszközeinek legnagyobb részét is. Említendő a tikói cserépedény-készítés s a kecsesi vászonfehérítés. Gyár csak néhány van a megyében. Ilyenek a gorbói répa-cukorgyár, a Magyar- és Oláh-Láposon létesült vasgyárak, a déési,

rettegi, szamos-ujvári, bethleni szeszgyár (ilyen gyár elég sok van mindenfelé), a déési sörgyár és a gőzmalom stb. A kereskedelem is szerény mérvű. Legfontosabb tényezők e részben Szamos-Ujvár és Déés. A vásárok közül legjelentékenyebb a déési és vajdaházi marhavásár s a rettegi lóvásár. A közlekedés elég jó országutakon történik, melyek a fővölgyeken futván, mind Déésen érnek össze. Vizi utul csak a Szamos tekinthető, melyen főleg ősszel és tavasszal járhatnak tutajok. A köznevelés ügye lassan, de mégis halad. Leghátább vannak e részben az oláh községek. A megyei gyűlések Déésen tartatnak. Említendőbb helységek e megyében:

Déés csinos, rendezett tanácsu nemes város és a megye székhelye a Kis- és Nagy-Szamos összeömlésénél s a megyei főbb országutak csomópontján 5832 magyar s oláh l. s jelentékeny hegyes-völgyes határral. Déés igen szép helyen fekszik. A Kis-, Nagy- és Öreg-Szamos térsen völgyei csillagalakulag futnak itt össze, oldalról szép erdős hegyek által szegélyezve. Házai a főbb utcákban csinosak s a szép négyszögű piacon mind emeletesekek. (A piacon érdemes a Thököly-féle palota, mely ma adóhivatali helyiség s melyben ma is régi alakjában van meg a »Thököly-konyha«). Van itt szép reform., kath. és gör.-kath. templom, csinos megye- és városház, derék községi iskola, két kaszinó, egy ferencrendi zárda, igen szép (Rudolf)-kórház diszes kerttel, kaszárnya s egy régi rom, melyhez a rege Déés (=Deus) elnevezését köti; továbbá a megye hatóságán kívül van itt királyi törvényszék, járásbíróság, erdő-, adó-, posta- és táviróhivatal. A lakosok, kik közt sok az iparos és kereskedő, főleg földmivelés- és börtermesztéssel foglalkoznak. Marhavásárait messze földről látogatják. Az Öreg-Szamoson egy derék fahíd vezet itt át. Hegyeiben igen jó épületköveket ásnak. **Déés-Akna** bányász mvs. az előbbi szomszédjában, a Száre patak m. 2045 magyar s oláh l., reform., kath. és gör.-kath. templommal s nagyszerű sóaknákkal, melyekből évenként mintegy 200 ezer frt áru só kerül ki. Itt székel egy sóbányahivatal. **Sz. t. - Benedek** oláh fu. a Kis-Szamos m. 470 l., a gr. Kornisok monumentális kastélyával s gör.-kath. templommal. **Szilágytő** (Salatin) oláh fu. a Kis-Szamos m. 283 l. **Péterháza** (Petriháza) oláh fu. a Kis-Szamos jobb partján 300 l. s

g.-kath. templommal. **Szamos-ujvár** - **Németi fu.** a Popi hegy alatt, közel a Kis-Szamoshoz, 1394 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Szamos-Ujvár** előbb szabad királyi, ma rendezett tanácsu város és görög-katholikus püspöki székhely, szép tágas völgyben a Kis-Szamos jobb partján 5188 magyar (örmény) s oláh lakossal s kis, de szép határral. E várost az ide telepedett örmények csak a múlt század elején (1726) építvén, épületei egészen új modorúak s részben igen csinosak. Említést érdemlő épületek itt az örmény-kath., r. kath., reform., unitárius és gör.-kath. templomok, a püspöki palota és hozzá tartozó épületek, a Martinuzzi korából maradt s ma állami fogházul szolgáló derék ép vár, a parokhiák, az iskolák, a városház, a városi vendéglő szép táncteremmel és több diszes magán-épület. Van itt gör.-kath. papnevelő akadémia, kath. kis gymnasium, kir. járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, takarékpénztár, sok iparos (különösen szücs) és kereskedő, posztó- és szeszgyár, örmény árvaház, szép sétatér stb. Marhakereskedése igen kiterjedt. Vásárai népesek. A lakosság egy része földmiveléssel foglalkozik s a gabonauműveken kívül főleg sok és híres sárgadinnyét termeszt. **Kérő fu.** Szamos-Ujvártól nyugotra 438 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó határral és ásványos forrásokkal és fürdővel **Dengeleg fu.** a Kis-Szamostól balra 672 oláh s magyar lakos, görög-katholikus templommal, kastélyllyal és kukoricatermesztéssel. **Nagy- és Kis-Iklód** faluk, amaz a Kis-Szamosnak bal-, emez pedig jobb partján; az előbbinek van 1022 oláh l. s gör.-kath. temploma, az utóbbinak pedig 375 oláh és magyar lakosa, zsidó temploma és szeszgyártása. Határa mindkettőnek térsen termékeny. **Kis-Jenő** oláh fu. a Lozsárd patak m. 643 l., gör.-kath. templommal, szép kastélyllyal, mint a gazdasággal s kukoricatermesztéssel és sertéstenyésztéssel. **Kendi-Lóna fu.** a Lóna patak m. 935 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, Teleky-féle ősi kastélyllyal s termékeny határral. **Lozsárd** oláh fu. a hn. patak m. 690 l. s gör.-kath. templommal. **Doboka fu.** a Lóna patak m. 1045 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélyllyal és derék eperfa-ültetvénynyel. A volt Dobokamegye innen vette a nevét. Hajdani várának ma már csak maradvá-

nyai láthatók. Maró oláh fu. a Lozsárd patak m. 318 l. s gör.-kath. templommal. Tötör oláh fu. 541 l. s gör.-kath. templommal. Girolt fu. a hn. patak m. 845 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Ormány fu. Szamos-Ujvártól nyugotra 671 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdős határral s baromtenyésztéssel. Széplak oláh fu. 785 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Oláh-Péntek oláh fu. az ormányi patak m. 682 l. s kukoricatermesztéssel. Szükerék (Sinterag) oláh fu. 317 l. s erdős határral. Kecsed fu. 634 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, vászonfehéritéssel s kukorica és töktermesztéssel. Kecsed-Szilvás oláh fu. a Csonkaliget nevű hegy alatt 296 l. gör.-kath. templommal, olajmalommal, vászonfehéritéssel, erdővel és kukoricatermesztéssel. Esztény fu. a Csonkaligettől délre 418 magyar s oláh l., reform. és r. kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Poklostelke oláh fu. 457 l., gör.-kath. templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. Magyar-Köblös fu. a Köblös patak m. 1048 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyen gabnát, kukoricát és takarmányt termesztének s baromot tenyésztnek. Tótfalu fu. 607 nagyobbára oláh l. s gör.-kath. templommal. Igrice oláh fu. 227 l., gör.-kath. templommal. Szent-Katolna-Dorna oláh fu. 231 l. Szotelke (Szotyelik) oláh fu. 705 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Vajdaháza oláh fu. 897 l. gör.-kath. templommal s nagy határral. Réce-v. Hideg-Keresztur oláh fu. egy patak m. 739 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral. Kecseháta (v. Kecseháza) oláh fu. Tálósfalva fu. a Plessa hegy alatt 164 l. Antos oláh fu. 240 l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Vásárhely oláh fu. 211 l. s termékeny határral. Záporc oláh fu. 683 l., gör.-kath. templommal s bércecs határral, mely fölött a 2160' magas Bagby-hegy uralkodik. Erdeje nagy van. Alsó- és Felső-Gyékényes az előbbtől keletre eső oláh faluk 414 s illetőleg 382 l. s gör.-kath. templommal. Kodor oláh fu. 333 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Lakosai Déés-felé élénk fuvarozást üznek. Szekeres-Törpény fu. 198 l. s nagy erdővel, melyben sok sertést makkolnak. Keménye fu. 229 oláh l. Somkut

(Kis-) oláh fu. a Dobriki patak szép völgyében 521 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és töktermesztéssel. Csátány (Csetanu) oláh fu. az Öreg-Szamos balpartján 667 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Pestes oláh fu. 229 l. Magyar- és Oláh-Bogáta oláh faluk, előbbi 455, utóbbi 623 l. s gör.-kath. templommal. Vaád oláh fu. közel az Öreg-Szamoshoz 432 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Tókepataka oláh fu. 454 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral. Alsó-Körtvélyes oláh fu. 453 l., gör.-kath. templommal és Strence nevű pusztával. Kálna oláh fu. 367 l., kik szentéletnek s azzal kereskednek. Alsó-Hagymás (Hezsmás) oláh fu. a Csobánka patak m. 785 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Alsó-Felső-Csobánka oláh faluk a Csobánka patak m. előbbi 480, utóbbi 261 lakos gör.-kel. templommal és Csobánvár romjaival. Oszvály oláh falu 401 l. Alparét (Olpretu) nagy oláh fu. a Dobriki patak m. 1247 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s jelentékeny erdős határral. Szinye fu. az előbbi szomszédjában 500 magyar s oláh l. reform. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Gyurkapataka oláh fu. 165 l. erdős, bércecs határral. Kalocsa oláh fu. a Ripe-hegy alatt 852 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Kukoricát természet s disznót és kecskét tenyészt. Fűzes-Szt.-Péter oláh fu. közel az Almás vízéhez 1104 l., gör.-kel. templommal s szép nagy határral, melyen sok és szép kukorica terem. Erdeje is van. Komlós-Ujfaluk oláh fu. közel az Almás vízéhez 323 oláh l. s erdős határral. Poptelke oláh fu. 663 l. gör.-kath. templommal s erdős határral. Csáki-Gorbó fu. a Gorbó patak m. 871 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kastélylyal, szeszyárral, derék határral és nagy eperfaültetvény. Salamon oláh falu 557 lakos s gör.-kath. templommal. Bezdéd oláh falu 803 lakos, gör.-kath. templommal, kastélylyal és erdős határral. Hosszumező oláh fu. 515 l. gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Zálha oláh fu. 597 l., görög-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Erdeje nagy van. Csáka oláh fu. a Magura-Csáki hegy alatt 727 l., gör.-kath. templommal s Csúrany nevű pusztával. Tor-

ma p a t a k a (Valea Hirianuluj) oláh fu. 269 l. S e m e s n y e oláh fu. 1407 l., gör.-kath. templommal s nagy és szép határral. Kukorica- és gabnatermesztése s állattenyésztése jelentékeny. K i s - B o r s z ó oláh fu. 1407 l., gör.-kath. templommal s igen kiterjedt hegyes, völgyes határral. T ó t s z á l l á s oláh fu. a Gorbó patak m. 481 l. M u n c s e l oláh fu. 151 l., görög-kel. templommal s erdős határral. S z u r d o k, oláh fu. közel az Öreg-Szamoshoz 722 l., gör.-kath. templommal, báró Jósikaféle szép kastélylyal, kukorica- és gyümölcsstermestéssel. S z a l o n n a oláh fu. 415 l. s jelentékeny határral. K ő - é s N a g y - L o z n a oláh faluk, előbbi 641 l., gör.-kath. templommal s nagy, bércecs határral; utóbbi 1001 l. s görög-kel. templommal. Mindkettő sok gabnát s kukoricát termeszt. K ő d m ö n ö s oláh fu. az Öreg-Szamos m. 319 l., görög-kath. templommal s nagy határral. K o n k o l y f a l v a (Negreni) oláh fu. az Öreg-Szamos m. 317 l. s gör.-kath. templommal. R o g n a oláh fu. az Öreg-Szamos m. 284 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral. C s ö m é n y oláh fu. szintén a Szamos m. 242 l., gabna-, kukorica- és gyümölcsstermestéssel s halászáttal. V a n g ő r - k a t h . t e m p l o m a . B u z a m e z ő (Buzásiu) oláh fu. 365 l., gör.-kath. templommal s jó határral. O r o s z m e z ő fu. a Szamos melletti tágas völgyben 1078 oláh l., gör.-kath. templommal, jó szántóföldekkel s nagy erdővel. Kukoricatermestése s marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. K a b a l a p a t a k a (Jápa) oláh fu. a Magura és Szemes hegyek között 393 l. s jelentékeny erdővel, melyben a lakosok szenetégetnek s faeszközöket készítenek. K ő z f a l u fu. a Szamos mellett 125 oláh lakossal. O l á h - F o d o r h á z a oláh fu. a Szamos m. 763 l., gör.-kath. templommal, erdős határral és halászáttal. Fát és faeszközöket gyakran szállítanak innen tutajokon a Tisza felé. D o b r o c s i n a oláh fu. a Szamos m. 322 l., g.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral. G a l g ó fu. a Babi pataknak Szamosba ömlésénél 652 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal és termékeny határral. S ó s m e z ő fu. közel a Szamoshoz 956 oláh s magyar l., görög-kath. templommal s lapályos határral, melyen egy mestereségs hegyecske van, melyet az 1817-i ébségkor hanyattak a néppel, hogy munkájáért élelmet kapjon. K i s - D o b o k a oláh fu. a Szamos m. 535 l. s gör.-

kath. templommal. K ő - F r i n k f a l v a oláh fu. 183 l. s erdős határral. N a g y - B o r s z ó fu. a Szamos m. 398 oláh s magyar l., kik gabnanműveket természetnek s halászatot üznek. K i s - B o r s z ó oláh fu. 218 l. N a g y - I l o n d a fu. közel a Szamoshoz az Ilonda patak m. 823 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kastélylyal, postahivatallal s derék határral. I l o n d a p a t a k a oláh fu. a hn. patak m. 240 l. S z a k a t u r a oláh fu. közel a Szamoshoz 282 l. s gör.-kel. templommal. R é v k ö r t v é l y e s oláh fu. a Szamos m. 305 l., gör.-kath. templommal, révvél és halászáttal. R e s z t o l c (Resztot) fu. a Szamos m. 356 oláh l., gör.-kath. templommal s halászáttal. K i s - N y i r e s oláh fu. 732 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s erdős, bércecs határral. L e m é n y (Lemnin) oláh fu. 638 l. s gör.-kath. templommal. T o p l i c a oláh fu. 255 l. L é t k a oláh fu. a Szamos m. 697 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. K u c s u l á t a oláh fu. a Szamos m. 337 l., gör.-kath. templommal s halászáttal. P i r o s a oláh fu. 165 l. A r a n y m e z ő (Bebeni) oláh fu. a Szamos m. 1068 l., görög-kath. templommal s halászáttal. C s o k m á n y fu. közel a Szamoshoz 933 oláh l., gör.-kath. templommal s erdős határral. P o j n i c a oláh fu. a megye ész.-nyug. határán, 556 l., görög-kath. templommal s jelentékeny erdővel. K i s - S o l y m o s oláh fu. 271 l. C s u l a oláh fu. 310 l. K o z l a oláh fu. 591 l., gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. D i ó s p a t a k a oláh fu. a megye szélén 157 l. s erdővel. P u r k e r e c oláh fu. 447 l., gör.-kath. temylommal s jelentékeny bércecs határral. N.-B u n e l s z ó r t oláh fu. K.-Nyirestől ész.-keletre. F r i n k f a l v a oláh fu. 232 l. R o m á n f a l v a oláh fu. 255 l. s jelentékeny erdős határral. Szenet éget s faeszközöket készít. S z e l n i c a oláh fu. a Szelnice-hegy alatt 771 l., görög-kath. és görög-kel. templommal s bércecs, erdős határral. D r á g a v i l m a (Selnitic) oláh fu. 882 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gyümölcsstermestéssel. Erdőségében sok sertést makkolnak. Innen délre emelkedik a 2472' m. Dealu-Zsimi hegytömeg. P e t y e r i t y e oláh fu. 504 l. Határát északon a Lápos patak érinti. G r o p a k i s oláh fu. a Lápos vizem, 781 s szénéégetéssel. P r e l u k a oláh fu. a Szekaturano hegy alatt 1182 l., gör.-kath. templommal s derék erdős határral. Kukoricája s gyümölcse bőven terem. M a c s k a m e z ő .

oláh fu. a Lápos vize m. 634 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Erdéje sok van. Magura oláh fu. 367 l. s téres határral. Kápolnok-Monostor oláh fu. a Kapnik patak m. 864 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s erdős határral. Rusor oláh fu. 352 l. s téres határral. Csernefalva oláh fu. 958 l., gör.-kath. templommal s kukorica-termesztés- és sertésenyésztéssel. Brébfalva oláh fu. 388 l. s gör.-kel. templommal. Fonács (Fenatic) oláh fu. 703 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Lackonya oláh fu. a Kapnik patak m. 503 l., gör.-kath. templommal s szilvatermesztéssel. Berencze oláh fu. a hn. patak m. 933 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jó határral. Kis-Körtvélyes oláh fu. 409 l. Gárbonác oláh fu. a megye határán 780 l., gör.-kel. templommal s igen szép határral. Gyertyámos oláh fu. 257 l. Kovács-Kápolnok oláh fu. a Kapnik patak m. 540 l. s jelentékeny erdős határral. Ploppis oláh fu. a Kapnik patak m. 276 l. s igen nagy erdőséggel. Kötelesmező oláh fu. a Blozsa patak völgyében 460 l., görög-kel. templommal, sertésenyésztéssel. Csokotes oláh fu. a Blozsa patak m. 678 l., gör.-kel. templommal s nagy erdővel, melyben sok szenet és sertést makkolnak. Ünőmező (Ino) oláh fu. 531 l., gör.-kel. templommal s bérces, erdős határral. Borkut oláh fu. 539 l., görög-kel. templommal s ásványos forrásokkal. Magyar-Lápos fu. a Lápos vize m. 2015 magyar s oláh l. s nagy és termékeny határral. Van itt reform., r. kath. és gör.-kath. templom, szép községi iskola, több kincstári épület, járásbíróság, adó- és postahivatal. Hegyeiben vasbányákat művelnek. Gabna-, kukorica- és gyümölcs-termesztése, valamint baromtenyésztése és faüzlete is jelentékeny. A gazdasági szesztermelést nagyban üzik. Domokos magyar fu. a Lápos vize m. 875 l., reform. templommal s jelentékeny határral, melyen élénk gazdálkodást és baromtenyésztést folytat. Rogos oláh a Lápos vize m. 1119 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny s erdős határral. Kis-Debreceen oláh fu. 230 l. s nagy erdővel. Lápos-Debrek oláh fu. a hn. patak m. 559 l., gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel, melyben sok szenet égetnek. Sztojka falva oláh fu. jelentékeny erdős hegyek közt 382 l. s gör.-kel. templommal. Határában sőtartalnu sa-

ványúvíz-források vannak nagyszerű fürdő-intézettel. Kosztafalva oláh fu. az előbbtől északra 605 l. s nagy erdőséggel. Kupsafalva oláh fu. 1033 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s igen tetemes erdős határral. Oláh-Láposbánya bányász fu. a 420' magas. Prizlop erdős bércalján, a Lápos patak forrásvidékén 1601 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath. templommal s igen nagy és vadregényes határral, melyben vasbányákat művelnek. Vannak fontos vasgyárai és hámorai. Bányahivatali székhely. Horgospataka (v. Strimbul) oláh fu. az előbbtől délre szintén a Lápos vize m. 925 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s vasbányával. Batiz-Polyán oláh fu. magas hegyek által környezett völgyben, előbbtől keletre 262 l. s vasérc-telepekkel. Ungurfalu oláh fu. Horgospatakától délre 1363 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. A lakosok bánya- és faiparral foglalkoznak. Libaton oláh fu. 1010 l. s nagy, erdős határral. Oláh-Lápos elszórt fu. a Lápos vize m. 2978 oláh s magyar l., r. kath. és gör.-kath. templommal, nagy, hegyes-völgyes határral s vasbányák- és hámorokkal. Tökés (Gros) oláh fu. egy regényes völgyben a Cibbestől nyugotra 1215 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melynek nagy részét erdőség borítja. Alsó- s Felső-Szöts oláh faluk Domokostól keletre. Az előbbinek 916 lakosa s görög-kath. temploma, az utóbbinak pedig 1346 l. s gör.-kel. temploma van. Határa mindkettőnek igen nagy és rengeteg erdőséggel van borítva. Larga oláh fu. a Ripohegy alatt 407 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Felső-Egres oláh fu. a Cibbestől délre. 746 l., görög-kath. templommal, igen nagy erdős határral, tehenészettel és tőrökészítéssel. Felső-Ilosva oláh fu. az előbbtől dél-keletre 786 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melyet rengeteg erdő borítanak. A gr. Vass családnak szép kastélya van itt. Embérő oláh fu. az előbbtől dél-nyugotra, 546 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Boérfalva oláh fu. az előbbtől nyugotra 839 l., gör.-kath. templommal, nagy erdőséggel s baromtenyésztéssel. Rohi oláh fu. 763 l., gör.-kath. templommal, nagy, bérces erdős határral. Innen délre emelkedik a Koplopi-hegy (2220'). Disznópataka oláh fu., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. Dánpa-

t a k a (Valény) oláh fu. 707 l. s gör.-kel. templommal. Karulyfalva oláh fu. 517 l. Dalmár (Dealumare) oláh fu. 473 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Drágya oláh fu. 292 l. Hollómező oláh fu. 952 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Gosztilla oláh fu. 676 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Blenke-Poján fu. 771 oláh s magyar l., görög-kel. templommal s baromtenyésztéssel és faüzlettel. Falkusa oláh fu. 246 l. Pecsétszeg (Chinesei) oláh fu. 1613 l., görög-kath. és görög-kel. templommal, kis szeszgyártással s nagy határral, mely sok kukoricát és takarmányt terem. Felső-Kápolna oláh falu az Öreg-Szamos m. 401 lakos, gör.-katholikus templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Káckófu. közel az Öreg-Szamoshoz 1267 magyar s oláh l., reform. és görög-katholikus templommal, szép kastélylyal s nagy, lapályos határral, mely gabnaneműeket és gyümölcsöt elég bőven terem. Szelecske falu az előbbtől keletre 567 magyar s oláh l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Kapjon oláh fu. az Öreg-Szamos m. 418 l., szeszgyárral s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Alsó-Kosály oláh fu. 944 l., görög-kath. templommal, nagy szeszgyárral s szép határral. Al-Ör fu. az Öreg-Szamos m. 704 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Kozárvár fu. közel a Nagy-Szamoshoz 1348 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, kastélylyal s termékeny szép határral. Felső-Orbó oláh falu az előbbtől északra 808 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Csicsó-Ujfal fu. 645 eloláhosodott rusznyák s magyar lakossal a váromladedékkal koronázott Csicsó-hegy alatt, melynek trachit kőzetéből készítik az egész Erdélyben leghíresebb épületköveket. Lábfalva oláh falu az előbbtől délre 472 lakos s erdős határral. Csicsó-Mihályfalva fu. közel a Nagy-Szamoshoz 591 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal s termékeny szép határral. Monostorszeg (Manesturu) oláh fu. a Nagy-Szamos jobb partján 292 l., kukorica- és bortermesztéssel. Batza fu. a Nagy-Szamos m. 633 magyar s oláh l., ref. templommal, kastélylyal s szép határral, melyben gabnaneműeket s bort természetnek. Reteg mvs. közel a Nagy-Szamoshoz egy hegyi patak m. 1843 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, sok csinos

kincstári és magánépülettel, hegyen fekvő szép kastélylyal, szeszgyárral, postahivatallal, állami ménteleppel, sok iparossal és kereskedővel s igen szép határral, mely bort, búzát, kukoricát elég bőven terem. Népes vásárain legkiválóbb árucikk a ló. Fel-Ör fu. az előbbtől keletre 889 magyar s oláh l., reform. és görög-kath. templommal, kastélylyal s nagy és szép határral. Csicsó-Hagymás fu. az előbbtől északra 449 magyar s oláh l. s erdős határral. Csicsó-Györgyfalva oláh fu. 1106 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral. Kukoricatermesztése és sertéstenyésztése jelentékeny. Szenet is sokat éget. Négerfalva fu. az előbbtől északra 1388 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Kis-Debrec oláh fu. 407 l. s mészégetéssel. Nagy-Debrec oláh fu. 363 l. s szép határral. Kis- és Nagy-Kaján oláh faluk az Ilosva patak mellett 698 s 531 l. s baromtenyésztéssel. Alsó-Ilosva fu. a hn. patak m. 669 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Csicsó-Keresztur fu. a Nagy-Szamos m. 745 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, postahivatallal s gabna- és bortermesztéssel. Árpástó fu. a Nagy-Szamos m. 1024 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s igen szép szőlőhegyekkel, melyeken jó bor és sok gyümölcs terem. Magyar-Décs hegyen fekvő csinos magyar fu. az előbbtől délre 1520 székel szarmazásu l., ref. templommal s élénk földmivelés-, gyümölcstermesztéssel és baromtenyésztéssel. A feltűnő szép fajtájú lakosok példás ragaszkodással viseltetnek helységökhöz, melyet köznyelven csak «a hazá»-nak neveznek. Minden vegyüléstől annyira óvakodnak, hogy pusztán két idegen családot tűrnek meg maguk közt, egy boltost és egy korcsmárost. A netaláni uj rajnak távoznia kell. Kúddú (Koldu) fu. a Nagy-Szamos m. 542 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, több csinos uri lakkal s jó határral. Bethlen fu. a Nagy-Szamos m., melyen itt hid és több malom van, 2000 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny hegyes-völgyes határral. Bethlen egyike a megye legcsinosabb s legértelmesebb községeinek. Több csinos magánházon kívül van itt a Bethlen grófnak három diszes kastélyok szép parkokkal s

családi gyűjteményekkel. Van Bethlenben kir. járásbíróság, posta- és táviróhivatal, takarékpénztár, gyógyszerár, több kereskedés, szesz- és ecetgyár s egy régi várrom stb. Különös említésre méltó itt gr. Bethlen Sándor nagyszerű faj-ménese. Az eléggé termékeny határban több sós-kut van, melyek azonban zár alatt tartatnak s csak bizonyos napokon bocsátatnak a lakosok rendelkezése alá. Hegyeit erdők borítják. Egyik alacsonyabb hegyén gr. Bethlen Károlynak igen szép és nagy epres-kertje van. Vásárai népek. Kocs (Kolcs) oláh fu. az előbbiút keletre a Sajó és Nagy-Szamos összeömlésénél 612 l. s gör.-kath. templommal. Bethlentől ide s innen Somkerék felé egy régi elhagyott római út vezet. Somkerék fu. a Sajó vize m., melyen hídja van, 963 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a gr. Kornisok szép kastélyával, több csinos lakházzal s postahivattal. Szép határa termékeny. Szarvasmarhát szepet tenyészt. Magosmart oláh fu. a Nagy-Szamos m. 258 l. és sósforrásokkal. Virágos-Berek oláh fu. a Nagy-Szamos m. 368 l., gör.-kath. templommal s szép hegyes-völgyes határral. Szászárma fu. közel a Nagy-Szamoshoz 764 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal, szép határral és sósforrásokkal. Köfarka fu. a Nagy-Szamos m. 550 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztés- és kukoricatermesztéssel. Oláh-Nyires oláh fu. 220 l. s nagy erdővel. Felső-Körtvélyes oláh fu. 669 l. s nagy erdős határral. Szita oláh fu. 254 l. s bércecs határral. Ispánmező oláh fu. 1063 l., gör.-kath. templommal, igen nagy erdős határral és ásványos forrásokkal. Dögmező oláh fu. 871 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Sajó-Udvarhely fu. a Sajó m., Somkeréktől délre 761 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélyal s igen szép nagy határral. Sajó-Szt.-András fu. a Sajó szép völgyében 603 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és kendertermesztéssel. Sajó-Keresztúr fu. a Sajó m. 773 oláh s magyar l., gör. kath. templommal, sós-kutakkal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Kentelke fu. a Sajó m. 845 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s szép határral. Sajó-Magyarós fu. a Sajó m. 954 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, sós-kutakkal s baromtenyésztéssel. Kerlés fu. a Sajó és Galac patak összefolyásánál,

a Cserhalom nevű nevezetes hegyfok alatt 933 oláh, német s magyar l., gör.-kath. és luth. templommal, szép nagy határral s egy (Bethlen) gróf-kastélyal, melynek gyönyörű kertjében virág-óra van.) Az uraság finom juhok és svajci teheneket tenyészt. Árok-alja fu. a Sajó m. 960 német, oláh s magyar l., luth. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Környéke a legkiesebbek közé tartozik a megyében. Szász-Cegő (Zagendorf) fu. a Galac patak m. 432 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és szőlőtermesztéssel. Szász-Szt.-Jakab fu. a megye délkeleti szélén 672 német, magyar s oláh l., luth., r. kath. és gör.-kath. templommal s bércecs, erdős határral, melyben sok sós-kut van. Szász-Encs oláh fu. 463 l. s baromtenyésztéssel. Fellak fu. 703 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Sárvár fu. Kerlés szomszédjában 493 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel. A p-a-Nagy-falu fu. Bethlentől délre egy szép völgyben 880 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, a br. Bánffyok szép kastélyával s terjedelmes határral. Alsó- s Felső-Oroszfalu oláh faluk 387 s 372 l. Málom fu. a hn. patak m. 991 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Bálványos-Váralja fu. a Bonda patak m. 1708 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, szép és termékeny nagy határral s egy avult várrommal, melynek követ nagyobb részt a szamosújvári vár építéséhez hordták el. Baromtenyésztése s gyümölcs és bortelesztése jelentékeny. Szent-Margita fu. közel a Nagy-Szamoshoz 1276 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyben bor, buza jól megterem. Van egy kastély is. Mikháza fu. a Nagy-Szamos m. 422 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Szász-Nyires fu. a Bonda patak m. 1145 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyen sok gabna, kukorica és fa terem. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Coptelke (Ciopu) oláh fu. a Belhivora hegy alatt 401 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Bátor oláh fu. 859 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Csaba-Ujjfalu oláh fu. a Csaba patak m. 293 l. Bód (Bödd) fu. 694 oláh

és magyar l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. B ö d ö n (v. Bodon) oláh fu. 508 l. s ásványos forrásokkal. K é t e l y (v. Kéthely) oláh fu. 270 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és töktermesztéssel. S z á s z - U j f a l u fu. 893 oláh, magyar s német l., gör.-kath. és luth. templommal, bortermesztés- és baromtenyésztéssel. S z á s z - M á t é fu. 719 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. A r a n y o s - S z á s z - M ó r i c fu. 362 német s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal. S z á s z - U j - Ö s (Inss) fu. 1030 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. V e r e s e g y h á z a fu. 525 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép hegyes határral, mely jeles borterm. D e l l ő - A p á t i oláh fu. 274 l. K é k e s fu. az előbbtől délre 724 magyar s oláh l., kik igen jó bort és sok lent termesztnek. Van reform. temploma, kastélya és postahivatala. M e l e g - F ö l d v á r fu. 820 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jeles bortermesztéssel. K a p o r oláh fu. az előbbi szomszédjában 233 l. B u z a fu. 1383 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélyal s nagy erdős határral, gabna- s kukoricatermesztés-, flnom juh- és baromtenyésztéssel. N o s z o l y 949 magyar s oláh lakos, reform. és gör.- falu katolikus templommal s nagy erdővel. A r a n y o s - S z t . - M i k l ó s fu. a Cente patak m. 362 oláh l. E r d ő - S z o m b a t t e l k e oláh fu. a Dumbalives hegy alatt 321 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. S z é p k e n y e r ü - S z e n t - M á r t o n fu. 704 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s jó bortermesztéssel. O l á h - V á s á r h e l y fu. az előbbi szomszédjában 237 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Ö r d ö n g ö s - F ü z e s fu. a Füzes patak m., Szamos-Ujvár közelében 1449 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melyben nagy erdő és jó szántóföldek vannak. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. M i k o l a oláh fu. 740 l. Nagy bucsujáró hely; az oláh szent képek itt készülnek nagy mennyiségben. H e s d á t oláh fu. a Kis-Szamos m. 344 l. V i z - S z i l v á s fu. a Kis-Szamos mellett 522 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna-termesztéssel. Innen délre emelkedik a Hárstető nevű hegy, melytől délre esik

Szék rendezett tanácsu nemes vs. 3510 magyar s oláh lakossal, ref., r. kath., gör.-kath. és gör.-kel templomokkal, sok csinos lakházzal, derék városházzal, s igen terjedelmes határral. Van itt kir. járásbíró-ság, postahivatal, sok iparos és kereskedő, nagy, de jelenleg szünetelő sóakna, több sóskút stb. A határban sok gabnát, kukoricát, főleg pedig nagy mennyiségű kendert termesztnek. Vásárai népesek. 1849-ban külön szabad csapatja volt. Bárdi reform. esperes vezetése alatt. S z e n t - E g y e d fu. Széktől keletre 872 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral és sósforrásokkal. S z e k u l a j oláh fu. 402 l. és sóskutakkal. V á s a s - S z t . - I v á n fu. 419 oláh s magyar l. s baromtenyésztéssel. C s á s z á r i (Csaszáre) oláh fu. 197 l., kik jó bort termesztnek. Van több sóskútja. N a g y - D e v e c s e r fu. 572 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. és bortermesztéssel. C e g e fu. a cegei a Hódostó (4 □ mfd) m. 610 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a Vass grófok két szép kastélyával, postahivattal, juhtenyésztéssel s nagy és jóvellemes halászzattal, a mennyiben a cegei tóban a cigányhal, ponty és csuka roppant bőségben tenyészik. Ez előtt hód is sok volt benne. Környéke igen kies. Országos vásárai jelentékenyek. S z e n t - G o t h á r d fu. a cegei tó déli végén 655 oláh l., kukoricatermesztéssel s halászzattal. F e k e t e l a k fu. a cegei tótól d.-keletre 619 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. *Választ (kastély), Van. lvs., 1859. 570.*

3. Egyesült Beszterce-Naszód-megye a kerület ész.-kel. szögletét foglalja el Máramarostól délre s Szolnok-Dobokától keletre. Alakja egy négyzethez hasonlít, melynek keleti (Bukovina felőli) oldala a legszabálytalanebb. Kiterjedése 69.⁸¹ □ mfd (szabatosabban 4014.³⁵ □ kilom.). lakosainak száma pedig 96,339. Ez a megye a volt Beszterce-vidékből, a volt Naszód-vidékből (két község kivételével) s a volt Doboka és Belső-Szolnokmegyék egy egy kis részéből alakított. Felszíne általában hegyes; de mégis legbércebb az északi és keleti határvonala; amott a G a l a c z hegytömegből eredő s nyugotnak futó radnai havasok és ezek részei, Muncsel (3850), Pojána, Piatra, Ünökös (7220'), Cibles és Bretilla (4700'), emitt pedig a keleti határ Kárpátok emel-

kednek az Omuluj (6360'), Suchadrel (5390'), Ousor (5180') s Pietroszul (6670') stb. nevezetesebb hegytömegekkel. A megyebeli hegyek mind ezeknek a kiágazásai nagyobbára délnek meg nyugotnak hajló tengelyekkel. Átjárók ugy Máramaros, valamint Bukovina felé csak néhány helyen találhatók; az utóbbi irányban legjárhatóbb átjáró a Beszterce (Bisztrice) patak völgye (radnai szoros) és a borgói szoros. A felszín általános emelkedése ész.-kelettől dél-nyugot felé lejt, csupán a déli határon van még egy jelentékeny hegytömeg, a Bisztricsora, mely összekötő kapocsul szolgál az itteni és görögnyí hegyek közt. Rónaság az egész megyében nincs. A völgyek is többnyire szűkek, de nagyjából oly mély fekvésűek, hogy még a szőlőtermesztésre is több helyt alkalmasak. Folyói a Nagy-Szamos, mely a radnai havasokon ered tíz patak egyesüléséből; a Sajó, mely mellékfolyójával, a Besztercével együtt amabba ömlik; az Aranyos-Beszterce, mely Máramaros felé egy darabon határt vonva Moldvába ömlik át, továbbá a Ciboluj és Djáká nevű patakok stb. Álló vizeit csak néhány tengerszem képezi a radnai havasokon. Annál számosabbak sós forrásai a déli és savanyuvízforrásai az északibb vidékeken. A föld kivált a magas fekvés miatt általában csekély termő erejű, a délnyugoti részekben azonban eléggé kedvező. Levegője hűvös és egészséges, de a havasokban a golyva nagyon uralkodik. Kiválóbb termékei: tömördek fa (legtöbb az ész.-kel. vidékeken), kukorica, mely azonban néha nem mindenütt érik be, krumpli, zab (leginkább a magasabb fekvésű vidékeken), haricska, gyümölcs, kivált szilva meglehetősen mennyiségben; tavasz-buza, árpa, valamint len, kender és szőlő csak néhány helyen terem, de a helyi szükséghez sem elég bőségben; széna és egyéb takarmány elég bőven van; a havasok legelői és gyógyfűvekben eléggé gazdagok. Az állatország nem mondható gazdagnak. Aránylag kevés lovon, juhon s kecskén kívül legtöbb van szarvasmarha, sertés és házi szárnyas. A havasokban elég gyakori a medve, vaddisznó, őz stb. Az ásványország eléggé gazdag, de nem eléggé aknáztatik ki. Van az itteni hegyekben arany, ezüst, vas, ólom, ón, cinóber, szó, jó épületkő stb. Az ipar terén első helyre tehető a bányaipar, melynek főfészke Radna; egyéb iparágak leginkább Besztercén találhatók, noha Borgó-Prund is említésre méltó helyet foglal el az ő cse-

répedényeivel, pipáival és papírmalmával. A falukon a házi ipar mellett a legközönségesebb mesterségek is csak hiányosan üzetnek. A kereskedés jelentékeny kivált Moldva felé, noha korántsem oly élénk ma, mint hajdan, midőn Beszterce egyik rakodó helye volt a keleti árucikknek. A főbb utak igen jók. Vasut nincs, távírvonal azonban már Naszódig van építve. A lakosság, melyet izmos s magas termet jellemez, nagyjából (2/10) oláh, továbbá szász és német (2/10), magyar (1/10), cigány és kevés szláv. Vallásra nézve legtöbbször a gör.-kath., sokkal kevesebb a gör.-kel., róm. kath., lutheránus, református és zsidó. A zsidóság legnagyobb számmal Naszódon és környékén lakik. Műveltség tekintetében legkiválóbbak a szászok s németek, legelmaradottabbak az oláhok. Van e megyében mintegy 98 község. A megyei gyűlések székhelye Beszterce. Említendő helységek e megyében:

Beszterce (Bistricz, Bisztrice) kerített szab. kir. város és megyei székhely Dééstől ész.-keletre s 8 mfdre a Beszterce patak m. igen szép völgyben, 7212 szász, oláh és magyar l. Beszterce régi szász stílusban van építve; főbb utcáit többnyire emeletes házak szegélyezik. Van itt egy gótizálási lutheranus főtemplom 252' magas toronnyal, továbbá r. kath. és gör.-kath. templom, derék városház, kir. törvénytörvényház, járásbíróház, adó-, posta- és táviróhivatal, honvédszázalaj törzsszállomás, közös gyalog ezred parancsnokság áll. Építési hivatal, fémjelző állomás, erdőhivatal, ev. és r. kath. gymnasium, földmívelési iskola, tanítóképző intézet, piarista és minorita zárdá, könyvnyomda és könyvkereskedés, nagy bazár, egy gyönyörű múmalom, melyet gőz helyett a Beszterce patak nagyvesű vize mozgat egyetlen óriási kerék segítségével, szesz- és ecetgyár stb. Nevezetességei közé tartozik a piac szegletén egy roskatag ház, melyet Hunyady János volt házának tartanak. Beszterce ipara vetélytárs nélkül áll e vidéken; noha a lakosoknak egyik főéletmódja a mezei gazdálkodás és baromtenyésztés. Kereskedelme egy helyben, mint főleg Moldva és Bukovina felé igen jelentékeny. Országos és heti (gabna- és barom-stb.) vásárai igen élénkek szoktak lenni. Van a városnak egy szép mulató kertje fürdővel és táncteremmel s több művelődési és jótékonyági intézete. A várostól nyugotra emelkedik a szőlőtermő várhegy, melynek tetején már csak maradványai láthatók a Hunyady-féle ré-

gi várnak, melynek kövét a beszterceiek legnagyobb részben városuk bekerítésére használták föl. **Bessenyo** (Heidendorf) csinos szász fu. az előbbtől délnyugotra, a Beszterce patak m. 694 l., luth. templommal, jelentékeny erdős határral és bortermesztéssel. **Sófalva** fu. az előbbin alul, a Beszterce patak két partján s közel e pataknak a Sajóba ömléséhez igen szép fekvéssel. Van 674 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kath. temploma, sótelepe, több sós forrása, kukorica- és némi bortermesztése. Hármás völgyet alkotó hegyeinek egy részét erdőség borítja. **Szeretfalva** (v. Szeredfalva, Szerecel) oláh fu. a Besztercenek a Sajóba ömlésén alul 363 l., gör.-kath. templommal, kukorica- és kendertermesztéssel. **Harina** (Münzdorf) fu. amattól délre 801 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s erdős határral **Gálac** (Gelác) oláh fu. a hn. patak m. 968 l., gör.-kel templommal s baromtenyésztéssel. **Bongárd** oláh fu. az előbbtől délnyugotra 497 l. gör.-kath. templommal s jó bortermő hegyekkel. **Néc** oláh fu. Galactól ész.-keletre 279 l. s gör.-kath. templommal. **Bilak** fu. a Sajó m. 733 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jelentékeny határral, sóteleppel és sósforrásokkal. **Malomárka** (Mínarcken) szász fu. a Budak patak m. 403 l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. **Simontelke** fu. a Budak patak m. 377 magyar s oláh l., csinos uri lakkkal, gör.-kel. templommal s jó határral. Innen délre emelkedik a jelentékeny magasságu Magura-hegy. **Kis-Budak** (Budis) fu. a hn. patak m. 491 magyar s oláh l., reform. és gör.-keleti templommal s jelentékeny határral. **Szász-Budak** fu. amazzal átellenben 348 szász l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. **Zsolna** (Senndorf, Zselna) fu. a Budak patak m. 596 szász és oláh l., luth. templommal s termékeny határral. **Várhely** (Burghalle) szász fu. a Budak patak m. 732 szász l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. **Péters** (Péterfalva, Petersdorf) fu. a Rudak egyik mellékvölgyében 1084 szász és oláh l., luth. templommal s nagy kiterjedésű erdős határral. **Kis-Demeter** (Waltersdorf) fu. a Budak patak m. 804 szász és oláh l. s luth. templommal. **Oláh-Budak** oláh fu. a Budak patak m. 854 l., gör.-kath. templommal s igen nagy bércecs, erdős határral. **Soly mos** (Sojmosu) oláh fu. az előbbtől délre 281 l. s

gör.-kath. templommal. **Nagy-Sajó** (Gross-Schogen, Sien-mare) fu. a Sajó m. 1808 magyar, oláh és szász l., reform., gör.-kel. és luth. templommal, postahivatallal s igen nagy és jó határral. **Berlád** oláh fu. a Sajó m. 433 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. **Serling** oláh fu. a Sajó m. 295 l. **Alsó-Sebes** (Rustyor) és **Felső-Sebis** (Sebis) oláh faluk **N-Sajótól** keletre 526 és 895 l. **Friss** oláh fu. nagy hegyek között 351 l. s gör.-kath. templommal. **Gáru-Árdány** (Ardán) oláh fu. a hn. patak m. 947 l., gör.-kath. templommal s bércecs, erdős határral. Innen ész.-keletre magaslik a **Pojana-Tömi** nevű havas. **Kusma** fu. a **Payny**, **Preasa**, **Priszlop** és **Warda** havasok között 681 magyar s oláh l., gör.-kel. templommal és szénégetéssel. **Vinda** (Windau, Ginda) fu. az előbbtől nyugotra 536 szász és oláh l., luth. templommal s bércecs, erdős határral. **Aldorf** (Wallendorf) szász fu. a Beszterce patak m. 650 l., luth. templommal s derék határral, **Jaád** (Jaadt) fu. a Beszterce m. 1552 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s roppant nagy határral, melynek völgyes részén gabna, kukorica és zab terem. Erdeje igen sok van. **Kis-v. Aszu-Beszterce** (Klein-Bisztritz, Dorolea) fu. a Beszterce egyik balparti mellékvölgyében 877 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. **Borgo-Rusz** oláh fu. a Beszterce m. 970 l. s gör.-kel. templommal. **Borgo-Zsoszény** (Borgo-Dioseni) nagy oláh fu. a Beszterce m. 1224 l., gör.-kel. templommal s nagy és erdős határral. **Borgo-Mislocseny** (Mediloceni) oláh fu. a Beszterce m. 1072 l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Innen északra emelkedik a **Strimba** havas. **Borgo-Szuszeny** (Borgo-Szuszem) oláh fu. a Beszterce m. 738 l. s igen nagy határral. **Borgo-Beszterce** (B.-Bisztriza) oláh fu. a Beszterce m. 1853 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s roppant nagy erdős, bércecs határral. **Borgo-Prund** mvs. közel a Beszterce patakhoz 2078 oláh s magyar l., kik sok cserépedényt és pipát gyártanak. Van járásbírósa, postahivatala, derék papirmalma és igen nagy bércecs határa, melynek nagy részét erdőség borítja. **Borgo-Tiha** oláh fu. 1804 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy bércecs, erdős határral. **Borgo-Marosény** (Maroseni) oláh fu. a Beszterce egyik mellék patakja, a **Tiha** m. s magas,

erdős hegyek között. Van 796 lakosa, gör.-kel. temploma s nagy határa. Innen vezet át a borgói szoros jó országútja a Magura-Kalului bérceit át Bukovinába. E faluk földjei kevésbé levén alkalmasak a művelésre, a lakosok leginkább faüzletből élnek. Nagy-I l v a (Ilva mare) oláh fu. a hn. patak m. 1904 l., gör.-kath. templommal s közel 4 □ mfdnyi határral, melynek nagyobb részét erdős havasok borítják. Kos na (Todosceni) oláh fu. a határszéli havasok közt a Kosnica patak m., mely a Dora patakon át az Aranyos-Besztercebe siet. Van 345 lakosa s gör.-kath. temploma. Erre halad el a borgói országút az Aranyos-Beszterce völgyébe, s illetőleg Bukovinába. Kir li b a b a (Ludwigsdorf, Karlibáva) havasok közt fekvő határszéli fu. az Aranyos-Beszterce m. 287 l. s nagy határral, melyben ezüst tartalmu ólomfénnyét aknáznak. E vidék lakosai majdnem mind golyvások. Ú j - R o d n a (Rodna noua, Siantiu) oláh fu. Nagy-Szamos forrásvidékén 945 l., gör.-kath. templommal s közel 3 □ mfdnyi bérce, erdős határral. Innen északra mered a nagyszerű Ünökő havas. Ó-Radna (Rodna vechia) nagy falu a Nagy-Szamos havasoktól övezett völgyében, 2597 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, több derék kincstári és magán épülettel, bánya- és postahivatallal. Roppant határában arany-, ezüst- és ólombányákat művelnek. Van kohója és ércolvasztója, több sós és savanyvizforrása, mely utóbbiak mellett már két fürdő-intézete is van. A tatárpusztítás előtt igen népes bányaváros volt. Havasain nagy vadászokat tartanak. Ma j o r (Maieru) fu. a Nagy-Szamos m. 2225 oláh l., gör.-kath. templommal, igen nagy erdős, bérce határral s baromtenyésztéssel. Ol á h - S z z t - G y ö r g y (Szin-Georgu) fu. a Nagy-Szamos m. 2692 oláh l., gör.-kath. templommal, igen nagy határral, melyben s egy gazdag savanyvizforrással, melyet ivás végett Rodnára is nagyban szállítanak s mely mellett csinos hideg fürdő-intézet van. Van postahivatala. Ma g u r a oláh fu. az Ilva patak m. 600 l. S z e n t - J ó z s e f (Szin-Josif, Pajána) oláh fu. 702 l., gör.-kath. templommal, bérce, erdős határral és baromtenyésztéssel. L é s (Lies) oláh fu. a hn. patak m. 980 l., gör.-kath. templommal és roppant kiterjedésű erdős, bérce határral. K i s - I l v a (Ilva-Mika) oláh fu. az Ilva patakának Szamosba ömlésénél 1073 l., gör.-kath. templommal, nagy határral és ba-

romtenyésztéssel. F ö l d r a (Földru) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 1835 l., gör.-kath. templommal, igen sok erdővel s baromtenyésztéssel. Ne p o s z (Vararea) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 1835 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Na g y - R e b r a (Rebra mere) oláh fu. a Rebra patak m. 949 l., gör.-kath. templommal s jó határral. K i s - R e b r a (Rebrisoru) oláh fu. a Rebra patakának a Szamosba ömlésénél 2371 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral s baromtenyésztéssel. Ro m u l i (Strimba) oláh fu. a hn. patak völgyében, a Muncsel havastól délre 530 l., gör.-kath. templommal igen nagy és erdős határral. Tel c s (Telciu) nagy oláh fu. a Szálva patak mellett nagy hegyektől környezve. Van 2327 lakosa, gör.-kath. temploma s 4 □ mfdet haladó erdős határa. Ol á h - B ü k k ö s (Bikisu) oláh fu. a Szálva egyik mellékvölgyében 780 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős bérce határral. Ho d o (Hordou) oláh fu. a Szálva vize m. 713 l., gör.-kel. templommal s nagy legelőkkel. Sz á l v a oláh fu. a hn. patak m. 1358 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és lentermesztéssel. Naszód (Naszandau) mvs. a Nagy-Szamos m. igen szép fekvéssel s 2447 oláh s magyar l. Naszód szabályosan van építve és sok díszes épülete maradt azon korból, midőn az erdélyi végvidék második oláh gyalogezredének volt a székhelye. Van itt gör.- és róm.-kath. templom, gör.-kath. gymnasium, kir. járásbíróház, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa igen kiterjedt. Fakeskedése, barom- és juhtenyésztése van. Lu s k a oláh falu a Nagy-Szamos m. 379 l. E n t r e d á m fu. a Nagy-Szamos m., az előbbtől keletre 309 zsidó lakossal, kik pálinkafőzéssel s házaló kereskedéssel foglalkoznak. P r i s z l o p oláh fu. az előbbtől délre 366 l. s gör.-kath. templommal. Cs é p á n fu. a hn. patak m. 666 szász és oláh l., luth. templommal s kukorica-, zab- és lentermesztéssel. Na g y - D e m e t e r (Mettersdorf) szász fu. az előbbtől délkeletre 1775 l., luth. templommal, sóteleppel, igen nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. T ö r p é n y (Treppen, Terptiu) szász fu. az előbbtől délnyugotra az Aranyvölgy nevű völgyben 1076 l., luth. templommal, jelentékeny erdős határral, gabna- és kukoricatermesztés és baromtenyésztéssel. Sz é p n y i r (Zippendorf, Szikmár) szász fu. Besztercétől nyugotra 603 l., luth. templommal s szép határral.

Kajla oláh fu. az előbbtől nyugotra 587 l. s gör.-kel. templommal. Felső-Balásfalva oláh fu. 548 l. s baromtenyésztéssel. Alsó-Balásfalva oláh fu. 566 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Tóhát oláh fu. 516 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdőséggel. Oláh-Németi (Nyimtyiu) oláh fu. az előbbtől északra 1016 l., gör.-kath. templommal s kiterjedt erdős háttarral. Magyar-Nemegye (Nyimisa ungare szka) fu. a Nagy-Szamos m. 1044 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Baromtenyésztése is jelentékeny. Oláh-Nemegye (Nyimisa rumaneaszka) oláh fu. szintén a Nagy-Szamos m. 361 l. s szép határral. Innen keletre emelkedik a Messu-hegy, mely a Szamost Naszódon alul egy nagy kanyarodásra kényszeríti. Mitité (Mititeiu) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 653 l., gör.-kath. templommal s nagy erdős határral. Zággra fu. a hn. patak völgyében 1196 oláh l., gör.-kath. templommal s igen kiterjedt bérces, erdős határral. Pojeni oláh fu. az előbbtől északra 506 l., gör.-kath. templommal s bérces határral. Gaurenny oláh fu. az előbbi szomszédjában, nagy hegyek közt 301 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Szuplai oláh fu. az előbbtől északra, a Magura havas alján 354 l., gör.-kath. templommal s nagy. erdős határral.

4. Egyesült Maros-Torda megye. Beszterce-Naszód és Kolozs megyéktől délkeletre s illetőleg keletre terül el csaknem egészen a moldvai határszélig. Alakja hosszas négyszög, melynek nagyobb tengelye ész.-kel. és dél-nyug. közé esik. Mai alakjában ez a megye is egészen új alkotás. Alkotó részei: a volt Marosszék, a volt Torda megyének magyarai, vajdaszentiványi, görgény-szentimrei és marosjárai járásai (73 község), Kolozs megyéből öt község, a volt Naszódvidékből két község meg Szászrégen. Kiterjedése mintegy 86,49 □mfd (szabatosabban 4324,63 □kilometer), lakosságának száma pedig 165,527 lélek. Felszíne általában hegyes, úgy azonban, hogy az egész megyét végig metsző Marostól keletre és északra jelentékeny magasságú havasok emelkednek, míg ugyanattól délre s nyugotra alacsony hegyek és domborok ágaznak szerteszét. Az előbbi résznek főhegytömegét a görgényi havasok képezik, melyekben legtekintélyesebb az 5637' magas Mezei Havas

a Csik megyei határon, a Görgény patak forrásvidékén, a Marostól északra a Kelemen Havas (6440') és a Pietroszul (6660'). E vadregényes bércektől nyugot és dél felé folyton törpülnek az emelkedések és gyönyörű tájképeket alkotnak. A Marostól nyugot s illetőleg északnyugot felé a fátlan Mezőség terül el s olvad össze a Kolozs megyeivel. Rónaság itt sincs; de annál számosabbak a völgyek, melyek közt legfőbb és legteresebb a Maros völgye. Vizei: a Maros, mely Oláh-Toplica határán lép a megyébe s Galonyáig nyugotnak, onnan kezdve pedig majdnem délnyugotnak tartva ömlik át a megyén; a Görgény, mely Radnóthfája mellett, a Nyárad, mely Vidrásszeg határán ömlik a Marosba; mindkettő gyönyörű völgyön fut végig; a Kis-Küküllőnek csak felső folyása tartozik ide; ezeken kívül igen sok patak fut a Marosba és mellékfolyóiba minden oldalról. Jelentékenyebb tavai csak a Mezőségen vannak, de azok is általában patakok kitágulásai, mint Kolozsban. Legnagyobb ilyen tó itt Mező-Bánd falu közelében van. Savanyú vizei és sós forrásai szép számmal vannak, kivált a havasi vidékeken. Földje általában elég jó, a Maros és Nyárad mellett pedig épen bőtermő. Éghajlata az egész kerületben csaknem legszelidebb. Sok vize mellett esője is bőven jár. Főbb termékei: kukorica, búza, gabna, kétszeres, zab, árpa, bor, gyümölcs, dohány és dinnye stb. Fája a Mezőség kivételével bőven terem. Állattenyésztése eléggé virágzó. Az ásványországból legtöbb van itt só. Műipar csak néhány nagyobbn helyen található; de házilag a nép majdnem mindenütt serényen űzi a fonó- (kender-, gyapju-, szalma-, gyékény- s veszőfonás) és szövő-, valamint a faipart is úgy, hogy ruházati és egyéb házi szükségait legnagyobb részt maga fedezi, sőt ilyesmit eladásra is készít. Van néhány fűrészmalma, üveghutája, szesz- és papirgyára stb. Kereskedelme élénk kivált fával, egyéb nyesterterményekkel és állatokkal. Vannak jó országtútai. Vasútja a m. keleti vasút, mely azonban csak Radnóthtól Maros-Vásárhelyig fut be a megyébe. Vizi útja a Maros, mely az egész megyén végig tutajozható, s épen ezért a fa- és sószállításra nézve igen fontos. A lakosság többsége magyar (székely), a többi nagyobbra oláh. Örmény, cigány és egyéb nemzetiségű is van vagy 10 ezer. Vallásra nézve legtöbben vannak a reformátusok; ezek után következnek a gör.-kel., gör.-kath.,

r. kath., unitárius stb. egyházak hivei. A műveltség a magyar elemnél áll legmagasabb fokon. Van e megyében 1 szab. kir. vs. és 208 község (város, falu, kapcsolt község). A megyei gyűlések Maros-Vásárhelyt tartottnak. Említendőbb helységek e megyében:

Maros-Vásárhely szab. kir. vs. és megyei székhely a Maros folyó és a keleti vasút m. a megye déli részében igen szép fekvéssel. A csinosan épült város egy része hegyre fut föl, s egy fellegrvárban végződik, mely a kaszárnán és katonai tárházon kívül a reformátusok derék főtemplomát foglalja magában. A kövezett tiszta utcákat s kivált a város közepén levő és árnyas sétatérrel összekötött főteret díszes épületek szegélyzik. A főtéren egy derék közkút van, melynek zenélő szerkezete ma némán áll. Van Maros-Vásárhelynek 12,678 magyar s oláh lakosa, reform., r. kath., és gör.-kel. temploma, derék reform. kollégiuma könyvtárral és nyomdával, róm. kath. gymnasiuma, minorita zárdája, kórháza, nyári színháza, vigadója (Apolló-terem), két nagyszerű vendéglője, több művelődési és emberbaráti egyesülete, helyi hírlapja, könyv- és egyéb kereskedése, sok iparos s egy kies szigete (Elba) a Marosban díszes mulatóhelylyel s vendéglővel. Egyik legkiválóbb nevezetessége a városnak a gr. Teleky-féle palota, melyben gr. Teleky Sámuel 80 ezer kötetre menő pompás könyvtárát (kis képtárral), gr. Teleky Domokos pedig szép ásványgyűjteményt alapított. Van itt továbbá kir. tábla (derék palotával), törvényszék, járáshíróság, takarékpénztár, dohánybeváltóhivatal s dohányraktár, fémjelző állomás, állami építőhivatal, gyalogezerdi (62. sz.) parancsnokság, honvédszállóalj (27. sz.) törzsellomás, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasúti állomás, fa-, deszka- és zsinidelykereskedés stb. Jelentékeny és szép határában a gabnaneműken kívül sok bort és dohánnyt termesztenek. Heti és országos vásárai igen népesek szoktak lenni. Hídvég fu. a Maros m. 133 magyar s oláh l. s kastélylyal. Egerszeg fu. közel a Maroshoz 158 oláh s magyar l. s gör.-kel. templommal. Megyesfalva fu. a Maros m. 611 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. A gr. Lázár családnak csinos, kert által környezett uri laka van itt. Bede fu. 280 magyar lakos, reform. templommal s gabna- és bortermesztéssel. Ma-

ros- vagy Cigány-Keresztúr fu. a Maros és a vasút m. 596 magyar s oláh lakos, református templommal, szép kastélylyal s gabnatermesztés- és baromtenyészéssel. Malomfalva fu. a Maros jobb partján 444 nagybárra oláh l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyészéssel. Nyárádú igen szép fekvésű fu. a vasút és a Nyárád vize m. s közel annak torkolatához 832 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, vasúti állomással s termékeny határral, mely dohánnyt és bort is szolgáltat. Lőrincfalva falu a Nyárád vize mentén, 390 magyar lakos, református templommal, kastélylyal és szép határral. Lukafalva fu. a Nyárád m. 716 magyar l., reform. templommal s igen kies határral. Ilencfalva magyar fu. a Nyárád m. 422 l., reform. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Káposztás-Szt.-Miklós magyar fu. a Nyárád m. 640 l., reform. templommal s nagy zöldségtermesztéssel. Fintaháza fu. a Nyárád m. 520 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal. Somosd magyar fu. közel a Nyárádhoz 918 l., reform. templommal, kastélylyal és igen jó határral, melyben jeles gyümölcs és bor terem. Csiba magyar fu. a Nyárád m. 331 (ref.) lakossal. Nyárád-Karácsonfalva fu. a Nyárád m. 445 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jó határral. Folyfalva magyar fu. a Nyárád m. 498 (ref.) l. s baromtenyészéssel. Cserefalva magyar fu. a Nyárád m. 407 l., ref. templommal s gabnatermesztéssel. Kis-Görény magyar fu. az előbbtől délre 441 (ref.) l. s jól mivelt határral, melyben hires gyümölcs terem. Ákosfalva magyar fu. a Nyárád vize s az Udvarhely-Marosvásárhelyi országot m., 780 l. r. kath. templommal, postahivatallal és igen szép határral. Van több csinos uri háza s derék erdője. Innen északra emelkedik az erdőtől borított Megyes-hegy, mely alatt van egy felől Hagymás-Bodon magyar fu. 324 l. s reform. templommal, más felől Koronka magyar fu. 773 l., reform. templommal, s jelentékeny erdős határral. Nyárád-Szt.-Benedek fu. a Nyárád m. Ákosfalva szomszédjában 554 magyar s oláh l., reform. templommal s élénk gazdálkodással. Szent-Gerlice nagy magyar fu. az előbbtől dél-keletre 1180 l., reform. és unitárius templommal, kastélylyal s szép nagy határral, melyben sok gabnanemű ter-

mesztenek s barmot tenyésztének. **H a r a s z t k e r e k** falu 778 magyar s oláh lakos, református és görög-katholikus templommal, jelentékeny erdős határral s disznótenyésztéssel. **V a j a** fu. 867 magyar s oláh l., reform. templommal s jó nagy erdős határral. **C s ó k a** magyar fu. az előbbtől nyugotra 390 l., reform. templommal s erdős határral. **G ő c s** magyar fu. a hn. patak m. 400 (ref.) l. **K e l e m e n t e l k e** magyar fu. közel a **K i s - K ü k ü l l ő**höz, mely itt a megye déli határát jelzi 692 (r. kath.) l. **G y a l a k u t a** magyar fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 898 l., reform. templommal, kastélylyal, igen szép tágas határral, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **S z ő v é r d** magyar fu. 576 l., reform. templommal s jelentékeny erdőséggel. **H a v a d t ő** fu. a hn. pataknak a **K i s - K ü k ü l l ő**be ömlésénél 867 magyar s oláh l. s gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. **E r d ő - S z t . - G y ö r g y** nagy fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 1910 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy és szép határral, melyben jó szántó-földek s jelentékeny erdők vannak. Főnevezetessége a falunak a gr. Rhédeiek nagy kastélya pompás kerttel s a család sirboltjával. **V a d a s d** magyar falu a **H a v a d** patak völgyében 466 l., reform. templommal s szép erdős határral, melyben több sósut van. **B e d e** magyar fu. a **H o r s a**-hegy aljában 276 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. **B a c k a - M a d a r a s** (Mederasu) fu. a **N y á r á d** m. 998 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jó határral. **B á l i n t f a l v a** (Bálinta) oláh fu. a **N y á r á d** m. 174 l. s gör.-kath. templommal. **N y á r á d - S z t . - L á s z l ó** fu. a **N y á r á d** m. 506 magyar s oláh l., régi unitárius templommal s jelentékeny határral. **S z e n t h á r o m s á g** magyar fu. az előbbtől délre 1120 l., r. kath., unitárius és gör.-kath. templommal s barom- és sertésenyésztéssel. **H a v a d** magyar fu. a hn. patak völgyében 511 l., reform. templommal s szép határral. **C s ó k f a l v a** magyar fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 822 l., unitárius templommal s termékeny határral. **S z t . - I s t v á n** magyar fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 642 l., reform. templommal, jelentékeny határral és sósforrásokkal. **Á k o s f a l v a** magyar fu. 400 ref. l. s erdős határral, melyben szintén vannak ásványos források. **G e g e s** magyar fu. a **H a v a d** patak m. 588 l., reform. templommal, jelentékeny erdőséggel és sósforrásokkal. Innen észak-

ra emelkedik a **S z é k e - T e t e j** nevű erdős hegy. A **b o d** magyar fu. a **H a v a d** patak m. 500 l., reform. templommal s erdős határral, melyben sótelepek és sósforrások vannak. **M a k f a l v a** csinos magyar fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 1660 l., reform. templommal, több uri házzal, postahivatallal s jelentékeny határral, melynek egy része az innen keletre emelkedő **R á k o s - T e t e j** nevű erdős hegyre fut föl. **G a b n a t e r m e s z t é s e**, **h a r o m t e n y é s z t é s e** és **f á u l e t e** jelentékeny. Ennek is vannak sótelepei és sósutjai. **S ó v á r a d** fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 1603 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal, nagy határral, melyben sótelepek és sósutak vannak. **K i b é d** csinos és nagy magyar fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 2130 l., reform. templommal s nagy és erdős határral, melyben, a szorgalmas lakosok gabnaneműeket, zöldséget, gyümölcsöt, bort, stb. természetnek s barmot, sertést tenyésztnek. Sósforrások itt is vannak. **S z o v á t a** havasalji fu. a hn. patak m., melybe a falun belyül az ugynevezett **V i s s z a f o l y ó** patak ömlik. 1776 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, roppant nagy bérce, erdős határral, melyben **I l y é s m e z ő** nevű nagy pusztá van. Egyik nevezetessége a »Wesselényi iskola«, mely kisdudóvával van kapcsolatban. Fája, sósforrása igen sok van. Országos vásárai jelentékenyek. Roppant sótelepe, mely néhol csillogó sziklákban tör ki a gyér földréteg alól, már a szomszéd parajdi aknaterülethez tartozik. Barmot, kecskét tenyészt, szenet éget és hamuzsirt készít. Határában több fűrészmalom van. A falutól északkeletre magaslik a megye határán fekvő **M e z ő - h a v a s** (5586') hegytömeg, melyet minden oldalról rengeteg (tölgy, bükk, fenyő stb.) erdőség borít. **S e l y e** magyar fu. az előbbtől nyugotra a **K i s - N y á r á d** regényes völgyében 912 l., reform. és r. kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben sok szenet égetnek. **R e m e t e** fu. a **N a g y - N y á r á d** m. 1522 magyar s oláh l., r.-kath. templommal s igen nagy bérce, erdős határral. **K ő s z v é n y e s** magyar fu. a **N a g y - N y á r á d** m., 1132 l., r. kath. templommal s erdős határral, melyben ásványos források is találhatók. **J o b b á g y t e l k e** magyar fu. a **H ó d o s** patak völgyében, előbbtől nyugotra, 858 l., r. kath. templommal s nagy erdővel. **H ó d o s** magyar fu. a hn. patak 624 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. **M i k h á z a** magyar fu. a **N a g y - N y á r á d** m. 542 (kath.)

1. és sóskutakkal. **D e m é n y h á z a** magyar fu. a Nagy-Nyárad m. 494 l. s r. kath. templommal. **B u z a h á z a** magyar fu. a Nagy-Nyárad m. 340 (unit., ref., kath.) l. **K e n d ő** magyar fu. a Kis-Nyárad egyik (északi) mellékvölgyében 291 l. s reform. templommal. **M á r k o d** magyar fu. az előbbi szomszédjában 641 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. **M a j a** magyar fu. 396 l., reform. templommal s szép erdővel. **B e r e - K e r e s z t u r** magyar fu. 286 l. s régi reform. templommal. **M a g y a r ó s** magyar fu. a Kis-Nyárad m. 1248 l., reform. templommal s jelentékeny határral. **T o r b o s z l ó** magyar fu. a Mikát-hegy alatt 383 l., ref. templommal, erdővel és ásványos forrásokkal. **B e r e** fu. a Kis-Nyárad m. 396 l. s ref. templommal. **S e p r ő d** magyar fu. a Nyárad tulsó partján 134 (ref.) lakossal. **N y á r á d - S z t. - I m r e** magyar fu. 460 l., reform. templommal s szép határral. **N y á r á d - A n d r á s f a l v a** fu. a Kis-Nyárad m. 351, magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. **N y á r á d - S z e r e d a** mvs. a Nagy- és Kis-Nyárad összeömlésénél igen szép fekvéssel. Van 580 magyar l., reform. temploma, járásbirósága, több szép épülete és postahivatala. A lakosok részeit mezei gazdálkodásból, részint fatermeszkedésből és fuvarozásból élnek. Itt választatott fejedelemmé Bocskay István 1605. **J o b b á g y f a l v a** fu. a Nagy-Nyárad m. 606 magyar s oláh lakossal. **C s i k f a l v a** magyar fu. a Nagy-Nyárad m. 480 (unit.) l. **N y á r á d - S z e n t - M á r t o n** magyar fu. a Nagy-Nyárad m. 571 l., unitárius templommal s szép határral. **S á r d** (Saárd) fu. 342 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. **T o m p a** magyar fu. 282 l. s reform. templommal. **D e m e t e r f a l v a**, **S ü k e t f a l v a** és **N y á r á d - G á l f a l v a** szép fekvésű magyar falvak a Nyárad vize m., 133, 784 s illetőleg 217 lakossal s baromtenyésztéssel. **S z e r e d a** v. **N y á r á d - S z t. - A n n a** magyar fu. 330 l. s róm. kath. templommal. **R i g m á n y** (Ritmány) magyar fu. 352 l. s reform. templommal. **S z e n t - S i m o n** magyar fu. 228 l. s ref. templommal. **K i s - é s N a g y - A d o r j á n** magyar faluk 105 s 230 l. s utóbbi ref. templommal. **N y o m á t** fu. Nyárad-Szeredától délnyugatra 501 magyar s oláh l., unitárius templommal s erdős határral. **K e b e l e** fu. 216 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s jelentékeny erdőséggel. **K e b e l e - S z t. - I v á n** oláh fu. 161 l. s gör.-kel. templommal. **A g á r d**

(Agarden) oláh fu. 243 l. s gör.-kath. templommal. **B ő** (Bő) magyar fu. az Örvár-hegy alatt 206 l. s r. kath. és gör.-kath. templommal. **O s e j d** magyar fu. szint azon hegy alatt 285 l., ref. templommal s jelentékeny erdővel. Innen húzódik egészen Maros-Vásárhelyig a Nagy-Erdő nevű alacsony s bortermő hegylánc. **M a r o s - S z t. - G y ő r g y** fu. közel a Maroshoz, a Nagy-Erdő alatt 1417 magyar s oláh l., r. kath., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyben jó bor és gabnaneműek teremnek. **T ó f a l v a** oláh fu. a Maros egyik balra eső mellékvölgyében 142 l. s gör.-kath. templommal. Az Apor család szép kastélyáról s boráról nevezetes. **S z é k e s** magyar falu az Örvár-hegytől északra 520 lakos, református templommal, nagy erdővel és baromtenyésztéssel. **K a á l** magyar falu 845 lakos, unitárius és rom.-kath. templommal s jelentékeny határral. **I k l á n d** magyar fu. az Ernye patak m. 356 l., reform. és luth. templommal s gabnatermesztéssel. **N. - E r n y e** magyar fu. az Ernye patak m. 1435 l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen szép határral, melyben bor és gabna bőven terem. Van benne egy szép kastély, melyet díszes angol kert környez. **U d v a r f a l v a** fu. a Maros jobb partján 515 magyar s oláh l., reform. templommal s igen szép és termékeny határral. **V á r h e g y** (Orheju) fu. a Maros m. 439 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. A volt Marosszék eddig a faluig terjedt a Maros mellett. Várhegy és az innen északra fekvő helységek a régi Torda megyéhez tartoztak. **S á r o m b e r k e** fu. a Maros m. 955 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal, kastélylyal és igen szép határral, melynek keleti oldalát szőlőhegyek borítják. Van erdője is. **E r d ő - S z e n g y e l** fu. az előbbitől keletre, 462 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **E r d ő - C s a n á d** magyar fu. még belebb egy szép völgyben 670 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. **K i s - I l l y e** fu. a Szererjes hegy alatti szép völgyben 313 magyar s oláh l. s erdős határral, melyben ásványos források is találhatók. **K i s - é s N a g y - S z e r e r j e s** oláh faluk a Szererjeshegy alatt 143 és 178 l. **M a r o s - J á r a** fu. Illyétől északra 826 magyar s oláh l. s reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel és

tutajozással. Van benne egy gr. Teleky-féle kastély és ménes is. **Sárpata** fu. a Maros jobb oldalán 1220 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. **Körtvélyfája** (Kurtifája) fu. a Maros balpartján 1061 magyar s oláh l., reform. templommal, kastélylyal és jó határral. **Magyar-Péterlaka** a szép fekvésű magyar fu. a 4500' magas Babos-Csere-tető hegy alatt 931 l., reform. templommal s jelentékeny erdővel. Határában ásványos források is vannak. **Héttűk** (Habsik) oláh fu. az imént nevezett hegy északi aljában 608 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **Oláh-Nádas** oláh fu. a Bölkény patak m. 450 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy erdősséggel. **Alsó- s Felső-Oroszi** oláh faluk 497 s 672 l. s jelentékeny erdős határokkal. **Szent-Mihálytelke** oláh fu. 441 l. s gör.-kath. templommal. **Oláh-Bölkény** oláh fu. a hn. patak m. 504 l. s juhtenyésztéssel. **Magyar-Bölkény** fu. az előbbtől nyugotra 807 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juh- és marhate-nyésztéssel. **Petete** (Birk, Petyela) fu. a Maros m., mely itt egy nagy szigetet képez, 1911 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s hegyes völgyes határral. **Vajda-Szent-Ivány** fu. a Luc patak m., közel a Maros jobb partjához 1723 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. **Abafája** fu. a Maros m. 1145 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s terjedelmes határral, mely a gabbaneműeket s zöltséget elég jól megtermi. Gyümölcsé is van, valamint jó kaszálója is a Maros-szigeten. **Baromtenyésztése** jelentékeny. **Radnóthfája** (Jernőfája) fu. a Maros m. 715 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal s kastélylyal. A lakosok jelentékeny mennyiségű zöltséget, tojást stb. hordanak a szászrégeni piacra. **Szász-Régen** csinos város a Maros jobb partján, a Görgény patak torkolatával áellenben 5510 német, magyar és oláh l., kik posztószövéssel, bőrcserzéssel, hordó- és kalapkészítéssel, szőlő- és földmíveléssel stb. foglalkoznak, s nagy kereskedést űznek fával, deszkával, zsindeilyel és hagymával. Van itt luth., r.-kath., reform. és gör.-kath. templom, ev. algymnasium, derék városház, sok csinos épület, olvasókör, takarékpénztár, járásbíróság, adó-, posta- és

távíróhivatal. Szép tágas határában kezdődik a Marosnak egy nagy szigete. Erdeje nagy van. Vásárai élénkek. A Maroson üzött tutajozásnak itt van egyik főbb rakodó helye. Szomszédos vele **Magyar-Régen** fu. szintén a Maros m. 1092 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna- és bortermesztéssel. **Görgény-Oroszfalu** oláh fu. a Görgény patak völgyének a torkolatában 721 l., gör.-kel. templommal s igen szép és terjedelmes határral. **Görgény-Sókna** (Sabenica) oláh fu. a Görgény patak m. 572 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s erdős határral, melyben régi sóakna és sóskutak vannak. **Sós-Szent-Márton** (Szent-Martyin) oláh fu. 252 l. és sós tavakkal, melyek fürdőre használtatnak. **Adorján** (Agrean) oláh fu. 320 l. s gör.-kath. templommal. **Görgény-Szent-Imre** (Giurgiu Szent-Imbruluj) kies fekvésű mvs. a Görgény vize m. 1640 magyar s (kevés) oláh l., kik nagy határukön élénk mezei gazdálkodást és baromtenyésztést űznek. Van e csinos helységben reform., róm.-kath. és gör.-kath. templom, postahivatal, köedénygyár, papírmalom s a br. Bornemisza családnak egy gyönyörű kastélya, mely fölött egy magaslaton láthatók a János Zsigmond korában épített, de a mult század elején Rabutin osztrák tábornok parancsára lerombolt Görgényvár maradványai. **Szt.-Imrétől** északra esik a havasok közt, a Kásva patak völgyében egy ide tartozó **Üvegcsűr** nevű telep 797 magyar s oláh l. s nagy üveg-hutával. **Kásva** oláh fu. a Görgény és Kásva patakok völgyének összenyílásánál 861 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral. **Görgény-Hodák** oláh fu. a Görgény vize m. 1735 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant határral, melynek rengeteg erdősségében sok épületfát vágnak és szeten égetnek. Ásványos vizei is vannak. **Libánfalva** (Ibánesdi) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1920 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s 5 □ mfdet haladó határral, melynek legnagyobb részét roppant erdősség borítja. Vannak sóforrásai is. **Görgény-Orosva** (Rusáva) oláh fu. erdős bércek között az előbbtől délre 729 l. s gör.-kath. templommal. **Alsó-Idécs** (Nieder-Eidisch) fu. a Maroshoz közel 913 német s magyar l., luth. templommal, s jelentékeny határral, melyben a Sós-Havas nevű hegyből számtalan só forrás buzog. **Felfalu** fu. a Maros jobb partján

877 magyar s oláh l., reform és gör.-kath. templommal s igen szép határral. Lővér (Liyer) oláh fu. a Marosnak egyik jobb parti mellék völgyében 543 l. s gör.-kel. templommal. Erdő-Szakál oláh fu. ugyanazon völgyben 817 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Vétcs (Vécs) fu. a Maros m. 1012 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Felső-Idécs (Eidisch Ober) szász falu a Maros balpartján 743 l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. Idécs patak oláh falu a hn. patak m. 1446 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Holtmaros fu. a Maros m. 501 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal s szép határral. Disznajó fu. a Maros m., 1092 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal s baromtenyésztéssel. Magyaró (Mejerea) fu. közel a Maroshoz s a Blidor havas aljában 1735 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős határral, melyben ásványos vizek is vannak. Maros-Hodák oláh fu. a Maros m. 261 l. Maros-Oroszfalu (Rusi de Mures) oláh fu. a Maros m. 1124 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral. Maros-Kövesd oláh fu. a Maros m. 442 l., gör.-kel. templommal s Galonya nevű pusztával. Füleháza (Silye) fu. a Maros m. 984 oláh s magyar l., reform. templommal s igen nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős hegyek borítják. Déda fu. a Maros m. 1581 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s szép nagy határral. Ratosnya oláh fu. a Maros m. 344 l., gör.-kel. templommal s roppant nagy erdős, bércecs határral, melyben sok ásványos forrás van. Ide tartozik Kobor nevű s hasonlólag a Maros mellett fekvő pusztá. Palota oláh fu. a Maros m., erdős bércek között 676 l., gör.-kel. templommal s igen nagy határral, melyben Ilva és Andrenyásza nevű nagy puszták vannak. Mesterháza fu. a Maros m. 1430 oláh s magyar l., közel ötödfél mfdnyi bércecs, erdős határral s Marótlaka és Gőde nevű pusztákkal. Oláh-Toplica a határfalu Csikmegye felé a Maros m. 3641 oláh s magyar l., gör.-kel., r.-kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s közel 6 mfdnyi bércecs, erdős határral. Van vasbányája, sok ásványos vize, fürdője, fűrészmalma s roppant sok hajónak való fája s nagy fakereskedése.

Felső-Répa (Répás) oláh fu. a Muncsel-hegy alatt a Répás patak m. 1237 l., gör.-kel. templommal, igen kiterjedt erdős határral, baromtenyésztéssel és ásványos forrásokkal. Alsó-Répa oláh fu. ugyanazon patak m. 977 l., s gör.-kel. templommal. Liget (Dumbráva) oláh fu. 1095 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant nagy bércecs, erdős határral, fakereskedés- és nagy juhtenyésztéssel. Sok gyaljut s turót ad el. Beretelke falu a Luc patak mentén 980 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s igen szép termékeny határral. Magyar-Fülpös fu. 807 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. Körtekapu oláh fu. 411 l. s gör.-kath. templommal. Unoka (Unok) fu. az előbbi szomszédjában 265 szász és oláh l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Ercse fu. az előbbiektől nyugotra 632 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Nagy-Nyulas oláh fu. 1220 l. s jelentékeny határral a hn. patak völgyén. Toldalag fu. 520 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kastélylyal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Póka fu. 721 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Póka-Keresztur magyar fu. 365 l., reform. templommal s gabnatermesztés és baromtenyésztéssel. Kis-Nyulas oláh fu. a hn. patak m. 568 l. s gör.-kath. templommal. Mező-Szent-Márton fu. a Nyulas patak m. 1060 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Bala fu. 989 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jó nagy határral. Bazéd (Bazidu) oláh fu. 417 l. s gör.-kath. templommal. Szabéd magyar fu. 893 l. unitárius templommal s baromtenyésztéssel. Fele magyar fu. 535 l. s reform. templommal. A lakosok ügyes szalmafonók. Galambod fu. 460 magyar s oláh l., reform. és g.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szabad oláh fu. 727 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és krumplitermesztéssel. Bárdos oláh fu. 360 l. s Remeteszeg oláh fu. 207 l., fu. közel a Maroshoz 158 oláh s magyar l. Mező-Madaras nagy fu. közel a Kapus patakhoz 2375 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. E falu közelében 1852. szept. 4. egy nevezetes meteor esett le. Mező-Kölpény fu. 787 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal

s gabnatermesztéssel. Me z Ő-S á m s o n d régi és csinos fu. a Csapkés-tető nevű hegy alatt 1557 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, szép kastélylyal s nagy határral, melyben a gabnaneműeken kívül gyümölcs és kender is terem. Baromtenyésztése jelentékeny. Me z Ő-B á n d csinos fu. közel a Kapus patakhoz, mely itt a határban egy jelentékeny tavon fut át. Van 2550 magyar s oláh lakosa, reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, a gr. Bélyek szép kastélya postahivatala és jó nagy határa, melyen gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztést s baromtenyésztést űz. Sz á l t e l e k fu. előbbittől északkeletre 260 oláh s magyar lakossal. Me z Ő-K ö v e s d fu. 615 magyar s oláh l., reform. templommal s juhtenyésztéssel. H a r c z ó fu. 389 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Me z Ő-P a n i t fu. 1530 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal a baromtenyésztéssel. Dohánya híres. M a r o s-S z t.-K i r á l y fu. közel a Maroshoz 655 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és dohánytermesztéssel. N á z n á n f a l v a fu. közel a Maroshoz 593 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Me z Ő-B e r g e n y e (Bergia) fu. 826 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyésztéssel. C s i k - v. C s i t t - S z t.-I v á n fu. közel a Maroshoz 850 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és dohánytermesztéssel. S ó s p a t a k (Sousa) oláh fu. 136 l. s K e r e l l ő - S z e n t - M i k l ó s nevű pusztával.

5. Egyesült Torda-Aranyosmegye Kolozsmegye déli oldalán nyúlik el Maros-Tordamegyétől (kelet) egészen Biarmegyéig (nyugot). Alakja hosszas négyszög, melynek nagyobb tengelye csaknem egészen kelet és nyugot közé esik. Mai nevét s alakját ez a megye is az 1876. XXXIII. t. c. alapján nyerte. Alkotó részei: a) a volt Tordamegye száz (közép-ső és nyugoti) községe; b) a volt Aranyos székely szék, c) Alsó-Fehérmegyéből Brezest, Szártos, Offenbánya, Muncsel, Felső-Csóra, Albák, Szkerisóra, Nyágra, Felső-s Alsó-Vidra, Szekatura, Csértés, Ponorrel, Topánfalva és Bisztra nevű községek, s d) Kolozsmegyéből Velkér és Méhes nevű faluk. Kiterjedése ma mintegy 60.17 □ mfd (szabatosabban 3369.91 □ kilometer),

lakosságának száma pedig 140,600 lélek. Felszíne általában hegyes, úgy azonban, hogy míg keleti felét a Mezőségbe olvadó alacsony hegyek s dombok ágazzák be, addig a nyugoti felén a bihari határok felé folyton emelkedő, tömeg és magasság tekintetében egyiránt jelentékeny s tájképi tekintetben festői bércek (a Bihar-hegység ágai) emelkednek, melyek a megye egyetlen fővölgye, az Aranyos völgye által északi és déli láncolatokra különíttetnek el. Az előbbi részben legjelentékenyebb tömegek a Kolozsmegyébe hajló Muntjele mare (Nagy-Havas, 5784') a Balamir-hegy (5178') s az albáki havasok, a megye nyugoti határában maga a délkeletnek kanyarodó Biharhegység, az Aranyostól délre pedig a ponoreli havasok, a Trunzilor, a Nyegura (Brezesten alul) a Sztinie s a szakadékos Székelykő (3576', Thorockótól délre) stb. A többi alacsony hegyek közül legnevezetesebb a tordai mész-sziklás hegy, melyben a tordai és koppándi gyönyörű hasadékokon kívül sok kisebb-nagyobb barlang is látható. Rónája ennek a megyének sincs, csupán egy nagyobb völgytágulása van, mely Tordától kezdve a Marosig terjed az Aranyos mindkét oldalán. Folyói a Maros, mely különben csak a határt érinti a délkeleti oldalon egy darabon, továbbá az Aranyos, a megye tulajdonképeni főfolyója, mely a Biharhegységből ered két nagyobb ággal, u. m. az északi vagy Nagy-, s a déli vagy Kis-Aranyos. Ezek Topánfalván felyül egyesülvén, képezik a tulajdonképeni anyafolyót, mely Szolcsva nevű faluig csaknem egészen keletnek, onnan Tordáig északkeletnek fut, Tordán tul pedig egy nagy kanyarodással délkeletnek fordul és Vajdaszegen felyül egyesül a Marossal. Az Aranyos dús aranytartalmu fővenyétől vette a nevét s még ma is több helyt kedvező alkalmat nyújt az aranymosásra. Az Aranyos igen sok patakot vesz föl magába mindkét oldalról, de azok mind jelentéktelenek. Tavai leginkább a mezőségi részen, sós és egyéb ásványos forrásai azonban több helyen találhatók. Emлитendőbb forrása a csegezi, Torockótól keletre, mely nyáron hideg, téiben pedig meleg szokott lenni. Földje a keleti részen termékenyebb, mint a nyugoti bércek közt, hol csak a mélyebb fekvésű völgyek érlelik meg a kenyérnövényeket és a takarmányféléket. Éghajlata igen kellemes, szelid és egészséges, az Aranyos forrásvidékein azonban inkább zorónnak mondható. Emлитendőbb termékei mindenféle

gabnanem, de legtöbb kukorica ; jó dohánya, gyümölcse, bora, fája és rétje is elég van. Allattenyésztése eléggé jelentékeny. Az ásványország itt is dusan osztogatja adományait; aknáznak ugyanis itt tömörked kősöt (Torda vidékén), vasat (To-rockó környékén), aranyat, ezüstöt, ólmot, piskolcot, mész- és épületkővet stb. Az ipar terén legfontosabb itt a bányáipar, melyen kívül azonban, kivált a nagyobb helyeken, a közönségesebb mesterségek is jelentékeny számú mivelőre találának. A szeszgyártás itt is nagyon általános, valamint a fa- s a fonó és szövő házi ipar is. A gyér kereskedelem jobbára csak helyi természetű, noha a megye már jó és gyors közlekedésben áll a vasutak által a szomszédos megyékkel, a mennyiben a keleti vasutnak kolozsvártővisi része az egész megyét átmettszi, a kocsárd-marosvásárhelyi szárnyvonal pedig épen innen indul ki. Országutjai is elég jók. Vizi útja a Maros. A lakosság itt is oly formán oszlik meg, mint Kolozs megyében, azaz magyarok és oláhok csaknem egyenlő számmal laknak benne. Vallásra nézve legtöbben vannak az egyesült és nem-egyesült óhitűek, aztán következnek a reformátusok, r. katolikusok és unitáriusok stb. Foglalkozását illetőleg a nép a bányavidékek kivételével legnagyobb részt földmívelést, baromtenyésztést és fakereskedést űz. Műveltség tekintetében az oláhság messze mögötte áll a magyarságnak. Van e megyében 139 község és néhány puszta (praedium). A megyei gyűlések Tordán tartatnak. Említendőbb helységek :

Torda (a római korban *Salinae*) csinos nemes vs. és megyei székhely az Aranyos vize mellett, mely fölött itt egy igen ügyesen szerkesztett, egyetlen ivű fedett fahíd vezet által. Van 8810 magyar (s kevés oláh) lakosa, reform., r. kath., unitárius, luth., gör.-kath. és gör.-kel. temploma, unit. algymnasiuma, derék megye- és városháza, sok csinos kincstári és magánépülete, több jó vendégfogadója, közkertje («Széchenyitér») fürdője, szesz- és ecetgyára, több malma, sok mesterembere stb. A megyén kívül itt székel egy kir. törvényszék, járásbíróság, egy sóhivatal s ezek mellett van adó-, posta- és táviróhivatala. Igen nagy és jól mivelt határában buzán, rozson s kukoricán kívül elég bőven terem gyümölcs, bor és fa is. Baromtenyésztése is jelentékeny. De fő-fő nevezetessége Tordának a hozzá tartozó gazdag sóakna, mely évenként

mintegy ezer mázsányi kősöt szolgáltat, továbbá az innen délnyugotra ($\frac{1}{2}$ mfdre) eső nagyszerű hegynyílás, az u. n. »Tordai Hasadék«, melynek egészen függőleges falai közt a rajta végig futó peterdi kis patakon kívül csak pár meternyi szélességű szekérut fér el. Erről is, mint a tornamegyei (szádelői) hasadékról, azt tartja a rege, hogy a kunok előtt futó sz. László imájára állott volna elé. Szintén említést érdemlők a tordai bő sósforrások, melyek mellett alkalmas fürdőintézetek állnak fenn. Kereskedelme és forgalma élénknek mondható, noha a Gyéresről ide vezetni tervezett szárnyvasut még ma sincs meg. Heti- és országos-vásárai nagyon látogatottak. Szind fu. a tordai hasadék közelében 598 magyar soláh l., unit. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral, melyben több sósforrás van. A lakosok jelentékeny része a tordai sóaknában dolgozik. Koppánd fu. a kolozsvári országot m. 475 (többnyire oláh) l., gör.-kath. templommal, gr. Bánffy Miklós szép kastélyával, fürdővel és szintén szép hegyhasadékkal. Túr fu. a kolozsvári országot közelében 1516 magyar soláh l., r. kath., reform. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral, melyben gabnanemű s kukorica bőven terem s erdő is van. Komjárt s e g fu. szintén az országot m. 497 magyar soláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s erdős határral. Pusztacsán oláh fu. az országot m., 615 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Pusztaszt.-Márton oláh fu. 166 l., s gör.-kath. templommal. Bányabük fu. a kolozsmegyei határ közelében s Kolozsvárhoz 2 mfdnyire 959 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s derék erdővel. A falutól nyugotra egy régi vár romjai láthatók. Mező-Nagy-Csán fu. Tordától ész.-keletre 2127 magyar soláh l., reform. és gör.-kath. templommal, Tisza László szép kastélyával, postahivatallal s igen nagy határral, melyben Tisza Lászlónak nagyszerű mintagazdasága s gyümölcs-termesztése van. A lakosok nagy barom- és juhtenyésztést űznek. Mező-Bö (Böc, Bölg, Bedecs) oláh fu. az előbbtől dél-keletre 539 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és kendermesztéssel. Mező-Szt.-Jakab oláh fu. az előbbtől északra 680 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny határral és juhtenyésztéssel. Mező-Cikud oláh fu. 1734 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, mely-

ben az átfutó patak jelentékeny s halban gazdag tóvá bővül ki. Alsó- és Felső-Detrehem szomszédos faluk az előbbi-től délnyugotra, a Büdös patak mellett. Az előbbinek van 1066, az utóbbinak 880 oláh s magyar lakosa s egy-egy oláh temploma. Határa mindakettőnek jelentékeny. Mező-Kóok oláh fu. az előbbi-ektől keletre 842 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Mező-Tóhát (Tauréni) oláh fu. nagy tavak m. 761 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny határral és halászáttal. Mező-Záh (Száh) fu. a budatelki patak által képezett nagy tó m. 790 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, postahivatallal, Bély-féle szép kastélylyal, gabna-, kukorica- és kenderenyéztéssel s halászáttal. Van egy kis erdője is. Méhes Kolozstól idecsatolt fu. szintén a budatelki patak m. 801 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny juh- és baromtenyésztéssel. Velkér (Veltyér) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1085 l., gör.-kath. templommal s terjedelmes határral. Ez a falu is Kolozshoz tartozott ezelőtt. Mező-Sályi oláh fu. a Sz.-Péter patak tavai mellett 1325 l., gör.-kath. templommal s nagy juh- és baromtenyésztéssel. Mező-Gerebenes oláh fu. az előbbi-től délkeletre 1038 l., gör.-kath. templommal, a balászfalvi gör.-kath. káptalan uradalmi épületeivel s nagy, dombolagos határral, melyben gabona, kukorica és tök terem. Mező-Szakál fu. Záh-tól délkeletre 951 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral, melyben kukorica- és krumpli-termesztés mellett baromtenyésztést is üznek. Mező-Szenyely fu. az előbbi szomszédjában 1459 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, kastélylyal és jó nagy határral, mely gabnaneműeket elég bőven terem. Mező-Bodon (Budi) fu. 1252 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s nagy határral, mely jó gabnát s kukoricát terem. Mező-Kapus fu. a hn. patak és tó m. 1112 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s szintén terjedelmes határral. Kis- és Nagy-Iklánd szomszédos faluk a Kapus patak m., előbbi 611, utóbbi 892 oláh l. s egy-egy oláh templommal. Mező-Uraly oláh fu. a megye keleti határán 343 l., s gör.-kath. templommal. Mező-Pete oláh fu. az előbbi-től délre 432 l. s gör.-kel. templommal. Kerellő-Sóspatak oláh fu. 363 l., gör.-kath. templom-

mal s Szt.-Miklós nevű pusztával. Szent-Margita oláh fu. a Maros m. 263 l., gör.-kath. templommal s halászáttal. Magyar-Dellő magyar falu a Maros partján 250 l., reform. templommal s kis, de termékeny határral. A halászat-és tutafozásból sok hasznot lát. Oláh-Dellő fu. jó $\frac{1}{2}$ órányira Marostól 631 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Mező-Újfalu oláh fu. az előbbi-től északra 376 l. s gör.-kath. templommal. Maros-Orbó oláh fu. a Maros m. 540 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s halászáttal. Maros-Lekence oláh fu. a Maros m. 875 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. Barmot s juhot is tenyészt. Maros-Dátos oláh fu. a Maros m. 553 l., gör.-kath. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel és halászáttal. Maros-Bogáth fu. a Maros és a vasut m. 1944 magyar (s kevés oláh) l., ref. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, igen terjedelmes határral, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s barom- és juhtenyéztéssel. Sárgadiunyéje híres. Van réve és halászata. Maros-Ludas mvs. a Ludas-pataknak Marosba ömlésénél a vasut m. 1200 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, szép községi iskolával, olvasó körrel, postahivatallal, több csinos épülettel s nagy és szép határral, mely búzát, ketszerest, kukoricát és bort elég bőven terem. Barom- és juhtenyéztése jelentékeny. Van réve és halászata. Vásárai a Mezősége nézve nagyon fontosak. Mező-Keménytelke oláh fu. az előbbi-től ész.-keletre 1039 l., gör.-kath. templommal és nagy határral. Kece (Tyeca) oláh fu. a Maros és a vasut m. 764 l. s gör.-kath. és gör.-kel. templommal. Hadrév (Hidereou) fu. az Aranyos m. 719 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép és termékeny határral. Sós-Szt.-Márton (Szin-Martyin) oláh fu. az Aranyos m. 403 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Vajdaszeg oláh fu. a vasut és a Maros m. azon a ponton, a hol egy felől az Aranyos, más felől a Kocsárd patak a Marosba ömlik. Van 514 lakosa, gör.-katholikus temploma s kis, de igen szép határa. Gerend fu. az Aranyos m. 1030 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, egy br. Kemény-féle szép kastélylyal s igen szép és termékeny lapályos határral, mely jeles búzát s kukoricát terem. Barom- és juhtenyéztése jelentékeny.

Gerend-Keresztur fu. az Aranyos-tól keletre 1273 magyar s oláh l., reform., gör.-kath. s gör.-kel. templommal s jó nagy hegyes-völgyes határral. **Aranyos-Lóna** oláh fu. az Aranyos m. 1196 l., gör.-kath. templommal, csinos úri lakkal s jelentékeny és szép lapályos határral. **Mező-Örke** szegényes oláh fu. az előbbtől északra 683 l., gör.-kath. templommal és hegyes-völgyes kopár határral. **Egerbegy** (Egerbits) csinos mvs. az Aranyos m. 2383 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal. Teleky-féle urilakkal, jó nagy s csaknem egészen lapályos és termékeny határral, melyen híres káposztát, dohányt, bort, gyümölcsöt és tömérdék retket termesztnek. Marha- és juhtenyésztése is jelentékeny. **Aranyos-Gyères** mvs. közel az Aranyos folyóhoz s a kolozsvár-tővisi vasut m. 1074 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, posta- és táviróhivatallal, vasuti állomással s szép róna határral, melyen jó gabnát, kukoricát és bort termesztnek. **Gyères-Szent-Király** fu. az Aranyos folyó és a kolozsvár-tővisi vasut m. 384 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kis vasuti állomással s két szép kastélylyal, melyek közül a Wesselényi-féle (most Paget J. birtoka) angol modoru épület és gyönyörű kerttel bir. Van itt egy szeszgyár, nagy tehenészet és sajt készítés. Termékei közül nevezetes kitünő buzája, kukoricája, dohányja és bora. **Aranyos-Polyán** (Székely-Polyán) fu. az Aranyos m. 877 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s termékeny határral. **Keresztes** oláh fu. az Aranyos m. 248 l., csinos úri lakkal, s jó gabnával. **Alsó-Szent-Mihályfalva** fu. az Aranyos m. 857 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kel. templommal s termékeny lapályos határral. **Felső-Szent-Mihályfalva** magyar fu. az előbbi szomszédjában 684 l., reform. és unitárius templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. **Mészke** fu. az Aranyos m. 768 oláh s magyar l., gör.-kath. és luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Sinfalva** (Soufaleon) fu. az Aranyos m. 703 magyar s oláh l., unitárius, r.-kath. és gör.-kath. templommal s szép határral, mely gabnát, kukoricát, gyümölcsöt és dohányt szolgáltat. **Kövend** fu. 1101 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. s derék határral, melyen kivált sok és jó dohányt termesztnek. Van erdeje is. **Bágyon** (Bazsin) fu. az előbbi szomszédjában 1567

magyar s oláh l., unitárius, reform. és gör.-kath. templommal s nagy és szép határral, melyen nagy dohánytermesztést üznek. Baromtenyésztése is jelentékeny. **Harasztos** fu. az előbbtől keletre 1535 magyar s oláh l., reform., gör.-kath., r.-kath. és gör.-kel. templommal s téres határral, melyet a kolozsvár-tővisi vasut is érint. Gabna- s kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. **Székely-Kocsárd** fu. a hn. patak s a kolozsvár-tővisi és marosvásárhelyi vasutak csomópontján. Van 1255 magyar s oláh lakosa, reform. temploma, nagy vasuti állomása s jelentékeny és szép határa, melyben gabnán s kukoricán kívül bor is terem. Lőtenyésztése nevezetes. **Székely-Földvár** fu. a Kocsárd patak és a vasut m. 636 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással s szép határral. **Vermart** oláh fu. a vasut m. 681 l. s gör.-kath. templommal. Innen ágazik el egy szárnyvasut a marosújvári sóaknához. **Felvinc** csinos mvs. közel a Maroshoz s a kolozsvár-tővisi vasut m. 1710 magyar l., reform. és r.-kath. templommal. Van itt egy szép kastély (Martinuzzi korából) több csinos köz- és magánépület, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal s vasuti állomás. **Hegyes-völgyes** határában gabna, kukorica, krumpli stb. terem. Erdeje is van. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. **Vásárai** élénkek. Ennek előtte ez volt Aranyosszék főhelye. Az önvédelmi háboruban az oláhok csaknem teljesen lerombolták s lakosainak nagy részét kiölték. **Inakfalva** (Inoka) oláh fu. a vasut m. s közel a Maroshoz 342 l. s gör.-kath. templommal. **Maros-Déce** fu. a Maros m. s közel a vasúthoz 518 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, révvél s szép és jó határral. **Örményes** (Urmínys) oláh fu. egy szűk völgyben az előbbtől ész.-nyugatra 404 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. **Csákö** oláh fu. az előbbi szomszédjában 571 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **Alsó-Füged** oláh fu. 362 l., gör.-kath. templommal s juh- és baromtenyésztéssel. **Felső-Füged** fu. erdős hegyek közt fekvő fu. 603 magyar s oláh l., ref., gör.-keleti és gör.-kath. templommal s gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. **Dombro** oláh fu. 659 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. **Mohács** oláh fu. 817 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Kercsed** fu. Bágyontól délre 773 magyar s oláh l.,

ref. templommal s igen szép erdős határral, melyben gabnát, kukoricát s dohányt természetnek s barmot, juhot tenyésztnek. Aranyos-Rákos fu. közel az Aranyoshoz 773 magyar s oláh l., unitárius templommal s szép és termékeny határral s jó dohánnyal. Várfalva fu. az Aranyos m. 1066 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral és révvél. Bórév (Buru) oláh fu. az Aranyos m., a járai patak torkolatánál 310 l. s gör.-kel. templommal. Hegyes völgyes határában sok az erdő. Hegyi utjáról («Nagyvenkerülő») és élénk fakereskedéséről nevezetes. Berkes (Bergyis) oláh fu. 578 l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral, melyben jelentékeny juh- és baromtenyésztést üznek. Felső-, Közép- és Magyar-Peterd szomszédos oláh faluk Tordától nyugotra 404, 349 s illetőleg 715 l., kik leginkább kukoricatermesztéssel foglalkoznak s részben a tordai aknáknban dolgoznak. Indal oláh fu. közel a tordai hasadékhöz 584 l., gör.-kath. templommal s juh- és baromtenyésztéssel. Mikés oláh fu. az előbbi-től északra 1034 l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral, melyben a juh-, sertés- és baromtenyésztés jelentékeny. Szelistye oláh fu. 388 l. s gör.-kath. templommal. Nagy erdejében sok sertést makkolnak és szentet égetnek. Magyar-Szilvás oláh fu. az előbbi szomszédjában 235 l. s gör.-kath. templommal. Magyaróság (Magyerus) oláh fu. 347 l., gör.-kel. templommal s erdővel. Süt meg oláh fu. 292 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Csűrűlye (Csirilla) oláh fu. 478 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Szelicsé oláh fu. a kolozsmegyei határ m. 483 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdővel. Szent-László fu. egy szép völgyben 1089 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral. Kis-Fenes oláh fu. az előbbi-től nyugotra 751 l., gör.-kath. templommal s igen nagy és erdős határral, melyben Csürk és Plop nevű puszták vannak. Hesdát oláh fu. 965 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét tetemes nagyságú erdős hegyek borítják. Barom-, juh- és sertésenyésztése, valamint fa-, deszka-kereskedése és szénégetése jelentékeny. Oláh-Léta oláh fu. 498 l. s gör.-kath. templommal. Magyar-Léta magyar fu. 370 l., ref. templommal s szép határ-

ral. Asszonyfalva fu. közel a járai patakhöz, mely mellett közel ide egy hegytetőn várromok láthatók. Van 526 oláh lakosa, gör.-kath. temploma s jelentékeny erdős határa, melyben Szusel és Asszonyfalva havassa nevű puszták vannak. Nyugat felé innen gyönyörű erdős bércek láthatók, melyek már a Muntele mare hegytömeg jelentékeny magassága (4500—5000') részei. Alsó-Felső-Füle oláh faluk az előbbi szomszédjában 528 s illetőleg 324 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Kisbánya (Bajisora) oláh fu. a járai patak m. erdős hegyek között 567 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, melyhez kapcsolvák egy részről Kisbánya-Ércpataka kis falu 85 magyar lakossal s ólom- és aranybányával, más részről Kisbánya havassa nevű oláh fu. 648 l. s gör.-kath. templommal. E három falu főfoglalkozása a bányászat és faipar. Ruha-Egres (Agriss) oláh fu. 490 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyhez Ruha-Egres havassa nevű pusztá tartozik. Hagymás oláh fu. 390 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és szilvatermesztéssel. Pusztá-Egres (Stoptyi) oláh fu. 582 l., gör.-katholikus templommal s jelentékeny erdős határral. Alsó-Jára nagy falu a hn. patak melletti szép völgyben 1381 magyar s oláh l., kik majdnem valamennyien fazekasok s cserépedényeikkel nagy vidéket elárasztanak. Van itt reform., r.-kath., unitárius és gör.-kath. templom, több csinos úri lak, járásbiróság s postahivatal. Nagy határához két jelentékeny pusztá (Kétbük és Macskakő) tartozik. Agybányája kitűnő cserépanyagot szolgáltat. Gabna- s kukoricatermesztése, valamint juh-, sertés- és baromtenyésztése is jelentékeny. Kákova v. Ivánfalva oláh fu. a hn. havas alján 886 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melyhez két pusztá (Kákova havassa és Vadpataka) tartozik. Barom-, juh- és sertésenyésztése jelentékeny. Bikalat oláh fu. a járai patak völgyében 489 l., gör.-kath. templommal jelentékeny határral és Bikalat havas nevű pusztával. Szurduk oláh fu. a járai patak m. 434 l., gör.-kath. templommal s szép erdős határral. Magura oláh fu. 282 l. s gör.-kath. templommal. Kis-Oklós (Okolice) oláh fu. 426 l. s kukorica- és kendertermesztéssel. Runk oláh fu. szép hegyes vidéken 670 l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős

határral. Nagy-O k l o s (Okolisu mare) oláh fu. 932 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. V i d á l y (Sidolm) oláh fu. az Aranyos vize m. 366 l., gör.-kel. templommal, szép határral s kukorica- és gabnatermesztéssel. C s e g e z fu. a hn. patak m. 610 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kel. templommal, szép határral s élénk mezőgazdasággal és baromtenyésztéssel. Nyáron hideg s télen meleg forrása nevezetes. **Torockó** (v. Thorockó) csinos mvs. Tordától délnyugatra s 3 óra járásnyira, a Székelykő nevű meredek mészhegy alatt s az Aranyos folyótól jó félóránnyira igen kies vidéken. Van 1750 magyar lakosa, nagy unitárius temploma, szép népiskolája, sok csinos épülete, s postahivatala; vashányája és vashámorai nevezetese. Az itt termelt vas igen kitűnő s vele a lakosok nagy kereskedést űznek. Határa, melyen az enyedi patak fut keresztül, gabna-, kukorica-, len-, kender- és gyümölcstermesztésre egyiránt alkalmas. Erdeje sok van. Közel a helységhez láthatók Torockóvár romjai egy meredek hegyen Torockón, valamint egész környékén, igen szép a népviselet. **Torockó-Szent-György**, fu. a Székelykő alatt, az előbbtitől délre 983 magyar l., unitárius és reform. templommal s jelentékeny hegyes-völgyes határral, melyben a faluhoz közel egy sziklás hegyen festői várromok láthatók. Van gabna- és kukoricatermesztése s barom-, juh- és sertésenyésztése. **Hidas** oláh fu. az előbbtitől keletre 1295 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s bérces határral. A falu közelében láthatók az egykori Székelyvár romjai. **Gyertyámos** fu. az enyedi patak m. 502 oláh l., gör.-kel. templommal s bérces, erdős határral. **Bedelő** oláh fu. az előbbi szomszédjában 794 l., gör.-kel. templommal, hegyes, völgyes nagy határral s Becsed és Kernyesd nevű pusztákkal. Van barom- és juhtenyésztése. **Ujfalu** (Lunka) oláh fu. az Aranyos m. 427 l., gör.-kel. templommal s hegyekkel borított határral. **Alsó-S Felső-Podása** oláh faluk közel az Aranyoshoz, magas hegyek között 685 s illetőleg 1112 lakossal s roppant nagy határral, melyben Orest, Segása és Bélavára nevű nagy puszták vannak. Kukorica-, árpa- és zabtermesztés mellett juh-, sertés- és baromtenyésztést űznek. **Alsó- és Felső-Szolcsva** (Szelcsova) oláh faluk az Aranyos mellett 1187 s illetőleg 1390 l. s igen nagy bérces határral, me-

lyen az előbbihez Buvópatak, az utóbbihoz pedig Hegyik nevű pusztá tartozik. Fakereskedése s juhtenyésztése jelentékeny. **Brezest** oláh fu. nagy hegyek között az Aranyos m. 511 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. **Szárto** (Szártes) oláh fu. az Aranyos m. 529 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral. **Offenbánya** (Ofenbája) bányász mváros az Aranyos mellett, nagy hegyek aljában 1163 oláh s magyar l., gör.-kel., r.-kath. és gör.-kath. templommal, posta- és bányá- (illetőleg kohó-) hivatallal s jelentékeny határral, melyben a Gyilkos nevű hegyben arany-, ezüst- és olombányák vannak. Egyik aknájában betüntetéshez való ércet is ásnak. Kohói igen jól rendezettek. A lakosok egy része kukorica-, gabna- és gyümölcstermesztést is űz. A vs. mellett egy régi hires apátság romjai láthatók. **Muncsel** oláh fu. az Aranyos m. 472 l., gör.-kel. templommal s vadregényes határral. **Nagy-Lupsa** elszórtan fekvő oláh mvs. az Aranyos m. 1095 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy bérces határral, melyhez **Monastera**, **Valea-Lupsa** és **Vincapuszták**on kívül **Hadaró-Lupsa** (854 oláh l.) és **Szásza-Lupsa** (968 oláh l.) nagy telepek tartoznak. Barom- és juhtenyésztése igen jelentékeny; bányáipara is említést érdemlő. Innen délkeletre esik a **Detonáta** híres bazalt hegy. **Muszka** oláh fu. az Aranyos m., a Frunzilor hegy alatt 1393 l., gör.-kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Bisztra** nagy, de elszórtan épült oláh fu. az Aranyos közelében 3718 l., gör.-kath. templommal, fakereskedéssel s roppant nagy, bérces határral, melyben baromtenyésztést és aranybányásztást űznek. **Topánfalva** (Kimpény) gyönyörű fekvésű, de elszórtan épült fu. az Aranyos m. 2259 oláh s magyar l. Van itt gör.-kel., gör.-kath. és r.-kath. templom, kastély, kir. járásbiróság, erdő- és postahivatal, vas- és aranybánya és több hámor. Állattenyésztése s fakereskedése igen jelentékeny. Határának nyugoti részén egyesül a Nagy- és Kis-Aranyos. **Csertés** oláh fu. az előbbtitől északra magas bércek között 1340 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben élénk baromtenyésztést űz. **Szekatúra** oláh fu. a Nagy-Aranyos m. 1716 l. gör.-kel. templommal s juh- és sertésenyésztéssel. **Ponorel** v. **Kis-Ponorel** oláh fu. a Kis-Aranyos m. 1574 l., gör.-

Van. Uj.
1859. 632

kel. templommal, nagy, bércecs határral s aranyosással. Alsó-Vidra nagy, elszórt oláh fu. a Kis-Aranyos m. 2592 l., gör.-kel. templommal s nagy, bércecs határral, melyben sok kövületet találunk. Felső-Vidra szintén nagy oláh fu. a Kis-Aranyos m. s nagy bércek között. Van 2684 lakosa, gör.-kel. temploma, fa-kereskedése, roppant határa s barom-, juh- és kecsketenyésztése. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Nyágra havasok közt fekvő elszórt oláh fu. 2542 l., gör.-kel. templommal, igen nagy határral s jelentékeny barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Aranyosással az ide valók is foglalkoznak. Szkerisóra igen nagy, de szertelenül elszórt oláh fu. a Nagy-Aranyos mellett, nagyszerű bércek között. Van 4632 lakosa, gör.-kel. temploma, 3 mft. tel. haladó erdő határa, kiterjedt barom-, juh- és sertésenyésztése s egy érdekes barlangja, melyben a jég sohasem olvad el. Alsó- és Felső-Girda, Lepus és Lezest nevű nagy puszták tartoznak hozzá. Albák (v. Nagy-Aranyos) nagy oláh fu. a hn. patak mellett s magas hegyek között. Van 4588 lakosa, gör.-kel. temploma és roppant határa, melynek nagyobb részét rengeteg erdő és alpesi legelők foglalják el. Barom-, juh-, sertés- és kecsketenyésztése, valamint turókészítése is jelentékeny. Három nagy pusztá tartozik hozzá, u. m. Gura-Albaj, Gura-Ad és Kaszaln-Balkán. Fa- és faedény-kereskedése igen jelentékeny.

6. Alsó-Fehérmegye Torda-Aranyostól délre foglal helyet a Maros két partján s nyugot és délnyugot felől Hunyad, délről Szeben, kelet felől pedig Nagy- és Kis-Küküllő megyék által vétetik körül. A területrendező törvény ezen a megyén is jelentékeny változtatást ejtett, amennyiben 13 (északnyugoti) községét Torda-Aranyos, 9 (déli) községét pedig Szeben megyéhez kapcsolta; ezek helyett azonban bekebelezte a megyébe Gyula-Fehérvár, Abrudbánya és Vizakna városokat. Mai kiterjedése 63.⁶⁶ mftd (szabatosabban 3,576.⁶⁰ mftd kilométer), lakosságának száma pedig 188,702 lélek. Alsó-Fehérmegyének az alakja egy trapézhoz hasonlít, melynek leghosszabb oldala az északi, legrövidebb pedig a déli, a keleti és déli oldal mélyen be van vagdalva különösen Szeben és Kis-Küküllő megyék felől. Felszínét a Maros vonala, mely a megyének csaknem a középközepén húzó-

dik végig, két külön jellegű részre osztja, u. m. nyugoti, vagy tulnyomólag havasi, és keleti, vagy tulnyomólag dombos vidékre; az előbbi az erdélyi Érchegység ágazza be sziklás erdős nyulványaival, melyek közén a főbb völgyek részint keleti részint délkeleti irány felé hajolnak s mind a Maros völgyére nyílnak, mely maga dél-nyugoti irányban szeli végig a megyét; az utóbbit a vingárdi és száscsanádi alacsony (1550—1580'-nyi) hegytömegeknek még alacsonyabb elágazásai lepik el úgy, hogy a Maros mentén e folyóval párhuzamos láncolatuk fejlődött ugyan ki a Küküllőtől kezdve egészen a Sebes folyóig, a fővölgyek azonban ezen áttörve ész.-nyugoti hajlással mégis mind a Marosra nyílnak. A nyugoti résznek Maros menti hosszu, bár megszakadó lejtője N.-Enyedtől Sárd faluig »Erdélyi Hegyalja« nevet visel és kitünő bort terem. Ennek a résznek legmagasabb tetői (Csáki-hegy, Kecskekő) sem érik el a 4000'-at; a belebb (nyug. felé) eső bércek azonban már 4—6 ezer lábnyi tetőket is mutathatnak föl. E tetők között legkiválóbbak a főlésécs bazalt oszlopsorból álló Detonáta, a Csetrás, a Vulkán, a Dimbó, Korabia, Hajtó, Vurfelle mare stb. Rónája nincs; de a Maros völgye N.-Enyedtől Al-Vincig több helyt gyönyörűen ki-kitágul és a legjobb szántóföldeket mutathatja föl. Szintén jó tágasak a Küküllő és Sebes folyók alsó folyását környező völgyek is. Vizei, kivált patakjai nagy számmal vannak; legjelentékenyebbek: a Maros, a megye főfolyója, továbbá ennek mellékfolyói, u. m. kelet felől a Küküllő, mely a Kis- és Nagy-Küküllőből a megye északkeleti részén alakul, aztán a Székács, a Küküllő mellékfolyója, s a Székács patakkal gyarapodó Sebes, nyugot felől pedig az Enyed patak, az északi Gyógy patak s az ezeknél jóval nagyobb Ompoly. Forrásai, főleg a nyugoti hegyesebb vidéken, szintén számosak; tavai azonban nincsenek. Éghajlata a domborzati viszonyokhoz képest a keleti részen igen kellemes mérsékelt, a nyugoti részen azonban a Hegyalján túl csaknem zordonnak mondható, noha egészségi tekintetben általában kedvező. Földje a Hegyaljától keletre mindennütt termékeny, nyugotra azonban kevésbé alkalmas a földmívelésre, noha ez meg erdőségek- és legelőkben bővülködik. Főbb termékei szép és jó buza, rozs, kétszeres, jeles bor (leg híresebb a cselnai és a csombordi riesling), kukorica, sok és

jó gyümölcs, len, kender, krumpli, kerti vetemények és tömördek fa. Az állatországból szép számmal van itt szarvasmarha, ló, juh, sertés, és mindenféle házi szárnyas, valamint sokféle erdei vad. A Maros halakban bővelkedik. Bivaly és kecske csak helyenként és csekély számmal található. Ásványokban a keleti rész nagyon gazdag. Itt vannak Erdélynek legdusabb aranybányái, továbbá elég bőségben aknáznak itt betűércet, ezüstöt, higanyt, mirenýt, barna vaskövet, ólmot, ónt, vasat, rezet, félnemes köveket, sőt (főleg Maros-Ujváron) és egyéb hasznos ásványt. Az ipar és kereskedelem itt sem mondható fejletlennek: de egyes iparágak (mint pl. a bányaipar) egész vidékeket foglalkoztatnak. Forgalmát kivált a Maros és Küküllő mentén elég élénk. Legfőbb kiviteli cikkek mezei és bányatermékek. Országutjai igen jók. Víz útja a Maros, melyen a tutajozás mellett jelentékeny hajózást is üznek. Vasutjai: az első erdélyi, mely csak a megye délnyugoti részébe nyulik be Alvincig, továbbá a m. keleti vasut, mely a Maros mellett az egész megyét végig futván, egyrészt az előbbivel csatlakozik, másrészt pedig Tövisztől a Küküllő völgyére egy oldalágat bocsát a szomszédos megyék felé. A lakosság többsége oláh, kisebbsége pedig magyar; cigány és német is van, de kevés. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-kel. és gör.-kath. egyház hívei, ezek után következnek a reformátusok, katolikusok, zsidók (igen számosan) és egyéb felekezetűek kevesen. A községek száma mintegy 226. A megyegyűlések Nagy-Enyeden tartatnak. Említendőbb községek itt:

Gyula-Fehérvár (Alba-Julia; Belgrád; III. Károly óta Károly-Fehérvár is) rendezett tanácsu vs., kath. püspöki székhely és erősség a Marostól jobbra egy magaslaton s a keleti vasut m. 7955 magyar, oláh és német lakossal. Gyula-Fehérvár két főrészből áll, u. m. a magasabb fekvésű várból és az attól délnyugotra fekvő városból. Nevezetességei a várpalota, a szép r. kath. székes egyház a Hunyadyak, az erdélyi fejedelmek s Martinuzzi sirboltjával s illetőleg siremlékeivel, a ferenciek temploma és zárdája, a reform., luth., gör.-kel., gör.-kath. és zsidó templomok, a káptalani épületek, a csilagvizsgáló torony, a fegyvertár, a katonai épületek, a megye- és városház, több csinos köz- és magán-épület stb. Van itt r. kath. papi szeminárium, r. kath. gym-

nasium, szép könyvtár (»Battyáneum«) nevezetes kéziratok- és incunabulákkal, olvasókör, takarékpénztár, kir. törvénytörvényeszk és járásiórság, fémjelző- és fémbeaváló hivatal, folyammérnöki hivatal, gyalog serezzs. (50. sz.) parancsnokság, honvéd zászlóalj törzsalomás (20. sz.), adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti állomás stb. (A pénzverő műhely közelebb innen is Kör-möcbányára tétetett át). Van több gyára, iparosa és kereskedője. A lakosság különben tulnyomólag földmiveléssel, bortermesztés- és baromtenyésztéssel foglalkozik. Forgalmá élénk, vásárai népesek. A város közelében még ma is láthatók a régi A pulum (római gyarmat) maradványai. Gyula-Fehérvár fontos szerepet játszott Erdély történetében. A római kort nem is említve, sz. István már itt püspökséget alapított, mely még a tatár dúlás lezajlása után is fennállott egészen addig, míg a reformáció nagyobb haladást tévén, 1556-ban a püspökség javai a kincstár számára lefoglaltattak. Ettől kezdve fejedelmi székhelyül lett Gyula-Fehérvár; itt székelt különösen Botthlen Gábor fejedelem, ki a J. Zsigmond által kezdett várpalotát befejeztette s egy dus adományokkal ellátott felsőbb iskolát alapított itt. Ez iskola a bekövetkezett háborus idők alatt mindinkább hanyatlott, migem Fehérvárnak a törökök általi földulatása után 1658-ban teljesen megszűnt s később I. Apaffi Mihály által ujjon szervezve, Nagy-Enyedre tétetett át. A gyakori háborúk alatt Fehérvár annyit szenvedett, hogy, midőn Erdély az osztrák ház alá került, csaknem teljesen romokban hevert. 1696-ban az egykori püspökség ujra felállítottott, püspöki székhelyül azonban csak 1717-ben lett ismét, midőn Mártonffy György püspök az állami költségen megújított várpalotába beköltözött. 1715-ben kezdék a várat építeni s 20 év alatt fejezték be Savoyai Eugén terve szerint. Az építés III. Károly alatt végeztetvén, e királyról a város Károly-Fehérvárnak (Carlsburg) is nevezetett. 1848—49-ben hosszas ostromnak volt e vár és város a tárgya, mely miatt megint sokat szenvedett. Környéke igen kies. A Zalathnára vezető út m. a városon kívül van egy régi kőkereszt, mely Lépes Miklós püspök elestének emlékére állítottott még Mátyás korában. Gyula-Fehérvárhoz tartozik Maros-Portus (Marosporto) telep a várostól délre a Maros és a vasut m. sóhivattal, nagy só- és faraktárakkal s hajógyár-

ral, melynek gyártmányai azonban csak durva teherhajók. A Maroson itt egy fahíd vezet át. A lő-M a r o s-V á r a d - j a fu. a Maros m. az előbbivel átellenben, 552 oláh l., gör.-kel. templommal s halázzattal. F e l s ő - M a r o s - V á r a d j a oláh fu. az előbbitől keletre 1453 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s szép határral. P o k l o s oláh fu. szép hegyek közt, Maros-Partustól nyugatra 849 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Barmot és juhot tenyészt. A l v i n c mvs. közel a Sebes pataknak Marosba ömléséhez, a vasut m. Van 1676 magyar s oláh lakosa, reform., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, s több csinos épülete, melyek között legkiválóbb a Rhédeyek várkastélya, melyben (mint akkoron az erdélyi püspök nyári lakában) 1551-ben Martinuzzi meggyilkoltatt. Szintén díszes a Barcsayak (fejedelmi ág) kastélya. Lakosai, kik közt sok az iparos, híres dohányt, jeles bort és gabnát termesztnek. Van nagy szeszgyára, vasuti állomása, élénk forgalma és több népes vására. Két jelentékeny pusztá tartozik a városhoz, u. m. U j v i n c (Valye-Vinci) és V a s h e g y, mindkettő a határ nyugoti részén emelkedő erdős hegyek között. **Borberek** (Burberg, Vulper) mvs. (igazában Alvinc külvárosa) a Maros tulsó (jobb) partján, Alvincel egy hid által összekötve. Van 1547 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kel. temploma s kitünő bortermesztése. Erdeje is jelentékeny. M e r c s i a népes pusztá a Maros jobb partján bortermesztés és baromtenyésztéssel. Szintén Alvinchez tartozik S e b e s á n y oláh fu. a Sebes patak és a vasut m. 533 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. K a r n a oláh fu. a Marostól nyugatra, erdős hegyek között 884 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyésztéssel. A k m á r oláh fu. a szomszéd völgyben s közel a Maroshoz 985 l., gör.-kel. templommal s jó nagy és erdős határral. S z a r a k s z ó (Szereksten) oláh fu. a Maros m. 333 l., erdős határral s juhtenyésztéssel. A l s ó - C s o r a fu. a hn. patak m. a Marostól délre 1668 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny szép határral, mely gabnát s kukoricát bőven terem. Baromtenyésztése is tetemes. K ú t - f a l v a (Kutu) oláh fu. a megye déli részén, közel a Székács patakhöz 1500 l., gör. kath. templommal s jelentékeny dombos határral, mely kitünő bort, továbbá gabnaneműeket, kukoricát és gyü-

mölcsöt is bőven terem. K o n c a (Zekesdorf) oláh fu. a Székács patak m. 460 l. s kukoricatermesztéssel. D r a s s o (Troschon) oláh fu. az előbbitől ész.-keletre 704 l., görög-kath. templommal, gróf Lázár-féle ősi kastélyyal s igen jó határral, melynek termékei közt főleg bora említendő. O l á h - D á l y a oláh fu. a Vingárdi hegytömeg nyugoti aljában 1923 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. L i m b a (Warthe) oláh fu. a Maros baloldalán 394 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. M a r o s - C s ü g e d (Csugud) oláh fu. az előbbi szomszédjában 576 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. S ó s - p a t a k a (Seusa) oláh fu. az előbbitől észak felé 570 l., gör.-kath. templommal s jó határral. D r o m b á r (Drimbárd) oláh fu. a Maros partján 820 l., gör.-kel. és gör.-kath. l. s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. S z t r á z s a oláh fu. az előbbitől keletre 942 l., gör.-kath. templommal, dombolagos határral, erdővel, kukoricatermesztés- és állattenyésztéssel. O l á h - H e r e p e oláh fu. az előbbi szomszédjában egy hegyoldalban 974 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral. D e m e t e r p a t a k a (Dimitru) oláh fu. 497 l., gör.-kath. templommal s szép erdővel. T á t é (Totoju) oláh fu. közel a Maroshoz 812 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny lapályos határral, mely igen jó búzát, kukoricát, gyümölcsöt stb. terem. H é n i n g f a l v a (Rangeldorf, Heningu) oláh fu. az előbbitől keletre 1056 l., gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna-, gyümölcsstermesztés- s barom- és juhtenyésztéssel. S z é k á s (Zákesdorf, Kolibele) oláh fu. a Székács patak szép völgyében 314 l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. B e r v e (Blutroth, Bergin) fu. a Székács patak mellékvölgyében 1481 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, gazdasági szeszgyártással, jelentékeny határral, melyben szép mennyiségű kukorica, gabna, árpa s gyümölcs stb. terem. O l á h - G i r b o (Gerbo) oláh fu. az előbbitől délre 1093 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Van barom- és juhtenyésztése. B e s e n y ő (Besinen) oláh fu. a Székács patak m. 620 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal és szép határral. T ó h á t (Ten, Weierdorf) oláh fu. szintén a Székács patak m. 825 l., gör.-kel. templommal s termékeny szép határral. O h á b a oláh fu. a Székács

egyik mellékvölgyében 1351 l., gör.-kel. s gör.-kath. templommal, szesz- és olajtermeléssel és jelentékeny határral. **Vingárd** (Weingarten) fu. a hasonló nevű hegytömeg keleti aljában. Van 1989 magyar, oláh és szász lakosa, reform., gör.-kel. és luth. temploma s jelentékeny határa, melyben sok kukoricát, gabnane-műt, jeles bort és gyümölcsöt termesztene-k s barmot, juhot tenyésztnek. Erdeje is jelentékeny. A nagy-enyedi ref. főiskolának nagy uradalma van itt. **Spring** (Gespreng) fu. amattól délkeletre 1319 oláh és szász l., gör.-kath. és román-kath. templommal, híres borral s **Karpiu** nevű pusztával. **Gergelyfája** fu. a Székás patak egyik mellékvölgyében 1309 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, derék erdős határral s gabna-, kukorica-, híres bor- és gyümölcstermesztéssel. **Hosszútelke** (Thorstadt, Dos-tat) oláh fu. az előbbtől délre 974 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Buzd fu.** amattól délnyugotra 974 ma-gyar, oláh és szász l., reform., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, szép határral s jelentékeny mezőgazdasággal. **Kis-Enyed** (Szingetin) fu. a megye legdélibb részén 800 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s búza-, kukorica- és híres bortermesztéssel. Van erdeje és baromtenyésztése is. Itt tört ki legelőször az oláh lázadás 1848-ban rop-pant vérengzéssel. **Kis-Ludas** (Giesshü-bel, Guszu) fu. amattól északkeletre 794 oláh és szász l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral. **Pre-száká** (Kerschdorf) oláh fu. amattól északra 744 l., gör.-kath. templommal gr. Mikó-féle szép kastélyal s kukoricatermesztéssel. **Pókafalva** (Törnen, Pou-ka) fu. az előbbtől északra 1100 oláh, magyar és szász l., gör.-kel., reform. és luth. templommal gr. Bethlen-féle kas-télyal, gőzmalommal s nagy határral, melyen gabna- s kukoricatermesztést és baromtenyésztést üznek. **Veregy-háza** (Rosie) oláh fu. a Székás patak m. 935 l., gör.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral, melyben híres bor terem. **Kis-Kerek** (Brotyén) oláh fu. a Székás patak m. 618 l., gör.-kath. templommal s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. **Oláh-Bogát** (Bo-gáta) oláh fu. amattól délre 1079 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kastélyal, kukorica- s gabnatermesztéssel s barom- és juhtenyéssel. **Örményszékes** fu. az előbbtől délkeletre 1377 oláh s

magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, derék határral, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztés-, barom- és juhtenyéssel. **Alamor** (Maken-berg) fu. amattól dél felé 1464 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, gr. Telekyek ősi kastélyá-val, jelentékeny határral, gabna-, kuko-rica- és bortermesztéssel. **Barom- és juhtenyésztése** is jelentékeny. **Vizakna** (Salz-burg, Okna) rendezett tanácsu csinos vs. a Viza patak s a tövis-nagyszebeni vasut m. 4104 magyar s oláh l. Van itt reform., (a lutheránusok is használják) r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templom, több de-rék kincstári, köz- és magánépület, posta- és táviróhivatal, élénk forgalmu vasuti állomás, nagy sóakna, sóbányahivatal, több sóstó és sósfürdő stb. A lakosok élénk iparon kívül főleg bányászattal s mezei gazdálkodással és baromtenyésztés-sel foglalkoznak. Igen nagy határában (a várostól északra a vasut mellett) **Mund-ra** nevű jelentékeny puszta van. Környé-ke igen kies. Heti és országos vásárai népesek. **Ladamos** (Ladendorf, Lam-nes) oláh fu. amattól északra a Viza patak és a vasut m. 401 l., gör.-kel. templommal s vasuti állomással. **Sorostély** (Schor-sten, Sorostin) fu. az előbbtől északra, a Nagy-Küküllő folyó egyik mellékvölgyé-ben 1101 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s nagy határral, mely jó gabnát s kukoricát terem. Erdeje is van. **Szász-Csánád** (Scholten, Csina-die) fu. az előbbtől ész.-nyugotra a hasonló nevű hegytömeg alatt 1637 oláh és magyar l., gör.-kel., reform. és gör.-kath. templommal, kastélyal s igen nagy erdős határral, mely sok gabnát, kukori-cát, gyümölcsöt és bort terem. **Barom- és juhtenyésztése** is jelentékeny. **Farkastelke** (Lupu) oláh fu. az előbbtől északnyugotra 838 l., gör.-kath. templom-mal s kukorica- és bortermesztéssel. **Kis-Cserged** (Csergeulmik) fu. amattól délnyugotra 538 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jó határral. **Nagy-Cserged** (Csergidumare) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1027 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral, mely főleg kenyérnövényeket bőven terem. Van barom- és juhtenyész-tése is. **Szász-Patak** (Szpeták) oláh fu. amattól északra 525 l., gör.-kath. temp-lommal, kukorica-, gyümölcs- és borter-mesztéssel s erdővel. **Monora** (Don-nersmarkt, Meneradea) fu. a Nagy-Kü-küllő és a vasut m. 1188 szász és oláh

l., luth. és gör.-kath. templommal s gyönyörű határral, mely búzát, kukoricát, bort s gyümölcsöt stb. bőven terem. Baromtenyésztése jelentékeny. V é z a oláh fu. a Nagy-Küküllő m. 471 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **Balázsfalva** (Blasendorf, Blásiu) mvs. és gör.-kath. érseki székhely a Nagy- és Kis-Küküllő összeömlésén felül s a tövis-nagyszebeni vasut m. 879 oláh s magyar lakossal. Van itt nagy gör.-kath. székesegyház, két más gör.-kath. és egy református templom, érseki palota és káptalan, Bazílius rendű zárda, gör.-kath. papi akadémia és gymnasium, könyvtáromda, kir. járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy szeszgyár, jelentékeny vasuti állomás és több csinos épület. Emilitést érdemel itt az érseki ménés. A lakosok legnagyobb részt földműveléssel s barom- és juhkereskedéssel foglalkoznak. Szőlőhegyein jó bor terem. Balázsfalvát néhány szomszéd faluval egyetemben Zsigmond király ajándékozta az ő megmentőjének, Baróti Cserey Balásznak, ki után különböző családok bírták, migem Apaffy halálával a kincstárra szállott. Később III. Károly a fogarasi gör.-egyesült (oláh) püspöknek adományozta s mint ilyen szállott át a jelenlegi érsekségre. 1687. okt. 27. a Balázsfalva alatti táborban iratott alá a nevezetes *Transactio Lotharingica* egy részről Lothringeni Károly herceg, más részről pedig az erdélyrészi követei által. 1848-ban itt indult meg egy nagy népgyűléssel az erdélyi oláhok lázadása a szentesített magyar alkotmány ellen az általuk úgy nevezett Szabadságréten (Campu libertate). **Csufud** oláh fu. épen a Nagy- és Kis-Küküllő összeömlésénél 691 l., gör.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral. **Tür** (Tiur) fu. közel az egyesült Küküllőhöz 1516 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal s nagy és jó határral. Kukoricát, gabnát, bort jót termeszt s barmot, juhot tenyészt. A határ hegyes részében ásványos (keserű) források vannak. Erdeje is jó nagy van. **Oláh-Karácsonfalva** (Krecsunel) fu. a Küküllő és a vasut m. 1010 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, a br. Bánffyak szép udvarházával, nagy és szép határral s vasuti állomással. Kukoricája, búzája, bora jó terem. **Buzás-Bocsárd** fu. amattól északra 1798 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s igen nagy erdős határral, melyen

jelentékeny kukorica- és gabnatermesztést és baromtenyésztést űz. **Oláh-Csesztve** (Csisztein) oláh fu. a Küküllő folyó és a vasut m. 822 l., gör.-kath. templommal, a gr. Eszterházyak ősi kastélyával s szép határral, melynek északi részén az erdős Magura-hegy emelkedik. Kukoricatermesztése, barom- és juhtenyésztése jelentékeny. **Óbrása** oláh fu. a Küküllő m. 533 l., gör.-kel. templommal s termékeny lapályos határral. **Mihálcfalva** (Mihelca) oláh fu. a Nagy-Küküllő m., közel ennek Marosba ömléséhez 1800 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s szép nagy határral, mely gabnaneumeket, kukoricát, bort és szénát bőven terem. Baromtenyésztése és halászata nem jelentéktelen. **Koslárd** fu. a Marostól jobbra 469 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s lapályos és termékeny határral. Baromtenyésztése és halászata jelentékeny. **Gáldtő** (Gáltő) fu. a Gáld pataknak Marosba ömlésénél 461 oláh l., gör.-kath. templommal, termékeny lapályos határral. Ide tartozik a Maros balpartján fekvő **Békás** nevű pusztja. **Maros-Szent-Imre** (Sziint-Imru) fu. a Maros és a vasut m. 667 oláh s magyar l., reform. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. A dombon álló ó-stílus ref. templomot még Hunyady János építtette itteni gyűzelme emlékére. **Borbánd** (Bárábánc) fu. az Ompoly vize m. 961 oláh s magyar lakossal, gör.-kath. róm.-kath. templommal s bortermesztéssel. A Hegyalja tulajdonképen itt kezdődik s terjed N.-Enyed felé. **Kisfalud** (Mikesz) oláh fu. közel az Ompoly vizéhez 792 l., gör.-kath. templommal, szeszgyárral és puskaportmalmommal. **Sárd** mvs. közel az Ompoly vizéhez a Hegyalján 1263 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal s jeles bortermesztéssel. **Tótfalu** oláh fu. az Ompoly vize m. 560 l., gör.-kel. templommal s erdős, bércei határral. **Gaurény** oláh fu. az Ompoly m. 240 l., erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. **Metesd** (Varnica) oláh fu. az Ompoly balpartján 636 l., gör.-kel. templommal, nagy erdős határral és juhtenyésztéssel. **Ompoly-Pojána** oláh fu. az Ompoly m. nagy hegyek között 446 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. **Preszák** oláh fu. az Ompoly m. nagy hegyek között mintegy 350 l. s fakereskedéssel. **Galac** oláh fu. az Ompoly m. 702 l., gör.-kel. templommal s erdős bércei határral, mely csak árpat s

zabot terem. **Fenes** oláh fu. közel az **Ompoly** vizéhez 1178 lakossal, görög-keleti és görög-katholikus templommal s roppant nagy erdős, bérces határral. **Petrosán** oláh falu az **Ompoly** m. 1054 lakossal, görög-keleti és görög-kath. templommal s nagy erdős, bérces határral. **Zalathna** (Klein-Schlatten, Zlakna) bányaváros az **Ompoly** vize m., az **Érc**-hegység gyönyörű bércei közt, **Gyula-Fehérvártól** nyugotra s mintegy 4 óra járásnyira 5327 oláh s magyar l., gör.-kel., r.-kath., gör.-kath. és reform. templommal, a város közepén emelkedő kálváriaheggyel s postahivatallal. Főnevezetességét gazdag arany- és ezüstabányái képezik. Aranyat az **Ompolyból** és a közeli patakokból is mosnak a zalathnaiak. Nevezetes a higanybányája is, mint egyetlen a kerületben, nemkülönbén finom tellur-aknáza is. Mindezekkel jeles hámorok, műhelyek, sőt egész telepek állanak kapcsolatban, melyek a roppant nagy, bérces, erdős határnak valamennyi völgyét megeléjénítik. Itt székel az erdélyrészi bányakapitányság (az abrudbányai bányabiztossággal kapcsolatban), egy fémbeváltó hivatal, erdő- és gazdasági hivatal stb. Erdős »havasai« tömérdek fát szolgáltatnak, illatos legelőket nyújtanak a barom- és juhtenyésztés számára s egyzersmind nagyobb vadakban is bővölködnek. **Zalathna** környéke festői, de zordon. A nagy határban elszórtan következő telepei vannak: **Vultur**, **Valea-Doszulu** (a várostól ész.-nyugotra), **Trimpoele** (amattól délre) és **Vulkaj** (a **Korabia** nevű havas alatt, a várostól északra). **Ompolyica** oláh fu. **Zalathnától** keletre a hn. patak m. 992 l., gör.-kel. templommal s erdős nagy határral. **Magyar-Igen** (Igyij) mvs. a **Hegyalján**, az **Igen** patak m. 1568 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy bortermeztéssel. Környéke igen kies. **Bod Péter** mult századi jeles író itt volt ref. lelkész. **Igen** pataka (Igjél) oláh fu. a hn. patak m., amattól nyugotra 622 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral. **Celna** oláh fu. előbbtől északra a szomszéd völgyben 923 l., gör.-kel. templommal, kastélylyal, erdős határral s bortermeztéssel. **Intრა** **Gáld** elszórt havasi oláh fu. az előbbtől ész.-nyugotra, 902 l., gör.-kath. templommal, nagy, erdős hegyes határral és faüzlettel. Havasaiban sok hideg és ásványos forrás van. Erdőségeiben sok szenet

életnek. **Magyar-Boros-Bocsárd** (Bucserdea ungureaszka) hegyaljai fu. amattól ész.-keletre 597 oláh l., gör.-kath. templommal, bortermeztéssel és **Bilak** nevű pusztával. **Vajasd** (Ojesdea) mvs. közel az ország- és vasúthoz 752 (nagyobbára magyar) lakossal, reform. és görög-kath. templommal s igen szép lapályos határral, mely kukoricát, gabnaneműeket és takarmányt bőven terem. **Alsó-Gáld** oláh fu. a **Gáld** patak m. s közel az ország- és vasúthoz 1179 l., gör.-kath. templommal s bór- és kukoricatermeztéssel. **Zerics** nevű pusztát tartozik hozzá. **Mindszent** (Miszinta) oláh fu. ugyanazon patak m. 291 l. **Krakkó** hegyaljai fu. s kincstári uradalom az előbbiektől nyugotra 1476 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és ref. templommal s igen nagy határral, melynek hegyein sok és jó bortermesztenek. **Tibor** (Tibru) oláh fu. az előbbi szomszédjában 616 l. s gör.-kel. templommal. **Felső-Gáld** oláh fu. a hn. patak völgyében 1206 l., gör.-kath. templommal, nagy határral s barom- és juhtenyésztéssel. **Benedek** (Benyik) mvs. a **Gáld** patak m. 869 nagyobbára oláh lakossal, gör.-kath. templommal s nagy bortermeztéssel. **Tövis** (Tyius) mvs. a **Gyógy** patak m. s a keleti vasút egyik elágazási pontján, körülbelül középtűt **N.-Enyed** és **Gyula-Fehérvár** között. Van 2020 magyar s oláh lakosa, reform., r.-kath. és gör.-kath. temploma, kastélya, postahivatala és derék határa, melyben bort, gabnát és kukoricát termesztene. Vasuti állomása nagy, forgalma élénk. **Diód** (Strenu) hegyaljai fu. a **Gyógy** patak m. 1645 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s bór- és gyümölcsstermeztéssel. **Csáklya** (Cselye) oláh fu. erdős hegyek között az előbbtől nyugotra 1585 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Itt emelkedik a **Hegyaljának** legmagasabb hegye, a **Csáklya**. **Felső-Gyógy** (Giogiel de szusz) elszórt oláh fu. a **Gyógy** pataka m. 1656 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s szénégetéssel. **Dio má** (Zsomál) oláh fu. amattól ész.-keletre 870 l., gör.-kel. templommal s bortermező hegyes határral. **Felső-Orbó** (Girbon) oláh fu. 808 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. **Közép-Orbó** (Girbovica) oláh fu. 375 l., gör.-kath. templommal s bortermeztéssel. **Magyar-v. Alsó-Orbó** (Girbova ungureaszka) oláh fu. 606 l., gör.-kath. templommal, bortermeztéssel és faüzlet-

tel. **M a g y a r - K a p u d** fu. a Maros balpartján, a Magura hegy alatt 407 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel, **P a c a l k a** oláh fu. a Maros m. 612 l., gör.-kath. templommal és szép határral. **M a r o s - B é l d** (Belgia) oláh fu. a Maros jobb partján s közel a vasúthoz 287 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **M e g y k e r é k** (Meszák) oláh fu. a Maros balpartján amazzal átellenben, 484 l., gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **K i s - S o l y m o s** (Sioimusi) oláh fu. amattól délkeletre a hn. hegy alatt 787 l., gör.-kath. templommal, **S o l y m o s** nevű pusztával s jelentékeny erdős határral. **K i s - A k n a** (Ognisora) oláh fu. 618 l. s gör.-kath. templommal. **V a d v e r e m** oláh fu. amattól nyugotra 373 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdővel. **M a g y a r - B e c e** magyar fu. az előbbtől nyugotra 603 l., reform. templommal s erdős határral. Van barom- és juhtenyésztése s bortermesztése. **L ó r i n c - R é v e** magyar fu. közel a Maroshoz 330 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **T o m p a h á z a** oláh fu. a Maros m. 378 l. s gör.-kath. templommal. Bora ennek is terem. **S z á s z - U j f a l u** fu. az előbbi tőszomszédjában a Maros m. 306 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna- és bortermesztéssel s halászzattal. **M a r o s - S z t . K i r á l y** fu. a Maros m. 655 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. **C s o m b o r d** (Csimbrud) fu. a Maros m. 676 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, b. Kemény István díszes kastélyával s híres (riesling) bortermesztéssel. Erdeje szép van. **M a g y a r - B a g ó** (Begen) oláh fu. az előbbtől ész.-keletre, a Marosnak Csombordtól nyíló mellékvölgyében 607 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. **M a g y a r - L a p á d** (Lepadia) fu. ugyanazon völgyben 775 magyar s oláh l., reform. templommal és termékeny szép határral. **A s s z o n y n é p e** (Asszini-pu) fu. az előbbtől keletre 668 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s hegyes völgyes határral. **O l á h T o r d o s** (Turdásu) fu. 651 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. **E l e k e s** (Aleakus) oláh fu. amattól keletre 688 l., gör.-kath. templommal s jó határral. **M a g y a r - F o r r ó** (Forou) oláh fu. a hn. patak m. 1128 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. **S z e n t - B e**

n e d e k (Bényik) fu. 873 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s dombos határral. **M e d v é s** (Urszu) fu. 440 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **M a g y a r - S ü l y e** fu. 110 oláh s magyar l., gör.-kath., gör.-kel. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. — **M a g y a r - H e r e p e** fu. a megye keleti szélén 485 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s erdős határral. **O z d** fu. az előbbtől ész.-nyugotra 910 nagybórra magyar lakossal, reform. templommal, kastélyllyal s híres bortermő hegyekkel. **G a m b u c** oláh fu. 598 l. s gör.-kath. templommal. **M a g y a r - B ü k k ö s** magyar fu. 452 l., reform. templommal, gr. Teleky-féle kastélyllyal s híres bortermesztéssel. **L á n d o r** oláh fu. az előbbi szomszédjában 274 l., s gör.-kath. templommal. **I s t v á n h á z a** fu. a megye keleti szélén 453 magyar s oláh l., reform. templommal s kukorica- és gabna-termesztéssel. **O l á h - P é t e r l a k a** oláh fu. 1126 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. **S z e n t - J a k a b** oláh fu. a megye északkeleti szögletében 498 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, régi kastélyllyal s termékeny határral. **C i n t o s** (Acintos) fu. közel a Maroshoz 664 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s szép határral. **M a r o s - G e z s e** fu. a Maros m. 964 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, szép kastélyllyal és juhtenyésztéssel. **M a r o s - C s u c s** fu. a Maros m. 461 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. **G a b u d** oláh fu. az előbbi szomszédjában 600 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. **C s e k e l a k a** fu. Lándor szomszédjában 630 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. **B a t i z h á z a** (Batyis) oláh fu. amattól délnyugotra 324 l. s jelentékeny erdővel. **H a r i** fu. amattól délnyugotra 617 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s erdővel. **M a r o s - K o p p á n d** fu. a Maros m. 445 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s szép határral. **M a r o s - K á p t a l a n** oláh fu. a Maros m. 472 l., gör.-kath. templommal s szép lapályos határral. **N a g y - L a k** fu. a Maros m. 916 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s jelentékeny határral, melynek déli része a Domokos nevű hegyre fut föl. **F e l s ő - U j v á r** magaslaton fekvő fu. a Maros m. 583 oláh s magyar lakossal, gör.-kath. templommal, gr. Mikó-féle

gyönyörű sziklatetőn épült kastélyal, melyben egy reform. kápolna is van. E kastélyból fölséges kilátás nyílik a Maros völgyére. **Maros-Ujvár** bányász falu a Maros balpartján, közel a keleti vasúthoz, melylyel egy külön szárnyvonal köti össze, 2822 magyar s oláh l., reform., rom. kath. és gör.-kath. templommal, nagyszerű sóaknával, melynek bejáratát díszes kincstári épületek (hivatali helyiségek, tiszt lakások és raktárak) környezik. Van itt bánya- és sóhiv., postaállomás, sós és gőzfürdő s a falun kívül egy szép mulatókert, mely az egész környéknek kedvelt kirándulási helye. A lakosok főfoglalkozása a bányászat. Az itteni sóbánya évenként közel egy mill. mázsa kősót szolgáltat, melynek nagy részét Szerbiába szállítják. Az ide vezetett szárnyvasut kizárólag sószállításra használtatik. **Csongva** (Csunga) fu. amattól délre 1042 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör. kel. templommal s erdős határral. Oláh-Szilvá oláh fu. az előbbtől délkeletre 444 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. **Háporton** oláh fu. a hn. hegy alatt 785 l., gör. kath. templommal s jó határral. **Magyar v. Maros-Csesztre** fu. a Maros m. Maros-Ujvartól nyugotra 564 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Miklóská** oláh fu. a Maros m. 588 l. s gör.-kath. templommal. **Oláh-Apahida** (Pasida) oláh fu. a Maros m. 359 l. s gör. kath. templommal. **Gombás** fu. a Maros m. 407 oláh s magyar l., reform. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Miriszló** az előbbtől ész.-nyugotra a Maroson túl 675 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. 1600-ban Bástá itt verte meg Mihály vajdát. **Nagy-Enyed** csinos nemes város s a megye székhelye közel a Maroshoz az Enyed pataka és a vasut m. 5800 magyar s oláh l., ref., rom. kath., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templomokkal, melyek közt legkiválóbb az első ugy nagyságánál, mint régiségenél fogva. Régi erős kőkerítésének ma csak egy része áll még fenn. Van itt egy nagy és gazdag reform. kollégium (elemi iskolával. tanítóképzővel, főgymnasiummal és theologiai akademiával), kir. járásbíróság, adó- posta- és távíróhivatal, könyvnyomda és könyvkereskedés, szép kisdudóvó intézet, két kaszinó, két takarékpénztár, élénk kis ipar (különösen sok szűcs, timár és csizmadia), nagy gabna-, kukorica- és bortermesztés, nagy szesz-

gyár, vasuti állomás és sok csinos emeletes épület, melyek közt legkiválóbb a kollégium. Heti és országos vásárai nagyon népesek. Az önvédelmi háboruban Nagy-Enyed borzasztóan szenvedett; megtámadtatván ugyanis Axentie Sevevrabló oláh csordái által, az el nem menekülhetett lakosok irgalmatlanul fölkoncoltattak, a város kirabolatott és leégettetett. Ez alkalommal lett porrá a kollégium nagyszerű könyvtára és minden gyűjteménye. **Fel-Enyed** (Felejud) fu. az Enyed pataka m. 1140 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, bortermesztéssel és sok erdővel. **Musina** oláh fu. egy hegyoldalba az Enyed pataka m. 759 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős, bércecs határral. **Vládháza** (Kákova) magas hegyek közt fekvő nagy oláh fu. az Enyed pataka m. 1049 l., gör.-kath. templommal, erdős határral és juhtenyéztéssel. **Fakereskedése** jelentékeny. **Nyirmező** (Pojana) oláh fu. az Enyed pataka m. szintén nagy hegyek (itt »havasok«) között 786 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Szabaderő** (Oltyén) havasi kis oláh fu. 98 l. s juhtenyéztéssel. **Remeté** (Rímee) havasi elszórt oláh fu. 1930 l., gör.-kath. templommal, erdős határral. **Havas-Gyógy** (Muntorj v. Giogiel) havasi oláh fu. 477 l., gör.-kel. templommal, erdős (fenyves) határral, marha- s kecsketenyéztéssel, faedény- és fakereskedéssel. **Bucsum** havasi elszórt oláh fu. a Detonáta-bazalt hegytől dél-nyugotra 4078 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét fenyvesek borítják. A lakosok nagy marha- és juhtenyéztést s fa- és faedénykereskedést űznek. **Cserba, Iszbita, Muntány, Pojana-Igenuluj és Siász** a nevű puszták is ide tartoznak. **Abrudbánya** (Abrudu, Gross-Schlatten-Korna; hajdani római neve Auraria) csinos bánya város a gyönyörű Detonáta-bazalt hegytől nyugotra egy mély völgyben az Abrud vize m. Van 4139 magyar s oláh lakosa, reform., unitárius, r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, kaszinója, takarékpénztára, bányászsegélyező egyesülete, sok csinos (egy emeletes) épülete, kir. járásbírósa, adó-, posta- és távíróhivatala, (szabad) aranybányászata, bánya- és fémbeváltó hivatala, élénk kis ipara és fakereskedése, fenyves- és bükk-erdősége stb. Heti és országos vásárai nagyon népesek. Környéke igen szép, de zordon. 1849. május

9-én szörnyű dulást vittek itt véghez Janku Ábrahám havasi oláh csordái, melyek a lakosságot rettentő kegyetlenséggel fölkonzolták s a várost teljesen kirabolták és fölégették. A dulás szomorú nyomai még ma is láthatók. A koronkint itt fölfedezett emlékkövek és fölíratok kétségtelenné teszik, hogy itt már a rómaiak is nagy aranybányászatot űztek. **Verespatak** állami bányász falu egy hegyoldalon az előbbtől északra s félóránnyira, 3703 magyar s oláh l., r. kath., unitárius, gör.-kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s erdős bérce határral, melyben nagyszerű állami és magán aranybányák vannak. Az ezekhez tartozó zúzó műhelyek között legnagyobb szerű az állami, mely víz- és gőzerővel működik. Az itt termelt arany évi mennyisége 15—20 mázsára tehető. A b r u d f a l v a (Ábrucel) nagy oláh fu. az Ábrudvize m. 4300 l., gör.-kel. templommal, igen nagy erdős (fenyves) bérce határral s barom- és juhtenyésztéssel. Faedénykereskedése jelentékeny. B u n i n z s i n a, C s u r u l i a s z a, K r i s z t e a, M e c s i a, S z e l i s t e és S z u h a r i nevű puszták is ide tartoznak, melyek tulajdonképen csak nyári legelő tanyák (oláhu l u n c a - k.) Kerpenyes oláh fu. 1478 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s fenyvesekkel borított bérce határral. A lakosok itt is sok faedényt készítenek (csebres oláhok). S z o h o d o l havasi oláh fu. a Verde patak m. 4056 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant határral, melyen nagy barom-, juh- és kecsketenyésztést űznek. A lakosok itt is sok faedényt készítenek a közeli fenyvesek fájából.

7. **Hunyadmegye** a kerületnek délnyugoti szögletét foglalja el. Határai északnyugaton és nyugaton Arad, Krassó és Szörény megyével, délen Oláhországgal, keleten és ész.-keleten Szeben, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos megyével érintkeznek. Alakja tojásdad, melynek nagyobb tengelye észak-észak-nyugot és dél-dél-kelet, kisebb pedig ész.-kelet és délnyugot közé esik. Nagyságára nézve Hunyad az országnak 7-dik megyéje, lévén a kiterjedése mintegy 124 □ mrfd (szabatosabban 6932,64 □ kilometer) 256,461 lakossal. Ezt a területet s a népességet Hunyadmegye is a területrendező törvény alapján nyerte. Felosztattatván ugyanis a volt Zaránd megye és Szászvárosszék: az előbbinek több, mint $\frac{3}{4}$ -ed része (65 községgel), az utóbbi pedig egészen ide kapcsolattott s

egyszersmind Vajdahunyad, Hátszeg és Szászsebes kir. városok is a megyébe kebelezettek. (Hunyad m. az előtt 109,84 □ mfdön 188,991 lelket számlált). Felszíne nagybárra hegyes mégpedig igen jelentékeny bércekkel. Délkeleten ugyanis a Pareng-hegység lepi el az Oláhország felőli határt; legfeltünőbb csúcsok ebben a Pareng (Paringul, 6612' m.) és a Sklávói (7670' m.), melytől észak felé a sebesi hegység magaslik a Surián (6517') s a Godján (5255') nevű tetőkkel. Délen a Vulkán-hegység borítja a határt, melyhez észak felől a hátszegi hegység csatlakozik a gyönyörű, kúpalaku Retyezáttal (7860'). A nyugoti határon a Cserna-hegység magaslik a 6937' m. Vurfu-Pietri és a 4606' m. Ruzska bérccel, mely sok nyulvánt bocsát kelet felé; legjelentékenyebb e nyulványok közt az erdős Vurfu Kuratului (2969') Farkadin falu fölött, Hátszeg városától nyugotra. A Marostól észak felé az Érc-hegység (keletre görbülő) láncolata emelkedik a Mogura, Hajtó (3392') és Vulkán (3400') nagyobb hegytömegekkel, mely utóbbival a Fehér-Körös forrásvidékén a Bihar-hegység nyulványai érintkeznek. A megye belsejét a határhegyek alacsony nyulványai ágazák be. A határhegyek valamennyien meredek és erdőségekkel koszorúzóak. A Maros völgyén kívül csak két jelentékenyebb szoros út visz rajtuk keresztül, u. m. a vaskapui szoros a Bisztra völgyén Szörény megyébe, s a vulkáni szoros Petrosénytól a Zsily völgyén végig Oláhországba. Az Érc és Csernahegység fémekben és ásványos vizekben bővölködik, míg a déli és délkeleti határhegyek közénben és palában gazdagok. E hegységek közén gyönyörű, bár csak csekély tagasságú völgyek futnak, melyek közt legjelentékenyebb a Sebes és Sztrigy folyócskák völgyeivel bővülő Maros völgye igen jó szántóföldekkel, (Kenyérmező); leg szebb a két órányi hosszúságú Hátszeg vidéke a Retyezát lábánál (a Farkadin patakál bővülő Sztrigy völgye) s legszűkebb és legtöbb mívelt erőt igénylő a Fehér-Körös völgye a Vulkán és Mogura bércek közén. A déli hegyekben több érdekes barlang van, mint a Boli, a pesterei és ponori, melyekben a rajtuk átfutó patakok szép zuhatagokat képeznek. Folyó vizei nagy számmal vannak, de legnagyobb részt csak gyors futású hegyi patokok azok. Legjelentékenyebb s egyszersmind főfolyója a megyének a Maros, mely a megye északi (kisebb) felén Piskiig délnyugati,

onnan kezdve pedig mindinkább északnyugotnak hajló irányban futja át. Ennek nagyobb mellék folyói a Sebes, a Sztrigy és a Cserna, melyek mind a balpartról ömlenek belé. A megye északi részét a szintén számos mellékfolyócskával gyarapodó Fehér-Körös öntözi. A megye legdélibb kettős völgyét a Magyar- és Oláh-Zsily (Petrozsényen alul egyesülő s déli irányban oláh földre rohanó) patakok mossák. Nagyobb tavai nincsenek, de igenis tengerszemei főleg a hátszegi és a Pareng láncolatban. Éghajlata általában kellemes szelid, azonban a völgyek és magaslatok hőmérséki viszonyai között igen jelentékeny a különbség. Legmagasabb s legenyeltesebb a közép hőmérsék (10 C°) a Maros völgyén különösen Déváig; onnan nyugotra, valamint a hátszegi völgyön már 7—8 C°-nyi a rendes közép hőmérsék; a magasabb helyeken, főleg pedig a határhegységekben egészen a zordonságig csökken az. A megye évi esőmennyisége 8—9 száz milliméterig is emelkedik. Az itt uralkodó szelek közül legtöbb esőt szállít a nyugoti és délnyugoti; a keleti és ész.-keleti száraz szokott lenni s gyakran tör ki viharban. A talaj a völgyekben, kiváltképen a Maros mentén igen jó és bőtermő, a völgyek alacsonyabb hegypárkányain is többnyire jó szántóföldek vannak; a magasabb helyeken azonban, főleg pedig a nagyobb hegyeken csak legelők és erdők (tölgy, bükk, nyír, fenyő stb.) diszlenek. Hunyadmegye főbb termékei a tömérdek fán kívül kukorica, gabnaneműek, tők, napraforgó, len, kender, zöldségfélék és nagyon sok gyümölcs, kiváltképen szilva, bor stb.; barom- és juhtenyésztése eléggé virágzó. Nagyon gazdag itt az ásványország, mely nagy mennyiségű vasat (Zalasd, Vajda-Hunyad, Gyalán), továbbá rezet (Kazanyesd) aranyat, ezüstöt (Körösbánya, Nagyág), mirenýt, mangánt, ólmot, mészkövet, márványt, kőzenet (Petrozsény), kigyókövet, faopált, savanyu és meleg ásványos vizeket (Kis-Kalán, Vecel, Balata, Kéménd, Bánpataka, Alsó-Váca stb.) szolgáltat. Az ipar terén első és főhelyet foglal el a bányáipar, melynek legfontosabb telepei Körösbánya, Brád, Nagyág, Vajda-Hunyad, Gavosdia, Királybánya, Kudzsir, Sebeshely és Petrozsény stb. Van továbbá jelentékeny kőedénygyár Batizon, nagy vasolvasztó Kis-Kalánban, Toplicán (a legnagyobb hámorok és olvasztók Gavosdián), zuzó műhely Csertesen, Nagy-Ágon stb., vasuti gépgyár Piski-

ben. Szeszgyár is több van, a gazdasági szeszgyártást pedig csaknem minden faluban űzik. A kisipar legélénkebb Szászvároson, Déván, Vajda-Hunyadon és Hát-szezen. A kereskedelem és forgalom elég élénk főleg a vasutak mentén és Oláhország felől. Vasutjai az első erdélyi, mely a Marosvölgyén az egész megyén végig fut, s ennek szárnyvonala, a petrozsényi, mely egészen a határbércek aljáig, Petrilláig ér. Országutjai szintén leginkább a főbb völgyeken vonulnak végig s általában jó karban vannak. Vizi útja a Maros. A lakosság nagy többsége (mintegy 70%-a) oláh, a kisebbség pedig magyar. Egyéb nemzetiségbeliek igen csekély számmal vannak. Különben az itteni oláhágnak igen jelentékeny része magyar származású s e származásnak öntudatával is bír. Ujabb időben tevékeny mozgalom indult meg, hogy a politikai és erkölcsi elhagyottságnak ezen sajnálatos kinövése paralysaltassék s a megszabott magyar élet új ébredésre bírassék. Reményünk lehet, hogy e mozgalomhoz fűzött várakozásunk nem fog csalódni. Van e megyében mintegy 470 község (és pusztá.) A megyei gyűlések Déván tartatnak. Említendőbb helyek itt:

Déva (Gyéva, Diemrich) rendezett tanácsu vs. és a megye székhelye egy meredek traktus hegy-alatt a Maros balpartján s az első erdélyi vasut m. 3280 magyar s oláh l. Van r. kath., reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, állami tanítóképzője és reálskolája, megyeháza, megyei kórháza, kir. törvényszéke, járásbíróháza, kincstári uradalmi ügyészsége, adó-, posta- és táviróhivatala, kaszinója, takarékpénztára, vasuti állomása, fakereskedése, Ferencrendü zárdája, katonai éleltára, szeszgyára, és sok csinos épülete, melyek közt legkiválóbbak az uradalmi és hivatali épületek. A város fölötti meredek hegyen láthatók Déva várának festői romjai. E vár keletkezésének kora ismeretlen. A néprege szerint hajdan türderek lakták. Némelyek szerint Decebal király építtette. Annyi bizonyos, hogy a Hunyadiak korában az ország erősségei közé számítottott. Aztán a vajdák székhelye, majd több fejedelem menedékhelye volt. Egy ideig fogházul is szolgált. Az önvédelmi háborúban a császáriaktól a magyarok ostrommal vették el, de soká nem bírhatták, mert vigyázatlanságból egy része légbe repült. 1849. aug. 18-án ezen vár alatt tette le fegyverét az erdélyi sereg egy része. A város lakossága részint földmivelés-, bortermesz-

tés- és baromtenyésztéssel, részint kisparral s kereskedéssel foglalkozik; az erdős, hegyes határban réztelepek vannak. **M a r o s-S o l y m o s** fu. a Maros és vasut m. 1053 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, kastélylyal, gyümölcs- és bortermesztéssel, révvel és jelentékeny erdővel. Ide tartozik **B a l á t a** nevű pusztá a Marostól északra, hol savanyuvíz-forrás van. **B o h o l d** (v. Boholt) oláh fu. Solymostól ész.-keletre erdős hegyek között 571 l., gör.-kel. templommal, faedénykészítéssel és savanyuvíz-forrással. **T o p l i c z a** oláh fu. amattól északra s ugyanazon völgyben 270 l. s aranybányával. **M a g u r a** kis oláh fu. az előbbi szomszédjában szintén aranybányával. **M a r o s-N é m e t i** (Mintea) oláh falu a Maros és a vasut m. 389 l., gör.-kel. templommal, bor- és gyümölcstermesztéssel és erdős határral. **B e z s á n** oláh fu. az előbbitől északra 323 l., erdővel és szilvatermesztéssel. **B u r j á n f a l u** (Burjenye) fu. amattól keletre, a Maros-Németiből Körös-Bánya felé vivő ut m. 401 oláh l., erdővel, gyümölcstermesztés- és baromtenyésztéssel. — **K e c s k e d á j a** (Capre) fu. ugyanazon út m. 493 oláh s magyar l., kukorica- és gyümölcstermesztéssel s barom- és juhtenyésztéssel. **N y a v a l y á s f a l v a** (Nevojes) oláh fu. szintén azon völgyben 692 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **F ü z e s d** (Füzesti) elszórt oláh fu. amattól északra 629 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyben aranybánya is van. **K r á c s n e s d** oláh fu. amattól északra 526 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **T r e s z t i a** (Nádfalu) oláh fu. erdős hegyek között, az előbbitől keletre 464 l. s arany-, ezüsbányával. **S z e l i s t y e** oláh fu. amattól ész.-nyugotra 544 l., gör.-kel. templommal s bércecs határral. Nagy barom- és juhtenyésztést, turó- és gyapjúkereskedést üz. **H e r c e g á n y** (Hertiegani) nagy oláh fu. a Doba-hegy alatt 1617 l., gör.-kath. templommal, erdős, bércecs nagy határral s aranybányával. **K a j á n e l** (Kis-Kaján) oláh falu az előbbitől nyugotra, erdős hegyek között 1268 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, postahivatallal, nagy juhtenyésztéssel, sajt- és turókészítéssel, aranybányával és **K a l a m á n e s d** nevű bányászteppel. **P e s t e r a** (Pecera, Barlangfalva) oláh fu. az előbbitől nyugotra 554 l. s erdős, bércecs határral. **V a l i s o r a** oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 884 l., gör.-kel.

templommal, erdős, bércecs határral s juh- és marhatenyésztéssel. Fa- és turókereskedést üz. **S z e l i s t y o r a** (Szelicsora) oláh fu. amattól délre 489 l., gör.-kel. templommal s bércecs határral. **S z t o j e n y á s z a** fu. amattól délkeletre 363 l. s nagy erdővel. **F o r n á d i e** oláh f. amattól délre 5555 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **K a j á n e l** (Kainel) oláh fu. Tornádiától délre 288 l. s gyümölcstermesztéssel. **V e c e l** oláh fu. közel a Maroshoz (balról) és a vasuthoz 416 l., gör.-kath. templommal s igen szép határral, mely a Maros felé lapályos és termékeny, dél felé pedig erdős, hegyes. Van rézbánya, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztése. **V u l c s e s d** oláh fu. közel a Maroshoz és a vasuthoz 274 l., erdős határral és rézbányával, mely az előbbivel egy telepet képez. **B r a n y i c s k a** oláh fu. a Maros és a vasut m. 686 l., gör.-kel. templommal, a b. Józsi család szép ősi kastélyával, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s részben lapályos szép határral, melyben sok kukoricát és szilvát termesztnek. Erdeje is van. **T i r n a v i c a** oláh fu. az előbbitől északra 566 l. s erdős határral. **B o z** (v. Booz) oláh fu. amattól nyugotra a hn. patak kies, bár helylyel-közzel zordon völgyében 592 l. és nagy erdővel. **T i r n a v a** oláh fu. Boztól ész.-keletre 433 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **S z u l i g e t** oláh fu. amattól ész.-keletre 859 l., gör.-keleti templommal s juhtenyésztéssel. **G y a l a k u t a** (Zselekuta) oláh fu. a Boz pataka m. s erdős bércecs között 184 l., kik sok szemet égetnek. **F u r k s o r a** oláh fu. a Boz pataka m. 690 l., kik szintén szénégetők. **G r u d á s** (Grujelacs) oláh fu. az előbbitől ész.-keletre 217 l. s bércecs határral. **G y á l u m a r e** oláh fu. előbbi szomszédjában 441 l., gör.-kel. templommal s erdős, bércecs határral. **L u n k s o r a** elszórtan épült havasi oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 206 l., gör.-kel. templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. **D u m e s d** oláh fu. egy mély völgyben amattól délre 288 l. **B a r e s d** oláh falu a szomszéd völgyben 358 l. **S z i r b** oláh fu. a hn. patak völgyében 718 l., nagy erdővel s gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. **M a r o s-B r e t t y e** fu. közel a vasuthoz s a Maroshoz 337 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, kastélylyal s igen szép lapályos határral, mely kukoricát, gabonát s gyümölcsöt egyiránt bőven terem. Baromtenyésztése és szép erdeje is emli-

Sol. régi és

tést érdemel. **Maros-Illye** (Ilia) mvs. a Maros és a vasut m. 2000 magyar s oláh l., r. kath., reform. és gör.-kel. templommal, járásbíróssággal, vasuti állomással, posta és táviróhivatallal, szeszgyárral és élénk vásárokkal. Itt született Erdély legnagyobb fejedelme, Bethlen Gábor, kinek itteni egykori várából ma már csak némi rommaradványok láthatók. — Határa nem nagy, de igen szép lapályos és termékeny föld, melynek egyik részét a Maros mossa, a másikat pedig erdős hegy sor szegélyezi. Lakosai gabna-, kukorica-, jó bor- és gyümölcs-termesztéssel s barom- és juhtenyéztéssel foglalkoznak. **Bácsfalva** (Bácsa) oláh fu. Illyétől északra 504 l. s erdős hegyes határral. **Kulyes** (Kujes) oláh fu. amattól nyugatra 162 l. s erdővel. **Üllyes** oláh fu. az előbbi szomszédjában 383 l. s erdős, bérce s határral és juhtenyéztéssel. **Valye-Lunga** oláh fu. az előbbiektől ész.-keletre 1313 l., gör.-kel. templommal, rdős határral s nagy juhtenyéztéssel. **Alsó-Csertes** (Csertis) oláh fu. az előbbi-től északra 562 l., gör.-kel. templommal s bérce s határral. **Várca** (Vorca) oláh fu. az előbbi szomszédjában 619 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny bérce s, erdős határral. **Vizska** oláh fu. nagy, erdős bérce között 1010 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. **Füzesbogar** (Füjes-Bogar, Begáre) havasi oláh fu. ész.-nyugatra 686 l. s nagy erdősséggel. **Damlesd** (Denulesdig) havasi oláh fu. 701 l. **Felső-Boj** oláh fu. 313 l. s erdős, bérce s határral. **Kamazinesd** oláh fu. 590 l., gör.-kel. templommal s **Bredojesd** nevű pusztával. Erdeje sok van. **Alsó-Boj** oláh fu. 162 l. s nagy erdővel. **Vika** oláh fu. 295 l. s juhtenyéztéssel. **Runkor** oláh fu. 820 l. s juhtenyéztéssel. **Gurászada** oláh fu. az előbbi-től délkeletre 239 l., gör.-kel. templommal, nagy juhtenyéztéssel, turó-, sajt- és gyapjúkereskedéssel. **Gothátya** oláh fu. közel a vasúthoz és a Maroshoz 472 l., lapályos határral és szilvatermesztéssel. **Szeretfalva** (Sztretya) oláh fu. a Maros m. 179 l. **Kimpuri** havasolj oláh fu. 1007 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Ide tartozik **Kimpény-Szurdok** nevű puszta, mely a vasut mellett fekszik. **Tataresd** oláh fu. közel a vasúthoz 470 l. s gör.-kel. templommal. **Burzuk** oláh fu. közel a vasúthoz 390 l., gör.-kel. templommal, gyümölcs-termesztéssel és nagy erdővel. **Zám** oláh fu. a megye nyugoti határán a vasut és a

Maros m. 757 l., gör.-kel. templommal, nagy vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s nagy erdősséggel. **Tamáse** d (Temesești) oláh fu. 381 lakossal. **Petresd** oláh fu. az előbbi-től keletre 306 l. s erdővel. **Goldinesd** havasi oláh fu. 701 l. s nagy erdősséggel. **Cserbia** oláh fu. egy mély völgyben a Kurkubata havas nyugoti aljában 320 l., gör.-kel. templommal s juhtenyéztéssel. **Pogánesd** oláh fu. amattól északra 255 l. **Almasel** oláh fu. a megye nyugoti határán 333 l., nagy erdősséggel és juhtenyéztéssel. **Mikánesd** oláh fu. amattól délkeletre 390 l. s erdős bérce s határral. **Juhot** ez is tenyészt. **Almás-Szelistye** oláh fu. magas bérce s közt egy mély völgyben 562 l., gör.-kel. templommal s juhtenyéztéssel. **Brassó** oláh fu. a havasok között 435 l., s nagy erdősséggel. **Kazanesd** havasi oláh fu. a Maguraja bérce alatt 339 l. s réztelepekkel. **Csungán** y havasi oláh fu. a hn. bérce alatt 590 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. **Prevalény** fu. a Fehér-Körös egyik mellékvölgyében 688 oláh l., gör.-kel. templommal, nagy erdős, bérce s határral s juh- és baromtenyésztéssel. **Bászarábász** oláh fu. a Fehér-Körös m. 407 l. s jó határral. Hegyeiben sok faopált találunk. **Brotuna** oláh fu. a Fehér-Körös m. 201 l. **Sztrimba** fu. amattól ész.-keletre 348 oláh l. **Obersia** oláh fu. a megye legészak-nyugoti szögletében 356 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérce s határral. **Dobróc** (Dobrotin) oláh fu. amazon alul 252 l. s juhtenyéztéssel. **Leanc** (Liatin, Lyanc) oláh fu. ugyanazon völgyben 254 lakossal. **Tyulesd** oláh fu. ugyanazon völgyben 271 l. s nagy erdővel. **Tomesd** oláh fu. az előbbi szomszédjában 470 l. s juhtenyéztéssel. **Steja** oláh fu. ugyanazon völgyben 361 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **Ternáva** oláh fu. közel a Fehér-Köröshöz 538 l. s gör.-kel. templommal. **Alsó-Váca** oláh fu. a Fehér-Körös m. 268 l., vasbányával, ásványos forrásokkal és fürdővel. **Felső-Váca** oláh fu. az előbbi szomszédjában 410 l. s jelentékeny bérce s, erdős határral. **Príhogyesd** oláh fu. a Körös m. 364 l., részben lapályos határral és kukoricatermesztéssel. **Tataresd**, (Tataresty) oláh fu. a Körös m. 214 l., vasbányával s jelentékeny erdővel. **Birtinn** (Birtiny) oláh fu. a Körös m. 439 l., gör. kath. templommal s jó nagy határral. **Karászto** (Carasteu) oláh fu. a Körös

m. 357 l. s lapályos határral. **L u n k a** oláh fu. a Fehér-Körös egyik déli mellék-völgyében, amattól délkeletre 539 l., gör.-kel. templommal s hegyes határral. **K a r á c s** (Caraciú) oláh fu. az előbbtől délkeletre 351 l., ezüst- és aranytelepekkel. **Körösbánya** bányaváros a Fehér-Körös m. 726 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, kir. járásbíró-sággal, adó- és postahivatallal, arany-, ezüsbányákkal s nagy zuzó és olvasztó műhelyekkel. A lakosság leginkább bányászattal foglalkozik. Vásárait a havasi oláhok nagy számmal látogatják. **N a g y R i s k a** oláh fu. Körösbányától északra 524 l. s gör.-kel. templommal. **B a l d o v i n** (Baldoniva) oláh fu. amattól északra ugyanazon völgyben 193 l. s gör.-kel. templommal. **R i s k u l i t i a** oláh fu. 971 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral, melyen főleg juhtenyésztést üznek. **G r o h ó t** (v. Grohót) oláh fu. a szomszéd völgyben 632 l. s jelentékeny hegyes határral. **R i b i c ó r a** (Ribicsora) oláh fu. amattól délre 939 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **R i b i t i a** (Ribice) oláh fu. közel a Fehér-Köröshöz 677 l., gör.-kel. templommal s hegyes-völgyes határral, melyben sok kövületet találnak. Nevezetes e falu arról, hogy 1784. innen indult ki a Hórá- és Kloska-féle porlázadás. **V á k a** (Tehénfalva) oláh fu. amattól keletre a szomszéd völgyben 722 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. **Z s u n k** oláh fu. amattól északra 1418 l., gör.-kel. templommal, erdős bérces határral és baromtenyésztéssel. **P o t i n g á n y** oláh fu. 192 l. **Brád** (Brádú) mvs. a Fehér-Körös m. 2433 oláh s magyar l., gör.-kath. és ref. templommal, gör.-kel. (négyosztályu) gimnasiunmal, postahivatallal s aranybányászattal. Nagy határa csaknem egészen a Körös völgyébe esik és jól mivelhető. Van erdeje és baromtenyésztése is. **M é s z t á k o n** (Nyírfalva) oláh fu. a Köröstől balra 629 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **S z k r o f a** oláh fu. nagy hegyek között az előbbtől délre 541 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **P o g y e l e** oláh fu. amattól délkeletre 424 l. s bérces határral. **A l s ó - s F e l s ő - L u n k o j** havasi oláh faluk az előbbtől ész. s illetőleg ész.-keletre 686 és 691 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. **R u d a** oláh fu. Brádtól délkeletre 334 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Ide tartozik a közeli **Z d r á h o l c** bányászte-

lep, mely arany- és ezüstaknázással foglalkozik. **C e r e c e l** oláh fu. a Fehér-Körös m. 456 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **K ö r ö s f a l v a** v. **K r i s c s o r** (Cristjor) bányász fu. a Fehér-Körös m. 982 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép (részben lapályos) határral s baromtenyésztéssel. Ennek közelében is van aranybánya. **Z d r a p e** oláh fu. a Körös m. igen szép tájon 781 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. **M i h á l y f a l v a** v. **M i h e l é n y** (Michalemi) oláh fu. a Fehér-Körös m. 472 l., postahivatállal s jelentékeny erdős, bérces határral. **B l e z s e n y** (Blasený) elszórt nagy oláh fu. a Fehér-Körös felső folyása m. 3000 l., gör.-kel. templommal s havasokkal borított roppant határral, melynek keleti része a Vulkán havasra nyulik. Környéke zordon, de tájképnek fölséges. Baromtenyésztése s faipara eléggé jelentékeny. **B u c s e s d** oláh fu. a Vulkán havas déli aljában igen zord, de festői vidéken 821 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyen át egy kanyargó hegyi út vezet Brád felől Abrudbánya felé. A lakosai leginkább állattenyésztésből élnek. **D u p a p i a t r a** (Dupapietra) havasi oláh fu. a Magura bérc alatt, Bucsésdtől délkeletre 1869 l., gör.-kel. templommal s nagy bérces határral, melyhez hat, többekévéb lakott völgy tartozik, u. m. a Tarnica, Porkuluj, Srbóc, Grohocel, Korniczél és Szalalui, melyek közül mindenben van néhány ház, vagy helyesebben kunyhó. A lakosok itt is általában pásztor emberek és havasi vadászok. **S z t a n i s i a** (Sztanisa) havasi oláh fu. 1134 l., gör.-kel. templommal, arany-, ezüsbányászattal s vadregényes nagy határral. **B u k u r e s d** oláh fu. Körösfalvától keletre egy mellékvölgyben 562 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, arany-, ezüsbányászattal s igen nagy határral, melyen a lakosok egy része jelentékeny baromtenyésztést üz. **K u r é t y** (Curechiu) oláh fu. az előbbtől délkeletre ugyanazon völgyben 683 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s arany- és ezüsbányával. **P o r k u r a** oláh fu. szintén nagy hegyek között amattól délre 276 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **V o j a** havasi oláh fu. a Hajtó havastól épen északra 505 l., nagy határral s juh- és baromtenyésztéssel. **P o j á n a** havasi oláh fu. 617 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s baromtenyésztéssel.

T e k e r ő havasi oláh fu. az előbbtől keletre 279 l. s. juhtenyéztéssel. **N a g y - A l m á s** oláh fu. a hn. patak m. magas bércek között 1350 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. **K ő z é p - A l m á s** oláh fu. a hn. patak m., amattól dél felé 355 l., gör.-kel. templommal s némi juhtenyéztéssel. **K i s - A l m á s** oláh fu. a hn. patak m. gyönyörű, de zordon bércek közt 435 l. **B á l s a** oláh fu. az Almás patak m. 1002 l., gör.-kel. templommal, nagy bércek, erdős határral s barom- és juhtenyéztéssel. **S z e k e r e m** s nagy fu. a Hajtó havas déli aljában 2010 oláh s magyar l., gör.-kel. és r. kath. templommal, barom- és juhtenyéztéssel s turó- és sajtókészítéssel. Van aranybányászata. **H o n d o l** elszórt fu. az előbbtől nyugotra 1536 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, nagy bércek határral s juhtenyéztéssel. **F e l s ő - C s e r t e s** falu amattól délre s ugyanazon völgyben 746 oláh s magyar l., nagy erdővel s barom- és juhtenyéztéssel. **N a g y á g** (Noság) bányász fu. Szekeremből délnyugotra 484 magyar, német s oláh l. s. nagyszerű arany- és ezüsbányákkal, bányahivattal s alsóbb bányásziskolával. Tellurt, mirenyt és mangánt is találni itt. **B e r e k s z ó** (Birszeu) oláh falu amattól délre 726 lakossal, görög-katholikus templommal, kukoricatermesztéssel. — **V o r m á g a** oláh fu. a Bán pataka m. 801 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyéztéssel. **H a r ő** (Hereu) fu. közel a Maroshoz 811 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s jelentékeny lapályos határral, mely gabnát, kukoricát, gyümölcsöt és bort terem. **K é m é n d** (Kimin-gyia) fu. az előbbtől keletre 378 oláh s magyar l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Erdeje is szép van. **B á n p a t a k a** oláh fu. az előbbi szomszédjában a hn. patak m. 759 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kel. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **G y e r t y á n o s** (Kerpenyis) oláh fu. amattól délkeletre 257 oláh s magyar l., kukoricatermesztéssel és szép erdővel. **A r a n y** (Uroy) oláh fu. a Maros m. 450 l., gör.-kel. templommal, révvel s igen szép határral. **P i s k i** csinos fu. a Sztrigy patak m., közel ennek Marosba ömléséhez gyönyörű téren 534 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. A falutól csekély távolban van a hasonló nevű fontos vasuti állomás, mely egész nagy telepet képez vasuti céloknak

szolgáló gyáraival, csinos munkáslakásaival, raktárai- és derék községi iskolájával. Innen indul ki a Hátszeg vidékén végigfutó szárnyvasút, mely ma már egészen a Zsily völgyébe, Petrilla faluig ér. 1848-ban a piskii hídnál vívta Bem egyik legfényesebb ütközetét az egész önvédelmi háborúnak. **D e d á c s** (Bisznya, Biszkaria) oláh fu. amattól ész.-nyugotra a Maros és a vasut között 420 l. s termékeny határral. **S á r f a l v a** (Senlia, Senlesti) oláh fu. a Maros m. 344 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kel. templommal, kukorica- és gabnatermesztéssel s **C a r i n a** p r e d e a l u nevű pusztával. **S z á n t ó h a l m a** oláh fu. a Cserna patak m. s közel a vasúthoz 567 l. s termékeny róna határral. **S z e n t - A n d r á s** oláh fu. a Cserna patak s a piski-dévai országot m. 648 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. **N a g y - B a r c s a** fu. a Cserna patak m. 247 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, s **B a r c s a y a k** (fejedelmi ág) ősi kastélyával s kukoricatermesztéssel. **L u n k a** és **B a r j é n** nevű puszták is ide tartoznak. **K i s - B a r c s a** (Nyigyigys) oláh fu. az előbbi szomszédjában 400 l., gör.-kel. templommal és szép határral. **K e r e s z t u r** (Krisztura) oláh fu. amazoktól nyugot felé 514 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. **A r k i v**. **A r k i a** oláh fu. az előbbtől ész.-nyugotra 118 l., kukoricatermesztéssel és szép erdővel. **S z á r a z - A l m á s** fu. 404 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s szép erdős határral. **K e r e s z t é n y - A l m á s** oláh fu. amattól délkeletre 181 l. s jelentékeny erdővel. **P o p e s d** oláh fu. 287 l., gör.-kel. templommal, baromtenyésztéssel és erdővel. **K e r z s e c** oláh fu. 376 l., kukoricatermesztéssel, baromtenyésztéssel és szép erdővel. **K é r g e s** oláh fu. amattól nyugotra 457 l. s kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. **K a u n k i s** oláh fu. 94 l. s jelentékeny erdővel. **B r e t t y e l i n** oláh fu. 249 l. s gör.-kel. templommal. **H e r e p e** oláh fu. 245 kukorica- és bortermesztéssel s erdővel. **L e s n e k** (Lesnyek) oláh fu. a Maros m. 743 l., gör.-kel. templommal, kukorica-gyümölcs- és bortermesztéssel s nagy erdővel. **S z a k a m á s** oláh fu. közel a Maroshoz 370 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. **D u m b r a v i c a** oláh fu. amattól délkeletre 268 l., hegyes határral, s erdővel. **S z t a n c s e s d - O h á b a** oláh fu. az előbbi szomszédjában 366 l. s erdős határral. **S z t r e g o n y a** (Sztrega-

nia) oláh fu. 266 l. s erdős, hegyes határral. Radulesd oláh fu. 397 l., kik fás és juh- kereskedést űznek. Lapusnyak (Lepusnyik) oláh fu. közel a Maroshoz 481 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Dobra mvs. közel a Maroshoz a hn. patak m., 1092 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, postahivatallal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel s baromtenyésztéssel. Vannak heti országos vásárai. Balcesd vagy Gura - Dobri oláh fu. az előbbi szomszédjában 443 l. s kukorica-termesztéssel. Abucsa oláh fu. 169 l. s nagy erdőséggel. Tisza oláh fu. a Maros m. igen szép erdős, bérces tájon 961 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s barom- és juhtenyésztéssel. Laszo (Laszod, Leszen) oláh fu. amattól délkeletre 362 l. s részben bérces, erdős határral. Gerend (Grind) fu. amattól délre 115 oláh s magyar l. Kosesd oláh fu. 218 l. s bérces határral. Holgya oláh fu. a megye nyugoti határán 189 l. s erdős, hegyes határral. Bástya oláh fu. amattól délfelé 190 l. Ohába oláh fu. 315 l. s bérces határral. Felső-Lapugy oláh fu. 1141 l., gör.-kel. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s nagy erdős határral, melyben sok szép kövület található. Alsó-Lapugy oláh fu. amattól észak felé ugyanazon völgyben 273 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Tyej (Tein) oláh fu. 405 l.) gör.-kel. templommal, kukorica-termesztéssel és nagy erdővel. Pánk-Szelistye oláh fu. amattól délfelé 160 l. s nagy erdőséggel. Pánk oláh fu. az előbbi szomszédjában 437 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. Roskány oláh fu. 820 l., gör.-kel. templommal s igen nagy erdős, bérces határral, melyben Kodru nevű pusztá van. Barom- és juhtenyésztése, valamint faüzlete jelentékeny. Mihalesd oláh fu. 385 l., kukoricatermesztéssel és juhtenyésztéssel. Fazacsei (Fagiacel, Fadssetel) oláh fu. 201 l. Merisor oláh fu. erdős hegyek között amattól délnyugotra 162 l. s ló- és nagy juhtenyésztéssel. Batrina oláh fu. a nyugoti határhegységben 679 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. Peresd oláh fu. amattól délkeletre 300 l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős határral, melyben élénk barom- és juhtenyésztést űz. Pojenica-Tomi oláh fu. amattól ész.-keletre 232 l. s erdőséggel. Nagy-

Muncsel oláh fu. amattól ész. felé 297 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. Közéleben ólombánya van, mely azonban nincs művelés alatt. Erdőhát-Runk oláh fu. 119 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Kisi-Muncsel oláh fu. az előbbi szomszédjában 198 l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Erdőhát fu. amattól dél-keletre 489 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyben Csulpesz, Kajná-sza és Kutjén nevű puszták vannak. Aranyos oláh fu. amattól délnyugotra 153 l. s nagy erdővel, Ulmi (v. Ulm) oláh fu. a Zalasd patak m. 154 l. s gör.-kel. templommal. Cserbel oláh fu. 574 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny hegyes határral. Szocset oláh fu. 239 l. Nagy-Runk oláh fu. nagy hegyek között egy mély völgyben az előbitől délnyugotra 362 l. s csepegő köves barlanggal. Szohodol havasi oláh fu. 230 l. s gör.-kel. templommal. Lelesz oláh fu. 565. l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral, melyben Válya-Veduci és Muta nevű puszták vannak. Cserisor oláh fu. 398 l., gör.-kel. templommal és Nadráp nevű pusztával. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Plop oláh fu. 166 l. Ruda oláh fu. a Muncsel hegylánc alatt 334 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Pojenica-Vojni oláh fu. ugyanazon völgyben 198 l. Bunyitza oláh fu. a Muncsel bérc alatt 263 l. s jelentékeny határral. Nyiresfalva oláh fu. a Kopietrul és Szoszilor havasok közötti mély völgyben 1112 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kath. templommal s igen nagy és erdős határral. Kékesfalva (Meria) oláh fu. a Kopietrul havas aljában 479 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel. Csernisora oláh fu. 134 l. s rengeteg erdőséggel. Valár oláh fu. 58 l. Hosdo (Hesdesu) oláh fu. a Cserna patak m. 362 l. s nagy erdőséggel. Doboka oláh fu. a Cserna patak m. 341 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Goles (Golicsu) oláh fu. amattól északra 140 l., gör.-kel. templommal s erdőséggel. Toplica fu. a Cserna patak m. 470 oláh s magyar l., gör.-kel. és r.-kath. templommal s nem kivétl vasbányával. Ide tartozik Királybánya szomszédos bányásztelep. Gyálár oláh fu. amattól északra 1101 l., gör.-kel. templommal, igen dus vasérc-teleppel, s nagy,

erdős határral, melyben **M o n a s z t i r e** és **T e t e u s** nevű puszták vannak. **G o v a s d i a** fu. a Cserna patak m. 371 oláh s magyar l., r. kath. templommal s nagyszerű vashámorok- és olvasztókkal. Ide tartoznak **A l s ó -** és **F e l s ő - L i m p é r t** és **K a s z a b á n y a** bányásztelepek. Itt székel egy vasgyári hivatal. **L i n d s i n a** fu. 484 oláh l. s nagy erdőséggel, melyben szenet égetnek. **B a l á n a** és **C a c a** nevű puszták tartoznak hozzá. **C s e r n a** oláh fu. a hn. patak m. 144 l. s erdőséggel. **C s o l n a k o s** (Csincsis) oláh fu. a Cserna patak m. 418 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **A l s ó - T e l e k** oláh fu. a Cserna patak m. 530 l., gör.-kel. templommal, sok erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. **Vajda-Hunyad** igen szép fekvésű mvs. és az erdélyi vas-kereskedésnek egyik főhelye a Cserna és Zalasd patakok összefolyásánál, Dévától délre s három órányira 2600 magyar s oláh l., reform., r.-kath., gör.-kel. és gör.-katholikus templommal, királyi járás-bíróssággal, gazdasági-, erdő-, vasgyári és postahivatallal s Ferenc-rendű zárdával, vasbányával s nagyszerű vas- és kaszagyárral stb. A város nyugoti részén emelkedik egy meredek mészsíziklán a gyönyörű, most már teljesen megújított vár, Hunyady János és ~~Bethlen Gábor~~ remek alkotása, melynek stílját és fejedelmi fényét egy ilyenmű emlékünkn sem közelíti meg. Mai állapotában e vár (vagy inkább várkastély) korántsem a harcok tüzhelyeül, hanem urakodónk csendes, békés mulató helyeül van szánva. Csak egy felül, s ott is tátongó mélység fölött álló felvonó hidon lehet belé jutni. Pompás termeiből s erkélyeiről nagyszerű kilátás nyílik ugy a városra, mint kies környékére. Vajda-Hunyad lakosai részint földmivelés- és baromtenyésztéssel, részint pedig bányászattal, iparral és kereskedéssel foglalkoznak. A várost környező hegyeket erdők és szőlők borítják. Heti és országos vásárai élénkeek. **Z a l a s d** oláh fu. a hn. patak m. 566 l., gör.-kel. templommal s **B u r c s é n y** nevű pusztával. **P á r a s z a** önállósított puszta 179 oláh l., nagy határral s juh- és lótenyésztéssel. **B o o z** (Boos-Gros, Bosiri) oláh fu. V.-Hunyadtól nyugotra 781 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. **R á k o s d** (Rekestyie) fu. amattól ész.-keletre 761 magyar s oláh l., reform. templommal, bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel és szép erdővel. **N á n d o r** (Nandra) oláh fu. az előbbtől ész.-nyugotra 318 l. **V á l y a**

N á n d o r (Valea Nándrului) oláh fu. 365 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. **Z s o s z á n** (Dsoszán) oláh fu. 470 l. s gör.-kel. templommal. **M a g y a r ó s d** oláh fu. 522 l. s termékeny határral. **F e l s ő - P e s t e s** fu. 267 (elöláhosodott s hazafias érzelmű magyar) l. s kukoricatermesztéssel. **A l s ó - P e s t e s** fu. a Cserna patak m. 813 magyar (s kevés oláh) lakossal, reform. templommal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztéssel s baromtenyésztéssel. E két falu határában sok szép kagylókövületet találnak. **T a m á s t e l k e** kis oláh fu. 53 l. s baromtenyésztéssel. **T o m p a** fu. Sztrigy völgyében a vasut közelében 333 elöláhosodott magyar l. és igen szép határral. **B á c s i** fu. a Sztrigy és a vasut m. 626 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kel. és reform. templommal s igen szép határral. **P e t r é n y** oláh fu. a völgy tulsó oldalán 543 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztéssel és erdővel. **B a t i z** (Betyisu) fu. a vasut m. 531 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, ref. imateremmel, porcellán- és kőedénygyárral s gabna- és kukoricatermesztéssel. **K ő - B o l d o g f a l v a** oláh fu. a völgy tulsó oldalán 015 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. **K i s - K a l á n** fu. a Sztrigy baloldalán a vasut m., 200 oláh s magyar l. (a bányamunkásokat nem számítva) meleg ásványos forrással és fürdővel, mely még a római kor maradványa (vad aquas), s egy nagyszerű vasolvasztóval, mely mellett a gyári munkásoknak csinos és egészséges lakó telepük van. Ennek a telepnek folytatása a gyári igazgatói diszes lakás igen csinos parkkal. Az óriási olvasztó kemence szájától a legalább is jó két kilométernyire levő vasbányaig egy külön kis hegyi vasut van építve, melyen az apró teherskocsik vaskötél által vonatva hordják az olvasztandó anyagot közvetlenül a kemence torkába. Van itt vasuti állomás s posta- és táviróhivatal is. **S z e n t - K i r á l y** oláh fu. amannak tőszomszédjában 623 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel és erdővel. **H o s d á t** szakadékos völgyben fekvő fu. V.-Hunyad és K.-Kalán közt 450 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. **P u s z t a - K a l á n** (Krisény) oláh fu. a vasut m. 227 l. **A l s ó - N á d a s d** fu. 697 oláh s magyar l. **F e l s ő - N á d a s d** fu. az előbbi szomszédjában 470 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. **Z e j k f a l v a**

Var. Napr. 1865. 552.

(Streju) fu. a vasut m. 295 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással s igen szép lapályos határral, mely búzát, kukoricát s bort terem. Sztrigy-Szacsal oláh fu. a Sztrigy m. 326 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Sztrigy-Szent-György oláh fu. a Sztrigy m. 478 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny szép határral. Kitid fu. a Sztrigy egyik jobboldali mellék pataka mellett 850 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Bacalár oláh fu. amattól nyugatra 416 l. s igen szép és nagy határral, mely gabnát, kukoricát és gyümölcsöt bőven terem. Rus oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 270 l., vasuti állomással s posta- és táviróhivatallal. Határa ennek is szép és termékeny. Nagyklos magyar fu. 821 l., gör.-keleti templommal és erdős határral. Macsoláh fu. közel a vasuthoz 990 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Magyar-Brettye oláh fu. a vasut m. 197 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Oláh-Brettye fu. a Sztrigy m. oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép kastélylyal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Pokol-Valsel oláh fu. 678 l. s szép határral. Jó-Valsel nagy oláh fu. 1040 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. Goncág oláh fu. közel a Sztrigyhez 514 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Sztrigy-Plop oláh fu. a Sztrigy m. 300 l. s erdővel. Kovrágy (Kóvrás) oláh fu. a Sztrigy jobb partján 491 l. s kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Hátszeg-Váralja oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 661 l., gör.-kath. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, jelentékeny erdős, hegyes határral. A Sztrigy itt lép ki a Hátszeg vidékéről. Innen a hegyen keresztül jó országút vezet Hátszeg városába. A mint az utazó e hegy tetejére ér, Erdélynek egyik leggyönyörűbb tájképe tárul elé. Lábai alatt a festői hátszegi völgy terül el, mint egy mélyre nyomott egyenes lap, míg átellenben elapból a fűlsges Retyezát meredek s erdős oldalaisietnek föl a felhők felé. A kies völgyben falu falut ér, míg a környező hegyeket az erdők rengetege borítja majdnem megszakadás nélkül. A kies völgynek első községe e részről Hátszeg rendezett tanácsu csinos vs. a Farkadin pataka s a vaskapui szorosba vezető jó országút mellett 2000 magyar s oláh l. Van itt r.-kath., reform.,

gör.-kel. és gör.-kath. templom, községi iskola, kir. törvényszék, járásbíróság, adó- és postahivatal, takarékpénztár, kaszinó, több csinos köz- és magán épület, sok kereskedő és iparos stb. A lakosság többsége különben mezei gazdálkodást és baromtenyésztést üz. Szép határában a szőlő is megterem, de inkább csak gyümölcsnek, mintsem bornak való. Heti és országos vásárait az egész Hátszegvidék látogatja. Ész-nyugatra, a hegyen túl vannak innen Alsó- és Felső-Szilvás oláh faluk 782 s illetőleg 593 (elöláhosodott magyar) l., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal s jelentékeny erdős határokkal. Hátszegtől délkeletre van Óralja-Boldogfalva közel a vasuthoz s a Farkadinnak a Sztrigybe ömléséhez, 370 magyar s oláh lakossal, szép kastélylyal és egy avult őrtoronnyal, mely még a rómaiak korából való. A falu mellett egy római katonai ut maradványai s láthatók még. Vasuton haladva, e tájon táru fel az utazó előtt először a Hátszegvidék. Nalác-Vád (v. Vaád) fu. a Sztrigy egyik mellékpataka m. 274 (elöláhosodott magyar) l. s egy szép kastélylyal, mely csaknem az egész völgy fölött uralkodik. Alsó-Farkadin oláh fu. a Farkadin patak m. a völgyet északról szegélyező erdős hegy alatt 292 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Nevezetes itt gr. Lónyay csinos kastélya épen a hegy alatt s szemben a Retyezáttal, melyet innen csucsától tövég látni lehet. E kastély tornáca elé félkörben kanyarodó lejtős ut vezet, melyet az udvar többi részétől erős mellvéd választ el. Ez a mellvéd egészen azon vésett és fölíratos kövekből van kirakva, melyeket koronként a közeli Várhely falunál gyűjtöttek össze a dák Zarmi-zegethusa romjaiból. A föl- és lejárát csucsát egy-egy kopott agg oroszlán őrzi, míg a közép tájt (mely egy önlé magassabbra emelkedik) a legnagyobb fölíratos emléktáblák foglalják el izléses csoportosítással. A díszes parkban is több darab ily maradvány látható. A parknak hegyre futó része gondosan ápolt s terjedelmes szőlőben végződik. A népképzelet e kastélyban kaszatömlőcöt is keres, mit azonban a valóság teljességgel nem igazol. Felső Farkadin oláh fu. az előbbi szomszédjában 229 l. szintén jó határral. Gauricsa oláh fu. a Farkadin fölötti hegyben 298 l. s erdős határral. Tustya oláh fu. a Farkadin patak m. 593 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Boica oláh fu. 315 l.,

gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. **Kis- és Nagy-Csula** oláh faluk a Farkadin patak m. 235 s 327 l. s gör.-kath. templommal. **Valiora** oláh fu. magas hegyek között 326 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny bérces, erdős határral. **Reketyefalva** (Retyisor) elszórt oláh fu. 1402 l., gör.-kath. templommal s igen nagy bérces, erdős határral. **Pojény** vadregényes bércek közt fekvő fu. 180 oláh l., gör.-kath. templommal s nagy határral. **Demsus** oláh fu. a Hátszegvidék ész.-nyugoti szélén 1481 l. s igen nagy határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek borítják, míg kisebb lapályos része a hátszegi völgybe olvad. Van itt egy igen nevezetes gör.-kath. templom, mely valószínűleg egy római korbéli mausoleumból alakítottatott át mostani céljára, de minden izlés és építői szakértelem nélkül. Külseje, mint belseje rongált állapotban van. Faragványai s feliratai részben letöredeztek, részben lekoptak. Hajdani rendeltetését az akkor szokásos D. M. feliratból következtetik, melyet **DIIS MANIBUS**-nak olvasnak. **Kis-Pestény** oláh fu. 478 l., gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. **Nagy-Pestény** fu. Demusztól délre 710 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. **Brazova** oláh fu. a vaskapui szoros felé vivő országot m. 355 l. s gör.-kath. templommal. **Várhely** nevezetes oláh fu. a hátszegi völgy nyugoti szélén, a vaskapui szoros bejárata előtt 1042 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. Ezen a helyen állott a dák királyok fővárosa: **Zarmizegethuza**, mely a római uralom korában **Ulpia Trajana** a nevet viselt. A régi nagyságának már csak romjai vannak meg s azok is csak részben, a mennyiben az épületek maradványai földig rombolvák, az értékesebb szobrok, feliratos kövek és mozaikművek széthordattak vagy elvesztek, noha még ma is elég maradvány hever szanaszét úgy a faluban (mely csak egy részét foglalja el a régi városnak), mint azon kívül. Egy régi circusnak az alapjait s négy ajtajának helyét még ma is föl lehet ismerni. A falun kívül a régi római katonai utnak egy darabja ma is megvan és részét képezi a vaskapui országotnak. Vadászatai híresek. **Zajkány** oláh fu. a vaskapui országot m. 535 l., gör.-kath. templommal s hegyes völgyes határral. **Bukova** nagy oláh fu. a vaskapui szorosban 1242 l., gör.-

kath. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős, bérces határral. **Alsó- és Felső-Baucár** oláh faluk a vaskapui szorosban, a megye határán 913 s illetőleg 794 l., gör.-kath. templomokkal s terjedelmes erdős, bérces határokkal. **Hobica-Várhely** Várhelytől délre eső oláh fu. 292 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Klopótiva** fu. amattól keletre 1589 oláh s eloláhosodott magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, Pogány hunyadi főispán udvarházával s roppant nagy határral, melynek egy része a déli erdős hegységbe nyulik. (A református magyarság, fájdalom, csaknem teljesen elfelejtette az anyanyelvét). **Malomviz** oláh fu. a Retyezát aljában 312 (eloláhosodott magyar) l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős bércek borítják. A falu mellett egy meredek sziklatetőn egy festői várom áll. Hegyeiben sok kígyókövet találnak. Rengeteg erdőségben nagy vadászatokat szoktak tartani különösen medvére és vaddisznóra. Ide tartozik **Suszány** nevű erdős pusztá. **Nagy- és Kis-Osztró** szomszédos oláh faluk együtt 886 l., gör.-kath. templommal s igen szép róna határral, melyen kukorica és gabna terem. **Kernyesd** (Kírnjeszt) oláh fu. 663 (eloláhosodott magyar) l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermő róna határral. **Paklisa** oláh fu. 384 l., gör.-kath. templommal s jó határral. **Totesd** (Togyesgyu) oláh fu. az előbbi mellett a vaskapui országotban 376 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. **Rea** (Ria) oláh fu. 270 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Bares** oláh fu. az Ohába patak m. 358 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Szacsal** oláh fu. ugyanazon patak m. 483 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny jó határral és erdővel. **Szent-Péterfalva** oláh fu. az Ohába patak m. 562 l. s erdővel. **Uncsukfalva** oláh fu. 279 l. **Vályadilsi** oláh fu. 547 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Ohába-Sibisel** oláh fu. 449 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Nuksora** oláh fu. 946 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. **Malajesd** oláh fu. 265 l., jó szántóföldekkel és nagy erdővel. **Páros-Pestere** oláh fu. 556 l., gör.-kel. templommal, kukorica- s gyümölcsstermesztéssel, nagy erdővel s nevezetes barlanggal. **Korojesd** oláh fu. 292 l., gör.-kel. templommal, igen

terjedelmes erdős határral s juh- és baromtenyésztéssel. Vajdej (Vajgyeju) oláh fu. 284 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. Felső-Szálláspatak oláh fu. 1155 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Macsesd oláh fu. 336 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Alsó-Szálláspatak oláh fu. 459 l., gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel s kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Kőalja-Ohába oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 336 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Csopéja (Csopea) oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 256 l., derék határral s barom- és juhtenyésztéssel. Balomir oláh fu. 346 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny hegyes-völgyes határral és Bucsum nevű erdős pusztával. Bajesd oláh fu. a Purkár hegy alatt a Sztrigy és a vasut m. amattól délre 661 l. gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Határának egy része jó talaju lapály, másik része hegyes és erdővel borított. Rusor oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 564 l., gör.-kel. templommal s szép és jó határral. Fehérviz fu. amattól nyugat felé 370 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel, gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel s baromtenyésztéssel. Erdeje szép van. A lakosok közt sok a furó, faragó ember. Galatz fu. a vasut és a Sztrigy m. 688 oláh s magyar l. s szűk kis határral. Fűzesd egy egész völgyön végig szórt oláh fu. amattól ész.-keletre 629 l., gör.-kel. templommal s erdős bérces határral. Némi juhtenyésztést űz. Fegyver szintén igen elszórt oláh fu. a szomszéd völgyben 510 l., gör.-kel. templommal s erdős nagy határral. Fölötte emelkedik a Plopa-havas. Puj fu. a Sztrigy és a vasut m. 750 oláh s magyar l., gör.-kath. és róm.-kath. templommal, járásbíróssággal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s igen szép tágas határral, melyben jó kukorica és gyümölcs terem. Borbátviz magyar fu. a hn. havasi patak m. Pujtól délre s egy órányira 300 l., református templommal, kukorica-, gabna-, kender- és gyümölcsstermesztéssel. Van erdeje s barom- és lótenyésztése is. Serél oláh fu. amattól nyugot felé 834 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral, melyben faipart és juhtenyésztést űznek. Hobica oláh fu. 200 l. s gör.-kath. templommal. Urik havasaja oláh fu.

345 l., gör.-kath. templommal s nagy határral. Ponor oláh fu. a Sztrigy m. s közel a vasuthoz 537 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Ohába-Ponor elszórt havasi oláh fu. amattól ész.-keletre 454 l., gör.-kath. templommal s nagy erdősséggel. Mező-Livádia oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 747 l. s gör.-kath. templommal. Hegyalja-Livádia oláh fu. amannak tőzsomszédjában 364 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Farkaspataka oláh fu. 325 l. Nagy-Bár oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 385 l., gör.-kath. templommal s igen szép határral. Innen kezdve a vasut mind nagyobb s vadregényesebb havasok közé jut. A falun kívül az országút mellett van egy római, kerek őrtorony, melyet a nép Csetate Zsidovilor-nak nevez. Petrosz oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 918 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral. Itt hagyja el a vasut a Sztrigy fővölgyét. Krivádia fu. a vasut m. 690 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. Merisor fu. a vasutnak egy merész kanyarodásánál a Sigurel havas alatt 797 oláh s magyar l., gör.-kath. és r.-kath. templommal, jelentékeny bérces, erdős határral. Banyica fu. a hn. patak és a vasut m. 782 magyar s oláh l., r.-kath., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s jó nagy, bérces határral, melyben Balaton nevű pusztá van. Innen keletre esik (közel a vasuthoz) a Csetate-Boli vízesés és szikla barlang, melyen a benne folyó patak mentén végig lehet lovagolni s melyen túl már a Zsily völgyébe érkezünk. Itt van **Petrozsény** nagy hamarsággal emelkedő bányász fu. a Magyar-Zsily és a vasut m. nagyszerű havas környezettel. Van már mintegy 2000 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm.-kath. temploma, jó népiskolája, vasuti állomása, posta- és táviróhivála, mindennek fölött pedig nagyszerű köszénbányászata, mely néhány év alatt első rendű fontosságra emelkedett e hazában. Van itt bányahivatal, nagy vasuti szergyár és roppant szénraktár stb. Igen nagy bérces, erdős határában Dilsa és Meléja nevű puszták vannak leginkább juhtenyésztő, sajt- és turókészítő lakosokkal. Petrilla szintén bányász fu. amattól ész.-keletre 2487 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s roppant nagy határral, melyben szintén kimeríthetetlen köszéntelepek s nagy fenyvesek vannak. Itt

végződik a Sztrigy- és Zsily-völgyi szárnyvasut. **L i v a z é n y** (v. Lívaceny) fu. Petrozsenyától délre 1445 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, roppant nagy határral s havasi gazdálkodással. Ide tartozik **Z s i t z** (Zsyec) nevű pusztá a Bábány-lavas (6500') alatt. **A l s ó - B o r b a t é n y** (Borbatién) oláh fu. a Magyar és Oláh-Zsily összeömlése melletti gyönyörű ponton 551 l., gör.-kath. templommal, nagy határral, kecske- és juhtenyésztéssel, gyönyörű fenyvessal és **I s z k r o n y** nevű pusztával. Innen az egyesült Zsily délnek fordul s Oláhországba fut. **Z s i l y - K o r o j e s d** havasi oláh fu. az Oláh-Zily m. 411 l., gör.-kath. templommal, juhtenyésztéssel s turó- és gypjkereskedéssel. **Vajdej-Vulkán** havasi oláh fu. az Oláh-Zily m. 623 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, vesztégtéztéssel, vám- és postahivatallal s fenyves erdősséggel. Innen vezet Oláhországba az élénk közlekedésű **vulkáni szoros** ut a Strázshavas alatt. **F e l s ő - B o r b a t é n y** havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 516 l., gör.-kath. templommal, fenyves erdősséggel, nagy juhtenyésztéssel s turó- és gypjkereskedéssel. **H o b i c s é n y - U r i k á n y** havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 1002 l. gör.-kath. templommal, igen nagy határral s juhtenyésztéssel. **K i m p u l u j n y á g** havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 332 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy fenyvesekkel borított határral, melyben juhtenyésztést, turó- és gypjkereskedést üz. Ez az utolsó falu e részen Oláhország felé. Köszén a Zsily völgyén majdnem mindenütt található. **G r e d i s t y e** oláh fu. Hátszegtől keleti irányban, a Város patak forrásvidékén a havasak közt 225 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s roppant bércecs határral. **B o s o r o d** oláh fu. az előbbtől ész.-nyugotra a Lunkány patak m. 1408 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **K o s z t e s d** oláh fu. a Város patak m. 602 l. s erdővel. **K i s - O k l o s** a Szenes-hegy alatt amattól ész.-nyugotra 862 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. **L u d e s d** oláh fu. a Sáros patak m. 554 l., s gör.-kel. templommal. **F e l s ő - V á r o s v i z e** (Orestiene) oláh fu. a Város patak m. 738 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **B u c s u m** oláh fu. 425 l. s méhtenyésztéssel. **A l s ó - V á r o s v i z e** (Orestia Biakuluj) oláh fu. a Város patak m. 631 l., gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel s erdővel. **U j - S e b e s h e l y** (Sebeschell) fu.

a Prezbe-hegy alatt amattól délkelet felé 770 oláh és szász l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, fausztatással s vashámorral. **Ó - S e b e s h e l y** oláh fu. az előbbi szomszédjában 898 l., gör.-kel. templommal, roppant nagy határral, barom-, juh- és fakereskedéssel. **G r i d** oláh fu. Városvitéztől nyugotra 591 l. s erdős határral. **N a g y - D e n k** oláh fu. a Magura-hegy alatt amattól észak felé 990 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **K i s - D e n k** oláh fu. 527 l. s kukoricatermesztéssel. **S z a r k a f a l v a** (Szereka, Elsterdorf) oláh fu. a Várospatak m. 386 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **B e r é n y** (Lammdorf, Berium) oláh fu. a Város patak m. 778 l., gör.-kel. templommal, méh- és juhtenyésztéssel. **T a m á s p a t a k** a (Temesásza) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 452 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **T o r m á s** oláh fu. 104 l. s erdővel. **M a r t i n e s d** oláh fu. amattól délnyugotra 422 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **L o z s á d - M a g u r a** oláh fu. a Magura-hegy alatt 391 l., gör.-kel. templommal s faedénykészítéssel. **L o z s á d** (Zseledince) fu. Piskitől délkeletre 920 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna- és kukoricatermesztés s méh- és baromtenyésztéssel. **R é p á s** oláh fu. Piski szomszédjában 162 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. — **P a a d** (Szprin) fu. a vasut m. s közel a Maroshoz 363 oláh l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **T o r d á s** (Turdás) fu. a Maros és a vasut m. 674 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, termékeny lapályos határral s baromtenyésztéssel. **P e r k á s z** (Prikász) oláh fu. a vasut és Maros m. 802 l., gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **S z á s z v á r o s** (Broos, Orestia) rendezett tanácsú város a Város patak mentén s félórányira az első erdélyi vasutól igen szép vidéken 5670 magyar, oláh és szász lakossal. Szászváros két fő részről áll, u. m. ó- és újavárosból; amaz dombon fekszik s régi szász izlésben épült egyemeletes házakból áll, melyek közt szűk utcák nyílnak; emez a völgyet foglalja el s régibb és újabb épületek váltakoznak benne. Van itt igen szép reform. és luth. templom egymás mellett, sőt egy telken, továbbá a r. kath., gör.-kath. és gör.-kel. templom, derék reform. gymnasium, melyet közelebb gr.

Kun Kocsárd kitünő főúr nagyszerű alapítvánnyal látott el, továbbá polgári iskola, járásbíróság, adó-, posta- és táv-íróhivatal, egy Ferencz-rendű zárda, csinos városház, több diszes vendégfogadó, kaszinó, kaszárnya, két takarékpénztár, kaszinó, lövő-csarnok, nagyszerű kincstári faraktár és fakereskedés, papír-malom, élénk ipar és kereskedés. Heti és országos vásárait nagy vidék látogatja. Méz- és gyapjувásárai igen fontosak. Félóránýira eső vasuti állomásához igen jó kőut vezet. A lakosok egy része élénk gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztést s baromtenyésztést űz. Kász tó (Kassendorf) oláh fu. amattól délre 1040 (elöláhosodott szász) l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Méhtenyésztése jelentékeny. R o m o s z hely (Klein-Rumess, Romesel) oláh fu. a R o m o s z patak m. s előbbtől keletre 1352 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, igen jelentékeny határral s nagy erdővel. R o m o s z (Rumess) fu. a hn. patak m. 1978 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. V a j d a (Vajdej) oláh fu. amattól ész.-keletre 1414 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. P i s k i n i c (Pistynca) oláh fu. amattól észak-keletre 538 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. U j -K u d s i r fu. a hn. patak m. az előbbtől dél felé 604 magyar s oláh l., r. kath. templommal, vashámorral s erdős határral. Ó-K u d s i r (Kusir) fu. az előbbi szomszédjában 2294 oláh s magyar l., gör.-kath. és r. kath. templommal, gabna-, kukorica- s gyümölcstermesztéssel, méh- és baromtenyésztéssel s nagy erdővel. F e l k e n y é r (Ober-Brodsdorf, Vinyer) oláh fu. a Kudsir patak m. 1766 l., gör.-kel. templommal s derék határral. A l k e n y é r v. S i b ó t (Unterbrodsdorf) oláh fu. a Kudsir pataknak Marosba ömlésénél s a vasut m. 1148 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással, nagy (kincstári) faraktárral s igen szép lapályos határral, mely már része annak a szép s termékeny rónának, mely a Maros két partján Alvinc felé terülve K e n y é r m e z ő nevet visel. A határban még ma is láthatók azon kápolna romjai, melyet a kenyérmezei hős, Báthory István, emeltetett itteni diadalmas küzdelme emlékeül 1479-ben. B a l o m i r (Ballendorf) oláh fu. a vasut és a Maros m. a Kenyérmezőn 914 l., gör.-kel. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s méh-

és baromtenyésztéssel. B e n c e n c oláh fu. Alkenyén alul, a vasut m. s közel a Maroshoz 688 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Méhtenyésztése is van. B o k a j -F e l f a l u oláh fu. amattól északra a Maros jobb partján emelkedő hegyek közt 1471 l., gör.-kel. templommal, baromtenyésztéssel s erdővel. K u r p é n y oláh fu. még fentebb a hegyek közt 162 l., gör.-kel. templommal s faüzlettel. B u l b u k havasi fu. 417 oláh l. s juhtenyésztéssel. V a l e a m a r e (Valea Bulbukuluj) havasi oláh fu. amattól ész.-nyugotra 585 l., nagy juhtenyésztéssel, tűrő- és gyapjúkereskedéssel. N y i r m e z ő hegyközi oláh fu. 786 l., gör.-kel. templommal, nagy erdőséggel s Valény nevű pusztával. H o m o r o d oláh fu. amattól dél felé 1047 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős hegyes határral. G y a l m á r (Zsel-mara) oláh fu. a Maros m. 302 l., kukoricatermesztéssel és révvel. A l g y ó g y (Alfalu-gyógy) oláh fu. a Gyógy patak völgyében, amattól északra 2000 l., gör.-kel. templommal, gr. Kun Kocsárd diszes kastélyával, postahivatallal, járásbíróssággal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s F e r e d ő -G y ó g y nevű fürdővel, melynek meleg ásványos vizeit nagy vidék látogatja. F e l f a l u -G y ó g y (Felgyógy) nagy falu a Gyógy pataka m. 1264 oláh-magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. R e n g e t e g (Renget, Ringyetu) oláh fu. amattól nyugot felé a hegységben 1022 l., gör.-kel. templommal s rengeteg erdőséggel. B o z e s (Bazed) oláh fu. Felgyógyon felül 666 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. B a k o n y a (Bekia) oláh fu. amattól ész. erdős bécek között 377 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel és faüzlettel. C s é b (Csibu) havasi oláh fu. amattól ész. felé 823 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, erdős, bércecs határral s juhtenyésztéssel. G l o d u havasi oláh fu. amattól nyugot felé 312 l., erdőséggel s juhtenyésztéssel. N á d a s d i a (Nedesidia) havasi oláh fu. 251 l., juhtenyésztés- és faedénykészítéssel. E r d ő f a l v a havasi oláh fu. amattól dél felé s ugyanazon völgyben 275 l. s faedénykészítéssel. M á d a nagy oláh fu. a Gyógyba ömlő Almás patak m. 1046 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel, sajt- és faedénykészítéssel. B o j (Bun) oláh fu. Algyógytól délnyugotra 585 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s kukorica- és

gyümölcsstermesztéssel. Cs i g m o (Csikmo, Csigmen) oláh fu. közel a Maroshoz 720 l., gör. kath. templommal s kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztéssel. F o l t oláh fu. a Maros m. 373 l. s gabna- és kukoricatermesztés- és méhtenyésteztéssel. B á b o l n a oláh fu. közel a Maroshoz 1116 (eloláhosodott magyar) l., gör.-kel. templommal, kukorica- s gyümölcs (kivált szilva-) termesztés- és baromtenyesztéssel. K i s - R á p o l t oláh fu. közel a Maroshoz 464 l., kukorica- s gyümölcsstermesztés- és méhtenyésteztéssel. N a g y - R á p o l t fu. az előbbi szomszédjában 1180 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s jelentékeny erdős határral.

8. **Szebenmegye** Hunyadmegyétől keletre terül az oláhországi határ mentén Fogaras megyéig. Északról Alsó-Fehér és Nagy-Küküllő megyék határolják. Nagysága 60.²⁵ □ mfd (szabatosabban 3313.⁵² □ kilométer) 145,523 lakossal. E megyét a területrendező törvény a volt K i r á l y f ö l d b ő l (v. századok földéből) szakította ki s alkotta új törvényhatósággá oly formán, hogy a volt Szeben-, Szászsebes- és Szerdahely-széket a volt Újegyházzsék legnagyobb részével s az eddigi Alsó- és Felső-Fehérmegyék néhány (9 és 2) községével, valamint Nagy-Szeben és Szászsebes városokkal megtoldván, egy egészszé alkotta s a fentebbi néven kiváltság nélkül megyévé változtatta. Alakja szabálytalan trapéz, melynek északi oldala legszabdaltabb. Legnagyobb hossza kel. és nyug. közé esik. Szebenmegye felszíne általában hegyes jellemű, a mennyiben legdélibb részeit a déli Kárpátok s azok nyulványai, közép és északi részeit pedig a Sebes- és Olt-melléki alacsony hegyek s dombok változatos sorai borítják. A déli magas hegyiséget a vörös-toronyi szoroson által oláh földre siető Olt folyó két fűrészre tagolja; egyik a nyugoti, vagy Szeben-hegység, melynek főgerincei részint kelet és nyugot, részint ész.-kel. és délnyugot közé esnek. Legtekintélyesebb csúcsok e részben a Strimbu (5825'), Frumoasza (7169'), a Besinen (6236') és a Geusora (6220') stb., másik a keleti, melyben legkiválóbb tető a Szurul (7254'). E hegyeket csaknem egészen a csúcsaikig rengeteg fölgy-, bükk- és fenyves erdők borítják. Északnyugotra nyuló s folyton törpülő nyulványai egészen a Maros mentéig érnek. A belsőbb s alacsony hegyeket ezektől csaknem szakadatlanul többé-kevésbé tágas

völgyek választják el, csupán N.-Szebentől nyugotra, az u. n. szelistyei horpadásnál áll fenn közöttük némi összeköttetés. Az alacsonyabb hegyek is két főcsoportra különíthetők el, melyek között a határt a Viza folyó, s illetőleg annak forrásvidéke vonja meg N.-Szebentől ész.-nyugotra. Ettől a vonaltól nyugotra esnek az alacsonyabb, keletre pedig a magasabb és tömegesebb kis hegységek, melyek mindannyian részint erdővel borítvák, részint pedig mezők- és szántóföldekül szolgálnak. Rónaság nincs; de annál nagyobb a völgyek száma, melyek között legtágasabb a szebeni róna a Szeben patak két oldalán és az Olt völgye az Olt mellékén. Vizei, különösen folyóvizei nagy számmal vannak s részint az Olt részint a Maros vízmellékéhez tartoznak. Főfolyó az Olt, mely keletről jöve, a megye délkeleti negyedét öntözi s erős délnyugoti kanyarodás után a vöröstoronyi szorosba lépve, merében déli irányt vesz s úgy siet a gyönyörű havasok közén az oláh lapályra. Legjelentékenyebb mellékfolyója ennek a Frumoasza havasban eredő s onnan egy nagy kanyarulat után délkeletnek futó Szeben (Cibin), melybe Orlát mellett a Feketepatak (Csernavoda), N.-Szebenben alul pedig a Hortobágy patak ömlik. Ezekén kívül számos gyors futású havasi patak szalad úgy az Oltba, mint a Szebenbe. A Marosba ömlő vizei közt legjelentékenyebb a Székács patakkal gyarapodó Sebes, melynek alsó folyását szép és termékeny tágas völgy szegélyezi. Álló vizei közt legszámosabban s legszebbek a magas hegyekben levő tengerszemek. Földje a völgyekben s az alacsony hegyeken eléggé termékeny, egybeült azonban gazdasági művelésre vagy épen nem, vagy csak helyenként alkalmas. Éghajlata általában szelidnek mondható, bár az a körülmény, hogy a határhegység a déli meleg légáramlás hatásától elzárja, kivált a magasabb fekvésű helyeket egészen zordonokká teszi. Különben hőmérséki végletek itt sem napokint, sem évenként nem igen tapasztalhatók. Legmelegebb s legtöbb esőt hajtó légáramlás itt a talmácsi szél, mely hol dél, hol délnyugat felől fú. Termékekben a megye nem mondható gazdagnak, de mindenesetre jó közép helyet foglal el e kerületben. A növényország szolgáltat itt mindenekelőtt tőmérédek tüzi és haszonra való fát, továbbá az alantabb fekvésű tájakon kukoricát, gabnaneműeket, hüvelyes veteményeket

zöldség-féléket, krumplit, kendert, lent, gyümölcsöt és bort (főleg a Székács patak völgyében); a délibb részekben azonban már a kukorica is gyér termést ad, hanem annál bujábbak a rétek és legelők. Az állat-, különösen a baromfi- s juhtenyésztés nagyon virágzó. Az ásványország leginkább csak haszonra való követ (Ecellő) mutathat föl. Ipara főleg csak a városokra szorítkozik (N.-Szeben, Szászsebes), de ott aztán élénknek mondható. Kereskedelme úgy a belfölddel, mint Oláhországgal fontos. Forgalma jó országutakon s a kapus-nagyszzebeni szárnyvasuton mozog. A lakosságnak fele oláh, a kisebb fele pedig szász és magyar. Műveltség tekintetében a szászok állnak első helyen, de az oláhok sincsenek itt annyira elmaradva, mint a többi megyékben. Van Szeben megyében mintegy 99 község (és kapcsolót község.) A megyeigülések Nagy-Szebenben tartatnak. Emлитendőbb helyek itt:

Nagy-Szeben (Hermannstadt, Szibiu) rendezett tanácsu csinos város, a megye, a gör.-kel. érsek (metropolita) és a szász (lutheránus) püspök székhelye, a Szeben patak m. s a kapus-nagyszzebeni szárnyvasút végső pontján, 18,900 szász, magyar és oláh lakossal. Ó- és Új-városból áll. Az előbbi dombon fekszik a részben kőfallal van kerítve, az utóbbi ellenben a völgyben terül el a nélkül különben, hogy a két rész közötti összefüggés megszakadna. Házaí részint szász, részint új izlésben épültek s az Óvárosban többnyire emeletesek, az utcák ellenben szűkek és görbék, de kövezettel s világítással mindannyian ellátvák. Terei közt legfeltűnőbb a négyszögletű főpiac. Van itt gyönyörű gót-izlésű lutheránus, négy r. kath., egy reform., gör.-kel. és gör.-kath. templom, jogi akadémia, r. kath. állami gymnasium, luth. gymnasium kapcsolatban egy reáliskolával és tanítóképzővel, gör.-kel. papképző akadémia, kereskedelmi és polgári iskola, felsőbb leányiskola, lelenc- és árvaház (iskolával kapcsolatban), Ferenc- és Orsolya-rendű zárda, zene-egyesület, nemzeti (szász) levéltár, dolog- és fegyház, megyei, városi és katonai kórház, bolondok-háza, nagyszerű gyalogsági és tűzér-kaszárnyák, színház, biztosító intézet (*Transylvania*), oláh népbank (*Albina*), takarékpénztár s több biztosító intézeti fiók, polgári kaszinó, lövő csarnok, Bruckenthal-féle palota, derék könyvtárral és gyűjteményekkel két nyomda, több helyi (2 német és

1 oláh) hirlap, két könyvkereskedés, több csinos vendéglő s több derék köz- és magán épület. Itt székel egy kir. törvényszék, járásbíróság, posta-, pénzügyi-, lotto- és kataszteri igazgatóság, fémjelző és mértékhitelítő hivatal, pénzügyi biztosság, állami mérnöki és építési hivatal, gyalog- és tűzérezeredi s honvéd dandárparancsnokság, van adó-, posta- és táviróhivatala. Van több nagy és csinos kereskedése, gyertya- és szappangyára, posztóványolója, szesz-, sör-, csontliszt-, enyv- és szikvizgyára, könyomdája, több vízi malma és élénk kis ipara (legtöbb a szücs, tímár, csizmadia, nyerges és kalapos), nagy tüzi és épületfa- s disznókereskedése, több mulató-kertje, szép arnyas sétatere, fürdője s vasuti állomása. Határa (tavaszi vetésű) buzát s kukoricát terem. Heti és országos vásárai igen fontosak. Környéke festői, de zordon. Gyönyörű kilátása nyílik a havasokra, melyekről csaknem szakadatlanul fú a hűvös szél. **Toronyfalva** (Neppendorf, Turnisor) csinos fu. a Szeben patak m. Nagy-Szebentől nyugot felé 1950 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy katonai istállókkal s termékeny lapályos határral. A lakosok nagy mennyiségű aprómarhát, tejet, vaját, zöldséget stb. szállítanak a szebeni piacra. **Szent-Erzsébet** (Hammersdorf, Gusztetica) fu. N.-Szeben mellett 1206 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s kukorica- és buzatermesztéssel. Ennek a lakosai is sok élelmi szert szállítanak a szebeni piacra. **Nagy-Csűr** (Gross-Scheuern, Sura mare) nagy és csinos falu a Krumm patak m., Szebentől északra 2000 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, buza- és kukoricatermesztéssel s erdővel. A lakosok sok élelmi szert szállítanak Szebenbe. **Kakasfalva** (Hahnbach, Hámák) fu. az előbbi szomszédjában 773 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jó határral és erdővel. **Szelindek** (Stolzenburg, Szlimnik) fu. a hn. patak m. 2585 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, Bruckenthal-féle kastélylyal, postahivatallal s igen nagy, de sovány határral. Juhtenyésztése, turó- és gyapjú-kereskedése nagy. **Rúz** (Reussen, Rusz) fu. amattól északra 1085 szász és oláh, luth. templommal, erdős határral és juhtenyésztéssel. **Kis-Csűr** (Klein-Scheuern, Suramnyika) fu. Szebentől ész.-nyugotra 1116 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s terjedel-

mes róna határral. Közéleben egy meteorológiai intézet van. — **R o s z - C s ü r** (Reussdorfel, Rustsor) fu. amattól délre 580 magyar s oláh l., luth. templommal s derék erdővel. **K e r e s z t é n y s z i g e t** (Grossau) fu. a Seben patak bal partján, amattól délre 2461 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s igen nagy lapályos határral, melyen különösen sok kukoricát termesztenek. Van nagy fakeskedése és bortermesztése. (Luth. templomának régi kerítéséből a kőfal egy része és a bástyák ma is meg vannak). A lakosok innen is sok élelmiszert hordanak a szebeni piacra. **S z e c s e l** (Schwarzwasser) oláh fu. a Fekete-patak m. 1144. l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy juhkereskedéssel s derék, erdős határral. **M á g** (Schardörff) oláh fu. a Diala-Fagului hegy alatt, amattól északra 497 l., bortermesztéssel s erdős határral. **E t s e l l ü** (Acسيل, Tetscheln) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 965 l., gör.-keleti templommal s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **K ő b á n y á i** nevezetese. **O m l á s** (Hamlés, Amnás) fu. amattól ész.-keletre a hn. hegytömeg alatt 1575 szász és oláh l., luth. templommal, bortermesztéssel s jelentékeny erdős határral. **T o p o r c s a** (Tschappertsch, Tepircsa) oláh fu. amattól ész.-keletre az Omlás-hegyen túl 1835 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **N a g y - L u d a s** (Logdes, Ludos) fu. amattól ész. nyugotra, a megye északi szélén 2160 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, nagy bor-, kukorica- és gabnatermesztéssel. **K i s - A p o l d** oláh fu. a Székács patak m. az előbbtől délnyugotra 2215 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **N a g y - A p o l d** fu. a Székács patak s a szeben-szászsebesi országot m. 1976 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy gyümölcs- és bortermesztéssel. Van szép erdősége. **S z e r d a h e l y** (Reussmarkt, Mierkur) mvs. a Székács patak m. 1623 szász és oláh l., luth., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, több csinos épülettel (a régi székháza), járásbírószékkal s gabna-, kukorica-, jó bor- és gyümölcstermesztéssel. **S z á s z s e b e s** (Sebis, Mühlbach) rendezett tanácsu csinos vs. a Sebes és Székács patakok összefolyásánál, Alvinctól délkeletre s másfél órányira 5790 oláh, szász és magyar lakossal. Szászsebes egyike a legrégebb erdélyi városoknak. Hajdan kőfallal és sáncsal

volt körülvéve. Épületei részint ó-szász, részint új modoruak. Legkiválóbb épülete derék lutheránus temploma. Van ezen kívül r. kath. és gör.-kel. temploma, VI. osztályu gymnasiuma, Ferencz-rendű zár-dája, polgári és népiskolája, derék város-báza, takarékpénztára, kir. járásbírószága, adó-, posta- és táviróhivatala, szeszgyára, kaszárnyája, több vízi malma, több csinos vendégfogadója, élénk kis ipara és kereskedelme. Szép nagy határában búzát, kukoricát és sok bort termesztenek. Heti és országos vásárai népesek. A város hatósága alá tartoznak **V e r e s h e g y**, **B o h a n i**, meg **F a t z a P l a j u l u j** és **Strugár** nevű puszták. Utóbbi nagy fakeskedést és juhtenyésztést űz. **L á m k e r é k** (Langedorf, Lámkerem) oláh fu. a Sebes folyó m., amattól északra 1461 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral, mely csaknem a Marosig ér. Fontos termékei: gabona, kukorica, jó káposzta, sok bor, kender és len. Gyönyörű vízi malma van. **S z á s z - P i á n** (Deutsch-Pián) fu. a megye ész.-nyugoti szélén a Strugár patak m. 2832 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s jelentékeny, részben lapályos, részben hegyes határral, juhtenyésztéssel és erdőséggel. **O l á h - P i á n** (Walachisch Pien) oláh fu. amattól délre a Strugár patak m. 2081 l., gör.-kel. templommal, aranymosással és jelentékeny erdős határral, melyben **K e r c s i s o r a**, **T o n i a**, **Magura**, **Dealulana** és **Deal-Pán** nevű puszták vannak. **R e k i t a** (Retyise) oláh fu. a Strugár patak m. 951 l., gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral és **P u r k e r e c** nevű pusztával. **P é t e r f a l v a** (Petersdorf, szint Petru) fu. a Sebes patak m. 1571 oláh és szász l., luth. templommal, nevezetes géppapirgyárral, kukorica termesztés- és baromtenyésztéssel. **R e h o** (R e i c h a u, Rehu) oláh fu. amattól délkeletre 1968 l., nagy juhtenyésztéssel, kukoricatermesztéssel s erdővel. **K á k o v a** (Krebsbach) oláh fu. amattól délre 370 (előláhosódott szász) l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **S e b e s h e l y** (Sibi-s elu) oláh fu. a Sebes patak m. 892. l., gör.-kel. templommal s kukorica-, kender- és lentermesztéssel. **S z á s z c s o r** (Szeszcsor) oláh fu. a Sebes patak m. 1464 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s erdős határral. A határban sok kövületet találunk. **L á z** (L a á z) oláh fu. a Sebes patak mellett 641 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel s erdővel.

A l s ó - K á p o l n a (Kepelná) oláh fu. a Sebes patak m. 504 l. s erdős, hegyes határral. **D á l** (Dallendorf, Deál) oláh fu. az előbbi szomszédjában 976 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **K e l n e k** (Kelling, Kilnik) fu. a hn. patak m. 1322 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, szép nagy s részben lapályos határral, mely kukoricát, gyümölcsöt és bort terem. Erdeje szép nagy van. Van juhtenyésztése. **R é c s** (Rätsch, Recs) fu. amattól délkeletre 655 német s oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **K e r p e n y e s** (Kesselbach, Kerpénis) oláh fu. a hn. patak szép völgyében 872 l., gör.-kel. templommal, nagy juhtenyésztés- és bortermesztéssel s nagy erdővel. **S z á s z - O r b ó** (Urwegen, Girbova) fu. ugyanazon patak m. az előbbtől ész.-keletre 1756 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal s igen nagy dombos határral, melyen sok gabnát, kukoricát, bort és gyümölcsöt termesztene. **D o b o r k a** (Dobring, Debika) fu. Szerdahelytől délre a hn. szép hegy alatt 1221 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Erdős határában gipsztelepek vannak. Mészégetése igen jelentékeny. **P o j a n a** nagy oláh fu. a jelentékeny magasságu Petris-hegy alatt 3740 l., két gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral s igen nagy juhtenyésztéssel. **S u g á g** havasi oláh fu. a Sebes vize m. 1358 l., gör.-kel. templommal, igen nagy és regényes erdős, bércecs határral s nagy fakereskedés- és juhtenyésztéssel. **S i n n a** (Zsina) havasi nagy oláh fu. amattól kelet felé a szomszéd völgyben 2424 l., gör.-kel. templommal s közel 6 □ mfdnyi bércecs, erdős (fenyves) határral. Ide tartozik a falutól délre s a Dobra patak völgyében levő **D o b r a** nevű telepítvény, mely régebben katonai czélokra szolgált. Fakereskedése, barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Innen délre már egészen az oláhországi határig nincs több helység; csak pásztorok és merész vadászok fordulnak meg a havasok és rengetegek tévetegeiben. Alább d.-k.-re esik a havasok közt **D u s** (Dusch) nevű telep másod osztályu vámhivattal. A hivatalnokok azonban csak nyáron át tartózkodnak itt. Télre Szerdahelyre szoktak vonulni. **R o d t** (Rod, Rodu) oláh fu. amattól ész.-keletre a Lonka patak völgyében 1292 l., gör.-kel. templommal s nagy juhtenyésztéssel. **T i l i s k a** (Telischen) oláh fu. a hn. patak m. az

előbbtől keletre 2424 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, erdős, bércecs határral és juhtenyésztéssel. Vizi malmái igen fontosak, a mennyiben az egész vidék csak itt örölhet télen, nyáron. **G a l i s** oláh fu. az előbbi szomszédjában 801 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **S z e l i s t y e** (Grossdorf) nagy oláh fu. a Tí-liska patak szép völgyében jó nagy hegyek között. Van 4005 lakosa, 3 gör.-kel. és 1 gör.-kath. temploma, kir. járásbíró-sága, postahivatala, több vízi malma, igen nagy határa s nagyszerű juhtenyésztése. Juh-, zsir- és turóval nagy kereskedést űz. **V á l y e** (Grabendorf) oláh fu. előbbtől dél-kelet felé 1323 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel s kukoricatermesztéssel. Van derék vízi malma. **S z i b i e l** (Budenbach) oláh fu. amannak szomszédjában 1325 l., gör.-kel. templommal, igen nagy bércecs, erdős határral, nagy fakereskedés és juhtenyésztéssel. **K á k o v a** (Krebsbach) havasali oláh fu. az előbbtől délkeletre 938 l., gör.-kel. templommal, nagy gyümölcstermesztés-, fakereskedés- s juhtenyésztéssel. **O r l á t** fu. a Szeben vize m., N.-Szebentől délnyugotra s négy órányira a havasok alján 1788 oláh és német l., gör.-kath. és r.-kath. templommal, felsőbb népiszkolával, postahivatallal s igen nagy erdős, hegyes határral. Orlátnak sok csinos kincstári épülete van azon korból, midőn a volt I. oláh határőr-ezred parancsnoksága itt székelte. Ma van nagy sörgyára, réz- és vashámora, kaszárnyája, mészégetése, s két gép-papirgyára a falu két végén. Határában főtermékek a kukorica, kender és fa. **G u r a r o** (Gurariuluj) havasali oláh fu. a Szeben vize m., amattól dél felé 2560 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, gyapjufonó gyárral, roppant nagy bércecs, erdős határral s barom és juhtenyésztéssel. **P o p l á k a** (Papla, Gunzendorf) oláh fu. az előbbtől keletre 2278 l., gör.-kel. templommal, szép s részben lapályos határral, fakereskedés-, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. **R e s i n á r** (Städterdorf) havasali nagy oláh fu. a hn. patak m. 5569 l., 3 gör.-kel. és 1 gör.-kath. templommal s roppant nagy erdős, bércecs határral, melyben nagyszerű juhtenyésztést, sajt- és gyapjúkereskedést űz. Vannak nagy országos és heti vásárai. A havasokban van két népes pusztája, melyek közül az egyik, **T r a j n e j**, a falutól délnyugotra, a másik **R i u - S z a t u l u j**, délre esik a Szeben vizébe siető **Z o o d** patak m. Mindkettő

nagy juhtenyésztést űz. **Kis-Disznód** (Michelsberg) havasalji szász fu. a Hideg patak m. 861 l., luth., templommal, szép hegyi templomrommal, nagy gyümölcs-, főleg cseresznyetermesztéssel, szalmakalapfonással, famű-készítéssel s jelentékeny erdős határral. **Nagy-Disznód** (Heltan) csinos város a Bálvány-hegy aljában, a Hideg patak m. igen szép tájon 3255 szász és oláh l., luth. és r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős határral, melyben nagyon sok gyümölcsöt (kivált cseresznyét) termesztnek. A lakosok különben leginkább durvaposztókészítéssel élnek. **Cod** (Zood, Szádu), havasi oláh fu. a hn. patak völgyében, amatól dél felé 1731 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, gyapjufonó- és szeszgyárral, posztványolóval s erdős, bérces nagy határral. **Sellemberk** (Schellenberg, Selimber) fu. Szebentől délkeletre, közel a Szeben vizéhez 748 szász és oláh l., luth. templommal, szép lapályos határral, gabna- és kukoricatermesztés s nagy baromtenyésztéssel. A lakosok innen sok élelmi szert hordanak a szebeni piacra. **Sellemberk** alatt esett el **Báthory András** erdélyi fejedelem a **Mihály oláh** vajda elleni ütközetben. **Bongárd** (Baumgarten) fu. N.-Szebentől délkeletnek a Szeben vize m. 738 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel. Határának keleti részét erdős hegy borítja. **Moh** (Moichen, Mon) oláh fu. a hn. hegy alatt, közel a Szeben és Hortobágy összefolyásához 933 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. **Vestény** (Westen) oláh fu. a Szeben vize m. 1225 l., gör.-kath. templommal s szép nagy határral, mely felerészben hegyes és gabnán s kukoricán kívül kender is terem. **Talmács** (Talmesch, Talmacsin) fu. a Szeben és Cod patak összefolyásánál, a vöröstoronyi szoros bejárata előtt 647 szász és oláh l., luth. templommal, urasági (gr. Teleky-féle) lakkal, üveghutával, nagy fakereskedés- és juhtenyésztéssel s erdős, hegyes határral. **Kis-Talmács** (Talmacs) havasalji oláh fu. amattól d.-nyugotra 1611 l., gör.-kel. templommal, nagy s bérces, erdős határral s juhtenyésztéssel. **Boica** (Ochsendorf) fu. az Olt folyónak a vöröstoronyi szorosba lépésénél festői havasalji vidéken 1618 oláh lakossal, gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy túró-, juh- és sertés-kereskedéssel s igen nagy bérces, erdős határral. Ide tartozik a szorosban beljebb

fekvő **Vöröstorony** nevű megerősített őrház, melytől e szoros a nevét nyerte, s melyben egy második osztályu határvámhivatal székel. Alább épen a határon van egy vesztegintézet. Májustól októberig pénzügyőrség és csendőrség is szokott itt nyázní. A környező havasok rengeteg erdeiben s kitűnő legelőin nagy juh- és baromtenyésztést űznek a boicai lakosok. Nagyszerű látványt nyújtanak innen egy felől a Szurul, másfelől a Vurfu mare nevű havasok. **Porcsest** havasalji oláh fu. az Olt gyönyörű völgyében, a Szeben vize torkolatával átellenben 1705 l., gör.-kel. templommal, nagy bűrcserzéssel s igen kiterjedt erdős, bérces határral, melyben nagy juh- és baromtenyésztést űz. A falu közelében sok őskori kövület található. **Alsó-Sebes** havasalji oláh fu. az Olt egyik mellék-patakja m. 1291 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Innen kezdve szélesedik ki az Olt völgye a szomszéd Fogaras megye felé. **Felső-Sebes** oláh fu. a Sebes patak m. szép völgyben 937 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. **Rakovica** (Rakovic) oláh fu. közel az Olthoz 1449 l., gör.-kath. templommal s szép lapályos határral, mely fát s kukoricát bőven szolgáltat. Juhtenyésztése nagy. Nagyszerű kilátás nyílik innen a Szurulra. **Felek** (Frek, Avrig) fu. az Olt gyönyörű lapályán, a szeben-fogaras utban 2608 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, Bruckenthal-féle szép kastélylyal és kerttel, postahivatallal s igen nagy határral, melynek egyik részét jó szántóföldek, a másikat erdő, szőlő, rét és legelő borítja. Gyönyörű hid vezet itt át az Olt fölött. **Fenyőfalva** (Girelsan, Brád) fu. az Olt s a Kornecil hegylánc m. 900 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Szakadát** (Szekedate) fu. az Olt és a Kornecil hegylánc m. 1183 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, juhtenyésztéssel s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Glimboka** (Hühnerbach, Glimboaka) oláh fu. az Olt m. 446 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jó határral, melynek ész.-nyugoti része hegyes, erdős. **Föld** (Hochfeld, Fofelgye) oláh fu. amattól észak felé 1550 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, erdős, dombos nagy határral s baromtenyésztéssel. Sok közönséges savanyu bort termeszt. **Illenbák** (Eulenbach, Elbák) oláh fu. amattól ész.-keletre 658 l., gör.-kath. és gör.-keleti

templommal s hegyes-völgyes határral. Gabnát és savanyu bort termeszt. Szászahúz (Sachsenhausen, Szauszau) oláh fu. a megye keleti határán 1037 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, gabna- és bortermesztéssel s juhtenyéssel. Kürpod (Kirchberg, Kirper) fu. amattól északra s ugyanazon völgyön 1258 szász és oláh l., luth. templommal, nagy határral s juhtenyéssel. Bendorfv. Bägendorf oláh f. 712 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Alzen (Alcina) szász fu. a Hortobágy patak m. 1700 l., luth. templommal s kretateleppel. Ujegyház (Leschkirch, Nokring) mvs. a Hortobágy patak m. 1026 szász és oláh l., szép és régi luth. és gör.-kel. templommal, kir. járásbíróssággal, pénzügyőrséggel, községi iskolákkal, postahivatallal, s több csinos épülettel (azok közt a volt székház) takarékpénztárral s derék határral. Lakosai iparral, földmivéls- és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Országos és heti vásárai élénkek. Ennek előtte ez volt a hasonnevű szászszék főhelye. Márpod fu. amattól délkeletre 1187 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Cikedál (Ziegenenthal, Cikindtal) fu. 559 oláh s német gör.-kath. és r. kath. l., gabna- és kukoricatermesztéssel s juhtenyéssel. Holcmány (Holzmengen, Holmann) fu. a Hortobágy patak m. 1072 német s oláh l., luth., r. kath. és gör.-kath. templommal, nagy erdőséggel, közönséges bortermesztéssel, sertés- és juhtenyéssel. Hortobágyfalva (Kornecelu) oláh fu. a Hortobágy patak m. 666 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és nagy juhtenyéssel. Szentjánoshelye (Nucset) oláh fu. aman- kan szomszédjában 724 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral, melyen nagy juhtenyéstést űz. Hűhalom (Vurpöd, Burgberg, Vurper) fu. a Hortobágyfalvától észak felé a Hortobágy egyik mellékvölgyében 1765 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, igen nagy hegyes-völgyes határral s barom- és juhtenyéssel. Szász-Ujfalva (Neudorf, Noul) fu. amattól délre s ugyanazon völgyben 930 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s igen nagy erdős határral. Juhtenyésztése igen jelentékeny. Veresmart (Rothbach, Rothbau) fu. az előbbtől dél-keletre 773 szász és oláh l., luth. templommal, gyümölcs- és kukoricatermesztés- és juhte-

nyéssel. Dolmány (Dálya, Thalschein, Dajé) fu. a Hortobágy egyik mellékvölgyében 380 szász és oláh l., luth. templommal s kukoricatermesztés- és juhtenyéssel. Hermány (Kasztentholz, Kasolecz) fu. a Hortobágy patak m. 567 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Gyümölcse és közönséges bora szép mennyiségben terem.

9. Fogaras megye nyugaton Szeben, északon Nagy-Küküllő, keleten Brassó megyével, délen pedig Oláhországgal határos. Alakja trapézhoz hasonlít, melynek leghosszabb oldala a délre, legrövidebb pedig a nyugatra eső. Mint az 1876. XXXIII. t. cz. új alkotása, magában foglalja e megye a volt egész Fogarasvidéket s a volt Felső-Fehér megyéből Galac, Rukkor, Oláh-Ujfalva, Oláh-Tyukos, Földvár és Kolon községeket. Így kikerekítve mai nagysága 32.97 □ mfdet (szabatosabban 1,875.43 □ kilométert) tesz, lakosságának száma pedig 86,943 lélek. Felszíne nagyjából hegyes oly formán, hogy déli határának egész mentében a fogarasi Kárpátok magas láncolata húzódik, folytatva a szebenmegyei határ-Kárpátokat egészen a törösvári szoros keleti oldaláig, vagyis a megye dél-keleti határára nehezedő Bucseddig. E láncolatnak mintegy háromnegyedrészé nyug-keleti irányban halad, a többi része azonban a Bárca patak forrásvidékén két főágra szakad, melyek közül az alsó a törösvári szoros fölött meredező szép Királyhegyet (7101') megkerülve, délkeleti, a másik pedig, mely alacsonyabb és egész kiterjedésében persányi hegylánc nevet visel, ész-keleti irányban nyomul egészen az Olt legészakibb kanyarodásáig. A határhegység általában igen tekintélyes magasságu s alacsony nyulványait leszámítva, meredeken emelkedik az Olt völgye fölé, egyikét alkotva a legfestőbb havasi tájképeknek. Alantabb lombos erdők, fentebb a fenyvesek rengetegei képezik rajta a takarót; meztelenül csak legmagasabb sziklacsúcsai vannak. Legkiválóbb csúcsai nyugotról kelet felé a Szurul (7265'), a Négoj (8046'), a Butyán (7956') a Vurfu Ourla (7850), a Királykő és a Bucsed (7951'), melynek különben csak nyugoti lejtője számítható e megyéhez. A persányi hegyláncolatban is van néhány jelentékeny magaslat, u. m. a Zeidner (4090'), mely alatt a fogaras-brassói nagy hágásu országtúlságú megye, a Nagy-Vízestető és a

Mlecsi délkeletre Persánytól. A határ-hegység északi s a persányi láncolat nyugoti aljában a fogarasi szép, de keskeny lapály terül el, öntözve az Olt folyó és ennek mellékfolyócskái által, s szegélyezve az átellenes oldalon az Olton túli alacsony hegyek által, melyek mindenütt nagyon közel nyomulnak az Olthoz. A persányi láncolat, a Királykő és a Bucsésd közén pedig a töröcsvári kis medence foglal helyet, melynek legjelentékenyebb oldalnyílása a Bárca patak völgye a Királykő északi aljában. Vizei nagy számmal vannak, de mind csekélyek, kivéven az Olt folyót, mely a megye északi oldalát egészen végig szeli. A beleömlő gyors hegyi patakok közül említendőbbek a Berivoj, Sebes és Sinka a persányi láncolattól nyugotra s a Bárca és Homoród patakok attól keletre. Jelentékenyebb álló vize egy sincs. — Éghajlata hűvös mérsékeltnek mondható; legenyhébb az Olt völgyében. Esője bőven jár. A határberceken legtöbbször már augusztusban is esik hó, mi miatt a lég gyakran hirtelen meghűl. Talaja az Olt mentén jó termékeny, de a havasok oldalvölgyeiben, valamint a töröcsvári medencében is köves levén a föld, nehéz művelésű és igen közepes termékenységgű. Főbb termékei e megyének a rozs, zab, sok kukorica, pohánka (Erdélyben haricska) zöldség, takarmánynövények, híres dohány (a legmélyebb lapályokon) és szőlő az Olt jobb partján. Fája tőmérdek van. Ujabb időben a gyümölcsstermesztés is lábra kapott. Állattenyésztése igen jelentékeny. Van sok szarvasmarhája, juha, sertése és kecskéje is a kitünő havasi legelőkön. Vadakban az erdőségek mindenfelé bővölködnek. Az Oltban nagyobb halakat, a havasi patakokban leginkább pisztrángot fognak. Az ásványország kincseiből van itt aranyon és ezüstön kívül ón, só és tőmérdek haszonra való kő. Iparas kereskedelme nem bír kiválóbb jelentékenységgel. A lakosság nagy többsége oláh; magyar, német és egyéb nemzetiségű csak kevés van. Valásra nézve legtöbb van gör.-kel. és gör.-kath. hitű. Országutjai jók. Vasútja még nincs, de távírói összeköttetése van mind a szomszéd megyék, mind a főváros felé. Van e megyében 89 község. A megyegyűlések Fogarason tartatnak. Említendőbb helységek:

Fogarás (Fegerás; Lignopolis) mvs., a megye s egy gör.-kath. püspök székhelye a megye középtáján az Olt m., a Berivoj patak torkolatánál, a Vurfu Ourla havas-

sál csaknem átellenben, 4720 magyar, oláh és német l. Fogaras egyszerű kis város, közepén egy derék várral, melyet mai alakjában Bethlen Gábor építtetett föl, s melyben ma is rendes helyőrség van. Van itt r. kath., reform., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templom, több derék népiskola, kir. járásbíróság, gyalog ezredparancsnokság (2. sz.), honvéd zászlóalji törzsállomás (22. sz.), pénzügyőr-biztosi, erdő-, adó-, posta- és távíróhivatal, csendőrségi állomás, megyei kórház, takarékpénztár, kaszinó stb. A lakosok földműveléssel, fuvarozással, bőrcserzésel és cserépedénygyártással foglalkoznak. Dohánytermesztését különösen kiemelik. Heti és országos vásárai népesek. Van több vízi malma és fürdője. Innen az Olton egy derék hid vezet át a szomszéd G a l a c (Gelác) nevű oláh faluba, mely eddig a volt Felső-Fehér megyéhez tartozott, s melynek 1038 lakosa, gör.-keleti temploma, szép határa s kukorica- és gyümölcsstermesztése van. R u s o r (Riu-sor) oláh. fu. Fogarastól délkeletre 538 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, szép lapályos határral s kukorica- és dohánytermesztéssel. M u n d r a (Mendra) oláh fu. a fogarasi-brassói országhatban 1004 l., gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. S á r k á n y, (Serkája, Schirkonjen) fu. amattól keletre az országhat és a Sinta patak m. 1423 magyar és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal, csinos vendégfogadóval s nagy dohánytermesztéssel. P a r ó (Peren) oláh fu. amattól ész.-keletre, a sárkány-kőhalmi országhat m. 1130 l., gör.-kel. templommal s szép dombos határral, melyen sok kukoricát termesztenek. A l s ó - V e n i c e (Venetie din zosz) oláh fu. közel az Olthoz, amattól északra 1612 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, sok erdővel s nagy mérsékeltséggel. A falu közelében van egy cseppegőkőves barlang. F e l s ő - V e n i c e (Venetie din szusz) oláh fu. amattól ész.-keletre a Plesica hegy aljában 420 l., s nagy erdőséggel. F e l s ő - K o m á n a oláh fu. a Lupsa hegy alatt 718 l., gör.-kel. templommal, nagy, erdős határral és juhtenyésztéssel. A l s ó - K o m á n a oláh fu. közel az Olthoz 1199 l., gör.-keleti és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel és erdővel. K u c s u l á t a oláh fu. amattól északfelé, a Lupsa hegy tövében 1553 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és barontenyésztéssel. L u p s a oláh fu. amattól keletre, a

hn. patak völgyében 217 l., erdős hegyes határral s juhtenyésztéssel. Grid oláh fu. Sárkánytól keletre, a persányi hegylánc aljában 1208 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal és fakereskedéssel. Persány oláh fu. Sárkánytól keletre az országút m. s a hasonló nevű hegyláncnak Rokita nevű emelkedése alatt 1000 l., gör.-kel. templommal, hegyes, völgyes nagy határral, juhtenyésztéssel s nagy kőbányákkal, melyekből sajátos tengerzöld színű követ fejtenek. Vledény (Wladein, Vladeni) oláh fu. a Persányból Brassóba vivő hegyi útban s a Homoród patak m. 1449 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, erdős, hegyes határral s juh- és fakereskedéssel. Szunyogszeg (Schnakendorf, Cincari) nagy oláh fu. ugyanazon völgyben, a megye keleti szélén 2043 l., gör.-kel. templommal, igen nagy erdős határral, vászonszövéss-, juhtenyésztés- és fakereskedéssel. Lakosai közt sok a fuvaros. Vád (Vádu) oláh fu. amattól nyugotra a Sinka patak m. 1333 l., gör.-kath. templommal s derék lapályos határral, mely sok kukoricát, káposztát és lent terem. Tüzi fakereskedése jelentékeny. Ó-Sinka (Sinka vekie) oláh fu. amattól dél felé a hn. patak szép völgyében 1634 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral, nagy juhtenyésztés- és fakereskedéssel. Új-Sinka oláh fu. jóval belebb a Sinka völgyében nagy, erdős hegyek között 1620 l., gör.-kath. templommal, ólombányával (nem mivelik) s nagy juhtenyésztéssel. Holbák (Holbavu) oláh fu. a megye keleti határán, amattól délkeletre, a Sinka patak forrásvidékén 863 l., gör.-kel. templommal, erdős, bércecs határral, juhtenyésztéssel, s barnaszénte-leppel. Almásmező (Pojána meruluj) havasi oláh fu. a Sinka patak egyik mellék völgyében, erdős bércek között, az előbbtől dél nyugotra 1739 l., gör.-kel. templommal, ólombányával (nem mivelik), nagy határral s juhtenyésztéssel. Zernest (Zernesti) nagy havasi oláh fu. a Bárca patak völgyében a Krepatura havas alatt 2762 l., gör.-kel. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal, ólombányával (nem mivelik), s roppant nagy bércecs határral s nagy juhtenyésztéssel. Itt esett el Teleky Mihály és fogatott el Heisler tábornok 1690-ben. Ó-Tóhán gyönyörű fekvésű oláh fu. a Bárca patak völgyének bejáratánál 2081 l., gör.-kath. templommal, juhtenyésztés- és fakereskedéssel. Új-Tóhán (Törcefalva) oláh fu. a törcsvári szoros bejá-

tánál 842 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Szolodol elszórt oláh fu. amattól délkeletre a szomszéd völgyben 1100 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Predeal (Predealu) oláh fu. a törcsvári szoros legmagasabb pontján (3253') 433 l., g.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Törcsvár (Törzburg) fu. és határvámállomás a hn. szorosban 108 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal, vám- és vesztegintézzettel. A hozzá tartozó telepekkel együtt, melyek lakosai kalibásoknak (kalibalakóknak) nevezetnek, felét foglalja el a törcsvári járás bércecs, erdős területének. Egy meredek sziklatetőn áll a hozzá tartozó határerőd (Dietrichsstein), mely az egész szoros fölött uralkodik. Az ide tartozó telepek: Alsó- és Felső-Mojács (pusztai faluk a törcsvári útban 1525 s 535 oláh l. s gör.-kel. templommal) Pestere (v. Pescera) pusztai község a Királykő alatt oláh 538 l. s gör.-kel. templommal), Mogura (ugyanazon hegy alatt 462 oláh l. s gör.-kel. templommal), Poarta (pusztai oláh fu. Törcsvártól kelet felé 768 l., gör.-kel. templommal s roppant nagy, erdős határral), Simon (pusztai oláh fu. 1249 l. s gör.-kel. templommal), Fundása (épen az oláh határon 643 l. s gör.-kel. templommal) és Sirnea (pusztai oláh fu. szintén a határon 602 l., gör.-kel. templommal) mind roppant nagy juhtenyésztést, juh-, gyapju-, turó- és szirkeskedést (és nagy csempészetet) üznek. Ohába oláh fu. a Sinka völgye előtt, Sinka falutól ész.-nyugotra 775 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és kendertermesztéssel. Sarkaica (Serkaiica) oláh fu. amattól délnyugotra 1239 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Bucsum oláh fu. amattól nyugot felé a hegyek alatt 510 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Todorica oláh fu. amattól észak felé 775 l., gör.-kath. templommal, dombos szép határral s barom- és juhtenyésztéssel. Márdzsina Márzsini) oláh fu. amattól dél felé 919 l., gör.-kath. templommal, roppant nagy, egészen a havasokba nyúló határral s nagy juh- és baromtenyésztéssel. Sebes (Sibis) oláh fu. a hn. patak m. s a havasok aljában 846 l., gör.-kath. templommal s hegyes határral, melyben Dolmanesd nevű puszta van. Ez is barom- és juhtenyésztést üz. Kopacs (Kopacsielu) oláh fu. az előbbtől ész.-nyugotra 728 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, zöldség- és lentermesztéssel. Herszény

(Herszeniu) fu. a Sebes patak m. amannak szomszédjában 701 oláh s magyar l., (mind nemesek s igen jó hazafiak) gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Illény (Ileni) oláh fu. a Sebes patak m. 1022 l., gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és kendertermesztéssel. Betlen (Betlinen, Betleanu) oláh fu. Fogarastól nyugot felé s közel az Olthoz 1115 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Dridiff oláh fu. amattól nyugot felé s közel az Olthoz 633 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Luca oláh fu. amattól délfelé 261 l. s kukoricatermesztéssel. Jaás (Jászu) fu. amattól délkeletre 609 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Szevesztrény fu. az előbbtől keletre 334 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Szászcsor (Szászcsoru) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1464 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal nagy erdővel és juhtenyéztéssel. Kis-Berivoj oláh fu. amattól délkeletre 749 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határral s juhtenyéztéssel. Nagy-Berivoj oláh fu. ama mellett 551 l. s juhtenyéztéssel. Vajda-Réce oláh fu. 735 l., gör.-kath. templommal s nagy határral. Teleki-Réce oláh fu. 701 l. s gör.-kath. templommal. Dezsán oláh fu. amattól délre 640 l., gör.-kath. templommal s juhtenyéztéssel. Netot (Netotu) oláh fu. 730 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Posorta (Potorita) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 395 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Kis-Vajdafalva (Vojvodénimik) oláh fu. 378 l. s barom- és juhtenyéztéssel. Nagy-Vajdafalva (Vájvodény) oláh fu. 570 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Luidisor oláh fu. Huréztól nyugotra 572 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Vojla oláh fu. az Olt m. 938 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Alsó-Szombatfalva (Szimbeta din zsos) oláh fu. az Olt m. 593 l., gör.-kel. templommal s a Bruckenthal család szép nyaralójával, kertjei- és gazdasági épületeivel. Felső-Keleti-Szombatfalva oláh fu. amattól délre 901 l., s gör.-kel. templommal. Felső-Nyugoti-Szombatfalva oláh fu. 734 l. s gör.-kel. templommal. Mindkettő kukoricát s gabnát természet és baromtenyésztést űz. Liza oláh fu. a hn. patak m. 1489 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy

határral, melyen jelentékeny juhtenyéztése van. Bráza (Breaza) havasalji oláh fu. 1061 l., gör.-kel. templommal, juhtenyéztéssel s mellékvámvivatallal az itt Oláhországba vivő baromhajtó uton. Dragus (Dregus) fu. a hn. patak m. F.-Szombatfalvától nyugotra 1277 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy és jó határral. Besembák (Besenbach) oláh fu. az Olt m. 450 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Rukkor (Rukur, Ruker) oláh fu. az Olt jobb oldalán, amazzal átellenben 689 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica-, zab- és árpatermesztéssel. Alsó-Vist (Gyistye) oláh fu. közel az Olthoz az országot m. 1140 l., gör.-kel. templommal s kukorica és gabnatermesztéssel. Felső-Vist oláh fu. amattól délre 1381 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s juh- és baromtenyésztéssel. Erdeje nagy és szép van. Felső-Ucsa (Ucsea) oláh fu. amattól nyugot felé 1321 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Alsó-Ucsa oláh fu. közel az Olthoz s az országot m. 831 l., gör.-kel. templommal, postabivatallal s igen jelentékeny és jó, lapályos határral. Földvár (Feldiora, Marienburg) oláh fu. az Olt jobb partján 603 l., gör.-kel. templommal bor-, gabna- s kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Alsó-Árpás oláh fu. az Olt és az országot m. 1006 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határral s gabna- és kukoricatermesztéssel. Erdeje nagy s baromtenyésztése jelentékeny. Felső-Árpás fu. az előbbtől délre, a hn. patak m. 1662 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős, hegyes határral, melyben a havasok alatt egy üveghuta is van. Streza-Kercesora fu. amattól nyugot felé a hn. patak m. 1100 oláh és szász l., luth. templommal s jelentékeny erdős, hegyes határral, melyben a havasok alatt egy üveghuta van. Juhtenyéztése nagy. Opra-Kercesora oláh falu az előbbi szomszédjában 925 l., gör.-kel. templommal s nagy juhtenyéztéssel. Kerc (Kirc) fu. az Olt m. 937 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermő szép lapályos határral. Közélen egy 15. századbéli cisztercita apátság romjai láthatók. Oláh-Ujfalu fu. az Olttól jobbra 895 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s hegyes, különleges szép határral, mely gabnát, kukoricát és gyümölcsöt terem. Oláh-Tyukos (Gainár) oláh fu. az előbbi szomszédjában 281 l., gör.-kath. templommal s erdős,

hegyes határral. Kolon oláh fu. az Olt jobb partján 585 l., g.-kel. és g.-kath. templommal s kukorica, gabna- és zabtermesztéssel. Szokore oláh fu. az Olttól balra az országot m. 1140 l., g.-kath. templommal, s kukorica, gabna- és kendertermesztéssel. Szenata oláh fu. amattól délnyugotra 1166 l., g.-kath. és gör.-kel. templommal, nagy erdővel s kukoricatermesztés-, juh- és baromtenyésztéssel. Alsó-Porumbák oláh fu. közel az Olthoz 1468 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Felső-Porumbák fu. amattól délre 1934 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és r.-kath. templommal, derék határral, erdőséggel, juhtenyésztéssel és üveghutával.

10. Nagy-Küküllőmegye Szeben és Fogarasmegyétől északra s Alsó-Fehér megyétől keletre fekszik; északon Kis-Küküllő és Udvarhely, keleten pedig Háromszék és Brassómegyék környezik. Kiterjedése 56.⁶⁶ □mfd. (szabatosabban 3116.¹³ □kilometer), lakosainak száma pedig 137,619 lélek. Ez a megye a területrendező törvénynek egészen új alkotása. Alkotó részeit képezik: 1. a volt Köhalm-szék (két község kivételével), 2. a volt Segesvár-szék (szintén két község hiján), Segesvár városával együtt, 3. a volt Nagy-Sink-szék, 4. a Megyes-szék és város (hat község hiján), 5. a volt s tizenhárom külön darabból állott Felső-Fehérmegyének az Olt és Nagy-Küküllő folyók közén levő 44 községe, és végre 6. a volt Ujegyház-székbeli Magare és Apátfalva községek. A megye felszínét alacsony hegyek és dombok hullámzó sorai borítják oly formán, hogy a megye déli és közép részén két főhegy-vonal húzódik végig ész.-keletről délnyugot felé s csaknem párhuzamosan, melyekből aztán számtalan oldalnyulványok futnak ki s legnagyobb részt északi és északnyugoti irányban, melyek aztán a két fővonalat is többszörös érintkezésbe juttatják egymással. Harmadik s egészen külön álló főcsoportot képez a megye délkeleti részébe benyúló persányi hegylánc. Az Olttól jobbra eső hegyek közül csak néhány csúcs közli meg s csak pár haladja túl a 2000'-at. Ilyenek a Galgenberg (2304') Segesvárnál, a Kúphegy (2469') Bene falunál, a Steinberg (2397') Segesvártól délkeletre s a Rukkor-hegy (2127') Nagy-Sinktől délre, közel az Olthoz. Jóval túlhaladja ezeket a persányi hegyláncban különösen a Várhegy (3509'), mely külön-

ben csak nyugoti lejtőjével érinti a megyét. A hegyek s dombok között szép, bár legtöbbnyire szűk völgyek foglalják el. Legszebbek és legteresebbek a Nagy-Küküllő, Hortobágy és Olt melléki völgyek. A hegyek közül a magasabbakat legtöbbnyire erdők borítják, az alacsonyabbak és a dombok ellenben részint szőlők- és szántóföldekül, részint legelőkül használatnak. Vizei nagy számmal vannak, de említést csak néhány érdemel. Ilyenek: az Olt, mely a megyének csak délkeleti csucsát szeli át, magába véve itt az Udvarhely megyéből jövő Homoród patakot; aztán a Hortobágy, mely a megye közep-táján fut végig délnyugoti irányban az Olt felé, s végre a Nagy-Küküllő, mely a megye egész északi szélét öntözi s a Viza patak fölvétele után lép ki a megyéből. Valamire való álló vizei nincsenek. Ásványos (kénés és sós) források leginkább a keleti részeken találhatók. Éghajlata igen kellemes szelid, noha a Nagy-Küküllő és Hortobágy melléke jóval enyhébb, mint az Olt melléke, hová a határhavasok hűsítő befolyása még igen érezhetőleg elhat. Földje általában termékeny azon különbséggel, hogy a megye északnyugoti része jóval felülmulja e tekintetben a nagyobb emelkedésű délkeletit. Főbb termékei: mindenféle gabona, kukorica, komló, szőlő, gyümölcs, krumpli, hüvelyes vetemények, zöldség, takarmány növények és fa (csaknem mindenütt bőven). Állattenyésztése jelentékeny. Az ásványországot leginkább a keleti részeken szolgált sok haszonra való kövvet, meszet, kevés ércet és ásványos vizeket. Az ipar csak a városokban mutat föl nagyobb eredményeket. A kereskedelem és forgalom élénk. A lakosság többsége oláh, de jelentékeny számmal vannak szászok, magyarok, sőt cigányok is. Vasutja már kettő van, u. m. a tövis-brassói a Nagy-Küküllő, az Erked és Homoród patakok s aztán az Olt völgyén, továbbá a kapus-nagyszébeni, mely amannak szárnyvonala s a Viza patak völgyén halad le Szeben megyébe. Országutjai elég számosak és jó karban vannak. A megye községeinek száma 126. Gyűléseit a megye Segesváron tartja. Említendőbb helységek:

Segesvár (Schässburg, Sigisoara) igen szép fekvésű város és megyei székhely a Nagy-Küküllő balpartján s a keleti vasút m. 8207 szász, oláh és magyar lakossal. Fekvésénél fogva két részre különül el a város, melyek közül az egyik a völgyben és a hegyoldalon, a másik pedig a hegy tetején áll; a kettőt egy fődött lépcső

köti össze. A hegyen álló részt, minthogy (ma már porladozó) kőfallal van kerítve, várnak nevezik. Legkiválóbb épület benne a gótzlész régi luth. főtemplom, mely messze kilátszik a Küküllő völgyébe. A város épületei nagybórára régi szász izlésűek; utcái görbék és szűkek, de kövezettek. Van itt a fentebb említett kívül gör.-kel. és r.-kath. templom is; továbbá luth. főgymnasium (könyvtárral és egyéb gyűjteményekkel), luth. tanítóképző, polgári iskola, derék megye- és tanácsház, kórház, Ferencrendű zárda, szeszgyár, kaszárnya, 2 takarékpénztár, kaszinó, zene- és iparegyesület, kir. járásbíró, adó-, posta- és táviróhivatal s vasuti állomás, pénzügyőrség, csendőrség, fakereskedés stb. Egy honvéd lovas század is rendszeren itt állomásoz. A lakosok földmívelést, nagy bor-, gyümölcs- és lentermesztést, élénk ipart (szücsök, takácsok, timárok, kádárok stb.) és kereskedelmet űznek. Iparcikkei közt legfontosabbak a gyapot- és vászonszővetek. Heti és országos vásárait nagy vidék látogatja. Ez előtt itt székelt a hasonnevű szász szék. Segesvár történelmileg is nevezetes hely. Hajdan erősség volt. Legutoljára 1849. júl. 31-én gyászos kimenetelű ütközete volt itt a magyaroknak a muszkák, melynek alkalmával nagy költőnk, Petőfi Sándor is nyomtalanul elveszett. Az itt elhullott bajnokok hamvait az Almakerék felé vivő ut mellett egy jelentékeny halom földi, melyet az erre járó székelyek rendszeren egy-egy kődarabbal növelnek. Dános (Dunesdorf, Dancs) fu. Segesvártól nyugatra a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1413 oláh és szász lakossal, kik nagy gyümölcs- és bortermesztést űznek. Van gör.-kel. és luth. temploma s vasuti állomása. Holdvilág (Halwelagen, Holgyilag) fu. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 942 szász és oláh l., luth. templommal, bortermesztéssel és erdővel. Szász-Szt.-László (Gross-Lassen) fu. amattól délkeletre egy szűk völgyben 1218 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Sáros (Scharisch, Saresa) fu. a vasút s a Nagy-Küküllő m. 1089 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel s jelentékeny erdővel. Waldhíd (Waldhütten) fu. amattól délkeletre a Kapus patak völgyében 988 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Etzel (Hetzeldorf, Acél) fu. amattól délre egy mellékvölgyben 1601

szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Tóbiás (Tobsdorf, Dupesdorf) fu. amannak szomszédjában 495 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Parathely (Pretai, Braté) fu. a Nagy-Küküllő s a vasut m. 1198 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Buzd (Bussd, Buszu) fu. amattól délfelé 780 oláh és szász l., luth. templommal s igen jelentékeny határral. Medgyes (Mediasch, Mednisch, Medjes) csinos, szép fekvésű vs. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 6712 szász, oláh és magyar lakossal. Van itt egy szép és nagy luth. templom, ugy szintén gör.-kath., gör.-kel., r. kath. és reform. templom, evang. főgymnasium, derék épülettel s gyűjteményekkel, szép tanácsház, Ferencrendű zárda, gyalogsági derék kaszárnya, kir. járásbíró, takarékpénztár, kaszinó, adó-, posta és táviróhivatal, szeszgyár, gőzmalom, élénk forgalmu vasuti állomás stb. A lakosok ipart, kereskedést és földmívelést, különösen pedig nagy bortermesztést és borkereskedést űznek. Komlótermesztése jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Ennek előtt itt székelt a hasonnevű szász szék. Szász-Ivánfalva fu. Medgyestől délfelé az Ibis patak völgyében 1125 oláh és szász l., luth. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. Nagy-Ekemező (Gross-Probstdorf, Prostema mare) fu. a Nagy-Küküllő jobb partján s közel a vasuthoz 1242 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztés- és juhtenyésztéssel. Kis-Ekemező fu. a Nagy-Küküllő m. s közel a vasuthoz 457 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, s kukorica-, gabna-, bor- és gyümölcstermesztéssel. A Nagy-Küküllőn derék malma van. Kis-Kapus (Klein-Kopisch, Koposa mike) fu. a Nagy-Küküllő és a Viza patak összeömlésénél s a kel. vasutnak Medgyes és N.-Szeben felé való elágazása mellett 1600 magyar (2/3), szász, és oláh l., luth., r. kath. s gör.-kel. templommal, szép községi iskolával, nagy vasuti állomással, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel, nagy baromtenyésztéssel s jó vizi malommal. A vasut elkészülte óta öröndetes virágzás tapasztalható e csinos helysége. Asszonyfalva (Frauendorf, Frona) fu. a Viza patak és a szárnyvasut m. 1583 szász és oláh l., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templommal,

derék határral s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Baromlak** a (Wurmloch, Vurmloch) fu. amattól keletre 1253 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. **Kis-Selyk** (Klein-Schelken, Sejkemika) fu. a kapus-nagyszebeni vasut és a Nagy-Küküllő közén 1763 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jelentékeny, hegyes-völgyes határral, melyen nagy bortermesztést üz. A Nagy-Küküllőn van egy derék malma. **Egerbegy** (Arbegen, Agregits) fu. a Viza patak és a vasut m. 1318 szász és oláh l., luth., gör.-kel., gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Sálya** (Schaal, Sálja) fu. a hn. patak völgyében, amattól kelet felé 861 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s derék erdővel. **Nagy-Selyk** (Marktschelken, Sejkamare) csinos mvs. a Viza patak s a vasut m. 1542 szász és oláh l. Van luth., gör.-kath. és gör.-kel. temploma, derék népiszkolája, posta- és táviróhivatala s vasuti állomása. Derék határában gabna-, kukorica- és bortermesztést üznek. Erdeje nagy. **Hidegvíz** (Kaltwasser, Kelbázer) fu. a Hidegpatak m., mely N.-Selyknél a Vizába ömlik. Van 935 oláh lakosa, gör.-kath. temploma s kukoricatermesztése. **Mihályfalva** (Michelsdorf, Boárt) fu. a Hidegpatak m. 756 szász és magyar lakossal, gabna-, kukorica-, bor- és zöldségtermesztéssel. **Szász-Veszöd** (Wassied Veszend) fu. amattól délre 736 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal, bor-, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Isztina** (Eszta, Sztena, Walachisch-Stein) oláh fu. a Hidegpatak egyik mellékvölgyében 489 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Bolya** (Bell, Buja) fu. a Hidegpatak m. 1057 oláh, szász és magyar l., luth., gör.-kath. és reform. templommal, jó vízi malommal s nagy, erdős határral. Gabna-, kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. **Ingodály** (Engenthal, Migindale) fu. amattól északra a szomszéd völgyben 222 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s erdős határral. **Péterfalva** (Petersdorf) fu. amattól északra 403 szász és oláh l., gabna-, kukoricatermesztéssel s erdővel. **Márontelke** (Mortendorf, Motisdorf) fu. amattól ész.-keletre 723 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdővel s barom- és sertésenyésztéssel. **Mardos** (Mardisch) fu. a Hidegpatak m. 564 szász és oláh

l., luth. és gör.-kel. templommal s barom- és sertésenyésztéssel. **Sáldorf** (Schaldorf, Soale) oláh fu. a Hidegpatak m. 567 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Rovás** (Rosch) fu. a Hidegpatak m. 464 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s kukoricatermesztéssel. **Musna** (Meschen, Mosna) fu. a hn. patak m. Medgyestől délre 1758 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s jelentékeny bortermesztéssel. Erdeje is nagy van. **Szász-Martonfalva** (Martinsdorf, Martfalen) fu. amattól délre 678 szász és oláh l., luth. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. **Alsó-Felső-Géz és oláh faluk** 729 és 748 l., gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. **Vecsérd** oláh fu. 563 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **Oláh-Ivánfalva** (Walachisch-Eibesdorf, Igisdorf) oláh fu. amattól keletre 888 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **Szász-Zalátna** (Klein-Schlatten, Zlakna) 738 szász és oláh l., luth. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Szász-Almás** (Almen, Alma) fu. amattól ész.-nyugotra 612 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, kukorica- és gabnatermesztéssel s erdővel. **Nemes** (Niemesch, Nems) fu. 544 szász és oláh l., luth. templommal s gabnatermesztéssel. **Riómfalva** (Reichersdorf, Retyisdorf) fu. amattól ész.-keletre 1293 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, bortermesztéssel, és erdővel. **Berethalom** (BIRTHÄLM, Gertanu) csinos mvs. Medgyestől keletre a Nagy-Küküllő egyik mellékvölgyében 2388 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy bortermesztéssel. Ez előtt a szász evang. püspök székhelye volt. **Nagy-Kapus** (Gross-Köpisch, Kopsa mare) fu. amattól keletre 1278 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s bortermesztéssel. **Rudály** (Rauthal, Rudei) fu. 531 szász és oláh l. s luth. templommal. **Földszin** (Felsendorf, Felca) fu. 336 szász és oláh l., s luth. templommal. **Bese** (Beschendorf, Bézs) fu. amattól kelet felé 887 szász és oláh l., luth. templommal, gabnatermesztéssel és erdővel. **Keresd** (Kreisch, Kris) fu. az előbbi szomszédjában 1403 szász, oláh és magyar l., luth., gör.-kel. és reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel, erdővel és baromtenyésztéssel. **Almakerék** (Malmkrog, Melenkrog) fu. amattól délkeletre 1289

szász és oláh l., luth és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Hajdan az Apaffyak birtoka volt ez a falu. A luth. templommal átellenben van egy magaslaton egy várkapolnában Apaffy György gyönyörű márvány síremléke, mely a maga nemében egyike a legreमेkebb ilyes emlékeknek. Szász-Ujfalu (Neudorf, Noul) fu. az előbbtől nyugotra 951 szász és oláh l., luth. templommal, bor-, gabna-, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. Mágaré (Magarei, Megiré) fu. az előbbtől délnyugotra 1009 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s juhtenyéztéssel. Apátfalva (Abstdorf, Cáp) fu. az előbbi szomszédjában 582 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal s juhtenyéztéssel. Búrkös (Bürgisch, Birgyis) fu. az előbbtől délre 985 oláh s magyar l., gör.-kel., reform., gör.-kath. és luth. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztéssel. A határára átfutó egyik patakon jó malma van. Kövesd (Kabisch, Kujesd) oláh fu. az előbbi szomszédjában 600 l. s kukoricatermesztéssel. Ennek is van vízi malma. Szent-Ágota (Anethen, Agnita) csinos mvs. a Hortobágy szép völgyében, Segesvártól délnyugot felé 2879 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. A lakosok különben élénk ipart űznek. Kiválóbb ipartermékeik: kádak, hordók, csebrek, bundák, ködmönök, cserzett bőrök és bőrkészítmények. Lókereskedése is igen jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Környéke igen kies. Erdeje nem nagy, de szép. Vérd (Werd, Vort) fu. amazon alól 725 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel s nagy erdővel. Szász-Veszdöd (Zied, Veszend) fu. az előbbtől délkeletre 561 szász és oláh l., luth. templommal s bor-, gabna-, kukoricatermesztéssel. Prásmár (Tartlen, Toarkla) fu. amattól délkeletre 1062 oláh és szász l., luth. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melynek jó részét erdők borítják. Gabna- s kukoricatermesztése és juhtenyéztése jelentékeny. Brúlya (Braler, Bruja) fu. amattól délnyugotra 1032 szász és oláh l., luth. templommal s nagy határral, mely sok fán kívül gabnát, kukoricát, zöldségfélét és hüvelyes veteményeket szolgáltat. Mártonhegye (Martinsberg, Somortiu) fu. az előbbin alul 1289 szász és oláh l., luth. és gör.-

kel. templommal, nagy határral, erdősséggel s barom- és juhtenyéztéssel. Gerdály (Gürteln, Girdále) fu. amattól keletre 444 szász és oláh l., luth. templommal s nagy erdősséggel. Kiskink (Klein-Schenck, Sinksor) fu. a Rukor-hegy alatt s közel az Olthoz 811 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztéssel és szép erdővel. Nagy-Sink (Gross-Schenck, Sinku mare) csinos mvs. amattól észak felé egy szép völgyben 1882 szász és oláh lakossal. Van itt luth., gör.-kath., gör.-kel. és r. kath. templom, derék népiszola, járásbiróság, adó- és postahivatal, Ferencrendű zárda, huszár ezred-parancsnokság, lovas kaszánya, gyümölcsnemesítő társaság, bor-, gyümölcs-, gabna-, kukorica- és lentermesztés, nagy vászonszöves s általában élénk kis ipar és kereskedés. Heti és országos vásárai népesek. Erdeje szép van. Ez előtt a hn. szász széknek volt a székhelye. Morgonda (Mergel, Mergindál) fu. az előbbtől északnyugotra 1132 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. Lesses (Schönberg, Sulemberk) fu. Szt.-Ágotától keletre 1174 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Rosonda (Roseln, Rusa) fu. a Hortobágy patak egyik mellékvölgyében, 968 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. Répostfalva (Probstdorf, Prostye) fu. az előbbtől északra 825 oláh és szász l., luth. templommal, bor- és gyümölcsstermesztéssel s barom- és juhtenyéztéssel. Jakabfalva (Jakobsdorf) fu. a Hortobágy egyik mellékvölgyében 990 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szász-halom (Hundertbücheln, Hunderbeck) fu. a Hortobágytól balra s amattól délkeletre 351 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Újváros (Neustadt, Noistatu) fu. közel a Hortobágy patakhoz 721 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és gyümölcsstermesztéssel. Szép erdeje van. Nethus (Neuthausen) fu. a Hortobágy m. 559 szász és oláh l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Hégen (Hendorf) falu a Hortobágy mentén 1080 szász és oláh l., lutheranus és gör.-kel. templommal s nagy határral, mely gabnát, kukoricát, hüvelyes veteményeket, gyümölcsöt és fát szolgál-

tat. A p o l d (Trappold, Apolde) fu. a Segesd patak m., Segesvártól dél felé 1116 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. S e g e s d (Schaas, Sais) fu. a hn. patak m. 1122 szász és oláh l., luth. templommal s jelentékeny erdős határral. V o l k á n y (Volk ndorf) fu. amattól kelet felé 138 szász és oláh l. s luth. templommal. S á r p a t a k (Scharpendorf) fu. az előbbtől északra 458 oláh s magyar l., gabna- s kukoricatermesztéssel és szép erdővel. F e h é r e g y h á z a (Weisskirch, Feriháza) fu. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1259 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gr. Haller-féle szép várkastélylyal, vasuti állomással, jó bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel. Az 1849-ki segesvári szerencsétlen ütközet részben e falu alatt folyt s némelyek a falu szélén levő hídon látták utoljára Petőfit. H é j j a s f a l v a (Teufelsdorf, Hasfalen) fu. amattól keletre a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1133 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Innen kanyarodik be a vasut (déleletnek) az Erked patak völgyébe. S z á s z - K é z d (Keisd, Kézdu) csinos fu. az előbbtől dél felé a hn. patak m. 2077 szász és oláh l., luth. templommal, postahivatallal, gabna-, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. A falun kívül s magaslaton álló várat a lakosság gabna-rakodó helyül használja.*) Nevezetes e várhegynek a viszhangja, mely egy öt tagu szót érthetőleg visszazeng. — M i k l ó s t e l k e (Klosdorf, Miklosa) fu. amattól délkeletre 357 szász és oláh l., s luth. templommal, gabna- és bortermesztéssel. S z á s z - D á l y a (Deundorf, Daje) fu. az előbbtől nyugotra 1390 l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy határral és erdővel. Gabonája, bora s kukoricája bőven terem. P u s z t a - C e l i n a (Wossling) oláh fu. amattól délre a jelentékeny magasságu Steinberg hegy nyug. aljában 549 l., kik fakereskedést és juhtenyésztést üznek. R é t e n (Reteschdorf, Retisdorf) fu. a Hortobágy patak m. 2123 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy határral, mely gabnát, kukoricát és zöldségféléket terem. B á r á n y k u t (Bekokten, Borkut) fu. a Hortobágy szép völgyében 1236 szász és oláh l., luth. és

gör.-kath. templommal, nagy határral s derék erdővel. B o l d o g v á r o s (Seligstadt, Szelistat) fu. amattól délnyugotra 710 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. N á d p a t a k (Rohrbach, Rotbátu) fu. amattól délre a hn. patak m. 586 szász és oláh l., luth. templommal s nagy határral, melyben egy jód-tartalmu sósforrás van. K á l b o r (Kalsbrunnen, Kalbur) fu. amattól délkeletre 993 oláh l., gör.-kel. templommal, nagy erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. B o h o l c (Bucholz) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1011 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. S á r o s (Scharisch, Svares) fu. a szomszéd völgyben 1089 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. F e l m é r (Felmern, Felmera) fu. a hn. patak m. 1318 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy, erdős határral, borral és híres borsótermesztéssel. — S o n a (Schönaa, Sonag) oláh fu. az Olt m. amattól dél felé 971 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. H a l m á g y (Halmagen, Helmeag) fu. az Olt mellett amattól kelet felé 1200 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. S z á s z - T y u k o s (Deutsch-Tekes, Tikisu szászilor) fu. a hn. patak m. s amattól északra 1335 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, nagy határral és derék erdővel. K ó b o r (Kivern, Kobura) fu. ugyanazon völgyben 1060 magyar s oláh lakossal, reform. és görög-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. V o l d o r f (Wollendorf) fu. amattól nyugot felé 550 oláh l. s juhtenyésztéssel. L e b n e k (Leblang, Lovnik) fu. amattól ész.-keletre 716 szász és oláh l., luth. templommal, nagy erdővel s ásványos forrásokkal. M o h a (Macikendorf) fu. amattól észak felé 1435 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukoricatermesztés-, juh- és sertésenyésztéssel. M e s e (Meschendorf, Mosna) fu. amattól északra 705 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy határral. S z á s z - K e r e s z t u r (Deutsch-Kreuz, Kric) fu. 946 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s gabna-, és kukoricatermesztéssel. Erdeje szép van.

*) A szászoknál, sőt sok helyt a székelyeknél is fenn van még a régi zivataros idők azon szokása, hogy többnyire kőfallal kerített templomaik udvarát cellákra osztva, értékebb tárgyaik s élelmi szereik közös rakodó helyéül használják.

Zoltány (Zoltendorf) oláh fu. amattól északra 578 l., kukoricatermesztéssel, erdővel és juhtenyéssel. **Rádos** (Radlen, Radis) fu. amattól dél-nyugotra 708 szász és oláh l., luth. templommal s jelentékeny erdős határral. **Szász-Buda** (Bodendorf, Bundorf) fu. amattól délnyugotra 952 oláh és szász l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és krumplitermesztéssel. Erdeje nagy. — **Szász-Fejéregyháza** (Weisskirch, Gyiszkrik) fu. amattól dél felé 761 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és zabtermesztéssel. Van derék erdeje is. **Sővényszeg** (Schweischer, Csiszer) fu. az előbbtől ész.-keletre, 826 szász és oláh lakossal, luth. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s nagy erdővel. **Pálos** (Pales, Königsdorf) oláh fu. a vasut m. 967 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyéssel. **Kaca** (Katzen Dorf) fu. a N.-Homoród patak és a vasut m., igen szép hármas völgy közepén 1273 oláh és szász l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. **Homoród** (Hameruden, Homrod) fu. a Nagy- és Kis-Homoród összeömlésénél s a vasut m. 1148 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s nagy gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Kőhalom** (Reps, Kőhalmu) csinos mvs. közel a vasúthoz, a Homoród patak egyik jobb oldali mellék-völgyében 2708 szász, oláh és magyar lakossal. Van itt luth., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templom, felsőbb (luth.) népiskola, Ferenczrendű zárda, járásbiróság, posta- és táviróhivatal, nagy gyümölcs- és bortermesztés. A lakosok nagy lenczövést, lábbelikészítést s egyszersmind élénk mezzei gazdálkodást űznek. Nagy határában sok erdő, több sósforrás és egy csinos fürdő van. A város melletti hegyen álló s többszörös kőfallal kerített régi vár a lakosok házi és gazdasági készleteinek rakodó helyeül szolgál. Heti és országos vásárai élénkek szoktak lenni. Ide tartozik a közeli **Turzon** (Freithum) nevű puszta is. Ló-, juh- és gapyju vásárai híresek. Előtte a hn. szász szék főhelye volt. **Garád** (Stein, Stenna) fu. Kőhalomtól nyugotra ugyanazon völgyben 1306 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s szép nagy határral, melyben nagy erdő és sósforrások vannak. **Siberk** (Seyburg, Siberga) fu. amattól nyug. felé 1421 szász és oláh l., luth. templommal, igen nagy erdős határral s gabna-, kukorica- és borsótermesztéssel. **Longodár** (Lan-

genthal, Deisora) oláh fu. amattól délkeletre 936 l., kukoricatermesztéssel és erdővel. **Királyhalma** (Königsberg-Krihalma) oláh fu. az Olt m. 998 l., gör.-kel. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. **Szász-Ugra** (Gált, Ungra) fu. az Olt m. 1143 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Mirkvásár** (Streitfort, Mertiasza) fu. a Kis-Homoród patak m. 1207 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Erdeje szép van. **Alsó-Rákos** (Rakesu din zosz) fu. az Olt kies völgyében a hn. patak torkolata és a vasut m. 1300 magyar s oláh lakossal, unitárius és görög-kath. templommal, vasuti állomással, gabna- s kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. **Ágostonfalva** oláh fu. az Oltnak legészakibb kanyarodásánál, s a vasút m. 605 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással, kukoricatermesztés- és juhtenyéssel. Erdeje nagy. **Ürmös** fu. a hn. erdős hegy alatt az Olt és a vasut m. 1130 magyar s oláh l., unitárius templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. **Mátéfalva** oláh fu. amattól nyugotra az Olt f. m. 651 l., gör.-keleti templommal, igen szép hegyes-völgyes határral és juhtenyéssel. **Datk** (Daken, Dopka) fu. az Olt s az erdős Nagy-Kövshégy alatt 702 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és juhtenyéssel. **Olt-Bogáth** (Bogátá) oláh fu. az Olt m. a hn. patak torkolatánál 417 l., gör.-kel. templommal, kastélyal s bor-, gabona- és kukoricatermesztéssel. **Héviz** (Hogyiz) fu. az Olt és a kőhalom-brassói országot m. 1340 magyar (s kevés oláh) lakossal. Van unitárius és reform. temploma, jó népiskolája, postahivatala, gabna- és kukoricatermesztése, erdeje és igen bővizű meleg forrása, mely nem igen magas hőfoku ugyan, de télben sem fagy be. **Hidégkut** (Fontina) oláh fu. szintén az Olt völgyében, amattól délre 440 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztéssel és jelentékeny erdővel.

11. **Kis-Küküllőmegye** a Maros és Nagy-Küküllő folyók közén s a Kis-Küküllő két oldalán, az erdélyi kerületnek csaknem a kellős közepén fekszik. Határai nyugotról Alsó-Fehér, északról Torda-Aranyos és Maros-Torda, keletről Udvarhely, délről pedig Nagy-Küküllő megye.

Alkotó részei a területrendező törvény alapján: a volt Küküllő megye (Oláh-Hidegkút és Oláh-Andrásfalva helységek kivételével), a volt Medgyes székéből Kőrös, Bogács, Felső-Bajom (Bázna), Völce, Nagy- és Kis-Ekemező községek és végre az ide kebelezett Erzsébetváros (Ebesfalva). Kiterjedése mai alakjában mintegy 29.⁹² □ mfd (szabatosabban 1645.⁹² □ kilométer), népességének száma pedig 100,161 lélek. Alakja szabálytalan háromszög, melynek alapját a Nagy-Küküllő vonala képezi. Felszínét általában alacsony hegyek borítják melyek két fővonalon húzódnak át a megyén, t. i. a Kis-Küküllő jobb- és balpartján délnyugot felől ész.-keletnek, hol a görényi s illetőleg a Hargittai hegyekbe olvadnak. E két fővonal számos oldalágakat bocsát különösen észak és északnyugot felé. Fővölgyét a Kis-Küküllő kies melléke képezi. Vizei a már említették, t. i. a Maros északon, a Kis-Küküllő középen s a Nagy-Küküllő délen, mindenik számos, de apró mellékpatkokkal. Földje mindenütt termékeny, de mégis legkövérebb a Kis-Küküllő völgyén. Éghajlata kellemes szelíd és egészséges. Esője elég bőven jár. Főbb termékei: gabbaneműek, kukorica, bor, gyümölcs, takarmánynövények, hüvelyes vetemények, kender, len és fa szép mennyiségben. Állattenyésztése elég sikeres. Az ásványország legfőkébb csak haszonra való követ szolgáltat. Ásványos vize csak néhány helyen van. Jelentékenyebb iparüzés- és kereskedésről csak Ebesfalván lehet szó. Országutjai jó karban vannak. Vasútja a keleti vasút, mely azonban csak északon és délnyugaton érinti a megyét egy-egy darabon. A lakosság nagyobb fele oláh, a kisebb felének nagy többsége (mintegy 42 ezer) magyar; a többi szász. Vallásra nézve legszámosabbannak vannak a gör.-kel. és gör.-kath. egyház hívei, aztán következnek a reformátusok, unitáriusok, lutheránusok, és r. katolikusok. A népevelés legkezedtelegesebb az oláhok közt. Van e megyében mintegy 120 község. A megye-gyűlések Erzsébetvároson tartatnak. Kiemelendőbb helységek:

Erzsébetváros (Ebesfalva, Elizabetsstadt) előbb sz.-királyi, ma rendezett tanácsú vs. és a megye székhelye a Nagy-Küküllő és a kel. vasút m. 2550, nagyobbára örmény származású magyar s oláh lakossal. Erzsébetváros csinosan, szabályosan van épülve. Van itt két szép r. kath. (egy örmény s egy latin szertartású), továbbá reform., luth. és gör.-kath.

templom, r. kath. kisgymnasium, zárda, nyomda, könyvkereskedés, egy Apaffy-féle várkastély, megyeház, kir. járásbíró-ság, adó-, posta- és táviróhivatal, vasuti állomás, takarékpénztár, kaszinó, honvéd zászlóalji (25. sz.) törzsszállomás, pénzügyőri és csendőri állomás stb. A lakosok élénk ipart, kereskedést és földművelést űznek. Kereskedelmének főbb cikkei bor és gyapju. Selyemborgár-tenyésztése is jelentékeny. Heti és országos vásárait messzeszföldről látogatják. Környéke igen szép. Hajdan Apaffy, utóbb Bethlen Gábor birta e várost, ki aztán az örményeknek eladta. 1790 óta sz. kir. város volt. **S z á s z - E r n y e** (Ehrgang, Jernej) oláh fu. amattól nyugotra a szomszéd völgyben 740 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kukorica- és bortermesztéssel, s juhtenyésztéssel. **S z á s z - A l m á s** (Almasu szaszeszk) fu. a Nagy-Küküllő m. s közel a vasúthoz 884 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. **G y á k o s** (Jakobsdorf) fu. az előbbtől északra 356 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s kukorica- és kendertermesztéssel. **S o m o g y o m** (Schmiegen, Smig) fu. a szomszéd völgyben 863 oláh, magyar és szász l., gör.-kath. és luth. templommal, derék erdővel, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **D a r l o c f u.** a Nagy-Küküllő m. 1555 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **K ő r ő s** (Kirtsch, Kuresui) fu. amattól északra 1089 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel. **P ó c s t e l k e** (Puschendorf, Pocsisora) fu. a szomszéd völgyben 524 oláh, szász s magyar l., luth. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s derék erdővel. **B a l á s t e l k e** (Klein-Blasendorf, Bleseln) fu. amattól nyugotra 1385 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, bor-, buza-, rozs- és kukoricatermesztéssel s jelentékeny erdővel. **F e l s ő - B a j o m** (Bassen, Bázna) fu. az előbbi szomszédjában szép erdős hegyek közt 1314 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel, ásványos forrásokkal és csinos fürdővel. Innen egy szeszélyesen kanyargó, de jó karban tartott kőut vezet Medgyesre. **A l s ó - B a j o m** (Bunnesdorf, Bojann) fu. amattól nyugot felé 1545 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal s kukorica- és gabnatermeszté-

téssel. N a g y - E k e m e z ő (Gross-Probstdorf, Prostea mare) fu. a N.-Küküllő m. 1242 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. K i s - E k e m e z ő (Klein-Probstdorf, Prostea mike) fu. a N.-Küküllő m., Kis-Kapussal átellenben 457 szász és oláh l. s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. K e s z l é r (Kesseln, Tjeszlér) fu. amattól nyugotra 1001 oláh l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal. O l á h - K a r á c s o n f a l v a (Krecsunel) oláh fu. amattól észak felé 685 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdővel, nagy gabnatermesztés- és juhtenyéztéssel. O l á h - B ü k k ö s (Facset) oláh fu. az előbbiektől szomszédjában 520 l., gör.-kel. templommal, bortermesztéssel s juhtenyéztéssel. H o s s z u p a t a k (Brenzen-dorf, Teun) oláh fu. amattól nyugotra 834 l. s gör.-kath. templommal. L o d o r m á n y (Lederman) oláh fu. az előbbtől délnyugotra 515 l., gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s erdővel. L u n k a oláh fu. közel a Nagy-Küküllőhöz s a vasúthoz 468 l., gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. — H o s s z u a s z ő (Langenthal, Huszuszeu) fu. közel a Nagy-Küküllőhöz s a vasúthoz 1253 szász, oláh és magyar lakossal, luth., gör.-kath. és róm. kath. templommal, pálinkafőzéssel, gabna-, kukorica-, szilva- és bortermesztéssel s jelentékeny erdővel. G l o g o v i c a (Tutendorf, Glogovec) oláh fu. a N.-Küküllő egyik mellékvölgyében 494 l., gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. S z a n c s a l (Szincsel) oláh fu. a Kis-Küküllő m., amattól ész.-nyugotra 1689 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. M a g y a r - P é t e r f a l v a (Petrifaleu) fu. a Kis-Küküllő m., nem messzire annak a Nagy-Küküllőbe való ömlésétől 440 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s jelentékeny marha- és juhtenyéztéssel. K i s - I k l ö d (Mikluden) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 498 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés s juhtenyéztéssel. P a n á d (Penadie) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 909 l., gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. M a g y a r - B é n y e (Benden, Bia) fu. a Kis-Küküllő m. 1308 magyar s oláh l., reform. és görög.-kath. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. S z p i n oláh fu. a Kis-Küküllő balpartján 372 l., gör.-kath. templommal s jó borral. S z é p -

m e z ő (Schöna, Solna) fu. a Kis-Küküllő m. 889 szász és oláh l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. B o l k á c s (Bulkes, Belkácsu) fu. a Kis-Küküllő egyik mellékvölgyében, amattól délkeletre, a Hollókő-hegy alatt 1226 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, járásbíróssággal, postahivatallal s nagy, erdős határral, melyben sok hagyományt, borsót, lencsét és kitűnő bort termesztenek. B e t h l e n - S z t. - M i k l ö s (Klossdorf, Szin-Mikleus) fu. közel a Kis-Küküllőhöz egy mellékvölgyben 1221 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kath. templommal, kastélyllyal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s juhtenyéztéssel. S z á s z - V ö l g y e (Valea-Szaszuluj) oláh fu. amattól ész. felé ugyanazon völgyben 366 l., gör.-kath. templommal s juhtenyéztéssel. A l s ó - K á p o l n a fu. a Kis-Küküllő m. 798 oláh l., gör.-kath. templommal, kukorica- és bortermesztéssel s jó vízi malommal. Erdeje is van. Z s i d v e (Seiden, Sitve) fu. amazal átellenben a Kis-Küküllő tulsó oldalán 1342 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica-, len-, kender-, hagyma-, hüvelyes vetemény-, szilva- és nagy bortermesztéssel s nagy erdővel. S z á s z - V e s z s z ö s (Michelsdorf, Veszens) fu. az előbbiektől ész. felé 970 oláh, szász és magyar l., gör.-kath. és luth. templommal, erdős, hegyes határral, jó borral s gabnával és baromtenyészéssel. B o l d o g f a l v a (Szinte Marie) fu. a Kis-Küküllő jobb partján 361 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. F a i s z (Füzen, Feisza) oláh fu. a Küküllő bal partján, amattól délnek 847 l., gör.-kath. templommal, termékeny határral és erdővel. T a t á r l a k a (Taterlich, Taterlak) fu. egy mellékvölgyben az előbbtől délre 988 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel, erdővel és Csongár nevű pusztával. K ü k ü l l ő v á r (Kokelburg, Csetaty de bálta) nagykiterjedésű és csinos mvs. a Kis-Küküllő m., Erzsébetvárostól ész.-nyugotra 1445 magyar s oláh l. Van reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, népiskolája, postahivatala s a várostól egynegyed órányira a Bethlen grófi családnak egy nagyszerű kastélya, mely a volt Apaffy-féle várkastély helyén épült s igen szép angol-kerttel van ellátva. Ugyanitt van egy értékes nemesített ménes is. Búzája, bora sok és jó terem. Heti és országos vásárai nagyon élénkek.

A Küküllőn derék hidja és malma van. Völcs (Wölz, Volca) fu. amattól kelet felé 1053 oláh és szász l. gör.-kath. és luth. templommal, bortermesztés- és juhtenyésztéssel. Királyfalva (Krajfaleu) fu. a Kis-Küküllő m. 1044 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s búza-, bor- és kukoricatermesztéssel. Sövényfalva (Sonfaleu) fu. a Kis-Küküllő m. 1088 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, búza-, kukorica- és bortermesztéssel s nagy erdővel. Ádám (Ademus) fu. a Kis-Küküllő m. 1424 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kath. templommal, nagy búza-, rozs-, kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztés- meg baromtenyésztéssel. A Küküllőn fedett hidja van. 1848-an szétverték itt a fölkelte oláhokat a nemzetőrök. Dombo (Dimbeu) fu. a Kis-Küküllő jobb oldalán, amazzal átellenben 779 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel, erdővel és juhtenyésztéssel. Kincses oláh fu. amattól ész.-nyugatra 584 l., kik gabnát és bort termesztenék. Bábalma oláh fu. a szomszéd völgyben 1264 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy kukorica- és szilvatermesztéssel s juhtenyésztéssel. Bord oláh fu. ugyanazon völgyben 670 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Dégh (Gyágu) oláh fu. amattól nyugatra 1176 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy kukoricatermesztés- s juh- és sertéstenyésztéssel s jelentékeny erdőkkel. Széltut oláh fu. az előbbi szomszédjában 1050 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy kukorica-, gabna- és gyümölcsstermesztéssel. Oláh-Sálya (Seula) oláh fu. közel a Maros- és vasúthoz egy mellékvölgyben 633 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Radóth (Jernut) nagy fu. a Maros és a vasút m. 1388 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, I. Rákóczy György avult várkastélyával (építé Serena Ágoston velencei építő; ma a gr. Bethleneké), posta- és táviróhivattal, szép nagy szeszyárral, vasúti állomással s kitűnő határral, mely híres búzát, rozst, kukoricát, bort, gyümölcsöt s dohányt szolgáltat. Erdeje és baromtenyésztése is van. Környéke igen kies. Csapó (Csipeu) fu. a Maros és a vasút m. 750 magyar s oláh l., refor. és gör.-kath. templommal, vasúti állomással s termékeny határral. Kerellő-Szt. Pál fu. a Maros és a vasút m. 876 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath.

templommal s nagy gabna-, dohány- és kukoricatermesztéssel. Kerellő (Kerüllő, Tjirileu) oláh fu. a Maros m. 483 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Vidrátszeg oláh fu. a Maros és Nyárad összeömlésénél s a vasút m. 594 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen jó határral. Ugra (Ogra) fu. a Maros és a vasút m. 965 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal s jó búza-, kukorica- és bortermő határral. Oláh-Kocsárd (Kucserdea) fu. egy szűk völgyben amattól délnyugatra 1147 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és refor. templommal, hegyes-völgyes határral és juhtenyésztéssel. Dicső-Szt. Márton csinos mvs. a Kis-Küküllő m. 1800 magyar s oláh l., reform., unitárius és görög-kath. templommal, községi iskolával, járásbíróssággal, postahivatallal, megyeházzal, csendőrségi- s pénzügyőrségi állomással s nagy búza-, rozs-, kukorica-, dohány-, bor- és gyümölcsstermesztéssel. Erdeje szép van. Baromtenyésztése jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Borzás (Bozias) oláh fu. a Kis-Küküllő bal oldalán 583 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, bortermesztés- és juhtenyésztéssel. Magyar-Kis-Sáros fu. amattól dél felé 1338 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel, juhtenyésztéssel és szép erdővel. Határában egy réten van egy ölnyi kopasz, száraz tér, mely nedves időben süppedékes s melyből gyulékony gáz tördül ki oly mennyiségben, hogy nemcsak helyben meggyújtva ég soká, hanem üvegre is szedhető és gyulékonyasága így is soká megmarad. Bogács (Bogischdorf, Bogatia) fu. amattól kel. felé 949 szász s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, derék, erdős határral és bortermesztéssel. Szőkefalva (Szeaka) fu. a Kis-Küküllő völgyén 740 magyar s oláh l., r. kath., reform. és görög-kath. templommal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcsstermesztés- és baromtenyésztéssel. Csüdötélke (Kusztelnik) fu. a Kis-Küküllő jobb partján 471 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Juhot is tenyészt. Pócsfalva (Pocsa) fu. a Kis-Küküllő m. 353 magyar s oláh l., kik sok gabnát, kukoricát s bort termesztenek. Erdő-Alja (Szept padure) oláh fu. amattól ész.-nyugatra 488 l., gör.-kath. templommal, nagy, erdős határral s juhtenyésztéssel. Gyulás fu. az előbbitől északra 524 oláh l., görög-kath.

templommal s kukoricatermesztéssel. **L a c k o d** (Leszkud) oláh fu. a szomszéd-völgyben 761 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **S z a m o s t e l k e** (Somostelke, Futak) oláh fu. amattól keletre 477 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. **B ú z á s - B e s e n y ő** (Besineu) fu. amattól északra 1040 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica-, bortermesztés- és baromtenyésztéssel. **K i s - C s e r g e d** (Csergyicel) oláh fu. az előbbtől keletre 427 l., gör.-kath. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. **N a g y - C s e r g e d** (Csergiga) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1091 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, bortermesztés- s juh- és baromtenyésztéssel. **N a g y - T e r e m i** (Tirinia) oláh fu. amattól ész.-keletre 1161 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, gr. Bethlen-féle gyönyörű kastélyal s derék határral. **K i s - T e r e m i** oláh fu. a Nyárád folyó m. 142 l. s gabna-, kukorica- és szilvatermesztéssel. **T e r e m i - U j f a l u** magyar fu. közel a Nyárádhoz 724 (ref.) l. s nagy gabna- és gyümölcsstermesztéssel. **V a j d a - K u t a** oláh fu. 533 l., gör.-kath. templommal s nagy kukorica-, tök- és napraforgótermesztéssel. **A b o s f a l v a** (Abus) fu. s **K i s - K ü k ü l l ő** m. 300 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal s igen jó és szép határral. **D e é s f a l v a** (Déjás) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** bal partján 873 magyar s oláh l., unitárius és görög-kath. templommal s igen szép határral, mely jó gabnát, kukoricát s bort terem. **H a r a n g l á b** fu. egy mellékvölgyben amattól délre 1023 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó határral és szép erdővel. **S z á s z - D a n y á r i** (Dangel, Dáje) 586 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel és derék erdővel. **L e p p e n d** (Lipindea) oláh fu. ugyanazon völgyben 595 l., görög-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **S z á s z - O s á v á s** magyar fu. anattól ész.-nyugotra 730 l., reform. templommal, nagy gabna-, bor- s gyümölcsstermesztés- és baromtenyésztéssel. **M i k e f a l v a** (Mika) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 550 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és bortermesztéssel. **F e l s ő - K á p o l n a** kis oláh fu. 194 l. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. **B e r n á d** (Bernálie) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 366 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, jó szántóföldek- és szép szőlőkkel. **B o n y-**

h a (Bakna) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 1190 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó reform. népiskolákkal, szép kastélyal, postahivatallal, s nagy gabna-, kukorica-, dohány-, bor- és gyümölcsstermesztéssel. **Baromtenyésztése** igen jelentékeny. **H é d e r f á j a** (Eberholz, Hidnifalen) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** jobb partján 950 magyar l., reform. templommal és népiskolával. Határa gabnát, bort és gyümölcsöt terem. **S z é p l a k** (Szuplak) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 998 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép nagy határral, erdővel s barom- s juhtenyésztéssel. **O l á h - S z t. - L á s z l ó** (W.-Lasseln) fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 686 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, jó vízi malommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **S z á s z - S z t. - L á s z l ó** (Klein-Lasseln) oláh fu. amattól délre egy mellékvölgyben 633 l., gör.-kel. templommal s jó határral. **S z á s z - Ö r m é n y e s** (Irmesch) szász fu. ugyanazon völgyben 859 l., luth. templommal s gabnatermesztéssel. **G ó g á n y - V á r a l j a** (Varolea) fu. a **K u n d** patak m. 761 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, várrommal és szép határral. **G ó g á n y** fu. az előbbi szomszédjában 462 magyar s oláh l., ref. templommal s gabna- és bortermesztéssel. **K u n d** (Reussdorf) szász fu. a **h n. patak** m. 550 l., luth. templommal s nagy gabna- és bortermesztéssel. **S z á s z - S z t. - I v á n** (Johannisdorf) fu. a **tulso** völgyben 632 szász és oláh l.; luth. templommal, jó határral és szép erdővel. **H o n d o r f** (Hohndorf) fu. a **Z á g o r** patak völgyében 789 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. **D o m á l d** (Maldorf) fu. ugyanazon völgyben 688 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Z á g o r** (Rode) fu. a **h n. patak** m. 1361 szász és oláh l., luth. templommal s nagy gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **K i s - S z ő l l ő s** (Klein-Alisch) fu. a szomszéd völgyben 681 szász l., luth. templommal s gabna- és bortermesztéssel. **O l á h - S o l y m o s** (Salmen, Soimus) oláh fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 716 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s termékeny határral. **V á m o s - O l á h - U d v a r h e l y** (Odorhej) oláh fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 555 l., gör.-kel. templommal, kukorica-, gabnatermesztéssel és jó vízi malommal. **K ó r ó g y - S z t. - M á r t o n** fu. a **K i s - K ü k ü l l ő** m. 724 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna-, kukorica-,

dohány- s bortermesztés- és baromtenyésztés-sel. K ó r ó d (Koroi) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 387 l., gör.-kath. templommal, dohány- s gabnatermesztéssel s szép erdővel. B a l a v á s á r (Bladenmarkt, Balanser) fu. közel a Kis-Küküllőhöz 690 magyar s oláh l., reform. templommal s igen jó határral. E g r e s t ő (Agristyeen, Erlenwald) fu. a Kis-Küküllő m. 780 magyar s oláh l., reform. r. kath. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. K i s - K e n d magyar fu. a Kis-Küküllő m. 350 l., ref. templommal s gabna- és bortermesztéssel. N a g y - K e n d magyar fu. a Nádos patak m. 650 l., reform. templommal, postahivatallal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. F ü l e t e l k e (Feldorf) szász fu. amattól délnyugatra 573 l., luth. templommal s gabnatermesztéssel. C s i k m á n d o r (Zuckmantel, Csikmándru) fu. a Nádas patak m. 793 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. S z é n a v e r ő s (Zendrisch, Senareus) fu. 1266 szász és oláh l., luth. templommal s barom- s juhtenyésztéssel. M a g y a r ő s fu. 573 szász és oláh l., luth. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. S z á s z - N á d o s (Nadisch, Nade) fu. a Nádos patak m. 1338 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy erdős, határral. P i p e (Wepeschdorf) magyar fu. amattól keletre 370 l., unitárius templommal s erdős határral. O l á h - Z s á k o d (Zsakod) fu. előbbtől keletre 333 l. s juhtenyésztéssel. H é t u r (Marienburg) fu. amattól délnyugatra 1251 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s nagy erdőséggel. N a g y - v a g y F e l s ő - B u n (Boj) fu. közel a Nagy-Küküllőhöz 1562 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal gabna-, kukorica- és bortermesztés- s baromtenyésztéssel. K i s - v. A l s ő - B u n fu. a Nagy-Küküllő m. 430 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. S á r d fu. a megye keleti szögletében, közel a Nagy-Küküllőhöz 600 magyar s oláh l., unitárius és reform. templommal s jelentékeny és jó határral.

12. **Udvarhely megye** az erdélyi kerület keleti felében esik oly formán, hogy

észak és északnyugot felől Kis-Küküllő, délnyugot és dél felől Nagy-Küküllő és Háromszék, kelet és északkelet felől pedig Csik megye övezi. Ezt az új megyét a területrendező törvény a következők alkotó részekből állította össze: a) a volt Udvarhely székelyszékek Telegdi-Bacon község kivételével, b) Székely-Udvarhely város, c) Oláhfa fu. mvs., s d) a volt Küküllő megyéből Oláh-Hidegkut és Oláh-Andrásfa fu. — a volt Segesvár székből Bene és Erked, — a volt Felső-Fehér megyéből Felek, Szederjes, Petek és Felső-Rákos, és a volt Köhalom székből Daróc és Zombor községek. Így kikerítve, mai nagysága mintegy 60 □ mldet (szabatosabban 3417.⁶⁸ □ kilométer) tesz, 105,349 lakossal. Alakja trapézhoz hasonlít, melynek leghosszabb oldala az északkeleti, legrövidebb pedig a délkeleti. Felszine keletől nyugot felé fokozatosan lejtő felföld. Az északkeleti oldalon ugyanis a Hargitta hegylánc vonul végig északon a görényi, délen pedig a batóthi hegyekkel érintkezve. E párányknak is nevezhető láncolat aztán (a görényi csoporttal együtt) számos oldalágakat bocsát ki magából, melyek tulajdonilag délnyugoti irányban futják át az egész megyét s egymástól csak szűk és magas fekvésű *) völgyek által választatnak el. Ezen oldalágak között legönállóbb jellemű a Küküllő jobb oldalán levő s a Sós és Fejérnik patakok által közre zárt alacsony hegytömeg a Sáros és Resztetej kiemelkedőbb magaslatokkal. A Hargitta hegyláncolat kiválóbb csúcsai a Hargitta (5573') és a Kakukhegy (4926'), melyeket már szelvényben havasoknak címez a székely. Mindezen egyeket legnagyobbbrészt (tölgy, bükk s a keleti magas bérceken fenyő) erdőségek borítják; földmívelési célokra leginkább csak az alacsonyabbak lejtői használatnak. Rónáról itt szó sem lehet, sőt a legjelentékenyebb völgytágulások is csak aránylagos térségük; a Maros völgyével pl. egy sem mérkőzhetik. Vizei nagy számmal vannak, de mind apróság s általában a Küküllő és az Olt folyamellékéhez tartoznak. Legjelentékenyebb folyója a Nagy-Küküllő, mely épen ennek a megyének ész.-kel. hegyeiben ered. A Kis-Küküllő f. csak legfelső folyásával tartozik ide. A Nagy-Küküllő mellékfolyócskái közül kiemelendőbbek jobbról a Sós, Fejérnik és Gagy patakok; balról a Fe-

*) A N.-Küküllő völgye pl. Udvarhelynél 1057' a tenger színe fölött.

nyéd, Sete és Erked. Az Olta siető patakok már jelentékenyebbek s azok e következők: a Baróth, Vargyas (a Kormossal) s a Kis- és Nagy-Homoród patakok. Tavai vannak, de aprók; legismertebb a fürdésre is használt szombathfalvi hideg tavacska. Éghajlata hűvös, de egészséges. A hőmérséki viszonyok közt azonban jelentékeny különbségek tapasztalhatók. Keleten ugyanis, hol aránylag magas és eléggé meredek bércek uralkodnak, a zordonságig hideg az éghajlat, a középső, s még inkább a nyugoti részek éghajlata ellenben jóval szelidebb általában kedvezőbb és kellemesebb. Esője bőven jár, havi pedig épen sok esik. A Hargittán már augusztusban sem ritkaság a havazás. Földje csak a nyugoti részekben mondható termékenynek; a középső részek már soványabbak, míg a keleti részben csak helyi-elközzel vannak szántóföldek s azok is erős munkát igényelnek. Termékekben Udvarhely megye nem mondható gazdagnak, mindazáltal a helyi viszonyokhoz képest elég szépen terem még itt kukorica, búza, rozs, árpa, zab, dohány, haricska vagy hajdina (sok), len, kender, hüvelyes vetemények, káposzta és egyéb zöldségfélék, s a Küküllő mentén bor és gyümölcs is. Fája tömördek van; rétei és legelői szintén eléggé dúsak. Az állattenyésztés igen fontos életmód itt, főleg a hegyesebb tájakon. Szarvasmarhája, lova, juha, sertése stb. igen szép számmal van. A házi szárnyasok (itt majorság) igen elvannak terjedve, kivált a falukon. Vadakban (nyúl, őz, farkas, medve stb.) az erdős bércek mindenütt bővölködnek. Az ásványország főleg ásványos (sós és savanyú) vizeket szolgáltat. A műipar leginkább csak a városokra szorítkozik, a háziipar ellenben élénknek és jövedelmesnek mondható. Nagyban űzi a nép főleg a famunkákat, kender- és gyapjúfonást és szövést. Darócot és durva pokrócot jelentékeny mennyiségben állítanak elő, úgy szintén szalmakalapot is, levén a kalapviselés Erdélyben a nőknél különben is oly általános, hogy a legutolsó napszámosnő is kalapban végzi mezei munkáját; a kender- vagy gyapjúfonást pedig még menve sem hagyja félben. Őve mellé szúrja a talp nélküli guzsalyt s úgy pörgeti orsóját, ha ül, ha jár. A kereskedés szintén élénk. Legáltalánosabb a fa-, állat- és borvizes (savanyúvíz) kereskedés az s ezekkel járó fuvarozás. Országútjai általában jók. Távirói összeköttetése van. A keleti vasút is érinti egy darabon (délnyugoton) a me-

gye szélét. A lakosság csaknem kivétel nélkül gyönyörű fajtájú székei, melyet izmos, magas termet, értelmesség, békés komolyság, kitartó munkásság, számító élelmesség, józanság és tisztaság jellemez. Hazáját, szülőföldjét és fajtáját rendkívül szereti. Nagyon gyéren vegyül még »magyar«-ral is. Vallás tekintetében legtöbben tartoznak a reform. és unitárius, jóval kevesebben a r. kath. egyházhoz. Iskola a protestánsoknak minden községben volt és van. A megye községeinek száma jelenleg 143. Gyűléseit a megye Sz.-Udvarhelyen tartja. Említendőbb helységek itt:

Székei-Udvarhely (a római korban Usidava, majd Areopolis) előbb kiváltságos város és a hn. szék főhelye, ma rendezett tanácsu város és a megye székhelye, a Nagy-Küküllő folyó m. 4500 magyar lakossal. Sz.-Udvarhely csinos és gyönyörű fekvésű kis város, több csinos köz- és magánépülettel, melyek közül kiemelendőbbek a templomok, ú. m. egy reform. és két r. kath., a reform. kollégium, a r. kath. gymnasium, a reáliskola, a megye- és városház, a Ferenczrendű zárda, a kasszárnya (vadász szászlójával), a megyei kórház stb. Van itt továbbá felsőbb leányiskola, kir. törvényszék, járásbíróház, adó-, posta- és táviróhivatal, pénzügyőri és csendőrségi állomás, takarékpénztár, több olvasó kör, nyomda, helyi hírlap, könyvkereskedés és a város szélén egy várom, romja annak a várnak, melyet János Zsigmond a székeiek fektentartása végett emeltetett. A lakosok élénk kis ipart (csizmadiaság, timárság) és kereskedelmet űznek. Heti és országos vásárai igen népesek szoktak lenni. Szép határa gabnaneműket és kukoricát terem. Erdeje is van. A város fölötti Budvár nevű hegyen (a Küküllő jobb partján) álló kerek köszikléről azt tartja a hagyomány, hogy az a rhabonbárok áldozó oltára lett volna. A várból ide állítólag alagút vezetett föl. F e l s ő - B o l d o g - A s s z o n y f a l v a fu. a N.-Küküllő m. 400 l., reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. B i k a f a l v a (Nagy-Küküllőfalva) fu. a N.-Küküllő m. 370 l., ref. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. H o d g y a fu. amattól északra egy mellékvölgyben 450 l., ref. templommal, erdővel és baromtenyésztéssel. F a r c á d fu. ugyanazon völgyben 530 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. S ü k ő fu. amattól északra nyugotra 300 l., reform. templommal s

baromtenyésztéssel. O c f a l v a fu. Bika-
falván alul, közel a Sete pataknak a N-
Küküllőbe ömléséhez 250 l., reform.
templommal s gabna- és kukoricater-
mesztéssel. M i k l ó s f a l v a fu. ugyan-
azon patak m. 270 (reform.) l. s gabna-
és kukoricatermesztéssel. B ő g ő z fu. a
N.-Küküllő m., melyen itt fődött híd van
1011 l., reform. és unitár. templommal s
gabna-, kukorica-, káposzta- és gyümölcs-
termesztéssel. B é t a fu. az előbbtől
északra egy mellékvölgyben 300 l., ref.
templommal és baromtenyésztéssel. M a-
g y a r ó s fu. a N.-Küküllő m. 270 (ref.)
l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesz-
téssel. A g y a g f a l v a fu. amattól délre
egy mellékvölgyben 710 l., ref. templom-
mal, gabna-, kukoricatermesztés- és ba-
romtenyésztéssel. 1848-ban itt nevezetes
székely nemzeti gyűlés volt. D e r z s fu.
amattól délre 1256 l., unitárius templom-
mal, gabna-, kukoricatermesztés- és ba-
romtenyésztéssel. M u z s n a (Musna) fu.
az előbbtől nyugatra 900 l., reform.
templommal s erdős határral. E r k e d
(Arkeden, Arkita) fu. a hn. patak és a vas-
út m. 1217 szász és oláh l., luth. és gör-
kel. templommal s vasúti állomással. S z e-
d e r j e s fu. az Erked patak és a vasút
m. 533 magyar s oláh l., reform. templom-
mal, bortermesztéssel, erdővel és barom-
tenyésztéssel. M a g y a r - F e l e k (Felák)
fu. amattól ész.-keletre 482 oláh l., gör-
kel. templommal s erdős határral. M á-
t i s f a l v a fu. az előbbtől keletre 338
magyar l., ref. templommal s gabnater-
mesztés- és baromtenyésztéssel. D é c s-
f a l v a fu. a Nagy-Küküllő m. 100 l.,
reform. templommal és gabnatermesztés-
sel. N a g y - G a l a m b f a l v a (Porumbu-
mare) fu. a N.-Küküllő m. 1321 magyar
s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal,
gabna-, kukorica-, gyümölcstermesztés-
és baromtenyésztéssel. D o b ó f a l v a (v.
Dobó) fu. amattól ész.-keletre a Cigány
patak m. 670 l., ref. templommal s ba-
romtenyésztéssel. V á g á s fu. ugyanazon
völgyben 617 l., r. kath. templommal s
erdős, hegyes határral. K i s - G a l a m b-
f a l v a fu. a N.-Küküllő m. 691 magyar
(s kevés oláh) l., reform. templommal s
gabna-, kukorica- és gyümölcstermesz-
téssel. Innen északra emelkedik a S á-
r o s h e g y. B e t h f a l v a fu. a N.-Küküllő
m., közel a Fejérnik patak torkolatához
500 l., reform. templommal s nagy gabna-
és gyümölcstermesztéssel. **Székely-** vagy
Szítás-Keresztúr csinos mvs. a Nagy-Kü-
küllő és a Gagy patak ö-szeömlésénél

2712 magyar (s kevés oláh) lakossal. Van
itt reform., unitár. és r. kath. templom,
unitárius algymnasium, állami férfi-tanít-
tőképző, járásbíróság, posta- és táviróhi-
vatal stb. A lakosok részint iparral s ke-
reskedéssel, részint pedig földművelés- és
baromtenyésztéssel foglalkoznak. Ipará-
nak legnevezetesebb termékei a szításmű-
vek (innen a vs. egyik mellékeve) és fa-
lemez-skatulyák, melyekkel Oláhországot
is elárasztja. Gabna-, kukorica- s gyü-
mölcsstermesztése és baromtenyésztése is
jelentékeny. Két jókora telep tartozik ide,
u. m.: Keresztúrfalva és Timafalva. Van
ásványos vize is. F i á t h f a l v a fu. a
N.-Küküllő m. 907 l., unitár. és reform.
templommal s gabna- és kukoricatermesz-
téssel. Erdeje szép van. A l s ó - B o l d o g-
A s s z o n y f a l v a (Boldogajé) fu. a N.-
Küküllő m. 685 magyar s oláh l., unit.,
gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gab-
na-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel.
U j - S z é k e l y fu. a N.-Küküllő m. s a
megye nyugoti szélén 932 l., unitárius és
reform. templommal s igen szép és termé-
keny határral, mely bort és gyümölcsöt is
szolgáltató. S z e n t - E r z s é b e t fu.
amattól ész.-nyug. felé a Solymos patak
völgyén 1092 magyar s oláh l., reform. és
gör.-kath. templommal s erdős határral és
Ujlak nevű pusztával. O l á h - A n d r á s-
f a l v a (Szecsel) fu. ugyanazon völgyben
432 oláh l., erdős határral és baromte-
nyésztéssel. O l á h - H i d e g k u t oláh fu.
amattól ész.-nyugatra 406 l., gör.-kel.
templommal s juhtenyésztéssel. M a g y a r-
H i d e g k u t fu. az előbbi szomszédjában
443 magyar l., ref. és gör.-kel. templom-
mal, kukorica-, gabnatermesztéssel és er-
dővel. M a g y a r - Z s á k o d fu. az előb-
biektől nyugatra a megye szélén 783 l.,
unit. és r. kath. templommal s jelentékeny
erdős határral. V é c k e fu. amattól ész.-
nyugatra 1005 l., r. kath. templommal s
gabna- s kukoricatermesztéssel. S z é-
k e l y - S z á l l á s fu. a véckei patak m.
280 (r. kath.) l. s kukoricatermesztéssel.
C s ö b b (Csebb) fu. az előbbtől keletre
365 (r. kath.) l. s gabna- és kukoricater-
mesztéssel. B o r d o s fu. 613 l., reform. és
r. kath. templommal s jelentékeny erdős
határral. S z e n t - D e m e t e r fu. a Kis-
Küküllő m. 806 (r. kath.) l. s gabna-, ku-
korica- és gyümölcstermesztéssel. R a v a
fu. amattól délkeletre 777 l., unitárius
templommal, igen jelentékeny határral és
baromtenyésztéssel. N a g y - S o l y m o s
fu. a hn. patak m. 1039 l., reform. és uni-
tárius templommal s erdős, hegyes határ-

ral. **Kis-Solymos** fu. a Solymos patak m. 1063 l., unitárius és református templommal szintén jelentékeny határral. **Rugonfalva** fu. a Fejérnik patak szép völgyében, Sz.-Keresztúrtól ész.-keletre 797 l., reform. templommal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. **Csekefalva** fu. a Gagy patak m. 507 l., ref. és unitárius templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Szent-Ábrahám** fu. ugyanazon völgyben 646 l., unitárius templommal s gabna- s kukoricatermesztéssel. **Gagy** fu. a hn. patak m. 616 l., unitárius templommal s jelentékeny határral, melynek jó részét erdőség borítja. **Bözöd** fu. a hn. patak m. 1109 l., unitárius és ref. templommal s derék határral, mely gabnát s kukoricát bőven terem. Erdeje is van. Ezt a falut tartják a »szombatosok« egyik főfészkének. **Bözöd-Újfalu** fu. a Bözöd és Etéd patakok összeömlésénél 700 l., r. kath., unit. és reform. templommal s termékeny határral. **Körispatak** (Köröspatak) fu. az Etéd patak m. 1111 l., reform. és unitárius templommal s nagy határral, mely gabrát, kukoricát, hüvelyes veteményeket és zöldségféléket bőven terem. Erdeje is van. **Etéd** fu. a hn. patak m. 1545 l., ref. és r. kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Legelője s erdeje sok levén, barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. **Szolkma** fu. a Siklód patak m., amattól ész.-nyugotra a megye szélén 500 l., ref. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Küsmőd** fu. az Etéd patak m. 718 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Siklód** fu. a hn. patak m. 1362 l., reform. templommal, nagy határral s baromtenyésztéssel. A falutól északra emelkedik a Siklód-kő nevű erdős hegy. **Parajd** fu. a tulsó völgyben, amattól ész.-keletre a Kis-Küküllő m. 1795 l., reform. és r. kath. templommal, kir. járásbírósággal, postahivatallal, ásványos forrásokkal, csinos fürdővel és roppant hegyes-völgyes határral, melyben egyikét műv.-lik Erdély legdúsabb sóbányáinak. Jó országút vezet át innen Gyergyóba a Hargitta hegységnek Bucsintető nevű s 3769' magas nyergén keresztül. **Felső-Sófalva** fu. amattól délkeletre a Korond patak m. 1813 l., reform. templommal s nagy határral, melyben szintén sótelepek és sóforrások vannak. **Alsó-Sófalva** fu. amannak a szomszédjában 1669 l., reform. és r. kath. templommal s igen nagy határral,

melyben szintén gazdag sótelepek vannak. Erdőségben is mind a három helység bővölködik. Barom- és juhtenyésztésük jelentékeny. **Atya** fu. amattól délre egy hegyoldalban 1495 l., róm. kath. templommal, nagy határral s **Arató** nevű pusztával, melynek ásványos vize és fürdője van. **Korond** fu. a hn. patak m. s az udvarh.-parajdi útban 2906 l., r. kath. és unitárius templommal, roppant nagy bérce, erdős határral s ásványos vizekkel és fürdőintézettel. **Pálfa** fu. a Szilas-Tetej nevű hegy alatt amattól délfelé 475 l., r. kath. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. **Firtos-Váralja** fu. a szomszéd völgyben, amattól nyugotra 306 l., unitárius templommal s erdős határral. **Enlaka** fu. a Gagy patak forrásvidékén, amattól nyugotra 605 l. s nevezetes unitárius templommal, melyben egy ószékely betűkkel írott felírás van. Hegyes-völgyes határán sok az erdő. Baromtenyésztése jelentékeny. **Martonos** fu. a Gagy patak m. 652 l., unitárius templommal s hegyes, erdős határral. **Csehédfalva** fu. amattól keletre a szomszéd völgyben 406 l., unit. templommal s nagy erdővel. **Torcsafalva** fu. ugyanazon völgyben 359 l., unitárius templommal s kukorica- és haricskatermesztéssel. **Tordátfalva** fu. amattól nyugot felé 547 l. s unitárius templommal. **Mede** s **ér** fu. amattól délnyugotra 671 l., unitárius templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Kis- és Nagy-Ked** s szomszédos faluk amattól dél felé 196 s illetőleg 205 l. s egy-egy unit. templommal. **Szent-Miklós** fu. amazoktól keletre 158 l. s unitárius templommal. **Alsó-Siménfalva** fu. a Fejérnik patak m. s a Resztetej hegy alatt 866 l., unitárius és reform. templommal s gabna-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Erdeje és baromtenyésztése jelentékeny. **Kadács** fu. a Fejérnik patak m. 416 l., unitárius templommal s gabna-, haricska- és kukoricatermesztéssel. **Kobát-Demeterfalva** fu. a Fejérnik patak m., 5000 l., unitárius templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. **Alsó- és Felső-Bencéd** szomszédos kis faluk 274 l., s unitárius templommal. **Szent-Mihály** fu. a Fejérnik patak m. 384 l., unitárius templommal s baromtenyésztéssel. **Malomfalva** fu. a Fejérnik patak m. 802 l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. **Kecsed-Kisfalud** fu. a Fejérnik patak

m. 569 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. **Farkaslaka** (Farkasfalva) fu. a Fejérnik patak m. 1130 l., r. kath. templommal, nagy, erdős határral s baromtenyésztéssel. **Szent-Lélek** fu. szintén azon völgyben 529 l., róm. kath. templommal s Alszeg nevű puztával. **Bogárfalva** fu. 314 l. s erdős határral. **Úlke** fu. 512 l. baromtenyésztéssel. **Szent-Tamás**, fu. 171 l., róm. kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Lengyelfalva** fu. amattól délnyugotra 473 l., r. kath. templommal s bérce, erdős határral. **Szombathfalva** fu. Udvarhely szomszédjában a Sós patak m. 797 l., reform. templommal és Szejke nevű (kénes vizű) fürdőintézettel, melyhez egy rendkívül hideg tavacska is tartozik és szintén fürdőre használatik. **Kadicsfalva** fu. a N.-Küküllő m. 462 l., r. kath. templommal, gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. **Bethlenfalva** fu. a N.-Küküllő m. 673 l., gabna-, kukorica- s lentermesztéssel s **Felső-Siménfalva** nevű puztával. Baromtenyésztesé jelentékeny. **Tibold** fu. 169 l. **Szent-Király** fu. amattól északra 905 l., r. kath. templommal s jelentékeny erdővel. **Oroszhegy** falu erdős hegység között, amattól északra 2238 l., r. kath. templommal, roppant nagy bérce, erdős határral s barom- s juhtenyésztéssel. **Zetelaka** nagy fu. a N.-Küküllő m. 3169 l., r. kath. templommal, 3 □ mfdet haladó bérce, erdős natárral s fakereskedéssel és barom- s juhtenyésztéssel. **Küküllő-Keményfalva** fu. a N.-Küküllő m. 520 l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Fenyéd** fu. a hn. pataknak a N.-Küküllőbe ömlésénél 510 l., r. kath. templommal s árpa-, zab- és haricskatermesztéssel. **Maréfalva** fu. a Fenyéd patak m. 1133 magyar s oláh l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Oláhfalva** rendezett tanácsú vs. a megye ész.-kel. határán, a Vargyas patak és az udvarhely- csikkszeredai országot (Tolvajos hágó) m. igen zordon havasi vidéken 3512 szálak székely lakossal. Oláh fu. tulajdonképen két szomszédos faluból, u. m. **Kápolnás**- (v. Kis-) és **Szentegyházas**- (v. Nagy-) **Oláhfalva** ből áll, melyek csak félóránnyira esnek egymástól. Van itt két római katholicus templom, postahivatal, pénzügyőri és csendőrségi állomás és igen kiterjedt fakereskedés, a mennyiben az idevalók roppant fenyves erdőségeik fajából főmérdek deszkát, zsindelyt és gerendá-

kat készítenek s azokkal a kerület nagy részét elárasztják. E nagy mértékű faipart részint szabad kézzel, részint fűrészmalmaik segítségével üzik. Baromtenyésztesők is igen jelentékeny. A várostól nem messze van a Homoród völgyében egy vashámor (Keresztbánya), meg az u. n. homoródi savanyúvízforrástelep, mely valamint a forrásteleppel kapcsolatos fürdő intézet is, tömeges látogatásnak örvendő. — **Oláhfalva**, Erdélynek ezen legmagasabb fekvésű (2718') helysége, ennek 842'6 m. előtte igen jelentékeny kiváltságokkal bírt s 1848-ig az u. n. »locata taxalia« közé tartozott, azóta pedig egészen a területrendező országgyűlés végeig külön orsz. képviselője volt. **Lövéte** fu. a Kis-Homoród patak völgyén 2887 magyar (s kevés oláh) l., r. kath. és reform. templommal s igen nagy, bérce, erdős határral, baromtenyésztés- és kőtöréssel. Van vashámora és savanyúvízforrása fürdőintézettel (Kérolly vagy Király-fürdő), melyet gyönyörű fekvésért (a Tolvaj patak m.) gyakran látogatnak. **Homoród-Remete** fu. amattól ész.-nyug. felé, a Szörkö-Tetej erdős bérce alatt 259 l. s r. kath. templommal. **Homoród-Keményfalva** fu. a Nagy-Homoród patak m. 388 magyar s oláh l., unitárius templommal. **Abásfalva** (Abasfaleu) fu. ugyanazon völgyben 412 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Gyepes** fu. az előbbtől ész.-nyugotra 431 l., unit. templommal s nagy erdővel. **Kénos** (Kenes) fu. amattól délnyugotra 321 l., unitárius templommal s gabna-, kukorica-, és lentermesztéssel. **Patakfalva** fu. 456 l., reform. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel. **Árvátfalva** fu. 206 (reform.) l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Telekfalva** fu. amattól dél felé 392 l., reform. templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. **Lokod** fu. 190 l. **Sándorfalva** fu. 132 l., ref. templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. **Ábrahámfalva** (Ávrám) fu. amazon alul 109 (reform.) lakossal. **Szt. László** fu. 160 l., reform. templommal s erdős határral. **Kányád** fu. 457 l., reform. templommal s gabnanneműeket termő jó határral. **Jásfalva** fu. amannak szomszédjában 110 l., reform. templommal s erdős határral. **Ede** fu. 281 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. **Dálya** fu. 697 l., reform. templommal, gabna-, árpa-, zab-, haricska- stb. termesztés- és baromtenyésztéssel. **Pé-**

te k (Petsch, Petka) fu. az előbbtől dél-nyugotra 850 magyar s oláh l., reform. templommal, jelentékeny határral és baromtenyésztéssel. B e n e (Mehburg, Beja) fu. a megye délnyug. szélén, a vasut m. 744 szász, oláh és magyar l., lutheránus templommal gabna-, kukorica-, gyümölcs- és zöldségtermesztéssel, vasuti állomással, melytől Erked felé egy jókora alaguton víz keresztül a vasút. D a r ó c (Draas, Drasz u) fu. a Nagy-Homoród m. amattól kelet felé 1100 szász és oláh l., luth. templommal s igen jelentékeny határral, mely gabbaneműket, kukoricát s hüvelyes veteményeket és zöldségféléket szépen terem. Az András-féle kiváltság-levél ezt a falut említi a szász föld egyik határpontjául. H o m o r ó d-J á n o s f a l v a fu. a N.-Homoród m. 362 l., unitárius templommal s gabna-termesztéssel. H o m o r ó d-V á r o s f a l v a fu. a N.-Homoród m. 468 l., unitárius templommal, szép, erdős határral s baromtenyésztéssel. H o m o r ó d-S z e n t-P é t e r fu. ugyanazon völgyben 234 l., unitárius templommal s igen jó határral. H o m o r ó d-S z e n t-P á l fu. szint azon völgyben 701 l., unit. és reform. templommal, rozs-, árpa-, zab-, kukorica- s len-termesztéssel. Barom- és juhtenyésztése is van. R e c s e n y é d fu. a N.-Homoród m. 283 l., unitárius templommal s rozs-, árpa-, zab- stb. termesztéssel. B á g y fu. amattól nyugot felé 555 l., reform. templommal. baromtenyésztéssel és szép erdővel. H o m o r ó d-S z t.-M á r t o n fu. a N.-Homoród m., három kies völgy összenyílásánál 784 magyar s néhány oláh l., unit. és reform. templommal, gabna-, kukorica- s haricskatermesztés- és baromtenyésztéssel. H o m o r ó d-A l m á s magas fekvésű fu. a Kis-Homoród patak m. s a Mértetető (3120' magas) hegy alatt 1976 magyar s néhány oláh l., unitárius templommal s igen nagy erdős, bércecs határral, melynek keleti, a Vargyas patakra dülő részében egy nagyszerű mészkő-barlang van. Fakereskedése s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. H o m o r ó d-K a r á c s o n f a l v a fu. a Kis-Homoród m. 1017 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal, nagy erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. H o m o r ó d-O k l á n d fu. a Kis-Homoród m. 782 l., unitárius templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. H o m o r ó d-U j f a l u fu. a Kis-Homoród m. erdős hegyek között 302 l., unitárius templommal s baromtenyésztéssel. Z s o m b o r

(Sommerburg) fu. a Kis-Homoród m. 118 szász és oláh l. s luth. templommal. F e l s ő-R á k o s fu. a Vargyas patak m., amattól kelet felé s mintegy 4 órányira 1075 magyar s oláh l., unitárius templommal s igen szép, részben lapályos határral. Erdeje s baromtenyésztése jelentékeny. V a r g y a s fu. a ln. patak m. 1673 magyar s oláh l., és unitárius gör.-kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. O l a s z t e l e k (v. Olosztelke) fu. a szomszéd völgyben, a Kőrmös patak m. 802 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. S z á l d o b o s fu. ugyanazon völgyben 626 magyar s oláh l., reform. templommal gabna- s kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. B a r d o c fu. a Kőrmös patak m. 804 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Régebben e falu kilencedmagával egy külön fiók székelyszéket (Sedes filialis Bardoc) képezett. F ü l e fu. ugyanazon völgyben 1242 l., reform. templommal s roppant nagy erdős határral, melyben gabna- s kukoricatermesztésen kívül jelentékeny barom- és juhtenyésztést üznek. B i b a r c f a l v a fu. a Baróth patak szép völgyében 761 l., reform. templommal s gabna-, kukorica-, zöldség- és kendertermesztéssel. Innen északra emelkedik a Románfej nevű erdős hegy. K i s-B a c o n fu. ugyanazon patak m. 591 magyar s oláh l., reform. templommal, erdővel és baromtenyésztéssel. M a g y a r-H e r m á y fu. a Baróth patak m. 1198 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy bércecs, erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. Innen északra emelkedik a Kakukhegy nevű gyönyörű »havas.«

13. Csik megye az ország keleti szélén esik s e részről Moldvával, belülről pedig Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék megyékkel határos. Csik megyét az 1876. XXXIII. t. c. a volt egész Csikszékből alakította, bele kebelezvén Csik-Szereda volt kiváltságos mezővárost is. Kiterjedése 78.⁰⁰ □ mfd (szabatosabban 4493.²² □ kilométer), lakosságának száma pedig 107,285 lélek. Alakja egy bevagdalt trapézhez hasonlít, melynek Moldva felőli oldala a leghosszszabb, a Háromszék megye felőli pedig a legrövidebb. Csik megye egyike az ország leggyönyörűbb vidékeinek. Büszke havasok közén két elkülönzött s csekély kiterjedésű medencéből, vagy fensikből áll az egész, melyek közül az északi — Gyergyó — 2519', a déli pedig (a tulajdonképeni Csik) 2265'-nyi

átlagos magasságban fekszik. E két medencét keletről a fölséges határ Kárpátok (gyergyói és csiki havasok) szegélyezik, melyeknek többnyire ész.-nyug. és délkelet, meg észak és dél közé eső láncolatai vetélkedő meredekséggel emelkednek ki a szűk völgyekből, sőt mondhatni szakadékszerű mélyedésekből s a legdúsabb tölg-, bükk- és fenyves erdőséggel borítva, csaknem szakadatlanul. Legkiválóbb magaslatoz e bércezővényben a Bükk-havas (Borszék fölött), a Közrész-havas (4734' m. Borszéken alul), a Nagy-Hagymás (5688' m.) a két medencét elválasztó vonal irányában keletre s a Szőlőhegy v. Margitta (4674' m.) Osik-Szeredától ész.-keletre stb. E határhegység a megye északi részén a görgényi hegyekkel lép összeköttetésbe, a megye közép táján a Csik-Magos nevű nyereg által az áttellenes Hargitta hegylánccal, délen pedig a kászoni és baróthi alacsonyabb hegyekkel érintkezik. A megye déli határán legnevezetesebb a 3578 m. Büdös-hegy híres kénbarlangjával és Szt.-Anna nevű gyönyörű tengerszemével. A baróthi s illetőleg a Hargitta-hegységnek legkiválóbb magaslatai az Udvarhelyet is érintő Kakukhegy, a Hargitta, az Ostoros (a két medence közén), a Dél- és Kereszthegy, stb., melyeket szintén rengeteg (s részben fenyves) erdőségek borítanak. A hegyek között a már említett két medencén kívül csak szűk völgyek és zordon szakadékok foglalják el, melyek közül csak a két medence elszűkülő nyulványai képeznek némileg kivételt. Vizei nagy számmal vannak, de mind aprósak. Legjelentékenyebbek az egymás közelében, a két medencét elválasztó vonalon eredő Maros és Olt, melyek közül az előbbi a Tarkó-hegyből buzog ki Vasláb falu közelében s oly bő vízzel, hogy forrásától pár száz ölnyre már a tutajt is megbirja. A felső medencének e gyönyörű vize először északnyugotnak, majd északnak siet, fölséges ezüst szint játszva a partjait szegélyező szántóföldek és rétek halvány zöld és bámulatosan üde színyegén. A mint Remetén felül a völgy mind összébb-összébb záródik mellette, Salomás mellett hirtelen nyugot felé kanyarodik s úgy hagyja el a megyét. A bele ömlő patakok közül említendőbbek a Belkény, Halastó és Ortva jobb felől, meg a Somojó, Küküves és a Szopa bal felől. Az Olt épen ellenkező irányt követ. Elétörvén (két ággal: Kis- és Nagy Olt) a Nagy-Hagymás havas alól, az egész alsó medencén végig

majdnem déli irányt követ s az oldalt eső hegyek két helyen közelítik meg; előbb Csik-Szt-Királynál, aztán pedig ott, hol a megyéből kisért s hol egyrésztől a kászoni, más résztől pedig a baróthi hegyek már közvetlenül a partjaira lépnek. Környéke ennek is nagyon szép, de korántsem mérkőzhetik a Maroséval. Ebbe is számos patak ömlik mindkét oldalról, de a medence szűk volta miatt mind rövid futásúak. Említést legfőlebb a Kakos, Fenyő és Nyerges (mind a baloldalon) patakok érdemelnek. E két főfolyón kívül ki kell emelnünk még a Bisztricsora, Békás, Tatros és Uza patakokat, melyek mind Moldvába ömlenek át a Szereth folyamterületére s völgyeikkel egyszerűsmind fontos átjáró utakat (szorosokat) nyitnak arra felé; az első mellett ugyanis a tölgyesi, a második mellett a békási (v. almásmezői), a harmadik mellett a gyimesi, a negyedik mellett pedig a kászoni szoros út vezet át Moldvába. Említésre méltó tavai a Szt.-Anna taván kívül nincsenek, de forrásai annál számosabbak. Éghajlatát tekintve, ez a megye a legzordnabb az egész Erdélyben; az évi középhőmérsék itt sehol sem emelkedik + 7 C°-nyira; levegője egészséges; rövid nyara eléggé kellemesnek mondható. Esőben, hóban bővelkedik. Hó a magasabb bérceken már augusztusban is gyakran esik. Földje a magas fekvésnél és zordon éghajlatnál fogva csak a két főfolyó mentén alkalmas a gazdasági céljaira, nola ott is csak tavaszi vetések eszközölhetők, s rendszeren elég jó sikerrel. Szőlő itt már nem tenyészik; gyümölcs is csak gyéren található. Kukoricát néhol vetnek, de az is legtöbbször csak »tejes málé,« azaz éretlen marad. Legáltalánosabb mezeti termékek a rozs, zab, krumpli, len, kevés árpa, zöldség félék, mindenek fölött pedig az erdei fafajok (tölgy, bükk, fenyő), melyek e megyének fő gazdaságát képezik. Állatvilága fajokban szűkölködik, de egyebekben elég gazdag. Szép számmal tenyésztnek itt juhot, lovat (igen jó fajt), szarvasmarhát és házi szárnyasokat. Az erdős bérceken sok a vad. Legközönségesebbek a farkas, medve, őz, vaddisznó, szarvas stb. Ásványai között bércei dacára csekély számmal vannak s azok sem mind aknáztatnak. Dánfalvánál, Kőszántelepe, Csik-Szt-Domokosnál fontos rézbányája, Szt-Kereszthányán barna, Rákoson vörös vasköve van; mészköve és malomkövek való trachitja pedig több helyt található. Ásványos

(savanyu és kénes) vizei jó számmal vannak; leghíresebb savanyuvize a borszéki borviz, melyet külföldre is nagy mennyiségben szállítanak. Ipára s kereskedelme csak viszonylagos fontossággal bír. Van üveglutája Borszéken, papirosmalma Csik-Szt-Mártonban, Csik-Szeredán és Csik-Szt-Királyon, Fűrészmalma sok a havasokban; ezeken kívül említhető kordovány- és daróckészítése, len- és gyapjufonása, minden községre kiterjedő gazdasági szeszgyártása (árpa pálinka, s különösen híres fenyővízfűzése), de- zka-, léczsindely- és juhturó-készítése. Kereskedelmének főcikkeit szálfa és faművek, ló, juh, savanyuvíz, turó és nyersbőrök képezik. A saját szükségletre élénken üzött házi ipar mellett a kis iparnak csak néhány ága (csizmadiaság, kalaposság, kavácsság) élhet meg s az is a néhány nagyobb helységre korlátozva. Országutjai általában jókarban vannak. A fővonal hosszában futja végig a megyét s ebből ágaznak ki a szomszéd megyékbe és a Moldvába vivő szárnyvonalak. A lakosság nagy többsége tisztá székely, legnagyobb részt oly sajátosságokkal, mint Udvarhely megyében; ezen kívül még örmeny és oláh lakik itt néhány ezer, de csaknem kivétel nélkül elmagyarosodva. Természetesebb, egyszerűbb nép életet talán az egész hazában nem találhatunk, mint itt, s e mellett a népnevelés is igen jó lábon áll. Vallásra nézve a nagy többség a r. kath. egyház híve, a csekély kisebbség pedig leginkább a gör.-kath., a reform. és luth. egyházakhoz tartozik. Van e megyében 102 község. A megyegyűlések Csik-Szeredán tartatnak. Említendőbb helységek:

Csik-Szereda (Sicoloburgum) rendezett tanácsu város és a megye székhelye, 2266' magasban a Szereda patak m., mely a városon alul $\frac{1}{2}$ órányira ömlik az Oltna 1247 lakossal. Van itt r. kath. templom, 'felsőbb népiskola (gazdasági tanfolyammal), kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, megyei kórház, honvédszázlói (26. sz.) törzsállomás, pénzügyőrség, csendőrség s egy jó karban levő régi vár (Szerdavára, Mikó Ferencz építménye a XVII. száz. elejétől; ezért hajdan Mikó-Ujvára v. Mikóvára nevet is viselt), mely kaszányául szolgál. A lakosság főleg iparral és kereskedelemmel foglalkozik. Heti és országos, különösen pedig juh- és lóvásárai igen fontosak. Határa igen csekély s leginkább rozstot, zabot és krumplit terem.

Környéke igen szép. Hozzá tartozik Mártonfalva kis falu, mely sajátlag külvárosul tekinthető. Csik-Zsögöd fu. alább az Olt mellett, a Szereda patak torkolatánál 931 (nagyobbára r. kath.) lakossal, nagy, részben lapályos, részben bérces, erdős határral, rozstermesztés- és juhtenyésztéssel s faüzlettel. Van fürdője is. Csik-Szt-Lélek fu. amattól keletre 713 l., r. kath. templommal, hegyes völgyes határral, rozstermesztés-, juh- és lótenyésztéssel s Alszege-Demeter és Fetold (Fitor) nevű pusztával. Csik-Mindszent fu. az előbbtől délkeletre egy mély és szűk völgyben 996 l., r. kath. templommal, jelentékeny bérces határral, faüzlettel, juhtenyésztés- és sajtkészítéssel. Ide tartozik Boroszló nevű pusztá, Csik-Szent-Király nagy fu, az Olt m. s a Kis-Háromtetej nevű hegy alatt 1596 magyar és néhány elmagyarosodott oláh lakossal, r. kath. templommal, papírmalommal s nagy határral, mely szép rozstot, árpát és zabot terem. Faüzlete, juh- és baromtenyésztése jelentékeny. Csik-Szt-Imre nagy fu. alább az Olt m. 1700 l., r. kath. templommal s igen nagy és szép határral, mely gabnaneműeket s fát bőven szolgáltat. Juh- és lótenyésztése jelentékeny. Hozzá tartoznak Bedecs, Felszege, Pálszege és Oltelve nevű puszták. Csik-Bánkfalva nagy fu. a Fenyő patak völgyének a torkában, az Óriás-Tetej nevű havas alján 1668 l., r. kath. templommal s igen nagy bérces erdős határral. Fenyővizet sokat készít; fával kereskedik s juh- és baromtenyésztést űz. Csik-Szt-György nagy fu. a Fenyő patak m. amattól észak felé 1903 magyar s elmagyarosodott oláh l., román- és gör.-kath. templommal s roppant nagy bérces, erdős határral, nagy faüzlettel, juhtenyésztéssel, turó- és fenyővíz-készítéssel, Ide tartoznak Kincseszege és Poklondfalva havasi puszták. Csik-Ménasság elszórt nagy falu még fentebb ugyanazon völgyben nagyszerű fenyvesek alján 2058 magyar (s néhány elmagyarosodott oláh) l., r. kath. templommal, faiparral, juhtenyésztéssel, gyapju-, turó- és fenyővízkereskedelemmel. Vadregényes határa igen messzire terjed a havasok közt. Pottyánd és Ménasság-Ujfalva nevű kiegészítő részei egy-egy $\frac{1}{2}$ órányira esnek a helységek zömétől. Csik-Szent-Márton fu. Bánkfalvától délre, közel a Fenyő patakhoz 1035 l., r. kath. templommal, derék népiskolával, postahiva-

tallal s igen nagy határral, melynek csak kis része jut az Olt völgyére; a többi havas, fenyves. Faizléte, juhtenyésztése, turó- és fenyővízkészítése igen jelentékeny. Ide tartozik a falutól északkeletre s 6—7 órányira az Uza patak vadregényes völgyében fekvő **tölgyesi veszglő intézet**. Csik-Csekefalva fu. amannak szomszédjában a hn. patak m. 1109 l. s jelentékeny határral, mely rozst, zabot, árpát és sok fát szolgáltat. Juh- és baromtenyésztése is van. Csik-Szent-Simon fu. az Olt mellett, igen szép lapályon 1392 l., r. kath. templommal s nagy határral, mely gabnaneműeket bőven terem. Fa- és fenyővízkereskedése ennek is van. Csik-Csátószeg fu. a Fenyő pataknak az Oltha ömlésénél 996 l. s igen szép róna határral. Kozmás nagy fu. a Nyerges patak m., amattól délkeletre 1415 magyar (s kevés elmagyarosodott oláh) l., r. kath. templommal s jelentékeny határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek borítják. Rozs- és zabtermesztése, juh- és baromtenyésztése s fa- és fenyővízkereskedése van. Innen vezet át az országot a Nyerges hágón keresztül Kézdi-Vásárhely felé. Csik-Verebes fu. közel az Olt-hoz, amattól nyugot felé 479 l., r. kath. templommal s jelentékeny és jó lapályos határra. Ó- és Uj-Tusná dőszetartozó két falu az Olt m. s Büdöshegy alatt, egymástól csekély távolságra együtt 2246 magyar (s kevés oláh) lakossal. Az előbbiben van r. kath. templom s postahivatal; az utóbbiban pedig egy látogatott fürdő savanyúvízforrásokkal. A hozzájuk tartozó nagy, erdős, hegyes határban jelentékeny faipart s juh- és marhaterenyésztést üznek. E határ fölött van a Csomal-hegy egyik csúcának fenyvessel koszorúzott krátereszerű medencéjében (2970' magasban) a gyönyörű s 1000 öl területű Szt-Anna-tó a Büdös-hegytől nyugotra egyik oldalán egy romladozó kápolnával, melybe a környékbeli nép ez előtt bucsura járt föl. E tájon egyike ez a hely a leggyönyörűbb pontoknak. Lázarfalva fu. a hn. patak völgyében, Ó-Tusnádtól délkeletre 932 magyar s oláh l., gör-kath. templommal, kenes forrásokkal, fürdőintézettel, erdőséggel s jelentékeny barom- és juhtenyésztéssel. Kász-on-Ujfalva fu. a Nyerges-hegy alatt, a Kézdi-Vásárhelyre vivő országot m., a Kász-on patak egyik kies, de zordon melékvölgyében 1970 magyar s oláh l., r. kath. templommal, postahivattal, igen nagy erdős határral s fakereskedés- és

juhtenyésztéssel. Kász-on-Jakabfalva fu. a Kász-on patak m. s nagy hegyek között 1376 magyar s oláh l., r. kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben ásványos források mellett egy kisszerű fürdő is van. Juh- és baromtenyésztése, faipara és fenyővízkészítése képezi a lakosok főéletmódját. E tájon hatol be a havasok közé a tölgyesi szoroson átmenő országot. Kász-on-Imper vagy Imperfalva, fu. ugyanazon völgyben 1100 l., róm. és gör.-katolikus templommal, nagy határral, fenyves-erdőséggel s havasi gazdálkodással. Doboly nevű havasi pusztá tartozik hozzá. Kász-on-Altiz (v. Nagy-Kász-on) falu ugyanazon völgyben 1030 l., r. kath. templommal, nagy határral, juhtenyésztés- s turó- és fenyővízkészítéssel. Kász-on-Feltiz fu. amannak szomszédjában, 1309 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy határral s juh- és marhaterenyésztéssel. A Kász-on-völgyi faluk élénk fuvarozást folytatnak Moldva felé. Tapolca magas fekvésű fu. Csik-Szeredától északra, a Szereda patak és a Gyergyó felé vivő országot m. 1536 l., r. kath. templommal, téres nagy határral s rozs-, zab- és lentermesztés- s ló- és juhtenyésztéssel. Csik-Somlyó fu. és nagy bucsujáró hely amattól keletre 650 l., r. kath. templommal, Ferenczrendű zárdával s főgymnasiummal. Fölötte emelkedik a Nagy-Bükfej nevű erdős bérc. Cs.-Somlyó tulajdonképen Várdotfalvához tartozik, mint annak telepe. Várdotfalva fu. amannak tőszomszédjában 612 l. s ló-, barom- és juhtenyésztéssel. Csobotfalva fu. az előbbiekhez igen közel 391 l., r. kath. templommal s rozs-, zab- és lentermesztéssel. Csik-Csomortány fu. amattól ész.-keletre, a Szereda patak m. 506 l. s jelentékeny határral, melynek nagyobb részét erdős bércek borítják. Juhot, lovat s baromot tenyészt. Pálfalva fu. ugyanazon patak m., de lapályosabb határral, 517 l., r. kath. templommal s rozs-, zab-, árpa- és lentermesztéssel. Delne fu. az előbbtől északra 709 l., r. kath. templommal, jelentékeny s részben lapályos határral s barom-, ló- és juhtenyésztéssel. Csicsó fu. közel az Olt-hoz s az országot m. 1783 l., r. kath. templommal s igen jelentékeny határral. A lakosok itt is sok rozst, zabot, lent stb. természetnek, fenyővizet és pálinkát főznek s szép lovakat és szarvasmarhákat tartanak. Fakereskedése is van. Mádfalva fu. az Olt m. s a Hargittá-

bérc alján 1433 l., r. kath. templommal s nagy határral. A lakosok fával és faművekkel, lóval, juhval, turó és gypjuval stb. kereskednek. (E falunak M. Terézia korából szomorú emléke van, legyilkoltatván itt akkor a bécsi kormány több száz fegyvert fogni vonakodó székelyt. E mérszárlás emlékére egy már poló öreg tanár a következő kis chronostichont csinálta: »SICVLII CIDIVM« = 1764). Borsóva az előbbtől keletre 545 l. s rozsz-, zab- és lentermesztéssel. Csik-Szt. Miklós fu. amannak szomszédjában 1005 l., r. kath. templommal, derék határral s fa-, juh- és gypjukereskedéssel. **Szépviz** nagy falu amazon felül, a Pogány-Havas alatt s hn. patak m. 2397 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s roppant nagy havasi határral, melynek nagy részét fenyvesek borítják. Innen vezet az országút a Kabalahágón át a Tatros patak völgye által kőpezett gyimesi szorosba s onnan át Moldvába, melylyel Szépviz lakosai, (kik többnyire örmény származásúak) igen élénk kereskedést folytatnak. Fája tömördek. Van több fűrészmalmos barom- és juhtenyésztése, valamint igen tetemes fenyővízkészítése. Szépvizhez tartoznak Tatárbükk, Csüvés és Kostelek nevű határszéli havasi puszták. Gyimes-Felsőlak fu. a Tatros vadregényes völgyében, a gyimesi országút m. 1081 l., r. kath. templommal, havasi gazdasággal s határszéli kereskedéssel. Határának egy része a Pípos- és Bot-havasra fut föl. Lunka nevű havasi pusztája is ide tartozik. Gyimes-Középlak fu. a Tatros patak legészakibb kanyarulatánál a Kabalahágó (Mén-út) havas alján 1511 l., r. kath. templommal, havasi gazdálkodással és határszéli kereskedéssel. Juhot sokat tenyészt, tűrőt, gyapjút, bőrt, fagyút stb. sokat ad el. Közel esik ide Gyimes határszéli vámhivatalt erős őrházzal, veszteglő intézettel, pénzügyőrség- és csendőrséggel s postahivatallal. E tájon a Tatros jókora folyócskává női ki magát. Szépviztől idáig a legfestőibb havasi tájképek váltakoznak, melyeknek folytatása még a határon túl is jó darabon tart. Görcsfalva fu. Szépviz szomszédjában a Kakas vize m. 469 l., róm. kath. templommal s rozsz-, zab- és árpatermesztéssel. Juha, marhája szép számmal van. **Csik-Rákos** nagy fu. az Olt m. s a Hargitta-tető alatt 1184 l., r. kath. templommal s hegyes, völgyes nagy határral, melyben sok erdő és vörös vas-

kőbánya van. **Vacsárcsi** fu. a Kakas vize m. 761 l., r. kath. templommal s derék lapályos határral. **Csik-Szt. Mihály** fu. ugyanazon patak m. 2176 l., r. kath. templommal s roppant nagy havasi határral, melyben fűrészmalmok segítségével faipart űz. Barom- és juhtenyésztése, tűrő- és fenyővízkészítése is jelentékeny. Ide tartoznak **Ajnád** (közel a faluhoz) és **Lövész** (bent a havasok közt) nevű telepek. **Csik-Madaras** fu. az Olt és az országút m. 1864 l., róm. kath. templommal s igen nagy határral, mely szép mennyiségű rozst, zabot, árpát, lent stb. és tömördek fát szolgáltat. Lő- és juhtenyésztése említést érdemel. **Dánfalva** fu. közel az Olthoz 2222 l., róm. kath. templommal s igen nagy határral, melyben **Oltfalva**, **Város** és **Nagyboldogasszonyfalva** nevű barom- és juhtenyésztő puszták vannak. **Karcfalva** (régében **Harcfalva**) fu. az Olt m. 933 l. s egy csinos r. kath. templommal, mely egy magaslaton azon a helyen áll, ahol Mihály vajda egykori kastélya foglalt helyet. Határa igen nagy; fája sok; gabbaneműje, juha és szarvasmarhája is elég bőven van. Csak egy útca választja el ettől **Jenőfalva** falut, melynek 1646 l. és r. kath. temploma van. Határa ennek is igen kiterjedt. **Csik-Szt. Tamás** fu. szintén igen közel van az előbbiekhöz. Van ennek 2143 lakosa, róm. és gör.-kath. temploma s nagy hegyes, völgyes határa. **Csik-Szt. Domokos** nagy fu. az Olt és Maros vízválasztójának lejtőjén 1902' magasban a Kis- és Nagy-Olt egyesülési pontján. Van 2877 magyar és oláh lakosa, róm. és gör.-kath. temploma. postahivatalt s harmadfél mfdet haladó határa, melynek nagy részét fenyves havasok borítják. Fekereskedése, barom- és juhtenyésztése, valamint pálinka- és fenyővízfűzése is igen jelentékeny. Innen északra esik a Nagy-Olt m. s a méltóságos Nagy-Hagymás-havas alján, az Ecsemetej és Tarkó nevű mészhegyek között, **Balánbánya** nevezetes bányász falu 1006 magyar s német lakossal, római katolikus templommal s nevezetes rézbányával, melyet ma a legfontosabbak közé számítanak az egész monarchiában. — Hámorai és olvasztói is vannak. Környékét gyönyörű fenyvesek borítják, melyekben sok vadász megfordult, míg a fegyvertartás nem volt oly költséges s a vadászati törvény nem oly szigorú. Szt.-Domokostól egy jelentékeny hágón keresztül jut az ember a szép Gyergyóba, hol

legelőbb is **Vasláb** nevű falut éri, mely a Fekete-Rész havas alján s a Maros és az országút mellett fekszik. Festői esetre, vagy költői tollra érdemes az a páratlan tájkép, mely itt az útazó előtt kitarul. Valami kimondhatatlan szelidség társul itt a fenséges zordonsággal a mint az a halomtalan s 2 □ mfdet is alig haladó medence virányos lapálya oda simúl a környező büszke bércek lábai elé. Egy kert ez óriási bástyákkal beszegezve, melyeknek azonban csak legfőbb sziklaoromaik merednek ki itt-ott kopáran az erdősegek lombtakarója alól. Vaslábnak 846 elmagyarosodott oláh lakosa, görög-kath. temploma s barom- s juhtenyésztése van. **Gyergyó-Újfalu** nagy fu. a Maros m. 2794 l., r. kath. templommal s roppant nagy határral, melynek lapályos része rozsozt, zabot, zöldséget stb., hegyes része pedig tömérdek fát szolgáltat. Barnot s juhott tenyészt. **Kilyénfalva** fu. az előbbi szomszédjában 750 l., róm. kath. templommal s jelentékeny határral. **Tekerőpatak** nagy fu. amattól ész.-keletré a hegy alatt 1912 l., r. kath. templommal s roppant határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek borítják. Barom- s juhtenyésztése, fakereskedése és fenyővízkészítése jelentékeny. A falun kívül egy magaslaton egy szép kápolna áll, melybe a környékbeliek bucsúra járnak. **Gyergyó-Szent-Miklós** mvs. amattól északra a Belkény patak m. 5645 magyar s elmagyarosodott oláh lakossal. Van róm. és gör.-kath. temploma, derék népiskolája, kir. járásbíróháza, posta- és táviróhivatala; van itt továbbá pénzügyőr-biztosi és csendőrségi állomás, erdőhivatal s nagy barom- és fakereskedés. Kilencedfél □ mfdet haladó határának legnagyobb részét tölgy-, bükk- és fenyőerdőséggel borított havasok foglalják el, melyekben nagy a juh- és baromtenyésztés, tűró- és fenyővízkészítés. Egy nehéz járási meredek út visz innen a Békás patak völgyébe, a Békás-szorosba s onnan át Moldvába. Ebben a völgyben van **Békás** fu. 837 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath. templommal s havasi gazdálkodással és határszéi kereskedéssel. Ide tartoznak **Almásmező**, **Köszörűkőpatak** és **Tikos** havasi puszták. Almásmező mellett van a békási z-od osztályú vámhivatal és veszteglő intézet. **Zsedán** patak fu. a hn. patak és havas m. 976 magyar l., r. kath. és gör.-kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Domokos** fu. Békás szomszédjában 882

oláh l., juhtenyésztés-, tűró- és fenyővízkészítéssel s **Iványos** nevű, barom- s juhtenyésztő havasi pusztával. — **Gyergyó-Alfalu** nagy fu. közel a Maroshoz a Belkény patak m. gyönyörű rónán 5041 l., róm. és gör.-kath. templommal, állami népiskolával, melynek gazdasági szakosztálya is van, közel 4 □ mfdnyi határral, rozs-, árpa- és zabtermesztés- s barom- és juhtenyésztéssel. Fa-, barom- és fenyővízkereskedése jelentékeny. **Szárhely** fu. amattól északra a Piricske havas alatt 3154 l., r. kath. templommal s közel ötödfél □ mfdnyi határral, melynek legnagyobb részét erdős havasok borítják. Van barom- és juhtenyésztése, fa-, tűró- és gyapjúkereskedése. **Ditró** nagy fu. közel a Maroshoz a Halaszó patak m. 5346 l., r. kath. templommal, postahivatallal s öt □ mfdet haladó határral, melynek már csak csekély része esik a Maros medencéjébe, mely itt hirtelen szűkülni kezd; a nagyobb rész a Közrész-havasra s ennek nyulványaira terjed ki s fában rendkívül bővülködik. Van nagy fakereskedése, fenyővízfűzése, barom- és juhtenyésztése s élénk forgalma, a menyinyiben itt ágazik el az országút egyrészt a tölgyesi szoros, másrészt Torda-Maros megye felé. **Lunka** és **Maroslaka** nevű juh- és baromtenyésztő puszták tartoznak hozzá. **Remete** fu. a Maros m., amattól nyugotra 3859 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, igen kiterjedt s legnagyobb részét bércek, erdős határral s fakereskedés-, barom- és juhtenyésztéssel. Innen nyugotra emelkedik a gyönyörű Kereszthegy. A határban **Csutakfalva**, **Fülpe**, **Kerékfenyő** és **Galócás** nevű jelentékeny s barom- és juhtenyésztő puszták vannak. **Várhegy** alja elszórtan épült nagy oláh fu. a Maros m. s a Kanász patak völgyében 1757 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel s faiparral. Ide tartozik **Orotva** nevű pusztája hn. patak völgyén s a tölgyesi szoros felé vivő országút mellett, melyen a Közrész-havas alatti 3976' magasra emelkedő hágón át a havasok egyik legkiesebb vidékére jutunk s nem messzire ott találjuk **Borszék** falut a Plopi, Korbul és Bükkhavas hegyek által övezett völgykatlanban (3190' magasan) a hn. patak m. A megyének, sőt a hazának ezen igen nevezetes helyésége csak e század harmadik tizedéig viheti föl életkorát, midőn egy véletlen által nagyobb figyelem tárgyává lett az a nagyszerű ásványos forrástelep, mely ma a

megyének egyik kincsét képezi. Egy pástort mutatta meg e vizeket egy vadásztársaságnak, melynek vezetője b. Bánffy Dénes volt. Ma már van e falunak 1364 magyar s oláh lakosa, kényelmes szép fürdője, üvegútja, posta- és táviróhivatala. Világhírűvé lett savanyúvizét roppant mennyiségben szállítják úgy a hazába szerkesztét, valamint a külföldre is. A lakosság nagy barom- és juhtenyésztést s határszéli kereskedést üz Moldva felé. Innen az országút az Aranyos-Beszterce (Bisztricsora) patak völgyébe vezet s mindjárt ott van nem messzszire Holló oláh fu. 1811 l., gör.-kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s határszéli kereskedéssel. Hollón túl van Baraszo jelentékeny barom- és juhtenyésztő puszta, azontúl pedig a moldvai határ közvetlen közelében Tölgyes fu., melytől e szoros a nevéet vette. Van ennek 1168 magyar s oláh lakosa, r. és gör.-kath. temploma, postahivatala s barom- és juhtenyésztése. Ide tartoznak Baraszon kívül Dánduj, Márpatak, Preszekár és Balázspatak nevű pástorkodó népes puszták, a falutól nem messze van a tölgyesi megérősített vámhivatal és veszteglő intézet. Ész.-nyugotra van innen az Aranyos-Beszterce felső folyásánál a megye legészakibb helysége, Bélbor fu. zordon havasok közt 1443 l., r.-kath. templommal, faiparral, juhtenyésztéssel s fiók vámhivatallal. Salomás oláh fu. a Maros m. a megye ész.-nyugoti határán 964 l., gör.-kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s faiparral. Innen a Maros hirtelen ész.-nyugotnak fordul s úgy siet át a szomszéd Maros-Torda megyébe.

14. Háromszék megye. Csik és Udvarhely megyéktől délre, Nagy-Küküllő és Brassó megyéktől keletre terül el a birodalom legdélekeletibb szögletében 64.⁶⁰ □ mfdőn (szabatosabban 3556.²² □ kilom.) 125,881 lakossal. Alakja trapézhoz hasonló. Ennek a megyének főrésztét a volt Háromszék képezi; ehhez járult a terület-rendező törvény alapján: a volt Felső-Fehér megyéből tizenhatsz, a volt Udvarhely-székből pedig egy (F.-Bacon) község; ugyan e törvény alapján az új megyébe bekeleztettek Szepesi-Szt.-György, Kézdivásárhely, Illyefalva és Bereck volt kiválságos mezővárosok. Felszínét a széleken (kivéven a délnyugoti részt) hegységek borítják; ezek között azonban Erdélynek legszebb és legtágasabb rónája foglalja el. A hegységek három főcsoportra

különnülnek el, ú. m. 1. az észak-keleti, keleti és déli határon a Kárpátok bércei és nyulványai terjednek el roppant (tölgy, bükk, fenyő) erdőségekkel és jelentékeny csúcsokkal, minők: a Nagy-Sándor (5218'), Nemere (5176'), [az úgynevezett berecki havasok], továbbá a Mussató (4772') Lakócás (5642') és Csilyános (5098'), mely utóbbinál a Kárpátok hirtelen dél-keleti irányban kanyarodnak, — s végre a bodzai havasok. E határhegységen átvívó nevezetesebb szorosok: az ojtózi Bereck-től ész.-keletre Moldva, meg a bodzai szoros Szepesi-Szt.-Györgytől délkeletre Oláhország felé. 2. Második csoport az ú. n. háromszéki hegység a Káson patak és az Olt folyó közén észak s dél közé eső három párhuzamos főtengelylyel, melyeknek északi végeinél a Szép-havassal összefüggő Büdös heglánc fekszik keresztbe nyug. és kelet közé. Legkiválóbb magaslata ebben a csoportban az imént említettek kivül a Bodoki-havas (3778'). Ezt a csoportot is általában erdőség borítja. Végre 3. harmadik csoportot képeznek az Olt és a Vargyas patak közén a baróti hegyek, melyek a Hargitta folytatását képezik le egészen az Oltnak legdélibb kanyarodásáig s melyeket az Olt három oldalról vesz közre. Magasság tekintetében is a harmadik fokot foglalják el ezek a többiekkel szemben. Emlitendőbb magaslataik ezekben a Nagy-Morgó, a Magyaros-tető, a Gyergyó-hegy (Előpatak fölött), a Somos-tető s a Bükkfej, melynek környéke (Udvarhely megyébe átsapólag) Erdővidék nevet visel. E hegyek között, miut említők, gyönyörű és termékeny rónaság foglalja el, mely két (keleti és nyugoti, vagy Feketeügy- és Olt-melléki), de összefüggő teknőserű medencéből áll, melyek észak-kelet és délnyugoti irányban nyulva, párhuzamosan fekszenek egymás mellett, de úgy, hogy a nyugoti csak kevéssel kezdődik magasabban, mint a hol a keleti végződik, s délnyugoti vége már a szomszéd Brassó megyébe terjed át. Oldalvölgyek ez egész rónaságba nagy számmal nyílnak a környező hegyek mindenikéből, de az Olt két völgyét kivéve, legtöbbszire hamar elszűkülnek úgy, hogy inkább hegyöblöknék, mintsem igazi völgyeknek mondhatók. Nagy számmal levő vizei közt minden tekintetben első helyet foglal el az Olt, mely Csikból egészen délnek tartva nyomul a megyébe, a baróti hegyek déli végén azonban hirtelen nyugoti, majd meg egy merész kanyarodással északnyugoti, aztán pedig csakhamar egészen északi

írányt vesz, hogy a persányi hegyeket megkerülhesse; Köpec falu táján, Baróton alúl aztán megint hirtelen nyugotnak fordul s úgy hagyja el a megyét. A többi folyócskák csaknem mind az Oltba ömlenek. Ezek közt legkiválóbb a Nagy-Sándor havasból előtörő, gyors futású s nem ritkán romboló Feketeügy, mely délnyugoti irányát majdnem végig megtartva, Illyefalván alúl egyesül az Olttal. A Feketeügynek magának is több mellékpatakja van, melyek közül legnagyobbak a Gelence, Kovászna és Tatrang balról, meg a Torja patakkal egyesült Kászon, Csernáton és Bessenyő patakok jobbról. Az utóbbi képezi a kettős teknő határvonalát. Az Olt többi mellékfolyócskái közül kiemelhetők még az Ajta, a Barót és a Vargyas, mely utóbbi egy darabon határt von Háromszék és Nagy-Küküllő megyék közt. Tavai nincsenek, de annál számosabbak a forrásai kivált a Kárpátokban. Eghajlata a rónaságon általában kellemes szelíd, gyakran igen meleg nyarakkal; a hegyvidékeken azonban hűvös, sőt főleg a Kárpátokban zordon, de mindenütt egészséges. Itt, valamint Gyergyóban, igen sok hosszú életű ember van. Esője, habóvén jár. Hőesés az ú. n. havasokon nyár derekán is elég gyakorta van, mi aztán a megyének különben is fölséges tájképi tekintetét fölöttébb szépíti. Egy és ugyanazon napon a völgy fenekén 33—35 C. nyi melegben arat a munkás, s a bércek ormain az alatt hóban gázol a vadász, vagy pásztor; fölséges átmenetet képez aztán a két véglet között a hegyek meredek lejtőit fedező erdőségek pompás tavaszi zöldje. Csapása a Nemeréről fúvó szintén Nemere nevű viharos szél, mely néha hetekig tart s embert, állatot, sőt bázakat is el-elseper. Földje a megyének a Feketeügy és Olt völgyén, sőt a baróti és háromszéki hegyek délihb s alacsonyabb nyulványain is igen termékeny; a hegyekben s még inkább a havasokon ellenben csak erdőségek és legelők diszlenek; a gazdasági ipar oda már hiába erőköd-nék föl. Kiválóbb termékei Háromszéknek: kitünő (a búsággal vetélkedő) búza, rozs, árpa, zab, kukorica, jó dohány, gyümölcs, köles, haricska, kender, len, zöldségfélék és hüvelyes vetemények stb.; de szőlő itt már sehol sem terem. Állattenyésztése a hegyes részekben általában jelentékeny; rónain legtöbb gondban részesül a ló (a székelységben köznyelven »kabala«) majorság és sertés. A hegyekben vadja, a folyó vizekben hala bőven

van. Ásványa sokféle van, mint kén, tim-só, agyagpala, sok és szép hegyi jégek (itt »erdélyi gyémánt«), vas (Barót környékén), földszurok (Sósmezőnél), gipsz, zöldgálic és haszonra való kő, mindenek fölött pedig van sok és jeles ásványos, (savanyú, sós, kénes stb.) forrása. Az ipar s kereskedelem aránylag elég élénknek mondható e megyében. A városokban szép számmal vannak mesteremberek, a falukon pedig inkább a házi ipar (vászon- és darócszövés, szalma- és vesszőfonás, doboz- és szitakészítés stb.) van túlsúlyban. Jelentékeny szerepet játszanak a kézdívisárbeli mézeskalácsosok, kik hal alukú s olykor egy méter hosszúságú ú. n. mézes pogácsákkal az egész Erdélyt elárasztják. A pálinkafőzés itt is nagyon közönséges. Hamuzsirt, túrót és sajtot sokat készítenek kivált a délkeleti havasokban, bár a hamuzsirkészítés nagy erdőpusztítással jár. Több helyt van fűrészmalom, üvegghuta s néhány különféle gyár. Közelebb Szepsi-Szt.-Györgyön terveznek egy nagyobb szabású fonó- és szövőgyárat. A kereskedelem főbb cikkei a mezzei és erdei termékek s a tenyésztett állatok, meg az állati termékek. Forgalma Oláhország felé igen élénk. Országútjai igen jók. Vasút (a tövis-brassói) csak a nyugoti részen érinti egy darabon a megyét. Az Olt, mint vízi út, jelentéktelen. Távirói összekötése van. A lakosság, melynek túlnyomó nagy tömege a rónaságon honol, csaknem kivétel nélkül székely, még pedig kitünő fajtájú; bir a székelység minden jó tulajdonaival; de nagy baja, hogy szűk terén aránylag nagyon ellevén szaporodva, a szegényebb rész nem bir megélni s Oláhországba vándorol munkát és vagyont keresni, noha a ritkaságok közé tartozik, hogy onnan valamely kivándorlott jobb sorssal térjen vissza. Közelebb egy külön egyesület alakult a fővárosban, mely e kivándorlásnak azal kívánja elejét venni, hogy ipari tevékenységre nyújt módot és alkalmat a vagyontalanoknak. Egyéb nemzetiségű (oláh, szász) lakosa kevés van. Vallásra nézve a nagy többség református és unitárius; egyéb felekezetűiek igen csekély számmal vannak. A népnevelés szép sikerrel halad. Alig van itt falu iskola nélkül. Van e megyében 131 község (és kapcsolt község). A megyegyűlések Szepsi-Szt.-Györgyön tartatnak. Említendőbb helységeit itt:

Sepsi-Szent-György egyszerű, de folyton emelkedő mvs. és megyei székhely az Olt mellett, gyönyörű lapályos határral s

1879. évi
toll író-
tanműhely.

4366 l. Van reform., róm. és gör.-kath. temploma, reform. gymnasiuma (= Mikó-tanoda), mely eddigelé csak négy osztálytal bír, de melynek teljes gymnasiummá leendő kinövését a nagy emlékü főúr, gr. Mikó Imre nagyszerű alapítványa rövid időn lehetővé teend; van továbbá gazdasági szakosztálytal bíró felsőbb népiskolája, megyei kórháza, állami méntelepe, takarékpénztára, kaszinója, kir. járásbíróháza, adó-, posta- és táviró-hivatala, derék malma és hidja az Olton, fakereskedése stb. A lakosok közt szép számmal vannak iparosok és kereskedők. Mezei gazdálkodása, valamint ló- és szarvasmarhatenyésztése is virágzó. Tiszta búzája a legjobbak közé tartozik a megyében. Heti és országos vásárai igen jelentékenyek. Környéke igen kies, s dohánynál és ásványos vizekben bővelkedő. Szemerja híres dohányt termesztő fu. az előbbi szomszédjában 776 l., reform. templommal s igen jó határral. A környékbeli dohánytermés »szemerjai« néven szerepel a kereskedésben. Hozzá tartozik Kököss-Bácsi telek nevű pusztája. Árkos nagy fu. S-Szt.-Györgytől ész.-nyugatra egy hegyoldalban 1564 magyar s kevés oláh lakossal. Van unit., ref. és gör.-kath. temploma, gabna- és kukoricatermesztése, szép erdeje s barom-tenyésztése. Sepsi-Köröspatak fu. amattól északra a Vadas patak m. 1166 l., róm. kath. és unit. templommal s jelentékeny hegyes, völgyes határral, melynek nagy részét erdőség borítja. Gabna- és kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. Sepsi-Mártonos fu. amattól kel. felé, az Olttól balra a háromszéki hegység alján 350 lakossal, luth. templommal, gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Gidófalva fu. az Olt balpartján 782 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. Fótos fu. amattól keletre 149 l. és szép erdővel. Étfalva fu. az Olt m. 460 l., reform. templommal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Az Olt völgye itt már egészen összeszorul. Zoltán fu. az Olt m. 152 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Kálnok fu. az Olttól balra s Köröspatak szomszédjában 670 l., unit. és reform. templommal s igen jelentékeny erdős, hegyes határral, melyben nagy barom- és juhtenyésztést űznek. Zalán fu. amattól észak felé s közel az Olthoz 1027 l., reform. templommal, savanyúvízforrásokkal, üveghutával s nagy határral. Gabna-

s kukoricatermesztése, juh- és baromtenyésztése jelentékeny. Erdeje van. Bodok fu. az Olt m. 997 l., ref. templommal s hegyes, völgyes szép határral s derék erdővel. Oltszem fu. az Olt m. 678 l., reform. templommal s faültetvel. E két utóbbi helység fölött emelkedik a Bodoki havas. Málnás fu. az Olt m. s a Magyaros-tető hegy alatt 711 l., reform. templommal, üveghutával, kénés forrásokkal és fürdővel. Bikszád-v. Mikó-Ujfalu fu. az Olt m. s a Nagy-Morgó-hegy alatt 1049 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel templommal, nagy, erdős határral, baromtenyésztés- és faültetvel. Bükszád (v. Bikszád) fu. az Olt m. (2010' magasban) 1109 magyar s oláh l., gör.-kel. templommal s roppant nagy bércecs, erdős határral, melyben nagy baromtenyésztést és faipart űznek. Van üveghutája. Innen ész.-kelet felé emelkedik a Büdöshegy. Angyalos fu. a háromszéki hegyek déli végén, S.-Szt.-Györgytől kelet felé 574 l., reform. templommal, jeles búzával, kukoricával és szép erdővel. Bessenyő fu. a hn. patak kies völgyében 558 l., reform. templommal, szép erdős határral s barom- s lótenyésztéssel. Eresztvény fu. ugyanazon patak s a s.-sz.-györgy-kézdivásárhelyi országtól m. 235 l., reform. templommal s termékeny határral. Maksa fu. az országtól m. 782 l., reform. templommal, postahivatallal s búza-, rozs- és kukoricatermesztéssel. Szilvája sok terem. Dálnok fu. az országtól balra egy völgyben 1538 l., reform. templommal, nagy hegyes, völgyes határral, szép erdőséggel s barom- és juhtenyésztéssel. Albis fu. amattól észak felé 875 l., reform. templommal, derék határral, szép erdőséggel s gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. Alsó-Csernáton fu. az országtól m. 2129 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s nagy és jó részit lapályos határral, mely gabnát, kukoricát, haricskát és zöldségféléket bőven terem. Felső-Csernáton fu. a hn. patak szép völgyében 1318 l., reform. templommal, faiparral s baromtenyésztéssel. Mátfalva fu. A.-Csernátontól dél felé igen szép és termékeny róna határral, reform. templommal s 210 lakossal. Ikafalva fu. F.-Csernátontól északra 740 magyar (s kevés oláh) l., ref. templommal, erdős, hegyes határral és baromtenyésztéssel. Futásfalva fu. amattól északra 812 l., r. kath. templommal, erdős, hegyes határral s barom- és juhtenyésztéssel. Alsó-Torja fu. a hn.

patak m. 2151 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy erdős, bércecs határral s faültetvel és baromtenyésztéssel. **Felső-Torja** fu. a hn. patak völgyében belebb 721 l., reform. templommal s jelentékeny bércecs határral, melynek ész. részén emelkedik a Büdös-hegy, oldalában a híres kénbárlanggal, lábainál pedig egész csoport szénzavas, timsós és kénés forrásokkal, melyek a hegy alatti szűk völgykatlannak egész fenekét ellepik s a szénsavtartalmuak a helyszínén kedves, üdítő italuak. A barlangra visszatérve, röviden megemlítjük, hogy az tulajdonképen csak egy hatalmas hegyodú (kisebb van még vagy három), melynek hossza mintegy 5, szélessége s magassága pedig körülbelül 2—2 méternyi s aránylag igen tágas bejáratral bír. Falait és boltozatát vastag, de harmat gyöngye tekintettel bíró világos sárga kénréteg borítja s nagy száján át belőle szakadatlanul özőnlök a fojtó, sőt gyilkoló kénköz, melyből egy lehetlenyi embert s állatot megöl. A barlang szája fölött alant a ereszkedő madár halva hull alá. E sűrű kénköz árnyékban csaknem a szintelenségig átlátszó, ha azonban a nap úgy reggeli 9 óra tájban egészen fenekéig lüvelheti sugarait: akkor e gőz páratlan ibolyaszínű játszik, színt, melynek tárgyát igazában akkor sem igen veheti ki a szem. A testre e gőz kellemes, zsi bongásszerű izgatást gyakorol. Bőr- és szembajban szenvedők gyógyító száraz fürdőül használják e barlangot, de úgy, hogy benn ülés alatt erősen az arcra szorított kaucsuk cső által tartják fenn az összeköttetést a tüdő és a szabad levegő közt. A barlang előtt nem egy-sir beszél az idejött gondatlanok, vagy öngyilkosok halálát. A barlangtól jobbra eső hegyen van a szép Szt.-Anna-tó, a jobbra eső szomszéd meredek csúcson pedig a regés Bálványosvár mutogatja csaknem megközelíthetetlen csonka falait. Rídgé, zordon, de festői tájkép. A Büdös-hegyen, mint kialudt tűzhányón, horzsakövet is tetemes mennyiségben találunk. Alsó és Felső-Volálik fu. a Torja patak m., Felső-Torja szomszédjában 759 l., reform. templommal, nagy erdőséggel, faiparral, ló- s baromtenyésztéssel. **Karatna** fu. a Torja patak m. s jelentékeny erdős bércek között 651 l., reform. templommal, nagy gabna- és lentermesztéssel, fonál- s fakereskedés- s juhtenyésztéssel. **Kézdí Vásárhely** csinos mvs. a Torja patak m. s több országút csomópontján igen szép róna ha-

tárral s 4546 l. Van itt egy szép reform. s egy r. kath. templom, ipari szakosztályal bíró felsőbb népiskola, takarékpénztár, kaszinó, kir. törvényszék, járásbíró-ság, adó-, posta- és távíróhivatal, honvéd lovaskaszánya, pénzügyőrbiztos és csendőrségi állomás stb. A lakosok legnagyobb része iparral foglalkozik, termelvén sok gazdasági szeszt, gyapju- és gyapotszöveteket, híres és nagymennyiségű mézes pogácsát, csizmát, bundaféléket s egyéb öltözeti cikkeket stb., melyekkel, valamint hízalt vágó marhával Románia felé is élénk kereskedést üz. Heti és országos vásárai népesek szoktak lenni. Az önvédelmi háboruban, valamint az egész Háromszék, úgy e város is fontos szerepet játszott. Itt öntötte Gábor Áron a város és a többi székely helységek harangjaiból azokat az ágyúkat, melyekkel a háromszékiek a b. Heydte és mások által ellenök vezetett oláhságot visszaverték. Ide tartozik a Feketeügy mellett fekvő **Kantana** nevű telep minorita zárdával és r. kath. algyimnasiummal. **Szentlélek** fu. az előbbtől északra a Kászon patak m. 2917 l., r. kath. templommal, jelentékeny halmos-völgyes határral s gabna-, kukorica-termesztés- és baromtenyésztéssel. Ide tartozik **Kis-Kászon** nevű barom- és juhtenyésztő telep. **Peselnék** fu. a Kászon egyik mellékvölgyében amattól ész.-nyugatra 1072 l., jelentékeny erdős, hegyes határral s baromtenyésztéssel. **Szárzapatka** fu. a szomszéd völgyben 810 l., r. kath. templommal, nagy erdővel s barom- s juhtenyésztéssel. E falu mellett halad el a jelentékeny hágású k.-vásárhelyi országút Csik-Szereda felé. **Polyán** fu. Szentlélektől ész.-keletre 1655 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy erdős határral, savanyúvízforrásokkal, baromtenyésztéssel s faiparral. **Béla falva** fu. amattól ész.-keletre 740 l., kik gabnát, kukoricát, lent termesztnek s barmot tenyésztenek. **Kurta patak** fu. amattól északra a Koloncsa és Zsidó-Domó hegyek alatt 583 l., kukorica-, lentermesztés- és baromtenyésztéssel. **Szelnék** fu. az előbbi szomszédjában 1093 l., r. kath. templommal, Ferencrendű zárdával s igen nagy bércecs, erdős határral, melyben nagy barom- és juhtenyésztést üznek. Savanyúvízforrásai vannak. **Faipara** és **fakereskedése** jelentékeny. **Csomortány** fu. az előbbtől dél-keletre 510 l., nagy határral, jelentékeny erdőséggel, baromtenyésztés- meg gabna- és kukoricatermesztéssel. **Kézdí-A** l-

m á s fu. amazon alul 1214 l., r. kath. kápolnával, s igen szép, részben lapályos, részben erdős, hegyes határral. Rozsot, zabot, haricskát bőven termeszt. Innen észak felé magaslik a Nagy-Sándor havas. L e m h é n y nagy fu. Feketeügy m., a hn. patak torkolatánál 2710 magyar s oláh l., rom.- és gör.-kath. templommal, roppant nagy s részben lapályos határral, melyen sok gabnaneműt, kukoricát s kenderet termesztnek. Erdőségei sok fát szolgáltatnak. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. A hegyek közt fűrészmalm van. **Bereck** mvs. a Feketeügy egyik mellékpatakjánál s az ojtózi szoros bejárata előtt 4469 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, gipsztöréssel, posta- és táviróhivatallal, csendőrségi állomással s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét magas erdős hegyek borítják. A lakosok élénk fuvarozást és kereskedést űznek Moldva felé. Faüzlete. barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Közeliében várromok láthatók. Környékét a város félkörben megkerülő hegyek igen festőivé teszik. Az Ojtózi patak völgyében vagyis az ojtózi szorosban van. **Ojtózi** Bereckhez tartozó telep 200 l., vámhivatallal, veszteglő intézettel és katonai őrséggel; ezen túl pedig ugyanazon szorosban s épen a határon **S ó s m e z ő** szintén Bereckhez tartozó telep 887 l., postahivatallal, sóteleppel s földszurokforrásokkal. A lakosok az ojtózi szoroson át élénk fuvarozást és határszéli kereskedést űznek Háromszék és Moldva között. **K é z d i-M á r t o n o s** fu. Berecktől dél felé 1015 l., gör.-kel. templommal, hegyes völgyes határral s barom- és juhtenyésztéssel. Nagy erdejében hamuzsirt készítenek. **K i s- és N a g y-N y u j t ó d** szomszédos faluk a Feketeügy m. együtt 1088 l., r. kath. templommal s igen szép lapályos határral, mely gabnaneműeket, kukoricát, lent és zöldségféléket bőven terem. **S z á s z f a l u** fu. a Feketeügytól jobbra 329 l. s igen jó határral. **S á r f a l v a** fu. a Feketeügy m. 579 l., r. kath. templommal, ásványos forrásokkal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. **O z s d o l a** fu. amattól kel. felé a Muszató havas aljában 2706 magyar s oláh l., rom. kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Roppant nagy, erdős-bérces határában sok erdélyi gyémántot (szép tiszta hegyi jegecet) s nagy mennyiségű finom agyagpalát találnak, mely utóbbi írótaábláknak, valamint fedőléknek igen alkalmas. **H i l i b** fu. amattól dél felé 640

l. s jó határral, melynek keleti részét a Piliska havas alacsony, erdős nyulványai borítják. **O r o s f a l u** fu. a Feketeügytől jobbra, a Torja patak m. 387 l. s szép róna határral, mely gabnaneműeket s kukoricát bőven terem. **S z e n t-K a t o l n a** fu. a Feketeügy m. 1048 l., r. kath. templommal és kitűnő határral. Lótenyésztése jelentékeny. **G e l e n c e** fu. amattól kel. felé a havasok alján, hn. patak völgyében 2467 magyar s oláh l., rom.- és gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melynek legnagyobb részét erdők borítják. Barom- és juhtenyésztése, turó-, fenyővíz- és hamuzsirkészítése van. **H a r á l y** fu. az előbbtől délnyugotra, a Gelence nevű erdős hegy alján 500 l. s faüzlettel. **I m e c s f a l v a** fu. a Gelence patak m. s közel a Feketeügyhöz 421 l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica-, len- és zöldségtermesztéssel. **H a t o l y k a** fu. a Feketeügy m. 514 l. s kitűnő róna határral, mely főleg kenyérnövényeket terem. **K é z d i-M á r t o n f a l v a** fu. a Feketeügy m. 501 l., reform. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. **P e t ő f a l v a** fu. a Feketeügytől balra 382 l. s gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. **Z a b o l a** nagy fu. a havasok alján a hn. patak m. 2481 l., reform. templommal, kastélylyal (a b. e. gr. Mikó Imre születése háza), nagy lentermesztés- és vászon szövés s roppant erdőséggel, mely egészen a Lakócsás havasra fut föl. Faipara és fakereskedése, valamint barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. Vásárait nagy vidék látogatja. Hegyeiben sótelepek vannak. **P á v a** fu. szintén a havasok alján amattól délre 914 l., reform. templommal s hasonlóan vászon szövés s jelentékeny erdőséggel. **T a m á s f a l v a** fu. közel a Feketeügyhöz 424 l. s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. **M á r k o s f a l v a** fu. a Csernáton patak m. 710 l., reform. templommal s jó buza- és kukoricatermesztéssel. **S z ő r c s e** fu. a Feketeügy m. 666 l., reform. templommal s kitűnő búza-, kukorica- és zabtermő határral. **Kovácsna** nagy fu. a havasok alján, amattól déikeletre a hn. patak m. 3583 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, savanyúvíz- és kénes forrásokkal, mely utóbbiak közül a roppant hideg és bővízű »Pokolsára« fölött férfi és női osztályra különített tükörfürdő van a faluban megfelelő vendégfogadókkal kapcsolatban. Kovácsnával egygyé van növe **V a j n a a l v a** telep, melyet amattól csak egy utca választ el. Rop-

pant erdős, bércecs határában van egy malomkő-bánya s egy Timsóhegy nevű magaslat, melyen termés zöldgálicot találunk. Barom- és juhtenyésztése, turó-, szesz- és hamuzsírkészítése jelentékeny. Kőrös fu. amattól délre 616 l., reform. templommal, híres lőszórszita-készítéssel s erdős nagy határral. Páké fu. a Kovászna patak m. 669 l., reform. templommal, jó határral és sok szita- s dobozkészítővel. Telek fu. az Olt m. 602 l., reform. templommal s nagy buza-, árpa-, zab- és kukoricatermesztéssel. Lécfalva fu. a Feketeügytől jobbra 906 l., reform. templommal, igen jó határral és lótenyésztéssel. Várhegy fu. az Olt m. 111 (reform.) l. s buza- és kukoricatermesztéssel. Cofalva fu. az Olt m. amaz átellenben 318 l., reform. templommal s buza- és kukoricatermesztéssel. Barátos fu. amattól keletre a Kovászna patak m. 1025 l., reform. templommal, buza-, kukorica- és haricskatermesztés s marhatenyésztéssel. Papoc fu. a havasok alján, amattól délkeletre 1624 magyar s oláh l., reform. templommal, roppant nagy erdős, bércecs határral, hamuzsírkészítés-, szeszfőzés- fakereskedés- s barom- és juhtenyésztéssel. Zágón nagy fu. a Zágonybérc alatt s a Zágony patak m. 3731 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kel. templommal, derék reform. népiskolákkal, több csinos urilakkal s nyolcadfél mfdet haladó bércecs, erdős határral, fakereskedéssel, hamuzsírkészítés- és szeszfőzéssel. Barom- és juhtenyésztése, valamint sajt- és gyapjúkereskedése is jelentékeny. Ide tartoznak: Bárkány (üvegghutával), Kraszsa (üvegghutával), Orbai-Bodza és Ökröspatak nevű telepek, melyek mind az innen délre eső bodzai szorosban fekszenek s jelentékeny juhtenyésztést űznek. Itt született Mikes Kelemen. Zágontól délkeletre esik a Csilyános havas. Fel-Doboly fu. Zágontól nyug. felé 563 l., ref. templommal s hegyes-völgyes szép határral. Kis-Borosnyó fu. amattól nyugotra a szomszéd völgyben 1150 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, buza-skukoricatermesztéssel s nagy erdőséggel. Ide tartoznak Nagy-patak és Talpatak (a bodzai völgyben) nevű népes telepek. Nagy-Borosnyó fu. igen szép téren, Cofalván alul 1319 l., reform. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy buza-, kukorica- és kölestermesztéssel. Bita fu. a Feketeügy m. 451 l., reform. templommal s termékeny szép határral. Réty fu. a

Feketeügy m. 871 l., reform. templommal s nagy buza-, kukorica-termesztés-, ló- és marhatenyésztéssel. Egérpatak fu. amattól délre 583 l., reform. templommal, szép erdővel s marhatenyésztéssel. Szacsva fu. az előbbtől délre 338 l., reform. templommal, erdős hegyes határral és baromtenyésztéssel. Magyarós fu. amattól nyugotra 505 l., reform. templommal s nagy erdővel. Komolló fu. a Feketeügy m. 423 l., reform. templommal s buza-, kukorica-, köles- és haricskatermesztéssel. Laborfalva fu. a Feketeügy m. 447 l., unitárius templommal s buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Kilyén fu. az Olt m. amattól nyugotra 551 l., unit. és reform. templommal, buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Sepsi-Szent-Iván fu. a Feketeügy m. 488 magyar s oláh l., r. kath. templommal s buza-, zab-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Úzon fu. a Feketeügy mellett 1611 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy buza- és kukoricatermesztéssel. Itt esett el Gábor Áron 1849. júl. 9. Lisznyó fu. amattól délkeletre erdős hegyek aljában 1054 magyar s oláh l., reform. gör.-kath. és gör.-kel. templommal, faüzlettel s juh- és baromtenyésztéssel. Bikfalva fu. előbbtől délre szintén a hegyek alján 983 l., ref. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Hozzá tartoznak Egrestő és Egrespatak nevű puszták. Dobolló fu. az előbbi szomszédjában, a hn. patak m. 1097 l. s igen jelentékeny erdős hegyes határral. Faüzlete s baromtenyésztése említésre méltó. Márkos fu. amattól dél felé a Piliske-tető hegy alatt 693 (többnyire oláh) lakossal s juhkereskedéssel. Nyén (Tyei) fu. még alább délre a Kobranko patak völgyén, melyet a bodzai völgygyel (szorossal) egy rövid hágó köt össze. Van 2046 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kel. temploma s igen nagy erdős, hegyes határa, melyen nagy a barom- és juhtenyésztés, a bamuzsírkészítés és faüzlet. Oláhország, valamint a kerület bel-seje felé élénk forgalma van. Nyénről az említett hágó jó országutján át jut az ember az innen délkeletre eső **bodzai szorosba**, mely egyike a legszebb havasi völgyeknek. A Nagy-Tatár-és Csukás (6150') havasok alatt megered a Bodza és Sztrimbu patak s törtet mind a kettő észak felé, mignem Egrestő telepen alul összeömlenek s úgy folytatják útjukat, de már mint

egyesült Nagy-Bodza patak az eddigi irányban; Bodzaforduló falu mellett aztán hirtelen megkerüli a Nagy-Bodza az útjában álló hegyet s előbb kelet, majd egészen délkeletre fut ki az oláh lapály felé. Ily módon a Bodza a forrásától számítva egy V alakot ír le, melynek nyílását a Tatár havas és annak elágazásai foglalják el. E V alaknak mindkét ágán víz ut Oláhországba, de a fő és jártabb út mégis a keleti, vagy tulajdonképeni bodzai szorosban van. E minden ponton festői völgyben vannak: Vámos-Bodza fu. 913 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, nagy faüzlettel s juhtenyésztéssel. Innen délre van a bodzai veszteglő intézet és vámhivatal a Kis-Bodza mellett. Bodzaforduló nagy oláh fu. épen a Bodza patak legészakibb s legnagyobb kanyarodásánál 1526 l., gör.-kel. templommal, nagy juhtenyésztéssel s határszéli kereskedéssel. (A csempészkedés sem utolsó foglalkozás itt). A határban, valamint a bodzai szorosban több helyt cementes vizű források vannak, melyek a beléjük tett tárgyakat rövid idő alatt bekérgezik, vagy mint a nép mondja, kővé változtatják. Szita-Bodza szintén oláh fu. amattól dél felé, épen a Réz-hegy alatt 1403 l., gyönyörű vidékkel s nagyszerű erdősséggel. Faüzlete, határszéli kereskedése, juhtenyésztése és szita-sdobzkészítése jelentékeny. Bodola fu. Nyéntől délnyugatra a Zajzon és Tatrang patakok összeömlésénél 1633 l., reform. templommal, igen nagy és szép határral, melynek kisebb, rónás része jeles buzát s kukoricát, nagyobb erdősséggel borított része pedig tömördek fát szolgáltat és kitűnő havasi legelőket nyújt. Barom- és juhtenyésztése, tűrő-, fenyővíz- és gyapjúkereskedése jelentékeny. Kökösfu. közel az Olt és Feketeügy összefolyásához, igen szép és dus lapályon 979 l., reform., unit. és gör.-kath. templommal, nagy buza-, kukorica-, zab- és kölestermesztéssel. Szotyorf. amattól északra s közel az Olthoz 481 l., reform. templommal s buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Sepsiszent-Király fu. az Olt jobb oldalán egy hegy alatt 496 l., reform. és unit. templommal, termékeny határral, erdővel s marha- és lótenyésztéssel. **Illyefalva** mvs. az Olt jobb partján, Sepsiszent-Györgytől délnek 1334 magyar s oláh l. s reform., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal, melyek közül legkiválóbb az első, mely egy dombon áll s kettős körkerítéssel van körülvéve egymást erős apró,

félfedelű kamarákkal, melyekben az egyház tagjai értékesebb tárgyaikat s ünnepi öltözeteket tartják. Van postahivatala s több csinos épülete. Szép és tágas határban kitűnő buza és kukorica terem. Marha- és lótenyésztése is van. A l-d o b o l y fu. az Olt m., amazon alul 924 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s termékeny határral. Erősfu. a hirtelen északnak kanyarodott Olt m. s a baróti hegyek legdélibb nyulványának az alján, 363 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel. **Árapatak** (Arpeták) fu. amazon felül s hasonlag az Olt m., 1089 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, jó nagy erdő, hegyes határral, baromtenyésztéssel és savanyuvíz forrásokkal. **Előpatak** fu. amattól ész. felé egy szép völgyben, az erdős Gyergyó-hegy alatt 660 magyar s oláh l., posta- és táviróhivattal, híres ásványos forrásokkal s szép és kényelmes fürdővel, melyet külföldiek (kivált Oláhországiak) is szép számmal látogatnak. Vizei ivásra és fürdésre egyiránt alkalmasak. A legközelebbi vasútállomás Földvár, az Olt m., honnan, valamint a keletre eső Sepsiszent-Györgyről is jó kőút vezet ide. **Hidvég** (Hegygy) fu. Előpataktól nyug. felé az Olt m. 1816 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gr. Mikó-féle kastélyal s derék határral, mely gabuát, kukoricát, gyümölcsöt és fát bőven szolgáltat. Nevezetes az itteni vörös és kék fonálfestés. Baromtenyésztése jelentékeny. Az Olton lidja van. Hozzá tartozik. **Nyáraspatak** baromtenyésztő pusztja. **Liget** (v. Liget) oláh fu. amattól ész. felé az Olt m. 333 l., gör.-kel. templommal s kukorica-termesztéssel. Itt kezdődik az »Erdővidék.« **Bölin** (Belinu) fu. közel az Olthoz s a Nagy-Hágó nevű erdős hegy alatt 2402 magyar s oláh l., unit., reform. és gör.-kel. templommal, igen nagy határral s baromtenyésztés- és fakereskedéssel. **Nagy-Ajta** fu. közel az Olthoz s a h. patak völgyének elején, 1387 magyar s oláh l., unit., reform. és gör.-kel. templommal, postahivattal, gabna-, kukoricatermesztés és baromtenyésztéssel. **Középaajta** fu. amattól kel. felé az Ajta patak szép völgyén 1438 l., reform. templommal, nagy erdősséggel s barom- és juhtenyésztéssel. **Zalánypatak** fu. amattól ész.-keletre, az Ajta patak egyik mellék völgyében, 322 magyar s oláh l. s üveghutával. Erdős hegveiben savanyuvízforrások vannak. **Szárzaajta** fu.

a hn. patak m. s az Ajtahegy és a Bükfej alatt 1659 l., reform. templommal s igen nagy erdős határral, melyen faipart és baromtenyésztést üz. **Miklósvár** fu. az Olt m. N.-Ajtától északra 793 l., r. kath. és reform. templommal, derék határral; jó szántóföldekkel s szép erdővel. Hajdan a hn. székely szék főhelye volt. **Köpec** fu. amattól északra az Olt m., közel a Barót patak torkolatához 994 l., reform. templommal, nagy gabna-, kukorica-, zöldség- és gyümölcsstermesztéssel. Az Olt itten egy merész kanyarodással nyugotnak fordul. **Barót** (v. Baróth) nagy fu. a hn. patak m. s a hn. hegység alján (1494' magasban) gyönyörű fekvéssel. Van 2030 magyar s oláh lakosa, r. kath., reform. és gör.-kel. temploma, kir. járásbíróháza, postahivatala, nagy pálinkafőzése, buza-, árpa-, zab-, kukorica- és gyümölcsstermesztése, szép erdeje és baromtenyésztése. Újabb időben barna kőszénbányászat indult itt meg. **Bodos** fu. amattól keletre 465 l., ref. templommal, hegyes-völgyes határral, gabna- s kukoricatermesztés- s baromtenyésztéssel. **Sepsi-Bacon** fu. az Uzonka patak m. 1002 magyar s oláh l., reform. templommal s igen nagy határral, melynek nagyobb részét erdőség borítja. Faipara s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. **Telegdí** v. **Nagy-Bacon** fu. amannak tőszomszédjában 831 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel.

15. **Brassó megye** Háromszék, Nagy-Küküllő és Fogaras megyék meg Oláhország között foglal helyet háromszög alakban, melynek bevagdalt alapja a déli határra esik. Ezt a megyét a területrendező törvény a volt Brassó-vidékből alakította át Brassó város bekebelezésével. Kiterjedése 31.²³ □ mfd (szabatosabban 1797.¹⁷ □ kilometer) 83,090 lélekből álló lakossággal. Felszíne részben lapályos, részben hegyes. Lapálya, az u. n. Barcaság, a háromszéki róna gyönyörű folytatása s szintén az Olt mellékén terül el mintegy 14 □ mfdön, hanem e folyó csak ész.-keleti széleit mossa. Ezt a szép, csaknem halomtalan rónát ész.-keleten a baróti hegyek szélei, nyugoton a persányi hegyek, délen és délkeleten pedig a határ Kárpátok fölséges havasai szegélyezik. A baróti hegyekből tulajdonképen semmi sem tartozik e megyéhez; a persányi hegyeknek is csak keleti lejtői nyulnak be ide a Várhegy és a Zeidner magaslatokkal; a Kár-

pátok azonban, melyeket bodzai és brassói csoportokra szoktak elkülönöztetni (a tömösi szorostól keletre és nyugotra), csaknem felét lelik el a megye területének. E határhegyekben, melyeknek főgerincei csaknem mind észak és dél közé fészeknek párhuzamosan, legkiválóbb »havasok« keleten a Csukás, Brassón alul a Krisztián (5758') s délnyugoton a méltóságos Bucsad, melynek legtöbbször hóval borított csillámló homloka csaknem az egész Barcaságba belátszik. Ugy a persányi hegyeket, valamint a déli mészközetű havasokat csaknem kivétel nélkül erdőségek (tölgy, bükk, nyír, fenyő stb.) borítják; amazok szelíd emelkedésűek s közepes magasságúak, ezek azonban csaknem általában igen meredek. A persányi hegyeken egyes hágók, a határhegyeken azonban szorosok vezetnek át, melyeknek az ó-sánci a Tatrang patak völgyében, a tömösi a hn. patak völgyében Brassótól dél-keletre s a törösvári, mely azonban már Fogaras megyébe esik s ide csak legkülső torkolata számítható. Vizei közt első helyet foglal el az Olt, melybe balfelől sietnek a Kárpátok és persányi hegyek ide tartozó patakjai, melyek közt jelentékenyebbek: a Tatrang (tulajdonképen a Feketeügy mellékfolyója), a Tömös, a Vid (Vidombák, Weidenbach), a Barca (Burzen), melytől a megye rónája a nevét kölcsönözte, a Malomárok (Neugraben), sajátlag a Barca oldalága, mely Földváron alul a Homoród patakkal egyesül s úgy ömlik az Oltba, a Krizba (Krebsbach), a Vöröspatak és a Malompatak stb. Az Olt, meg néhány patak fővonyéból kevés aranyat is mosnak. Nagyobb tavai nincsenek, de apró tavak és tengerszemek több helyt találhatók. Nevezetes Brassó mellett egy időszaki forrás, mely szabályszerűleg buzog és szünetel. Éghajlata a hegyes részen zordon, nyáron is igen hűvös, a lapályon ellenben igen kellemes szelíd 7.5—8.5 C°-nyi évi közép hőmérsékkel. Levegője kiválóan egészséges. Esője bőven jár. Brassónál pl. az évi légszapsapadék 840—900 millimeterig is fölrug. A hó a magas hegyeken nyár derekán is gyakori, 9 hónapig pedig rendszeren állandó. Az Olt déli kanyarodásától nézve valami páratlan látvány az, midőn lábainknál a legkitünőbb érett buzát lengeti a szél s átellenben, a brassói hegyeken a legtisztább hóban fürdik a napsugár. Földje a rónaságon részben fekete és sárgás kővér agyag, részben pedig barna homok, mi Erdélyben csak

itt található. Termő erőre nézve első e róna az egész kerületben. A hegyes rész már mindenütt köves, sziklás s csupán erdőségek és legelők táplálására alkalmas. Kiválóbbság termékei e megyének: sok és szép tiszta búza, árpa, rozs, kukorica, haricska, dohány, komló, mindenféle zöltség és hüvelyes vetemények, köles és len legtöbb az egész Erdélyben, törmérdek fa és széna is bőven. Szőlő itt sem tenyészik. Az alátországból legtöbb van itt juh, noha a nyári legeltetést, mint a déli és keleti határvidéken a legtöbb helyt, a szomszéd Romániában szokták eszközölni; ló, szarvasmarha és sertés nem sok van, de annál több a házi szárnyas. Méhtenyésztése igen jelentékeny. A vadak közül sok van itt nyúl, őz, farkas, medve, fajd- és nyírtyúk stb. A vizekben sok halat, csikot és rákot fognak. Az ásványország legbővebben szolgáltat itt mészkövet, cserépagyagot, épületkövet stb. Ásványos forrásai több helyt vannak. Legjobb savanyú vize a zajzoni. Ipara s kereskedelme első helyet foglal el Erdélyben. Nemcsak Brassó város, hanem a faluk is részt vesznek ebben, noha figyelemre méltó gyárjai csak Brassónak vannak. Legáltalánosabb iparágak a gyolcs-, posztó- és darócszövés, bőrcserzés és bőrfestés, tűró- és sajtesztés, szalma- és vesszőfonás stb. Forgalmát a jó országúton kívül egy vasút is (a keleti) élénkíti már ma, mely a Barcaságon végig Brassó városáig fut. A lakosság általában erős, egészséges alkat által tűnik ki. Nemzetiségre nézve legtöbb itt az oláh (44%), aztán a szász (32%) s végre a magyar (24%) elem. Ezekon kívül legtöbb van cigány (mintegy 4 ezer). Vallás tekintében leg többen vannak a gör.-keleti és evang. egyház hívei; római katolikusok, reformátusok és unitáriusok alig vannak vagy hat ezeren. Az unitáriusok közt tetemes számmal vannak magyarok is, az ú. n. hét falusi csángók (Brassótól keletre hét faluban), kik századokon át a szászok befolyása, sőt nyomása alatt élvén, a lutheri tanoknak voltak kénytelenek meghódolni s a rájuk gyakorolt erőszakoskodó nyomás miatt máig sem bírták kivinni, hogy legalább magyar nyelvű lelkészeket küldjön számukra az erdélyi luth. egyházakat monopolizáló szász egyházi főtanács. Pár évvel ez előtt küldött ugyan ki a vallás- és közoktatásügyi miniszterium egy biztost a csángók rég hallatott panaszaik meghallgatása és sérelmeinek orvoslása végett, az ügy azonban még ma is

bonyolult állapotban van. A baj csak enyhült némileg, de el nem enyészett, a mint kellett volna. A csángók (e tisztán köznép.) úgy látszik, nem székely származásuak. Egyebek mellett feltűnően eltérő a nyelv-járásuk a székelyekétől, noha tözsomszéd-ságban laknak egymással. Valamivel szaporábban s a »vármegyei«-hez hasonlóbb hangsúlyozással ejtik szavaikat. Legkedveltebb foglalkozásuk a juhtenyésztés. Van gazda, a kinek 10—15 ezer birkája járja a havasokat és az oláhországi legelőket. A népnevelés jó karban levőnek mondható itt még az oláhok között is. Van e megyében 28 község (és kapcsolt község). A megyegyűlések Brassóban tartatnak. A helységek a következők:

Brassó (Kronstadt) ^{ROMÁN} fennedezett tanácsú (előbb sz. kir.) város a brassói Kárpátok legészakibb aljában egy völgykatlanban, gyönyörű kilátással a barcasági lapályra. A várost közre fogó hegyek közül egyik a Cenkegy (egy muszka kömemlékkel), a másik pedig a Várhegy fellegvárval és kaszárnyakkal. Brassó Erdélynek legszebb, legműveltebb és legnagyobb városai közé tartozik. Áll egy romladozó kőfallal kerített bel- és három külvárosból (Felváros, Óváros és Bolonya v. Blumenau), melyeket amattól egy széles, fasoros sétatút választ el. Van 27,766 szász, oláh, magyar és görög lakosa. Utcai többnyire szűkek és görbék de vannak szép szabályozott utcai is, melyekben a kövezést egészen a fényűzésig viszik. A belváros főutcáin pl. a gyalogjárót két-három féle színes kővekből (szürke, vöröses és fekete) rakatták, sőt e kővekből itt-ott virágokat és egész mondatokat mesterkéltek ki. Az utcákat gázszal világítják s ivóvízzel egy derék vízvezeték által látják el. Az épületek részint ó-szász, részint új modorúak s a belvárosban csaknem kivétel nélkül emeletesek. Legkiválóbbság épület különben a városban a gótizálész luth. főtemplom fényes berendezéssel és nagyszerű orgonával. E hatalmas alkotvány az egész város fölött messze kilátszik az Olt lapályára. Szintén említésre méltók a tornyos tanácsház, az áruccsarnok s az iskolai és egyházi épületek. Van itt továbbá két r. kath., egy reform., két görög-kel. templom, Ferencrendű zárda, egy evang. gymnasium papképző akadémiaival, tanítóképzővel és alreáliskolával kapcsolatban (jeles könyv- és levéltárral) s egy gör.-keleti gymnasium, mely díszes épületét s alapítványait legnagyobb részt a bucaresti oláhoknak köszönheti; továbbá keresk-

Var. tys. 1869. 200.

delmi és polgári iskola (ipari szakosztály-lyal), több népiskola és gyermekekert, szegények-háza, árvaház, kórház, földmives iskola, színház, két nyomda, könyvkereskedés, több díszes bolt és gyógyszer-tár, több helyi hírlap (magyar, német s oláh), több kaszinó, több pénzüintézet (az osztr. n. bank fiókja, takarékpénztár, népbank, általános nyugdíjintézet stb.) Aztán itt székel a megye, egy kir. törvényszék s járásbíró-ság, egy fémjelző állomás, egy keresk. és iparkamara, egy gazdasági egyesület, egy állami építési és egy fő-vámhivatal, sorhadi (gyalog, huszár, tü-zér) ezred- és honvédezsá-lóalji parancs-nokság stb.; nemkülönben van adó-, fém-beváltó-, posta- s táviróhivatala, nagy vas-úti állomása, pénzügyőrbiztosi hivatala és csendőrsége. Ipara és kereskedelme első rendű fontosságú ebben a kerületben. Gyártanak itt gyertyát, szappant, szeszt, olajat, papírt, vászont, gyapjú- és gyapot-szöveteket, festéket, vas- és acélműveket, háztartási és gazdasági eszközöket stb. Van továbbá sok molnárja, kik nagy mennyiségű lisztet, kását és darát szol-gáltatnak; továbbá sok posztócsapója, ku-lacskészítője, gombkötője, viasz- és vá-szonféhérlője, vászon- és posztófestője, cinőntője, bőrfestője, mézecska-lácsosa, ti-márja, szűcse, szíjgyártója, rézművese, kötélgyártója, nagyon sok szegcsinálója stb., stb. Közönséges és méhserkészítése jelentékeny. Vas- és rézhámorai a legjobb-bak közé tartoznak az országban. Ke-reskedelmének, mely különösen a dunai tartományok felé nagyon élénk, főbb cikkei: honi és törökországi termékek, hazai és nyugoti gyártnányok, gyarmat-árúk, továbbá, marha, juh, ló, bor, rozs-olaj, gabnaneműek, méz, viasz, só, fa és faművek stb. Heti és országos vásárai nagy-on élénkek. Közel negyedfél ☐ mfdnyi határának legnagyobb részét erdőségek borítják, a Barcaságra dülő halmos és la-pályos részén ellenben gabnaneműek, len, haricska, zöldségfélék és hüvelyes vete-mények teremnek. A város hatósága alá tartoznak **D i r s z t e**, **M é h e s k e r t e k** (Bienen-gärten) s **Alsó- és Felső-Tömös** nevű telepek. Felső-Tömös épen az oláh határ közelében van a hn. patak és szorosút m. s vámhivattalal bir. Az orszá-gút innen a Prédjál nevű hágón vezet át Oláhország-ba, melylyel Erdély ezen az oláh érint-kezik legsűrűbben. 1849-ben itt nyomul-tak be az oroszok Erdélybe. Havasi kör-nyékén nagy juhtenyésztést, túró- és saj-tkészítést űznek. **B á c s f a l u** (Batschen-

dorf) nagy fu. a tömösi szoros bejáratánál 2064 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy határral, juhtenyész-téssel és faiparral. A lakosok élénk fuva-rozást űznek Oláhország felé. **T ü r k ö s** (Türkeschdorf) nagy és csinos falu az előbbi szomszédjában 3875 szász, magyar s oláh l., luth., róm. kath. és gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. A lako-sok nagy mennyiségű juh- és kecskebőrt készítenek ki s hordanak a brassói piac-zára. **C s e r n á t f a l u** (Zernendorf) nagy fu. amazoktól keletre egy hegyoldalban 8040 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy erdős határral, juhte-nyésztés-, sajt-készítés- s vászon- és pok-rócszövés-sel. **H o s s z u f a l u** (Langen-dorf, Szatu lung) nagy község az ó-sánci szoros bejáratánál 7664 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, járásbíró-sággal, postahivatallal, roppant nagy er-dős, bérce-s határral, gabna-, kukorica-, lentermesztés és nagy barom- és juhte-nyésztéssel. Oláhország felé igen élénk kereskedést űz. Dél-keletre van innen **Ó-Sánc** határszé-li vámhivatal a Tatrang patak bal oldali mellékvölgyében pénz-ügyi és csend-őrséggel. **T a t r a n g** (Terlunginu, Terlusani) nagy fu. a hn. patak m. 3034 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- s kukoricater-mesztés-, vászon- és pokrócszövés- s juh-tenyésztéssel. **Zajzon** (Zizin) fu. amattól keletre, a hn. patak völgyének a bejára-tánál 1358 magyar, szász és oláh l., luth. templommal, postahivatallal, vastartal-mú savanyúvízforrásokkal és szép fürdőinté-zettel. Roppant határának legnagyobb ré-szét erdők borítják. Juh- és baromtenyész-tése jelentékeny. **P ü r k e r e c** (Pürke-rény) fu. amattól északra 2043 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral, mely-ben nagy juhtenyésztést és faipart űznek. **Prázsmár** (Tartlau) mvs. amattól északra szép lapályos területen 3237 szász és oláh l., régi, kőfallal kerített s gótizálású luth. és egy gör.-kel. templommal, postahiva-tallal s nagy és jó határral, mely gabnát, kukoricát, lent, dohányt és haricskát te-rem. Méh-, ló- és baromtenyészése jelen-tékeny. Erdeje nagy van. A fonó- és sző-vőipar itt is élénk. A lakosok nagy fuva-rozást űznek. Vásárait nagy vidék látog-atja. **S z á s z - H e r m á n y** (Honigberg, Hermann) csinos falu amattól nyugotra a Malomárok nevű patak m. s közel az Olthoz 1987 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s termé-

keny nagy határral. Fonó és szövő ipara, méhtenyésztése, búza-, kukorica-, len-, komló- és haricskatermesztése igen jelentékeny. **Szent-Péter** (Petersberg) fu. odább nyugotra a Tömös egyik mellékpatalkja s a brassói országút m. 1675 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s búza-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. A lakosok a brassói piacra sok élelmi szert s apró marhát hordanak. A halom, melyen a falu szép erdője diszlik, **Burgberg** nevet visel s az Olt balpartjára dől. **Botfalva** (Brenndorf, Bodu) fu. a Vid patak m. s közel a vasúthoz 1837 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal. vasúti állomással s igen termékeny és szép határral, melyet a Barca is öntöz. Lótenyésztése és lókereskedése jelentékeny. **Földvár** (Marienburg, Feldiora) mvs az Olt és a vasút m. 1898 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, vasúti állomással s várral. Nagy s lapályos szép határában a gabna- és zöldségtermék s a hűvelyes vetemények dúsan teremnek. Halászata, ló- és baromtenyésztése. Vásárai népek szoktak lenni. **Veresmart** (Rothbach, Rothám) fu. az Olt és a vasút m. 853 szász és oláh l., luth. templommal s termékeny határral. **Magyarós** (Nussbach) fu. az Olt és a vasút m. 1473 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és gyümölcsstermesztéssel. Erdeje s faüzlete nagy van. Innen egy jó kőút vizkeresztül a persányi hegyek Nagy-Vízfej nevű hágóján át Hévizre és Kőhalomra. **Apáca** (Geist, Apatia) fu. a megye legészakibb pontján az Olt és a vasút mellett 1663 magyar s oláh l., luth. templommal, vasúti állomással, hegyes-völgyes szép határral, baromtenyésztéssel s faüzlettel. **Kriszba** (Krissbach, Krisbávu, Krebsbach) fu. a persányi hegyek alatt, a Barcaság ész.-nyugoti szélén 1713 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s derék határral. **Újfalva** (Neudorf, Satnou) fu. amattól délkeletre a Homoród patak m. 1116 magyar s oláh l., luth.

templommal, lenmagolajgyártással, len-, búza- s kukoricatermesztéssel. A lakosok nagy fuvarozást és fakereskedést űznek. **Höltővény** (Helsdorf, Heltia) falu amattól délkeletre a Malomárok nevű patak m. 2147 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, fonó és szövő iparral, malátakészítéssel, búza-, kukorica- s kölestermesztéssel és nagy fuvarozással. **Feketealom** (Zeiden, Kotlen) csinos mvs. a Zeidnerhegy alatt 3783 szász és oláh l., köfállal kerített luth. és egy gör.-keleti templommal, postahivatallal s igen nagy, legnagyobbbrészt erdős, bércecs határral. A lakosok szép és sok lent s kendert termesztenek, nagy mennyiségű félévsnót szőnek s azzal kereskednek. Vásárai élénkek. **Volkány** (Wolkendorf, Vulkanu) fu. a persányi hegység alatt 1346 szász és oláh l., luth. templommal s fonó és szövő iparral. Erdeje s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. **Rosnyó** (Rosenau) csinos fu. a törösvári szoros bejáratánál, a Vid patak m. s a brassói havasok alatt 4023 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal, postahivatallal s igen nagy, jobbára erdős, bércecs határral, melyben a lakosok nagy dohány- és lentermesztést, méh-, barom- és juhtenyésztést, faipart és fakereskedést űznek. Fonó és szövő ipara igen élénk. Forgalma Oláhország felé igen fontos. A falun kívül egy meredek hegyen áll egy avult s pusztuló vár, melyben egy 76 öl mélységű sziklába vájt kút van. **Keresztényfalva** (Neustadt, Kristián) fu. amattól északra a Vid patak m. s a brassói havasok alatt 2200 szász és oláh l., köfállal kerített luth. és egy gör.-kel. templommal, nagy lentermesztéssel és sok fazekassal. **Vidombák** (Weidenbach, Gimbávu) fu. a Vid patak mellett szép és nagy róna határral, 1295 szász és oláh l., luth. és gör. keleti templommal s nagy búza-, len-, haricska-, dohány- és zöldségtermesztéssel. Lakosai közt sok a takács és vászonfőhéritő. Méhtenyésztése s méz- és viaszkereskedése jelentékeny.